39
930.85

UDK - 008

ISSN 0459-1070

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

XLV

Лесковац 2005

39
930.85

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК
XLV

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
„НАРОДНА БИБЛИОТЕКА"
Врањска Бања

НАРОДНИ МУЗЕЈ
ЛЕСКОВАЦ

UDC - 008 ISSN 0459-1070

NATIONAL MUZEUM - LESKOVAC

LESKOVAČKI ZBORNIK

(the annual of the National Museum)

XLV

Editor in chief
VEROLJUB TRAJKOVIC

Redaction commitee
Veroljub Trajković, Momčilo Pavlović, Gojko Subotić,
Ninoslav Zlatanović, Igor Stefanović (sekretar)

Redaction address: Stojana Ljubića 2
tel: 016/212-975

Leskovac, 2005.

UDK - 008 ISSN 0459-1070

НАРОДНИ МУЗЕЈ - ЛЕСКОВАЦ

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

(издање Народног музеја)

XLV

Одговорни уредник
ВЕРОЉУБ ТРАЈКОВИЋ

Редакциони одбор
Верољуб Трајковић, Момчило Павловић, Гојко Суботић,
Нинослав Златановић, Игор Стефановић (секретар)

Адреса редакције: Стојана Љубића 2
тел: 016/212-975

Лесковац, 2005.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
„Коста Максимовић“,
Лесковац
Инв. бр. 39
Сигнатура 930.85

У финансирању овог броја учествовали су:
Скупштина општине Лесковац и Министарство културе и медија
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

КУЛТУРНО ИСТОРИЈСКА БАШТИНА (X)

ДЕКЛАРАЦИЈА 7

ПОЗДРАВНА РЕЧ 9

Драгослав Михаиловић, КОЛОНИЈАЛНА СРБИЈА 11

Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, ЦАРИЧИН ГРАД – ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА ОД 1998. ДО 2003. ГОДИНЕ 23

Јулијана Нешић, ГРНЧАРИЈА СА НЕКРОПОЛЕ У МАЛОЈ КОПАШНИЦИ ИСКОПАВАЊА 1960-1064 37

Маре Јанакова, СТВАРАЛАШТВО АРХИТЕКТЕ ДРАГУТИНА МАСЛАЋА У ЈУЖНОМ СРБИЈИ 85

Милан Просен, САРАДЊА АРХИТЕКТЕ ГРИГОРИЈА САМОЈЛОВА СА ПОРОДИЦОМ ТЕОКАРОВИЋ 99

Јасмина Тодоров, ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ЦРКВЕ СВЈОВАНА КРСТИТЕЉА У ГРДЕЛИЦИ 115

Никола Жутић, СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ И РИМОКАТОЛИЦИЗАМ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА 127

Нинослав Златановић, ОСНИВАЊЕ И ПОЧЕТАК РАДА СРЕСКЕ БОЛНИЦЕ У ЛЕСКОВЦУ 143

Хранислав Ракић, ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ ПРОФЕСОРА БОГОЉУБА ГОРУНОВИЋА 149

Живан Стојковић, „ДОБРИЦА ЋОСИЋ У РАТНОМ ИЗДАЊУ ЛИСТА „МЛАДИ БОРАЦ“ 155

Слађана Рајковић, ГРАДСКА КУЋА 163

ЧЛАНЦИ И ПРИЛОЗИ

Мирослава Јоцић, ИЗ АРХЕОЛОШКЕ ЗАОСТАВШТИНЕ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА 183

Александар Медовић, О БИЉНОЈ ЕКОНОМИЈИ ГРАДИНСКОГ НАСЕЉА ХИСАР КОД ЛЕСКОВЦА, ЈУЖНО ПОМОРАВЉЕ, СА КРАЈА БРОНЗАНОГ ДОБА 201

Бранко Димић, ЛАПОТ И ПРОКЛЕТИЈА КОД ЦРНОТРАВАЦА 211

Иван Стојановић, ВИЗИЈА НОСТАЛГИЈЕ – ИЗМЕЂУ СЕЋАЊА И СТАВРНОСТИ 239

Бориславa Илић, МИГРАЦИЈЕ ИЗ НЕОСЛОБОЂЕНИХ КРАЈЕВА ОД ТУРАКА У КАРАЂОРЂЕВУ СРБИЈУ 1804-1813. ГОДИНЕ 257

Слободан Јовановић, УГЛЕДНА ПОРОДИЦА ДИМИТРИЈА-МИТЕ ТЕОКАРОВИЋА, ПИОНИРА ЛЕСКОВАЧКЕ ТЕКСТИЛНЕ ИНДУСТРИЈЕ ... 273

Часлав Лимчић, ОДБРАНА ВЛАСИНЕ И ЦРНЕ ТРАВЕ 1915. ГОДИНЕ 295

Хаџи Драгољуб Стојановић Никац, ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СЕЛУ РАФУНА 299

Јован Стојковић, АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ У ОПШТИНИ БУЈАНОВАЦ 343

Иван М. Бецић, ВАЛУТНО ПИТАЊЕ У КРАЉЕВИНИ СХС 367

Момчило Павловић, ДОМ ЗА ИЗНЕМОГЛЕ СТАРЦЕ И СТАРИЦЕ У ЛЕСКОВЦУ – СИРОТИЊСКИ ДОМ 1934-1941 383

Драган Тасић, НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“ У ГОДИШТИМА „НАШЕ РЕЧИ“ 1944-1980 401

Иван Б. Поповић, Татјана Стојановић, РАНИЈИ СМЕШТАЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛ У РАЗЛИЧИТИМ РЕЦЕПТИВИМА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ 425

ПРИКАЗ

Мирољуб Васић, РОМАНСИРАНА БИОГРАФИЈА ВЕРЕ ПЕШИЋ (Никола П. Илић, Вера Пешић у вртлогу шпијунаже, Лесковац, 2004, стр. 276) 463

IN MEMORIAM

Димитрије Тасић, НИКОЛАЈ ТИМЧЕНКО (1934-2004) 441

Добросав Туровић, ПРОФ. ДР МИЛОРАД ВАСОВИЋ (1926-2005) 445

Данило Коцић, МИХАЈЛО МИША ДЕДИЋ (1943-2005) 447

РЕПУБЛИКА СРБИЈА „ВИБЛИОТЕКА“

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКА БАШТИНА ЈУГОИСТОЧМЕ СРБИЈЕ (X)

Учесници Научне конференције Културно-историјска баштина југа Србије, одржане у Лесковцу и на Власини од 8. до 10. децембра 2004. године, отворили су и настојали да научно промисле многа важна питања друштвеног живота, о којима доносе следећу

ДЕКЛАРАЦИЈУ

Југ Србије, подручје с променљивим историјским границама, данас је простор од Алексинца до границе с Македонијом и од границе с Бугарском до границе с Алабанијом, са још отвореним питањем Косова и Метохије. Овај простор је у етничком, привредном, културном и сваком другом превирању и општој депресији. Југ Србије драматично заостаје за другим крајевима наше земље, а та се разлика из дана у дан продубљује.

Ово подручје (посебно општине Бабушница, Трговиште, Медвеђа, Куршумлија, Блаце, Црна Трава ...) у последњих педесет година не само што губи становништво него и трпи последице нове државноправне ситуације, постајући подручје с граничним обележјима. Иако је овај процес очигледан, изостаје њему примерена државна стратегија. Разуме се, југ Србијр део је шире европске регије, која се све чешће назива југоисточном Европом и западним Балканом. Уздајући се у властите снаге и могућности а негујући наду у шире евроспке интеграције, упозоравамо државне органе на то да су и они дужни дати допринос како би се друштвене прилике побољшале. Најпре их треба побољшати у привреди, активирањем капиталних и малих улагања у експлоатацију расположивих природних богатстава, развој индустрије и саобраћаја, како би се зауставило пражњење овог простора и побољшао драматично лош наталитет. Без тога није могуће отклонити неподношљиво сиромаштво већине становништва нити ублажити опште незадовољство, које је оквир за исказивање свих радикализама, прихватање покрета и идеја које пре могу да ово стање учине горим и безнаднијим него помоћи изласку из кризе.

Институције културе су урушене, културно и градитељско наслеђе је делимично упропашћено. Без обзира на то што универзитетско образовање има вишедеценијску традицију, универзитет није, у неопходној мери, покретач и носилац нових стваралачких идеја и иницијатива на свим пољима јавног живота. Влада стихијска равнодушност. На

сваком кораку чују се речи немоћи и безнађа. Створено је уверење да је југ Србије скрајнут и запостављен па се код становништва родио осећај запостављености, мада је у најновијем кризном раздобљу сведочило о своме непомућеном родољубљу. С носталгијом се присећамо појединаца с ових простора који су били носиоци привредног развоја и модернизације југа Србије, целе наше државе, па и њене престонице. Потребно је сабрати све интелектуалне и стваралачке снаге и подржати институције дугог трајања.

На скупу је било и упозорења која се тичу књижевне и језичке запостављености овог простора, и народа који га настањује оданог државној и народној интеграцији, а прикраћеног у самоисказивању онога што су његове специфичности, без обзира на то што је тај језик естетски ваљано коришћен у великим делима српске књижевности.

Сматрамо да је потребан посебан државни план за југ Србије, који би на свеобухватан и меродаван начин започео хитно решавање свега онога што се не сме одгађати. За почетак потребно је основати фонд за развој и одговарајуће радно тело које би њиме руководило.

С правом се очекује да се држава одужи овом крају и људима, да им прошлост не буде већа и светлија од будућности.

На Власини,

10. децембар 2004. године

Учесници научног скупа:
академик Драгослав Михаиловић, књижевник
др Момчило Павловић, историчар
Иван Ивановић, књижевник
Бранислав Брборић, лингвиста
др Милисав Савић, књижевник
Милош Петровић, књижевник
Саша Хаџи Танчић, књижевник
др Бојан Јовановић, антрополог
др Живан Стојковић, историчар
Хранислав Ракић, историчар
Маре Јанакова, историчар уметности
Верољуб Трајковић, историчар
Милан Просен, историчар уметности
Јулијана Пешић, археолог
Јасмина Тодоров, историчар уметности
др Никола Жутић, историчар
др Нинослав Златановић, хирург

Упућено:
Председнику Републике
Председнику Народне скупштине
Председнику Владе
начелницима Јабланичког, Пчињског, Нишавског, Топличког и Пиротског округа
председницима општина југа Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ
(на Научној конференцији „Културно-историјска баштина југа Србије“, у Лесковцу 8. децембра 2004. године)

Поштовани учесници Научне конференције,

Српски народ утрошио је цео 20. век у погрешне државноправне и друштвене пројекте. Много је паметног света учествовало у извођењу тих пројеката уверено у њихову оправданост, сврсисходност и ваљаност. То је сада лако рећи, јер после битке сви су генерали паметни. Осим тога, лако је поверовати да је то чињеница видљива голим оком, јер је пред нашим очима нестала и држава која је трајала 70 година и друштвени поредак назван социјалистичким, који је код нас трајао безмало пола века, а његове последице још нас притискају као Дамоклов мач. Једна од последица тога културно-историјског тока јесу запостављени многи национални послови, и на државном и на регионалном нивоу. Радило се на интеграцији етнички, језички и културноисторијски разноликог света, а није се радило, не барем у српском случају, на интеграцији властитог народа и у Србији и изван ње. Овај скуп – који имам част да поздравим у име Министарства културе – разумем као прилог надокнађивању пропуштених прилика, и то не само на југу Србије него и у другим регијама наше Републике. Као и многи други географски и геополитички појмови, и синтагматски исказани појам *југ Србије* измиче лаком дефинисању.

Сећам се 1994. године, када се говорило о 500-годишњици прве штампане књиге *на словенском југу*. Та синтагма – на словенском југу – замењивала је синтагме *међу Србима*, *код Срба* и сличне. А не би био грех ни да се говорило *у Србији*, јер локација о којој је реч, пошто је била у саставу средњевековне Србије, мада данас није, обезбеђивала би легитимитет таквом „греху“. Данашња Република Македонија, с атрибутом Бивша или без њега, некад се такође звала јужном Србијом, а Космет, који данас и јесте и није у Србији, некад се звао Старом Србијом, али то излази из тематике којом ће се бавити овај скуп. Међутим, није грех што се тога присећамо.

Морамо се запитати шта данас разумемо када кажемо *југ Србије*. Да ли само оне крајеве данашње Србије који су у њен састав ушли после Берлинског конгреса 1878. или нешто шири простор? И то је једно од питања на која ваља одговорити на овом скупу. Ако мислимо само на те крајеве – на она четири округа која су 1878. ушла у састав Србије (Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички) – логично је што скуп почиње овде, у Лесковцу, који смо некад звали српским Манчестером, а ни данас не губимо наду да ће се повратити и такво поређење.

Без обзира на то да ли под југом Србије разумемо шире или уже територије од назначених, морамо држати на уму да људи који су рођени у тим крајевима, као и сви ми, имамо разлога за фрустрације, за осећање прикраћености, па и угрожености. О свему томе, ваља нам говорити разборито, аналитички и поштено како бисмо јачали свест о важности сагледавања регионалне проблематике, и ове и сваке друге, и уже и шире. Та се проблематика, овако или онако, уклапа у националну, балканску, јужноевропску и свеевропску проблематику, али баштина о којој је реч понајвише занима нас овде, у Србији.

С обзиром на лица која овде видим и имена која ће се на овом скупу огласити, уверен сам да ћемо имати шта да чујемо, и старо и ново, да обновимо стара и да стекнемо нова сазнања. Уверен сам да ћемо доживети и нека нова освешћења на тако широком пољу какво је задато темом *културно-историјска баштина* овога немалог дела Србије, чији значај за нас, због нових граница, постаје још већи.

С надом да ће саопштења и расправа о њима на овом скупу бити вредни и плодотворни доприноси науци, те да ћемо имати могућности да их читамо у будућем зборнику, најсрдачније вас поздрављам и желим вам пуно успеха у дводневном раду, као и у потоњем труду око припреме зборника.

Живели!

Миладин Лукић

UDK: 811.163.4'272

Драгослав Михаиловић

КОЛОНИЈАЛНА СРБИЈА

Ова научна конференција, названа „Културно-историјска баштина југа Србије", одржава се у веома драматичним околностима по све Србе на тлу бивше Југославије, а нарочито по оне из Србије.

Југословенска државна заједница, у коју је српски народ улагао животворне наде кроз читав XX век и за чије је остварење Србија бахато жртвовала више од четвртине - неки кажу пуну трећину - свог становништва, а то је био онај његов највиталнији део, скрушила се деведесетих година у лому и диму крвавог грађанског рата. И уза све наше илузије, не можемо од себе сакрити да се ово десило због неслагања других југословенских народа да живе заједно с нама. Крваве антијугословенске демонстрације у Загребу избиле су још на самом почетку живота Југославије, децембра 1918, а то, као ни злочине усташа у Другом светском рату и друге међунационалне сукобе, ми нисмо умели да схватимо на прави начин. И ти народи су у тренутку обновљене државне кризе у последњој деценији века, која је избила са пропашћу социјалистичког друштвеног поретка у Европи, добили оружану подршку светских сила против нас.

Морамо признати да за те страшне догађаје ми сносимо немали комад одговорности. У часу кад се морала окренути себи и демократском начину унутрашњег живота и кад је за то пред собом имала отворен пут, Србија је прегла да силом одбрани две промашене и изгубљене државне концепције - Југославију и социјализам. Од њих двеју, не може се изабрати која је промашенија и трагичнија. С правом које су прописале велике западне силе и уз одобрени употребни злочин, доживели смо бомбардовање и ратну агресију, којима је, уз велика људска страдања, уништена готово читава наша индустријска привреда. Један број политичара и већина српских државника из времена грађанског рата, оних из Србије и оних изван ње, ухапшени су ради суђења пред међународним судом или су у „чекању" такве судбине, а исто то прети и једном броју најистакнутијих српских војсковођа. Српска држава, буде ли

опстала, а и то је у овом тренутку можда у питању, може да буде осуђена од међународних судова на плаћање вишедеценијских ратних репарација појединим бившим југословенским земљама као ухваћена агресорска држава. Све ћемо то у будућим деценијама и вековима, заслужили или не заслужили, носити као незаобилазну и незаборавну историјску и моралну стигму.

Узалудна су наша вајкања да је Југославија била најбољи пројект за заштиту и напредак групе незаштићених малих народа на Балканском полуострву ако је управо та група народа није прихватала; не питамо се о томе само ми, и нисмо ми били власници југословенске државе. Узалудна су наша вајкања да се Србија при стварању бивше заједнице није ни у чему окористила; и у тој оцени се не питамо само ми. Наивна су и наша веровања да је свет морао да разуме жељу Срба да се југословенском капом бар покрију сви припадници српског народа; сличне државне идеје у историји, одговара нам се, нису могли да остваре ни много већи и значајнији народи него што су Срби, па не могу ни они. Непоштовање мишљења других учесника у пропалој држави оцењено је као такав тежак преступ да се њиме искључивало свако противљење распаду, које се крило под маском заштите Срба изван Србије. И да се у Сребреници није догодио онај ужасни злочин, који, уосталом, по свој прилици, и није наредио ниједан званичник из Србије, сваки покушај одбране Југославије као државе био би оцењен као међународни ратни злочин. Нема и неће бити милости за нас на овом парчету Европе ни у садашњости ни у будућим деценијама. Именица *Србин* ће у следећим деценијама у целом свету имати значење највеће поруге.

Да би за нас све било још теже и жалосније, и даље одбијамо да прихватимо нову јужнословенску стварност, као да се, у историјски ретко виђеној суманутости, потајно надамо да ће нам дојучерашњи суграђани и судржављани изнова потрчати у братски загрљај. А још ни ми ни они нисмо са лица обрисали крв од последње туче. Најумнији припадници српског народа, који, нарочито у култури, често иза себе имају крупна дела, и не покушавају да се извуку из своје југословенске затуцаности, вукући и гурајући народ у још теже губитке. Непроживљено југословенство, поготову оно титовског типа, вуче Србију у колонијалан статус, и то под протекторат такве међународне „силе“ каква је Црна Гора. Пре две године у Београду је основано једно од оних црногорских удружења које се, кобајаги, боре против одвајања Црне Горе и организатор тог скупа је том приликом узвикнуо: „Ако ми сада одемо, коме ћемо оставити Србију!“ Нико од присутних, па међу њима и један српски академик, према новинама, није опоменуо председавајућег да такво размишљање није најбољи начин за почетак изабраног разговора.

Хоће ли Срби, питам се, уопште моћи да преживе своје стрмоглаво југословенство? Није ли оно, можда, погубан генетски знак за животну неспособност, која нас неумитно води у нестанак с лица Земље?

Амерички нобеловац Сингер у књизи Ричарда Бегина *Разговори с Исаком Башевисом Сингером* говори, између осталог, и о судбини Јевреја у другим државама и о њиховој двомиленијумској одбрани од денационализације (стр. 65-70).

„У свету се још никада", каже он, „није догодило да неки народ буде изгнан из своје земље а да се после не асимилује. По правилу, када су људи изгнани, или ако само емигрирају, после једне или две генерације они се асимилују у своју нову средину." Јевреји су, додаје он, „живели у десетинама земаља, говорили многе језике а ипак су задржали свој стари језик, хебрејски. Задржали су арамејски, касније јидиш; сачували су своје књиге; нису занемарили своју веру, и после две хиљаде година враћају се у Израел."

Онда нешто каже и о асимилованим појединцима, за које нема поштовања:

„Асимиловани Јевреј је човек који се стиди свог порекла, који пориче своје коренове. Он жели да се претвара да је неко други... Он често проповеда либерализам који је лажан, чак чини супротност либералном. Најгора ствар код асимилованог човека јесте то што нема никакав понос. Он увек жели да буде тамо где га не желе."

Ово о асимилованим Јевејима јако личи на нас, Србе. И разликује се само утолико што смо се ми, још горе, асимиловали у једну націју која нигде на свету не постоји нити је икад постојала. Та нација звала се, и у свом непостојању још се зове, југословенска. Уз сингеровску аналогију, Срби су, као једини у свету, успели да се асимилују - ни у шта. Асимиловани ни у шта и сопственом вољом претворени ни у шта, добићемо од историјске судбине оно што и заслужујемо - ништа.

И кад асимилованом народу дође предглаву, као што је нама, изгледа, дошло, он на своја најистакнутија места, да би умилостивио немилосрдну пропаст, поставља, бира или подржава људе управо оданде одакле се његова уздрмана земља без крманоша и изабраног пута у том тренутку највише угрожава. Не морају ти људи уопште бити никакви страни измећари - иако се таквих код нас у XX веку, а и последњих година, може набројати колико хоћете - али кад дође до одлучивања о неким судбоносним питањима, они неће довољно разумети несрећни асимиловани народ и више ће имати разумевања за оне који су против њега. Није нама ни данас Црна Гора можда толико противна колико нам је, док овако дубимо на глави пуној празног југословенства, животно опасна. И морамо се ослободити не само југословенства него и ње, иако ћемо тиме изгубити доста вредних људи које бисмо желели задржати уза се.

Не треба ни да кажем да озбиљни народи такве ступице, које личе на колонијализам, себи не приређују. Они, напротив, у својим најважнијим законима имају клаузулу којом се предвиђа да на крупна државна места не само да не могу доћи држављани неки друге државе, ма ко-

лико она била пријатељска, него могу бити изабрани само они који у сопственом држављанству, у најмању руку, имају вишедеценијски стаж.

Шта представља југ Србије

Шта према формулацији у наслову овог скупа представља југ Србије?

Лично, рекао бих да је то подручје веће од уобичајене географске поделе и да оно, заправо, обухвата територију која је вуковском језичком реформом на посебан начин депресирана.

Као члан Српске академије наука и уметности од маја 1981, већ више од две деценије безуспешно покушавам да убедим њено Одељење језика и књижевности, па тиме и њу саму, да је ради доброг рада потребно у извесној мери боље прилагодити језичку научну политику стања народа у Србији. Први пут у предавању децембра 1981, други пут у предавању децембра 1984, а затим у више наврата узгредно и у наступима на скупштинама Академије, тврдио сам да је језичка политика Србије, формирана у XIX веку, кроз читав XX век имала у виду подручје Југославије, а од српских земаља пре свега Црну Гору и донекле Херцеговину, при чему је Србију, иако је она финансијер и организатор те политике, запостављала. На прагу смо, тврдио сам, врло неповољних тектонских промена и распада југословенске државе, што ће, било то научно неоправдано било оправдано, изазвати и распад језичке доктрине српскохрватског језика, на два, три или четири преименована језика. А ово ће, с обзиром на дотадашњи рад и на нашу неприпремљеност, изазвати врло неповољне последице, пре свега у Србији, а посредно и у другим српским земљама.

Сматрајући да акдемици других струка нису довољно упознати са језичким положајем Србије, наводио сам податке о распрострањености дијалеката у њој, која је била најнеповољнија у тадашњој држави. Њих сам црпео из пописа становништва од 1981. године - а у науци о језику је познато да се народни говори веома споро мењају, тек можда кроз векове, тако да се подаци отпре двадесетак година могу узети непромењени и данас - при чему ми је компетентан дијалектолошки консултант био академик Павле Ивић.

На дијалектолошкој мапи онога што се пре двадесетак година звало *ужа Србија*, са 5.660.00 српских становника, оцртавала се подела на два крупна подручја.

Прво, условно названо новоштокавско, или вуковско, обухватало је Београд, мада је у њему становништво вероватно у већини потицало са територије јужно од града, са укупно 2.480.000 становника. Оно, међутим, представља свега 44 посто српске популације у ужој Србији. Осим главног града (са 1.180.000) тадашњих житеља), од насеља већих од

40.000 становника ту се још налазе само Ваљево, Ужице и Чачак, уз Шабац, који лингвисти прикључују сремским говорима. Од мањих насеља овом подручју припада и неколико градова мањих од 40.000 становника, као што су Горњи Милановац, Лозница, Обреновац, Љиг, Уб, Лазаревац, Лајковац, Топола, Мионица, Сјеница, Нова Варош, Аранђеловац.

Друго, старије штокавско, или, како га лингвисти зову, старије новоштокавско подручје, са три велика дијалекта с којима вуковска језичка реформа не рачуна и који су искључени из књижевног језика покрива територију од 3.180.000 становника, односно 56 одсто становника Србије. Ту се налазе следећи градови већи од 40.000 житеља: Врање, Лесковац, Краљево, Крушевац, Нови Пазар (с мешаним говорима), Ниш, Смедерево и Крагујевац (с мешаним језиком). Оно обухвата и већи број градова са мање од 40.000 становника: Пожаревац, Бор, Зајечар, Књажевац, Неготин, Сокобању, Владичин Хан, Власотинце, Сурдулицу, Александровац, Алексинац, Врњачку Бању, Рашку, Трстеник, Димитровград, Куршумлију, Пирот, Прокупље, Велику Плану, Велико Градиште, Смедеревску Паланку, Параћин, Јагодину, Свилајнац, Ћуприју и Младеновац.

Посматрамо ли ова два подручја с некаквог естетског становишта, ако се у језику нешто такво уопште може узети озбиљно, с обзиром на наше навике, можемо без колебања рећи да се на новоштокавском подручју говори боље и лепше, односно да ми, староштокавци, говоримо неправилније и ружније. У исто време, може се запазити и то да је гледање науке о језику на староштокавско подручје веома неправедно. Јер највећи део историје српског народа остварен је управо овде, те је и наука о језику можда морала своје тежиште да потражи ту где се историја и стварала и за коју су дате највеће жртве. Али нити се у свету све вреднује по правди нити је невоља само у неправди. Нетрпељивост науке о језику према србијанским дијалектима, као да још живимо у XIX веку, има много теже последице, и културолошке, и моралне и цивилизацијске.

Српска академија наука и уметности, преко свог Института за српски језик, који се до пре неколико година звао Институт за српскохрватски језик, од 1959, после дванаестогодишње припреме, издаје Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Досад је штампала 16 томова (до слова О). Опште је уверење научника да се том публикацијом даје тон књижевног језика и чак пружају инструкције за његово стварање, односно да овај речник гради савремени српски књижевни језик, ма како се он звао. Оно што је ушло у ове томове, гласи закључак, представља суштину књижевног језика на нашем тлу и има књижевну вредност. А оно што у тај кодекс није ушло - језички и књижевно не постоји.

Ако је тачан негде објављен податак да се на планети налази у употреби око 5.000 језика, али да је граматиком кодификован тек сваки пе-

ти, односно само 1.000 њих, постаје јасно колико је Вукова реформа у XIX веку била важна.

„За мисао", као да ово потврђује, каже амерички антроплог Вил Џјурант у својој вишетомној *Историји цивилизације*, „речи су алат за рад; производ у многоме зависи од алата" (стр. 81). Затим објашњава како се људска цивилизација стварањем језика унапређивала (на стр. 83). „Људима су речи изгледале као божја благодат и света ствар; оне су постале садржај магичних формула... Оне су допринеле не само јаснијем мишљењу, већ и бољој организацији друштва... Ове су стварале нове путеве за преношење и промет идеја, убрзале темпо и повећале опет и садржај живота. Да ли је икада, по снази и слави, неки проналазак био раван заједничкој именици?"

Како напредује црногорска књижевност

Године 2003. у Софији је изашао први број новог часописа *Литературни Балкани* и у њему је бугарски универзитетски професор Ганчо Савов, који је пре неколико година добио награду Српског ПЕН-центра за превођење наших писаца, објавио чланак „Данашња црногорска књижевност" (стр. 145). У чланку овај некадашњи загребачки студент славистике кодификује црногорску литературу према моделу који се, нарочито последњих година, убрзано ствара у актуелном владајућем поретку Црне Горе.

Аутор каже да је „блискост између црногорског и српског етноса голема", због чега је постала узроком што „доста српских научника и литерарних радника укључују црногорску литературу у српску, док се црногорски књижевници и научници од ње одвајају". Почетке црногорске књижевности, можда мало раније него што је уобичајено, он види у IV веку, у натписима на саркофазима и гробовима. „Књижевни језик Црногораца", каже аутор, „има заједничко порекло са српским, али међу њима има и суштинских разлика... и сада постоји врло јака тенденција да се и конституционо определи као издвојен, црногорски језик... Уз факторе блискости постоји и низ својстава који издвајају Црногорце од Срба - историјска прошлост, антрополошке и етничке специфичности, самостална структура друштвених механизама и народног живота и друго. Тако данас, додаје, „постоје две линије у разумевању црногорске самосвојености - она која означава црногорски идентитет и друга - црногорско српство (или српско црногорство)."

Књижевни споменици, према овом аутору, почињу од кнеза Владимира у XI веку и његове *Легенде о Владимиру и Косари* (коју назива „првим љубавним романом у јужнословенским књижевностима"), па наставља владиком Данилом, Петром II Петровићем Његошем, Стјепаном Митровом Љубишом и Марком Миљановом. У новије време помиње Ристу Ратковића, Мирка Бањевића, Јанка Ђоновића, Радова-

на Зоговића, Душана Костића, Радоњу Вешовића, Чеду Вуковића, Сретена Асановића, Михаила Лалића, Миодрага Булатовића, Бориславa Пекића, Бранимира Шћепановића, Гојка Челебића, Мирка Ковача, Зувдију Хоџића, Новака Килибарду, Балшу Брковића, Андреја Николандиса и Блажу Шћепановића. Јеврему Брковићу, који је „лиричар, приповедач, есејист, драматичар, полемичар и бунтовник, пламени заступник црногорства и председник Дукљанске академије наука и уметности", посвећује нешто више простора и додаје да је, „уплашен ликвидацијом, био принуђен да на неколико година емигрира у Загреб". Сретен Перовић такође је у чланку добио нешто већи простор, а за Милорада Поповића, који је „аутор префињене и нежне лирике", дописује да је „такође био принуђен да избегне у Хрватску од власти Милошевића". (После примерног Секуле Дрљевића и Савића Марковића Штедимлије, Хрватска је опет за неке Црногорце постала рајска земља слободе.) За Матију Бећковића каже да је „највиђенији међу црногорским поетима који држе до свог српског црногорства" и њему прикључује Драгана Лакићевића, Драгутина Вујановића, Милана Комненића и Радомира Уљаревића.

Колико сам могао да приметим, овом списку обостраних или једностраних Црногораца у литератури коју смо досад сматрали српском недостају само Данило Киш, Жарко Команин, Вида Огњеновић и још неколико других.

Са сваким умирањем некога писца „поријеклом отуда", њих живих тамо има више. Јер они који на овакво виђење за живота не пристају, не одбацују се него се држе у „резервном фонду", док са њиховом смрћу не дође „боље време".

Кад сам за чланак тражио објашњење од аутора, он ми је рекао да је то становиште званичне Црне Горе, чији представници у Софији тако наступају.

„Туђа срећа" српске лексикологије

У разговорима о Речнику често се истиче да је рад на њему и његово публиковање један од најважнијих послова Српске академије наука и уметности и да је тако и са другим академијама и речницима у свету. Ипак, вероватно се у свету није десило да је у речнику домаћег језика лошије пролазила управо земља која га је стварала. А то се десило са Речником Српске академије наука и уметности.

У предавању од 25. децембра 1984. године Академијином Речнику сам замерао следеће: да нема довољно лексике савремених писаца; да нема довољно градске лексике (као у XIX веку, наши лексиколози и даље сматрају да се речнички фонд ствара у сеоским насеобинама); да нема тзв. простих речи; и, пошто Речник треба да обухвати и *народни језик*, да није довољно нити увек на одговарајући начин третирана лек-

сика народних говора Србије. При овоме сам нарочито мислио на дијалекатске говоре Србије, али донекле је запостављено и западно подручје наше земље.

Иако је једном лаику какав сам ја у таквом огромном материјалу од десетак хиљада страница енциклопедијског формата тешко да се снађе и да при том буде прецизан, ове закључке сам темељио на увиду у попис речничких збирки наведених у IV и *VIII* свесци. Према њима, у објављеном материјалу постоји велика премоћ црногорских речничких збирки у односу на србијанске, узимајући у обзир број становника. Та предност је трострука само по броју збирки (24 према 83, односно према 106 из читаве Србије). На то је присутни Павле Ивић додао да се још већа разлика добија кад се упореде величине тих збирки. Јер док оне из Србије обично садрже 200-300 речи, црногорске су често велике 1.000-2.000 израза. (Ово сам могао да утврдим и кад сам упоредио број тзв. листића са изабраним речима из *Петријиног венца*, једине моје књиге ексцерпиране за Речник, са *Ратном срећом* Михаила Лалића, кога, узгред буди речено, као писца изузетно поштујем. Према списку изабране литературе рађеном у Институту за српски језик октобра 1984. из моје књиге је за Речник пописано 1.649 израза, а из Лалићевог романа сличног обима 3.122.)

Док су нека мала села из Црне Горе, додао бих исто тако, имала у Речнику навођену лексику, Београд није био такве среће, јер није имао ни једну сакупљену збирку.

У последњим двема деценијама ово стање се не само не поправља - моје критике су, разуме се, оцењене као злонамерне – него се, упркос свим историјским искуствима, изгледа, још погоршало. Иако су у међувремену на тлу некадашњег српскохрватског прокламована два нова језика – хрватски и бошњачки - а при крају је формирање и трећег - црногорског - наши лексиколози се и даље држе црногорствујушчег језичког југословенства, које без зазора још зову српскохрватским. При томе, све трошкове својег малигног навијања мирно товаре на врат народу Србије. Одељење језика и књижевности Српске академије наука и уметности последњих година два пута је расправљало о имену језика које ће стајати на корицама Академијиног речника и, благодарећи сјајном залагању Предрага Палавестре, оба пута закључило да оно гласи српскохрватски.

У XVI свесци Речника, изашлој 2001. године, дата је „Допуна скраћеница објављених у књизи VII". У њој има врло занимљивих лексиколошких података. Рецимо, језичарима у Београду се, судећи по Речнику, неупоредиво више – „три пута више" – допада језик Мирослава Крлеже него Иве Андрића и наспрам 34 књиге првога има у Речнику свега 14 другога. Црњански у њиховом научном укусу стоји још слабије, јер има свега 8 коришћених књига. Можда би се, исто тако, грубо могло приметити да попис коришћених писаца и њихових књига у

београдском Академијином Речнику („који граде књижевни језик") – за који се, недавно прочитасмо у „Политици", живо интересују и у Загребу – у којечему личи на списак чланова знамените Дукљанске академије или њених кандидата, а и на онај списак црногорских писаца у бугарском часопису „Литературни Балкани". Наиме, високо су котирани неки писци који су бар једним родитељем пореклом из родне груде Дукљана, без обзира на њихово национално и књижевно опредељење.

Тако, завидну висину држи члан Црногорске академије наука и уметности Чедо Вуковић са 7 књига у српскохрватском Речнику. Његови романи можда нису довољно познати, али је преко „Вечерњих новости" (3. март 2003) широко познат један његов ауторски чланак објављен у подгоричкој „Побједи". „Ако је ишта на хартији сањао, маштао или бунцао" кажу „Новости" у академиково име, вероватно га цитирајући, „било је то на црногорском језику и о Црној Гори, земљи изворници" језика.

Колико ми је познато, та толико значајна изјава о *изворници језика*, по својој скромности типична и за националне Црногорце и за „најбоље Србе", а и ови су, наравно, пореклом само из Црне Горе, тада је јавно изречена ваљда први пут. Затим је поновљена у чланку још једног књижевно-језичког ауторитета, Мире Вуксановића, који је као стваралац језика - додуше, сада српског, иако се зналац представља у јавним документима као Црногорац – у Речнику заступљен са две књиге (а заслужио је више).

Блиски овом гледању су и Миро Ковач и Новак Килибарда, који су, опет заслужено, представљени са по 3 књиге. Међу „резервистима" значајно место су заузели Борислав Пекић, чак са 13 њих, и Матија Бећковић, са 4. Не знам шта би о новом језику мислио Михаило Лалић, али он је, за сваки случај, заступљен са 9 књига.

Са српске, или „србијанске", стране најбоље су заступљени Добрица Ћосић, Антоније Исаковић и Милорад Павић са по 4 публикације. Живојин Павловић, који има 36 објављених наслова, заступљен је са 3, колико имају и Видосав Стевановић и Милован Данојлић. Светлана Велмар-Јанковић, Данило Киш, Милисав Савић, Добрило Ненадић и Светислав Басара навођени су у по 2 наслова. Међу њих се умешао и, изгледа невољени, Миодраг Булатовић.

Затим долази група Србијанаца и Војвођана са по једном навођеном публикацијом, која је у друштву са више Хрвата. Ту су Иван Ивановић, Младен Марков, Мирослав Јосић Вишњић, Дубравка Угрешић, Павле Угринов, Павао Павличић, Горан Трибусон, Слободан Новак и још неки.

„Што јужније - то тужније"

Овакво навођење података из Академијиног Речника, које не може бити комплетно, није никакво закерање него, само, представљање мо-

гућих узрока заостајања југа Србије у културолошком и цивилизацијском погледу. А она, могуће је, изазивају и нека друга заостајања.

Признатост неког локалног говора као књижевног језика, наиме, или бар његова прихваћеност, по мом мишљењу, дају крила књижевности на том тлу. Непризнатост домаћег језика пак и његово одбацивање у недостојан дијалект, нарочито ако се са подручја признатих, привилегисаних говора буса у прса неком расном или националном изузетношћу, изазивају књижевну депресију тог подручја, на којем се књижевност не само слабије развија него и слабије прима. Ако му се не посвети посебна пажња, становништво дијалекатских подручја у културолошком, па и психосоциолошком погледу може да постане обесхрабрено и да нехотице дође до закључка да му књижевно стварање не припада, ни у стваралачком ни у корисничком погледу. А с тиме иде и културна и психосоциолошка депресија других врста.

У предавањима из 1981. и 1984. године наводио сам да постоји битна депресијација дијалекатских подручја Србије у погледу књижевног стварања. Поредећи број становника са бројем наративно-поетских писаца (прозаиста, песника, драматичара), на које карактер локалних говора делује одлучније него на критичаре, књижевне историчаре и теоретичаре, утврдио сам да ова депресијација статистички износи 2,08 пута. Односно, према броју писаца наведеном у Југословенском књижевном лексикону (Нови Сад, 1971), књижевност је на овим подручјима 2,08 пута слабије развијена него на подручјима чији су локални говори послужили за основицу књижевног језика. Тако, један писац се на новоштокавском подручју јавља на 26.000 становника. На староштокавском пак један писац долази на 54.000 житеља. Ово, по мом мишљењу, директно произилази из односа локалних говора и књижевног језика.

Уз ово иду и предрасуде и дисквалификације народа са староштокавског подручја. „Што јужније – то тужније", каже савремена изрека, а она, колико, морамо признати, заслужена, исто толико долази и из језичких педрасуда, које се проширују на етички, идеолошки и политички терен.

Још после Првог светског рата тешко су дисквалификовани, и језички и етички, Борисав Станковић, Дис, Момчило Настасијевић. После Другог рата, за време титоизма, када су политичке дисквалификације у књижевности представљале редован посао власти и једине партије и сипале се на све стране, ипак су некако лакше бирале ову, староштокавску територију. Добрица Ћосић, Антоније Исаковић, Милисав Савић, Живојин Павловић, Иван Ивановић, Видосав Стевановић и доста других пореклом одавде, такорећи стално су били на дневном реду духовних полицајаца, који су слатко сркали са језичких предрасуда. Ови писци су се увек пре других налазили на списковима тзв. *црног таласа* у књижевности, *сељачке литературе*, *популизма*, *национализма*. (Врло је

РЕПУБЛИКА СРБИЈА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Београд

занимљиво да је термин сељачка литература, све до пре две-три деценије, постојао и у Совјетском Савезу, с изразито политичким значењем.)

Део предрасуда савременог постмодернизма, који воли да ствараоце пореклом са дијалекатског подручја приказује као знојаве примитивце који ђускају и певају с обнаженим певачицама турбофолк-музике у некој кафани на јужној прузи, такође би, по мом мишљењу, могао да проистиче из језика. Постмодернисти и деле књижевност на градску и сеоску, па су писци пореклом са староштокавског терена, дабоме, сељаци, а они господа, додуше, на мајку бркати и с очевим пртеним опанцима под креветом. Ови заборавни некадашњи ученици комитета Савеза комуниста и данашњи ведри настављачи идеја друга Тита, у литератури и другде, овим писцима често деле пацке као националистима, а и свакојаке друге.

Можда не тако убедљиво, језичке предрасуде су могле утицати и на известан број судских забрана у књижевности и осуда због штампаних текстова на робију, мада су оне, рекао бих, дељене са већом равноправношћу.

Али три судска процеса *због наношења душевног бола* књижевним делом, што представља класичан облик примитивног схватања књижевности, као нечега што кобајаги *препису је стварност*, па може одређеном човеку да нанесе душевни бол, колико је мени познато, јавила су се само на подручју староштокавштине. То су тужбе против Борисава Станковића (због *Коштане*, која је на суду трајала, по моме сазнању, неколико месеци, пред саму пишчеву смрт), Видосава Стевановића (због романа *Нишчи*, у судском процесу од 3 године) и, са снебивањем додајем, против мене (због *Петријиног венца*, у шампионском судском процесу од 13 година, додуше, уз вероватно Удбино учешће).

Воли што имаш

Шта нама, по несрећи рођенима на подручју које Вук, као припадник једног већ јако познатог самозаљубљеног менталитета, није заволео, данас још остаје?

Остаје нам нада да наша денационализована отаџбина, још по имену звана Србија, неће и даље остати толико тупоумна да сама издржава и подржава сопствену пропаст и да ће се најзад мало кренути и у своје спасавање. А за почетак би било довољно да у односу на бившу југословенску браћу, у спољним пословима, просвети, култури, прогласи да ће се држати познатог међународног принципа реципроцитета. Па ћемо видети како ће се наши садашњи нови суседи у таквом положају убудуће понашати.

Нарочито ће бити интересантно видети како ће се у таквом уздржаном суседству држати држава Црна Гора. Наравно, за то ће бити пот-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Косте Мочетимовић, Инв. бр. 39 Сигнатура 930.85

ребно и да државу Србију пред Црном Гором не представља нико ко се налази на некој „резервној“ црногорској листи.

Ово би, сигурно, довело и до промена у раду на проучавању језика. То никако не значи разједињење српског језика, нити бацање књижевног језика у наручје србијанских дијалеката, као што воле да прикажу иберменши из *изворнице језика*. Екавски београдски језик, који одлично кореспондира са говорима западне Србије и Војводине, за нас и даље треба да остане узоран. Али би, свакако, значило да Србија поштује своју обавезу да се према језичком јединству понаша пре свега водећи рачуна о народу на сопственој територији и нарочито бринући о подручјима која су досад била депресирана. Проучавање дијалеката Србије и њихово регистровање у значајним језичким пројектима и публикацијама нужно је, по мом мишљењу, за напредак Србије.

Није довољно у овом погледу само прозивати државу. Подручје југа Србије не сме у проучавању локалног језика да и даље остане у оваквој пасивности као досад. Крупни универзитетски и културни центри, као што су Ниш, Крагујевац, Крушевац, Пожаревац, Зајечар, Смедерево, Краљево, Врање, Рашка, и други, мањи, морају и сами о себи да се мало постарају и да створе одговарајућа научна и стручна тела која ће, с једне стране, предузимати језичка проучавања и, с друге, сарађивати са другим универзитетима и са Српском академијом наука.

Ако немаш оно што волиш, саветују психолози ради психичког здравља, воли оно што имаш. Ако себе убудуће тако управимо, може се десити да једног дана дођемо до узбудљивог закључка да оно што имамо - можда и није баш тако ружно.

UDK:904:72"653"(497.11)

***Bernard Bavant*[1], *Вујадин Иванишевић*[2]**

ЦАРИЧИН ГРАД – ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА ОД 1998. ДО 2003. ГОДИНЕ

Француско-српска археолошка сарадња на локалитету Царичин град обновљена је 1997. године[3] и траје до данашњих дана према предвиђеном програму истраживања (једна кампања годишње).[4] Истражена површина стамбеног кварта у југозападном делу Доњег града значајно је проширена и обухвата простор од главне улице на истоку, јужне капије Доњег града на југоистоку и бедема на југу и западу.[5] Истражена је површина од око 80 м у правцу север-југ и 70 м у правцу исток-запад са значајним остацима фортификације, улице и бројним грађевинама, који ће бити објављени у посебној публикацији. У оквиру овог прегледа сумираћемо резултате ископавања обављених у раздобљу од 1998. до 2003. године, који се односе у првом реду на фортификацију (са југоисточном кулом), као и на главну улицу и грађевине у кварту.

---

[1] CNRS. UMR 7044. Strasbourg.

[2] Археолошки институт Београд.

[3] Види извештај у *Старинару* XLVIII (1997), 213-217.

[4] Кампања 1998. године трајала је четири недеље. Наредне године истраживања су сведена на две недеље због познатих догађаја, да би од 2000. године ископавања трајала пуних пет недеља. Свим кампањама ископавања од 1998. до 2003, поред потписника, учествовали су: Ј. Пешић (Народни музеј Лесковац), П. Шпехар (Археолошки институт Београд) и Ч. Васић (Регионални завод за заштиту споменика културе у Нишу). У једној или више кампања учествовали су: М. Аћимовић, Т. Бенцаревић, C. Burgardt, B. Dechanet, M. Dondos, C. Grunenwald, M. Heilig, Н. Лазаревић, В. Мартиновић, B. M'Barek, Н. Мрђић, М. Петровић, С. Стаменковић, Н. Станковић, С. Црнобрња, J.-J. Viroulet, M. Zehnacker.

[5] Ток истраживања може се пратити захваљујући редовним годишњим извештајима: B. Bavant, V. Ivanisevic, Caricin Grad, *Mélange de l'École française de Rome - Moyen Age* 109 (1997), 645-651; 110 (1998), 973-976; 112.2 (2000), 1087-1094; 113.2 (2001), 963-969; 114.2 (2002), 1095-1102, 115 (2003), 1021-1027; Исти, Царичин Град, рановизантијски град, *Старинар* XLVIII 1997 (1998), 213-217; LIII-LIV 2003-2004 (2004), 301-309; Исти, Царичин Град - Истраживања, *Лесковачки зборник* XXXVIII (1997), 419-424; XXXIX 1998 (1999), 489-496; XL (2000), 335-340; XLII (2002), 55-68.

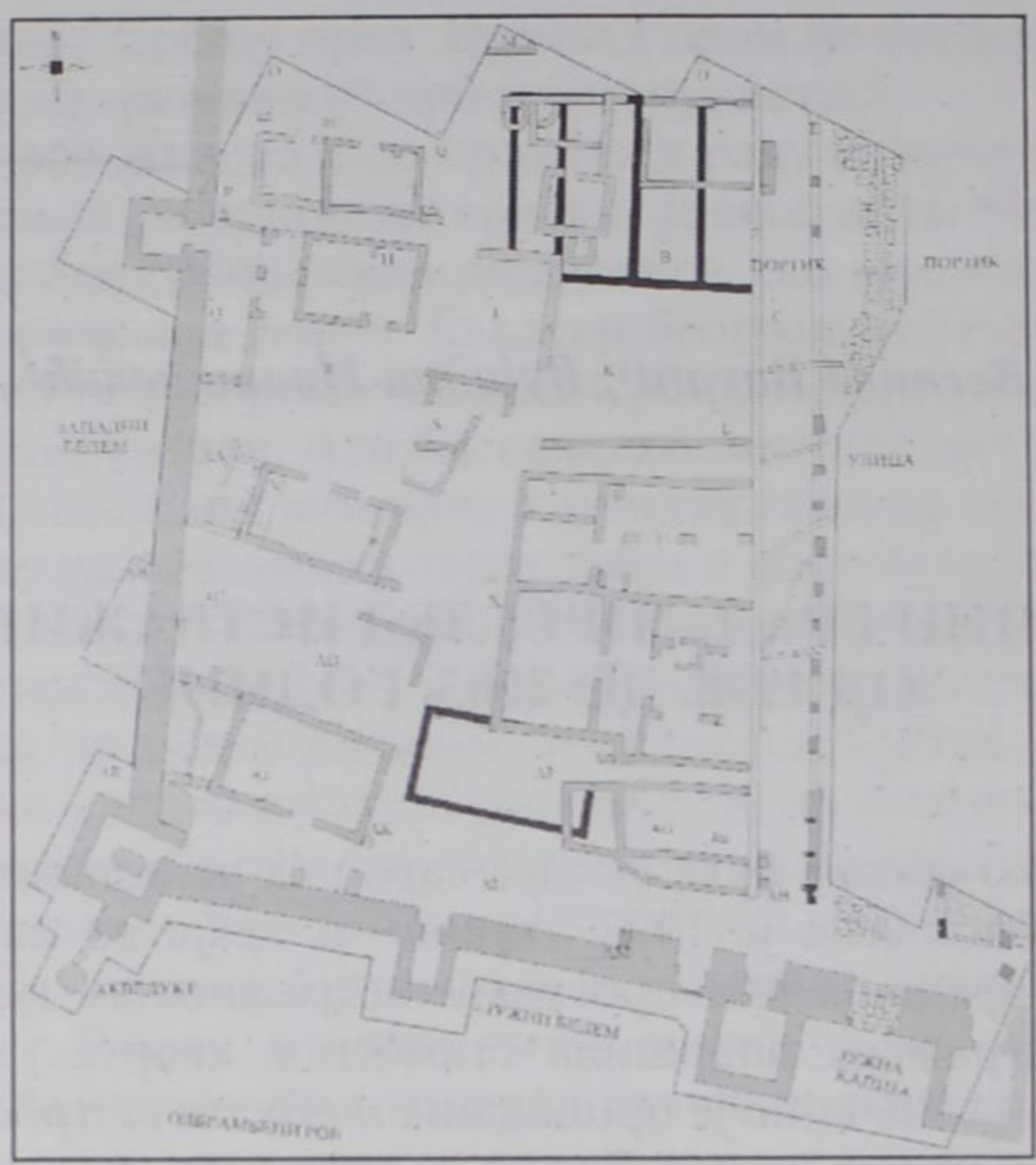

Ситуациони план југозападног квартта Доњег града - 2003. година

Општи поглед на портик, грађевине и јужни бедем

I - Јужна капија Доњег града, бедеми и акведукт

Јужна капија Доњег града, југозападна и југоисточна угаона кула истражене су далеке 1947. године од стране А. Дерока и С. Радојчића. Постављене сонде су биле сувише мале да би пружиле довољно података, а откривене структуре нису прецизно унете у општи план локалитета.[6] Приликом наших радова, ови значајни елементи урбанизма су у потпуности истражени током ископавања бедема.

А – Јужна капија

Јужна капија Доњег града, фланкирана са спољне стране са две куле и са унутрашње са два степенишна прилаза, сличне је диспозиције као Јужна капија Горњег града. Унутрашња ширина капије износи 4 м и она се код довратника сужава на 3,15 м. Праг, изведен од три камена блока и ширине 60 цм, делимично је оштећен траговима точкова кола. У оквиру поплочања улице који чине четири камена блока, у угловима капије уз праг, налазе се лежишта врата. На основу њиховог распореда и према другим елементима, можемо закључити да су врата била двокрилна, као и да су крила капије била неједнаке ширине (1,50 м западно и 2,50 м источно). Поплочање је већим делом очувано *in situ*, изузев простора насупрот малом крилу и северног дела капије где су плоче повађене.

Јужна капија

[6] А. Дероко, С. Радојчић, Откопавање Царичина Града 1947, *Старинар* I (1950), 119-142, посебно 130, сл.16-17 (јужна капија), 18 (југоисточна кула) и 19 (југозападна кула); В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 94-95.

Платно капије, ширине 3,25 м, чине велики правоугаони и трапезоидни блокови кречњака који су пажљиво обрађени и правилно постављени у хоризонталне редове. На исти начин обрађена је јужна фасада, дужине 3,80 м. А. Дероко и С. Радојчић су током истраживања открили западно платно са три очувана реда блокова, које је данас очувано на нивоу доњег реда.[7] Са друге стране, на источној страни очувана су три реда камених блокова.

Детаљ спољне фасаде Јужне капије

На простору капије између довратника и јужно ван капије нађено је више уломака архитектонске пластике (3 базе стуба, 2 носача парапетне ограде и 2 фрагмента архитравног венца). Мала је вероватноћа да ови блокови потичу са колонада портика улице или из суседне неистражене грађевине, већ су у питању урушени делови конструкције капије. Чини се да је капија имала изнад улаза неку врсту лође или простране затворене терасе између кула, која је била отворена према северу са три или четири аркаде и оивичена ниским парапетним зидом.

B – Западна кула Јужне капије

Од две куле које фланкирају капију града, ископана је само западна. Унутрашњост куле је скоро квадратне основе (4,90 м у правцу исток-запад и 5 м у правцу север-југ), са спољном страном ширине 7,30 м. Кула је истурена 6,40 м у односу на куртину. Зидови куле, неједнаке

[7] Блокови повађени после 1947. године нађени су у североисточном делу ископа међу шутом.

дебљине (1,20 м на истоку и западу и 1,40 м на југу), рађени су у техници *opus mixtum* и очувани су у висини првих пет редова опеке и првог реда камена. Југоисточни угао куле знатно је уништен. Оплата на унутрашњим зидовима куле још увек носи трагове кречног премаза. Ширина улаза куле износи 2,40 м код спољног отвора и само 1,35 м код унутрашњег. Изнад довратника, очуваних у пуној висини, назиру се остаци оштећеног полукружног лука који је прекривао улаз. Улаз у кулу је са спољне стране зазидан у каснијој фази једним зидом сачињеним од сполија везаних глином (базе стубова и капители који потичу са портика улице).

Ископавање унутрашњости куле захтевало је уклањање великих урушених блокова зидних маса, као и делова преломљеног крстатог свода. Испод ових блокова уочени су јасни остаци галерије уништене урушавањем зидова и свода. Под у унутрашњости куле, у равни са стопом - темељним проширењем, сачињен је од набијене земље. Над подом констатован је слој горења и низ удубљења у североисточном углу, као и дуж западног и јужног зида у којима су лежали полуукопани делови питоса. Приземље куле је, судећи према налазима, служило за складиште намирница, што је поткрепљено бројним налазима угљенисаних житарица у питосима.

C – Потерна и степениште које води до шетне стазе

На само 90 цм западно од претходно описане куле, налази се потерна, са унутрашњим простором ширине 2,10 м и са суженим улазом ширине 1,50 м. Под потерне, рађен од набијене земље, спуштен је за неколико сантиметара у односу на првобитни праг очуван in situ. Праг је саграђен од три блока кречњака и има само једно удубљење за лежиште капије, на источној страни, што указује на то да је потерна била затварана једнокрилним вратима. Улаз је касније зазидан зидом дебљине четрдесетак сантиметара, изведеним у техници opus mixtum. Унутрашњи улаз у потерну (ка унутрашњости града) наткривен је полукружним луком степенишног масива који је у основи широк 2,60 м и дубок 1,70 м. Део лука је очуван на источном довратнику, док се сам лук срушио испред улаза у потерну, северно од степеништа. Ка западу, степениште се наставља у дужини од 4,80 м. Пет степеника, висине и дубине 30 цм и доброг стања очуваности, постављено је под нагибом од око 45 степени.

D – Куртина и споредна кула западног дела јужног бедема

Бедем је откривен у целости на потезу од потерне до југозападне угаоне куле Доњег града у дужини од око 41 м. На овом потезу је куртина, дебљине 2,50 м, очувана на једнакој висини - у основи друге алтернације опеке, због систематског развлачења грађе од стране мештана.

На средини растојања између угаоне куле и јужне капије бедем је ојачан малом кулом правоугаоне основе, ширине 4,50 м, истуреном за 4,70 м у поље у односу на куртину. Њени зидови, ширине 1,20 м, очувани су до исте висине као и бедем. У унутрашњости куле констатовани су само урушени блокови зидне масе међу којима није било остатака свода. Испод њих налазио се дебео слој глине који представља делове уништеног пода. У оквиру самог пода од набијене глине откривени су трагови паљевине, као и улегнућа у поду у североисточном углу.

Е – Југозападна кула и акведукт

Одавно је запажено да би на простору југозападне куле требало очекивати место уласка акведукта у град. Будући да су цео склоп и конструкција били непознати, одлучено је да се цео простор систематски истражи.[8]

Сама кула је квадратне основе са странама дужине 7,75 м и зидовима дебљине 1,30 м. Рађена је у техници *opus mixtum*, као и бедеми на које се прислања. Кула је очувана изнад нивоа пода са зидовима у висини прве алтернације опеке и првог појаса камена, као и прва два реда друге алтернације од опека. Јединствени улаз, окренут ка истоку и ширине 1,20 м, смештен је на северној страни јужног бедема.

Западни бедем, који се наслања на средину северне стране куле, и јужни бедем, који се ослања на средину источне стране куле, формирају туп угао. Оријентација куле није подређена бедемима, како је то уобичајено, већ је одређена оријентацијом акведукта, који са југозапада прилази граду и пре уласка мења правац ка северу. Акведукт је позиционираи управно на предњу страну куле која је, из овог разлога, постављена укосо у односу на оба бедема.

Сам унутрашњи склоп куле је диктиран оријентацијом акведукта: у средишту куле, благо померено ка истоку, налази се чврста конструкција рађена у техници *opus mixtum*, трапезоидне основе ојачане на западу пиластром. Реч је о последњем ступцу акведукта, који је пролазио кроз кулу и потом настављао ка северу, трасом западног бедема, без сумње испод шетне стазе.

Јужно од куле откривена су још два ступца акведукта, готово квадратне основе, са пиластрима на источној и западној страни. Касније је простор између ова два ступца зазидан зидом од опеке везане глином. Стубац наслоњен уз јужни зид куле грађевински је повезан са кулом, што јасно указује на то да су подигнути истовремено.

F – Кула и куртина западног бедема

Откривање западног бедема у дужини од 42 м омогућило је да се добију подаци о начину зидања куртине и савладавања нагиба терена,

[8] О аквадукту: В. Кондић, В. Поповић, *op. cit.*, 130. Канал, у првом делу подземан, преко стубаца и лукова премошћивао је плато југозападно од града; На овом делу откривено је и рестаурирано неких дванаест стубаца.

иначе у паду ка северу - каскадним спуштањем темељне стопе и алтернација од опеке и камена. Уједно су уочене две значајне обнове бедемског платна, које су, без сумње, изведене услед насталих оштећења проузрокованих отицањем воде кроз акведукт испод шетне стазе бедема.

У северозападном делу истраженог простора у потпуности је откривена кула констатована још 1988. године. Реч је о кули правоугаоне основе, ширине 5,80 м и истурене 4,70 м у односу на бедем. Зидови, рађени у техници opus mixtum, широки су 1,30 м. На месту споја куле са бедемом очувани су до висине од скоро 2 м, док су у угловима сачувани до нивоа прве алтернације опека. Читава конструкција је видно нагнута ка западу. Ископавање унутрашњости ове куле, која има скоро квадратну основу (3,10 м х 3,40 м), показало је да је кула била наткривена крстатим сводом. Под приземља куле је од набијене глине, постављен на каменој подлози, и спуштен 35 цм у односу на праг.

G – Југоисточна кула Доњег града

Југоисточна кула Доњег града била је само делимично позната. Тако се у извештају о сондирању из 1947. године спомиње кула кружне основе и унутрашњег пречника 2,30 м, са вратима на спољној, југоисточној страни! Ови збуњујући подаци представљали су довољан разлог да се започну обимнија истраживања. Иако истраживања овог важног објекта нису приведена крају (завршетак истраживања планиран је за 2005. годину), добијена је јасна слика о основи комплекса куле, као и о елементима њене конструкције.

Оно што су ранији истраживачи сматрали да представља кулу, у ствари је кружни вестибил, пречника 3,10 м, постављен на месту где се бедеми (јужни и источни) спајају. Овај вестибил, чији се улаз, ширине 1,90 м, налази на северозападу, са југоистока, преко малог засвођеног коридора, повезан је са кулом. Кула, знатно истурена у односу на куртине (4,40 м на источну и скоро 7 м на јужну), саграђена је на квадратној основи са странама дужине 8,10 м. Њени зидови су дебљине од 1,20 до 1,30 м на северу, југу и западу и 1,50 м на истоку. Са најистуренијe стране зид је ојачан са спољашне стране пиластром, ширине 1,20 м, а са унутрашње са два ступца постављена у угловима, који чине неку врсту нише, ширине 3,10 м.

Читава конструкција рађена је у правилној техници opus mixtum, са пет редова опеке. Кружни вестибил, где се са ископавањем већ стигло до пода, пружа нам увид у очуваност објекта који је сачуван до висине треће алтернације опека на северном зиду куле и на источном бедему, у укупној дужини од 8 м. Зидови су очувани у висини од 3,50 м изнад унутрашњег пода, што ову кулу чини најбоље очуваним објектом ове врсте на Царичином граду. Са друге стране, североисточни угао куле је

урушен и изгледа да се читав јужни зид у целости срушио ка југоистоку, до савременог сеоског пута који пролази петнаестак метара ниже.

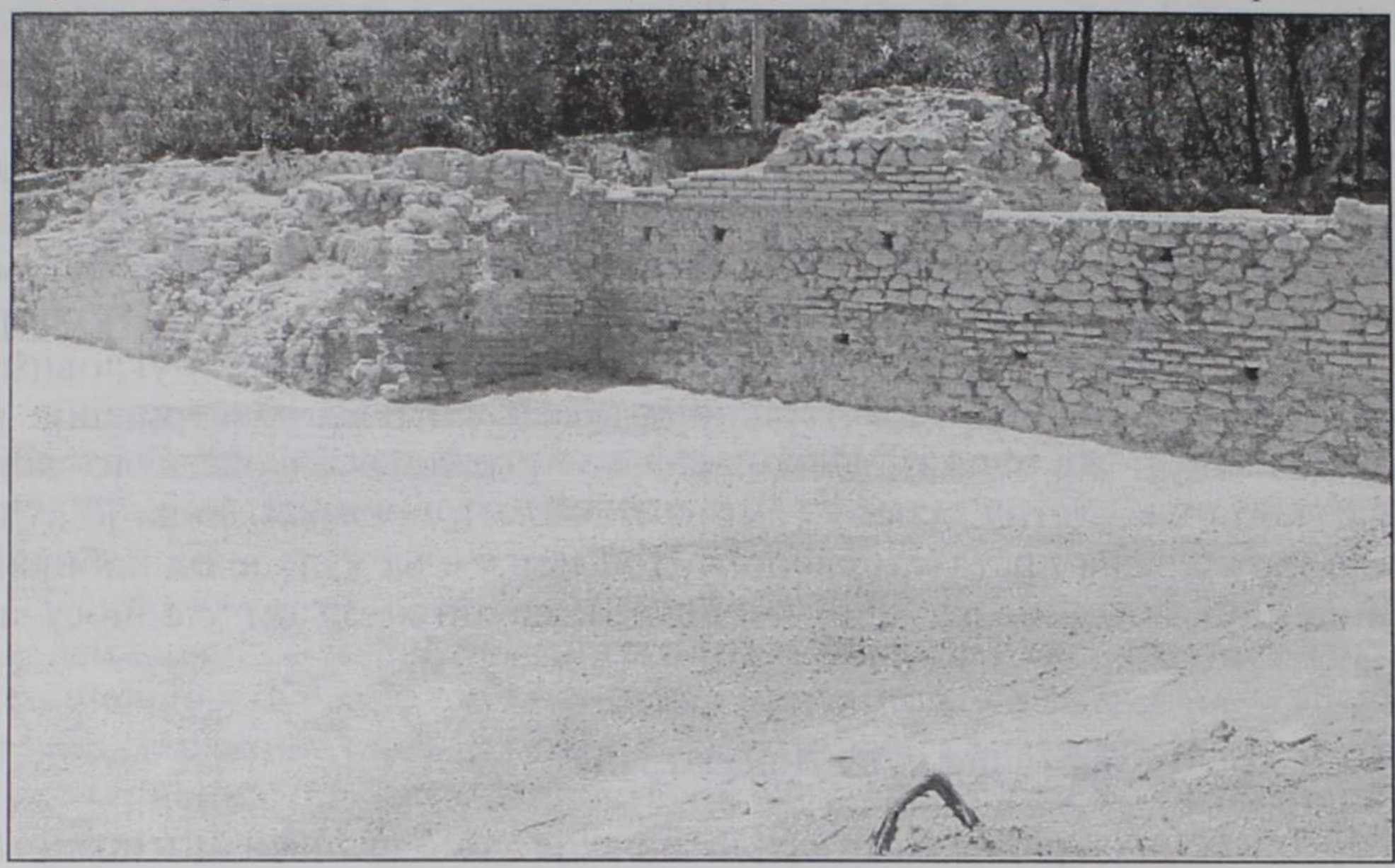

Источни бедем и југоисточна угаона кула

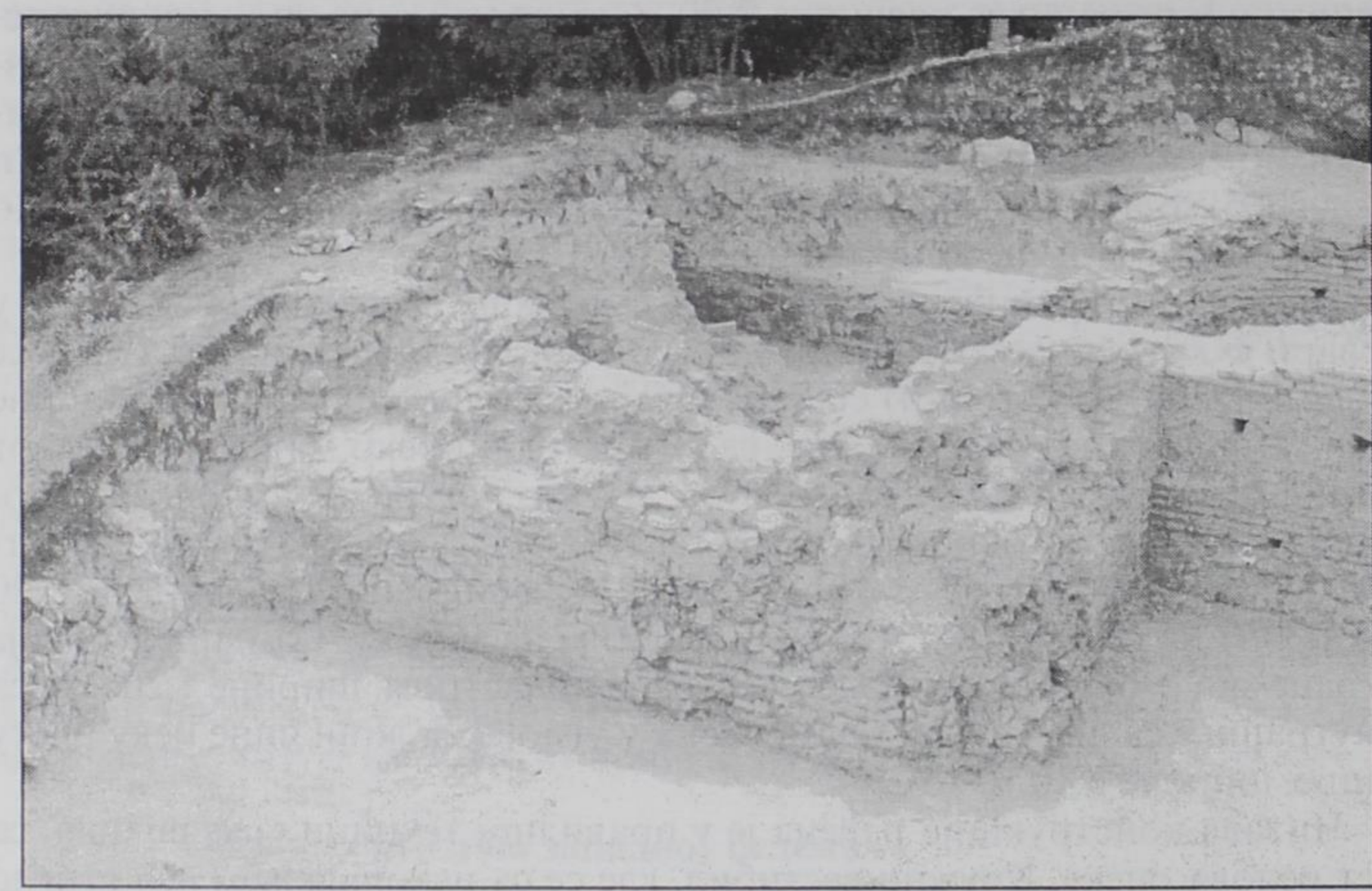

Југоисточна угаона кула

Приступ шетној стази и спрату куле водио је преко степеништа, ширине 1,30 м, које се пружа уз источни бедем, слично Источној капији Доњег града. Степениште је почивало на три пиластра различите дужине. Прва два су дугачка 1,60 м, док је трећи нешто већи и његове

димензије износе 1,90 м (гледано од кружног вестибила). Размаци између њих су једнаки и износе 2,45 м. Степениште се завршавало зиданим масивом, дужине 4,65 м, на коме су на северном делу остала очувана четири степеника in situ.

Источни бедем на овом делу је широк 2,25 м, док је јужни нешто шири и његове димензије износе 2,50 м. Са друге стране, како на овом месту бедем није удвојен степеништем, његова ширина код споја са кулом је сведена на само 1,20 м. Основа овог дела куле није, морамо нагласити, у потпуности разрешена. Ископавање унутрашњости куле довело је до открића, непосредно испод срушених остатака урушеног свода, фрагмената фресака.

II – Улица и портици

Током истраживања откривен је део коловоза у северном и јужном делу ископа, као и почетак централног одводног канала – клоаке, на 3,50 м испред јужне капије Доњег града. Траса канала, највећим делом праволинијска, ломи се на око 25 м северно од јужне капије, са девијацијама од 3 до 4 степена ка западу. Исту оријентацију прате стилобат и зид западног портика.

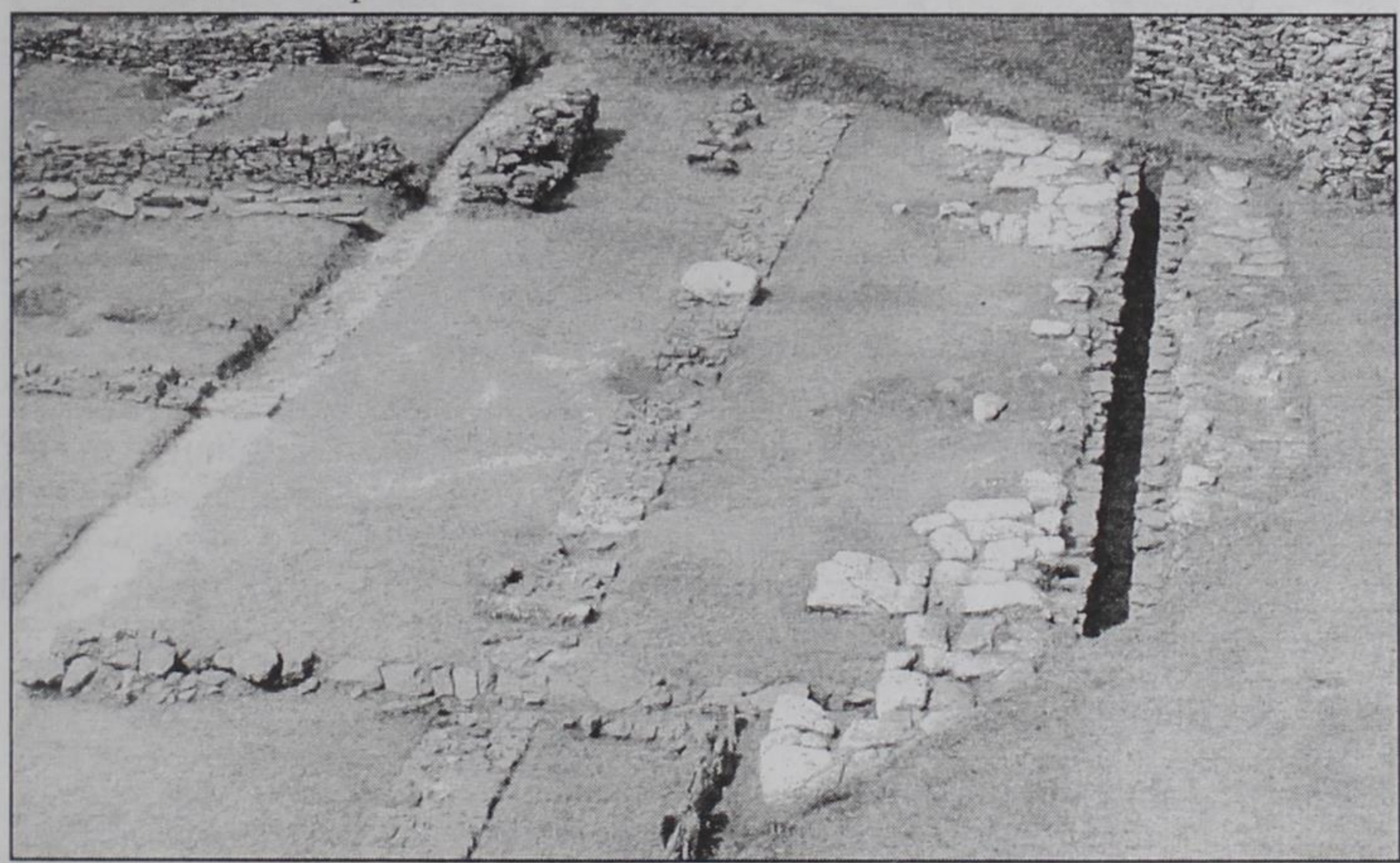

Западни портик и улица

Западни портик је истражен у укупној дужини од 63 м. Он се на јужном делу завршава зиданим правоугаоним ступцем са изведеним жљебом за одвод воде (олук).[9] На траси портика остале су очуване само две базе *in situ*, док се положај осталих може реконструисати на основу остатака сокла и негатива сокла у виду јама. На читавом портику размак између стубова био је нешто већи од 3 м (без сумње 10 стопа = 3,15 м).

[9] Дуго се сматрало да су се стубови налазили само испред појединих јавних грађевина: види В. Кондић, В. Поповић, op. cit., 99.

Већину фрагмената стубова откривених током ископавања можемо везати за портик, као и један јонски капител са импостом.[10] Нажалост, ниједан стуб није комплетно очуван. Зид портика, рађен у техници *opus mixtum*, сачуван је само у темељу, будући да је систематски повађен. На постојање врата у оквиру зида портика указују ретки очувани прагови. Под у портику био је сачињен од набијене земље у чијој основи се налазе одводни канали. Најмлађем хоризонту у оквиру портика одговарају преградње, као што је зазидан простор између стубова.

Источни портик

Од источног портика ископан је само јужни крај: откривен је почетни стубац, сокл првог стуба, као и добро очувано поплочање од опеке које је констатовано раније, приликом сондирања, у северном делу портика 1981. године. Судећи према овим подацима, чини се да западни портик никад није био у потпуности изведен.

III – Стамбена четврт

А – Грађевине очуване у темељима

Првобитне грађевине, подигнуте иза портика улице, потврђене су само темељима, пошто су уништене зарад подизања нових објеката. Прва грађевина у јужном делу, правоугаоне основе димензија 14,50 м x 7,80 м, била је постављена паралелно са јужним бедемом, на удаљености од 7,90 м (25 стопа). Друга грађевина у североисточном делу подигнута је иза самог портика улице. Димензије ове грађевине износе 15,50 м у правцу север-југ и 19,20 м у правцу исток-запад. Грађевина је била издељена на четири уздужне просторије оријентације север-југ и имала

[10] Ови елементи су били зазидани у улазу западне куле Јужне капије Доњег града.

је, са јужне стране, придодато пространо двориште окренуто ка истоку. Ово двориште је на западу било ограђено зидом, о чему сведочи откривени темељни ров. Иако основа грађевине подсећа на *horreum* – житницу, склони смо да објекат идентификујемо, будући да су темељи израђени од камена везаног глином, са коњушницом која је могла да прими педесетак коња.

B – Велика грађевина ван портика улице

На истоку, ван портика улице (задњи део портика), откривен је велики комплекс основе већег трапеза, димензија неких 20 м у правцу исток-запад и 23 м у правцу север-југ, подељен на две одвојене стамбене целине: мању на северу и већу на југу. На западној страни оба комплекса налази се по једна, највероватније једноспратна, грађевина, док се на источној страни налази двориште поплочано шкриљцем. Дуж северне стране северног дворишта пружао се портик, док је јужно двориште било окружено портиком са три стране (северне, западне и јужне). Захваљујући систематским истраживањима, откривено је да је портик северног дворишта почивао на три ступца, као и да је северни комплекс имао један улаз, а јужни два.

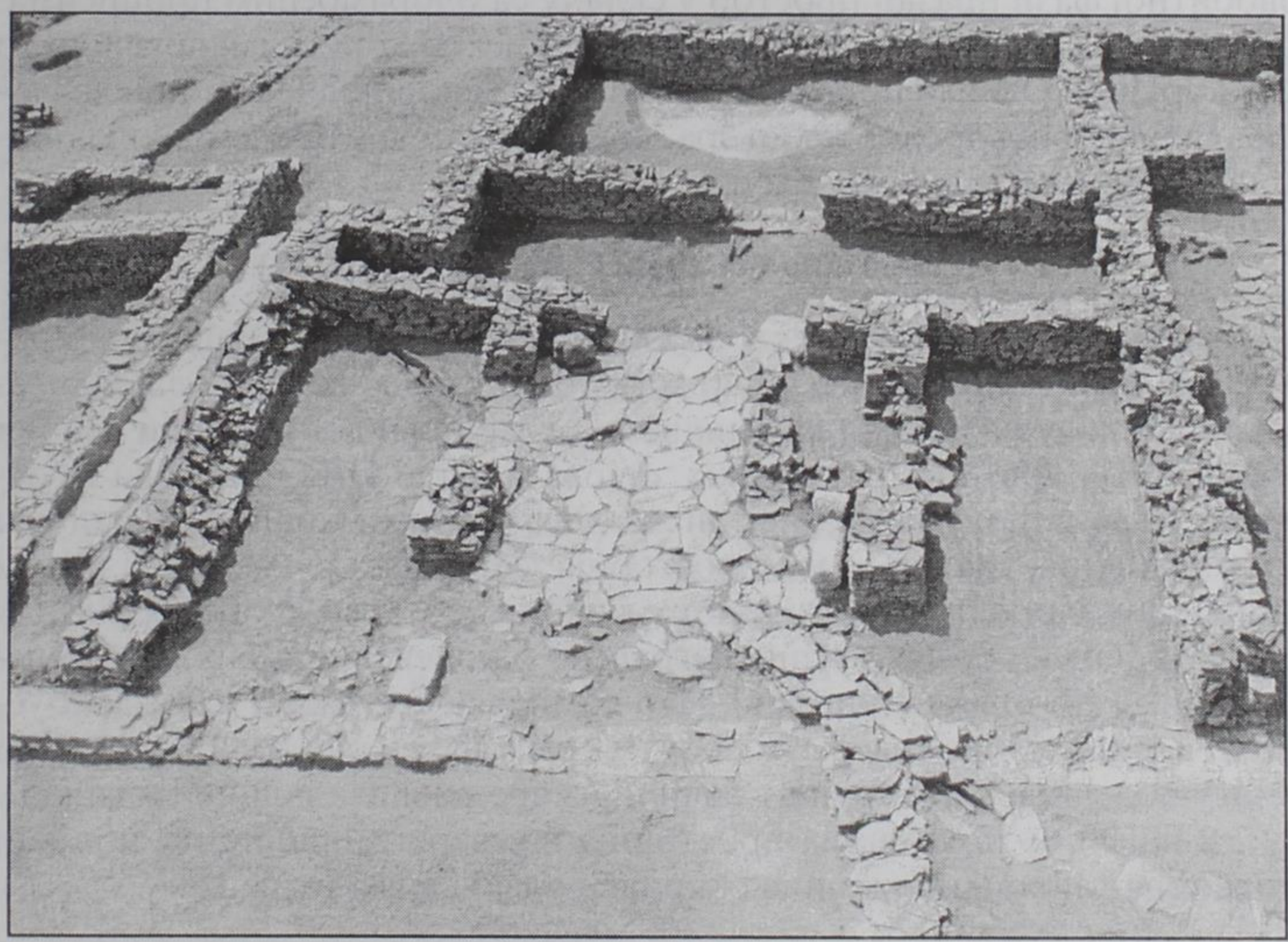

Велика грађевина ван портика улице - јужни објекат

C – Југоисточна грађевина

Југоисточна грађевина, која се наслања на зид портика улице, одвојена је од горе описаног комплекса широком, отвореном канализацијом, изграђеном од великих плоча шкриљца. Комплекс се састоји из

три дела. Главна просторија, димензија 10,30 м x 6,40 м и отворена ка истоку, имала је под од набијене земље. У основи пода откривена су два питоса у којима су нађени остаци угљенисаних житарица. Јужни део комплекса састоји се од неке врсте узаног ходника поплочаног опеком. Јужни зид, са вратима на источном делу, везан је једним преломљеним зидом за северозападни угао главне просторије. Над ова два дела постојао је спрат што се да закључити на основу открића у портику улице, основе степеништа, са два степеника in situ. На крају поменимо постојање, са источне стране, једне мање просторије или малог двориштa трапезоидне основе отвореног ка југу, које је било придодато овом комплексу

D – Грађевине дуж западног бедема

У близини западног бедема откривена су два нова објекта и добијене су допунске информације о раније познатим грађевинама (нарочито о каснијим доградњама између ових грађевина и бедема). Узани део терена, смештен уз ивицу бедема, у ширини од 5 до 7 м, представљао.је у првобитној фази празан простор у складу са одбрамбеним прописима. Касније су на овом простору подгинути објекти који су се налазили уз саму куртину. Овакав пример изградње, тј. искоришћавања или заузимања јавног и отвореног простора, констатован је у приземљу куле западног бедема, као и угаоне куле.

1 – Северозападна грађевина (у сектору O)

У северозападном делу сектора O истражена је једна грађевина правоугаоне основе, димензија 13,40 м x 6,10 м, са две велике одаје на северу. Зидови су рађени од камена везаног глином, док су виши делови саграђени од дрвених преградних зидова и лепа. Источна, већа просторија, подељена је на два неједнака дела једним мањим преградним зидом. Западна, знатно мања просторија, саграђена је касније и имала је, као и друге просторије, подницу од набијене земље. С обе стране њеног улаза уочена су два ступца изграђена од опеке и камена, снабдевена олуцима (за одвод кишнице). Цео комплекс је страдао у пожару, услед чега је нагнут ка северу. У овом сектору нађена су 24 новчића који се могу поделити у две групе: новчићи из времена владавине Јустина II, који су нађени у подницама просторија и северном дворишту и новац из времена Маврикија, који је откривен у слојевима рушења.

2 – Грађевина подигнута испред куле (сектори P и Q)

Између западног бедема и грађевине смештене уз кулу (сектори P и Q) налазе се остаци једног објекта саграђеног у каснијој фази живота града. Анекс - споредна зграда, димензија 3,90 м x 12,70 м, подигнута је јужно од поменуте грађевине. Зидови овог анекса били су постављени

директно на културни слој који би одговарао ранијој фази. Улаз у објекат налазио се на североистоку. У основи поднице констатоване су две конструкције од опека: огњиште насупрот источном зиду и нека врста узаног корита уз јужни зид.

3 – Грађевина са двоја врата (сектори R и V)

Јужно од горе наведеног објекта истражена је грађевина са двоје врата (сектори R и V) и једним анексом припојеним уз западни део. У унутрашњости грађевине - у основи пода - уочене су три конструкције: у средишту просторије питос in situ; уз источни зид клупа у виду насуте земље и уз западни зид једна платформа од опеке која представља основу разорене пећи. Анекс грађевине је саграђен подизањем два зида: масивног јужног који се наставља на јужну фасаду главне грађевине и спаја се са западним бедемом и малог преградног зида који одређује ширину просторије (2,60 м).

4 – Југозападна грађевина

На прилазу југозападној кули изграђена је грађевина правоугаоне основе (12,85 x 8,30 м) са анексом на западу и двориштем на југу. У оквиру овог малог комплекса уочене су две фазе окупације. Сама грађевина је подигнута у првој фази. Њени зидови, саграђени од камена везаног глином, очувани су на просечној висини од 1,30 м. Опека и малтер коришћени су једино за обликовање довратника врата са дрвеним прагом, ширине 1,70 м, која су постављена на јужном зиду просторије. У средишту просторије налази се блок од кречњака који врло мало надвисује подницу од набијене земље и који је служио као основа дрвеног или каменог стуба. Спрат је био саграђен од дрвених греда и лепа, а кров од црепа.

У каснијем периоду саграђено је двориште и анекс који повезује главну просторију и западни бедем. Ова последња имала је двоја врата, на северу и југу, која су касније зазидана. У основи поднице од набијене земље, у југозападном углу, налази се јама која је без сумње служила за углављивање питоса, као и један канал од опека који се пружа средином просторије.

Испред улаза у јужно двориште, са источне стране, налази се мала камена платформа. Улаз, ширине 1,90 м, уоквирен је једним управним зидом на бедем и ступцем наслоњеним на угао главне грађевине. Постојање другог ступца уз бедем, 3,50 м западније, указује на постојање затворене терасе на овом месту, као и дрвеног степеништа. У западној половини дворишта налази се добро очувано поплочање од шкриљца, а у источној два канала који воде од куле и средине дворишта ка накнадно пробијеном отвору у бедему. Грађевина је изгорела у пожару. Најмлађи нађени новац датује се у време Фокине владавине.

Summary

Bernard Bavant, Vujadin Ivanisevic

CARICIN GRAD-OVERVIEW OF ALL ARCHEOLOGICAL EXPLORATIONS AND RESEARCHES BETWEEN 1998-2003

French-Serbian archeological researches on the archeological site Caricin grad were restored during 1997, and they have been lasting till recent days, respecting estimated research program-one campaign per year. Explored area in the southwestern area of Lower town were significantly enlarged covering the space between the main street to the east, south gate of Lower town on the southeast and bastion on the south and west. There was explored the area of approx. 80 m in south-east direction and 70 meters in direction of east-west with significant remains of fortifications, street and numerous buildings.

This overview includes summarized results of explorations done between 1998-2003, mostly focused on fortification (with southeastern tower) including the main street and the buildings within the explored part.

UDK:904:738"652"(497.11)

Јулијана Пешић

ГРНЧАРИЈА СА НЕКРОПОЛЕ У МАЛОЈ КОПАШНИЦИ ИСКОПАВАЊА 1960-1964

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Током заштитних археолошких ископавања на некрополи спаљених покојника у селу М. Копашница, у периоду од 1960. до 1964. године, откривен је знатан број предмета од печене земље.

Некропола спаљених покојника у М. Копашници откривена је 1960. године приликом изградње аутопута Ниш-Скопље. Заштитна археолошка ископавања су обављена у периоду од 1960. до 1964. године у пет узастопних кампања. Откривена су 154 гроба. Руководиоци истраживања били су др Милутин Гарашанин и др Љубица Зотовић.

Основни начин сахрањивања на овој некрополи било је спаљивање мртвих. Спаљивање је вршено на ломачи - устрини. Заједно са покојником, спаљиван је и новац, а у неколико случајева и накит и стаклене посуде. Садржај са ломаче - карбонизоване кости, новац и други прилози који су спаљивани са покојником, прикупљани су и полагани у припремљен гроб - у гробне јаме чије су ивице и дна запечени ватром.

Истовремено су коришћене две форме гробних јама: 1. правоугаоне или елипсоидне гробне јаме - тип Мала Копашница-Сасе I; 2. правоугаоне гробне јаме које у средишту имају још једну јаму малих димензија - етажни гробови - тип Мала Копашница-Сасе II. Поред ова два основна гробна облика, забележено је и 7 гробова са конструкцијом од опека, један гроб са касетом и један гроб са урном. Изнад гробова са запеченим странама није регистрован покривач.

Поред костију, у гроб су, по одређеном распореду, полагани прилози: керамичке посуде, жишци, новац, накит, оружје и стаклене посуде. Накит је увек полаган на северној страни. Новац је најчешће полаган на северној страни и у средини, а оружје на средини гроба. Керамичке и стаклене посуде распоређиване су по целој површини гроба.[1]

[1] Зотовић, 1962, 123-127, Зотовић, 1964, 281, Зотовић, 1968, 25-37, Ерцеговић, Костић, 1988, 31-35, Јовановић, 1984, 100-110.

Посуде од печене земље су имале веома значајну улогу у сепулкралном култу у погребним и посмртним ритуалима везаним за припремање, изношење и полагање хране. У гроб су приликом сахране полагане посуде са ритуално одређеном врстом хране и течности, а током посмртних ритуала над гробом су вршене даће, и то у облику чврсте или течне жртве. Ови ритуали проистичу из веровања да је покојнику, односно његовој души, потребна храна на путу од света живих, које у тренутку смрти напуштају, до света мртвих - односно до коначног одредишта.[2]

За даће је припремана храна код куће или изнад самога гроба - на кулинама. На некрополи "Више гробаља" у Виминацијуму су откривене жртвене површине – кулине на којима су пронађена огњишта која су служила за припремање хране. Посуде коришћене у овом ритуалу су намерно разбијене и највећим делом се могу реконструисати.[3]

У М. Копашници нису пронађене жртвене површине, што не значи да их није било већ да су те површине скинуте нивелацијом земље.

У гробовима у М. Копашници, поред целих посуда, или оних које су у фрагментима, али се могу реконструисати, има и појединачних фрагмената посуда које су разбијене.

Нажалост, највећи број ритуала сепулкралног култа није могуће реконструисати, односно, идентификовати приликом археолошких ископавања. Можда ће бити занимљиво, стога, осврнути се на ритуале који су и данас присутни у лесковачком крају: Посуде су разбијане на месту где је покојник издахнуо, затим, приликом изношења покојника из куће, у реци за време спровода и над гробом, након завршених даћа.[4]

Етнографи тај магијски ритуал тумаче на више на начина. По једнима, намерно разбијање посуђа врши се у намери да се звуком ломљаве терају непријатељски расположени духови.[5] По другима, разбијање посуђа изводи се са жељом да се душа ослободи јер суд симболизује тело а његова садржина душу, те разбијањем оклопа душа постаје слободна и напушта тело.[6] Магијска радња разбијања судова, по мишљењу М. Филиповића, врши се са намером да се унапред онемогући непријатељ, односно у погребним обичајима узрочник зла и не доведе до нове смрти или неке њене негативне последице.[7] Б. Јовановић сматра да је разбијање судова, у свим кључним моментима посмртних и погребних ритуала (тренутак умирања, изношење покојника из куће, полагање у гроб, потом, на завршетку сваке даће), има симболично значење затварања пређеног, а истовремено отварања новог пута души, односно

2 Зотовић, 1986, 44, Зотовић 2000, 11 Зечевић, 1982, 43, Јовановић 1992. 73.
3 Зотовић, 1982, 51, Зотовић, 2000, 11.
4 Ђорђевић, 1958, 517.
5 Филиповић,1950, 110-127, Зечевић, 1982, 19.
6 Зечевић, 1982, 19.
7 Филиповић, 1950, 123.

спречавања покојниковог повратка на стари, али и отклањања препрека на новом путу његовој души.[8]

На основу начина сахрањивања, карактеристичних гробних јама, златног накита, некропола у М. Копашници се хронолошки опредељује у период од II до прве половине IV века, и приписује се Дарданцима, романизованом домородачком становништву.[9]

Резултате истраживања некрополе, првенствено начин сахрањивања, облици гробова и погребни ритуал публиковали су Љ. Зотовић и А. Јовановић.[10]

О етничкој припадности становништва сахрањених на овој некрополи расправљао је М. Гарашанин.[11]

Археолошки материјал је публикован у оквиру резултата истаживања некрополе. Посебно је публикован само златни накит.[12] Керамика до сада није била предмет истраживања.

У овом раду приказан је целокупан грнчарски материјал откривен приликом археолошких ископавања у Малој Копашници у периоду од 1960. до 1964. Највећим делом то су керамичке посуде коришћене у сепулкралном култу као гробни прилози. Поред ових посуда, у Народном музеју у Лесковцу чувају се фрагменти посуда који су пронађени приликом трасирања аутопута, из јама и површина које су забележене као "пећи". Дакле, са простора изван гробова.

Подаци добијени овом анализом биће коришћени за разумевање материјалне културе Дарданаца, степена њихове романизације, заједничких особина са сродницима у другим областима, са другим народима у окружењу, али и уочавање и истицање њихових особености.

МЕТОДОЛОГИЈА

Грнчарија је обрађена по систему који је усвојен на свим већим локалитетима у Србији.[13] Класификована је по систему тип-варијанта.[14] Посуде од печене земље посматране су са становишта функционалних и технолошких карактеристика. Систематизоване су, најпре, по функцији, затим су облици посуда разврстани по типовима и варијантама и на крају по технолошким својствима. Управо разлика у намени, а потом разлике у технолошким својствима, наметнуле су поделу откривеног грнчарског материјала на две групе:

---

8 Јовановић, 1992, 73.
9 Јовановић, 1984, 110 Јовановић, 1978, Пешић, 1995. 25-37.
10 Зотовић, 1962, Зотовић, 1964, Зотовић, 1968, Зотовић, 1970, Јовановић А., 1984.
11 Гарашанин, 1968, 6.
12 Пешић, 1995, 25-38
13 Гарашанин ат ал., 1984, 35-84.
14 Цвјетићанин, 1993 130-135.

1. ГРНЧАРИЈА – ПРИЛОГ У ГРОБУ

У ову групу сврстане су посуде које су пронађене у гробу. То су зделе, тањири, пехари и чаше – посуде за излагање и сервирање хране. Рађене су највећим делом од непречишћене земље у тоновима од црвене, црвеномрке, сиве и сивомрке боје. Веома су лоше печене, а неке посуде су руком рађене.

2. ГРНЧАРИЈА ИЗВАН ГРОБОВА

У овој групи су посуде које су пронађене на простору изван гробова. То су посуде за припремање хране - лонци, зделе, поклопци и, мањим делом, посуде за сервирање хране – зделе, тањири, чаше, пехари. Рађене су од пречишћене, добро печене земље у тоновима црвене, црвеномрке, мрке, сиве и сивомрке земље. Неки примерци посуда имају и премаз црвене, мрке или сиве боје.

1. ГРНЧАРИЈА – ПРИЛОГ У ГРОБУ

Овде су сврстане посуде које су коришћене у погребном ритуалу, односно полагане су у гроб на сам дан сахране са одређеном врстом хране и течности заједно са остацима спаљеног покојника и другим прилозима.

I ЗДЕЛЕ*

На некрополи, као гробни прилог, откривено је 17 здела. Распоређене су у 8 типова. У оквиру типова издвојене су варијанте на основу боје земље, обраде површине или начина обликовања обода. Израђене су од непречишћене (осим зделе кат. 11) земље у нијансама црвене, сиве, сивомрке, мрке и црвеномрке боје. Највећим делом су лоше печене. Поједини примерци имају веома грубу фактуру (кат. 15-16).

Тип I/1

Здела калотасте форме хоризонтално разгрнутог обода и прстенасто профилисаног дна. Јавља се у две варијанте издвојене по фактури, боји земље и димензијама.

Варијанта 1

1. Здела великих димензија од мркоцрвене земље, троугаоно профилисаног разгрнутог обода.

Варијанта 2

2. Здела малих димензија од сиве песковите земље правоугаоно профилисаног разгрнутог обода.

По функцији, посуде су разврстане у десет група које су обележене римским бројевима: I - зделе; II – лонци; III – тањири; IV – шоље; V – амфоре; VI – питоси; VII – крчази; VIII – поклопци; IX – пехари; X – кадионице. У оквиру ових група издвојени су типови који су обележени арапским бројевима. У оквиру типова издвојене су варијанте.

Тип I/2

Здела калотасте форме од мрке непречишћене земље, хоризонтално разгрнутог обода, равног дна. Издвојене су две варијанте на основу разлике у профилацији обода.

Варијанта 1

3. Здела хоризонтално разгрнутог, прстенасто профилисаног обода на унутрашњој страни.

Варијанта 2

4. Фрагментована здела хоризонтално разгрнутог прстенасто профилисаног обода на спољној страни, са канелуром на средини.

Зделе калотасте форме са хоризонтално разгрнутим ободом откривене су и на другим некрополама типа Мала Копашница – Сасе. Откривене су на некрополи "Више гробаља" у Виминацијуму (гроб Г-35, Г1-33, Г1-69, Г1-106), Скупима, (Ист. некропола, гроб 209), на некрополи Дрезга (Статио Ламуд, гроб 28,30), некрополи Пинторија код Пуле (гроб 2). У Виминацијуму су откопане у гробовима и спаљених и инхумираних покојника. Углавном су малих димензија, од црвено, печене земље и одговарају варијанти 2. Једино здела откривена на Источној некрополи у Скупима слична је по димензијама и фактури здели варијанте 1.

Хронолошки су опредељене у период I-II века.

Међутим, ова форма здела је била широко распрострањена и коришћена у насељима Горње Мезије током III-IV века (Сингидунум, тип I/6, Бојовић 373,473-4, Улпијана, тип 40, у Чачку и околини, тип I/3, у околини Пирота, Пејић, тип 5), Доње Панонија (Брукнер, тип 85).

Тип I/3

5. Здела калотасте форме од мрке, непречишћене земље, равног према унутра увученог троугласто профилисаног обода, равног дна. На рамену три троугаона испупчења.

Ова врста здела, које представљају имитацију здела terra sigilate Драг. 37, откривена је у два гроба: Г1- 22, Г1-230 са спаљеним покојницима у Виминацијиму од црвено печене земље и датована у I-II век. У овај период датована је здела из Гомолаве (Брукнер Т91/139). Зделе овога типа пронађене су у Сингидунуму (тип I/41, Бојовић, 452-45) Текији, (кат. 26) Понтесу, тип I/5а, у Чачку тип I/7, као и на простору Олтеније Попилиан, тип 2.

6. Здела калотасте форме, од црвене, пречишћене земље, непрофилисаног обода, на спољној страни испод обода има две канелуре.

Зделе овога типа откривене су у Сингидунуму, кат. 454, и у Г. Ливађу код Пирота I/6а.

Тип I/4

Здела коничне форме, од црвене, непречишћене земље, прстенасто или троугаоно профилисаног обода и прстенасто профилисаног дна. Три посуде су сврстане у две варијанте на основу разлике у фактури и профилацији обода.

Варијанта 1

7. Здела троугласто профилисаног обода. Површина и споља и унутра премазана сивоцрним премазом. Споља, испод обода су плитке хоризонталне канелуре.

Варијанта 2

8-9. Две зделе прстенасто профилисаног обода на спољној страни.

Зделе кат. 7-9,11 коничне форме задебљаног обода, настале из форме terra sigillate Драг. 40, откривене су у гробовима инхумираних и спаљених покојника у Виминацијуму- гроб Г-28,68, Г1-14,58,71,236, Сингидунуму (Поп Лазић, 2003) гроб 255, типа М. Копашница – Сасе II и у некрополи Дрезга- гроб 14. Датују се у II век.

У насељима на широком простору. Сингидунум, тип I/4, Бојовић 419, сл. 117/3,4 Улпијана, тип 11, у Чачку и околини тип I/13, у околини Пирота, тип 31-33, Доње Панонија, Брукнер, тип 2, Емона ТВ/5, Новопазарска бања сл. 7/2,3.

Датоване у период од II до IV века.

Тип I/5

10. Здела коничне форме од црвене, непречишћене земље, косо разгрнутог обода, На ободу аплициране хоризонталне таласасте дршке.

Као гробни прилог, оваква форма зделе је откривена у Скупима, у гробу 203. У Улпијани плићег реципијента опредељена је као тањир тип 6а, декорисан печатним орнаментом. У Сингидунуму ТIII/17. У Олтенији су тањири овакве форме израђивани у имитацији terra sigillate PL, XXIV-XXVI

Тип I/6

11. Здела малих димензија од сиве пречишћене земље, хоризонталног, четвртасто профилисаног обода, са канелуром на средини.

Тип I/7

12. Здела коничне форме, малих димензија, косо разгрнутог обода, равног дна.

Ова форма представља имитацију форме Драг. 33/46. Посуде ове форме се откривене на простору Доње Панонија, тип 20 Т 74/71 и Сингидунума. Кат 379, тип I/39. сл.22/22 Датоване су у II и поч. III века

Тип I/8

13. Здела биконичне форме малих димензија, од сиве, непречишћене земље, хоризонтално разгрнутог правоугоно профилисаног обода и прстенастог дна.

За ову форму зделе малих димензија није нађена директна аналогија. Честе су биконичне зделе већих димензија, блажег прелома конуса. Улпијана, тип 15 T15/40, Брукнер T 83/59.

Тип I/9

14. Здела сферичне форме од црвене, непречишћене земље, косо разгрнутог обода, прстенастог дна.

У Виминацијуму, у гробовима Г 243 и Г1 19 откривене су посуде ове форме од црвено печене земље, датоване у почетак II века. У Сирмијуму, посуда тип 76, T88, датована је у II-III век.

Тип I/10

15. Здела –тањир цилиндричне форме овалног облика од мрке непречишћене земље, грубе фактуре, обода благо увученог унутра, троугаоно профилисаног и широког и равног дна. На дну посуде крупни комади камена.

Тип I/11

16. Здела – тањир коничне форме квадратног облика, од мркоцрвене непречишћене земље, веоме грубе фактуре, хоризонтално профилисаног обода и широког, равног дна. На дну и по ободу коси урези у неправилном низу.

Зделе - тањири квадратног облика пронађени су на некрополама Љубавица и Камик у околини Пирота. Тањири пронађени на некрополи Љубавица израђени су од добро пречишћене земље, неправилног су облика, вертикалних зидова а издигнутих углова и прстенастог дна. На дну су украшени низом орнамената рибље кости. Три тањира са некрополе у Камику су израђени од сиве и мркоцрвене земље, грубе фактуре. Декорисани су урезаним орнаментима по дну и ободу. Пејић, стр. 137-8 тип III/3-4.

Ова врста посуда откривена је на простору Тракије и Д. Мезије. Литература о тим налазима није ми била доступна.

Тип I/12

17. Здела – тањир коничне форме, троугласто профилисаног обода, равног дна. На унутрашњој страни, испод обода налази се полукружна конкавна "дршка". На дну су плитки урези.

За зделу – тањир ове форме са "дршком" на унутрашњој страни посуде није пронађена директна аналогија.

II ЛОНЦИ

У гробовима је пронађен један цео лонац, један фрагментован и два обода лонца. Распоређени су у два типа. Лонац бр. 22 је употребљен као урна. То је једини пример сахрањивања у урни на некрополи у М. Копашници. Фр. обода лонаца бр. 20-21 су можда, део погребног култа, намерно разбијени. Осим обода, нису пронађени други делови посуде.

II/1

18-19. Лонац (сферичне форме) косо разгрнутог обода, прстенасто профилисаног споља, са широком канелуром на средини. Издвојене су две варијанте на основу разлика у боји земље.

Варијанта 1

18. Фр. обода лонца од мркоцрвене, непречишћене земље.

Варијанта 2

19. Фр. обода лонца од мркосиве, непречишћене земље.

Лонци ове форме јављају се на простору целе Г. Мезије, а. у Сингидунуму и на простору Доње Паноније, а датују се у период од друге половине II до IV века. Сингидунум, тип II/1 Брукнер. Тип 27 T121/122,135, Текија, тип II/21, Улпијана, тип 2, Пирот, тип 8.

Тип II/2

20-21 Лонац овалне форме, од сиве, непречишћене земље, косо разгрнутог обода, равног дна.

Широко распрострањен облик у периоду од III до V века. Сингидунум, тип II/3. сл. 45/1,2 Брукнер, тип 5T117/92-94, Улпијана, тип 12, Јовановић сл. 18/3

Текија. Кат. 57 Олтенија, кат 337 Гомолава 45T16/106. Чачак II/ Пирот, тип 47, у гробу на некрополи Љубавица бр. 30.

III ТАЊИРИ

ТИП III/1

22. Тањир биконичне форме, благо преломљених конуса, од црвене пречишћене земље, рађен руком, обода разгрнутог, прстенасто профилисаног и прстенастог дна.

23-25. Тањир калотасте форме од црвене, непречишћене земље, разгрнутог, четвртасто профилисаног обода, прстенасто профилисаног дна. Према начину обликовања обода, издвојене су две варијанте.

Варијанта 1
23. Тањир лучно разгрнутог обода.

Варијанта 2
24-25. Тањир хоризонтално разгрнутог обода.

Форме ових тањира представљају локалну варијанту форме terra sigillate Драг. 36. Најбројнији су налази тањира са лучним, извијеним ободом. У Д. Панонији различите имитације ове форме сврстане су у тип 4. Датоване су у I и почетак II века, у Сингидунуму нису тако чести налази ове форме. Тип III/1; И/4 ТИП III/2 Кат, 477-479, 481-483, датоване су у II-III век.

У Улпијани тањири овога типа израђивани су од пречишћене земље са наранџасто црвеним премазом, тип 1 Т19/1-6, датовани у почетак III века.

У Виминацијуму у гр. Г1-138, 201, 233, са лучним ободом Г1- 27, 37, 132, 147 Г1-33 А, на некрополи Дрезга у гр. 19, I-II век.

Тип III/2
26-27. Тањир коничне форме, од непречишћене земље, хоризонтално разгрнутог, двоструко канелованог обода и равног дна. На основу фактуре издвојене су две варијанте.

Варијанта 1
26. Тањир од мркоцрвене земље, танких зидова.

Варијанта 2
27. Тањир од сивомрке земље, дебелих зидова.

Тањири ове форме јављају се у више варијанти различито моделованих зидова, од вертикалних до веома искошених. Били су у употреби на широком простору од II до IV века: у Виминацијуму Г1- 12, у Сингидунуму гроб 80, 265, Сингидунум, тип III/50, 53. сл 24/11, Брукнер, тип 4, Улпијана, тип 5, Олтенија Кат. 830/837.

Тип III/3
28. Тањир калотасте форме, од црвене, пречишћене земље, непрофилисаног обода, благо ужљебљене спољне површине при ободу, равног дна, рађен руком.

Тањири косих или конвексних зидова имитација су у локалним радионицама "помпејанских" тањира који су, као импорт из италских радионица, коришћени у I веку. Локалне варијанте израђиване су од II до IV века на широком простору: Д. Панонија, тип 1. Улпијана, тип 12, Чачак, тип III/1, Сингидунум III/8 Бој. 398, сл. 25/8,34/11 Дакија. пл. LXXI/891,893,895 Емона, 54/55, Виминацијум Г1-155. Гомолава, Т4/32,34, Текија, Кат. 7.

Тањири овога типа од песковите глине и необрађене површине израђиване су током IV века. Нађени су у великом броју и у околини Чачка, тип III/1.

IV ШОЉЕ

Тип IV/1
29-33. Шоља овалне форме, косо разгрнутог обода, прстенасто профилисаног дна, са једном дршком. Издвојене су три варијанте на основу разлика у боји земље.

Варијанта 1
29-31. Шоља од црвене, непречишћене и лоше печене земље

Варијанта 2
32. Шоља од сивомрке, непречишћене и лоше печене земље.

Варијанта 1
33. шоља од мрке, непречишћене и лоше печене земље.

Тип IV/2
34-36. Шоља сферичне форме, косо разгрнутог обода, прстенасто профилисаног дна са једном дршком овалног или кружног пресека. Три шоље овога типа разврстане су у две варијанте на основу разлика у боји и фактури земље.

Варијанта 1
34-35. Шоља од црвене, добро пречишћене и добро печене земље.

Варијанта 2
36. Шоља од мрке, непречишћене, лоше печене земље.

Шоље овалне форме су чест налаз у гробовима. У Виминацијуму Г-27, 32, раван обод, 75,79, 83, 105, 198, 221, 266, Г1-23, 24, 66, 224, 238, 266, 277, Емони гроб 134, 811, Сингидунуму Г 56.

У насељима Улпијана, тип 3, Сингидунум, кат 606, Олтенија, тип 1, кат 559-581.

Шоље сферичне форме у Виминацијуму су пронађене у гробовима: Г 53,59, 109,160, 167184, 231,243, 249 2. ком., 1184, Г1- 16,18, 21,29, 34А, 45, 52, 68, 87.125, 180,184, 243,263,266,

На некрополи у Сасама Т II/6,7,8, у некрополи Бурле у близини Пуле, гроб 136, 12,96, 100 и некрополи Краторо, гроб 1-2.

У Улпијани шоље са једном дршком, сферичне форме са премазом светло жутомрке, тип 1 Т 28/26-27, датују се III-IV век, у Д. Панонији, тип 1, датују се у II-IV век, Сингидунум, кат 620.

Шоља овога типа има у Олтенији, кат. 562.

IX ПЕХАРИ

Тип IX /1

37-38. Пехар овалне форме од црвене, непречишћене земље, косо разгрнутог обода, прстенасто или четвртасто профилисаног, и прстенасто профилисаног дна. Издвојене су две варијанте.

Варијанта 1

37. Пехар са две дршке овалног пресека.

Варијанта 2

38. Пехар - здела без дршке.

Тип IX/2

39-41. Пехар овалне форме, цилиндричног непрофилисаног обода, равног дна. Издвојене су три варијанте, према разлици у боји и фактури земље.

Варијанта 1

39. Пехар од мркоцрвене, непречишћене земље, са сивоцрним премазом на површини, лоше печене.

Варијанта 2

40. Пехар од сивоцрне, непречишћене земље, лоше печене.

Варијанта 3

41. Пехар од светлоцрвене, пречишћене земље, лоше печене.

Тип IX/3

42-51. Пехар сферичне форме, косо разгрнутог или цилиндричног обода, прстенасто профилисаног дна. Десет пехара распоређено је у 8 варијанти на основу разлика у боји, фактури земље и квалитету печења.

Варијанта 1

42. Фр. пехар од црвене, добро пречишћене и добро печене земље.

Варијанта 2

43. Фр. пехар од црвене, добро пречишћене, лоше печене земље.

Варијанта 3

44. Пехар од сиве, пречишћене земље, са сивим премазом на површини, лоше печене.

Варијанта 4

45-46 Пехар од мрке, пречишћене земље, са мрким премазом на површини, лоше печене.

Варијанта 5
47. Пехар од црвене, непречишћене земље.

Варијанта 6
48-49 Пехар од мркоцрвене, непречишћене земље, лоше печене.

Варијанта 7
50. Пехар од сиве, непречишћене земље, са сивим премазом на површини, лоше печене.

Варијанта 8
51. Фр. обода и тела пехара од сивомрке, непречишћене земље, лоше печене.

Тип IX/4
52. Пехар здела биконичне форме, од сиве, пречишћене земље, са горњим конусом благо увученим унутра, непрофилисаног обода, прстенастог дна. На површини печатни орнаменат у облику гране.

Тип IX/5
53-54. Пехар биконичне форме од црвене земље, непрофилисаног обода, прстенастог дна. Издвојене су две варијанте на основу разлика у фактури и прелому конуса.

Варијанта 1
53. Пехар од црвене, пречишћене земље, лоше печене. Прелом конуса је оштар, са дужим горњим конусом.

Варијанта 2
54. Пехар од црвене, непречишћене земље, лоше печене, са благим преломом конуса неједнаке дужине.

Тип IX/6
55-57. Пехар биконичне форме, од непречишћене земље, једнаке дужине конуса косо разгрнутог обода. Три пехара распоређена су у три варијанте издвојене на основу фактуре, постојању, односно непостојању дршки и различито обликованом дну.

Варијанта 1
55. Пехар од црвене, непречишћене земље. На површини трагови црвеног премаза. Две тракасте дршке полазе испод обода а завршавају на средини посуде.

Варијанта 2
56. Пехар од сиве, непречишћене земље. Две дршке овалног пресека полазе испод обода а завршавају на средини посуде.

Варијанта 3

57. Пехар од светлоцрвене, непречишћене земље, грубе фактуре. Дно уско и равно.

Тип IX/7

58. Пехар биконичне форме од сивомрке, непречишћене земље, благо преломљених конуса. Горњи конус је дужи и на њему се налази хоризонтална канелура. Обод благо косо разгрнут, дно прстенасто обликовано. Две овалне дршке полазе испод обода, завршавају се на прелому конуса. На површини трагови мркосивог премаза.

Тип IX/8

59. Пехар биконичне форме од црвене, непречишћене земље, благо преломљених конуса. Горњи конус је краћи. Обод је непрофилисан, дно равно.

Тип IX/9

60. Пехар биконичне форме од светлоцрвене, добро пречишћене земље, оштро преломљених конуса. Обод је цилиндричан, непрофилисан, дно равно. На површини трагови црвеног премаза.

Тип IX/10

61. Пехар цилиндричне форме од сиве, пречишћене земље. На реципијенту, ближе ободу, налази се хоризонтална канелура. Обод је непрофилисан, дно равно. На површини трагови мркосивог премаза.

Посуде типа пехара без дршки и са две дршке такође су често налажене на некрополама. У Виминацијиму пехари овалне форме пронађени су у гробовима Г75, 82, 105, 1184, Г1-23, а пехари сферичне форме Г1-74, Г 204, 236, 243, 249, Г1- 17, 19, 20, 29, 101, 123, 107, 214, 235, пехар биконичне форме -Г1, Г1- 18, Г 61, Г1- 221. На некрополи Дрезга Гр. 11, 28, 35, у Скупима на Источној некрополи два пехара са печатним орнаментом из гроба 1. Сасе, Т II/4, 5, Т III/1-8, Некрополе Љубавица и Камик код Пирота тип 1-3а.

У античким насељима пехари су такође присутни: Сингидунум, IX/3, IX/22,IX/24, IX/25, IX/40 Бој. 599, 596, 610, 613, Текија, кат. 6, Д. Панонија, тип 8.

X КАДИОНИЦА

Тип X/1

62. Кадионица коничне форме, хоризонтално, четвртасто профилисаног обода и широког равног дна. На површини хоризонталне плитке канелуре.

1. ГРНЧАРИЈА ИЗВАН ГРОБОВА

Грнчаријом изван гробова су, условно, назване посуде које су пронађене приликом трасирања пута (инв. од 2711 до 2730), у јами код пропуста приликом ископавања и на површини која је означена као простор „изнад пећи" (инв. 8). Документација о овим предметима пронађена је у инвентарским књигама Народног музеја у Лесковцу и теренским дневницима.

Површина која је означена као простор „изнад пећи" можда представља део жртвене површине, али нажалост, осим података у свесци инвентара под бр. „8", да је група керамичких фрагмената пронађена изнад "пећи", не стоји ништа друго што би нам помогло да тај простор прецизније дефинишемо.

Може се запазити да је грнчарија на свим овим површинама у фрагментима, али начињена од пречишћене земље у тоновима црвене, мрке и сиве земље, добро печена, понекад и са премазом црвене, мрке или сиве боје на површини. У највећем броју то су посуде које су коришћене за припремање и излагање хране: лонци, зделе, поклопци, а мањим делом посуде за сервирање хране – зделе, тањири, чаше, пехари.

I ЗДЕЛЕ

1. Тип I/1

63-67. Фр. здела (калотасте форме) од пречишћене земље песковите фактуре, хоризонтално разгрнутог, прстенасто задебљаног обода на унутрашњој страни. Добро је печена, површина је премазана црним премазом. На основу разлика у боји земље, издвојене су три варијанте.

Варијанта 1

63. Фр. обода и тела зделе од црвеномрке земље. На површини су плитка ребра. На хоризонтално профилисаном ободу две канелуре.

Варијанта 2

64-66. Три фр. обода и тела здела од сиве земље.

Варијанта 3

67. Фр. зделе калотасте форме од мрке земље.

ТИП I/14

68-70. Фр. здела (коничне форме), обода хоризонтално разгрнутог и двоструко канелованог. Јавља се у три варијанте на основу разлика у боји и фактури земље.

Варијанта 1

68. Фр. обода и тела зделе од црвене пречишћене земље. На површини тамносиви премаз.

Варијанта 2

69. Фр. обода и тела зделе од црвене непречишћене земље, добро печене.

Варијанта 3

70. Фр. обода и тела зделе од сивомрке непречишћене земље, добро печене. На површини сивоцрни премаз.

Тип I/15

71. Фр. здела (коничне форме) од црвене непречишћене и лоше печене земље, грубе фактуре.

Зделе овога типа коришћене су дуго времена на широкој територији. Зделе финије фактуре маслинастозелено глеђосане у Панонији датују се III-IV. Нађене су на простору Сингидунума, тип I/51, сл. 23/13, Улпијана, тип 39 Т18/70 у околини Чачка /28, Понтес TI/32а, Пејић, тип 6г у насељу. У Виминацијуму је откривена у гробовима Г1-12, 119.

Тип I/16

72-73. Здела (коничне?) форме од црвене, добро пречишћене земље, споља прстенасто профилисаног обода, а унутра плитко ужљебљеног.

Зделе ове форме представљају имитацију форме терра сигиллате форме Драг. 15/17. Израђиване су током II и у првој половини III века. У Панонији пехар Т 73/57. У Чачку тип I/30, Понтес TI/33ц, Улпијана тип 8, Текија кат 44. Сингидунум сл. 94, 3 504, у Виминацијуму су пронађене у гробовима Г 266, Г1- 21, 208 и датоване су у II век.

Тип I/17

74. Здела сферичне форме, од сивоцрне непречишћене земље, косо разгрнутог обода, на ободу две плитке канелуре.

У Сингидунуму је откривен велики број ових посуда од песковите земље, необрађене фактуре. Током II-IV века, Сингидунум, тип I/28 сл. 34, 5, 6, 10; 458, 460, у Панонији, тип 74.

Датују се у II-III век

Тип I/18

75. Фрагменат трбуха зделе од мркоцрвене, добро пречишћене и добро печене земље, у техници terra sigillata. На површини премаз мрке боје. На проширеном делу очуван утиснут један цео, од видљивог низа, орнамент у облику точка. Можда у радионичком центру Виминациум-Маргум где су израђиване посуде у имитацији форме Драг. 70, са мотивом Г 11. Бјелајац 1990, Т 75.

II ЛОНЦИ

1. Тип II/ I

76-81. Лонац (сферичне форме) косо разгрнутог обода, са широком канелуром на средини. Према фактури и начину профилисања обода, издвојене су три варијанте.

Варијанта 1

76-78. Фр. обода и врата лонца од црвене земље, песковите фактуре, добро печене, четвртасто профилисаног обода споља.

Варијанта 2

79-80. Фр. обода и врата лонца од црвене земље, песковите фактуре, добро печене, прстенасто профилисаног обода споља.

Варијанта 3

81. Фр. обода и врата лонца од црвене непречишћене земље, добро печене, четвртасто профилисаног обода споља. На површини мрки премаз.

Тип II/2

82. Лонац овалне форме од мрке непречишћене земље, лоше печене, грубе фактуре, косо разгрнутог обода, равног дна.

Тип II/3

83-84 Фр. лонца (овалне форме), коничног врата и косо разгрнутог обода са канелуром у средини, троугласто профилисаног. Према разлици у фактури и боји земље, издвојене су две варијанте.

Варијанта 1

83. Фр. обода и врата лонца од мркоцрвене, пречишћене земље, добро печене. На површини црвени премаз.

Варијанта 2

84. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, непречишћене земље, лоше печене.

Лонци овога типа, рађени од песковите глине црвене и сиве боје печења, необрађене површине, откривени су у Сингидунуму. Датују се у период од III до IV века. Тип II/15; сл. 93/11

Тип II/4

85-86. Фр. лонца (сферичне форме) хоризонтално разгрнутог, четвртасто профилисаног обода, оштро искошеног врата према трбуху. На основу разлика у фактури и боји земље, издвојене су две варијанте.

Варијанта 1

85. Фр. обода и врата лонца од сивомрке земље, песковите фактуре, добро печене.

Варијанта 2

86. Фр. обода и врата лонца од црвене, непречишћене земље, лоше печене.

Тип II/5

87. Фр. лонца (сферичне?) форме од црвене, добро пречишћене земље, добро печене, косо разгрнутог обода, са канелуром у средини, четвртасто профилисаног и канелованог на спољној страни.

Лонци у форми питоса откривени су у Панонији (питос тип 3), Сингидунуму, тип II/47), Улпијани, тип 10, Чачку, тип II/1, Новопазарској бањи, сл. 12/8-10.

Производе се током III и IV века.

Тип II/6

88-90. Фр. лонца од сивомрке, непречишћене земље, коничног врата, хоризонтално или благо косо разгрнутог обода, четвртасто или прстенасто профилисаног. Издвојене су три варијанте на основу разлика у профилацији обода.

Варијанта 1

88. Фр. обода и врата лонца, косо разгрнутог, четвртасто профилисаног обода.

Варијанта 2

89. Фр. обода и врата лонца, хоризонтално разгрнутог, четвртасто профилисаног обода.

Варијанта 3

90. Фр. обода и врата лонца, косо разгрнутог, прстенасто профилисаног обода. На површини трагови црвеног премаза.

Тип II/7

91. Фр. лонца од сивомрке, пречишћене земље, коничног врата, хоризонтално разгрнутог обода, прстенасто профилисаног. На врату плитка канелура.

Лонци уског коничног врата, са хоризонтално разгрнутим ободом нису тако чест налаз на локалитетима у Србији. Аналогија овој форми нађена је са лонцима из Сингидунуму, тип II/66, који су датовани у крај II и почетак III века и у Текији, тип II/29.

Тип II/8

92-97. Урна (сферичне или овалне форме, са две или три дршке), од сиве и сивомрке, непречишћене земље, хоризонтално или косо разгрнутог обода, цилиндричног или коничног врата. Шест фрагмената подељено је у две варијанте на основу разлика у профилацији обода и облику врата.

Варијанта 1

92-94. Урна са хоризонтално разгрнутим ободом, прстенасто профилисаним на унутрашњој страни, цилиндричног врата.

Варијанта 2

95-97. Урна са хоризонтално и косо разгрнутим ободом и коничним вратом.

Тип II/9

98. Фр. урне од црвене пречишћене земље, са косо разгрнутим, на унтрашњој страни прстенасто профилисаним ободом, двоструко канелованом на спољној страни.

Врат је коничног облика. Две тракасте дршке троструко канеловане полазе од обода.

На површини црвеномрки премаз.

Лонци у форми урне, идентификовани су најчешће као лонци са две или три дршке, хоризонталног обода и коничног или цилиндричног врата. Откривени су на некрополама и у насељима. Израђивани су у периоду од средине II до IV века. У Сингидунуму, тип II/52, Улпијана, тип 5. Текија, тип II/10, кат. 25, Понтес, тип 13.

III ТАЊИРИ

Тип III/3

99. Тањир коничне форме, од црвене, непречшћене земље, хоризонтално разгрнутог обода и равног дна.

VII КРЧАЗИ

Тип VII/1

100. Крчаг овалне форме, од црвене, непречишћене земље, тролисно обликованог отвора и кратког цилиндричног врата.

Овај крчаг је пронађен приликом отварања сонде изван гробова. Вероватно је служио у погребном ритуалу. Аналогни крчази опредељени су у тип 48 у Панонији. Припадају продукцији III века.

Тип VII/2

101. Фр. обода и дршке крчага од црвеномрке, добро пречишћене земље, косо разгрнутог, двоструко канелованог обода на спољној страни.

Тип VII/3

102 Фр. обода, врата и дршке крчага од црвеномрке, добро пречишћене земље, косо разгрнутог обода, оштро канелованог на средини, четвртасто профилисаног споља и коничног врата. Две тракасте дршке, двоструко вертикално канеловане, полазе од обода.

Крчази типа VII/2, 3, будући да су очувани у ситним фрагментима, оквирно су опредељени по сличности обода типовима 40 за крчаг са једном дршком и тип 2 за крчаге са две дршке по класификацији О. Брукнер.

VIII ПОКЛОПЦИ

Тип VIII/1

103-104. Поклопац коничне форме од мркоцрвене, пречишћене земље, са троугласто профилисаним и са унутрашње стране прстенасто задебљаним ободом.

Поклопци ове форме производили су се у временском периоду од II до IV века. Слични примерци пронађени су у околини Чачка, тип VIII/14, Сингидунуму VIII/23, Улпијани, тип 2, Сирмијуму (Брукнер, тип 14).

Тип VIII/2

105-106. Поклопац калотасте форме од сивомрке, непречишћене земље, хоризонтално разгрнутог обода. Површина благо канелована.

Током II века поклопци ове форме коришћени су на простору Паноније (Брукнер, тип 1), на подручју Ђердапа – Понтес, тип VIII 7а, Сингидунума, тип VIII/7.

Тип VIII/3

107. Поклопац коничног форме од сивомрке земље, прстенасто профилисаног обода са унутрашње стране.

Продукцији IV века припадају поклопци ове форме из Улпијане, тип 4, и на простору Д. Паноније, Брукнер, тип 9.

Тип VIII/4

108. Поклопац коничног облика од мрке, пречишћене земље, рачвастог обода, са хоризонтално извученом ивицом споља, а вертикалном унутрашњом ивицом обода.

Ретки су налази поклопаца овога типа. Један примерак у Сингидунуму тип VIII/22, Чортановаца, Брукнер, тип 8, датују се у крај III и почетак IV века.

Тип VIII/5

109. Поклопац - здела коничне форме, од мрке, непречишћене земље, хоризонтално разгрнутог и унутра прстенасто профилисаног обода.

У периоду краја III до почетка V века користе се поклопци - зделе типа VIII/1 у Сингидунуму и Акуминкуму (Брукнер, тип 9).

IX ПЕХАРИ

Тип IX/1

110. Пехар биконичне форме од црвене, непречишћене, лоше печене земље, благо наглашеног прелома конуса. Горњи конус увучен према унутра, непрофилисаног обода, прстенастог дна.

Тип IX/2

111. Фр. пехар биконичне форме од сивомрке, пречишћене земље, оштро наглашеног прелом конуса. Горњи конус благо увучен према унутра, обод косо разгрнут. Очувана једна дршка кружног пресека.

ЗАКЉУЧАК

Гробови типа Мала Копашница – Сасе, јављају се на простору Поморавља, Косова, горњег Повардарја, у делу доњег Подунавља и у југоисточном делу Паноније и везују се у етничком погледу за мезијско-дардански простор.[15]

Посматрајући грнчарију, кроз функционално-типолошку анализу, можемо запазити да је овај простор и у културном погледу био јединствен, пре свега када је реч о керамици која је пронађена изван гробова.

У хронолошком погледу, ове области су такође јединствене. Керамичке посуде могу се датовати у период II-IV век.

Форме керамичких посуда које су пронађене у гробовима исте су или сличне са посудама на другим локалитетима на простору некадашње провинције Г. Мезије. Има и посуда, здела и тањира кат. 15-16, типа Кернос, које се могу везати за трачки културни комплекс,[16] што нас упућује на претпоставку да је насеље у М. Копашници припадало пограничним областима.

---

[15] Јовановић А., 1984, стр. 110.
[16] Пејић, 1993, 219.

С друге стране, фактура земље од које су израђене посуде и "репертоар" врста и форми посуда показују да ова област има и особености. Наиме, ако на свим некрополама у Г. Мезији доминирају крчази као прилог у гробу, поред здела, шоља и пехара, у гробовима у М. Копашници доминирају пехари и шоље.

То, свакако, не значи различитост у етничком погледу, већ само особеност у материјалној култури. Како становништво овога краја није интензивно романизовано, могуће је да су се у већој мери очували елементи аутохтоне материјалне културе.

Морфолошка анализа керамичких посуда била би од помоћи у откривању трагова аутохтоне културе становника лесковачкога краја које је током римског периода сахрањено на некрополи у М. Копашници.

КАТАЛОГ

ГРНЧАРИЈА – ПРИЛОГ У ГРОБУ

ЗДЕЛЕ

1. Здела од мркоцрвене, недовољно пречишћене земље, лоше печена, гроб FI/21/III, и. б. 96, Дим. Ро-27, х-8, Рд-10,6 цм, реконструисна, инв. 1454, изложена.
2. Здела од сиве земље, песковите фактуре, лоше печена, гроб Ф/13/ и. б. 54, Дим. Ро-11, х-3, 3, Рд-5,5 цм.
3. Здела од мрке, непречишћене земља, лоше печене, Сонда I, уз Ц профил/V и. б. 27. Дим. Ро-23,5, х-11,2,Рд-9,3 цм, реконструисана инв. 1456, изложена.
4. Фр. обода и тела зделе од мрке, непречишћене земље, грубе фактуре, гроб Е/9/I и. б. 36, Дим. Ро-28,1, х-6 цм.
5. Здела од мрке, непречишћене земље, лоше печена, гроб AIII/3/III, и. б. 16, Дим. Ро-27,2, х-12,7, Рд-10ц м, реконструисана инв. 1500, изложена.
6. Фр. обода и тела зделе од црвене, пречишћене, лоше печене земље. На спољној страни обода две канелуре. Гроб Х/13/IV, и. б. 50. Дим. Ро-25цм, х-6 цм.
7. Здела од црвене, непречишћене земље, на површини споља и унутра сивоцрни премаз. На површини споља плитке, хоризонталне канелуре, гроб Г/12/IV, и. б.19. Дим. Ро-32,4, х-9,2, Рд-9 цм, реконструисана, изложена, инв. 1442.
8. Здела од црвене, непречишћене и лоше печене земље. На површини црвени премаз, гроб Х/10 /I и. б. 44, Дим. Ро-27, х-8,2, Рд-7,8 цм, реконструисана.

9. Здела од црвеномрке, непречишћене и лоше печене земље. Гроб X/13/IV, и. б. 53. Дим. Po-23,1, x-7,4, Рд-7,5 цм, реконструисана. Инв. 1443, изложена.
10. Здела од црвене, непречишћене земље, лоше печене, гроб 28/II, и. б. 44, Дим. Po-30, x-6, Рд-8,8 цм, реконструисана, инв. 1446, изложена.
11. Здела малих димензија од сиве, пречишћене, земље, гроб ГБ/I, и. б. 32, инв. Дим. Po-11,3, x-3,6, Рд-4,6 цм, реконструисана, инв. 1458, изложена.
12. Фр. здела од мрке, непречишћене земље, лоше печене. Гроб ФИ/16/III, и бр. 67. Дим. p1-10,5, x-5,6, p2-3,3 цм, делимично реконструисана.
13.Здела од сиве, непречишћене земље, лоше печена, оштећена. гроб E/7/IV и. б. 16 Дим. Po-12,3, x-4,3, Рд-4,06 цм, инв. 1461, изложена.
14. Здела од црвене, непречишћене земље, лоше печена, гроб 41/II, и. б. 63, Дим. Po-9,5, x-12,4, Рд-6,2 цм. реконструисана, инв. 1445, изложена.
15. Здела од сивомрке, непречишћене земље, грубе фактуре, лоше печена. На дну посуде крупни комади камена, гроб 39/II, и. б. 59, Дим Po-13,6, x-6, Рд-9,2 цм, инв. 1450, изложена.
16. Здела од мркоцрвене, непречишћене земље веома грубе фактуре, лоше печена. гроб Г/ац/IV, и. б. 59, Дим. O-15,9 x14,6 цм, x-5,6, Д-10,6 цм инв. 1452, изложена.
17. Здела од сивомрке, средње пречишћена земље песковите фактуре, лоше печене. Гроб Б/4/IV, и. б. 1, Дим. Po-21,2,x-5,2, Рд-13 цм, реконструисана, инв. 1451, изложена.

ЛОНЦИ

18. Фр. обода и врата лонца од црвене земље песковите фактуре, лоше печене. На ободу две канелуре. Гроб Б/6/V) Дим. Po-20, x-1,8 цм.
19. Фр. обода и врата лонца од сивомрке земље песковите фактуре, лоше печене. Гроб Б/6/V, Дим. Po-13, x-1,5 цм.
20. Лонац од сиве, непречишћене земље, песковите фактуре, лоше печен. гроб XA/I, и. б. 25, Дим. Po-14,3, x-18,3, Рд-8,2 цм, реконструисан, инв. 1447, изложен употребљен као урна.
21. Фр. лонац, без обода, од сивомрке, непречишћене, лоше печене земље, реконструисан, рађен руком, гроб E/7/IV и. б. Дим. x-13,9, Рд-7 цм 15, инв. 1448, изложен.

ТАЊИРИ

22. Тањир од црвене, пречишћена земље, неуједначено печене, рађен руком. Висина зидова није уједначена. Гроб 14/III. и. б. 79. Дим. Po-19,2, x-4,5-5,7, Рд-8,2 цм, реконструисан, инв. 1444, изложен.

23. Тањир од црвене, непречишћене земље. Гроб ФИ/21/III, и. б. 95. Дим. Ро-20,5, х-4,1, Рд-7,8 цм. Реконструисан, инв. 1457, изложен.
24. Тањир од мркоцрвене, непречишћене земље, лоше печене, гроб Д/6/IV, и. б. 14 Дим. Ро-22, х-3,8, Рд-7,2 цм, реконструисан, инв. 1516, изложен.
25. Фр. обода и трбуха тањира од црвене, непречишћене земље, лоше печене, на површини црвени премаз. Квадрат ЕФ, гроб ФФ/10, Дим. Ро-22,9, х-2,2 цм.
26. Тањир од мркоцрвене, непречишћене и лоше печене земље, гроб Б/2/V, и. б. 6, инв. Дим. Ро-20, х-4,1, Рд-14 цм реконсртуисан, инв 1441, изложен.
27. Тањир од сивомрке, непречишћене и лоше печене земље, гроб Х/10/I, и. б. 40,42, Дим. Ро-24,1, х-4,5, Рд- 19,2 цм, реконсртуисан, инв. 1453, изложен.
28. Тањир од црвене, непречишћене земље, лоше печене. На површини црвени премаз. Гроб DIII/12/III и.б. 43, Дим. Ро-13,6, х-3,5 цм. Реконструисан.

ШОЉЕ

29. Шоља од црвене, непречишћене, недовољно печене земље, на површини мркоцрвени премаз. Гроб 15/III, и. б. 73. Дим. Ро- 8,9, х-11,1, Рд-3,9 цм, реконструисана.
30. Шоља од црвене, непречишћене земље, лоше печене, Гроб 7/III, и.б. 5. Дим. Ро-6,3, х-10,4, Рд-4,1 цм, реконструисна.
31. Шоља од црвене, непречишћене земље, лоше печене. Гроб Ф/4/I, и. б. 7. Дим. Ро- 6,о, х-7,1, Рд-3,0 цм. инв. 1476, изложена.
32. Шоља од сивомрке, недовољно пречишћене земље. Гроб 52/II, и. б. 70. Дим. Ро-5,х-7,6, Рд-2,4 цм, реконструисана, инв. 1468, изложена.
33. Шоља од мрке, непречишћене земље, лоше печене, гроб Е/7, и. б.49. Дим. Ро-5,4, х-7,6, Рд- 3,6 цм. инв. 1977, изложена.
34. Шоља од црвене, пречишћене земље, добро печене. Гроб 33/II, и. б. 52. Дим. Ро-6,8, х-8,3, Рд. 4,1 цм, реконструисана.
35. Шоља од црвене, добро пречишћене земље, средње печене, Гроб 11/III и. б. 23. Дим. Ро-6,4,х-7,4, Рд-3,8 цм. инв. 1517, изложена.
36. Шоља од мрке, непречишћене земље, веома лоше печена, Гроб 14/III, и. б. 82. Дим. Ро - 5,3, х-6,2, Рд-2,0 цм. инв. 1480, изложена.
37. Пехар од црвене, недовољно пречишћене земље, веома лоше печене. Гроб Г/9ц, и. б. 61. Дим. Ро-8,9, х-11, Рд- 4,7 цм, реконструисан, инв. 1465, изложен.

ПЕХАРИ

38. Пехар - здела од црвене, непречишћене земље, веома лоше печена. Гроб И/24/V, и. б. 53. Дим. Ро-10,8, х-10,5, Рд- 4 цм. инв. 1467, реконструисана, изложена.
39. Пехар од мркоцрвене, непречишћене и недовољно печене земље, веома грубе фактуре. На површини сивоцрни премаз. Гроб Ц/11,и.б. 42. Дим. Ро-7,8, х-10,7, Рд-3,5 цм, реконструисан.
40. Пехар од сивоцрне, непречишћене земље. Гроб Г/3, и. б. 20, Дим. Ро-7,5, х-11, Рд-4,6 цм. инв. 1470, изложен.
41. Пехар од светлоцрвене, пречишћене земље, лоше печене. Гроб Ф/11/V и. б. 23 Дим. Ро-6,3, х-7,1, Рд-2,5 цм. инв. 1463, изложен.
42. Фр. пехар од црвене, пречишћене и добро печене земље. Гроб 18/II, и.б. Дим. х-4,5, Рд. 3,2 цм.
43. Пехар од светлоцрвене, пречишћене, веома лоше печена земље, Гроб Г/17/В, и. б. 41. Дим. Ро-6,8, х-5,8, Рд-2,6 цм. инв. 1472, изложен.
44. Пехар од сиве, пречишћене земље, лоше печене, са сивим премазом. Гроб ФИ/16/III, и. б. 68. Дим. Ро-4,2, х-5,8, Рд-2,1 цм, инв. 1949.
45. Пехар од мрке, добро пречишћене земље, са мрким премазом, лоше печене. Гроб 38/II, и. б. 58. Дим. Ро-7,6, х-6,6, Рд-3,2 цм. инв. 1466, изложен.
46. Фрагменат обода и трбуха шоље од мркоцрвене, добро пречишћене земље, средње печене, гроб 12/III, и. б. 35. Дим. Ро-7,1, х-3,5 цм.
47. Пехар од црвене, непречишћене земље, лоше печене. Гроб 28/II, и. б. 41. Дим. Ро-7,4, х-6,5, Рд-3,2 цм. инв. 1471, изложен.
48. Пехар од мркоцрвене, непречишћене земље, лоше печене. Гроб 22/II, и. б. 31. Дим. Ро-8 цм, х-6,6 цм, Рд 2,7цм. инв. 1462, изложен.
49. Пехар од мркоцрвене, непречишћене земље, лоше печене. Гроб 44/II, и. б. 66. Дим. Ро-6,6, х-6,6, Рд-3,1 цм, инв. 1482, изложен.
50. Фр. пехар од сиве, непречишћене и лоше печене земље, са сивим премазом на површини, Гроб 10/III, и. б. 21. Дим. х-5, Рд-2,5 цм.
51. Фр. обода и трбуха шоље од мркосиве, непречишћене земље, средње печене. Гроб 12/III, Дим. Ро-6, х-1,6 цм.
52. Пехар - здела од сиве, пречишћене земље, песковите фактуре. На површини печатни орнамент у облику гране. Гроб Г/20/V, и. б. 47 Дим. Ро-11,5, х-8,1, Рд-4,2 цм. инв. 1483, изложен.
53. Пехар од светлоцрвене, непречишћене, лоше печене земље. Гроб 23/II и. б. 36. Ро-7,6, х-5,2, Рд-3,6 цм. инв. 1473, изложен.
54. Пехар од црвене, недовољно пречишћене земље, лоше печене. Гроб АII/4/III, и. б. 29. Дим. Ро-7,4, х-5,1, Рд-3,5 цм. дел. реконструисан, инв. 1459, изложен.
55. Пехар – здела од црвене, недовољно пречишћене земље, лоше печене. На површини трагови црвеног премаза,. Гроб Б/4/IV и. б. 67. Дим. Ро-10,1, х-8,4, Рд-4,6 цм.

56. Пехар од сиве, непречишћене земље. Гроб 15/II. Дим. Po-7, x-6,2, Рд-3 цм, делимичмно реконстриусан, инв. 1464, изложен.
57. Пехар од светлоцрвене, непречишћене земље грубе фактуре, лоше печене. Гроб Е/6/I, и. б. 37. Дим. Po-7,5, x-5,3, Рд-2,4 цм, инв. 1475, изложен.
58. Пехар од сивомрке, непречишћене, лоше печене земље. На површини сивомрки премаз. Рађен руком. Гроб ЕИ/14 и. б. 53. Дим. Po-6,7, x-6,9, Рд-3,1 цм.
59. Пехар од црвене недовољно пречишћене, лоше печене земље. Гроб 50/II. Дим. Po-7,4,x-3,6, Рд-2,5 цм. инв. 1478, изложен.
60. Пехар од светлоцрвене, добро пречишћене земље, лоше печене, делимично сачуван црвени премаз. Гроб 7/II и. б.13. Дим. Po-7,3, x-6,1, Рд-2,6 цм. инв. 1469, изложен.
61. Пехар од сиве, пречишћене, недовољно печене земље, на површини сивомрки премаз. На трбуху плитка хоризонтална канелура. Гроб Б/3/I, и. б. 8. Дим. Po- 7,7, x-6, Рд-3 цм.
62. Кадионица од црвене, непречишћене, лоше печене земље, грубе фактуре. Гроб X14/IV, и. б. 56. Дим. Po-20,2, x-13,7, Рд- 9,8 цм. инв. 1449, изложена.

ГРНЧАРИЈА ИЗВАН ГРОБОВА

ЗДЕЛЕ

63. Фр. обода и тела зделе од црвеномрке земље, песковите фактуре, са црним премазом, добро печене. На површини плитка ребра. На хоризонтално профилисаном ободу две канелуре. Дим. Po-23,2, x-3,5 цм. инв. 2725.
64. Фр. обода и трбуха зделе од сиве, пречишћене земље, добро печене. На површини црни премаз. Дим. Po-26,9, x-5,6 цм. инв. 2724.
65. Фр. обода и тела зделе од сиве, пречишћене земље, добро печене. На површини црни премаз. Дим. Po-25, x-2,3 цм, инв.2730.
66. Фр. обода и тела зделе од сиве, пречишћене земље, добро печене. На површини црни премаз. Дим, Po-25,1, x-2,1 цм, инв. 2714.
67. Фр. обода и врата зделе од мрке земље песковите фактуре, добро печене. Обод је хоризонтално разгрнут, Дим. Po-27, x-4,5 цм, инв. 2723.
68. Фр. обода и тела зделе од црвене, пречишћене земље. На површини тамносиви премаз (јама 17. X 1960) Дим. Po-15, x-2,1 цм.
69. Фр. обода и тела зделе од црвене, непречишћене земље песковите фактуре (јама). Дим. Po-17, x-2,2 цм.
70. Фр. обода и тела зделе од сивомрке, непречишћене земље песковите фактуре. На површини сивоцрни премаз (јама). Дим. Po-26,1, x-3,5 цм.

71. Фр. обода и трбуха зделе од црвене, непречишћене земље, лоше печене, грубе фактуре (јама, 291+111,56, 17. X 1960). Дим. Po-18,1, x-3,3 цм.
72. Фр. обода и трбуха зделе од црвене, добро пречишћене земље песковите фактуре. На површини црвени премаз и две плитке хоризонталне канелуре. (8) Дим. Po-24, x-3,5 цм.
73. Фр. обода и тела зделе од црвене, добро пречишћене земље. На површини мрки премаз. (8) Дим Po-24 цм, x-3 цм.
74. Фр. обода и тела зделе од сивоцрне, непречишћене земље, инв. 2724. Дим. Po-14,3, x-4,9 цм.
75. Фр. трбуха зделе од мркоцрвене, добро пречишћене и добро печене земље. На површини премаз мрке боје. На проширеном делу очуван један цео, од видљивог низа, орнамент у облику точка. инв. 2729. Дим. 5x4,2 цм.

ЛОНЦИ

76. Фр обода и врата лонца од црвене, пречишћене земље песковите фактуре, добро печене (8). Дим. Po-19,8, x-3,3 цм.
77. Фр. обода и врата лонца од црвене земље песковите фактуре, добро печене (8). Дим. Po-17, x-3 цм.
78. Фр. обода и врата лонца од црвене земље, песковите фактуре, добро печене (8). Дим. Po-13, x-3,5 цм.
79. Фр. обода и врата лонца од црвене, пречишћене земље, добро печене (8). Дим. Po-22,1, x-4,5 цм.
80. Фр. обода и врата лонца од црвене, пречишћене земље, песковите фактуре, добро печене (8). Дим. Po-13, x-2 цм.
81. Фр. обода и врата лонца од црвене, недовољно пречишћене земље са примесом ситних каменчића, добро печене. На површини мрки премаз. (8) Дим. Po-18, x-3,6 цм.
82. Фр. обода лонца од мрке, непречишћене земље, са песком и ситним камењем, лоше печен, грубе фактуре (8). Дим. Po-21, x-3 цм.
83. Фр. обода лонца од мркоцрвене, пречишћене земље, добро печене. На површини црвени премаз. (8) Дим. Po-17,5,x-2,4 цм.
84. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, непречишћене земље, лоше печене (кв. Е, 2.VII 1964), коорд. 2,30 (АБ) x2,82 (АД). Дим. Po-18,5, x-3,3 цм.
85. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, недовољно пречишћене земље песковите фактуре, добро печене (инв. 2722) Po-20, x-1,8 цм.
86. Фр. обода и врата лонца од црвене, недовољно пречишћене земље песковите фактуре (јама). Дим. Po-23,1,x-2,6 цм.
87. Фр. обода лонца од црвене, добро пречишћене и добро печене земље (јама), Po-22, x-2 цм.

88. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, непречишћене земље песковите фактуре (јама 291+111,56, 17. X 1960). Дим. Po-11,1 x-3,3 цм.
89. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, непречишћене земље (јама). Дим. Po-12,1, x-3,2 цм.
90. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, непречишћене земље. На површини трагови црвеног премаза (2715). Дим. Po-15, x-2 цм.

91. Фр. обода и врата лонца од сивомрке, пречишћене земље песковите фактруре, добро печене. На врату близу обода благо наглашено ребро (8). Дим. Po-12,6,x-3,5 цм.
92. Фр. обода и врата урне од сиве, непречишћене земље песковите фактуре. На врату уско пластично ребро (јама). Дим. Po-16,1, x-8 цм.
93. Фр. обода и врата урне од сиве, непречишћене земље песковите фактуре (јама). Дим. Po-17, x-5 цм.
94. Фр. обода и врата урне од сиве, непречишћене земље песковите фактуре (јама). Дим Po-17,1, x-5,1 цм.
95. Фр. обода, врата и две фр. дршке урне од мрке, непречишћене земље, средње печене (јама). Дим. Po-14, x-4,1 цм.
96. Фр. обода и врата урне од сиве, непречишћене земље песковите фактуре (јама). Дим. Po-13,1, x-5,2 цм.
97. Фр. обода и врата урне од мрке, непречишћене земље, грубе фактуре (јама). Дим. P-13,9, x-6 цм.
98. Фр. обода, врата и дршке урне од црвене, пречишћене добро печене земље. На површини црвеномрки премаз. (8). Дим. Po- 17, x- 2,7 цм.

ТАЊИРИ

99. Тањир од мркоцрвене, непречишћене земље, лоше печене, грубе фактуре. У шуту изнад пећи, и. б. 9/II. Дим. Po-23,1,x-4,7, Рд-18 цм, реконструисан, инв. 1455, изложен.

КРЧАЗИ

100. Крчаг од црвене, непречишћене земље, лоше печене, блок А т. 56, инв. 11/IV, Дим. Po-4,5, x-12,7, Рд-3,7 цм, реконструисан.
101. Фр. обода и дршке крчага од црвеномрке, пречишћене земље песковите фактуре, добро печене. На површини црвени премаз (8). Дим. Po-7,8, x-1,2 цм.
102. Фр. обода и врата крчага од црвеномрке, добро печишћене и добро печене земље. На површини премаз од светлоцрвене земље (8). Дим. Po-8,9, x-3 цм.

ПОКЛОПЦИ

103. Фр. поклопца од мркоцрвене, пречишћене земље. На површини премаз црне боје (јама 291+111,5(2), 17. X 1960. Дим. Po-21, x-3,3 цм.
104. Фр. поклопца од мркоцрвене, пречишћене земље. На површини премаз црне боје (јама 291+111,5(2), 17. X 1960. Дим. Po-20,1, x-3 цм.
105. Фр. поклопца од сивомрке, непречишћене земље, песковите фактуре, лоше печена (јама 291+111,56, 17. X 1960. Дим. Po-18, x-4 цм.
106. Фр. поклопца од сивомрке, непречишћене земље, песковите фактуре, лоше печена (јама 291+111,56, 17. X 1960. Дим. Po 14,8, x-3,3 цм).
107. Фр. поклопца од сивомрке земље песковите фактуре, добро печена, инв. 2728. Дим. Po-15, x-5,5 цм.
108. Поклопац од мрке, пречишћене земље, на површини сиви премаз, добро печен, сонда А ван некрополе, и. б. 2. Дим. Po-6, x-5, Рд-2,6 цм.
109. Фр. поклопца од мрке, непречишћене земље, добро печен. На површини сивоцрни премаз, инв. 2720. Дим. po-19, x-4,1 цм.
110. Пехар од црвене, непречишћена и веома лоше печене земље, дел. реконструисан (јама код пропуста 291+111,56). Дим. Po-7,4, x-5, Рд-2,2 цм. инв. 1481 изложен.
111. Фр. пехар од сивомрке пречишћене земље, добро печене. Очувана једна дршка кружног пресека. На површини црни премаз. инв. 2711. Дим. Po-7,4, x-4,1 цм.

БИБЛИОГРАФИЈА

Античко Скупи 1984
Античко Скупи- резултати од досегашните археолошки истражувања, Скопје.

Баум, Срејовић 1959
М. Баум, Д. Срејовић, Први резултати испитивања римске некрополе у Сасама, чланци и грађа за културну историју Источне Босне, Тузла 1959.

Бјелајац 1990
Љ. Бјелајац, Терра сигилата у Горњој Мезији – импорт и радионице Виминациум-Маргум, Београд.

Бојовић 1977
Д. Бојовић, Римска керамика Сингидунума, Београд.

Брукнер 1981
О. Брукнер, Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније, Београд.

Брукнер 1992
О. Брукнер, Керамичка производња у В. Даутова-Рушевљан,О. Брукнер, Гомолава – римски период, Нови Сад.

Церманови́ћ-Кузмановић 2004
А. Церманови́ћ-Кузмановић,Текија, Београд

Церманови́ћ-Кузмановић, Велимировић-Жижић, Срејовић 1975
А.Церманови́ћ-Кузмановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, Античка Дукља, некрополе, Цетиње.

Цуњак, Марковић-Николић 1997
М. Цуњак, Љ. Марковић-Николић, Античке и средњовековне некрополе Смедерева, Смедерево.

Цвјетићанин 1988
Т. Цвјетићанин, Римска керамика из Чачка и околине, Зборник радова Народног музеја XVIII, Чачак.

Цвјетићанин 1993
Т. Цвјетићанин, Класификација керамике: тип-варијанта систем, Гласник САД 9, Београд.

Цвјетићанин 2000
Т. Цвјетићанин, Грнчарска радионица у Сингидуну – локалитет Народно позориште,
Сингидунум 2, Београд.

Ерцеговић, Костић, 1988
С. Ерцеговић, Павловић, Д. Костић, Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја, Београд.

Фидановски, 1990
С. Фидановски, Римска керамика Улпијане, Београд.

Филиповић, 1950
Мађијско разбијање судова, Гласник Матице српске, књ. I, Нови Сад, 1950.

Гарашанин 1968
М. Гарашанин, Разматрања о некрополама Мала Копашница-Сасе, Годишњак VI Центра за балканолошка испитивања, књ 4, Сарајево.

Гарашанин ет. ал. 1984
М. Гарашанин, М. Васић, Г. Марјановић-Вујовић,
Трајанов мост – castrum Pontes, Ђердапске свеске II.

Гирарди-Јуркић, Џин 2003
В. Гирарди-Јуркић, К. Џин , Сјај античких некропола Истре, Пула.

Ђорђевић, 1958
Д. М. Ђорђевић, Живот и обичаји народни у лесковачкој Морави, Београд.

Иванишевић, Ђорђевић-Николић 1997
В. Иванишевић, С. Николић-Ђорђевић, Нови трагови античких фортификација у Сингидунуму – локалитет Кнез Михалова 30, Сингидунум I, Београд.

Јовановић А. 1984
А. Јовановић, Римске некрополе на територији Југославије, Београд.

Јовановић Б 1992.
Б. Јовановић, Српска књига мртвих, Ниш, 1992,

Јовановић, Цуњак 1994
А. Јовановић, М. Цуњак, Археолошка истраживања у Дубравици (античком Маргуму) током 1989. и 1990. године, Саопштења XXVI.

Николић-Ђорђевић 2000
С. Николић-Ђорђевић, Античка керамика Сингидунума. Облици посуда. Сингидунум II, Београд.

Николић-Ђорђевић 2002
С. Николић-Ђорђевић, Налази античке керамике са простора конака кнегиње Љубице Сингидунум III, Београд.

Пејић 1993
П. Пејић, Римске некрополе и насеље код Мале Лукање на Старој планини, магистарски рад, Београд, 1993, у рукопису.

Пешић, 1995.
Ј. Пешић, Златни накит из римске некрополе у Малој Копашници, Лесковачки зборник, XXXV, Лесковац.

Плесничар-Гец 1977.
Љ. Плеснчар-Гец, Керамика емонских некропола, Љубљана.

Попилиан, 1976
G. Popilian, Ceramica Romana din Oltenia, Kraiova.

Поп-Лазић 2002
С. Поп-Лазић, Некрополе римског Сингидунума, Сингидунум III, Београд.

Статио Ламуд... 1999
Каталог: Дрезга – некропола од римскиот период, Куманово.

Зечевић, 1982
С. Зечевић, Култ мртвих код Срба, Београд.

Зотовић, 1962
Љ. Зотовић, Мала Копашница - римска некропола, Археолошки преглед 2, Београд.

Зотовић 1964
Љ. Зотовић, Мала Копашница - римска некропола, Археолошки преглед 4, Београд, 1964.

Зотовић, 1968
Љ. Зотовић, Некрополе спаљених покојника на територији Горње Мезије, Лесковачки зборник, VIII, Лесковац.

Зотовић, 1970
Љ. Зотовић, Промене у формама сахрањивања забележене на територији Југославије у времену од I-VI века, Лесковачки зборник X, Лесковац

Зотовић 1986
Љ. Зотовић, Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, Виминацијум I, Пожаревац

Зотовић, Јордовић 1990
Љ. Зотовић, Ч. Јордовић, Виминациум некропола „Више Гробаља", Београд.

Зотовић, 2000
Љ. Зотовић, Промене погребних ритуала током пет векова историје Виминацијума, Саопштења XXX-XXXI 1998-1999, Београд.

Kat. 1 R 1:4

R 1:2

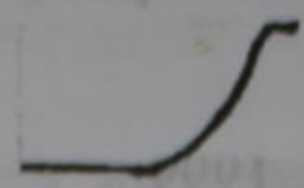

Kat. 2

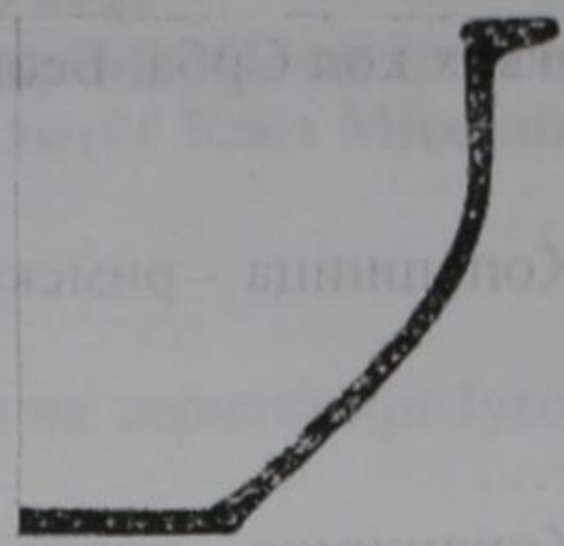

Kat. 3

Kat. 4

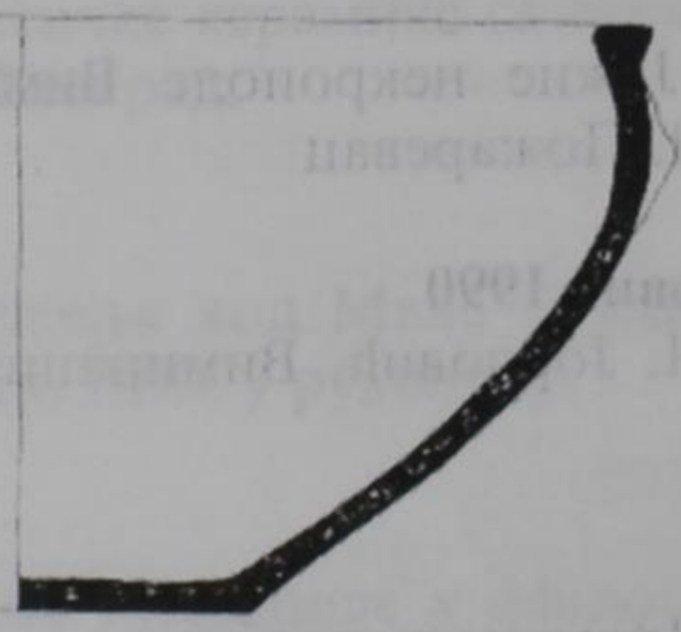

Kat. 5

R 1:2

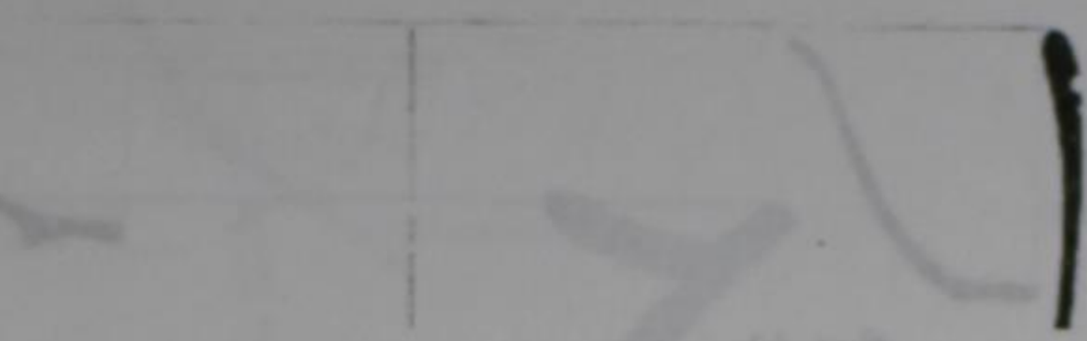

Kat. 6

R 1:4

Kat. 7

Kat. 8

Kat. 9

R 1:4

Kat. 10

Kat. 11

R 1:2

Кат. 12

Кат. 13

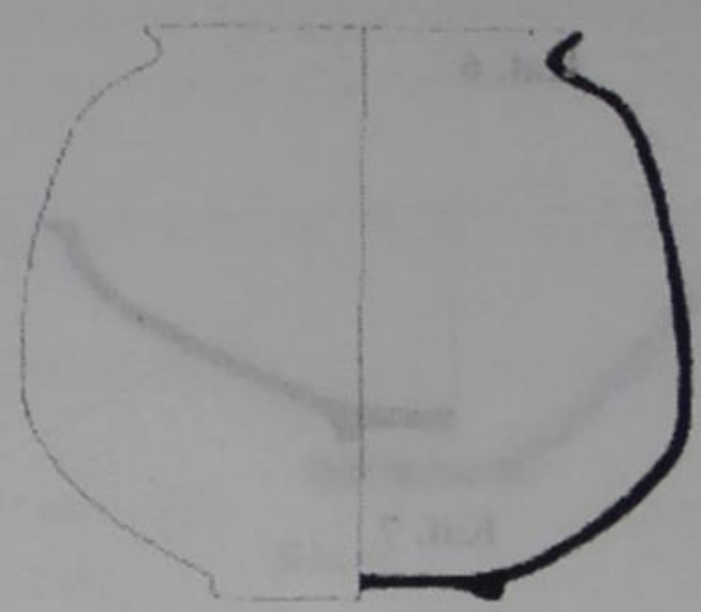

Кат. 14

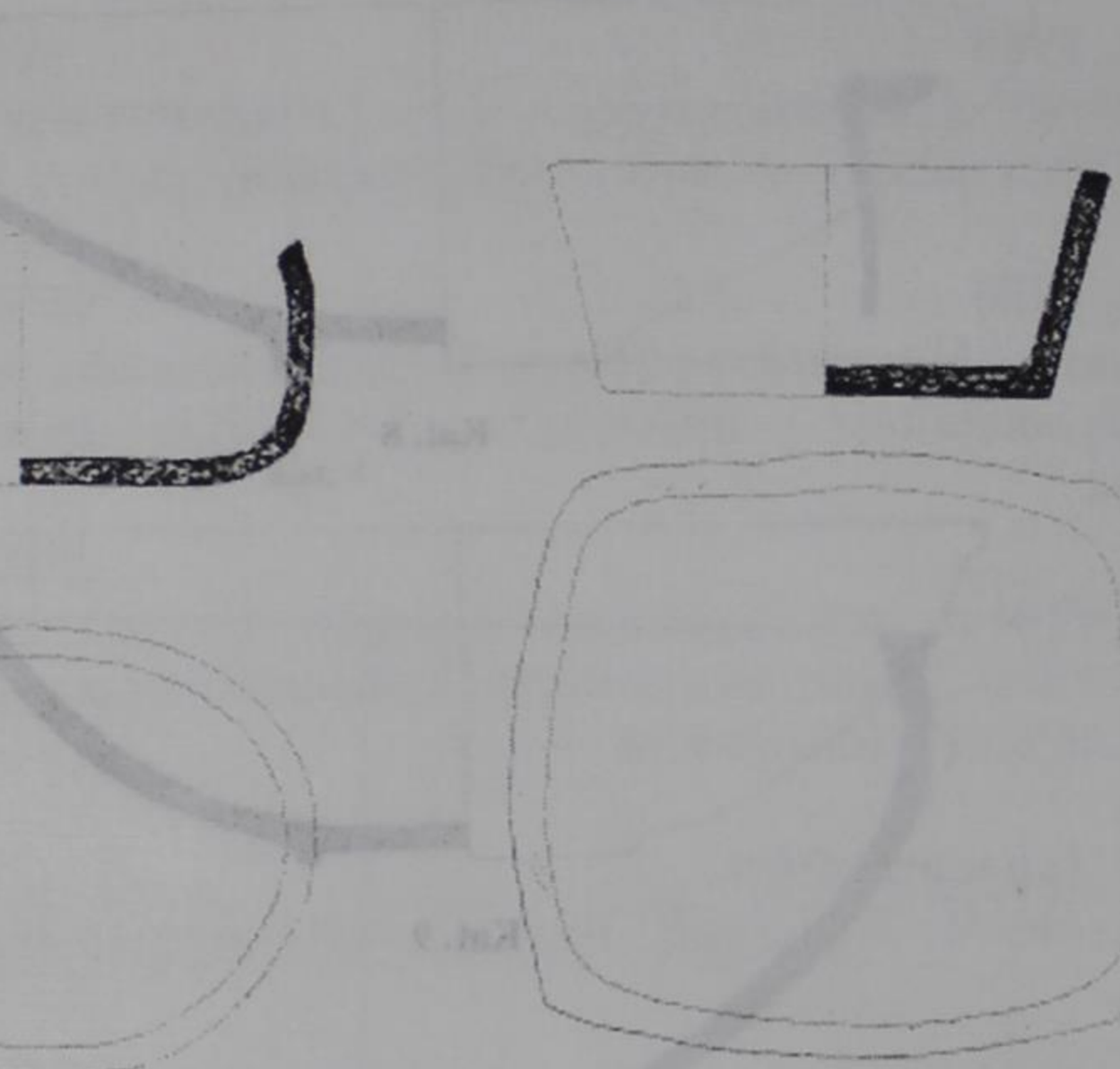

Кат. 15

Кат. 16

R 1:2

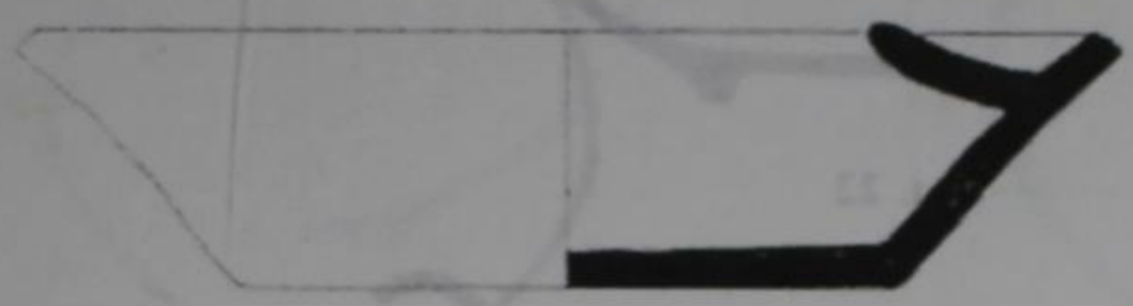

Kat. 17

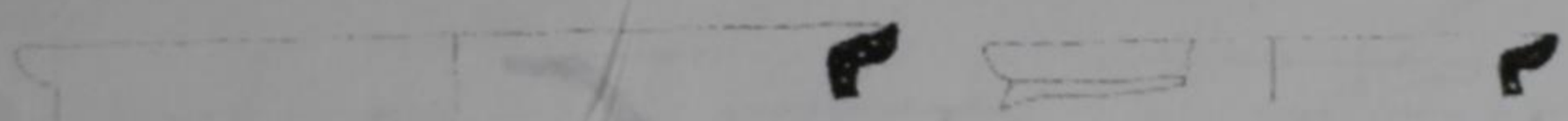

Kat. 19

Kat. 18

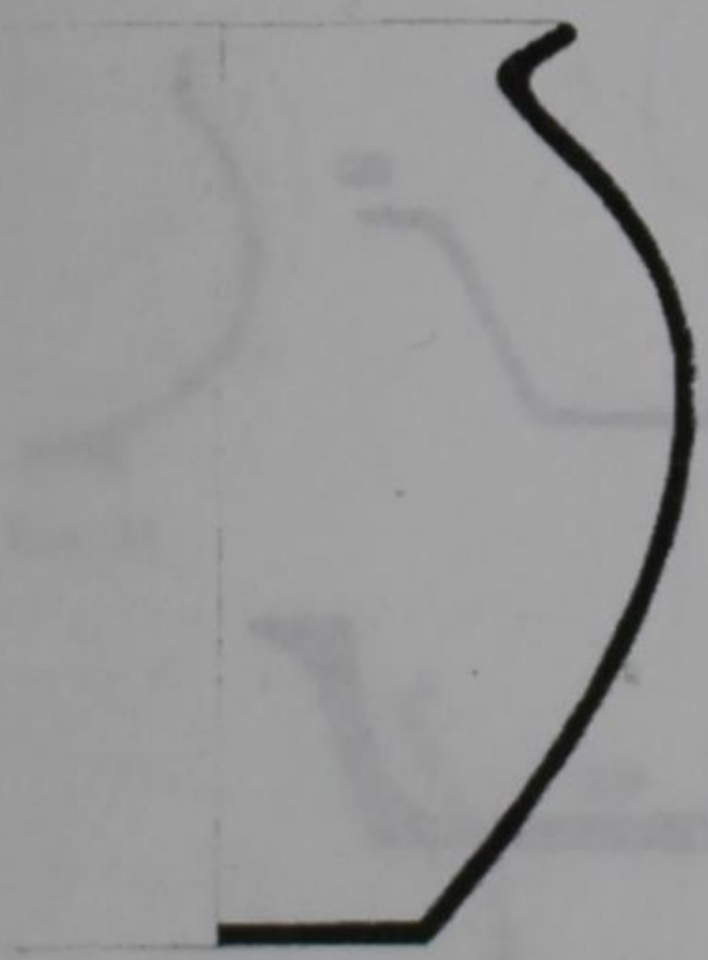

Kat. 20

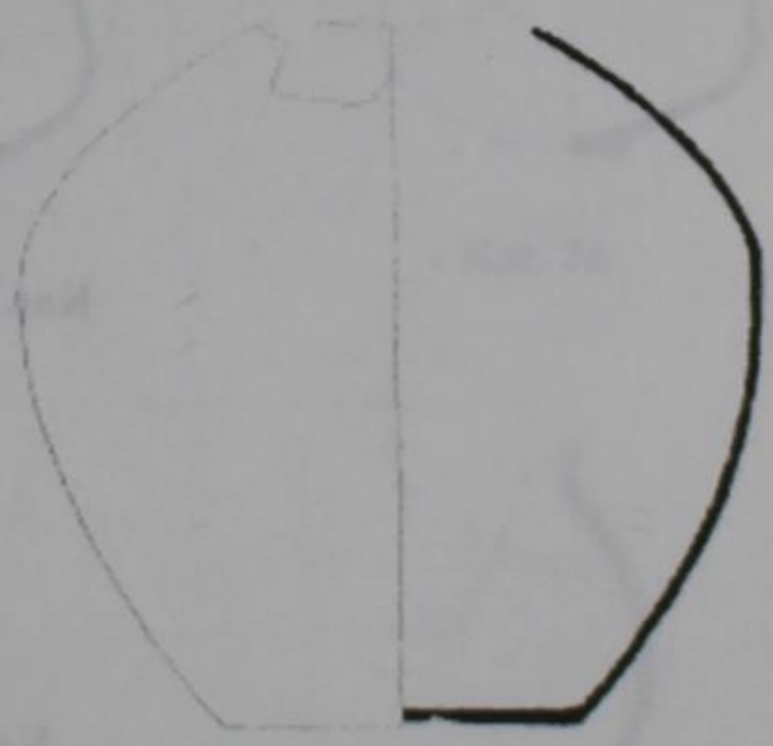

Kat. 21

R 1:2

Kat. 22

Kat. 23

Kat. 24

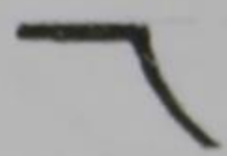

Kat. 25

Kat. 26

Kat. 27

Kat. 28

R 1:2

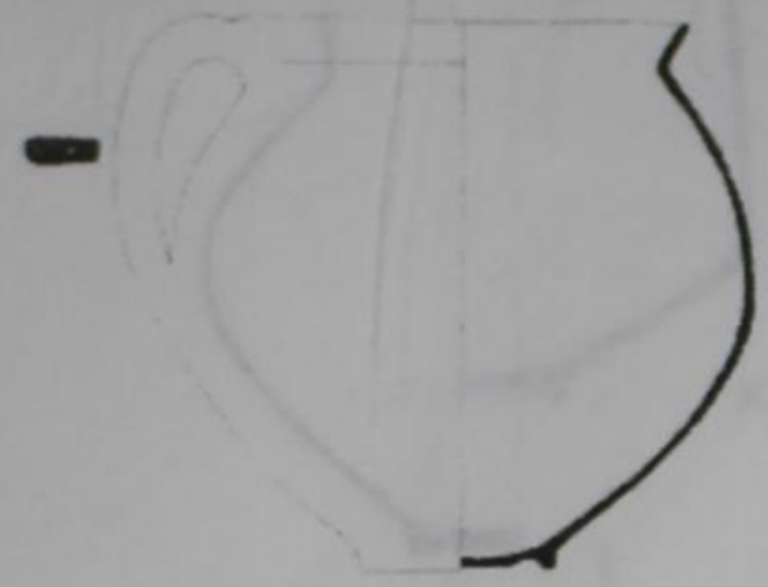

Kat. 29

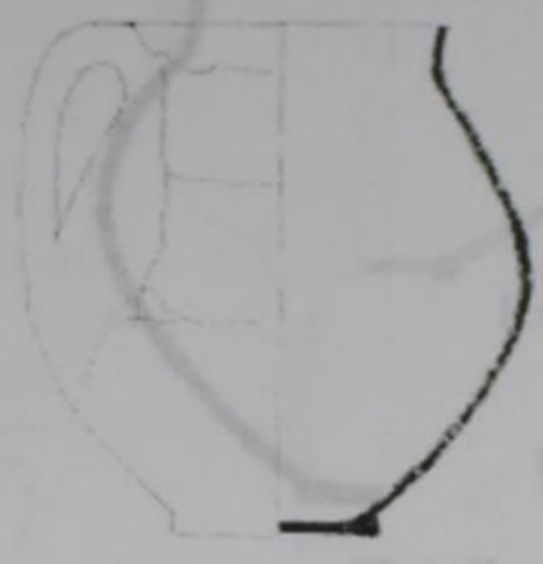

Kat. 30

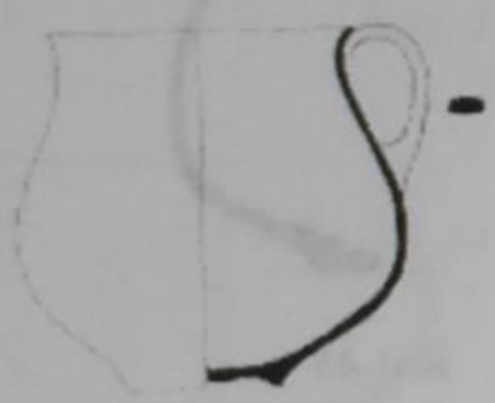

Kat. 31

Kat. 32

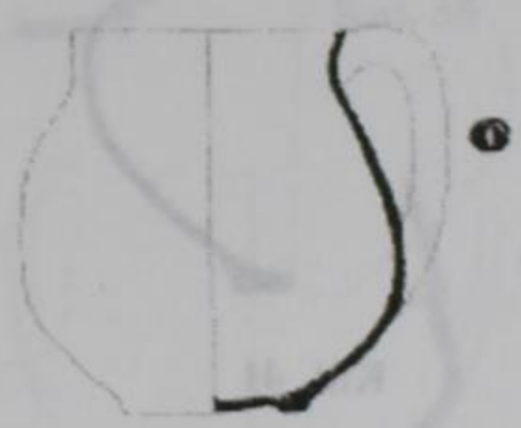

Kat. 33

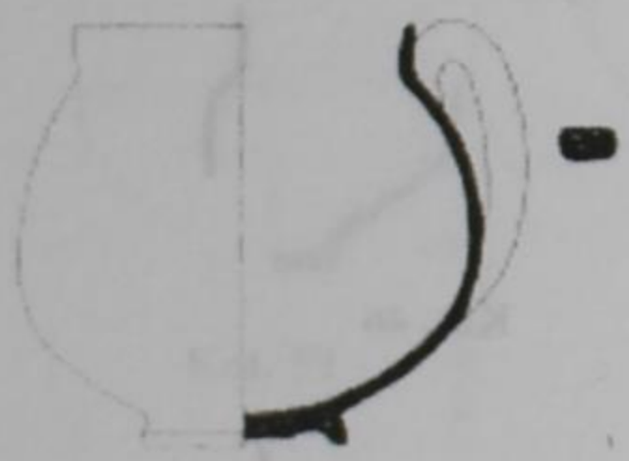

Kat. 34

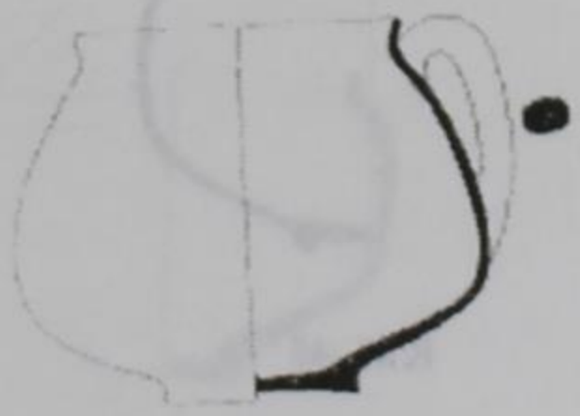

Kat. 35

Kat. 36

Kat. 37

Kat. 38

R 1:2

Kat. 39

Kat. 40

Kat. 41

Kat. 42

Kat.43

Kat. 44

Kat. 45

Kat. 46

Kat. 47

Kat. 48

Kat. 49

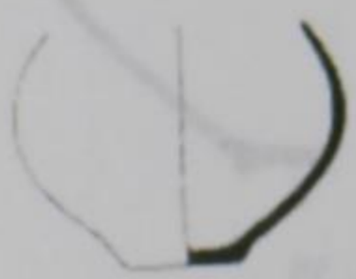

Kat. 50

Kat. 51

R 1:2

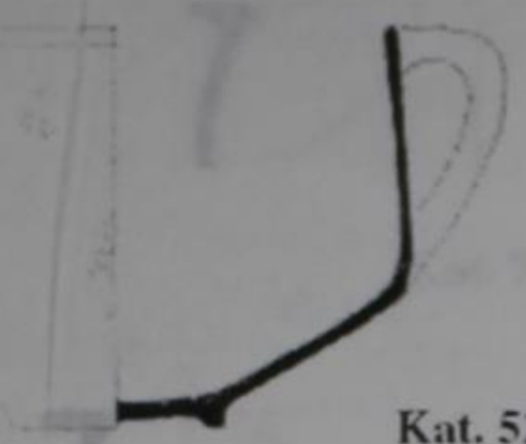

Kat. 52

Kat. 53

Kat. 54

Kat. 55

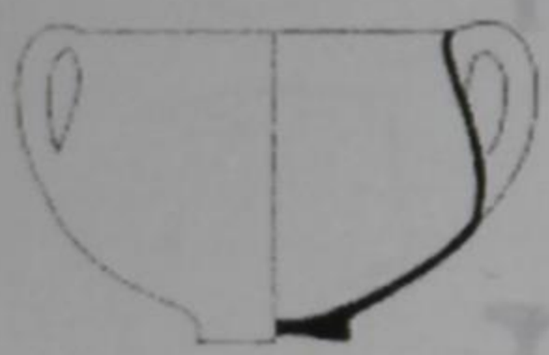

Kat. 56

Kat. 57

Kat. 58

Kat. 59

Kat. 60

Kat. 61

Kat. 62

R 1:2

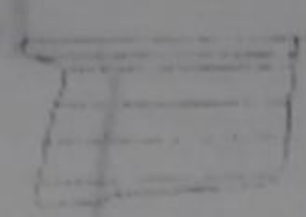

Kat. 63

Kat. 64

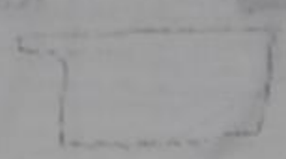

Kat. 65

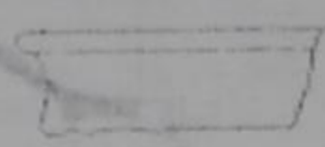

Kat. 66

Kat. 67

Kat. 68

Kat. 69

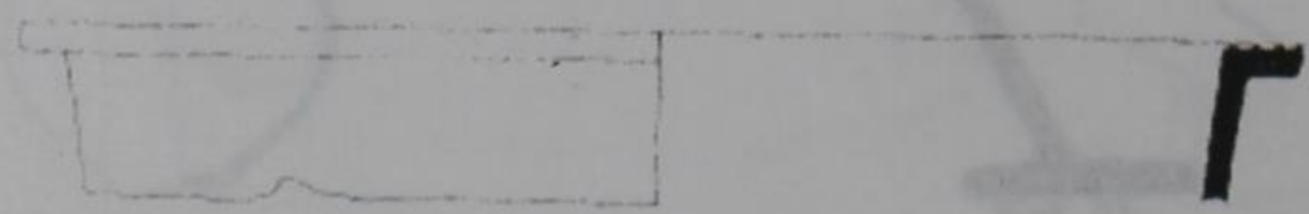

Kat. 70

R 1:2

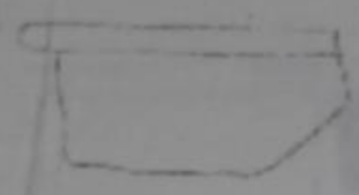

Kat. 71

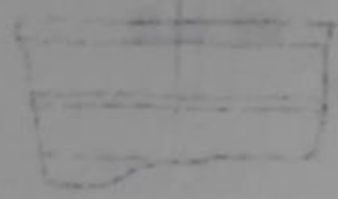

Kat. 72

Kat. 73

Kat. 74

Kat. 75

Kat. 76

Kat. 77

Kat. 78

Kat. 79

R 1:2

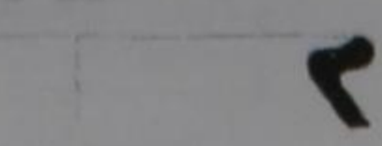

Kat. 80

Kat. 81

Kat. 82

Kat. 83

Kat. 84

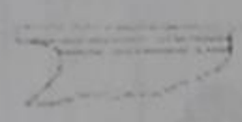

Kat. 85

Kat. 86

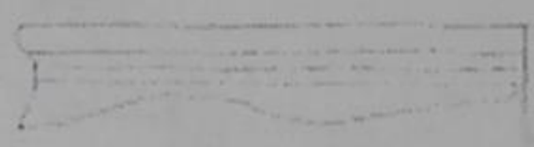

Kat. 87

Kat. 88

Kat. 89

R 1:2

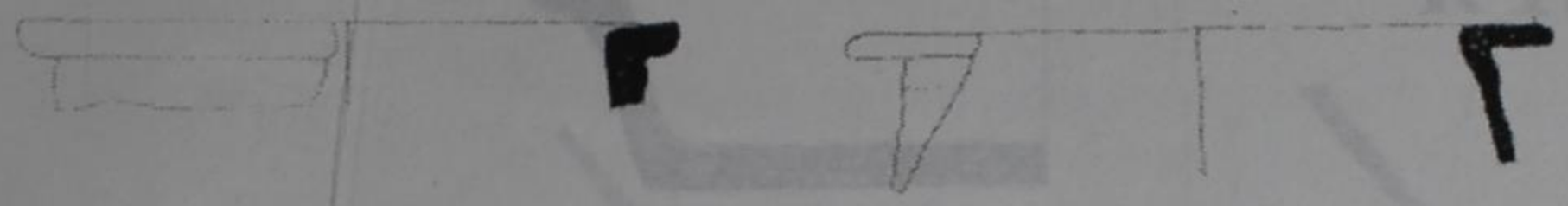

Kat. 90

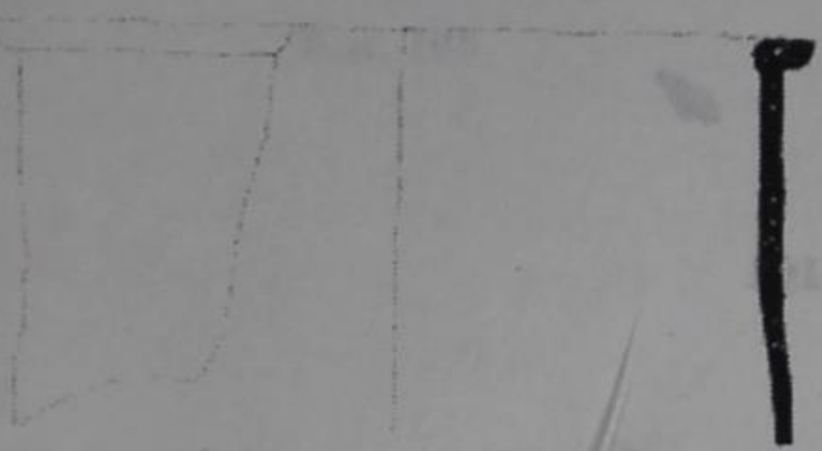

Kat. 91

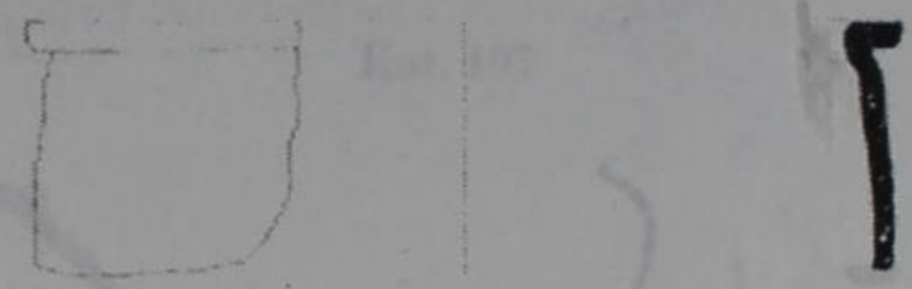

Kat. 93

Kat. 92

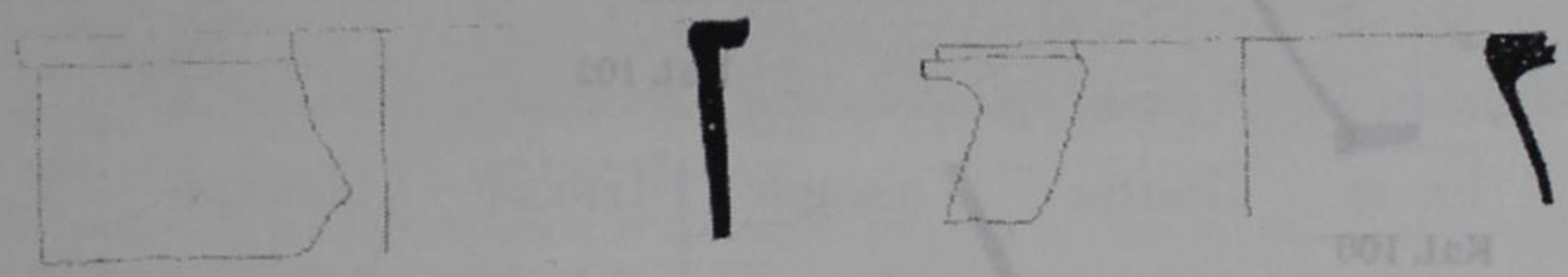

Kat. 95

Kat. 94

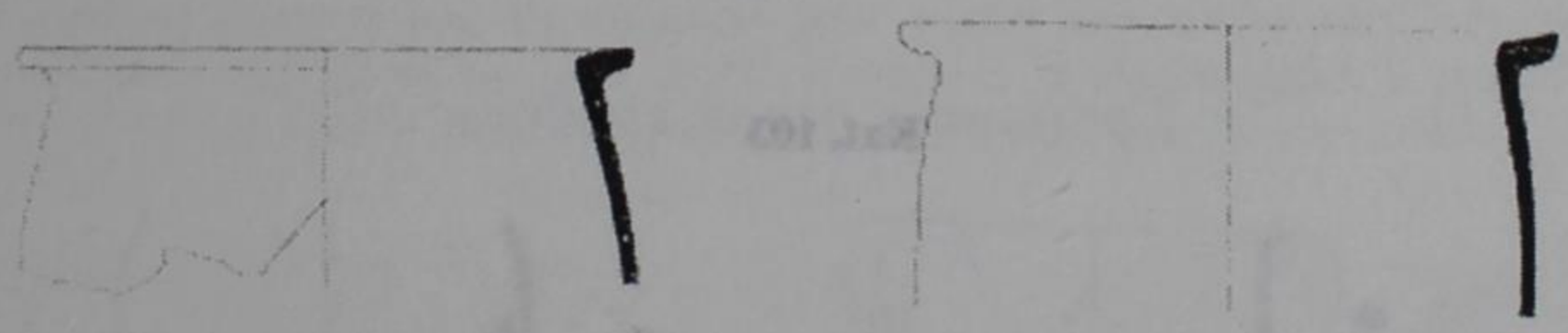

Kat. 96

Kat. 97

Kat. 98

R 1:2

Кат. 99

Кат. 100

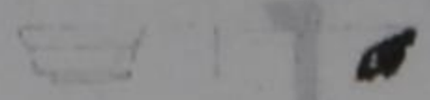

Кат. 101

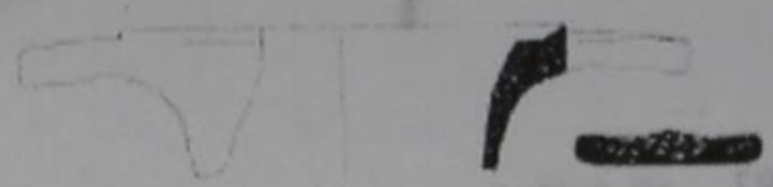

Кат. 102

Кат. 103

Кат. 104

Кат. 105

R 1:2

Kat. 106

Kat. 107

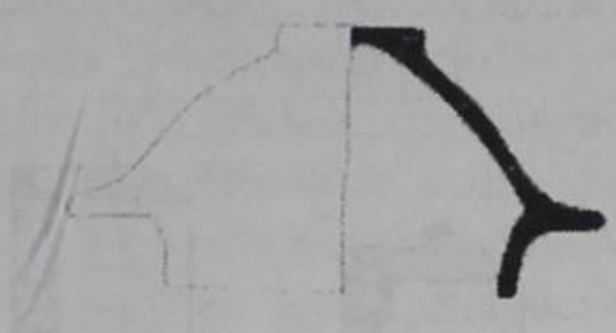

Kat. 108

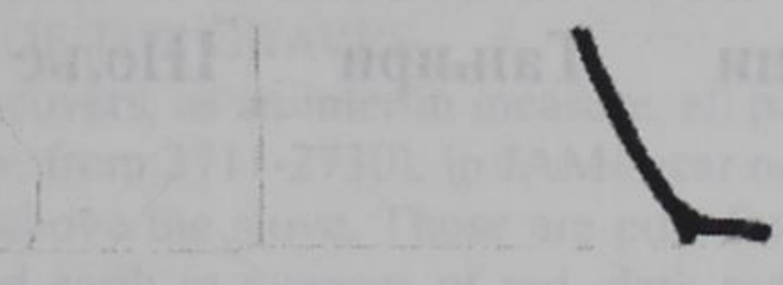

Kat. 109

Kat. 110

Kat. 111

Гричарија – као прилог у гробу

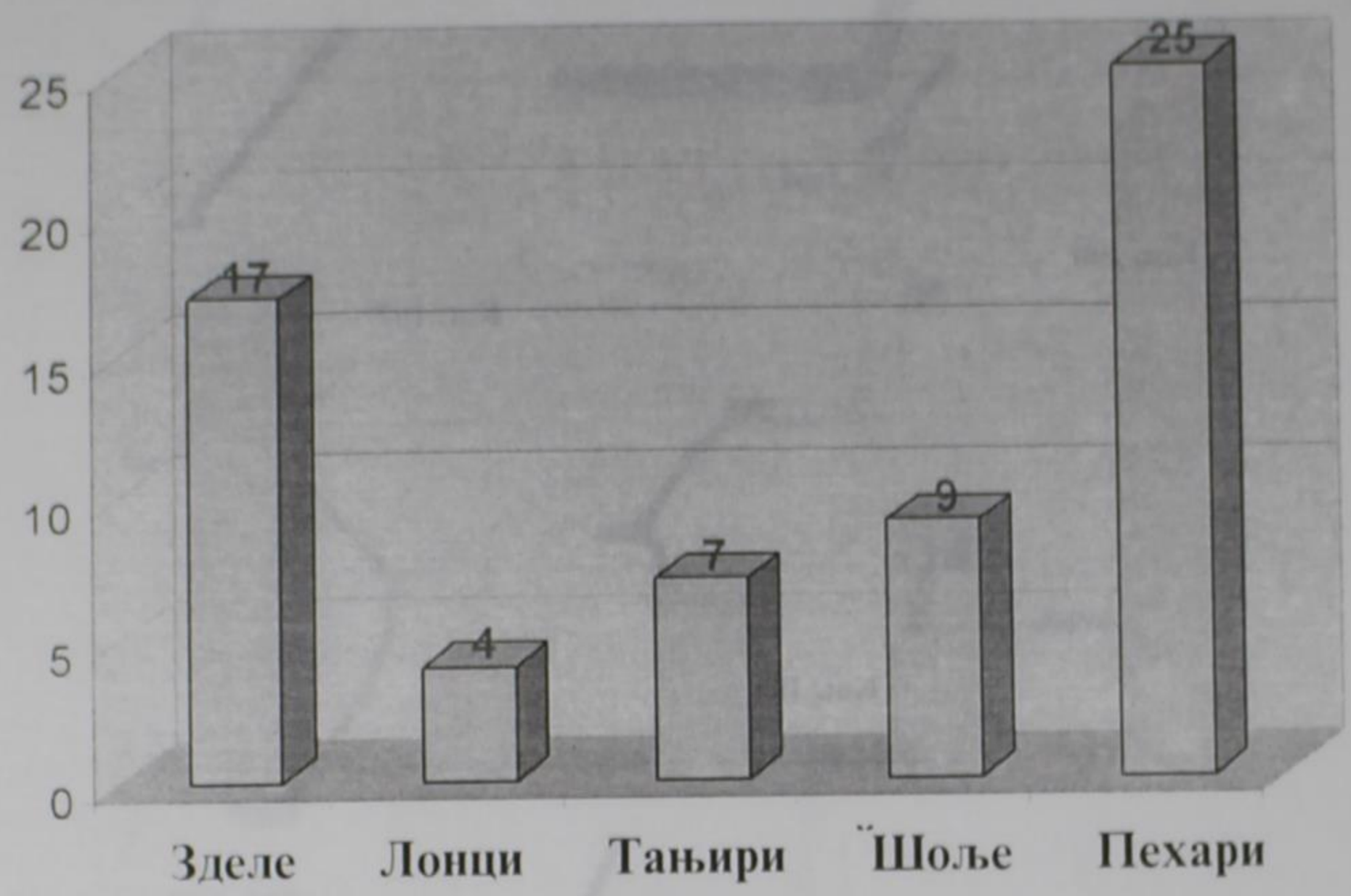

Грнчарија изван гробова

Summary

Julijana Pesic

POTTARY FROM NECROPOLA AT ARCHEOLOGICAL SITE MALA KOPASNICA - EXCAVATIONS FROM 1960-1964

This paper includes the whole pottery discovered during archeological excavations of necropolas of burnt POKOJNIKA in the archeological site Mala Kopasnica; the excavations were done during 1960-1964. Those are ceramic pots used in sepulchral cult as -grave add-ons and fragments of pots discovered during reconstructing and arranging highway, from the pit and areas marked as stoves-from the area out of the graves.

Pottery was arranged according the system accepted by all bigger sites in Serbia and classified respecting system of type-variant, meaning its functional and technological characteristics. Pots made of plastered earth have been systematized, firstly respecting function then, shapes of pots have been systematized according to types than variants and, at the end, respecting technological characteristics/contents. The specified difference in use and the other differences in technological contents were the main reasons for systematizing discovered pottery material into two groups:

1. Pottery –add-ons in the grave This group includes pots found in the grave itself, used in funeral ceremonial i.e. placed into grave on the day of funeral including certain type of food and liquid together with remains of the burnt decease and other add-ons. Those are pots for placing and serving food, mostly made of unchaste earth in tones of red, dark red, grey and dark grey color. They are very bad plastered, and some of them are handy made. Those are as follows: porridges (I/1-12), saucepans (II/1-2), cups (IV/1-2), beakers (IX/1-10) and censer (X/1).

2. THE POTTERY –OUT OF THE GRAVES

The pottery out the graves covers, as an interim measure, all pots found during reconstructing and arranging the highway (inv. from 2711-2730), in JAMI near outlet during excavations and on the area marked as the space above the stove. Those are pots for preparation and serving food, made of refined, well-plastered earth in nuances of red, dark red, umber, grey and grey-umber earth. Some of them have tincture of red, umber and grey color. Those are porridges (I/1-6), saucepans (II/1-9) plates (III/1) jugs (VII/1-3), lids (VIII/1-5) beakers ((IX/1-2). According to the way of entombing, characteristically gravesite, gold jewelry and pottery, hereby presented functional typological analyze of necropol at M. Kopasnica is chronologically placed in period between II till the first half of IV century, assigned to to Dardaninas, Romanized natives.

UDK: 72.071.1 Маслаћ Д. 72(497.11)

Маре Јанакова

СТВАРАЛАШТВО АРХИТЕКТЕ ДРАГУТИНА МАСЛАЋА У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ

Живот и рад запаженог српског градитеља Драгутина Маслаћа (1875, с. Папратиште код Ужичке Пожеге - 1937, Београд) везани су за предратно и међуратно раздобље. Маслаћ се школовао у Београду (1895-1899, Технички факултет Велике школе)[1] и Минхену (1900-1904, Виша техничка школа на политехничкој академији),[2] а радни век, најпре као архитект а касније и као шеф-инспектор, највећим делом провео је у Министарству грађевина.[3] Врло често је био ангажован на пројектовању и надгледању јавних грађевина широм тадашње земље.[4] Током првих поратних година, основавши приватно техничко предузеће "Пионир", градио је најинтензивније и остварио гро свог београдског опуса.[5] Маслаћ је био један од најстаријих члано-

---

1 М. Ротер Благојевић, *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века*, ГГБ XLIV , Београд 1997, 125- 167.

2 В. Коњикушић, *Студенти архитектуре минхенске Техничке школе из југословенских земаља до 1914. године*, Peristil, г. XXXII, бр. 31-32, Загреб 1988/89, 111-119; Лј. Трговчевић, *Српски инжењери на студијама у иностранству до 1918*, у: Путеви српског инжењерства током XIX века (Зборник радова), Београд 1994.

3 О организацији и раду МГ в.: Б. Којић, *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, Београд 1979, 259-263; З. Маневић, *Лучерашње градитељство 1*, Урбанизам Београда 53-54, Београд 1979, Прилог 9; С. Тошева, *Организација и рад архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата*, Наслеђе II, Београд 1999, 171-181.

4 Из Маслаћевог опуса посебно се издвајају следећа дела: пројекат за Цветни трг у Београду (Д.Маслаћ, В.Поповић, 1910); Гимназија у Чачку (пројекат 1911-12, зидање 1912-1926) као једно од ремек-дела српског националног стила; Дом ученица у Крупској улици у Београду (пројекат 1911); Ристићева палата у Скопљу (пројекат 1925, зидање 1926-27); Дворац на Хисару (Д. Маслаћ, Н. Краснов, 1928-29); црква Св. Ђорђа на Чукарици (Д. Маслаћ, В. Андросов, 1928-32); црква Св. Николе у селу Шилопају на Руднику (Д. Маслаћ, В. Андросов, 1935-39).

5 Из ове фазе Маслаћевог стваралаштва посебно се истичу: Палата др Момчила Нинчића на Обилићевом венцу (1920-21); Палата Раше Милошевића у Улици кнеза Милоша (1921-23); Палата др Драгомира Николића на углу улица Краља Милана и Његошеве (1922-24); Кућа трговаца Радовановића и Милутиновића у улици Народног фронта (1922-1923); Дом чиновника Прве хрватске штедионице у Улици Илије Гарашанина (1922-24).

ва Удружења српских инжењера и архитеката, као и послератног Клуба архитеката, а такође и један од оснивача пројектантског бироа „Феникс". Са својим пројектима учествовао је на бројним конкурсима и изложбама, и био чест и угледан члан жирија. Не мали значај има и његова теоријско-критичарска делатност, на основу које се Маслаћ заједно са Д. М. Леком, Б. Таназовићем, В. Поповићем, Д. Инкиостријем, сврстава у носиоце архитектонске мисли у Србији у предмодернистичко доба.

Први познати градитељски подухват овог неимара налази се управо у јужној Србији и представља Среско начелство и суд у Прокупљу (данас СО Прокупље). Наиме, после изградње нове школске зграде (данас ОШ „Никодије Стојановић - Татко"),[6] подизање здања окружног начелства представљало је други већи грађевински подухват у Прокупљу после ослобођења и протеривања Турака. Зграда, данас Скупштина општине, пројектована је највероватније још 1907,[7] а изграђена у периоду од 1909. до краја 1911. године, за потребе тадашњег топличког округа,[8] чији је начелник био Никола Узуновић (на овој функцији до Првог светског рата а касније министар и председник владе Краљевине Југославије). Маслаћу је био поверен сложен и обиман задатак, судећи по томе да је био прилично млад и представљао још увек пројектанта - почетника.[9]

Као локација за подизање грађевина овакве намене готово редовно је биран главни градски трг, који је у том случају вршио функцију отвореног предворја. Радило се о најистакнутијем простору прокупачког трга, данас омеђеним улицама Василија Зуровића-Жарког и Никодија Стојановића-Татка. На том месту раније су се налазиле трошне зграде у којима је била смештена турска управа, а после ослобођења и српска. Приликом започињања радова, у темеље је узидана писана повеља, у којој је био уписан датум почетка градње. Представници нишке Акционарске штедионице, из чијег кредита је грађено здање, били су Кар-

---

6 С. Несторовић, *Под Хисаром*, Београд 1972, 78-82. Школска зграда изграђена је у периоду 1895-1898. године према пројектима архитеката Душана Живановића и Драгутина Ђорђевића, и представља једно од највреднијих остварења старе прокупачке архитектуре. Заједно са зградом Скупштине општине и зградом старе поште (данашњи Музеј Топлице), проглашена је за споменик културе.

7 Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку* (рукопис), Архив САНУ, Историјска збирка бр. 14410, недат., 420.

8 С. Несторовић, нав.дело, 83-84; Д. Борисављевић, *Прокупље. 6 векова 1395-1995*, Прокупље 1995, 15, 16.

9 Б. Несторовић (*Архитектура Србије...*, 420-421; *Преглед споменика...*, 165) наводи као пројектанта овог здања поред Маслаћа и арх. Бранка Таназевића, а њега цитира и: М. Војиновић, *Зграда старог начелства у Прокупљу*, Гласник ДКС 15, Београд 1991, 136. Међутим, неколико ранијих аутора и истаживача, пишући споменице и монографске записе о Прокупљу, наводе Маслаћа као јединог пројектанта: Т. С. Танасијевић, *Историјске знаменитости и прошлост града Прокупља (са летописом цркве прокупачке)*, Прокупље 1961, 80; С. Несторовић, нав. дело, 83; Д. Борисављевић, нав. дело, 15; М. Ј. С., За спомен на поч. Драгутина Маслаћа... 160.

ло Матерни и Коста Тасић. Непосредан надзор током изградње вршио је инжењер Никола Ристић, шеф грађевинског одељка у Прокупљу, који је у том крају изградио и многе школске и стамбене зграде. На изградњу је утрошено укупно око 40.000 динара.[10]

Историјски значај овога објекта повезан је и са чувеним Топличким устанком, када је 18. фебруара 1917. године званично извршена предаја града Прокупља устаницима, као и предаја 855 бугарских окупаторских официра и војника до тада стационираних у овом граду. У оквиру своје примарне намене, зграда данашње Скупштине општине представља и својеврсно културно-историјско сведочанство из раздобља у којем је Прокупље од пограничне неугледне варошице прерасло у значајан сремски центар, што се одразило и на развој насеља.[11] Испред прочеља зграде 1953. године подигнут је велики бронзани споменик палим борцима НОР-а.[12]

Зграда некадашњег окружног начелства конципована је са основом у облику слова „П", са фронталним делом који гледа на градски сквер. Спољна архитектонска композиција здања је у модернизованом бароку, са сецесијским декоративним мотивима. Зграда је врло пространа и заснива се на академском, симетричном решењу простора. Средњи ризалит на западној фасади, са главним улазом у приземљу и великом двораном на спрату, истакнут је већом висином кровне конструкције и богатијом обрадом, док су на сличан начин наглашене и четири куле на угловима. Цела грађевина организована је по принципу хоризонталне поделе маса. Изнад сокла на фасади, прилагођеног косом терену,[13] пружа се зона приземља са рустичном обрадом, на којој се наизменично смењују пуне и празне хоризонталне малтерне траке, а у оквиру средњег и бочних испада оне прелазе у квадере. Главни портал, смештен на западној фасади, има најизразитије необарокне елементе: удвојене тосканске стубове, изломљени венац и хералдички медаљон у њему. За разлику од приземне, простори између отвора спратне зоне изведени су у пуној маси и оплемењени сецесијским детаљима. Изнад улазне партије, у оквиру овог појаса грађевине, пружају се три полукружна прозора омеђена удвојеним јонским пиластрима са модернизованим капителима. Фронтални ризалит на крајевима још је украшен лезенама, а на врху, у оквиру кровног појаса, раскошним венцем и високом атиком са сатом.

---

10 С. Несторовић, нав. дело, 83.

11 Б. Андрејевић, *Споменици ранијих покрета и ратова у Топлици*, Ток 16-17, Прокупље 1981, 67.

12 Споменик је дело непознатог аутора и наручен је од стране градског одбора Савеза бораца НОР-а. Састоји се од постоља, начињеног од црног гранита, и бронзане представе партизана који десном руком баца бомбу а левом придржава рањену другарицу.

13 Конфигурација терена показује стрми нагиб према приобаљу Топлице и Солунске реке.

Угаони и завршни делови зграде решени су у облику плитко истурених и вертикално истакнутих волумена. Као и средишњи ризалит, додатно су наглашени и другостепеном скулптованом обрадом. Удвојени јонски пиластри на средишњем појасу кула, својом обрадом и положајем одговарају оним на централном ризалиту, док горњи прозори имају потпуно особену обраду - њихове лунете су потпуно у необарокном маниру, високе, постављене на по две колонете и са зракастим медаљоном у средини. Украшене атике изнад венца кореспондирају са оним на средишту грађевине и играју завршну улогу у постојећој хармонији. Као непосредни наставак јужног угла зграде био је изграђен монументални колски улаз, који је водио у двориште, и одмах до њега нешто мање репрезентативни улаз за пешаке.

Пета фасада највећег дела грађевине решена је у облику двосливних кровова, док је у централној и бочним осовинама она умногоме усложњена применом повишених четворосливних кровних конструкција и издужених димњака. Изнад улазних вестибила и на врховима четири угаоне куле постављене су атике декорисане сецесијским елементима.

Отвори на фасади грађевине организовани су у строгим хоризонталним низовима и налазе се у оквиру приземне и спратне зоне. Од многобројних улаза на овој грађевини, три главна (на западној и бочним странама) са репрезентативнијом су обрадом: уључени су двокрилност, полукружни завршетак и степенишни прилаз. Главни улазни вестибил, истичући се као централни део фронталног ризалита, третиран је најмонументалније и најрепрезентативније. Лево и десно од њега пружају се правоугаони прозори, а непосредно изнад, као средишњи део спратне зоне, стоје три полукружна прозорска окна. Остатак отвора на спрату, са изузетком нешто сложенијих угаоних прозора са необарокном обрадом, обогаћен је малтерним оквирима са профилацијом блиском традиционалном стилу.

И унутрашњост зграде одликује се симетрично распоређеним просторијама. У сваком од укупно четири везна тракта основе по етажама пружају се правилни низови канцеларија повезаних заједничким ходником. Веће и репрезентативније просторије налазе се на крају јужног бочног крила, како на приземљу тако и на спрату. Међу њима, пространа приземна дворана у средишњем делу јужног анекса, површине преко 80 м^2, пројектована је за одржавање званичних скупова и суђења. Свечана сала, површине 66 м^2, налази се на спрату средишњег ризалита и посебно је истакнута на фасади.

Посматрана у целини, унутрашњост објекта показује разнолике начине декорације. Декорација свечане сале и судске дворане заснива се на академским и еклектичним композиционо-стилским елементима (бројни пиластри, конзоле и геометријски мотиви у штуку, хералдички медаљони, раскошни висећи лустери, фреско декорације и друго). За разлику од њих, код улазних вестибила, холова и степенишних простора преовлађују детаљи под утицајем сецесије: венци, преплети, висећи медаљони, разни видови трака... У овом смислу, декоративна обрада

унутрашњег простора стилски се сасвим поклапа са третманом спољашњих партија здања.

Архитектонска концепција зграде показује главне карактеристике јавних профаних грађевина у Србији с краја 19. и првих година 20. века: главно стилско одређење у академско-еклектичком маниру, уз елементе традиционализма и одјеке савремених европских струјања. У годинама када настаје пројекат и почиње изградња овог здања, једна од главних тенденција у архитектури је сецесија, примљена из немачких земаља и прихваћена посебно после 1907. године.[14] Будући да је Маслаћ био минхенски ђак, утицај тамошњег Југендстила био је несумњив. Ипак, и поред обиља Ар-нуво детаља, како на спољашњости тако и у унутрашњости, и спорадичних примера националног стила, на грађевини преовладавају академски дух и методе компоновања. Строгом симетријом и пропорционалношћу маса остварени су висока хармонија и монументалност здања. У прилог успешно остварене хармоније у ширем смислу треба поменути и одличну уклопљеност објекта у амбијент околине, у којој се он истиче као најлепши украс трга а истовремено и као организатор урбанистичке структуре града.

Године 1979. зграда некадашњег среског начелства и суда уврштена је у регистар непокретних културних добара. Од тада се све интервенције, везане како за њу тако и за околни простор, одвијају у сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе из Ниша. Исте године ова институција, са арх. Милорадом Војиновићем на челу, приступила је изради пројекта техничке заштите и рестаурације спољног изгледа зграде и њене најближе околине. Наведени пројекат у потпуности је реализован 1988. године.[15]

Јануара 1928. године доктор Алекса Савић,[16] тадашњи министар народног здравља, написао је тестамент у свом стану у Прокупљу.[17] Убрзо затим је умро.

---

[14] Ж. Шкаламера, *Сецесија у архитектури Београда 1900-1914*, ЗЛУМС 3, Нови Сад 1967, 320.

[15] О рестаураторским и конзерваторском радовима изведеним том приликом в.: М. Војиновић, *Зграда старог начелства у Прокупљу*, Гласник ДКС 15, Београд 1991, 136-141.

[16] Алекса Савић рођен је у Ужицу 1878. године као син кафеџије Милана Мате Савића и Јулке Рајевац. Гимназију завршава у Ужицу, а затим добија државну стипендију и одлази у Грац на студије медицине. У Прокупље је дошао 1904. године, и како су били потребни лекари, почиње да ради као сремски лекар. По избијању Балканских ратова бива мобилисан. У Првом светском рату такође активно учествује, и од 1916 налази се на Крфу где је и управник болнице Прве српске дивизије. По завршетку рата Савић одлази да специјализује бактериологију у Паризу. Године 1921. постаје директор болнице у Нишу, а 1925 постаје посланик Прокуља у Пашићевој радикалној странци. Наредне године постаје министар здравља и живи у Београду у хотелу „Париз". Из овог времена су и чувене фотографије њега са мајмуном, омиљеним кућним љубимцем. Као министар настојао је да издејствује извесне бенефиције за Прокупље: његовим ангажовањем у Прокупљу је 1927. године саграђена пољопривредна школа, јавно купатило, 1929. болница са 80 кревета, почета је изградња водовода... Умро је и сахрањен јануара 1928. године у Прокупљу.

[17] Оригинал тестамента чува се у архиви Општинског суда у Прокупљу.

„...Цео овај уложени капитал са интересом (400.000 динара), желим да служи за подизање једног лепог и модерног замка на општинском земљишту у Прокупљу, на месту „Хисар", и то на врху, како би се из тог замка могла погледом обухватити цела околина Прокупља. Овај замак не мора имати много оделења, али мора имати једну велику салу, која би служила као курсалон шетачима, који би се пели на Хисар. Овај замак мора имати једно велико кубе. Као моја задужбина вароши Прокупљу, у ком сам провео моје најбоље дане, радећи савесно и највећом преданошћу на културном, економском, политичком и хигијенском подизању ове вароши и целог топличког округа, - желим да се овај замак назове „Савићевац" (...) Осталом детаље за изградњу овог замка даће г. Драгутин Маслаћ, архитекта и инспектор Мин. Грађевина (...) Почетак радова на подизању овог замка мора бити у року од три године од моје смрти и завршити се у најкраћем року (...). У раду, општину прокупачку контролисаће Риста Велић, каф. овд.; г. Др. Тихомир Ракић, лекар из Ниша; и они ће давати потребна упутства у естетичком погледу за подизање овог замка..."[18]

Маслаћ је са Савићем био повезан родбинским везама,[19] а њихово присно пријатељство родило се у времену Првог светског рата, када су се заједно повлачили кроз Албанију и потом боравили на Крфу.

Жеља доктора Савића заиста је јако брзо била остварена. Маслаћ је крајем исте године израдио пројекат за овај дворац, а при томе му је помогао арх. Никола Краснов,[20] који је био задужен највероватније за обликовање ентеријера. Приликом копања темеља 1929. године, откривени су остаци римског храма са пространом двораном, мермерним стубовима, водоскоком, фрескама и осталом декорацијом.[21]

Здање је било саграђено 1929. године, и иако је његова функција требало да буде за „опорављење болнима, а младима и здравима на уживање", још 1932. године је било претворено у ресторан. Затим је дуго година, практично до 1952, у Савићевцу био смештен Народни музеј (данашњи Музеј Топлице). Данашње стање је прилично незавидно: током времена извођене су многе преправке како у унутрашњости тако и на спољашности. Услед дуготрајног неодржавања зграда је прилично оронула, а на крову је постављен огроман радио-пријемник.

Замак је замишљен као раскошна једноспратна вила са приближном „Г" основом. Пројекат, израђен од стране Маслаћа и Краснова, био је завршен до 25. децембра 1928. године. Спољашност је врло рустично

---

18 Н. Шаулић, *Лекар у служби свог народа*, Београд 1935, 124-125.

19 Алекса Савић био је рођени брат Миливоја Савића, ожењеног за Хелену Кауфлер – рођену сестру Маслаћеве рано преминуле супруге Иде. Маслаћеву ћерку Мару очувала је управо тетка Хелена.

20 О овом здању и посебно Красновљевој улози у пројекту в.: А. Кадијевић, *Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922-1939)*, Саопштења 26, Београд 1995, 181.

21 С. Несторовић, *Под Хисаром*, Београд 1972, 17.

обрађена и при томе се настојало да се истакне тврђавски карактер грађевине и створи утисак усамљеног брдског дворца који својом велелепношћу успева да одоли суровости природе. Утисак појачава и монументална кула са раскошном аркадом при врху, смештена на једној страни прочеља. Улаз у грађевину, у виду раскошног залученог портала, налази се у приземном делу ове куле. Кроз њега право доспева се до велике сале, која се простире у висини два нивоа, а лево до бифеа. Степенишна конструкција смештена је у угаоном делу грађевине, који је такође организован као кула али далеко мање истакнута и монументална. На предњем делу спратне етаже смештене су кујна и соба, док се поглед на салу пружа са унутрашње терасе. На овој тераси, која представља продужетак првог спрата куле у унутрашњости, била је раније постављена камена плоча са уклесаним натписом:

„Ову задужбину подиже и остави Др. Алекса Савић, лекар и Министар народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, болнима за опорављење, а младима и здравима на уживање".[22]

По свом изразито романтичарском стилу, здање одговара више западноевропској но балканској градитељској традицији.[23] Занимљиво је упоредити га са кућом инжењера Милоша Станојевића у Улици Војводе Миленка 17 у Београду, коју је Маслаћ пројектовао и извео свега неколико година раније (1922). Иако се ови објекти потпуно разликују у намени, аутор се приликом израде фасада служио истим композиционим елементима и стилском концепцијом. Ова паралела значајна је и за проблем атрибуције хисарског дела. Учешће арх. Николе Краснова, у то време такође запосленог у Министарству грађевина, може се ограничити на поље ентеријера овог здања, како фиксног тако и мобилије, посебно што је овај руски градитељ био врло познат и често ангажован за овакву врсту посла.[24]

Код Маслаћевих потомака сачуван је у сећању податак да је око 1930. године био ангажован на пројектовању рударског насеља у Трепчи. За обављени посао било му је исплаћено у акцијама лондонског

---

[22] Речи које је Савић предвидео још у тестаменту.

[23] Неоромантичарски правац у архитектури јавио се крајем 19. века како на просторима европских земаља тако и на америчком континенту. Неороманика у САД-у била је предвођена архитектом Х. Ричардсоном (H.H. Richardson), под чијим су јаким утицајем били и најизразитији припадници чикашке школе Луј Саливен (Л. Саливен) и Рут (J.W. Root). Стваралаштвом ове тројице градитеља спашавана је америчка архитектура крајем 19. века од академског класицизма. Ипак, најизразитије „романтичне упливе" показивао је Ричардсон, а аналогије са њима налазе се и на Хисарском дворцу. Опширније о животу и стваралачком опусу овог архитекте в.: H.R. Hitchock. *The Architecture of H.H. Richardson and his Times, New York* 1936.

[24] Познато је нпр. да је арх. Н.Краснов урадио највећи део ентеријера у згради Народне скупштине (в.: М. Гордић, *Украшавање зграде Народног парламента Краљевине Југославије*, Наслеђе II, Београд 1999, 95-104; М. Поповић, *Здање Народне Скупштине – правци истраживања и принципи обнове*, Наслеђе IV, Београд 2002, 9-34), цркви Св. Николе у Шилопају и многим другим објектима.

предузећа, које је Драгутинова ћерка Мара годинама чувала, све док им вредност није знатно пропала, када их се својевољно одрекла.

Током треће деценије 20. века енглеска компанија „Selection Trust Limited" обилазила је подручје Трепче и вршила површинска испитивања рудног богатства. Ово подручје је још у средњем веку било познато по залихама драгоцених руда. Већ 1927. године почели су обимнији истраживачки радови и формирано посебно предузеће „Trepca Mines Limited".[25] Пошто су капиталисти били више него задовољни резултатима, ускоро су почела и улагања у изградњу жичаре, термоелектране, флотације и низа помоћних објеката. У јесен 1929. године приступило се великим радовима на уређењу рудника, подизању пралишта, изграђивању радничких и чиновничких насеља. Генерални директор овог предузећа у Југославији известио је 20. августа 1930. године да су „радови на уређењу рудника и пралишта довршени и да је све спремно за почетак продукције".[26]

Рударско насеље саграђено је 1930. године на северозападној падини Звечана, на Старом тргу у Косовској Митровици. Забележено је да се „изграђује у солидном материјалу" и да га чине "станови за рударе, инжењере и остало стручно особље". „Све зграде у насељу и читаво насеље као целина имаће све што је потребно за удобан и хигијенски живот и за рекреацију. Инжењери, који су дошли на рудник, донели су са собом култ баште, цвећа и зеленила, па је тај култ прешао и на раднике, што се види у оном делу радничког насеља који је већ изграђен".[27]

Архивску грађу и стање објеката у Трепчи за које се озбиљно претпоставља да су Маслаћево дело, због политичке ситуације и скорашњег уништавања Историјског архива Косовске Митровице није било могуће даље истражити.

Крајем треће деценије Драгутин Маслаћ је постављен најпре за шефа а затим и за инспектора прве категорије на Одсеку за цркве и богомоље у Министарству грађевина. У овом својству Маслаћ је наредних година бринуо о подизању нових и обнови старих српских цркава и манастира на територији јужне Србије. Иако је овај део његовог ангажовања готово сасвим неистражен, у свим некролошким прилозима тога времена истакнута је Маслаћева улога архитекте и инспектора на „реновирању и чувању старина".[28] „Стога се старао да обиђе и упозна све знатније и важније споменике класичнога југа, а њих има много и велики број их је у незавидном стању".[29] У недостатку конкретнијих

---

25 М. Вавић, *Косовска Митровица*, Косовска Митровица 1965, 21-22.

26 Trepca Mines LTD, октобар 1930, 2.

27 Исто, 5.

28 Аноним, *Драгутин Маслаћ - архитекта*, Политика 29.08.1937, 16; Аноним, *Драгутин Маслаћ – архитекта*, Време 29.08.1937, 5; Аноним, *Драгутин Маслаћ*, Правда 29. 08. 1937, 3; М. J. С., *За спомен на поч. Драгутина Маслаћа*, Технички лист бр. 11-12, Загреб 1938, 159-161.

29 Исто, 161.

података о овој врсти Маслаћевог деловања, извесну грађу може пружити и његов фото-албум,[30] у коме се налазе и фотографије са обиласка старих споменика архитектуре (Трескавца, Св. Наума у Охриду, Марковог манастира, Леснова, Грачанице, Мораче, конака у Милешеви...).

Маслаћ се у свом целокупном стваралаштву кретао од у то време већ иживелог академског класицизма и популарне сецесије, до најсвежијег *Ар декоа*, не заборављајући ни национални стил и поред све већег јачања модернистичке струје на српској архитектонској позорници. Прилагођавајући се укусу ојачалог грађанског сталежа, најчешће је успевао да у архитектури усклади функционално и декоративно, уметничко и техничко. Из међуратног периода, када се и данашња Македонија налазила у склопу јужне Србије, према његовим пројектима саграђена је позната Ристићева палата са апотеком у Скопљу, објекат који на особен начин управо сумира сва дотадашња Маслаћева искуства и неспорно сведочи о његовим уметничким квалитетима. Здање је саграђено 1926/27 године на главном скопском тргу „Македонија", а данас ужива статус споменика културе и једне од ретких очуваних зграда старог Скопља.[31]

У случају два најзначајнија Маслаћева објекта на територији јужне Србије, зграде Среског начелства и суда у Прокупљу и замка доктора Савића на Хисару, ради се о врло успелим и високо позициониранима остварењима у архитектонском опусу овог архитекте. Поштујући природни амбијент и друштвене прилике средине у којима је градио поменуте објекте, као и функционално-естетске захтеве, Маслаћ је у овим грађевинама оставио изузетно вредна историјско-уметничка сведочанства.

---

30 Сачуван у породичној заоставштини.

31 Опширније о овом здању в.: М.Јанакова, *Палата Ристића у Скопљу – дело архитекте Драгутина Маслаћа*, Гласник ДКС 28, Београд 2004, 147-151; M. Janakova, *Arhitekta Dragutin Maslać (1875-1937)*, Zapisi iz arhitekture, urbanizma i dizajna – DANS 48, Novi Sad, decembar 2004, 55-57.

Драгутин Маслаћ

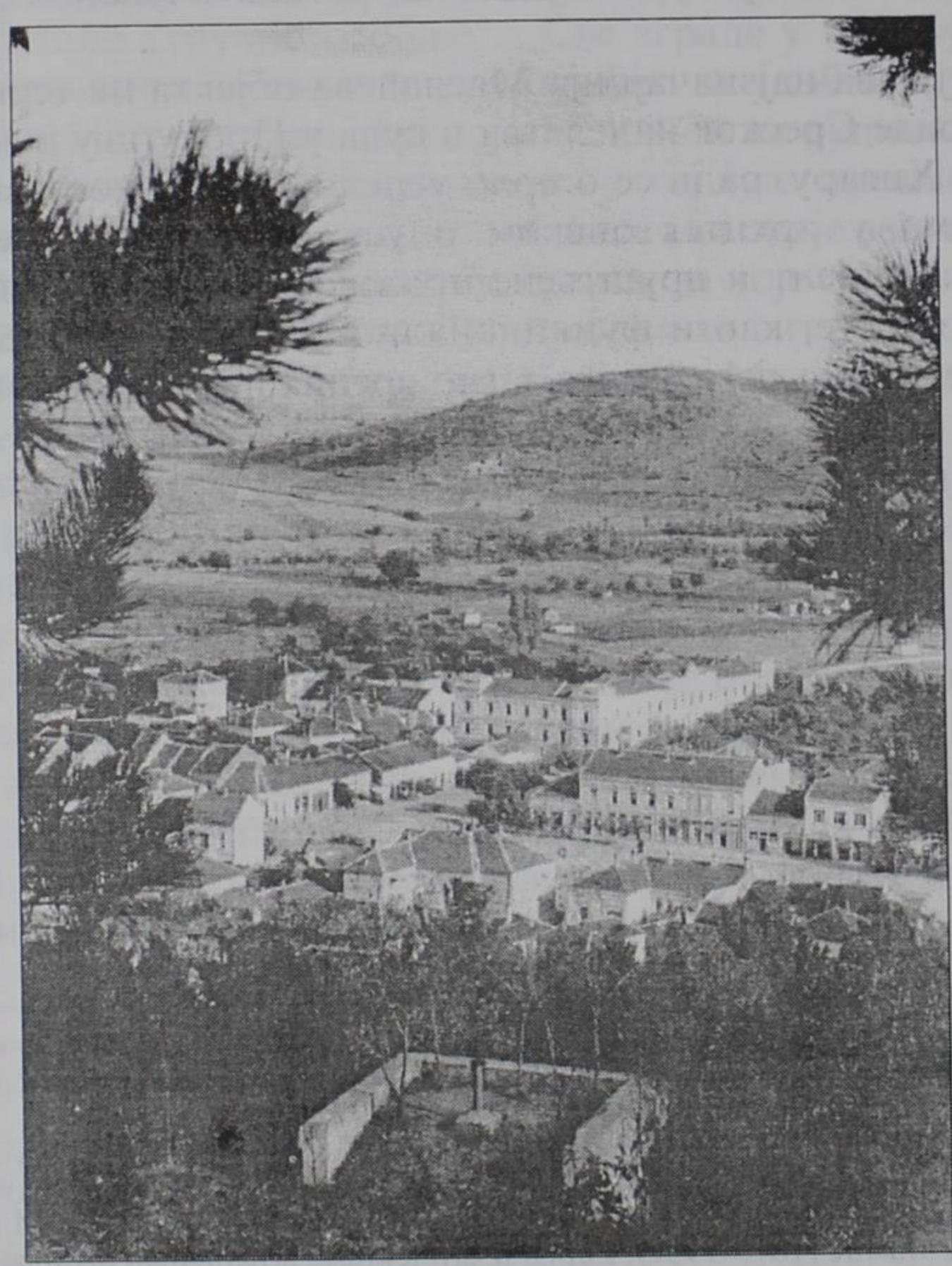

Панорамски изглед Прокуља

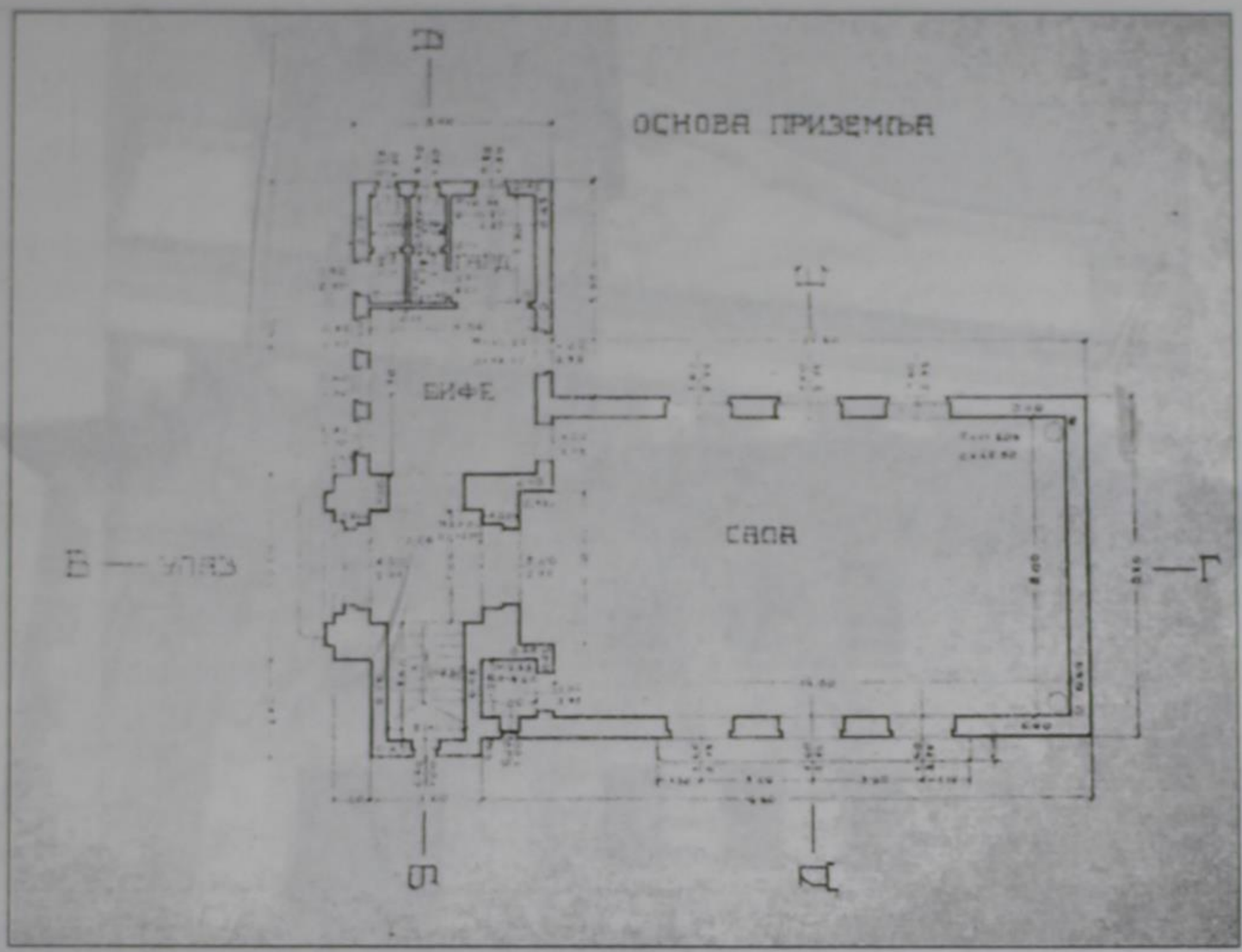

Замак на Хисару (оригинални план основе)

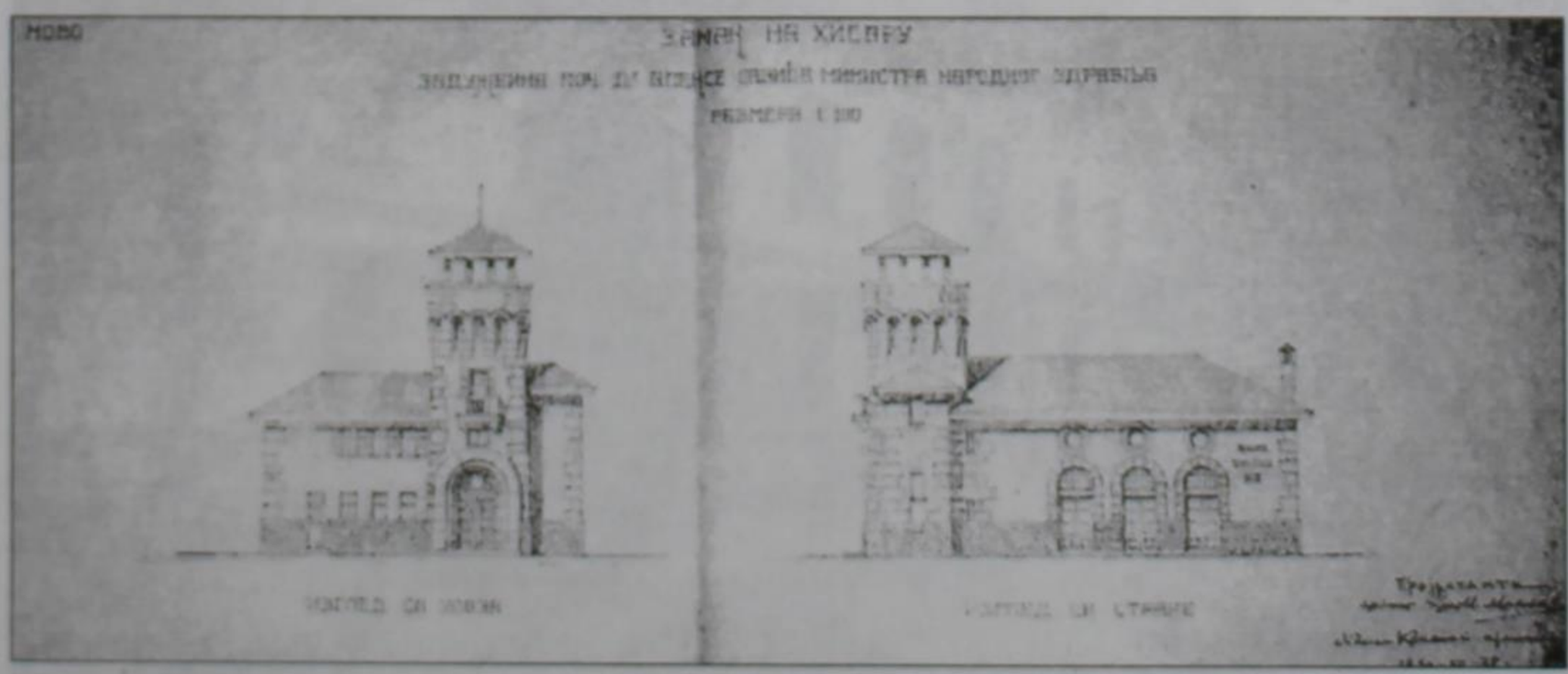

Замак на Хисару (оригинални план, Музеј науке и технике)

Замак на Хисару (Савићевац), фотографија из 1960. године

Зграда Начелства у Прокупљу – садашњи изглед

Зграда Начелства у Прокупљу – детаљ 1

Зграда Начелства у Прокупљу – детаљ 2

Summary

Mare Janakova

CREATIVE WORK OF THE ARCHITECT DRAGUTIN MASLAC
IN THE SOUTHERN SERBIA

Life and work of distinguish Serbian constructor Dragutin Maslac (1875 - 1937) are within period of the Prewar and middle-war years. Educated in Belgrade and Munich, he spent his working years the most of his working years he spent first as architect and after as the supervisor-monitor in the Ministry of Building. He used to be fequently engaged on projects monitoring of public buildings all around the country.

During the first afterwar years, establishing the first technic company Pionir, he built up the most intensively and achieved the most of his Blegrade opus. The first well-known construciton-al attempt of this masterbuilder is located in the Soutern Serbia - it is Executive Office Building and Court in the town of Prokuplje, known and the Prokuplje Municiaplity Assembly, building designed in 1907. The architecture concept of the building highlighting the main characteristics of public blasphemous buildingsin Serbia at the end of 19. and the first years of 20. century: the main stiling characteristic is in academic-eclectic manner, including ellements traditionalism and influences of modern European streams. Maslas designedanother arcitecturally valuable building in Prokuplje. It is the castle on the hill named Hisar, above Prokuplje, the buidling of donor doctor, Alekse Savića, Ministry of Public Health for that period.

The castle was designed as luxurious one-flat villa with the foundation shaped as letter G. The project was done in cooperation with the architect Krasnovi and completed in 1928. Furtermore, Maslac designed and miner settlement in Stari Trg near Kosovska Mitrovica.

UDK: 72.071.1 Самојлов Г.

Милан Просен

САРАДЊА АРХИТЕКТЕ ГРИГОРИЈА САМОЈЛОВА СА ПОРОДИЦОМ ТЕОКАРОВИЋ

Архитектура осцилује између потребе самог уметника и диктата инвеститора. Као и у свим временима, од образовања и оријентације инвеститора зависи степен остварења замисли архитекте, па се стога у различитим временима, зависно од јачине идеолошких притисака и стања друштвене свести, могу препознавати јаче дефинисане и донекле униформисане архитектонске форме, наспрам оних слободних. Архитекта као пратилац развоја друштвене свести, обележава својим ликовним изразом њене разнолике стадијуме, остављајући нам снажне слике историјских, цивилизацијских процеса једног друштва.

Тридесете године двадесетог века представљале су прекретницу у преображају српске привреде, која је ступила на стазу модерне индустријализације. У то време рађају се неки од привредних гиганата, међу којима и текстилна индустрија породице Теокаровић, заснована на већ оформљеним породичним искуствима. Синови Мите и Ване Теокаровића, Влада, Лаза и Славко, по завршетку школовања, опремљени новим сазнањима о технологији производње текстила, и о раду иностраних произвођача текстила, решили су да од фабрике свог оца, направе „српски Манчестер".

Истовремено, на архитектонску сцену Србије, ступио је млади, тек свршени архитекта Григорије Самојлов.[1] Пред њим су тек чекале

[1] О Григорију Самојлову видети: М. Миловановић, *Архитекта Григорије І. Самојлов, Руска емиграција у српској култури XX века* I, Београд 1994, 308-314; Исти, Григорије Иванович Самојлов, *Руси без Русије, Српски Руси*, Београд 1994, 255-264; Исти, Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник* XXXV, Лесковац 1995, 69-74; А. Кадијевић, С. Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Лесковац 1996, 71-74; 89-98, 103-105; Исти, Један век тражења националног стила у српској архитектури, Београд 1997, стр: 164, 169, 181, 186, 193, 206; М. Ђурђевић, *Григорије Самојлов* (архитектонски опус) GGB XLIV, Београд 1997, 257-272; Лексикон српских архитеката 19. и 20. века, (ур. З. Маневић), Београд, 1999, 161-162; М. Просен, Прилог познавању београдског опуса Григорија И. Самојлова, *Наслеђе III*, Београд 2001, 89-104; Исти, Рукопис Дипломског рада, живот и дело архитекте Григорија Самојлова, одбрањен на одељењу за Историју уметности Филозофског факултета у Београду 03.10. 2003; Исти, Палата Пензионог фонда чиновника и служитеља Народне банке, GGB XLIX - L, Београд 2002-2003, 183-193.

године рада, бројна искуства, која су у његовом шест деценија стваралном опусу, умногоме обележила српску средину. Дипломирао је на архитектонском факултету 1930. године. Прве године по дипломирању Самојлов је провео у архитектонским бироима Милутина Борисављевића[2] и Александра Ђорђевића.[3] Препоруке које је добио од ове двојице угледних архитеката довеле су га у контакт са бројним утицајним наручиоцима, у првом реду са члановима породице Теокаровић. Могуће је претпоставити да су се Теокаровићи упознали са Самојловим преко Владе Илића, такође текстилног индустријалца, за кога је архитекта Александар Ђорђевић 1934. године, уз Самојловљеву асистенцију, пројектовао вилу у склопу тада већ постојеће фабрике штофа у улици Раденичкој бр. 31 у Београду. Сарадња Самојлова са породицом Теокаровић започета 1934. године, имала је, као што ћемо видети, континуиран и плодан карактер.

Истраживања делатности архитекте Григорија Самојлова тек су недавно обогаћена увидом у његову богату документацију, која се чува у Одељењу архитектуре београдског Музеја науке и технике. Овиме је стечено сазнање не само о изванредном обиму његове пројектантске делатности која је обухватила око стотину и педесет пројеката објеката различите намене већ су на светло дана изашли и поједини до сада јавности непознати пројекти, којима, упркос томе што нису изведени, сада дајемо посебну пажњу.

У досадашњој историографији више пута је писано о објектима које је архитекта Самојлов од 1934. до 1936. године подигао за породицу Теокаровић у Вучју: фабрику[4], куће за раднике[5], вилу[6] и цркву Светог

---

2 О Милутину Борисављевићу видети: Љ. Милетић Абрамовић, Милутин Борисављевић, GGB XXXIII, Београд 1986, 63-87 (са старијом литературом); *Лексикон српских архитеката 19. и 20. века*, Београд 1999, 26-27; И. Ковачић, Прилог познавању архитектонског опуса М. Борисављевића - породична кућа и вила, *Наслеђе IV*, Београд 2002, 89-109.

3 О Александру Ђорђевићу видети: Г. Гордић, Биографије архитеката у „Српска архитектура 1900-1970", Београд 1972, 132; Лексикон...56.

4 Видети: М. Миловановић, Григорије Иванович Самојлов, у Руси без Русије, српски Руси, Београд 1994, 258-259; Исти, Архитекта Григорије И. Самојлов...313; Исти, Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини, *Лесковачки Зборник* XXXV, Лесковац 1995, 70-71; А.Кадијевић, С.Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Лесковац 1996, 90-92; М. Ђурђевић, нав. дело, 259; Иста, Делатност Руских архитеката у југоисточној Србији, *Лесковачки зборник* XXXIX, Лесковац 1999, 188; М.Просен, Рукопис Дипломског рада... 28.

5 Видети: М.Просен, Рукопис дипломског рада... 29.

6 Видети: З. Маневић, О вредновању градитељског наслеђа новијег доба у Лесковцу, *Лесковачки зборник* XXIX, Лесковац 1989, 47-48; М.Миловановић, нав. дело...311; М. Миловановић, Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник* XXXV, Лесковац 1995, 71; А. Кадијевић, С. Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Лесковац 1996, 93-94; М. Ђурђевић, Григорије Самојлов, архитектонски опус, *GGB* XLIV, Београд 1997, 260-261; М. Просен, Рукопис дипломског рада...30-31.

Јована Крститеља[7], али је много мање помена дато неизведеним пројектима, који су настали у овој плодотворној сарадњи. Реч је, наиме, о пројекту виле г. Лазе Теокаровића на углу Дединске и Краља Александра, бр.43, из 1935. године који је до сада био у потпуности непознат,[8] и о пројекту у изградњи прекинуте палате Теокаровић на углу улица Масарикове и Краља Милана у Београду.[9] Такође, постоје индиције, судећи по списковима објеката које је сам архитекта Самојлов забележио, да је он пројектант виле Теокаровића грађене уз фабрички комплекс у Параћину, али оне још увек нису доказане.

Већ у прве три године самосталног рада, почев од 1933, архитекта Григорије Самојлов се афирмисао у свим актуелним стилским струјањима. Тако су истовремено настали објекти у стилу академског класицизма, у духу народног градитељства, у националном стилу, у маниру северноевропске ренесансе, као и у различитим видовима локалне рецепције модерне архитектуре.

Имајући то у виду, вучјански комплекс представља веома значајно место где су сва ова струјања остварена на једном месту. Фабрика у духу модерне архитектуре, зидана по тадашњим европским стандардима, вила у духу романтичног историцизма са реминисценцијама на енглеску ренесансу, раднички домови у маниру фолклорне архитектуре и, коначно црква, као најрепрезентативнији објекат у духу националног градитељства. Када ово имамо у виду, постаје видљив јединствени концепт којим су и архитекта и наручиоци били вођени. Реч је о смишљеној репрезентативности, најмоћније породице индустријалаца овог краја, која, заправо, треба да овенча њихов углед. Посматрајући ове објекте у оквиру ове концепције, моћи ћемо да издвојимо неколико слојева:

Идеја о савременој индустрији вођеној људима школованим у иностранству, који доносе европске узоре, оличена у производним халама пројектованим по најсавременијим узорима, са кровним прозорима који су омогућавали природно осветљење, са вентилационим системом, по речима неких истраживача, првим у Србији, и микроурбанистички осмишљеним фабричким кругом, са зеленим површинама, и

---

7. Видети: А.Кадијевић, Прилог познавању црквене архитектуре двадесетог века у околини Лесковца, *Лесковачки зборник*, XXXIII, Лесковац 1993, 198-200; М. Миловановић, Григорије Иванович Самојлов...259; Исти, Архитекта Григорије И. Самојлов...310-311; Исти, Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник*, XXXV, Лесковац 1995, 72; А. Кадијевић, С. Марковић, нав. дело, 94-98; А. Кадијевић, један век тражења...193-194; М. Ђурђевић, нав. дело, 261-264; Иста, Делатност руских архитеката у југоисточној Србији...188-189; М. Просен, Рукопис дипломског рада...,37-38.

8. Видети: М. Просен, Рукопис дипломског рада...,39-41.

9. Видети: Д.В. Још један облакодер у главном граду Србије, *Ново време*, Београд 17. 08. 1941; М. Миловановић, Григорије Ивановић Самојлов...263; Исти, Градитељска делатност Григорија Самојлова у Лесковцу и околини...72; М. Ђурђевић, нав. дело, 268, М. Просен, Рукопис дипломског рада...,82-84.

укроћеном реком која кроз њих тече. У духу зрелог модернизма, смело решеном фасадном композицијом, издваја се управна зграда у центру ове урбанистичке целине.

Раднички станови, који представљају наставак идеје о хуманости послодавца, оличеној условима рада, који су по већ наведеним карактеристикама производног комплекса били јединствени. Испред фабрике се пројектује, ушорава, део главне улице кроз место, са кућама које су биле осмишљене тако да задовољавају стамбене потребе дела запослених радника, пројектоване у духу фолклорне архитектуре, њима блиске, по слогану „народу народно", са малим баштенским простором испред сваке куће које су биле предвиђене за више породица. Хуманијем карактеру ове насеобине доприноси мали, успешно осмишљени парк.

Иако стварају овако хумане услове живота и рада, што је било изузетно ретко, поготову у средини која је економски била мање развијена од севернијих крајева тадашње Краљевине, чланови породице Теокаровић су, ради утемељења сопственог положаја у окружењу поставили одређену дистанцу, на начин који је највише одговарао њиховој проевропској оријентацији. Ова идеја спроведена је преко идејног решења виле у духу енглеске ренесансе, једном стилу који није био познат у овим крајевима.

Архитекта Самојлов је аутор бројних престоничких вила. Них све одликује извесна повишена поетска, романтична температура, углавном постигнута компоновањем у духу историцизма, неовизантијских, фолклорних и повремено класицистичких форми. Мањи број ових остварења, као и нереализованих пројеката, црпе инспирацију из северне ренесансе, која се углавном препознаје у појављивању појединих архитектонских детаља. Ово стилско опредељење видљиво је на вилама у Сењачкој 35, на Булевару кнеза Александра 24 и 38, подигнутим у периоду 1938-40. у Београду,[10] али се, заправо, први пут среће 1935. године на вили Теокаровића у Вучју, и то у најдоследнијем виду.

Обликована по начелима енглеског неокласицизма у приземљу, и енглеске, тј. нордијске ренесансе у горњим етажама, вила комбинује тремове које носе стубови и стрме кровове са забатима декорисаним са бондруцима утопљеним у малтер, оживљене високим зиданим димњацима. Ентеријер је био богато опремљен, декорисан штуко украсима, са камином у салону, који је био обрађен у камену са украсним венцем и конзолама. Њена визура разуђена је стрмим, косим крововима. Испред виле пројектован је парк са базеном и перголом коју носе јонски стубови.

Стварајући индустријски центар у селу Вучју, Теокаровићи су своје присуство и економску моћ желели да истакну резиденцијом достојном

[10] О наведеним вилама видети: М. Просен, Прилог познавању београдског опуса Григорија И. Самојлова, *Наслеђе III*, Београд 2001, 89-104.

престонице. Оно што пада у очи је да је она саграђена у стилу који до тада није био присутан у јужним крајевима Србије. Избор стила енглеске ренесансе, очигледно, није био случајан, с обзиром на њихове школске, брачне и пословне везе са Енглеском. Опет, избор овог стила, наметнуо је, вероватно тенденциозно, дистанцу, којом је у околини истицан њихов положај. Можда је баш та дистанцираност довела до тога да после пада „империје" ове породице, узроковане ратом и послератном национализацијом, ова вила буде препуштена пропадању и неспутаној девастацији.

Утемељење положаја у престоничкој средини, било је неопходно члановима породице Теокаровић, исто као и могим другим породицама које су се економски издигле тридесетих година. Познато је да је у токовима историје уметност увек играла пропагандну улогу, а да је архитектура, као њен можда најистакнутији огранак, била носилац репрезентативности. Тражећи репрезентацију, Теокаровићи су се поново одлучили за стилски редак, али ефектан модел енглеске архитектуре. Овога пута архитекта Самојлов био је упослен да за индустријалца Лазу Теокаровића пројектује вилу у једној од најрепрезентативнијих престоничких улица, у непосредној близини краљевског двора, на углу улица Дединьске и Краља Александра бр. 43, 1935. Вила је осмишљена између баште и парка. Правоугаоне је основе, са четвороводним кровом, сачињавају је подрум, приземље, спрат и поткровље. Уз вилу је предвиђена и гаража. Пројектована је у маниру аритектуре енглеске ренесансе, са великим прозорима, уоквиреним каменим штоковима, и окнима издељеним на мање делове. На свакој страни виле издвајају се истурени делови зграде завршени троугаоним забатима са двосливним крововима, који, скупа са високим озиданим димњацима, оживљавају визуру објекта. Главни улаз надвишен је тимпаноном који носе два стуба и формира трем пред улазом. Југоисточна бочна фасада изведена је живописно захваљујући алтернацији прозорских отвора различитих величина и облика, међу којима се издваја троделни степенасти прозор истуреног дела фасаде, као и две мале полукружне баце на крову. Утицај енглеске ренесансне архитектуре наглашен је на фасади ка Дединьској улици, са озиданим димњаком камина и еркером са три прозора на левој страни фасаде. Између њих се, у приземљу и на првом спрату, налазе по три велика прозора изнад којих је на крову прозорска баца. На страни виле која је окренута парку у приземљу се налази трем из којег се излази у парк и тераса првог спрата. На фасади трема, у нивоу тла је у ниши мала чесма са маскероном у виду лавље главе. Имање је окружено гвозденом оградом.

У приземљу се кроз главни улаз пролазило у велики хол око кога су били распоређени: кабинет са еркером ка Дединьској улици, салон, дневна соба са камином, трпезарија из које се излазило на веранду, а поред улаза предвиђени су гардероба и WC. Из хола је водило сте-

пениште на спрат где су око хола биле распоређене спаваће собе, будоар, велико и дечије купатило. У сутерену су предвиђене собе за послугу, оставе, кухиња, перионица, трпезарија за послугу (што је такође део енглеске традиције), подрум за вино и купатило за послугу.

Ентеријери резиденцијалног дела виле замишљени су раскошно, са оплатом у камену и дрвеној ламперији. Улаз је замишљен у неосредњовековном стилу, са готичким аркадицама на завршном делу зидова и вратима са стилизованим гитерима. Хол и степениште за спрат били су осветљени троделним степенишним прозором североисточне фасаде. У холу је између два коринтска стуба која су фланкирала степениште, била предвиђена гарнитура за седење.

Трпезарију је красила збирка порцелана постављена у посебно обликоване, полукружно завршене нише у ламперији. Ентеријери су били модерно уређени, о чему говори и сачуван нацрт за дечије купатило, пространо, обложено мермером, са кадом узиданом у нишу. Из засад непознатих разлога, ова вила није изведена.

Црква Рођења светог Јована Крститеља крај села Вучја, саграђена је током 1935-36. на обронцима планине Кукавице, у завоју речице Вучјанке, чија је мека вода дала основ вунарској империји њених ктитора, породици Теокаровић. Пројектујући ову цркву, архитекта Самојлов је можда ближе од осталих аутора, не копирајући постојећа средњовековна решења, успео да оствари један, по духу и руху, у целости „средњовековни" храм, и уклапајући га у природно окружење, које већ по себи одише духовношћу и створи један интимни кутак посвећен молитви и контемплацији, а за нас и један од најизразитијих легата друштвених и културних врхунаца тридесетих година двадесетог века.

Наручилац храма била је госпођа Вана Теокаровић. Она је на месту старог култног места, рушевини триконхалне цркве светог Јована из XV века, које је као и остали мештани оближњег Вучја посећивала, желела да подигне храм, као израз сопствене побожности. Ипак, који би бољи начин за утврђивање поштовања према овој породици био него да се она прикаже као породица ктитора? И збиља, као ретко где у то време, у лунети улаза, на западном зиду наоса храма, насликани су госпођа Вана и покојни Мита Теокаровић, ктитори овог места, како по узору на средњовековне владаре приносе светитељу и Богородици модел цркве. Блиску паралелу са овим ктиторским портретом можемо наћи у ктиторској представи краља Петра и у цркви Светог Ђорђа на Опленцу. Ипак, ово позиционирање ктитора није изведено бучно и пренаглашено, већ на један суптилан начин, захваљујући архитекти Самојлову, који је овај храм конципирао у духу интимне контемплације, и средњовековне спиритуалности, којим он одише. Тешко је одредити конкретан објекат Самојловљеве инспирације, јер је он, као и у осталим својим пројектима, сажимао различите утицаје, и сублимирајући их, стварао своје оригиналне креације. Вероватно је и сама

локација, смештена у брдима близу средњовековних развалина Скобаљић града, утицала на стварање овог особитог и романтичарски инспирисаног дела.

У погледу тежње једног броја српских архитеката да, овлађујући вештином компоновања средњег века, остваре објекат који би у највећој мери остварио принципе националног стила, Самојлов је отишао најдаље. Не лутајући далеко у тражења декоративних решења, што је била особина Ханзенових наследника, као и руских придошлица, он је попут Коруновића, тежио да продре у дух старе архитектуре и њега, неспутаног стилским варијететима, оствари у свом пројекту. Можда су баш та једноставност и рустична патинираност пресудни чиниоци дубоко православног, молитвеног карактера ове цркве.

На освећењу храма 1938. године окупило се око 20.000 људи, углавном становника оближњих места, али и високих званичника владе и цркве. О освећењу храма, али и о посебној културолошкој клими периода и овог места, говори тон-филм који је породица Теокаровић снимила да би документовала освећење овог велелепног храма. Самојлов је за овај пројекат одликован орденом Св. Саве V реда.

О значају који је придаван освећењу ове цркве, говори и то да храм није освећен одмах по његовом завршетку, 1936. године, већ се оно одложило услед конкордатске кризе и нагле смрти патријарха Варнаве 1937. године, све до смиривања кризе 1938. године, како би новоизабрани патријарх спрски Гаврило Дожић, био присутан на освећењу.

Јасна је и чињеница да идеатор зидања цркве није била само госпођа Вана Теокаровић, већ су то, с обзиром на то да је тада била у дубокој старости, били њени синови. Треба препознати и растумачити њихову потребу да се у родном крају остави трајан траг. Ова црква није само одраз њихове побожности већ и утицаја оствареног кроз привилегију да баш они буду ктитори на овом светом месту, као и утврђивања поштовања њихових родитеља и њих самих.

О полетном успеху ове породице говори и подизање фабричког комплекса у Параћину, уз који је пред почетак Другог светског рата подигнута и вила власника Лазе Теокаровића. Иако то још увек није потврђено, постоје индиције да је пројектант и ове виле био архитекта Самојлов, будући да то сам помиње у својим белешкама, уз податак да вилу није завршио он, већ архитекта Андреј Папков.

Највећи симбол империје Теокаровића, по узору на светске облакодере, као и на палату Албанија, тада највишу зграду на Балкану, требало је да буде палата Владе Теокаровића, прјектована у ужем престоничком центру. Наиме, 1940. године настали су пројекти архитекте Самојлова за ову палату, а 1941. започело је копање темеља на углу улица Масарикове и Краља Милана, на месту где ће 1974. године бити подигнута палата Београђанка. Пројекат ове палате умногоме се угледа на нешто старији Прљевићев пројекат палате Албанија, саграђене у

периоду 1938-40. године, и у свом конструктивном и обликовном аспекту у потпуности реализује најмодерније тенденције српске предратне архитектуре. Реч је о дванаестоспратници која је требало да у приземљу има локале, а у мезанину и на првом спрату бирое, док су на вишим спратовима били предвиђени станови. Пројекат је предвиђао армирано бетонску конструкцију, савремену опрему, три лифта.

Компонована је у по свему модерном духу са неорнаментисаним фасадама динамично ритмизираним односима наглашених хоризонтала прозорских низова првих шест спратова на бочним фасадама и вертикалношћу објекта велике висине. Ову вертикалност је, осим висине, наглашавала обрада фронталне фасаде, где су прозорски низови образовани у усправне редове, као и градација виших бочних фасадних платна, која би стварала својеврсни вертикални крешендо. Својом монументалношћу и висином, ова палата би доминирала околином.

У приземљу су се налазили велики стаклени излози. Приземље и мезанин одвајала је истурена бетонска стреха. У виду латиничног слова V које прати контуру основе, распоређена су на сваком краку по три реда армирано бетонских носача на којима почива конструкција зграде. У другом подруму, на најнижем нивоу су котларница и шупе, у првом подруму су магацини, у приземљу дућани од којих је највећи онај на углу, који обухвата мезанин. Улази у стамбено пословни део зграде су из Улице краља Милана. Постоје два улаза са засебним степеништима. На прве три етаже били су предвиђени бирои, а на осталим нивоима станови.

Зидање оваквог објекта, попут српског Рокфелер-центра, требало је да обележи врхунац српске привреде, који је трагично прекинут у моменту избијања II светског рата. Архитектонска концепција овог објекта, представља ликовно отелотворење снаге, величине, стабилности и моћи империје и рефлексију новог модерног пословног света, коме је припадао њен власник. Да је изведена, ова палата била би једно од антологијских дела српске архитектуре.

Данас се с правом можемо запитати где је нестао сјај моћи ове некада напредне породице. Ово се питање не поставља само у контексту империје Теокаровића већ целокупног низа других породица и феномена који су обележили историјски развој Србије тридесетих година, када је она достигла свој економски, али и културни и уметнички врхунац. Трагови ове деценије били су сурово избрисани не само из окружења, и не само физички, већ се друштво формирано у сенци ове сјајне епохе, „Златних тридесетих“ трудило да тај сјај нестане и из колективне свести.

Тужно данас стоје остаци виле и фабрике у селу Вучју, а и рукопис сликара вучјанске цркве трпи под налетом времена. Можда је сад кад нас обузима трагање за новом будућношћу, време да се са респектом окренемо прошлости и заштитимо преостале трагове једне епохе која је евидентно одисала просперитетом коме и данас тежимо.

Григорије Самојлов, автопортрет

Управна зграда фабрике у Вучју

Зидање фабрике у Вучју

Вучје, парк

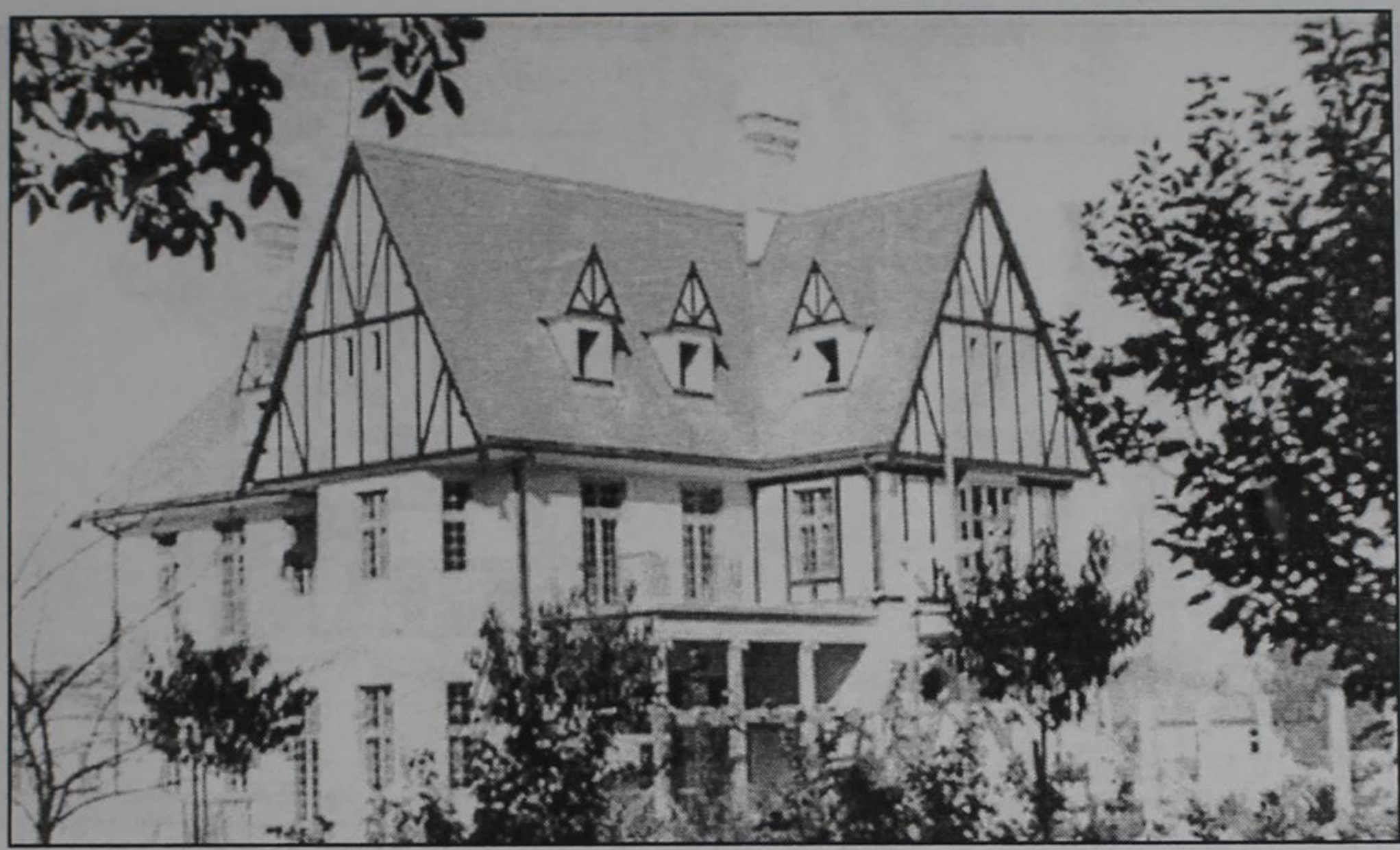

Вила породице Теокаровић у Вучју

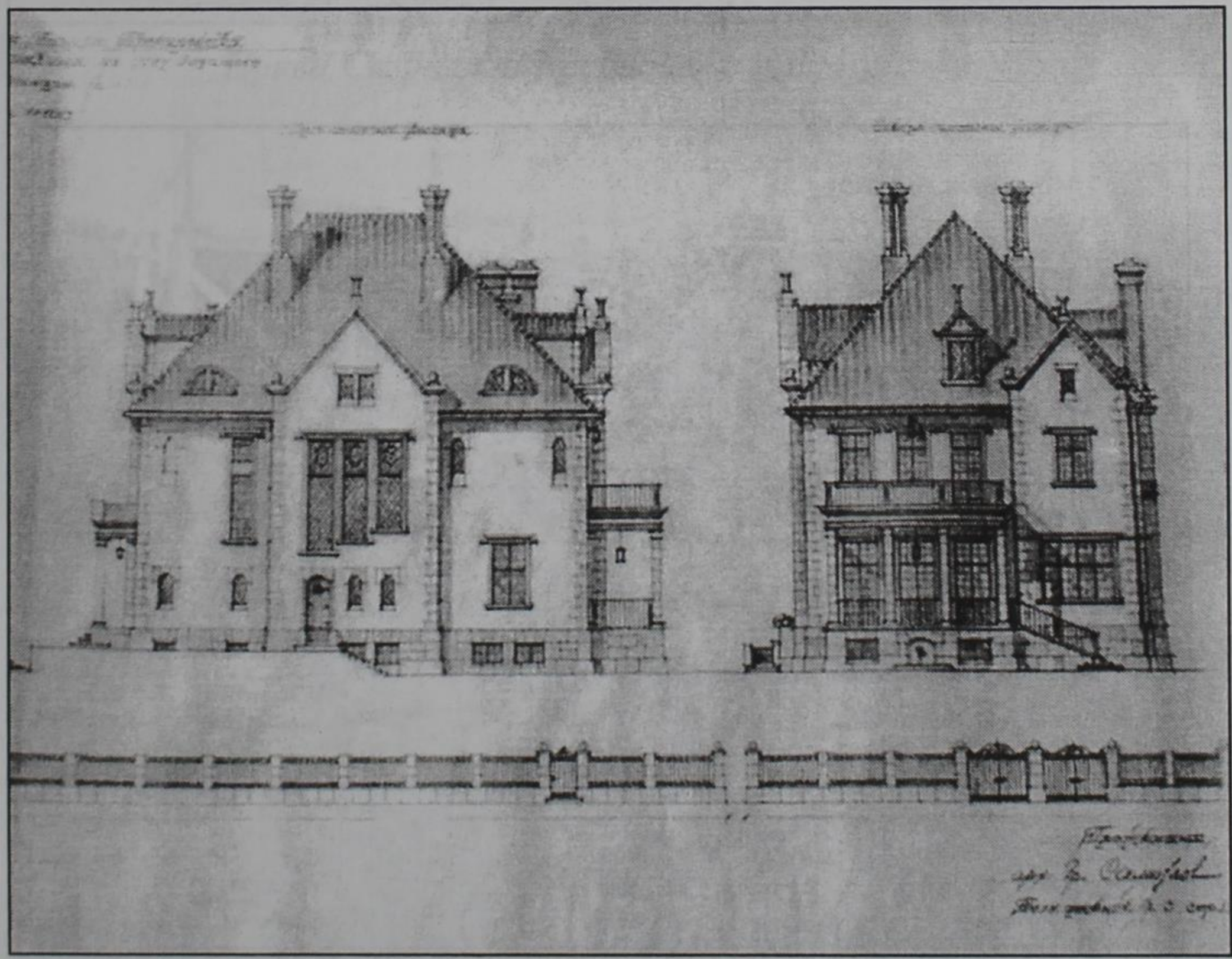

Вила Лазе Теокаровића, фасада 1935

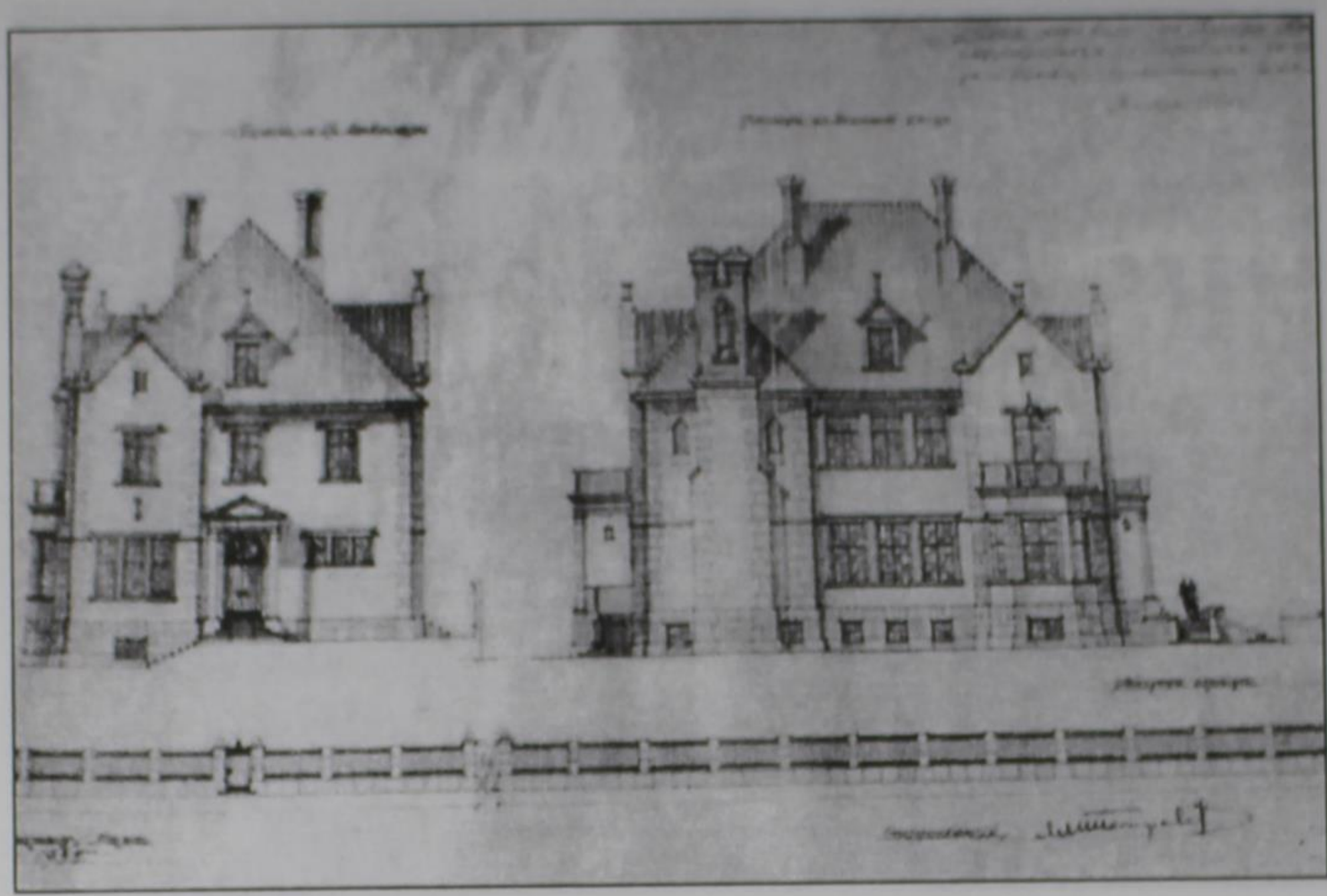

Вила Лазе Теокаровића, фасада ка улици 1935

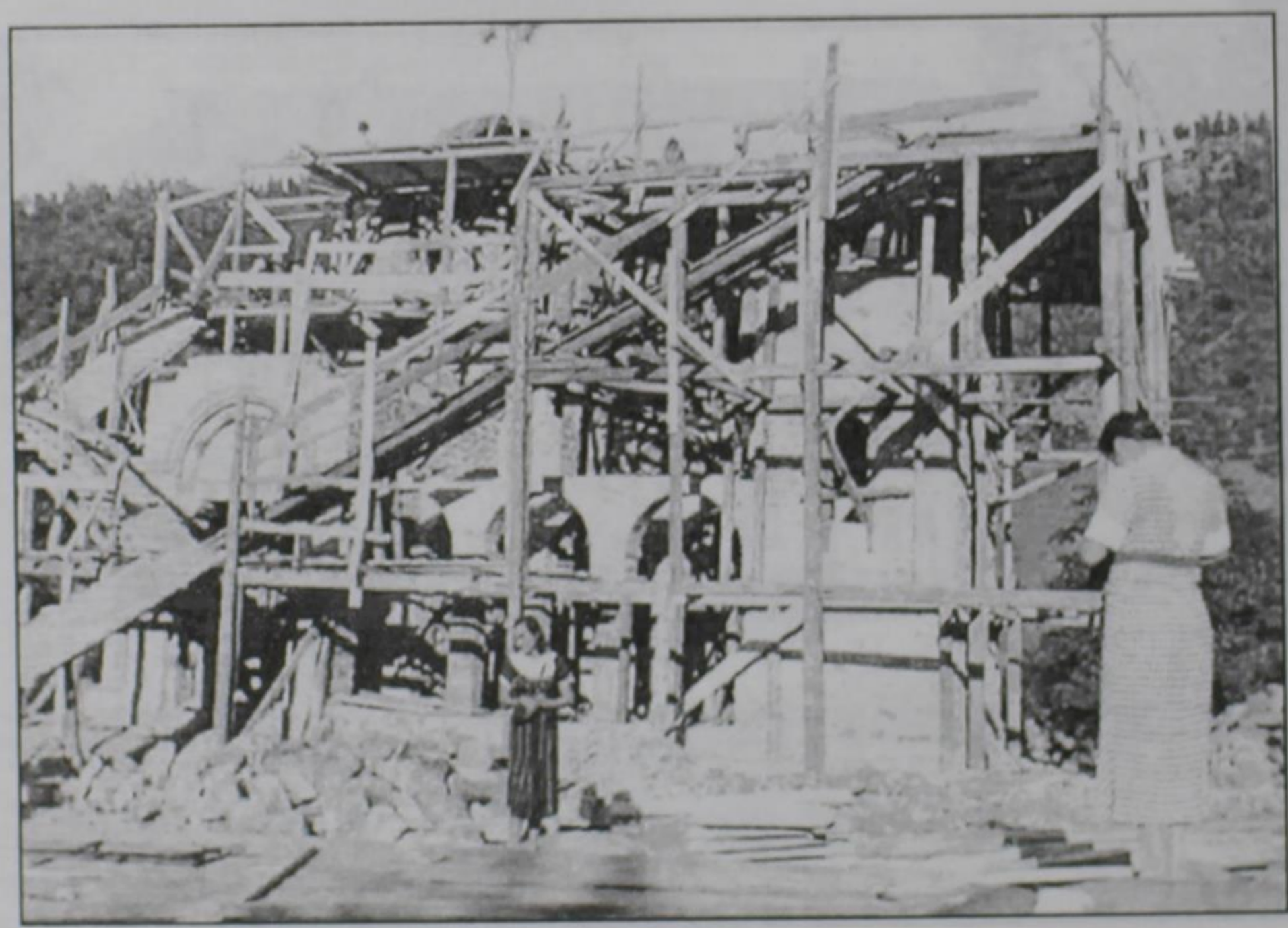

Зидање цркве у Вучју

Црква Св. Јована Крститеља у Вучју 1934-36

Црква у Вучју, ктиторски портрет

Црква у Вучју, пројекат иконостаса

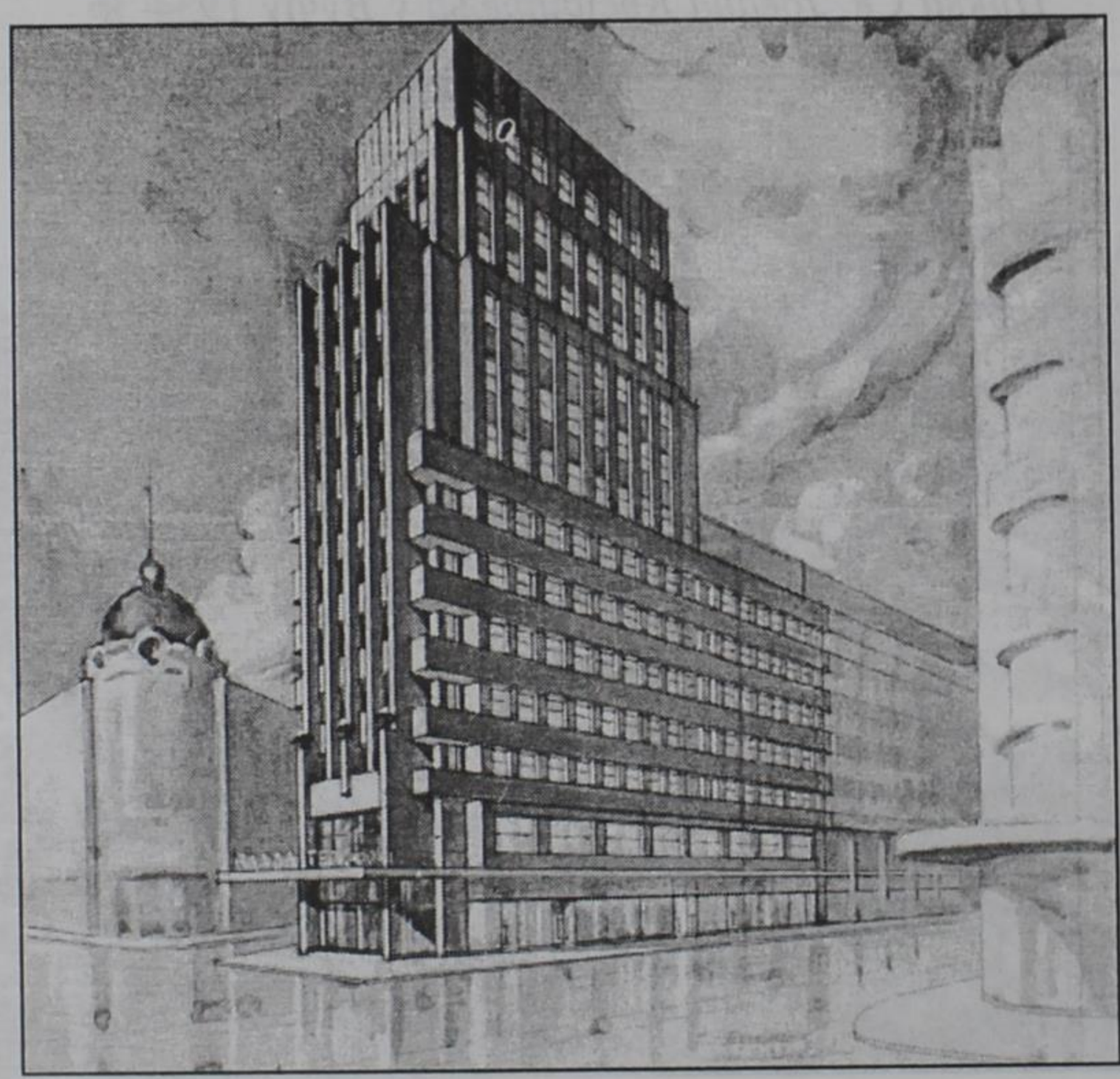

Пројекат палате Владе Теокаровића

Summary

Milan Prosen

COOPERATION BETWEEN ARCHITECT GRIGORIJA SAMOJLOVA AND THE TEOKAROVIĆ FAMILY

Thirites' of the XX century presented turning point of transformation of Serbian economy which facing new economy path-modern industrialisation.This is the time/period when some of economy gigants were born, and the Teokarović family among them.For the same time, young architect who just graduated entered on the achitect stage of Serbia.

Grigorije Samojlov, the Russian. This paper includes all works and arcitectural activites of Grigorije Samojlov, the architect of Belgrade Scientific Museum.

Up to now, the architect history of our area highlighted all buildings designed by Samojlov, do 1936. In the period between 1934-1936, including all buildings designed for the Teokarović family in Vucje factory, villa and the church of Saint Jhn the Baptizer, only mentioning the uncompleted projects, which were results of this frutiful cooperation.This is the project of villa for Mr. Laze Teokarović on the corner of Deinwska and Kralj Aleksandar Street in Belgrade from the year 1935, which was completely unkown up to now, and about project for constucting the palace (which is not completed) on the corner of Masarikova and Kralj Milutin streets in Belgrade. Furtermore, there are some indictions, accoridng to the lists of buidlings marked by architect Samojlov himslef, highlighting him as the designer of villa Teokarović, built up nearby factory complex in Paraćin; nevertheless, they are still unproven.

UDK: 726.54(497.11) 72.071.1:929 Коруновић М.

Јасмина Тодоров

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ АРХИТЕКТУРЕ ЦРКВЕ СВ. ЈОВАНА КРСТИТЕЉА У ГРДЕЛИЦИ

ИСТОРИЈА ГРДЕЛИЦЕ

У Грделици, варошици у југоисточној Србији, налази се црква Св. Јована Крститељâ, дело истакнутог српског архитекте XX века Момира Коруновића. Иако је о њој већ писано у историографији, досадашња истраживања употпуњујем новим подацима и запажањима.

Грделица, некадашњи Дервен, у XIX и почетком XX века доживела је много промена. Али у време ослобођења од Турака 1878. године па све до проглашења села за варошицу 1925. године није имала своју цркву. Да би задовољио верске потребе Грделичана, месни индустријалац Јован Л. Јовановић преузео је улогу ктитора. Међутим, како средства нису била довољна, позвано је Министарство грађевина и вере, од којег су добијена кредитна средства. Предрачунска вредност цркве била је тадашњих 500.000 динара, а касније, са сликараским радовима, иконостасом и полијелејем, износила је 2.000.000 динара. На пројекту је најпре радио лесковачки архитекта Бранко Тасић, али је касније тај посао уступљен Момиру Коруновићу (1884-1969), који је у то време био познати архитекта сакралних споменика и, истовремено, инспектор при Министарству грађевина. Камен темељац освешћен је 7. јула 1931. године (сл. 2 и 3), а градња је завршена пред рат 1940. године. Први свештеник је био Мика из Власотинца који је овде столовао четири године (1937-1941), а почетком II светског рата напустио је парохију. На његово место долази јереј Владимир Стоиљковић који је најдуже остао, све до 1975. године, када га замењује садашњи јереј Власта Стојановић из Врања.

Црква је саграђена у варошици Грделица, која са селом Грделица чини јединствену антропогеографску целину. Лежи на десној обали Јужне Мораве и на ушћу Козарачке реке, њене највеће притоке у пределу Грделичке клисуре. Предео у коме се налази везује се за средишњи део

Грделичке клисуре са варошицом Предејане на истоку (11 км) и Лесковачким пољем на северозападу (19 км). Од престонице, Београда, удаљена је 320 км.

Грделица се налази готово на средини пута који Моравско-вардарском долином повезује средње Подунавље са источним Медитераном. Тим путем су прошле многе цивилизације, долазећи са југа и севера, о чему постоје трагови у Грделици и ближој околини. Доказано је да су у петом миленијиму око подручја Чемерника и Кукавице и у ниске делове Грделичке клисуре стигле с југа насељеничке групе неолитских земљорадника који су основали сеоско насеље на потесу села Мала Грабовница. О томе нам сведоче земљане посуде, идоли под маскама, жишци и једна антропоморфна ваза у облику велике мајке или Божице мајке, коју смо због естетске и натуралистичке обликованости назвали „Прогонска краљица".

Римљани су у првом веку покорили проилирско племе Дарданаца и на потесу села Мале Копашнице основали логор, или табор, који је служио за пробијање два пута кроз Грделичку клисуру: Солунски друм или Моравски (Via Thessalonicae), који је служио за лако прегруписавење јединице Дунавске армије према Медитерану, и пут према Пироту (Via Turres). Пут који је од Грделице преко Власотинца, Свођа и Бабушнице водио ка Пироту, служио је за повезивање Солунског и Војничког друма (Via Militares).

Солунски друм кроз Грделичку клисуру изградили су Римљани средином првог века. Сматра се да су Римљани саградили мост на Јужној Морави, испод брда Карамановци (Стални мост), и један мањи, на раскршћу Солунског и Пиротског друма. Римски град у Малој Копашници су вероватно срушили Авари и Словени, око 617. године. Римско-византијско становништво се бекством повукло на југ према Солуну или је избегло према планинским суватима планине Чемерника (1648 м) и Кукавице (1441 м). Изоловано од словено-српског становништа ово византијско становништво се кроз векове задржало под различитим именима: Власи, Романи, Латини итд. Од VII до XII века читава област око Грделице је била у оквиру доста неодређене војно-административне јединице „Дендра - Шумадије".

Грделица је под непознатим именом ушла у састав другог Немањиног краљевства око 1183. године. Почетком XIII века на узвишењу изнад поменутих река обновљена је тврђава. Вероватно је у то време била подигнута и црква Св. Богородице на чијем темељу је у XV веку обновљен Ораовички манастир. Деспот Стефан Лазаревић је ради одбране од турске најезде на широком сектору од Ниша до Власине подигао систем утврђења (лимеси) са логистичким центрима у Корвин граду, Град-Јелици (Грделици) и Зеленграду (Вучје). У Град-Јелици је сместио одред прве српске професионалне војске са Кула-војводом, војним старешином. Град-Јелица је одиграла одбрамбену улогу 1454. године

када је спречила продор турске војске преко Чемерника према Клисини (Лесковац) и тиме на известан начин помогла победи Николе Скобаљића код Врањске бање. Ипак, 1455. године Турци су освојили Град-Јелицу и срушили Град-тврђаву 1455. године, али због њене одбрамбене функције назвали су је „Кале грделичко". Од XVI века тврђава је напуштена, нестао је Град-Јелица, али се име Грделица пренело на село које се формирало на западним падинама Косовичко-грделичке греде.

Грделица се под изворним именом први пут помиње у турским пописним листама-регистрима (дефтери) у XVI веку. Податак да је село уписано под тим именом (Karye-и Грделица, tabi-Dilbocica) казује да је село, а вероватно и град тврђава под истим именом, из преисламског периода.

Према досадашњим истраживањима, име Грделица долази од имена Град-Јелица или јеличин град. Која је то особа Јелица, не зна се. Да ли је то Јелена Гаутелуци, рано преминула супруга деспота Стефана Лазаревића (1402-1427), да ли је Јелена Бранковић, кћер Ђурађа Бранковића, српског деспота (1427-1456), или жена из народа Јелена-Јела-Јелица, остаје да се нагађа.

Сасвим је други случај са великом Грделицом која је све до XX века носила име Дервен. Научно је доказано да име дервен потиче од турске речи derbend, што значи теснац или клисура. Дервен је до ослобођења од Турака био важно друмско свратилиште. Према неким подацима, у дервену и околини у XIX веку је било око 15 ханова. Дервен-Грделица је била једно од ретких села које је у време Турака имало своју школу. Турци су дуго забрањивали рад српских школа или су оне морале бити лоциране у „порти" манастира и цркава (случај школа у „порти" манастира Св. Никола у селу Ораовица и Козаре). Међутим, од порте је добијена писмена потврда – ферман на турском, руском и енглеском језику (чува се у заоштавштини др Стојана Новаковића). Школа је почела са радом 1854. године. Нова школа је подигнута 1896. године у Дервену. Међутим, пошто је клисуром пролазио важан Солунски друм, ради сигурности турске војске и неометаног караванског саобраћаја, битно је било задржати становништво дуж трасе. Због тога је било важно обезбедити им традиционални верски живот, али се то није могло без права на сакралне објекте, било у облику манастира било у облику малих сеоских цркава. Данас је већина манастира на подручју Грделичке клисуре уништено и напуштено због учешћа становника у устанку 1689. године.

У вези са аустријским ратом (1693-1699) и продором аустријске војске код Качинка (1689) долази до повлачења становништва на север у оквиру Велике сеобе Срба 1690. године или у планинске области Црне Траве и Власине. У знак одмазде, Турци су спалили већи број цркава, села су опустошена, а Солунски друм изгубио је на значају читав један век. Једино су сачувани ораовички и козарачки манастири, који су би-

ли удаљени од путева којима је пролазила турска војска. Докле год је функционисала, Српска православна црква је на подручју Грделичке клисуре имала не само верски већ и политички живот.

Грделица, некадашњи Дервен, крајем XIX века и почетком XX века доживела је демографски „успех". Од села са 50 кућа у време ослобађања од Турака 1878. године, село је до проглашења за варошицу 1925. године имало 120 кућа, али није имало своју цркву. Нешто касније, 1935. године, месни индустријалац Јован Л. Јовановић пружио је иницијална новчана средства за подизање цркве Јована Крститеља. Када је 1937. године освешћен камен темељац, грделичка црква постаје најизраженија црква на подручју Грделичке клисуре. У II светском рату Грделица је била гранично место између бугарске окупационе зоне, јужно од Дервена, и Недићеве Србије која је углавном била под јурисдикцијом Немаца. Од окупатора је ослобођена 15. септембра 1944. године.

У послератном развоју знатно је унапређена инфраструктура. Данас Грделица са приградским насељима има око 6000 становника.

МОМИР КОРУНОВИЋ, ГРАДИТЕЉ ГРДЕЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Момир Коруновић, рођен је 1. јануара 1883. године у селу Глоговцу код Јагодине. Веома рано показивао је интересовање за цртање и добро упознао градњу манастира као што су Манасија и Раваница. Дивио се Хајдук-Вељковом конаку и старој цркви Св. Николе. Сва та места оставила су велики утицај на његов каснији рад.

Године 1894. Коруновић одлази у Јагодину, где се уписује у тамошњу гимназију. Међутим, његов отац желео је боље образовање за њега, па га шаље у Београд. Он одлази у престоницу Србије и уписује се у Прву београдску мушку гимназију. Године 1904. уписао је архитектонски одсек Техничког факултета Велике школе у Београду. Пре него што је ступио на архитектонски одсек, Коруновић је 1904. године положио све испите из општег курса, као посебан пријемни испит. Предмет Наука о грађевинској конструкцији слушао је код професора Андре Стевановића. Септембра 1906. године положио је стручни испит и дипломирао на катедри за архитектуру. Студије је завршио за 23 године. Само месец дана касније обрео се у Грађевинском одељењу београдске општине, на чијем је челу био Димитрије Т. Леко (1863-1914). Као помоћник, радио је пола године, а онда је, 1907, ступио у Министарство грађевина.

Момир Коруновић исказао се у обликовању објеката у српско-византијском стилу у јужној Србији, крајем треће деценије XX века. По оригиналности и високом уметничком домету остварених пројеката у српском градитељству XX века, био је несумњиво водећи аутор. Створио је препознатљив тип православног градитељства у најширем смис-

лу са оригиналним композиционим и ликовним решењима. Такође, створио је особен градитељски израз у који је унео много романтичарске осећајности. Своју градитељску страст усмерио је на спољашњост грађевине, сматрајући је примарним елементом израза, не ретко значајнијим од своје функције. Могло би се рећи да је српска архитектура у целини више пажње посвећивала спољашњем изгледу објекта него функционалности простора и њиховој структури. Коруновићев романтичарски дух прожима изглед свих његових грађевина, али још више се примећује на његовим нереализованим пројектима и скицама. Зато треба узети у обзир његове нереализоване пројекте да би се могао потпуно схватити као стваралац.

Инспирацију за своје маштовите пројекте Коруновић је црпео из Раванице, српског средњовековног градитељства, из европског градитељства романтичарског наслеђа, из експресионизма, као и из српског народног градитељства. Избегавао је строга академска правила градитељског обликовања, закон симетрије, троделне хоризонталне поделе зоне фасада и статичну непромењивост форме и функције архитектонског простора. Залагао се за слободно формално и просторно обликовање грађевине, а посебно за наглашену декоративну орнаментику њихових спољних површина.

Коруновић је, одбацивши једноставност или само функционалну композицију маса, све подредио изражајности архитектонске пластике, крупних планова и маса. Ликовни утисак постигао је пре свега евидентним и веома умереним, пре свега зиданим и умереним украсима, сликарским састојцима. Он је готово до непрепознавања употребљавао неке елементе са средњовековних споменика и на јавним грађевинама. Личним стилизацијама он је у својим делима остварио особене уметничке композиције које чине највећи домет у развоју материјализоване идеје у националном стилу. Коруновићева дела, све значајне грађевине обликоване у „српском стилу“, и поред сећања на стару архитектуру, имају нечег од савремене експресионистичке архитектуре, чиме он потврђује да се архитектонско стваралаштво не може развијати потпуно мимо времена у коме настаје.

По уметничкој вредности међу објектима профане намене издваја се Пошта II, Министарство пошта и неколико соколана: Матица у Београду, Соколски дом у Куманову и Ужицу. Соколски домови у спољној архитектури имају наглашен фолклористички карактер: Урошевац, Хитовац, Јагодина, Стара Пазова. Они већи грађени су са више амбиција у свечанијем, монументалнијем изгледу „Матица“, Бјељина, Ужице, Куманово, Соколска вежбаоница у Македонској улици у Београду. У домену стамбене архитектуре није оствари велики опус. Стамбену функцију имале су Пошта II, епархијски дом у Пожаревцу, конаци и црквене куће. Коруновић је са великом страшћу, углавном бесплатно,

градио објекте за Српску православну цркву: храмове, конаке, капије, чесме, тремове, итд.

Његов рад можемо поделити на три периода:

I школовање, први радови, војавање 1883-1918.

II златно доба, 1918-1944.

III позне године, 1945-1969.

Радио је све до одласка у пензију 1942. године. Посторије одсека у којима је радио налазиле су се на другом спрату зграде Министарства, на углу улица Кнеза Милоша и Масарикове.

Указом министра грађевина, 1. јула 1918. године, Коруновић је постављен за архитекту треће класе. Марта 1919. изабран је за члана Грађевинског одбора београдске општине. У Министарству грађевина унапређен је још два пута, прво у архитекту II класе, а затим у вишег архитекту II класе.

Од 1907. до 1960. године извео је преко 80 пројеката, а данас је сачувано 66. Од 25 цркава, издвајамо оне у Делиграду, Кленику, Цељу, Љубљани и Београду. Превазишао је представнике српско-византијског стила између два светска рата Јездимира Денића, Милицу Крстић, Александра Дерока, Виктора Лукомоског, Василија Андросова. Преминуо је 17. априла 1969. године у 86. години. У српској архитектури нема градитеља XX века који је на широким бившим југословенским просторима дао толико разноврсних грађевина по облику, намени и структури. Сматра се претечом постмодерне архитектуре.

Негде од 1934. године Коруновић ће приступити пројектовању црквених објеката: црква у Марибору, друга по величини сакрална грађевина (после Љубљанске), затим црква Св. Лазара у Београду, црква Св. Јована Крститеља у Грделици и др.

АРХИТЕКТУРА ГРДЕЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Основа храма је у облику уписаног крста. На западној страни цркве наилазимо на истурени трем са два стуба повезана луком, покривен таласастим кровом, изнад којих се налазе три прозора уоквирена архиволтама, прекривеним двосливним кровом. Стубови у тремовима нису више као по обичају здепасти већ су виши и виткији. Тиме је ублажио утисак масивности и тежине укупног изгледа прочелија цркве (сл. 4 и 5). Припрату од наоса одвајају два стуба који у унутрашњости портала носе галерију за потребе црквеног хора. Иконостас је рађен у дуборезу и дело је руског емигранта Нестора Алексејевича, док је фреско исликавање такође дело руског емигранта Ивана Дикија. На десној страни припрате је видна фигура Св. Јована Крститеља, „Биљобера", коме је посвећена црква.

Апсида на истоку са унутрашње стране је полукружна, а споља тростана, на чијој се јужној страни налазе врата, која воде у олтарски

простор, уоквирена луком који почива на два стуба. У унутрашњости слично су решени северни и јужни крак, док се споље разликују по вратима која су водила у наос. Северна страна је полукружна конха обележена са три прозора засведена кровом изнад којег се налазе још три уоквирена архиволтама (сл. 6 и 7).

На главном западном прочелију сокол је нижи од сокола на бочним странама. Као и обично, нижи отвори на фасади имају уске отворе без архиволти, док су у вишим зонама фасаде отвори шири и декорисани архиволтама.

Црква има три осмостране куполе, две мање изнад припрате и велико централно кубе изнад наоса. Главна купола се уздиже на осмострани тамбур који почива на једном кубичастом постољу. Споредне куполе се разликују од главне само по величини, тамбури су осмострани споља, а кружни изнутра. Сва лица су обележена са два концентрична идужена лука. Унутрашњи лук је увучен у односу на лице спољашњег лука и уоквирује прозорски отвор. Сви прозорски отвори су исте ширине на спољном и унутрашњем лицу тамбура и у њима су биле смештене транзене са округлим стакленим околусима. Кров куполе обележава непрекидна таласаста стреха која прати контуре осам истурених архиволти.

Северно и јужно крило грађевине задржавају симетричан однос, док се источно и западно прилично разликују. На западу смо већ напоменули истурени трем уоквирен архиволтама, које нису полукружне већ имају овални облик и стичу се два кубета и централно кубе. Док на истоку имамо тростарну апсиду која на свакој страни има по један прозор уоквирен архиволтама засвођен тимпаноном. Затим, изнад њега венац архиволти који најављују централно кубе. Осветљење је пригушено, доста скромно, прилагођено унутрашњости цркве. Највише светлости продире са прозора на северној и јужној страни, као и са прозора куполе. У унутрашњости црква делује мала у односу на спољашњост, тако да је акустика релативно добра.

Визуелно, црква делује складно и строго. Главне архитектонске композиције појављују се у групама по три, сва та својства повезана су низом тупих троуглова са заједничким односним тачкама. Средишњи хоризонтални део је згуснут архиволтама, које као да повезују два мања кубета и наговештавају велико централно кубе. Сви троуглови у равни фасаде имају једнаку висину, док је висина троуглова средишње конструкције нешто мања, због тога делује мало скучено. Коруновић је, иначе, водио рачуна о визуелном утиску цркве, мада је то овде сведено на минимум. Захваљујући игри кровова цркве и кубетима, посматрано изблиза, црква делује монументално, подсећа на Милутинову задужбину Грачаницу на Косову.

Очигледно је овде Коруновић био превасходно инспирисан узорима строго моравског архитектонског стила, али на њој нема оне лепоте

као на његовим најбоље реализованим грађевинама. У том смислу, црква се одлично уклапа у амбијент у коме се налази.

Момир Коруновић добија задатак да пројектује цркву у Грделици чији је план требало да прилагоди окружењу. Користећи се решењима његових ранијих пројеката (црква у Марибору, храм Светог Лазара на Булбудеру, као и цркве на Сушаку) створио је јединствено решење једне варошке цркве. Узео је прочелије храма Св. Лазара и са стране додао по једну куполу. Отуд се може закључити да црква у Грделици има много једноставнију шему од храмова у Марибору и на Булбудеру.

Мариборска црква по својој пирамидалној композицији наликује на српске храмове XIV века, посебно на Грачаницу. То показује да постоји тесна веза измађу ове три цркве. Оно што је заједничко за мариборску цркву и Грачаницу јесу куполе које су осмостране, са прозорима и крововима које обележава непрекидна таласаста стреха. Куполе су виткије и издужене у односу на оне у Грделици које су само бледа копија, без декорације. Заједнички су им истурен трем и два стуба у унутрашњости портала, који носе галерију. Међутим, мариборска црква има пет купола, две над олтаром и припратом и највећа изнад наоса. Оно што ове елементе повезује у једну снажну целину јесте узбурканост маса, валовита линија, плитка и маштовита декорација.

Међутим, после мриборске цркве гради цркву Св. Лазара, која има доста сличности са грделичком. Она показује да се Коруновић, после великих петокуполних храмова, као што је онај у Љубљани, у Марибору враћа скромним једнокуполним решењима. Монументални српско-византијски стил као да га је заситио и он се враћа свом омиљеном неоморавском стилу. Монументалних димензија, неуобичајених за амбијент у коме се налази, овај објекат је ипак тесно повезан са нпр. мариборском црквом. Вероватно да ни сам Коруновић није унео довољно маште и амбиције као на оним ранијим. Слично, готово на исти начин, решава цркву у Грделици.

Оно што је заједничко овим црквама је у исто време кључни облик у Коруновићевим делима, а то је залучен отвор у најразличитијим функционалним ситуацијама: као наглашен улазни портал, као елемент трема, као усамљени прозор или низ прозора. Залучен отвор чини масу живљом, она носи романтизујуће асоцијације које нас повезују са духовношћу далеке прошлости.

На цркви није вршена рестаурација од њене градње. Једино је промењена боја кровова из тамнозелене у циглацрвену, изграђена је нова стаза око храма, постављена ограда око црквеног дворишта, обновљен конак, уведена струја, све за време службе садашњег јереја Власте Стојановића из Врања.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Ристић, *Грделица у пламену револуције*, Лесковац, 1961, ст. 24.
2. Ј. Трифуноски, *Грделица*, Скопље, 1975, ст. 25.

3. М. Гарашанин, В. Ивановић, *Праисторија лесковачког краја*, Лесковац, 1958, ст. 40-42.
4. А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд, 1996.
5. А. Кадијевић, С.Марковић, *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*, Лесковац, 1996.
6. А. Кадијевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX века и средина XX), Београд, 1997.
7. М. Д. Симоновић, *Трагови трагања* (рукопис), Лесковац.
8. М. Д. Симоновић, *Први српски устанак и Грделичка клисура*, Лесковац, 1999, ст. 16-24.
9. М. Д. Симоновић, *Копаница и античко налазиште* - Мала Копаница - Сасе, Лесковац, 2000.

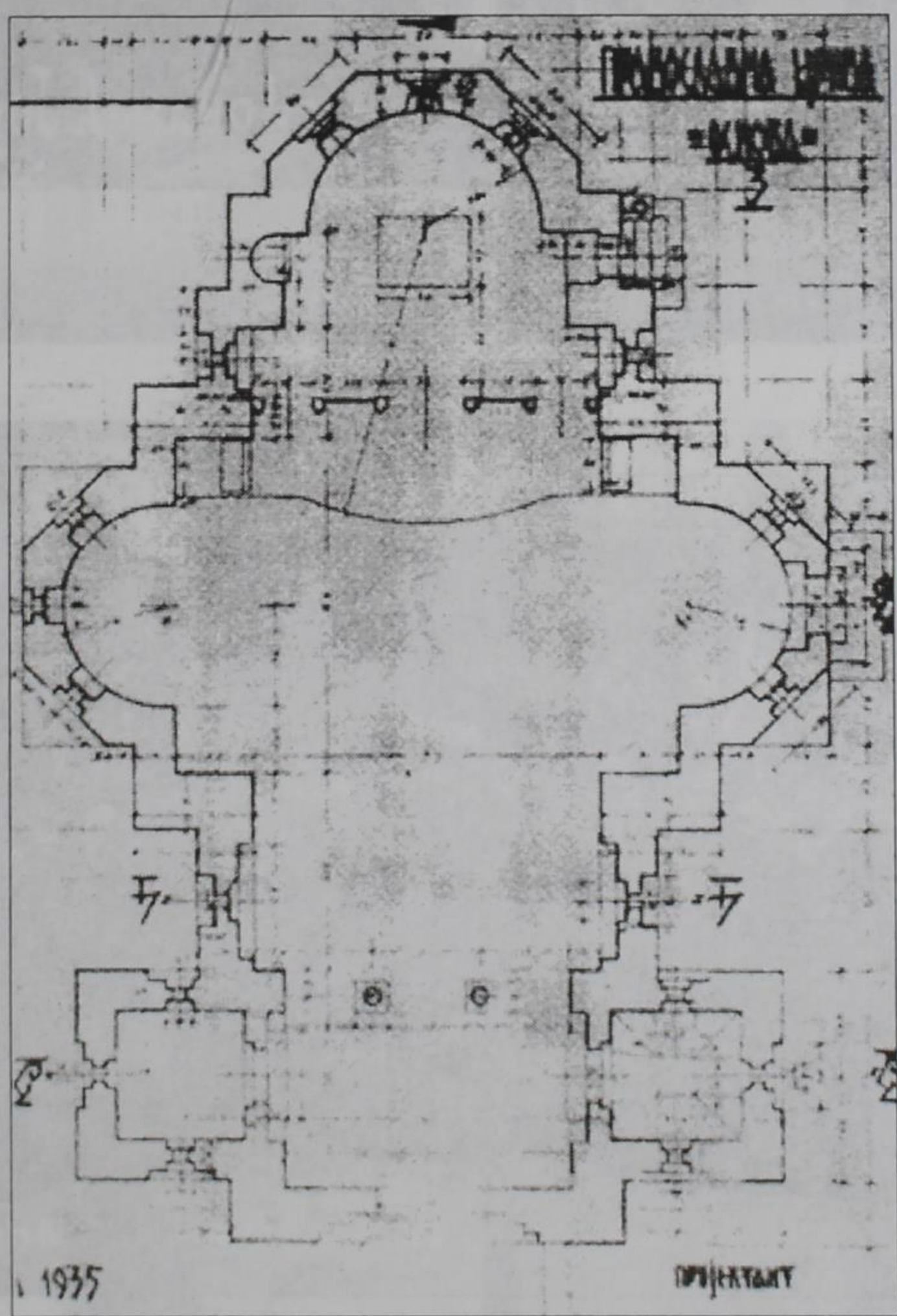

1

ОСВЕЋЕЊЕ ТЕМЕЉА ЗАДУЖБИНЕ ЦРКВЕ ЈОВАНА Л. ЈОВАНОВИЋА
ГРАДЕЛИЦА 7-VII-1935 Л.

2

ЈОВАНА Л. ЈОВАНОВИЋА

3

4

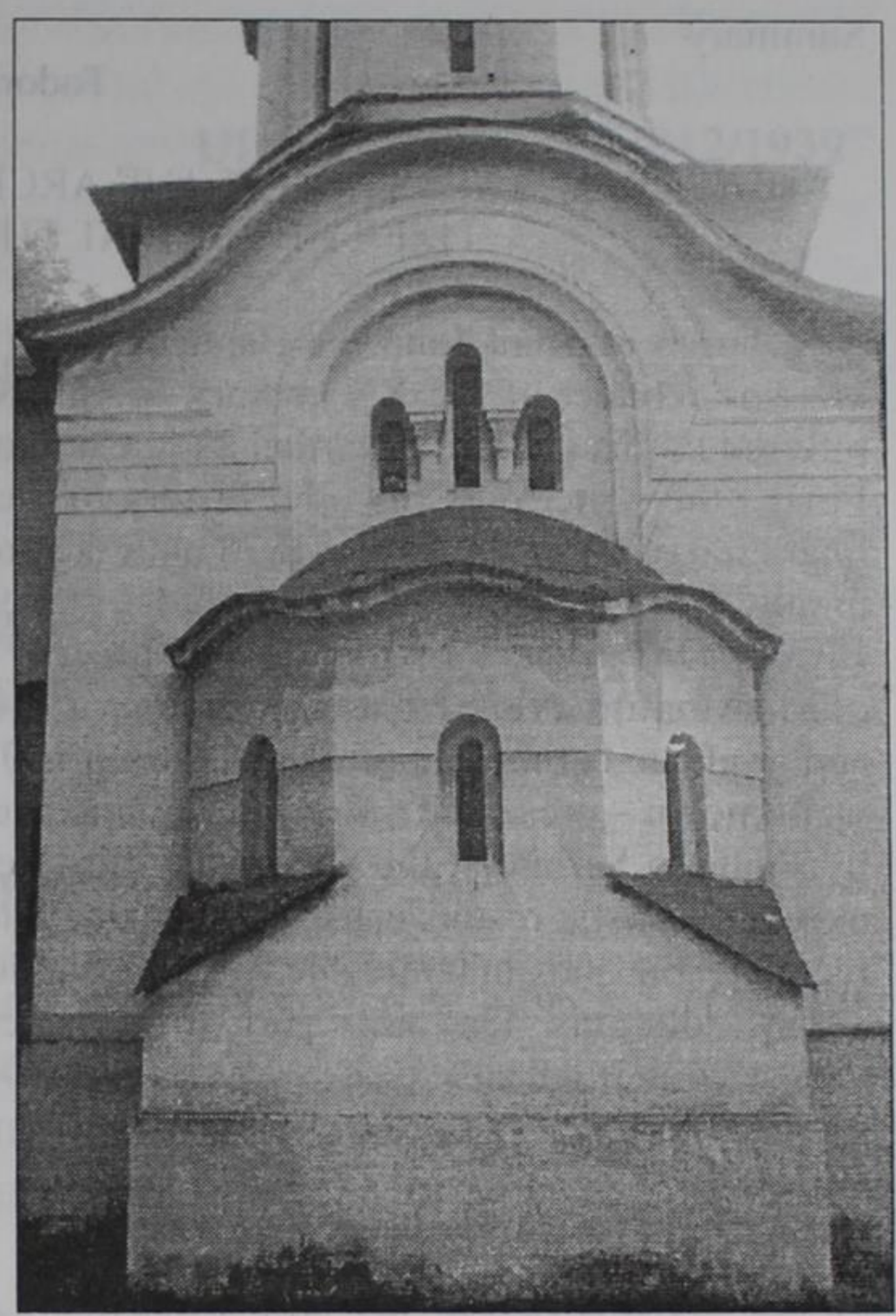

5

6

7

Summary

Todorov Jasmina

ADDITIONAL FACTS ABOUT THE ARCHITECTURE OF THE SAINT JOHN THE BAPTIZER CHURCH AT THE COMMUNITY GRDELICA

Church of Saint John the Baptizer at the community Grdelica is the masterpiece of a well-known architect of the XX century Momir Korunović. There were a great deal of written data referred to this church: nevertheless, the author gives new data and facts to the prior explorations. Firstly, the writer presents brief history of the small town of Grdelica, which since the period of liberation of Ottoman empire 1878 until the proclaiming this village as the town in 1925, this community was without its church. In order to meet religious needs of its residents, town industrialist Jovan L. Jovanovic took the role of a trustee. The second part of the paper presents the biography of Mr. Momir Gorunović who entered on 1904 on Architect Dept of Technical Faculty in Belgrade and graduated at the age of 23 and during 1907 he got the job in Ministry of construction. He was well-known – presented through designing and projecting the buildings in Serbian-Byzantine style in Southern Serbia, at the end of the third decade of XX century. Definitely, his originality and excellent artistic results caused he became a leading author in Serbian architecture. He designed recognizable and authenticable type of orthodox construction in terms of original composition and artistic solutions. The other part of the paper includes description of the church of Saint John Baptizer in Grdelica.

UDK:322(497.11) "1912/1939"

Никола Жутић

СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ И РИМОКАТОЛИЦИЗАМ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

УВОД

Вјерски либерализам, односно слобода савјести и вјерске трпељивости, почели су се у Србији његовати од средине XIX века. При том, била је изражена толеранција према Римокатоличкој цркви и њеним вјерницима. Још у вријеме док је Србија била вазална кнежевина Турског царства питање слободе савјести и вјерске трпељивости интересирало је српске државнике јер су очекивали да ће рјешењем тог питања српски поданици римокатоличке вјере бити ослобођени од надзора и јурисдикције епископа – страних поданика. Влада кнеза Александра донијела је 9. септембра 1853. Закон о признавању свију хришћанских вјероисповести и Правила за установљење римокатоличког опћества у Београду. Законом од 16. јуна 1855. регулисано је подизање римокатоличке цркве у Београду, а Законом од 24. маја 1861. и питање о субвенционисању римске цркве од стране државе. Било је познато да је Србија и без конкордата штитила уживање религијских потреба „саобразно духу стољећа и напретку времена".[1]

У том правцу је и председник владе Илија Гарашанин 1864. водио преговоре са кардиналом и ватиканским државним секретаром Антонелијем. Ти преговори су донијели пројект уговора по коме је римокатоличка црква у Србији имала да потпадне под управу босанског бискупа. Касније је римска курија, са своје стране, више пута износила жељу да се једним уговором регулишу односи римокатолика у Србији.[2]

Краљевина Србија је била у обавези да спроводи слободну вјерску политику и према одредбама Берлинског уговора из 1878. године. Наиме, Берлинским уговором гарантовани су слобода и јавно вршење

---

[1] С. Симић, *Ватикан и Југославија*, Загреб, 1937, 3.

[2] АЈ, Ватиканско посланство, Елаборат изасланика Краљевине Србије у Ватикану Лује Бакотића из маја 1913.

црквених служби. У члану XXXV стајало је слиједеће: „Слобода и јавно вршење црквених обреда биће ујемчени свим српским грађанима и странцима, и никаква сметња неће се моћи учинити хијерархијском уређењу разних вјероисповести, нити односима њиховим са црквеним старјешинама својим". Накнадно је кардинал - државни секретар Рампола тражио од предсједника српске владе Симића, приликом његове посете Ватикану 1894, да се римокатолицима у Србији зајемчи потпуна слобода вјероисповести у духу одредби Берлинског конгреса. Обе стране су закључиле да би се тиме припремило земљиште за закључење једне конвенције између Србије и Св. Столице, којом би се у Србији обезбедила независност од туђег епископа. Папа Лав XIII је тада напоменуо да је закључена конвенција између Курије и Црне Горе 1886. и да је спреман да сличну конвенцију закључи са Србијом. Послије кратког времена бечки нунциј је посјетио српског посланика у Бечу и том приликом му поновио папину жељу, поднијевши му и готов пројект уговора. Потом су учињене одређене примедбе са српске стране. Српски посланик у Бечу више пута је ургирао код српске владе да се покрене рјешавање тог питања, али је све остало без одговора.[3]

Српски посланик у Риму, Миленко Веснић, покренуо је у Риму 1901. питање склапања конвенције са Ватиканом, али као посланик Квиринала није имао директне контакте већ је морао преко посредника да контактира са Ватиканом. Његов рад уродио је само пројектима. У свим напред наведеним преговорима као основа пројекта конвенције између Ватикана и Србије узета је за узор конвенција Ватикана са Црном Гором из 1886. године.[4]

2 Проширењем српских граница према Рашкој, Косову, Метохији и Македонији, после балканских ратова 1912-1913, у Краљевини Србији је повећан број римокатолика. До 1912. године у „прекумановској" Србији и Црној Гори био је незнатан број римокатолика (8.435, односно 6.530).[5] Ослобођењем јужних српских земаља (Македоније, Косова, Метохије, Рашке) 1912-1913. повећан је број римокатолика, али је он и даље био незнатан у односу на број Срба православне и исламске вјере (преко три милиона и петсто хиљада).[6] Наиме, у архидијецези (бискупији) скопљанској[7] било је уочи Првог свјетског рата 15.224 житеља римокатоличке вјере. Највише их је било у ђаковичкој парохији (6.039), у пећској (3744), у парохији Јањево 2218, призренској парохији

---

3 АЈ, Ватиканско посланство, Елаборат Л. Бакотића, мај 1913.

4 Исто.

5 АЈ, Ватиканско посланство, ф.1, Статистички подаци о броју римокатолика у Краљевини Србији.

6 АЈ, Ватиканско посланство, Списак католичких житеља у архидијецези скопљанској 1913. године.

7 Бискупија скопљанска обухватала је прије Првог свјетског рата територију до Демир Капије на југ, на сјеверу до „више Ниша", на истоку бугарска граница, а на југу Битољски вилајет (АЈ, Ватиканско посланство, ф.1, Именик житеља у архидијецези скопској).

1988. скопској парохији 618, у парохији Стубла 324, парохији Феризовић 130, у парохији Митровица 63. Очито је да је број римокатолика био мали у односу на број православних и исламизираних Срба и муслимана Арнаута и Турака, али су они имали изузетан утицај, као и у Албанији гдје их је било око 10% од укупне популације. У Јањеву сви парохијани су по народности били Срби римокатоличке вере, а на челу парохије је био Србин-римокатолик дон Никола Гласновић. У Летници, која је припадала Црној Гори, парохијани су били „Срби помешани са Арбанасима". На челу парохије био је Србин-римокатолик дон Тома Гласновић. У осталим парохијама римокатолици су углавном били Арбанаси (Шиптари). У скопској парохији, у којој су римокатолици углавном били Арбанаси, парох је био Србин-римокатолик Тадија Ивановић.[8]

Сједиште бискупа (надбискупа) скопског често је мијењано. Надбискупи скопски имали су непрекидно своје сједиште у Скопљу до 1680. године. Те године, због турских прогона, монсињор Петар Богдани је сједиште надбискупије премјестио из Скопља у своје родно мјесто Јањево. Сједиште надбискупије било је у Јањеву све до 1821. године, када је монсињор Матеј Краснић сједиште преселио у Призрен, у ком су надбискупи били до средине осамдесетих година XIX вијека. Од тог времена турске власти су присилиле надбискупа Фулгенција Гарева да се пресели у Скопље. Он је кратко боравио у Скопљу, пошто га је Св. Столица убрзо премјестила на Хвар. Његов наследник, монсењер Андреј Согореци, живио је кратко док је његов наследник Пашко Трокци повратио сједиште у Призрен. Дакле, у раздобљу од 240 година бискуп скопски боравио је у Скопљу само седам година. Ватикан се управо залагао да сједиште буде у Призрену због "успјешнијег пастoралног рада" јер се око двије трећине римокатолика налазило у подручју Призрена, Ђаковице и Пећи.[9]

(Ослобођењем косовско-метохијских и македонских крајева послије балканских ратова, Србија и Црна Гора, као православне земље, нашле су се на удару ватиканске и хабсбуршке пропаганде. Српске државе су оптуживане да су умјесто „крижарског рата против невјерника" муслимана, ударили на римокатолике. Умјесто да су јуришали под паролом „За крст и слободу", православни бојовници су, како истиче клерикални сплитски „Дан", наступали са ускликом: „Удри католике и њихову слободу".[10] У својим написима „Дан" досљедно строго одваја Србе и Црногорце као двије потпуно различите народносне категорије које једино православље веже и уједињује у једну духовну заједницу. У истовјетном тону пише и клерикални мисионарски лист „Le Missioni

---

[8] Исто.

[9] АЈ. Министарство вера, ф.4. Надбискупски ординаријат скопски, надбискуп Лазар Мисдија министру вјера Павлу Маринковићу, 26. X 1920.

[10] „Дан", Сплит, 3. јуна 1913.

Cattoliche" из Милана. У чланку „Католици у освојеним мјестима од Срба и Црногораца" римокатолички листови дају своје „историјско" виђење догађаја: „Још од почетка рата видило се да Срби и Црногорци снове сноваше како да искоријене католике на Балканском полуотоку; јер одмах почеше страховито прогонство против оним мјестима гдје становаху најљепше наде католичке цркве, то јест проти Албанији. Читаоци 'Мисиона' сијећат ће се што смо писали дне 24. сијечња т. г, кад смо навели да је српски краљ Петар I, када је дошао у Скопље, када му је пришло 50 оних албанских обитељи које су дотле цијењене мухамеданским, да му се поклоне као свому владару и изјавиле да су кршћанске, паче католичке, љутито им рекао: 'Католици! Зло и сасвим зло! Или православни или мухамеданци, али католици нипошто!'".[11] Католички листови истичу да је то био само почетак прогонства јер тек послије почињу „дивљи призори барбарства противу пука албанског".

Користећи аустријски протекторат[12] римокатолици су прије Првог светског рата имали извјесне повластице. Клер је нарочито био заштићен, пошто ниједан свећеник није могао бити позван на суд или ухапшен без претходног питања аустријског конзула. Бискупи, свећеници и верске школе, били су субвенционисани од аустријске владе. Подизане су цркве, а албански питомци похађали су школе у Аустрији, нарочито због изучавања њемачког језика.[13]

Код успостављања граница нове албанске државе, 1913. године, Аустроугарска их је настојала помјерити што више на сјевер, где се иначе налазило највише римокатолика. У тим својим настојањима Аустрија је морала доћи у сукоб са интересима Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, али и са империјалним интересима Француске, Италије и Русије. Србија је очекивала да ће Аустрија свој протекторат над римокатолицима са албанских међа покушати проширити и на њезину територију, тј. територију „прекумановске" Србије.

Пред Аустроугарским чврстим опредјељењем да задржи своје право протектората над католицима са територије бивше Турске, Краљевина Србија је почела ужурбано да ради на склапању међудржавног споразума са Ватиканом. На тај начин Србија је Аустроугарској ставила до знања да неће дозволити мјешање у њене религијске ствари „у новим крајевима", јер се ни у Турској није могла много уплитати у вјерске проблеме. Српски изасланик у Ватикану, Лујо Бакотић, оцјенио је да је Краљевина Србија „претекла" Аустрију почевши хитно да спроводи

---

11 Исто; „Le Missioni Cattoliche", бр.25, 20. VI 1913.

12 Б. Храбак, Култни протекторат Аустро-Угарске над католицима Арбанасима, Вјетар, XXIII, Приштина, 1987.

13 Исто.

14 „Зна се да је Србија, и не сачекавши да јој Турска и Европа признају успех њезиног оружја, зачела мисао да осигура својим новим католичким поданицима једну пристојну и праведну ситуацију према римској власти. На тај начин она је претекла један приговор који Аустрија не би била њој заштедила" (исто).

преговоре са Ватиканом.[14] Српски државни челници закључили су да је мање зло постићи споразум са Ватиканом и, на тај начин, римокатолике ставити под државни суверенитет Србије, него дозволити Аустроугарској да и даље несметано врши право протектората над римокатолицима унутар српског државног територија.

Краљевина Србија склопила је конкордат да би се ослободила несносног аустријског протектората над римокатолицима у свом проширеном државном подручју. С друге стране, Србија као „пијемонт Јужних Славена", таквим чином је настојала да докаже "неослобођеној браћи" римокатоличке вјере своју вјерску толеранцију према православном (хришћанском) принципу „брат је мио које вјере био". Аустроугарска је, под видом заштите слободе становништва римокатоличке вјероисповјести, остваривала заправо своје политичке циљеве продора на Исток и проширења граница аустријског утицаја.

РИМОКАТОЛИЦИЗАМ У СРБИЈИ

После Првог светског рата Римокатоличка црква се, у својим мисионарским активностима, суочила са повољном верском ситуацијом на Балкану. Наиме, после Ататуркове либералне револуције, распао се исламски калифат, закључно са 1924. годином; православне цркве су у ранијим историјским епохама национализоване, с тенденцијама ширења аутокефалних верских покрета у односу на Васељенску патријаршију у Истанбулу. Ахмед бег Зогу је, уз помоћ Српске православне цркве, 1922. године прогласио Арбанашку православну цркву аутономном у односу на Васељенску патријаршију.[15] Тим чином појачане су борбе унутар албанске православне хијерархије између гркофилске и србофилске струје, што је доводило до хаоса у албанском православљу. Цариградска васељенска патријаршија, уз помоћ грчке владе и Велике Британије, улагала је напоре да, везано за питање решења аутокефалности арбанашке православне цркве, победу однесе гркофилска струја.[16]

Ватикан је очекивао да ће остварити успешан исход у свом мисионарском походу на српско православље због изражених слабости у његовој организацији и све слабијем утицају на српски народ.

Београд и Србија сачињавали су у црквеном погледу у Краљевини СХС (до 1924) само једну католичку мисију под патронатом (јурисдикцијом) Конгрегације за пропаганду вере. Над Србијом се протезало „апостолско" мисионарско деловање фрањеваца. Генерал фрањевачког реда из Рима захваљивао се 1919. влади Стојана Протића (који је иначе био благонаклон према Ватикану) на „ласкавим признањима" и

[15] Архив Југославије (АЈ), Министарство иностраних послова - политичко одељење, ф. 28, Ј. Јовановић - Пижон, „Арбанашка црква".

[16] Исто. Кратак преглед политичко-верских (православних) прилика у Арбанији од епископа Висариона Ђуванија, 1927. година.

„нежној пажњи“ које су исказивали босанским фрањевцима и њиховом мисионарском раду. „Синови св. Фрање“ су, према речима генерала, у прошлим вековима развили интензивну делатност у правцу „душевног и материјалног добра српског народа“, тако да је њихова успомена била увек жива у његовој средини. Генерал је очекивао да ће бити срећа за босанске фрањевце да наставе „предају“ (мисију) своје браће међу српским народом „који им је још увек склон унаточ растави од два века“. Генерал је предузео конкретне кораке код ватиканских власти да се мисија повери босанским фрањевцима, у нади да ће се ускоро видети успех католичке вере у „славном“ српском народу.[17]

Србија је представљала земљу мисије за фрањевачке редовнике, али и за световно свештенство. На челу римокатоличке општине у Нишу налазио се од 1918. немачки свештеник (мисионар) др Хуберт Картхаус. Он је постављен на иницијативу призренско-скопског надбискупа Миедије и апостолског нунција бечког. Они су, наиме, замолили 1917. старешину института „Друштва Божје речи“ у Штајелу, код Венлоа (Холандија), да пошаље једног свештеника у Ниш ради руковођења великом римокатоличком општином нишком. Од стране института избор је пао на проф. др Х. Картхауса.[18]

Х. Картхауса је у нишкој парохији заменио страни поданик Фердинанд Хрди, који је решењем министра вера од 21. маја 1921. постављен за привременог администратора римокатоличке парохије у Крагујевцу. Нишка и крагујевачка жупа обухватале су све римокатолике у границама „Старе Србије“, сем града Београда. Ф. Хрди је процењивао да је по целој Србији „распршено“ око 10.000 римокатолика. Захтевао је од Министарства вера да се образују нове жупе у Бору, Ћуприји, Ужицу и Зајечару, затим, да се почну подизати нове богомоље и цркве, како би се „хиљадама досељених католичких инжењера и радника пружила душевна утјеха у тренуцима страдања, несреће, болести и смрти“.[19]

Римокатолицизам је после 1918. доживео праву афирмацију у Србији. У изразито православним крајевима Србије и Јужне Србије (Македоније) изградиле су се нове цркве, ницали су нови самостани домаћих и страних редовника и редовница са разноврсним мисијама. У Србији су слободно оснивана католичка удружења: у Београду Друштво за грађење катедрале (1920), Друштво св. Винка (1921), Друштво католичких девојака (1922), Друштво католичких ученика и ученица (1922-23), Друштво католичких занатлија (1923), Орлови (1928) итд. Дана 8. децембра 1919. основан је на Београдском универзитету Југос-

[17] АЈ, МП-в.о., ф.16, Генерални секретаријат Мање браће у Риму - Министарству вера, 28. V 1919.

[18] Исто, Х. Картхаус - Министарству просвете Краљевине Србије и Југославије, 26. I 1919.

[19] Љ. Димић, Н. Жутић, *Римокатолички клерикализам у Краљевини Југославији*, Београд, 1992, 123.

[20] В. Новак, *Magnum crimen*, Београд, 1948, 400-401.

ловенски католички академски клуб „Дан“.[20]

Фердинанд Хрди је оптуживан да спроводи прозелитизам на незаконит и недозвољен начин. Преводио је у римокатоличку вероисповест Србе православне вере који су имали законске сметње за ступање у брак. Тако је превео у римокатоличку веру венчањем (16. априла 1925) у Нишу Николу Радовановића и Зорку Илић, иако су били у другом степену сродства, због којег су и одбијени од стране православног свештеника. Православна црква га је оптуживала да руши „племените и добре верско-моралне појмове нашег побожног народа, ремети породичне и фамилијарне односе, који су много припомогли одржању нашег племена и остварењу његових идеала“. Св. архијерејски синод је одлучио да се овај случај пријави, с молбом за дејство, како би се Хрдију спречио сваки даљи рад.[21]

Ф. Хрди је признао да је превео неколико православних Срба у римокатоличку веру, али да је то учинио на „вишекратне молбе дотичних лица“. Одбацио је оптужбе Синода да је све то чинио на незаконит начин: „Видећи потпуно непознавање вјерских истина код многих чланова православне цркве, нисам их хтио, па нити примио у крило католичке цркве, јер нисам могао да их за кратко време подучим нашој вјери, кад ни своје нису познавали... Незнам тачан број преведених православних лица, али морам нагласити да који дођу и пријаве се и замоле за примање, чине то својевољно без икакве пропаганде од моје стране, а чине то радо, јер кад су примљени, у великој већини живе уистину прави живот кршћански“.[22] Верски индиферентизам, изражен код Срба православаца, омогућавао је релативно лако превођење Срба на римокатолицизам.

Министар унутрашњих дела Божа Максимовић представио је Хрдија као великог србофоба и експонента клерикализма и великохрватске политике у Србији где врши разорну „племенску“ пропаганду на бази верских размирица и нетолеранције у стилу средњовековних језуита, дајући, при том, своме раду и политички карактер, пошто о свему обавештава хрватске политичаре.[23]

Успостављање редовне црквене хијерархије у Србији, после избора И. Родића за надбискупа београдског 1924. године, био је нови импулс за офанзивни римокатолички продор у Србију. Београдски жупник Вагнер признао је да је, уз бројни пораст католика у Србији, највећи напредак католичанства био баш у верском погледу: „Не само да се је уредила црквена хијерархија, са надбискупом Иваном Рафаелом Родићем у Београду и Иваном Гнидовецом у Призрену, него су за то вријеме подигнуте и нове цркве, основане нове жупе, уведена и редовна ка-

[21] АЈ, Министарство правде-в.о., ф. 20, Св. арх. Синод - Министарству вера, 29. VII 1925.

[22] Исто, Римокатолички жупни уред Ниш - Надбискупском ординаријату у Београду, 9.II 1926.

[23] Исто, Министарство унутрашњих дела - Министарству вера, 25. XI 1926.

техизација дјеце по школама, дошли су разни редовници и редовнице и основана разна католичка друштва и тиме је, дакако, врло много учињено и за сам вјерски живот овдје насељених католика... Темељи за природан и слободан развитак католицизма у Србији су након толиких стољећа постављени. Перспективе за његову будућност су повољне. Још је само потребна сложна сурадња свих католика у Југославији да тај природни развој католицизма дође до своје здраве и сталне еволуције. Онима који развој католицизма гледају љубоморно, не можемо да кажемо друго него да су тјесногруди. А за оне који немају повјерења у будућност католицизма у Србији, имамо само једну једину ријеч: они су маловјерни".[24]

Виктор Новак је истицао добру организацију два деканата (нишки, београдски) београдске надбискупије „са лијепим бројем организираних жупа и читавим низом мушких и женских редова који су после 1918. пристизали у ове крајеве. Београдски деканат сачињавало је шест жупа (пет у Београду и шеста у Шапцу). Жупа Криста Краља основана је 1919, а имала је 15.000 верника. Жупа Св. Анте основана је 1926. године са 6500 верника. Жупа Блажене дјевице Марије основана је 1923. са 7500 верника. Жупа Исусове дружбе св. Петра основана је 1930. са 8000 верника. Жупа Св. Ћирила и Методија основана је 1929. са 3000 верника. Шабачка жупа Св. Ане основана је 1928. са 1317 верника.[25] Нишки деканат имао је 8 жупа. Жупа Бор основана је 1923. године, а имала је око 2.000 верника. Управа жупе поверена је оцима асумпционистима. Жупа Крагујевац основана је 1844, а имала је 5000 верника. Жупа у Смедереву основана је 1927. године са 3112 верника.

Родољубиво-просветно друштво Мајке Јевросиме, које је основано 1924. године, покушало се супротставити очигледним римокатоличким настојањима да се појача прозелитски утицај у Србији. То друштво поставило је задатак да „прибира" у своје институције што већи број деце и да их васпитава у духу „наше вјере и традиције наших славних предака". Разлог за такав правац рада Друштво мајке Јевросиме налазило је у организованом раду „браће католика" који су „нашу православну омладину васпитавали у католичком духу, на штету наше вере": „Данас они имају само у нашој престоници својих седам институција, и посебну за сиромашну децу коју прикупљају за своје циљеве. Колико систематски они раде на томе превођењу у своју веру види се из тога што су наше сиромашне мајке, са петоро шесторо деце, слали у своје манастире у Хрватској и Словенији, како би их сасвим отуђили од нас. Њихови манастири су већ почели производити наше Шумадинце у католичке свештенике и један се такав налази овде у Београду као

[24] В. Вагнер, Католицизам у Србији, Алманах Југословенског католичког академског друштва св. Ћирила и Методија на Београдском свеучилишту од 1919. до 1929, Београд, 1929, 3.

[25] В. Новак, *н. д.*, 401-404.

заменик вероучитеља у њиховој институцији у Ранкеовој улици. Да бисмо паралисали акцију калуђерица, које прикупљају нашу имућнију децу у забавишта, основну школу, обданиште и гимназију, и васпитавају их у католичком духу, ми смо 1928. године отворили Српско-француско забавиште... Године 1930. отворена је код нас и основна школа да се не би нашој деци дала прилика да из нашег Српско-француског забавишта прелазе у њихову основну школу".[26]

ГРКОКАТОЛИЦИЗАМ (УНИЈА) У МАКЕДОНИЈИ

Снажан италијански утицај у Бугарској, после убиства председника владе А. Стамболијског 1923. године и доласка на власт А. Цанкова, омогућио је албанско - бугарско зближење, које је било логична последица италијанских спољнополитичких маневара на Балкану. Савезништво Албанаца римокатолика са Италијом имало је за резултат повезивање Косовског комитета са бугарско-македонским ВМРО-ом. Ова нова међудржавна савезништва против Југославије отворила су нове могућности за Ватикан да интензивира своју мисионарску активност у Македонији. Офанзива гркокатолицизма (унијаћења) у Македонији поклапала су се са овим спољно-политичким променама у Албанији и Бугарској, пошто су се у Струмици и Ђевђелији 1923-24. почеле обнављати гркокатоличке парохије. Гркокатолици југа Македоније изражавали су наклоност ка бугарској држави и постојећем Цанковљевом режиму. Због централистичке ватиканске политике, којој су се без поговора морали покоравати и гркокатолици, може се претпоставити, у недостатку извора ватиканског порекла, да је бугарофилство гркокатолика усмеравао Ватикан у правцу синхронизованог деловања против постојећег југословенског државног поретка.[27]

Са „поуздане стране" у Министарству вера су сазнали да је у срезу ђевђелијском примећена јача пропагандна акција гркокатоличких мисионара: „Они располажу извесним сумама новца, и поред извршених бесплатних чинодејстава, помажу и материјално, не само припаднике своје конфесије, већ и сваког оног ко жели, или за кога верују да ће конфесијски њима прићи. Тамошње власти не знају тачно порекло новца који ови мисионари деле народу, али по свим околностима, са правом сумњају да је новац стављен поменутим мисионарима на расположење, не од њихове верске централе већ од појединих политичких организација чије се централе налазе у државама које су нама непријa-

[26] АЈ, Министарство просвете-пов., ф.46, Друштво Мајке Јевросиме - министру просвете, 27. VI 1933.

[27] О бугарофилству гркокатолика сведоче извештаји црквених поглавара злетовско-струмичке епархије, извештаји начелника срезова струмичког и ђевђелијског (АЈ, Министарство правде-в.о., Ф.) и штампа нпр. „Време" у раздобљу 1923-1925; У фонду МИД-а -Политичко одељење, бројни су извештаји који сведоче о координираној акцији „македонствујушћих" и албанског комитета, о бугарашкој акцији Македонског комитета и о гркокатоличкој пропаганди.

тељски наклоњене. Као најистакнутији у овом раду истичу се гркокатолички свештеник Христифор Ђорђе Димитријевић и некакав Џон (Албанац), кафеџија из Ђевђелије".[28]

Гркокатоличке црквене власти су се жалиле да Српска православна црква проводи прозелитизам над унијатима, односно, да их насилним путем преводи у православље. Црквени одбор гркокатоличке општине у Струмици жалио се крижевачком ординаријату у вези са агресивним поступком полицијских власти. Јанко Шимрак, каноник ординаријата гркокатоличке крижевачке епархије, послао је 3. марта 1924, преко Атанасија Ивановића, представку Министарству вера захтевајући да се гркокатолички верници у струмичком срезу узму у заштиту: „Ја мислим да би Министарство вера морало једним актом упозорити тамошње власти на законске прописе у вези са признатом гркокатоличком вероисповешћу... У акту од 10. децембра 1923. одговорили сте на нашу представку од 6. септембра 1923. у вези оснивања парохије у Струмици, да је према чл. 9 српског конкордата за оснивање и попуњавање парохија потребан претходни споразум са владом. Молимо вас да будете тако љубазни па да нас упутите шта имадемо у том случају урадити..."[29]

Српска православна црква је била изненађена са Њарадијевим оптужбама да они проводе прозелитизам над гркокатолицима. За православну хијерархију је било непојмљиво да се они оптужују за прекрштавање оних који су до недавно били православци. Православно свештенство је сматрало да једино прозелитизам врше гркокатолици. Тако је православни епископ злетовско-струмички написао цели елаборат о унијатској пропаганди у струмичком срезу. У том срезу гркокатолици су имали три свештеника са врло малим бројем припадника. А. Ивановић је у Струмици подигао зграду за стан и богомољу. Почетком 1925. Ивановић је почео зидати храм за гркокатоличке досељенике, који су 1913, бојећи се Грка, напустили Кукуш на грчкој територији. По причању Струмичана, поменути свештеник није наплаћивао од својих присталица за свештенодејства. Православним хришћанима такође није наплаћивао своје духовне услуге, али је за узврат тражио да пређу у гркокатоличку веру. Епископ злетовско-струмички се питао од кога Ивановић добија новчана средства, јер их сам не остварује: „Услед тога настаје питање од каквих прихода поменути живи? Подигао је себи дом са богомољом; купио једну њиву и на истој основао гробље гркокатоличко и ту подигао капелу; почео зидати храм и често путује до Београда и обратно. Сви ти расходи дају нам повода да питамо ко даје те суме, одакле и на рачун чега? Имајући у виду непријатељско држање Кукушана према српским учитељима и, уопште, према српству за време турске управе, мишљења смо да њима није до ширења гркокато-

[28] Исто. Мин. вера (кабинет) Католичком одељењу, 20. VIII 1925.
[29] Исто.

лицизма, већ подржавање бугарске народности. За време турске управе они су тражили заштиту унијата само зато да би под заштитом унијата слободније могли радити у корист бугарске идеје и, даље, за време окупације, они су се звали бугаро-католици. Од како је успостављена српска власт у Струмици, променили су фирму и уместо поменутог назива прозвали су се гркокатолицима. Народ у Струмици и околини, пре окупације од стране Бугара, био је наклоњен страној пропаганди, као Грчкој, Бугарској, само не унијатској..."[30]

Гркокатолички свештеник др Стефан Сакач покушао је у Ђевђелији и Богданцима да спроведе бугарофилску пропаганду по упутама Македонског комитета (ВМРО). Поглавар среза ђевђелијског позвао је дотичног свештеника и саветовао му да не одржава везе с лицима с којима је стално у вези, а која су готово сва од раније компромитована и обележена као врло сумњива и према нашој држави непријатељски расположена. Сакач је признао „да би то заиста тако могло бити, и сложио се да са дотичним треба да прекине везе". Како је Сакач, међутим, и даље продужио своју бугарофилску пропаганду, наређено му је да обустави сваки даљни рад у срезу ђевђелијском, који је био „један деструктиван и антидржавни рад међу најсумњивијим мештанима".[31] Због Сакачевог антидржавног рада „препоручено му је да обустави вршење обреда својим верним у срезу ђевђелијском". Нунциј Пелегринети је оптужио државне власти да су протерале Сакача, што је накнадно демантовано.

Командант 49. пешадијског пука и намесник града Струмице жестоким оптужбама су се обарали на гркокатоличке свештенике у Македонији. Намесник Струмице, Епаминонда Јефтимовић, тврдио је да успостављање гркокатоличке цркве у Струмици 1923. значи ново издање бугарске Католичке цркве, која је у време турске управе постојала на територији грчке Македоније: „Та бугарска Католичка црква није имала никакве везе са католичком црквом, јер су сви обреди у њој свршавани на словенском језику и по прописима Источно православне цркве. Циљ јој је био да штити и шири бугарску пропаганду. Тој цркви припали су сви данашњи припадници гркокатоличке цркве у Струмици, заједно са својим садашњим свештеником Атанасијем Ивановићем. Стварајући поменуту цркву Бугари су имали две користи: да бугаризују становништво и да за себе придобију велике католичке државе..."[32]

Командант 49. пешадијског пука, потпуковник Милошевић, тврдио је да се све ове цркве са неке стране обилато новчано помажу. Он је претпостављао да се то врши преко Бугарске, преко нарочитих кури-

---

30 Исто, Епископ злетовско - струмички Министарству вера, 8. IV 1925.

31 Исто, МУД - Мин. вера, 25.XI 1926. (Сумњиви мештани су „хтели да искористе веру за своје бугарофилске сврхе и пропагандистичку бугарашку акцију у смислу планова и упутстава Македонског комитета, због чега је према њима проведена и кривична истрага.)

32 Ај, Мин. правде-в.о.

ра. Међутим, Команда III армијске области у Скопљу изражавала је скепсу према наведеним тврдњама (у преписци са командантом брегалничке дивизијске области од 15. маја 1927): „По овом предмету не може се чинити никаква даља представка, нема скоро никаквих стварних основа за сумњу да свештеник А. Ивановић одржава везе са Бугарском или са неким другим чиниоцима противним нашој држави. Командант 49. пешадијског пука и намесник Струмице заснивају своју сумњу само на томе што су суме новца по, приложеном прегледу, упућиване на адресу службеника гркокатоличке цркве Христифора Димитријевића, али да то није довољно. Међутим, све остало само су претпоставке и узајамно оптуживање свештеника Ивановића и намесника Јефтимовића. Молим да се цела ова ствар на подесан и објективан начин расветли, па тек онда да се учини потребна представка. Команданту 49. пешадијског пука треба дати упутство како ће поступити, како би дошао до сигурних података, а да се при том не ангажује више него што спада у његову надлежност. Затим, све оно на чем се заснива сумња и исправност свештеника и других службеника гркокатоличке цркве, треба дубоко и свестраније испитати... Најзад ваља испитати да ли је истинито и оно што је у овом предмету изнесено за намесника Јефтимовића. А све то радити смотрено и дискретно".[33]

Ординаријат бискупије крижевачке, односно владика Д. Њаради, честим представкама на органе власти, указивали су на прогонство, терор који су проводили локални органи власти над гркокатолицима у Македонији. Упркос „шиканирањима" гркокатолика, остварен је добар напредак гркокатолицизма у Македонији. Према извештају владике Њарадија, од 8. септембра 1938, сама гркокатоличка парохија у Струмици бројала је преко 1600 душа, а основну школу полазило је преко 200 ученика гркокатоличке вероисповести. Сем тога, „лијепи број ученика је полазио гимназију, женску занатску и мушку шегртску школу". Због овако позамашног броја гркокатолика, владика Њаради је настојао да преко католичког одељења Министарства правде „креира" посебно капеланско место у Струмици.

РИМОКАТОЛИЧКА МИСИЈА У МАКЕДОНИЈИ, НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Ватиканска Конгрегација за пропаганду вјере наставила је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца раније започети мисионарски рад на подручјима насељеним албанским, турским и српским становништвом. Мисију је, почевши од 1908, интензивно проводио скадарски језуита Лазарус Миедиа као надбискуп скопски. После његовог одласка 1922. године, скопска надбискупија је изгубила тај високи ранг и постала бискупија. До успоставе редовне хијерархије 1924. године њом су управ-

[33] Исто.

љали у својству каптолских викара дон Тома Гласновић, жупник у Урошевцу, и нишки жупник дон Фердинанд Хрди. У јесен 1922. у скопској бискупији је извршена административна промјена, оснивањем нове жупе у Велешу. Жупа је основана без знања југославенске владе. Наиме, апостолска администратура у Скопљу је, актом од 10. октобра 1922. само обавјестила владу да је у Велешу основана нова римокатоличка жупа са Албанцем Луиђи Гашијем на челу. Министар вјера Иван Крстељ оцјенио је овакав чин противзаконитим, јер је био у нескладу са одредбама Конкордата који је прописивао да се нове жупе оснивају само у споразуму са владом. Крстељ је наложио апостолској администратури у Скопљу да се „пре свега поведе законом прописани поступак за оснивање нове жупе, па тек ако се Министарство вјера сагласи, да се приступи постављању жупника". Решењем министра вјера, од 1. јануара 1923, одобрено је да се од римокатоличке жупе у Призрену одвоје филијална мјеста Велеш, Шпинађе, Смач, Субица, Прапаштица, Мутоглава, Новака, Салогражда и др., па да се за њих организује самостална жупа са сједиштем у Велешу. Рјешењем је потврђена ранија одлука да жупник буде Луиђи Гаши.[34]

Ватикан је нунцију у Југославији дао велика овлашћења приликом избора новог бискупа скопског. Тај посао требало је да се обави у споразуму са југославенском владом. Посланик у Ватикану, др Јосип Смодлака, у разговору са ватиканским државним подсекретаром Дуком Боргонђинијем, изнео је став југославенског Министарства иностраних послова. Смодлака је пред њим изражавао скепсу према свећеницима Албанцима, говорећи да у Југославији „нема погодног свећеника Арбанаса који би био сигурно одан нашој држави", па је из тих разлога предложио за бискупа Србина или Хрвата. Смодлака није успио да открије личност ватиканског кандидата за бискупско мјесто у Скопљу, али је претпостављао да је Ватикан склон албанском кандидату, па је зато сматрао да ће се најлакше осујетити именовање Арбанаса ако кандидат буде „домаћи Србин-католик из Јањева".[35]

Бискуп скопски Иван Фрањо Гнидовец, који је имао јурисдикцију и над Косовом и Метохијом, сваке године у јесен организовао је тзв. „пучке" („људске") мисије. Обраћао се чак југославенској држави за помоћ због што успјешнијег организирања мисија. Тражио је „двојну помоћ", односно обезбјеђење свећеника из иностраних држава и новчану и материјалну потпору за свећенике и катехете. Пучке мисије је директно водио бискуп Гнидовец са двојицом својих мисионара из Дружбе Исусове (мисионари Словенац Алојзије Плантарич и др Фрањо (презиме нечитко у документу). Бискуп Гнидовец, преко старјеши-

---

[34] АЈ. Министарство правде - верско одељење, ф. 43, Министарство вера апостолској администратури, с. а.

[35] Исто, Југословенски посланик у Ватикану Смодлака Министарству вера, 9. новембар 1923.

не Дружбе Исусове у Загребу др Антуна Прешерна, настојао је на подручју скопске бискупије ангажовати исусовце из Скадра због знања албанског језика. Препоручио је да се ангажују италијански мисионари Францесцо Геновиззи, Бонфиглио Поли, Фулвио Цордигнано, Гаспаре Јубани и албански Ангело Сереги и Франциско Љарга.[36]

Бискуп Гнидовец имао је блиске контакте са жупником скопским Албанцем Гаспаром Задримом, који је, упркос поодмаклој животној доби, активно вршио мисионарске „душебрижничке" обиласке парохија уз одобрење и државну помоћ Министарства вера. Бискуп И. Ф. Гнидовец изражавао је посебно задовољство због Задриминог обиласка „духовне паствe у Санџаку, посебно римокатолика у Српском Мојстиру код Новог Пазара. Успјешан обилазак Санџака, скопске и штипске области, Задрима је реализовао уз југословенску државну новчану потпору, која обично није изостајала. Гнидовец је посебно ангажовао свећеника из Љубљане Андреја Тумпеја, који је обилазио римокатолике у битољској области и вршио мисионарску дјелатност.[37]

Вјерску поуку и одгој на подручју скопске бискупије могла су имати само римокатоличка дјеца која су живјела у близини римокатоличке жупне цркве. Римокатолички вјероучитељи постављени су у Скопљу, Призрену, Јањеву и Пећи, па је управо у тим мјестима продукован велики број нових римокатолика.[38]

Римокатолички свећеници, различитог народносног поријекла вршили су, дакле, интензивну мисионарску активност римокатоличења становништва Косова и Метохије. Од стране римокатоличког свећенства вођена је интензивна акција католичења Срба (православне и исламске вјере) и Арнаута (Арбанаса) Косова и Метохије. Тако је прегледом матичних књига у римокатоличкој цркви у Стублима и Летници утврђено да су бројни муслимани (Арнаути) унесени у те књиге као римокатолици. У књигама су се налазили подаци о датуму крштења, о крсним кумовима и о новом римокатоличком имену. Ови подаци уношени су у матичне књиге на латинском језику, од 24. септембра 1842. у цркви у Летници, а од 15. априла 1906. у цркви у Стублима.[39]

Римокатоличка црква је издвајала велика материјална средства за градњу цркава и богомоља, понекад на темељима старих српских цркава и на теренима православних гробаља. Такви потези римокатоличке хијерархије изазивали су инциденте и раздраженост становништва различитих вјера. Тако је у прољеће 1931. бискуп скопски Иван Фрањо Гнидовец, уз одобрење Министарства правде, одлучио да за Арнауте, од којих „већина нису били југословенски поданици", зида

[36] Исто, бискуп скопски Гнидовец министру вера, 7. V 1926. и 10. IX 1926.
[37] Исто, ф. 28, писмо бискупа Гнидовеца Министарству вера, 9. IX 1926.
[38] Исто, 14. XII 1926.
[39] АЈ, Министарство правде - поверљива архива, 16-270-1934, Начелник среза гњиланског Краљевској банској управи Скопље, 19. III 1934.
[40] АЈ, Министарство правде - верско одељење, ф. 82.

цркву у Гусињу на мјесту гдје је у турско вријеме било српско гробље.[40] На тај начин би српско-православно гробље изгледало као римокатоличко и, с протоком времена, јаком прозелитском активношћу стварно би постало римокатоличко. Бискуп Гнидовец је земљиште за цркву купио у вријеме обављања мисионарске канонске визитације гусињског краја.

Вишегодишњи процес римокатоличења и денационализације Срба и Арнаута (Албанаца) Косова и Метохије у данашње вријеме бере своје плодове у Јањеву и Летници гдје је римокатоличко становништво постало хрватско. Бројни римокатолички свећеници из Јањева били су у раздобљу Краљевине Југославије Срби - римокатолици.[41]

Захваљујући организованој мисији и прозелитизму, уочи Другог свјетског рата број римокатолика се удвостручио у односу на стање пред Први свјетски рат. Према подацима Корошчевог клерикалног „Словенеца", у скопљанској бискупији, која је заузимала површину од 48.488 четворних километара (простор два пута већи од Дравске бановине - Словеније), римокатолика је било 30.236. При том је православних било 963.288, муслимана 790.810, а мојсијеваца 7.860. Скопска бискупија бројала је 17 жупа са 26 духовника (14 Словенаца, 10 Албанаца, 4 Хрвата). Међу римокатолицима највише је било Албанаца (око 15.000), затим Словенаца (око 8.000!), потом Хрвата, Мађара, Нијемаца и других. Словенци и остали неалбанци углавном су били мисионарски кадар. Поред наведених, било је око 10.000 албанских „ларамана" тј. људи са мјешаном вјером, тзв. двовјерници. То су били они Албанци који су под Турцима формално примили ислам, али су, како истиче „Словенец", по убјеђењу остали римокатолици. Скопски бискуп И. Ф. Гнидовец чинио је велике напоре да све „ларамане" појачаном мисијом врати „вјери њихових прадједова", односно, римокатоличкој вјери. Због њиховог што успјешнијег повратка „правој вјери" саградио је двије цркве. Међутим, како је истицао бискуп Гнидовец, главни проблем је био у недовољном броју мисионара.[42] Смрћу бискупа др Ивана Фрање Гнидовеца, у фебруару 1939, упражњена је бискупска столица у Скопљу.

---

[41] Исто.
[42] Хрватски лист, 19. I 1941.

Summary

Nikola Zutic

SERBIAN ORTODOX RELIGION AND ROMAN CATHOLICISM
IN SOUTHERN SERBIA BETWEEN TWO WARS

Religious liberalism, i.e. freedom of religious awareness and tolerancy began on the area of Serbia during the middle of XIX century. The specified included particularly high level of tolerancy to Roman catholic church and its believers During the period when Serbia was vassal principality of ottoman Empire the question of freedeom of religious awareness and toleancy was topic of interest of Serbian politicians and statesmen because they expected that they would, by solution of the specified question Serbian catholics would be liberated from custody and jurisdiction of diocesan-foreign vassals Kingdom of Serbia made the contract-konkordat in order to be liberated of intolerable Austrian protectorate over roman catholics on its enlarged state area.

After I World War, Roman catolic Church started with its mission activities, facing up the positive religious situaiton on Balkan. Roman catholic priests, from various ethinc origins leaded intensive action to change religion of ortodox and muslims on the area of Serbia in favour of catholicism, particulalry on the area of Kosovo and Macedonia.

Roman catholic church invested great funds to build up new churches and religious facilities, even on the foundations of prior ortodox churches and graveyards.The specified steps had the negative impact on public opinion causing incidents and iritating of population of different religious confessions.

UDK: 614.2(497.11) "19"

Нинослав Златановић

ОСНИВАЊЕ И ПОЧЕТАК РАДА СРЕСКЕ БОЛНИЦЕ У ЛЕСКОВЦУ

Иако је већ двадесетак година живео у слободи, Лесковац је почетком XX века још увек био прљава и блатњава турска касаба у којој је једино главна улица била калдрмисана. Будући да ни канализације није било, отпадне воде сливале су се споредним сокацима. Ветерница и Јабланица често су се изливале и плавиле периферију и уже градско језгро. Због тога су болести и епидемије харале и односиле многе животе. Животни век је био око 45 година. По попису из 1905. године Лесковац је имао 13.647 житеља и по броју становника био је трећи град у Краљевини Србији. Увидевши неопходност побољшања здравственог стања становништва, општинска управа, посланици из лесковачког краја и угледни грађани започели су иницијативу за градњу сресне болнице.

Акција за подизање сресне болнице у Лесковцу почела је још 1904. године, када су Лесковчани покушали да подигну болницу, али им то није успело. Те године лесковачки посланици у Народној скупштини тражили су од Министарства унутрашњих дела - Санитетско одељење, преко Управе фондова, 50.000 динара за подизање болнице, али Министарство то није одобрило. Иако је овај покушај пропао, Лесковчани се неће зауставити на том, све дотле док не сагради болницу. Тада је, на основу одлуке број 749 од 21. јануара 1904. године и расписа Начелства округа врањског број 131 од 11. фебруара 1904. године, одређена комисија у саставу: Чедомир Младеновић, окружни инжењер, Димитрије Жујовић, начелник Среза лесковачког, Александар Стојановић, заступник председника општине, и др Тодор Миленковић, сресни лекар, да би изабрала одговарајуће и погодно место за градњу болнице. Пошто су проучили све услове, прилике и околности, с обзиром на болничке потребе и захтеве, чланови комисије изабрали су, као најповољније и најпогодније од свих прегледаних, место које је од града удаљено читавих 200 метара, а у чијој се непосредној близини налазе велики комплекси шума, поред кога пролази пут и које се налази у подножју

брда Хисар. Комисија је изабрала то место за подизање болнице 16. фебруара и о томе је већ 24. фебруара 1904. године поднела извештај Начелству округа врањског: „Ово место постоји на десној страни пута који води за Лебане и одмах на излазу из вароши што се може лако и јевтино проширити. Само место је пространо, отворено и са свију страна приступачно, много је заклоњено од варошког заквареног ваздуха и велике ларме, а што је најважније што поред њега постоји главна варошка водоводна цев из које би се могло доводити потребна и за сада у Лесковцу најбоља пијаћа вода."

Комисија Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије при Санитетском одељењу прихватила је одмах у целости извештај комисије Начелства округа врањског и дала своје мишљење и образложење да понуђено и предложено земљиште у сваком погледу и у потпуности одговара и задовољава потребе, услове и захтеве за градњу среске болнице у Лесковцу, па се може усвојити извештај без примедби.

И лесковачки тадашњи народни посланици залагали су се и водили жестоку полемику и огорчену борбу у Народној скупштини за оснивање и подизање среске болнице у Лесковцу. Упорно су износили захтеве, чињенице, разлоге и потребу и тражили финансијска средства у Народној скупштини за градњу болнице. Истакнути представник Народне радикалне странке, народни посланик и више пута председник лесковачке општине Михаило Бабамилкић (1867-1950) на редовном састанку у Народној скупштини 14. октобра 1905. године дао је предлог Одбору скупштинском „да се из суфицита државног буџета за 1905. годину сагради у Лесковцу државна болница са довољно локала у којима би оболели нашао потребне лекарске неге и помоћи". У образложењу за овај предлог Бабамилкић је навео: „У граду нема државне болнице, те народ срезова јабланичког, власотиначког и лесковачког, тражећи лекарске помоћи у болести и невољи, мора да иде чак у Врање у коме нема државне зграде за болницу, него мора да се плаћа скупа кирија, а сиромашан народ не може да оде до болнице или стиже касно због даљине, те тако пропада и штети се."[1] Одбор прихвата предлог и препоручује га Народној скупштини Краљевине Србије.

И други лесковачки посланик и председник турековачке општине, Митар Мићић се упорно, свесрдно и максимално залагао за градњу среске болнице у Лесковцу, па на састанку Народне скупштине 15. децембра 1905. године, као један од конкретних и уделљивих аргумената, наводи и овај: „Ви сте сви били сведоци како је јуче поп Вучета казао да је видео, када је био у Лесковцу, једну жену где иде оци да јој чита молитву. Да је било болнице, сигурно да не би до тога дошло. Стога је он упутио на нас једну молбу да томе станемо на пут и да не дозволимо да наши људи иду и траже лекове код оце. Ја не знам да ли

[1] Драгољуб Трајковић, *Јужно Поморавље у гласу својих посланика 1903-1914*, Народни музеј, Лесковац, 1981, стр. 60-64.

је то било, али таквих појава, бар сличних има свуда где људи иду поповима, врачарама, оцама итд.“ Чини се да убедљивијег примера и није било у прилог градње среске болнице у Лесковцу. У наставку даљег излагања у Народној скупштини, побуђен и тиме што је у буџету била предвиђена сума од 150.000 динара за подизање болнице у Рашкој и Љубовији и „што се не поклања пажња новооослобођеним пределима“ Мићић даље каже: „Ја бих молио Скупштину не да баш подигне болницу у Лесковцу, него да вотира (да изгласа) једну суму од 10.000 динара на помоћ, а за остало да се ми задужимо и да подигнемо болницу, те да помогнемо не само становницима та два среза него и војницима који често падају од турског олова. Дакле, да вотира ону суму утолико пре што је за подизање болнице у Свилајнцу одобрила 150.000 динара, иако је ово место од Јагодине удаљено свега сат и по, док је Лесковац од Ниша удаљен 8 сати хода, од Врања још више, а од турске границе 10 сати, па рањеник који падне тешко да ће моћи преболети ране докле дође до Ниша.“[2] Народна скупштина Краљевине Србије је државним буџетом за 1906. годину предвидела суму од 150.000 динара за подизање болница у Рашкој, Куршумлији, Лесковцу и Свилајнцу. Мићић је упоран борац за градњу Среске болнице у Лесковцу, па на састанку у Народној скупштини 6. јула 1906. године поново покреће питање подизања болнице у Лесковцу и помиње како је буџетом за ту годину предвиђена новчана сума од 150.000 динара за подизање болнице у Рашкој, Куршумлији, Лесковцу и Свилајнцу и моли за одговор да ли је што предузимано за подизање болнице у Лесковцу.

На састанку у Народној скупштини од 7. октобра 1906. године дат је одговор на питање од 6. јула „да су добијени планови за градњу болнице и одмах учињено што треба да се томе послу може приступити, да се јасно обележи земљиште које општина даје и да се узме тапија тога земљишта, па да се јасно пренесе на Санитарни фонд при Министарству унутрашњих дела Краљевине Србије - Санитетско одељење. Зато је убрзан рад на тој ствари и чим буде готов, урадиће се што треба даље.“ Посланик је био задовољан овим одговором.

И народни посланик Округа врањског Михајло Јовановић поставља питање о подизању болнице у Лесковцу, па му министар унутрашњих дела Краљевине Србије Светислав Милосављевић писмено одговара 10. октобра 1906. године да „подизању болнице у Лесковцу није се могло раније приступити с тога, што планови и предрачуни нису могли бити раније свршени, због нагомиланости посла у Министарству грађевина. Тек пре неколико дана је Министарство примило планове и предрачуне за подизање пет среских болница и послаће се планови и предрачуни начелствима ради одржања лицитације још у овој години. У Лесковцу пак специјално подизање болнице омета унеколико и питање о земљишту. Потерницом је тражено да начелство одмах учини

[2] Ибидем.

шта треба да се обележи граница земљишта, које општина лесковачка уступа за подизање болнице и да се тапијално пренесе у својину Санитетског фонда."

На основу ових захтева, Суд и Одбор општине лесковачке доноси решење под бројем 6770 од 6. јуна 1906. којим се општина обавезује да да новчану помоћ држави у износу од 20.000 динара за подизање среске болнице у Лесковцу у ратама за четири године по 5000 динара годишње, почев од 1. јануара 1907. године, и поред тога, општина се обавезује да уступи плац на коме ће се подићи болница Санитетском фонду у својину. Због тога је Министарство унутрашњих дела одобрило да се у Лесковцу подигне „среска болница већег типа." Дакле, требало је да прође близу 30 година од ослобођења од Турака па да Лесковац добије болницу, односно да почне са градњом среске болнице.

После одржане лицитације за градњу болнице 1. децембра 1906. године, а коју је одобрио министар грађевина, посао је добио најнижи понуђивач Глигорије Паруновић, грађевински предузимач из Власотинца за суму од 61.447 динара, а вођење надзора за градњу болнице поверено је Светозару Јовановићу, вишем инжењеру грађевинског одељења при Начелству округа врањског.

Градња Среске болнице је званично почела када је ударен камен темељац, 1. априла 1907. године, у не баш повољним приликама за тадашњу Србију, јер је то време царинског рата наметнутог од стране Аустроугарске, па је земљи претила опасност велике економске кризе. Упркос неповољним околностима, болница се градила и 1907. и 1908. године, па су главни грађевински радови били скоро завршени 1908. године. Те године извршена је лицитација за електрификацију болнице и калдрмисање болничког дворишта за суму од 4301 динар. Један део површине болничког дворишта, око 2 хектара, засејан је травом и засађене су борове и багремове саднице.

Министарство грађевине је решењем бр. 8147 од 23. октобра 1908. године одобрило да се сагради специјална зграда за посматрање и изолацију умоболних, односно душевно одељење за смештај психијатријских болесника при лесковачкој среској болници за суму од 3570 динара, па је и грађење овог објекта поверено Глигорију Паруновићу. Радови на електрификацији болнице завршени су 1. децембра 1908. године.[3]

Министарство унутрашњих дела и Министарство грађевина су децембра 1908. године одредили Комисију за колаудовање (примање) болничке зграде на употребу у саставу: др Мита Николић, инспектор санитета, Душан Живановић, виши архитекта, а од стране Начелства округа врањског одређен је др Тодор Миленковић, срески лекар и управник болнице у изградњи. Ова комисија је извршила преглед бол-

[3] *Министарство социјалне политике и народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, нерегистрована грађа. Архив Србије, Београд.

нице 16. априла 1909. године и том приликом је констатовала да је градња болнице завршена потпуно и да може нормално да функционише, па је Министарство грађевине 18. јуна 1909. године одобрило да се новосаграђена болница у Лесковцу прими у потпуности по протоколу колаудовања и да се исплати предузимачу сума од 68.142,83 дин ра. Комисија која је примила болничку зграду наредила је 29. јуна 1909. године да се патос у једној соби уклони и набави бетон, па да се окречи у браон, пошто ће иста соба служити као операциона сала.

Све три болничке зграде су завршене до 31. јула 1909. године, па је 1. новембра 1909. године извршено свечано отварање, односно освећење новоподигнуте Среске болнице у Лесковцу. Болницу је свечано отворио и предао на јавну употребу др Мита Николић, инспектор санитета Министарства унутрашњих дела, у својству изасланика министра унутрашњих дела пренео је „срдачна честитања на овој културној тековини народа среза лесковачког, који је својом материјалном жртвом допринео да вредни грађани добију овакво здање."

Др Тодор Миленковић

Среска болница у Лесковцу имала је главну зграду, сада је ту смештен неуролошки одсек Неуропсихијатријске службе Здравственог центра, која је тада служила као интерно одељење, једну зграду са три собе за посматрање и изолацију душевних болесника и економску зграду у којој је био стан за управника болнице и економа и помоћну зграду са кухињом и перионицом. За првог управника Среске болнице у Лесковцу постављен је др Тодор Миленковић (1876-1913), рођени Лесковчанин, чији се гроб налази и дан-данас на Светоилијском гробљу, близу цркве.

У закључку можемо рећи, да пут до изградње нове болнице није био нимало лак и да је само захваљујући упорности, залагању и предузимљивости свих угледних Лесковчана, народних посланика лесковачког краја и одрицању грађана, саграђена за тадашње прилике модерна и функционална болница која ће служити све до 1973. године када је подигнута нова болничка зграда са пет спратова, као и увек уз много натезања, јер се градила 13 . одина.

Summary

Ninoslav Zlatanović

ESTABLISHING AND START UP OF DISTRICT HOSPITAL IN LESKOVAC

Action for set up the district hospital building in Leskovac had started even before 1904. The specified year is the year when Kingdom of Serbia National Parliament deputies from Leskovac asked from the Ministry of affairs-Sanitary department they asked funds for constructing hospital building. but the Ministry did not approve them.

Thereupon. accoriding to decision and rescript of the Vranje District Assembly. the commission of: Čedomir Mladenović. district engineer. Aleksandar Stojanović.representative of the municiaplity mayor. and dr Todor Milenković. district doctor. to select certain and appropriate constructional site for the hospital while Leskovac national deputees started up stormy discussion and bitter campaign in National Assembly for establishing and start up of distict hospital building in Leskovac.

Constructing the District hospital started up on April 1907: at the end of 1908 it was almost completed.

Three hospital buidlings were completed during the next year. so in Novemebr 1. 1909. inauguration was done. i.e. religious ortodox inauguraiton ceremony of new-built up building in Leskovac.

UDK: 329.052:929 Горуновић Б.

Хранислав Ракић

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ ПРОФЕСОРА БОГОЉУБА ГОРУНОВИЋА

(Прилог за биографију)

Богољуб Горуновић рођен је у Власотинцу, где је завршио основну школу. Гимназију је похађао у Лесковцу и Врању, а Филозофски факултет, група Историја, завршио је на Београдском универзитету.

Први пут је постављен у државну службу 1924. године у лесковачкој Гимназији, у којој је радио до 1928. године, потом је премештен у Прилеп. Службовао је у Сомбору, Алексинцу, Ћуприји и Нишу. Као историчар, истицао се проучавањем историјске прошлости Лесковца и околине.

Богољуб Горуновић је био омиљен међу ученицама због педагошког односа и знања из своје струке. Неизмерно је волео свој крај и у њему често боравио.

За време Другог светског рата радио је у Алексинцу и Ћуприји, а ухапшен је од стране специјалне полиције. Учесник је Народноослободилачког покрета, а после ослобођења био је најпре директор Гимназије у Нишу, затим директор Више мешовите гимназије у Лесковцу. За време службовања у Лесковцу, обављао је и дужност начелника за просвету повереништва Окружног народноослободилачког одбора, а потом радио у Обласном одбору у Нишу.

Умро је 1954. године, у педесетој години живота, а смрт га је затекла на положају професора педагошке школе у Нишу.[1]

У сећањима ђака у периоду од 1923. до 1928. године посебно се чува успомена на предавања која су држали Славко Вимполшек, Славка Радосављевић-Врбић, Милан Ђорђевић, Величко Живановић, Анатолиј Красовски, Иван Менцић, Радивоје Ненадовић, Игор Павлов, Богољуб Горуновић и други.[2] Био је носилац либералних и демократских идеја.

---

[1] Аристомен Ристић (поводом смрти), Богољуб Горуновић, *Наша реч*, бр. 13, 1954, стр. 4.

[2] Др Сергије Димитријевић, *Сто година лесковачке гимназије 1879-1979*, Лесковац, 1979. године, стр. 135.

Богољуб Горуновић, професор лесковачке гимназије, одржао је више предавања за ученике и грађанство. Његова предавања су била веома занимљива и радо прихватана од слушалаца. Он је 11. новембра 1927. године одржао предавање „О закључењу примирја великог рата", о значају тог дана и његовим последицама.[3] Школске 1927/1928. године „Наш друштвени развитак од Првог српског устанка до данас", „О македонствујушим" у оквиру групе за социјалну и културну акцију.

Поред општих тема из историје, Богољуб Горуновић је говорио и о темама из локалне историјске прошлости. Школске 1924/1925. године говорио је „О Лесковцу" и то предавање је објавио под насловом „Лесковац и његов историјско-културно економски развитак" и друго предавање „О јужној Србији", у просторијама Грађанске касине. Садржина претходног предавања је заступљена и у Споменици за прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца 1877-1878; Народна интелигенција, Лесковачки гласник, бр. 26, 1933. стр. 1; Пре двадесет и пет година (ЛГ, бр. 44, 1933, стр. 1-2); у локалном листу „Власина" објавио је значајне чланке и расправе, а то су: Значај Јужне Мораве у будућем развоју Југославије; Власотинце и његова прошлост и будућност; Из историје Власотинца, Шта старији мисле о омладини и друге, о којима ћемо се осврнути у посебном раду.

Овом приликом истаћи ћемо детаљније његов политички рад између два рата и допринос у подизању политичке свести грађана Лесковца и Власотинца.

Значи, Богољуб Горуновић у свом животу није се бавио само професуром и педагошким радом као професор историје већ се врло рано укључује у политички живот са циљем да побољша материјални положај сиромашних сељака и радника у Југославији између два светска рата.

Припадао је Савезу земљорадника (Земљорадничка странка) која је формирана 12. октобра 1919. године у Великој Плани. Значи, странци са амбицијом да буде друштвено-политички и економски покрет за подизање села и земљорадње у нашој земљи.

По њеном оснивању одмах је почела да организује своје месне организације на ширем простору, па и у јужном Поморављу. У власотиначком срезу ова странка задобија симпатије и организује веће Савеза земљорадника, а у њој су се нарочито истицали: Петар Поповић, из Дадинца, Милутин Л. Величковић, зв. Љапа, из села Јастрепца, а нешто касније и Богољуб Горуновић, суплент гимназије, Младен Јовановић, земљорадник из Конопнице и Милутин Милошевић из Равне Дубраве.

У току 1919/1920. године оснивају се сеоска већа, а у власотиначком срезу у то време постојала су само у Дадинцу. У Савезу земљорадника дошло је до кризе 1922/1923. године, али је она превазиђена и није се нарочито одразила на земљораднички покрет у јужном Поморављу.

[3] Исто, стр. 177.

Чланови Савеза земљорадника били су стално изложени притисцима старијих партија и владајућих кругова, но, и поред тога, они су задобијали присталице које ће тридесетих година да испоље своју снагу и политичку зрелост.

Програм Савеза земљорадника био је привлачан за сеоску сиротињу, раднике и све експлоатисане од стране грађанског друштва и владајуће буржоазије. Њихов програм је указивао на то како се треба борити против свих недаћа и та своја начела презентирали су на јавним зборовима и пропагандним материјалом из кога ћемо овом приликом изнети садржину из неколико плаката и обавештења. На плакату који је међу првима упућен народу истиче се: „Браћо земљорадници, многи несвесни земљорадници повероваше лажима радикала и дадоше им на прошлим изборима власт. За ту услугу радикали се народу одужише тиме што му ударише прирез 500 на сто, што му натоварише поново ропски кулук, што у војни закон унесоше да само сељаци дају комору... Сељаци, ако хоће да себе помогну, морају се борити. Да у борби победе."

На једном плакату у коме позивају своје присталице да присуствују збору који је одржан 18. марта 1923. године, поред осталог, истиче се: „Браћо земљорадници, има већ четири године како у нашој земљи владају радикали и демократи са беговима. Како су они владали свима је вама добро познато. За њих ова крвљу сељаковом стечена земља није била народна тековина, већ прћија која им је служила за пљачку, лична богаћења и најсрамније афере. Земља стење под дуговима: 36 милијарде динара накрцаше народу, тако да и дете, из мајчине утробе кад испадне, одмах на својим слабијим плећима понесе дуг од 3000 динара... Власт уместо да хвата лопове и одметнике, хвата мирне грађане и гони их под претњом апсе и највеће казне да гласају за „краљевску кутију", за једноспасавајућу „радикалну странку" итд. За време избора 1925. године појавио се летак чијом се садржином позивају присталице следећим речима: „Брате земљорадниче! Најмногобројнији си, а најслабији си! Једини хлеб производиш, а́ најгладнији си! Највише радиш, а најмање имаш! Зашто? Зато што си до сада несвестан био и увек гласао за радикале и демократе, те тиме дозволио да коза купус чува, и да твоје интересе бране твоји крвни непријатељи: банкари, зеленаши, адвокати и попови, који ти никако не мисле добро. Пробуди се, сељаче! Ако себи, својој кући и својој деци добро мислиш, ти гласај за твог земљорадничко-сељачког кандидата... Твоја сељачка кутија је друга по реду са зеленом листом. Свака тица своме јату, земљорадник своме брату. Живели свесни земљорадници".[4] За ове изборе и крајеве јужног Поморавља стигла су и два летка са Пјеровим карикатурама, касније су штампани леци са сличном социјалном садржином.

---

[4] Драгољуб Трајковић, О земљорадничком покрету у Јужном Поморављу, *Лесковачки зборник XXII*, 1982, стр. 241-252.

Градско веће Савеза земљорадника у Лесковцу активно је учествовало у изборима 1927. године. Од стране Савеза земљорадника из Београда је био упућен у Лесковац Милан Поповић из Беле Паланке као појачање изборном штабу, да допринесе избору среског кандидата Цветка Јовановића из Богојевца. У то време нарочито су се истакли и испољили велику ангажованост на овим изборима Јован Јовановић, Драгољуб Трајковић и Богољуб Горуновић. Но, без обзира на изборну агитацију, Савез земљорадника није био задовољан изборним резултатима. Веома је била запажена политичка агитација Богољуба Горуновића, који је увек истицао историјску нужност доласка сељака на власт, говорећи да ће то бити желели ми то или не. Он је веровао у историјску нужност сељачког покрета и своје убеђење уздизао до степена верског фанатизма. „Ја сам", каже Јован Јовановић у својим сећањима, „то слушао и примио к срцу више но сељаци којима су се обраћали Богољуб Горуновић и Милан Поповић".

У Лесковцу је новембра 1928. године одржана Окружна конференција Савеза земљорадника на којој се разговарало о проблемима, перспективи и усвајању одлука за будући рад. На њој је Богољуб Горуновић имао запажено излагање које овом приликом цитирамо: „... Секретар даје реч Б. Горуновићу, професору који говори о свести земљорадника и истиче важне моменте из историје земљорадничке странке и каква треба да је база партије на којој ће се моћи изграђивати прогрес. Похваљује рад земљорадничке странке у врањском округу. Борба земљорадника мора бити јака и заснована на класној свести. Опомиње да се пази на опасност која би дошла с десне стране (од стране буржоазије) и с леве од стране радника). Поводом тога говори о пропасти земљорадничке странке у Бугарској и пада Стамболиског, кога су ти утицаји са стране и оборили. Полицијски терор је велики и на сваком кораку смета прогресу земљорадничке странке, а нарочито је тај терор уочљив у власотиначком срезу. Констатује да интелектуалци све више прилазе земљорадничком покрету.[5]) Из ове дискусије коју је изрекао Богољуб Горуновић, можемо уочити његове ставове и погледе на развој Савеза земљорадника у нашем крају.

Диктатура коју је завео краљ Александра Карађорђевића 6. јануара 1929. године забринула је чланове Савеза земљорадника због терора који је вршен над њиховим члановима. Забринутост није мимоишла и чланове Градског већа Савеза земљорадника у Лесковцу, због укидања устава и забрана рада многим радничким организацијама. У то време чланови Градског већа Савеза земљорадника били су: Љуба Митић, учитељ (председник), Јован Јовановић, секретар, а чланови Славко Хаџи Танчић, Богољуб Горуновић, Драгољуб Трајковић и Божидар Кулић, инвалид.

---

5 Исто, 246-247.

У необјављеном рукопису „Прилог за историју политичког и друштвеног живота лесковачког поморавља у периоду 1929-1941." Јован Јовановић, адвокат, оставио је о Богољубу Горуновићу значајно сећање из њихове политичке делатности и ангажовања у ширењу идеја Земљорадничке странке. Да је Богољуб Горуновић пре њега почео да шири идеје Земљорадничке странке и да је у томе био упоран и комбинаторски дух. Умео је да се прилагоди у ширењу идеје сељачког покрета, а у томе је доста имао успеха у власотиначком крају. Он је увидео да без савеза сељака, варошке сиротиње (занатлије, трговци, кафеџије) нема развоја и бољитка за сиромашни свет у земљи, па је због тога упозоравао све друштвене слојеве да живе од сељака, доказујући да ће и њима бити боље ако се прилике на селу поправе.

Богољубу Горуновићу његови партијски другови су замерали што се у политичкој активности повезивао са деловођама на селу и богатијим сељацима, јер су његови критичари схватили да ти људи нису могли да буду носиоци једног борбеног сељачког покрета, спремни да приме социјалистичке идеје, али су их наступајући догађаји прилично демантовали.

Међутим, како истиче Јован Јовановић, без обзира на то што његов плуг није заорао дубљу бразду, што није проширио велику ватру, на којој је имала да се огреје сеоска сиротиња, Богољуб Горуновић је упалио један жижак, зарио ашов у необрађену ледину и тако иницирао сеоски покрет у власотиначком срезу.

Богољуб Горуновић у најкритичнијим тренуцима, због удаљености од свог родног краја, није могао да пружи адекватну помоћ партији којој је припадао. У то време, а нарочито у периоду после шестојануарске диктатуре, није било погодне личности у Власотинцу да замени Богољуба Горуновића и да на петомајским изборима изврши кандидацију као земљорадник. На тим изборима Земљорадничка странка добила је веома мали број гласова у власотиначком крају. Међутим, треба истаћи да, без обзира на удаљеност, Богољуб Горуновић није заборавио свој завичај. Ангажовао је људе који су могли да остваре идеје Земљорадничке странке и због тога је упознао Јована Јовановића из Лесковца са Благојем Давинићем који је сарађивао са њим и био први човек који је доследно спроводио и ширио идеје своје партије.

Богољуб Горуновић је више пута проводио свој одмор у свом родном месту у Власотинцу и једног јулског дана саветовао је Јовану Јовановићу да предложи др Драгољубу Јовановићу, професору Универзитета у Београду и прваку Земљорадничке странке, да посети Власотинце, а потом Тумбу, на којој су се водиле многе борбе у прошлим ратовима. Др Драгољуб Јовановић је прихватио позив и са Јованом Јовановићем из Лесковца посетио Власотинце. Богољуб Горуновић им је приредио велико изненађење. Пре подне, око 8 сати, организовао је дочек са блех-музиком.

Да би што више људи присуствовало овом дочеку, Горуновић је штампао плакат којим је позивао грађане да дочекају Драгољуба Јовановића, вођу радног народа и народног посланика за срез пиротски, а он гласи: „20 јула, у уторак пре подне у 8 часова пролази кроз Власотинце највећи борац за народна права Драгољуб Јовановић у друштву посланичког кандидата Јована Јовановића из Лесковца.

Позивам све присталице и пријатеље нашег највећег покрета да дођу у Власотинце и удружени са целокупном опозицијом дочекамо човека, који гради нову, снажну и моћну Југославију.

С поздравом Ваш Богољуб.[6]

На овом збору посета је била задовољавајућа и после одржаног говора, у друштву са Богољубом Горуновићем и Јованом Јовановићем, др Драгољуб Јовановић је посетио Тумбу и разговарао са учесницама великог сабора. Потом су прошли црнотравским и пчињским селима и преко Владичиног Хана возом се вратили у Лесковац.

Из изложеног се може констатовати да је Богољуб Горуновић, професор, личност која је свестрано испољавала друштвено-политичку активност између два светска рата и дала велики допринос развијању политичке свести грађана Лесковца и Власотинца.

Summary

Hranislav Rakic

SOCIAL & POLITICAL ACTIVITIES OF HISTORY TEACHER BOGOQUB GORUNOVIC

(Addtional data for biography)

Bogoqub Gorunovic, born in Vlasotince, was a history teacher, but teaching and pedagogic work were only one part of his activities, he was very early engaged into political life, due to improve material/economy position of poverty stricken villigers and workers in yugoslavia between two World Wars.

He was the members of the Farmers' Union (Farmers' party), the party with ambition to become social, political and economy milestone for motivating develoment of the village and farming within our country. The specified Party had positive impact and had its votaries and organized Council of Farmers' Assotiation.Bogoqub Gorunovic had always higlighted the importance and history necessity of giving the governance to farmers, explaining that it is going to happpen, although we like it or not. He believed into history necessity of farmers' movement raising up his persuasion to the level of religious fanatism.

Thus he organised few distinguishable lectures in Leskovac and Vlasotince and published some articles into newspaper „Vlasina" This paper reviews more details of Gorunovic political engagement between Two World Wars as well as his contirbution to enhancing political awareness of residents from Leskovac and Vlasotince.

---

6 Јован Јовановић, Прилог за историју политичког друштвеног живота лесковачког Поморавља 1929-1941 (необјављени рукопис), стр. 333-334.

UDK: 821.163.41.09 Ћосић Д.

Живан Стојковић

ДОБРИЦА ЋОСИЋ У РАТНОМ ИЗДАЊУ ЛИСТА „МЛАДИ БОРАЦ“

После преласка Покрајинског комитета Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) на слободну територију југа Србије, новембра 1943. године, створиле су се повољне околности за покретање првог броја листа „Млади борац“, као органа Уједињеног савеза комунистичке омладине Југославије (УСАОЈ). Први број је изашао почетком јануара 1944. године. Од четвртог броја „Млади борац“ је излазио као гласило Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије. Првих седам бројева издато је у селу Плавцу, у Пустој Реци, бројеви седам и осам у селу Ивању код Лесковца, а од броја 11 лист је излазио у ослобођеном Београду. Првих десет бројева је умножавано циклостилом у техници Општинског комитета Комунистичке партије Југославије за Лесковац, а у Београду је лист добио и своју штампарију. Од јануара до октобра 1944. године лист је излазио месечно, новембра 1944. године изашла су три броја, децембра 1944. године два, а од марта 1945. године лист постаје недељник. Први уредници листа били су Драги Стаменковић, Радован Пантовић и Вуксан Булатовић. Како се радило о ратним годинама, већина написа је објављивана под псеудонимима, а Добрица Ћосић је имао псеудиним Геца. Ратни бројеви „Младог борца“ обухватали су период од јануара 1944. године до маја 1945. године.

Добрица Ћосић се први пут јавља априла 1944. године, у четвртом броју, када је овај лист постао гласило Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије са два чланка „Нова омладина“ и „Из царства каме“, које је потписао псеудонимом Геца. За разлику од овог броја, следећи чланак „Наш први конгрес“ у броју 7-8, од јула и августа 1944. године, потписао је пуним именом и презименом. Већ децембра 1944. године, у броју 14, Ћосић пише уводни чланак под насловом „Засуцимо рукаве“, а фебруара 1945. године објављује дирљив чланак под насловом „Писмо“ и, најзад, у броју 30, од 16. маја 1945. године, чланак „На

њиховим гробовима место ружа омладина ће подићи дрварску фабрику, изградити нов Дрвар, нов Бихаћ".

Као учесник антифашистичког покрета и припадник Народноослободилачке војске Југославије, млади Ћосић већ у првом чланку, под насловом „Нова омладина", јасно исказује своја идејна и политичка опредељења. Изједначујући фашистичку агентуру са недићевском и љотићевском влашћу у Србији, он указује на њихове намере да пропагирају постојање нове Србије, у првом реду преко штампе, за коју наводи да покушава да „својим издајничким отрцаним фразама" говори и о некој новој омладини. У жељи да омладини предочи о каквој се такозваној новој Србији ради, Ћосић недићевце и љотићевце изједначује са фашистичким агентурама, а тежњу Хитлера да створи нову Европу означава као покушај стварања невиђене тамнице, као најсвирепије ропство, тиранију и разбојништво до тада незабележно у историји. За Ћосића су фашистичке слободе и такозвана нова привреда беспримерна пљачка, разарање и уништавање и беда народних маса. У просвети је то скврнављење науке, лаж и фалсификат, невиђено мрачњаштво и назадњаштво. Не скривајући огорчење због покушаја стварања такозване „нове омладине", Ћосић тај део српског народа назива „шачицом изрода и љотићевском багром" која за рачун Хитлера спроводи најсрамнију издају и бори се против свог народа. Они пљачкају и убијају и заједно са Немцима врше масовна хапшења и стрељања оних који воле свој народ и слободу.

Ћосић се јасно опредељује и према четницима Драже Михаиловића. Не признајући нову, такозвану равногорску омладину, он присталице Драже Михаиловића назива безидејном четничко-кољашком дружином, а њихову омладину означава као разбојнике и убице. За њега су носиоци слободе партизани, а четнике разврстава у степен дивљаштва, јер изазивају најбестиднију братоубилачку борбу. А да би још више потенцирао бескрупулозност поступања четника, он прави паралелу са дивљаштвом када су људи били убијани или бичевани, али се нису клали, како то раде четници. Осуђује равногорску омладину да жели да врати на власт великосрпску клику лондонских и каирских избеглица и да на власт враћа друштвено дегенерисане типове, и то све у име краља и отаџбине. Насупрот њима, за Ћосића постоји у овом периоду права српска омладина, која је срце народа, сврстана у редове Народноослободилачке војске Југославије и партизанских одреда. Та омладина је за њега сасвим нова и представља легитимацију и огледало вредности. Њена беспримерна љубав према сопственом народу огледала се и у спремности да свесно оде у смрт, да са песмом гине за своје идеале. Ћосић је, с правом, уочио да је током Народноослободилачке борбе створена нова друштвено-политичка свест. Тако је рођена нова српска омладина као плод најсудбоноснијих збивања у историји југословенс-

ких народа. А онда, насупрот већ устаљеној поставци да се историја понавља, за Ћосића се она не понавља јер би то значило повратак старог система, а друштвени развитак се креће увек прогресивно. Зато за њега фашистичко ропство није ново доба већ ће се из те епохе крви родити нова слобода и живот.

Свој изразити књижевни таленат Ћосић је исказао у чланку „Из царства каме“, који је објављен у овом истом броју. За њега је царство каме четничко поступање са српским народом и присталицама партизана. Потресна је прича о преживљавањима и страховима српских сељака који су се јуна 1944. године враћали са својих поља у куће где их је чекала неизвесна судбина због претећих четничких намера да убијају и кољу све оне који су сарадници партизана. Поред раскалашног понашања у кафани, четници су од домаћина захтевали јело и пиће, снисходљиво понашање и да буду угошћени јер, како су објашњавали, они народ бране од партизана, а „краљева војска мора да буде награђена“. Главна заповест команданта је да се четници спреме за клање како би се утрло партизанско семе и да ништа чак ни у колевци не сме да остане живо. А шеф четничке тројке може да буде само онај који се добро покаже. Тако је четничка „црна тројка“ из постеље подигла дечака Мишу под изговором да га воде Чичи -Дражи Михаиловићу. Слутећи зло, запомагала је мајка, а дечак је после мучења заклан и бачен у Западну Мораву. После тога уследила је песма „Равну гору притиснуло цвеће, Заклаћемо ко са Дражом неће“.

Најпрецизнију оцену фашизма Ћосић даје у чланку „Наш први конгрес“ који је потписао пуним именом и презименом. Написан је поводом одржавања Првог конреса антифашистичке омладине Србије. Појава фашизма је, по њему, смртна опасност за све народе и највећи непријатељ националне слободе и независности, јер уништава демократска права, кочи друштвени напредак и прокламује теорију о расама по којој су Немци надљуди и изабрани народ који треба да влада светом. Самом његовом појавом наговештен је рат, а немачка омладина је претворена у дресиране животиње и аутомате који треба само да мисле на убијање. Анализирајући узроке продора фашизма у Југославију, Ћосић њену владу назива агентуром која је дозволила да се фашизам укорени. Најпре због тога што је напустила оријентацију према западним демократијама Француске и Енглеске и Малу антанту, затим због непријатељског става према Совјетском Савезу и све већег приближавања Немачкој и Италији. Такође и због распиривања националне мржње подстакнуте апетитима великосрпске политике и, најзад, што је дозволила да немачки Гестапо слободно делује у земљи и фашизира чак и школе.

Насупрот томе, Ћосић са видљивим одушевљењем истиче прогресивну улогу Комунистичке партије Југославије и Савеза комунистичке

омладине Југославије као најборбенијег и најсвеснијег дела омладине, који је истовремено и предводник антифашистичке борбе. Због издајничке политике југословенске владе, сматра Ћосић, фашисти су успели да раскомадају Југославију, опљачкају државну и народну имовину, пуне логоре, граде вешала и прете смрћу. Основна идеја водиља напредне омладине у Југославији је ослобађање земље од фашизма и изграђивање братства и јединства југословенских народа. Већ у 1941. години СКОЈ је успео да окупи у Народноослободилачки омладински савез (НООС), представнике задружне и демократске омладине, Соколског друштва, Скаута и других организација. Сараднике окупатора недићевце, љотићевце и четнике он назива издајицама који су били саучесници масовних стрељања људи у Крагујевцу, Краљеву, Београду, Мачви и другим крајевима. Исказујући велику веру у антифашистичку омладину, Ћосић истиче да је ни такав невиђени терор не може заплашити на путу ка коначном циљу. У таквој борби цвет српске омладине је исписивао својом крвљу најлепше странице историје. Ширење омладинског покрета и у условима рата довело је до формирања Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ), 29. децембра 1942. године. То је била организација младих антифашиста и родољуба без обзира на националну, верску или партијску припадност. После Другог конгреса УСАОЈ-а, маја 1944. године, по Ћосићевом мишљењу, конгрес српске антифашистичке омладине имао је и шири међународни значај, јер је представљао манифестацију солидарности српке омладине са омладином савезничких земаља. То је била и прилика да српска омладина покаже свету да нема никакве везе са издајицама Недићем и Дражом Михаиловићем. Конгрес ће, сматра Ћосић, такође бити и позив осталој омладини да се прикључи Народноослободилачкој војсци, а остварено јединство омладине, како он закључује, биће највећи дар који ће српска омладина дати Народноослободилачкој борби.

После ослобођења Београда 1944. године, Ћосић се обраћа омладини, објашњавајући путеве изградње нове државе. Паралелно са вођењем завршних борби на фронту, један од најважнијих задатака омладине је да неуморно ради на изградњи нове државе а узор му је совјетска омладина. За њега се рад, од нужности и срамоте, попео у борби против фашизма на лествицу патриотске, човечанске дужности и постао је дело части и хероизма. Од нужности да се преживи у Краљевини Југославији, Ћосић рад у време окупације означава као дело понижења и срамоте. То је перфидна фашистичка игра да се чекићем и лопатом југословенски народи боре против својих савезника, у првом реду Совјетског Савеза. Према томе, они који раде за фашизам боре се против слободе. Ту у првом реду спада Недићева „национална служба“, која је постала жртва Хитлерове тоталне мобилизације и саучесник у пља-

чкању земље. Иако Ћосић сумња у постојање такозваних четничких „радних чета“, уколико су оне постојале изједначивао их је са „националном службом“, што представља кулук јаничарима - кољашима. Ослобођење Југославије доноси промену и у схватању рада, која је дубока и садржајна. Радити у тим новим условима је, у ствари, наставак борбе против фашизма, за оконачње рата. Борце на фронту требало је снабдевати оружјем, храном, оделом, обућом и другим потребама. Зато за њега ослобођени део земље треба да постане ратни логор, односно организовање свих радно способних људи, у првом реду омладине, у служби фронта. То је значило оспособити фабрике, организовати производњу, обрадити сваку стопу земље, обновити саобраћај, поправити разрушене пруге, друмове, мостове, оштећене вагоне и друга возила. Из Србије треба доставити храну браћи која гладују у Црној Гори и Босни и Херцеговини и Далмацији. Интересантно је да је Ћосић рад у ослобођеној земљи изједначио са борбом против „смртног непријатеља слободе“ четника Драже Михаиловића и остале пете колоне. У радне јединице за спровођење ових задатака требало је привући сву омладину, па и онај део који се још колебао. Ћосић је рад у ослобођеном делу земље изједначавао са борбом на фронту, то је подједнака борба за слободу.

Основни циљ те борбе је изградња Демократске Федеративне Југославије као богате, напредне, културне и срећне државе. А ново схватање рада је један од услова за то. Он инсистира на мењању штетне фразе о раду, јер онај који воли своју домовину мора да ради. Омладина те нове државе је већ показала радни хероизам који су исказале радне бригаде личке и босанске омладине, радни батаљони и чете Црне Траве, омладински батаљони Четврте или Тринаесте бригаде. Нови квалитет радног ангажовања је ударничко такмичење које се спроводи свуда па и у најобичнијим дневним пословима. Такмичимо се, каже Ћосић, и кад чистимо улицу, спремамо дрва или носимо воду. Тако је у новим условима рад постао дело хероизма и части. А ту, пре свега, треба да доминира лични пример, дисциплинованост и организованост. Зато Ћосић на крају поручује омладини: „Засуцимо рукаве!“

Поделе у српском народу и начин на који су оне спровођене Ћосић је најупечатљивије приказао преко писма Милоша Ђурића, десетара прве чете трећег батаљона, које је написано 20. новембра 1944. године. То је било време када се распадала организација четника Драже Михаиловића, када се од ње одрекао и краљ Петар Други. Писмо, међутим, говори о несрећној судбини два брата од којих је један био партизан а други био приморан да, после убиства оца од стране четника и мучења, као и претње да ће му бити убијени мајка, жена и ћерка, пређе четницима. Али већ у првој борби са партизанима, од ране младости опредељен антифашистички, није могао да пуца у своју браћу парти-

зане, па је побегао и пришао њима. У писму се правда брату због срамоте што је морао да буде у четничким редовима и моли га да му опрости, обавештавајући га да су четници у његовом селу заклали 11 људи. Тешко рањен и свестан да ће умрети, он исказује радост што му је брат познати партизански командант, мајка председник организације Антифашистичког фронта жена (АФЖ) у селу, а он партизан пролетер.

И последњи чланак у ратном издању „Младог борца" објављен је дан после престанка ратних дејстава у Југославији, 16. маја 1945. године, под насловом „На њиховим гробовима место ружа омладина ће подићи дрварску фабрику, изградити нов Дрвар, нов Бихаћ", што је била и порука са Првог конгреса антифашистичке омладине Босне и Херцеговине, коме је присуствовао и Ћосић са делегацијом Србије. Пун оптимизма и победничког славља, чланак обилније примерима који сведоче о последицама рата на том подручју. Дрина сада спаја, каже Ћосић, слободну Србију и Босну и Херцеговину, али остаци ратних дејстава видели су се на сваком кораку „поред друма који се распреда ка Власеници и ка Романији, згрчени костури попаљених немачких камиона и тенкова. Порушени мостови, Дрињача, у чијем смо зеленом огледалу тражили и сада трагове крви од усташких жртава. Свуда около попаљене куће на чијим згариштима ђика коров. На друму од Зворника до Соколца групица жена и дечака са торбама и џакчићима купљеног жита." Али на Романији се види гробље швапских стрвина, како их он назива. Спаљени камиони, тенкови, луксузни аутомобили, кола, зјапе и рђају шлемови са кукастим крстом и Павелићевим „У". Међутим, закључује Ћосић, неће дуго проћи а ветар ће развејати смрад, земља ће сакрити њихове отпатке, опет ће смолом замирисати шуме романијске. А примери истакнути на Конгресу говоре о великом елану и ентузијазму у обнови земље, радним бригадама и акцијама, такмичењима и успесима.

Како пише др Мирољуб Васић у „Лесковачком зборнику", ратни бројеви „Младог борца" представљају аутентично и трајно сведочанство о храбрости и херојству, заносу и ентузијазму, активности и патњама омладине Југославије, српске посебно, у борбама за ослобођење земље". У постизању тога циља вредан допринос дао је и млади Ћосић.

„Млади борац" 1-31, 1944-1945, Архива Општинског одбора Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата 1941-1945, неинвентарисана грађа.
Др Мирољуб Васић, „Млади борац" орган УСАОЈ-а, односно УСАОС-а (1944-1945), Лесковачки зборник XXXII, 1992, Лесковац, стр. 27-30.

Summary

Zivan Stojkovic

DOBRICA COSIC AT WAR EDITION OF „MLADI BORAC“

The first edition of the newspaper "Mladi Borac" was published at the beginning of January 1944. From the fourth edition it was named as the newspaper of Unated Antifashist Youth of Serbia. The first seven editions were published at the village Plavce, in Pusta Reka, while numbers seven and eight at the village Ivanje near Leskovac, while from the 11 th ediciton it was published in liberated Belgrade.

Dobrica Ćosić was first notified during April 1944, in the fourth edition, including two works, New Youth and Out of the kingdom og knife, written by someone with pseudonym Gexa.

As the participator of antifashist movement and memebr of National liberation army of Yugoslavia, he already in the first work, highlights his ideal and political orientaitons. Comparing fashistic agents with Nedici and Ljotić goverment in Serbia, firstly using the publications, he points out to byu using betrayers' trivial phrases, he's spoking about some new youth. Furhtermore, the author gives comments of the texts of Dobrica Ćosić, published in this newspapers, while war editions of Young fighters present authentic and permanent testimony about courage and heroic steps, enthusiasm and exaltation of the Yugoslav Youth.

UDK: 069.2(497.11)

Слађана Рајковић

ГРАДСКА КУЋА

Стална музејска поставка

Увод

Оснивање Народног музеја у Лесковцу био је дугорочан посао који је захтевао изузетне напоре и упорност свих релевантних фактора да ова установа отпочне са радом. Први, неопходни, кораци били су бирање објекта и сакупљање експоната, одређеног броја предмета који ће систематски бити изложени на једном месту. У Лесковцу је овај процес успешно завршен 2. маја 1948. године, када је свечано отворен Народни музеј. Пре тога музеолошка активност одвијала се формирањем одређених збирки и поставкама које су имале трајан карактер и за које је употребљавана реч - музеј.[1] Прва таква збирка налазила се у „просветном музеју", смештеном у „Ча- Митиној школи". Реч је о поставци наставних предмета и помагала коју су формирали лесковачки учитељи 1910. године. Била је намењена едукацији ученика кроз експонате и за њу „... Лесковчани готово да нису ни знали."[2] Изложени експонати поделили су судбину осталог, опљачканог и уништеног културног наслеђа, током окупације Лесковца 1915-1918. године. Напори за оснивање музеја настављени су после Првог светског рата и они сведоче о сталној потреби за овом установом. У пројекту Културног дома у Лесковцу 1923. године, који није реализован, предвиђене су просторије за музеј чији би делокруг рада био развој трговине, индустрије, просвете, пољопривреде, етнографије и историје Лесковца и околине, што представља намеру тадашњих културно-просветних радника да формирају комплексан тип музеја. За разлику од прве замисли о типу музеја, оваква намера била је корак напред у схватању прве функције и комплексне делатности завичајног музеја. Схватање функције музеја и музејске делатности у овом периоду најбоље одсликавају речи

---

[1] *Лесковачки гласник*, 12. 10. 1929. године, бр. 40.

[2] Исто.

Сретена Динића, тадашњег културно-просветног радника, који је и после Другог светског рата учествовао у оснивању музеја у Лесковцу. Према његовим речима, у Лесковачком гласнику из 1923. године, музеј је „... чињеница која се стара да очува од заборава и пролазности људске творевине и која им даје историјско обележје...“[3]

Још један предлог о типу и функцији музеја, који је у овом периоду и реализован, заслужује нашу пажњу. На предлог члана школског одбора Текстилне школе Горче Петровића приступљено је оснивању „текстилног музеја“ у коме је била смештена збирка свих оригиналних алата којима су се служиле сељанке при предењу и ткању. Осим тога, при одељењу је формирана збирка свих оригиналних тканина и „зашарака“ којима се одликује српска текстилна производња. За опремање музеја управа Текстилне школе добила је 20.000 динара од Горче Петровића, који је предложио да се музеј назове „Први српски текстилни музеј, осн. Лесковачким фабрикантом Горчом Петровићем“. Формирање оваквог музеја и стицање специфичности које издвајају Лесковац и околину још један су корак напред у развоју идеје о музеју на овом подручју. Ипак, највећи допринос њеном развоју дало је ђачко историјско друштво „Вуловић“, које је својом делатношћу највише одмакло у овом правцу.

Циљ његовог оснивања школске 1926/27. године, осим проучавања прошлости, био је и формирање музеја. Иницијатор је био предузимљиви наставник историје Анатолиј Красовски, а задатак друштва било је прикупљање старина историјске вредности у околини Лесковца. У том контексту практиковани су обиласци и вршена су ископавања на значајним историјским местима, као што су Скобаљић град, Хисар, Царичин град и др. Збирке су допуњаване поклонима и откупом. Постоји чланак у Лесковачком гласнику (12. 10. 1929. године, бр. 40, стр. 3) у коме ђачко историјско друштво моли грађане да доносе старе ствари (оружје, оруђе, накит, украсе, слике, ношњу, намештај, новац, новине, часописе и др.) ради откупа, у циљу попуњавања збирки музеја. Из таквог ентузијазма настале су богата нумизматичка збирка, збирка старог оружја и археолошка збирка, које су биле смештене у посебној просторији, названој „кабинет ђачког историјског одсека“, коју је друштво добило 1928/29. године у гимназијској згради. За уређење кабинета писац чланка у Лесковачком гласнику (16. 2. 1930, бр. 7) Предраг Ђорђевић наводи: „Сваки предмет, свака стварчица добила је своје одређено место“, по чему се може наслутити и музеолошка делатност. Историјским кабинетом управљала је Даница Коларевић, суплент историје. Од значајнијих експоната које је музеј поседовао треба истаћи бакарну статуету из античког доба, нађену у селу Копашница. Осим тога, нумизматичка збирка је садржала 1900 комада старог новца, међу којима је највећи део био из римског доба, док је остали нумизматички

[3] *Лесковачки гласник*, 1923.

материјал водио порекло из византијског и средњовековног доба, као и доба српске средњовековне државе. Недостатак новчаних средстава и у овом првом раду стручњака учинили су да ископавања археолошких локалитета нису била темељна и систематска и да је остала сакупљачка активност била препуштена случају и без праве валоризације предмета. У циљу усавршавања, друштво се претплатило на часопис „Народна старина" и друге мање часописе. Међутим, формиране збирке делом су уништене у окупацији Лесковца, а потпуно у бомбардовању 6. 9. 1944. године, када је и зграда Гимназије срушена до темеља. Нема сумње да су ово били почетни кораци музеолошке делатности, али и чврсти темељи на којима је свест о њој и о музеју добила своје конкретне облике и актере.

После Другог светског рата почиње живља активност на проучавању прошлости Лесковца и околине. Покрећу се многобројне иницијативе, тако да је иницијатива, потекла од Одељења за културу и уметност Министарства проствете НР Србије, већ 27. новембра 1946. године оберучке прихваћена од стране Градског народноослободилачког одбора Лесковца. Формиран је Одбор за оснивање музеја који је добио овлашћење да предузме све неопходне радње, пре свега да прикупи довољан број експоната и обезбеди објекат у коме ће они бити изложени. Председник Одбора био је Велимир Ивановић. Период до свечаног отварања Музеја (непуне две године) био је испуњен изузетном активношћу Одбора. Пасионирани проучавалац лесковачке прошлости и сакупљач нумизматичког и археолошког материјала Сергије Димитријевић поклонио је своје збирке будућем музеју, а сакупљен је и већи број предмета и докумената из непосредне ратне прошлости овог краја и неки други предмети.

Откупљена је кућа Боре Димитријевића Пиксле и адаптирана под стручним надзором архитекте Ивана Здравковића, док су поставку урадили др Милутин Гарашанин и етнолог Добрила Милојевић. То је била археолошко-етнолошка поставка. Музеј је свечано отворен 2. маја 1948. године а први управник био је Велимир Ивановић.

Музеј је био смештен у овој згради све до пресељења у нову зграду, 10. маја 1974. године. Урађена је и стална поставка, од преисторије до завршетка Другог светског рата, чиме су предмети из богатих збирки Народног музеја почели да живе новим животом. Предвиђен је и простор за галерију. То је, уједно, означило почетак „зреле фазе" у раду Музеја. Адаптацију пројекта зграде, као и сталну поставку, урадио је инжењер архитектуре Александар Радојевић, тада доцент на Архитектонском факултету у Београду, док су се на уређивању поставке непосредно ангажовали стручњаци Историјског музеја Србије и Народног музеја у Лесковцу.[4]

---

[4] Народни музеј у Лесковцу 1948-1998, Д. Костић и сарадници С. Марковић, М. Јоцић, С. Рајковић, Ђ. Ђорђевић, Лесковац 1998, стр. 6.

Сада Народни музеј, који је комплексног типа, има укупно 33.439 експоната, од којих је 2.856 изложено у сталној поставци.[5]

Историјат куће Димитријевића

Кућа Боре Димитријевића Пиксле[6] откупљена је са циљем да буде адаптирана у зграду музеја.[7] Кућа је до 1978. године била празна, препуштена зубу времена. Те године је покренута иницијатива од стране Народног музеја у Лесковцу да се кућа Димитријевића рестаурира и ураде други грађевински радови.[8] Овом приликом је урађена: електрична инсталација, уземљење, громобранска инсталација, кровни носач са затегом и заштитом крова од прокишњавања, ПТТ кутија, олуци, прикључак за водовод, сигурносно осветљење. Након тога требало је да се стави у функцију неке музејске поставке. Извештај о радовима извршеним у 1979. години обрадио је архитекта Милорад Воиновић из Завода за заштиту споменика културе Ниш.[9]

Међутим, кућа Димитријевића и даље је стајала празна јер није било средстава за уређење простора. Са доласком у Музеј и ја сам наставила да радим на реализацији пројекта стављања у функцију куће Димитријевића у сталну музејску поставку. Године 1995. урађен је идејни пројекат за сталну музејску поставку. Синопсис сталне поставке сам урадила ја, а архитектонски део радио је проф. архитекта Александар М. Радојевић и Јована Радојевић (слика 1 и слика 2). Од те године па надаље увелико се радило како на рестаурацији зграде тако и на конзервацији[10] експоната који ће бити изложени у сталној етнолошкој поставци. У реализацији овог пројекта консултовала сам своје искусније колеге: Љиљану Тојага-Васић, етнолога из Нишког музеја, Гордану Живковић из Зајечарског музеја и Зорана Родића из Етнографског музеја из Београда. Поједине предмете који су недостајали за саму поставку набавила сам откупом на терену, у чему ми је помогла колегеница етнолог Љиљана Тојага-Васић.

Кућа породице Димитријевић постоји више од сто педесет година и представља изразит примерак типа куће балканског стила.

Власник куће била је породица Антанасија Димитријевића, председника Првостепеног суда у Лесковцу и његове супруге Даре, учитељице, са сином Бором, познатим по надимку Пиксла. Бора Димитријевић

---

5 Статистички подаци из 2000. године.

6 Кућа Димитријевића - Поседовни лист бр. 8/599

7 Заштићена је 15. марта 1948. године, Решењем бр.382/48.

8 Извођач радова „Еснаф“, занатска задруга из Лесковца под бр. 53/79 од 1. 03. 1979. год.

9 Заведено под бројем 813/5. 7 1979, Завод за заштиту споменика културе, Ниш.

10 Конзервацију намештаја је радио арх. конзерватор Звонимир Петковић, са Академије примењене уметности из Београда, метал Миле Симић и Драгана Ишњамовиц, из Народног музеја у Нишу и Иван Стојановић из Народног музеја из Лесковца, текстил сам урадила ја, из Народог музеја из Лесковца.

Музеј сиреда

Музеј из дворишта

Пиксла родио се 1915. године у Лесковцу, где је завршио основну школу и Гимназију, после чега одлази да студира агрономију у Београду. По повратку из Београда, оформио је 1934. године прво аматерско позориште. Био је глумац, редитељ а касније и управник, једном речју душа позоришта. Године 1941. међу првима одлази у партизане, у Кукавички-лесковачки партизански одред. Бору већ на тлу Јабланице хватају недићевци и предају га бугарским фашистима, а они Гестапоу. Стрељан је 27. јула 1942. године у тврђави у Нишу. Кућа Димитријевића, чији је број поседовног листа 2943 бр. 8/599, у улици Учитеља Јосифа 42, откупљена је од Антанасија и претворена у музеј. У њој је требало приказати живот једне добростојеће грађанске породице са краја XIX и првих деценија XX века. То би био и приказ старог Лесковца после ослобођења од Турака 1877/78. године, чијим се одласком у животу града и његових становника дешавају крупне промене на друштвено-економском, урбаном и културном плану.

Архитектонске карактеристике куће и окружење

Кућа је грађена у бондручном конструктивном систему. Зграда је била пре оправке у доста добро очуваном стању, али је током година претрпела знатне измене и поправке. У првом реду споља: димњаци су сви нови, као и конзоле на којима се држе еркери, као и спољна прозорска крила, све је то новијег датума.

У унутрашњости има нових врата, пре свега улазна, а и сва дрвенарија је била офарбана у сиво сем дрвених таваница и долапа. Подови нигде нису задржали првобитни, већ је у свакој соби други под. У приземљу чак има и цигала у холу и подруму, али не из оног доба када је кућа зидана, већ новијег порекла. Све је то данас обновљено и цела зграда је доведена у њено првобитно стање. Чак су и нови димњаци грађени према онима који су се још могли наћи на старим, очуваним зградама из истога доба у самом Лесковцу. Тако је сачувана од пропасти једна лепа и типична кућа старог Лесковца, којих, нажалост, има још врло мало очуваних. Њих из дана у дан „зуб времена“ све више и више нагриза, а нова изградња једну по једну руши. Преуређењем ове зграде у музеј - „Градска кућа“ - сачувана је једна од најлепших старих кућа у Лесковцу.[11] Има приземље (слика 3) и спрат (слика 4) и карактеристичан је пример старе грађанске спратне куће балканског типа. Подигнута је 60-их година деветанестог века.[12]

У зграду се улази из дворишта, испод диванхане, и то прво у мали хол кроз двокрилна богато профилисана врата чије су димензије 2,00 x 1,34 м, ширина хола је 3,80 м и заузима читав средишњи простор. Под предсобља или хола урађен је од опеке, док је плафонска конструкција

[11] И. Здравковић, С. Ненадовић, М. Ђорђевић-Љубинковић, Н. Спремо: *Споменици културе у Лесковцу и околини*, број 4, Лесковац, 1952, стр. 7-9.

[12] Исто.

од дрвених храстових дасака и комуницира са две просторије (2) и (3), чији су подови од храстових дасака, док је плафонска конструкција од кречног малтера. Из просторије (3) улази се у једну малу просторију (5), тзв. „ћилер“, чије су димензије 3,30 x 2,10 м.

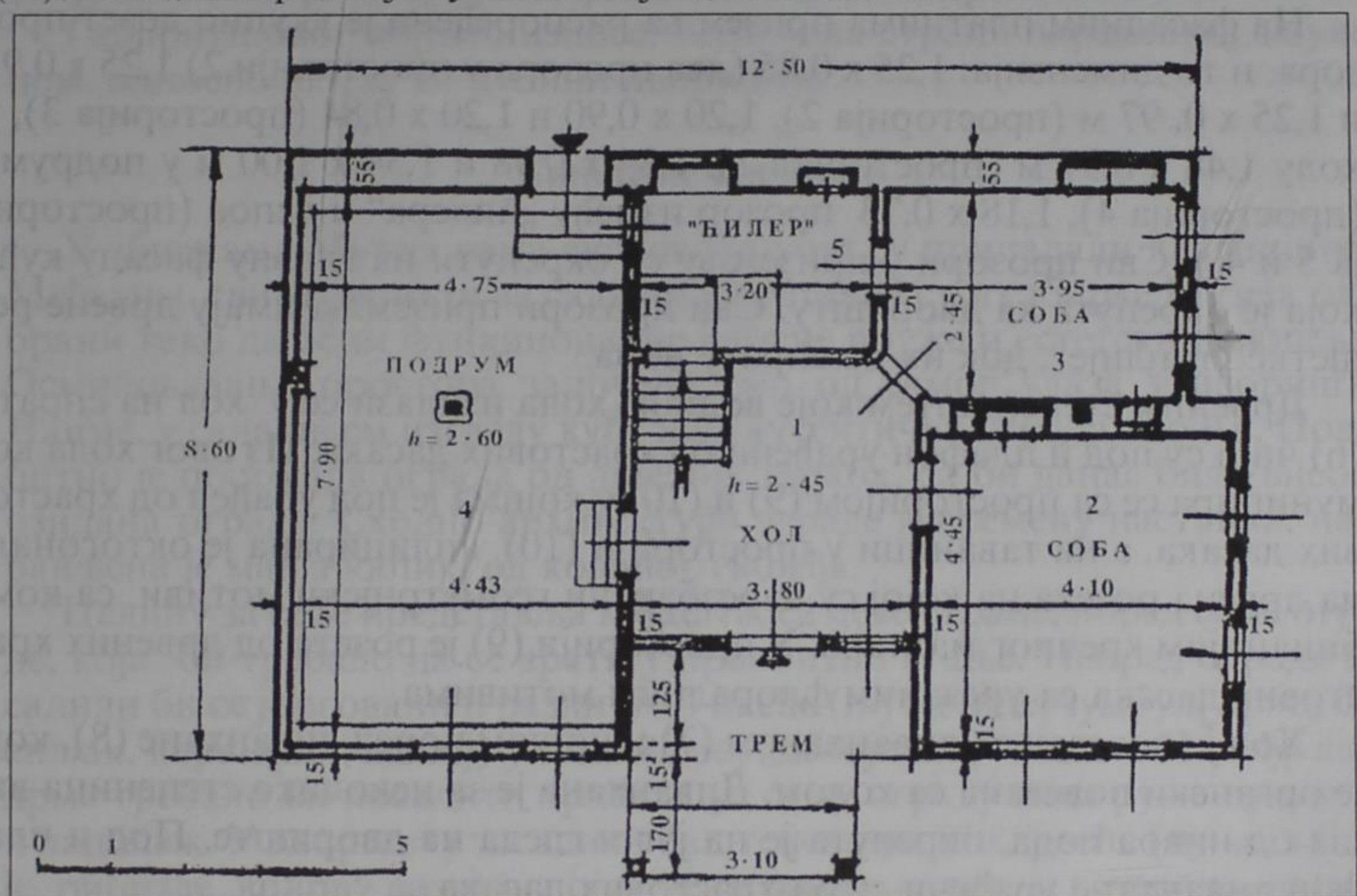

Приземље

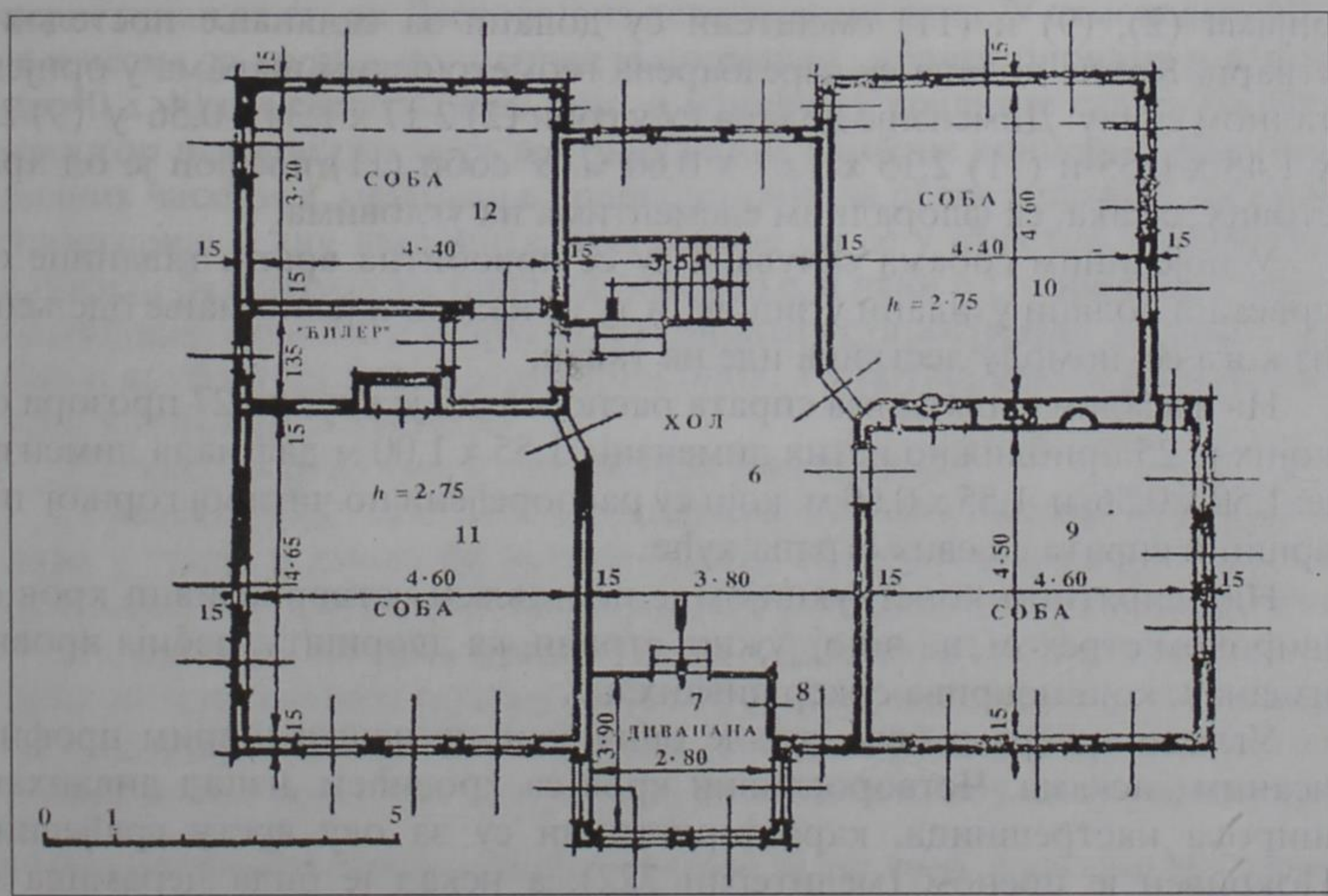

Сиратт

Лево из хола воде врата у подрум (4) (магазу) која је за неколико степеница нижа од пода приземља и у који може да се уђе и са улице, кроз мала, неугледна, али доста широка врата, чије су димензије 1,75 x 1,10 м.

На фасадним платнима приземља распоређено је укупно девет прозора, и то димензија: 1,25 x 0,85 (два прозора у просторији 2) 1,25 x 0,95 и 1,25 x 0, 97 м (просторија 2), 1,20 x 0,90 и 1,20 x 0,84 (просторија 3), у холу 1,48 x 0,97 м (просторија 1), 1,34 x 0,98 и 1,34 x 1,00 м у подруму (просторија 4), 1,18 x 0,73 прозор између „ћилера" и депоа (просторија 5 и 4). Сви прозори у приземљу су окренути на главну фасаду куће која је окренута ка дворишту. Сви прозори приземља имају дрвене решетке „топлије", док их на спрату нема.

Дрвеним степеништем које води из хола изилази се у хол на спрату (6) чији су под и плафон урађени од храстових дасака. Из овог хола комуницира се са просторијом (9) и (10) у којима је под урађен од храстових дасака, а на таваници у просторији (10) аплицирана је октогонална дрвена розета на којој су изрезбарени геометријски мотиви, са комбинацијом кречног малтера. У просторији (9) је розета од дрвених храстових дасака са урезаним флоралним мотивима.

Хол је повезан са диванханом (7) и нишом поред диванхане (8), која је органски повезана са холом. Диванхана је за неколико степеница виша од нивоа пода, окренута је на југ и гледа на двориште. Под и плафон диванхане урађени су од храстових дасака.

Из хола на спрату улази се у просторије (11), (12) и (13). У просторијама (2), (9) и (11) смештени су долапи за склапање постељних ствари. Крила долапа су изрезбарена геометријским шарама у оријенталном стилу. Димензије долапа су у соби (2) 2,17 x 1,34 x 0,56 у (9) 2,7 x 1,45 x 0,55 и (11) 2,15 x 1,67 x 0,60 м. У соби (11) плафон је од храстових дасака, са флоралним елементима на угловима.

У појединим собама сачувала су се првобитна врата, таванице од дрвета и долапи узидани у зидове, а ту се налази и једно мање одељење из кога се, помоћу лествица иде на таван.

На фасадним платнима спрата распоређено је укупно 27 прозора од којих је 25 приближно истих димензија 1,55 x 1,00 м два мала димензије: 1,50 x 0,56 и 1,55 x 0,60 м, који су распоређени по читавој горњој површи спрата са свих страна куће.

Над спратном конструкцијом је постављен четворосливни кров са широком стрехом, на чијој јужној страни, ка дворишту, избија кровни изданак, који покрива еркер диванхане.

Углови еркера и целе зграде опшивени су нешто ширим профилисаним даскама. Четворосливни кров са кровићем, изнад диванхане широка настрешница, карактеристични су за ову врсту грађевина. Покривен је црепом (медитеран 222), а некад је била ћерамида са

димњацима и баџом, који говоре о постојању отвореног огњишта. Ти видљиви елементи и детаљи, обрада фасадних површина, кровна конструкција, као и ентеријер у целини, реконструисани су у потпуности (обрада и избор материјала, финална обрада и презентација).[13]

Габарити овог објекта износе: 12,50 м на страни паралелној са улицом, односно 8,60 м по дубини дворишта.

Синопсис поставке

У збиркама Музеја нема експоната који су припадали власницима. Међутим, сви експонати за садашњу поставку су из збирке Музеја одабрани тако да осим функционалне намене пруже и естетски доживљај. Осмишљавање простора започели смо од самог улаза у двориште. Наиме, у садашњем изгледу куће није аутентична ограда око ње. Првобитно је постојала ограда од дрвених тараба, да би данас била висока озидана ограда. Сходно архитектури зграде и времену настанка, направљена је мања капија од кованог гвожђа.

Целину за себе представља и башта, са леве стране, поред саме ограде, која би требало да се врати у првобитно стање. Испред ограде засадили би се јорговани и различито цвеће (љубичице, зумбул, крин, босиљак, каранфил, шебој) у такозваној „девојачкој“ башти. Између калдрме требало би посадити пркос, а уз саму ограду зида руже пузавице и ладолеж. У дворишту засадити баштенско родно дрвеће (дуње, кајсије, рибизле, винову лозу) испод које се раније седело и вечерало, нарочито када се залије башта. Све ће то створити посебан амбијент, карактеристичан за стари Лесковац из деветнаестог века. У самом дворишту је и чесма за воду, а део испред је поплочан „кулир“ плочама у величини 40 x 40 цм светлозелене боје, а између су травнате стазе. Тај би се простор искористио за разна окупљања: камерне концерте, промоције разних часописа, окупљање колекционара, за разне изложбе. Две мање просторије у дну дворишта претвориле би се у простор у коме би се служила безалкохолна пића, за освежење, и неки од старинских колача (ванилице, сува пита и друго), уз пријатну староградску музику, ту би био и клуб музеалаца и санитарни блок, а у другој просторији је смештена канцеларија кустоса.

У појасу поред саме зграде остала би калдрма.

„Градска кућа“ са сталном поставком постала би нова културна целина у граду и имала би велики значај. На пригодан начин, са добро осмишљеним програмом, овај простор биће драгоцен са више аспекта.

Надам се да би сама организација и садржаји сталне поставке учинили интересантним тај спој старог са новим, али новим које се ослања на традицију. Поред тога, поставка треба да пружа добар увид у степен развијености занатства које је било на таквом нивоу да су управо прос-

[13] Пројекат ревитализације куће Димитријевић радио: проф. Алексадар М. Радојевић и Јована А. Радојевић, арх. пројектант, и аутор сталне поставке етнолог Слађана Рајковић, децембар 1995. год.

тори тих кућа и могли бити тако опремљени, а умеће тих мајстора и данас се високо цени и веома тешко понавља. Као део ове поставке треба посматрати и прозоре и врата, њихову пластику и детаље, плафоне и розете, стубове, капителе, ограде и степениште.

Намештај, који је годинама био у фундусу депоа сакривен, биће великим делом изложен и постаће саставни део одговарајућих, по намени, просторија: кухиње, радне собе, салона, девојачке собе, „кандил собе", просторија за госте и опуштање, холова, диванхана...[14]

Употебни предмети, украсни предмети, предмети покућства у целини допринеће, свеукупно стварању реалне слике одговарајућих просторија. Завесе, драперије, пресвлаке, ћилими, столњаци, текстил уопште, заокружиће слику о намени просторије, њеној естетској вредности, о атмосфери простора у коме се живело и боравило.

Организација поставке прати унутрашњи след склопа и функционалне организације, кретања, а самим тим и „причу" која се том приликом одвија. Вођено је рачуна да се размештајем експоната омогући добро кретање и сагледавање просторија, али да има и пасажа, просторија за окупљања и пружање потребних информација о поставци.

Двориште са новим решењем представља допуну те „приче". Ту се могу одржавати веома разнолике активности. Поменимо: музичке вечери, вечери или дане поезије, рецитала, дане колекционара, дане музеја, промоције књига, часове историје и многе друге активности које ће бити разлог за окупљање.

На улазу у кућу, са леве стране, неколико степеника ниже од нивоа хола, налази се продавница, која представља такође простор интересантан за посетиоце и пружа могућности да се посета музеју памти и после обиласка. Она ће служити и као изложбени простор и продајни простор за многе признате уметнике (просторија 4) (слика 6 и слика 7).[15]

У просторији хол (1) у приземљу иза самих врата изложен је један путни ковчег, поред прозора етажер за цвеће, сточић са полуфотељама, а на поду су простирке. На зидовима у холу је више мањих фотографија.

Из хола (1) улази се у собу која сада служи као кухиња (3), (некадашњи измењени и осавремењени мутвак). По новој замисли, ова просторија има трпезаријски сто са столицама и канабе, у једном делу је креденац у коме су изложени предмети од стакла, разни послужавници и остали ситни предмети. Поред самог огњишта постављена је изаткана шареница на поду, а поред једна столичица троношка, преклад

---

[14] Собе изложених поставки у тексту ће бити означене арапским бројевима.

[15] На цртежима су приказана сва потребна решења за реализацију сталне поставке и дворишта, аутори: Александар и Јована Радојевић и аутор сталне поставке Слађане Рајковић, кустос-етнолог.

на огњишту, вериге, бакарно котле, машице, дрвена карлица за мешење хлеба и остали пратећи елементи у кухињи. Зидове просторија украшавају старински рамови са фотографијама старих Лескочана. У прозорима поставити доста саксија са цвећем.

Из кухиње воде врата у просторију, тзв. „ћилер“ (5) који је некад служио као остава. Намена се не би променила.

У соби десно је радна соба др Жака Конфина (2), Лесковчанина јеврејског порекла, који је живео и неко време радио у Лесковцу као лекар и писац. Изложени су његов писаћи сто, столица, писаћа машина, тросед, етажер за цвеће, простирка за под која одговара овом простору. На зидовима фотографије др Жака Конфина и породичне фотографије у старим рамовима. На постаментима са стакленим витринама изложени су остали лични предмети др Жака Конфина, а на полици његова објављена дела.

Заоставштина др Жака Конфина налази се у Народном музеју у Лесковцу од 1981. године, када је уступљена етнолошком одељењу од Савеза јеврејских општина Југославије и Јеврејског историјског музеја из Београда. Чине је:

1) књижевна заоставштина
   а) књиге и часописи - 45 наслова
   б) дела у рукопису
2) преводи
3) плакати са премијера
4) чланци, прикази, дневник
5) ордени и признања

Укупна књижевна заоставштина др Жака Конфина, писца, преводиоца, публицисте, друштвеног и културног радника, мецене, надасве хуманисте и хумористе специфичног кова, садржи 822 наслова.[16]
У садашњој поставци приказани су његов живот, његово стваралаштво и личност.

Дрвеним степеништем, са лепо обликованом оградом од дрвених балустра, из приземља пење се у хол на спрату (6). У њему је, на северном зиду, према улици, изложена једна зидна витрина са женском градском ношњом из XIX и почетком XX века, са (либаде, марама за либаде, сукња и фес са барешом за главу), а поред је велика урамљена фотографија жене у српској грађанској ношњи (слика 8 и слика 9).

Поред витрине, у једној пулт-витрини изложиће се женски и мушки накит и ситни употребни предмети: бисерни тепелук, бареш, накит за главу - грана прстен, наушнице, гривне - наруквице, брош, сат мушки, кеса за дуван, табакера, муштикла - чибук и друго. Поред саме витрине је угаона сећија, на којој би посетиоци могли да седе и да се одморе, а да имају и поглед на улицу. Поред је каса - шкрињa за новац и драго-

[16] Заоставштина др Жака Конфина, Слађана Рајковић, „Помак“, бр. 19, 2001. год, стр. 4-5.

цености. Овај део је органски повезан са диванханом (7) и нишом поред диванхане (8).

Диванхана (7) је уређена на аутентичан начин. Под је застрт пиротским ћилимом, а миндерлуци прекривени јан ћилимом, са везеним јастуцима на њему. На једном углу миндерлука је ђерђеф за вез. На рафовима је различито метално покућство: ђугум, ибрик, џезве, кутије за кафу и шећер, млин за кафу, сахани са поклопцем. На поду је мангал и декорисана синија од бакра, мале шољице за кафу и посуде за шећер на њој. Са једне и друге стране, по један сандук за девојачку спрему. На прозорима диванхане налазе се завесе које су ручно ткане у кобинацији памука и конопље.

Затим, гостинска или „кандил" соба (10) одмах с леве стране на спрату, окренута према истоку. У овој соби је на зиду смештена икона Св. Николе са кандилом, а у самој нишици смештени су сви култни предмети који су потребни за разне светковине: кадионица, свећњак и друге ситнице. У соби је изложено канабе са две фотеље у плавој боји са сточићем, два етажера за цвеће, креденац (витрина), разни предмети од стакла, порцелана, сребра. У углу собе је једна тучана пећ. Изложен је материјал кућног инвентара: пиротски ћилим, тишлајфери за под, лустер, завесе и други ситни предмети.

У једној од већих соба, такозваној визитној соби (9), у простору који је служио за изузетне прилике, изложен је један салон. Чини га салонска гарнитура „зеленомаслинасте" боје са флоралним орнаментима која се састоји од: канабеа и шест тапацираних фотеља. Затим, велико зидно огледало са постољем и велика фотографија са постољем (мушкарац и жена у грађанској ношњи). У овом амбијенту изложен је и пиротски ћилим, тучана пећ, лустер на гас, грамофон са трубом, предмети за сто (миље, пиксла), витрина - полица (ваза од стакла, посуда од стакла за ситне колаче и воће, сервиз за слатко, бокал, флаша и чашице за ликер, сервиз за воду, послужавник од порцелана, кашичице за слатко са држачем и друго), од свега помало.

У делу собе према дворишту, тј. на западу, у раднај соби (11), изложен је писаћи сто у дуборезу, орман за књиге у дуборезу, тросед и две фотеље и тапацирана столица, све у стилу необарока. У углу је још једна тучана пећ, а на писаћем столу лампа, печат, мастионица. На поду пиротски ћилим, прикладне завесе на прозорима, као и етажери за цвеће (слика 13).

Соба увучена унутра је „девојачка соба" (12), где је смештен један кревет са пратећим елементима хеклани прекривач, јастук од крепсатена. Ту су и орман, огледало, комода за рубље, два сандук ковчега за спрему, шивећа машина, леген и бокал од керамике и по зидовима урамљени везови од срме - „златовез". На поду су прекривачи рађени од беле вуне, тако да је читава девојачка соба у белој боји. Уз саму ко-

моду за рубље много је текстилних предмета: пешкири, спаваћице, капа за ноћ и остали предмети који су ручно везени. На прозору крем-беле завесе, ручно рађене. Стална музејска поставка „Градска кућа“ отворена је 9. маја 2002. године.

Овом поставком, пре свега, жеља нам је била да се реши овај стални простор и да се изложи етнографски материјал. На тај начин су многобројни етнографски предмети из Лесковца и околине, до сада чувани у депоу, угледали светло дана. Са њом смо освежили успомене на стари Лесковац.

За мене, која сам годинама радили на истраживању, откупу и обради разног етнографског материјала за поставку велика је сатисфакција што сам године труда оправдала.

Показало се да амбијенталне поставке представљају изванредан доживљај за посетиоце, јер се прошлост доживљава у оригиналном амбијенту.

Поставку је отворио академик Петар Влаховић, који је том приликом рекао: „Поставком која је пред нама приказана је кућа која има, поред архитектонског, посебан животни и друштвени значај. Вишевековно градско градитељско наслеђе Лесковца показује преплитање старе балканске, словенске и оригиналне грађевинске традиције коју допуњавају нови садржаји и, истовремено, осветљавају њихову природну, друштвену, културну и етничку условљеност. Слађана Рајковић, етнолог, аутор поставке, мудро и вешто приказује лесковачку градску кућу и културу становања по подацима који су добијени од њених власника, њених житеља, суседа, гостију и других личности које су у њој повремено свраћале или боравиле. Поставка је, као што се види, зналачки осмишљена, духовно структурирана, концепцијски оригинално и стручно обликована. За ово заслуга припада аутору поставке.“

Да смо оправдали концепцијску замисао видимо из посећености ове поставке, која је велика.

Ево и неколико цитата из књиге утисака: „... Господе, хвала теби, што ме твој прст упути у срце Србије, у Лесковац, да напојим своју душу напитком, који ће ми бити вечно надахнуће. Данас, у овој кући, у овом амбијенту, у мени се узбурка српска крв. Трепетљивим срцем се враћам у Београд, богатија.“ (Слободанка М. Антић, песникиња из Београда)

„...Овакви догађаји значајни су не само за град Лесковац него много више за цели наш етнички простор. Радује ме што сам био учесник и сведок.“ (Митар Михић, директор Етнографског музеја из Београда)

„...Треба сачувати од заборава наше историјко корење, очувањем ове куће“ (Зоран Јовић, професор из Ниша).

За ову прилику штампан је популаран изложбени водич који нас уводи у историјат и поставку „Градске куће“.

Прилог: водич за „Градску кућу“

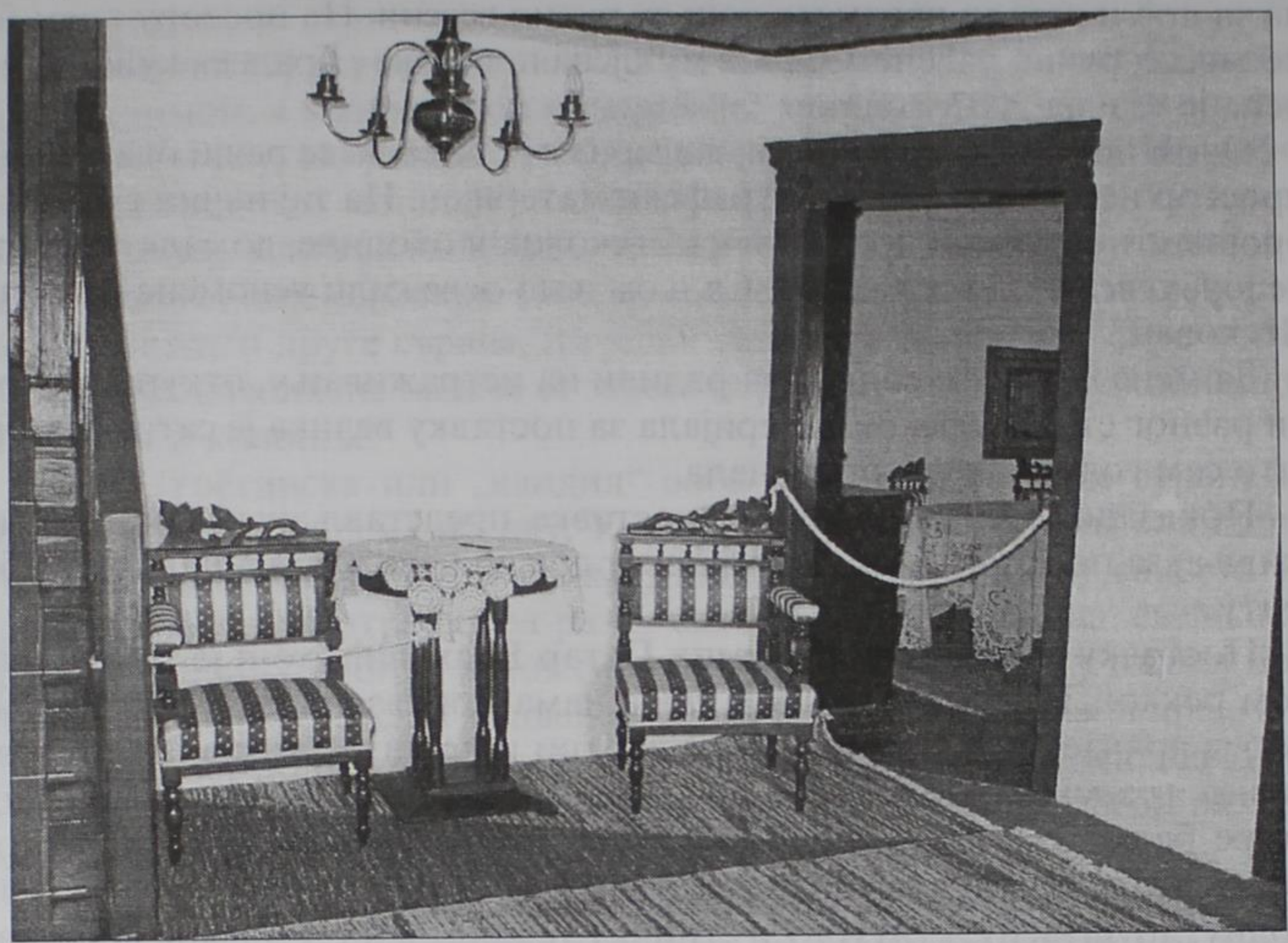

Хол у приземљу

Соба Жака Конфина

Кухиња

Хол на спрату

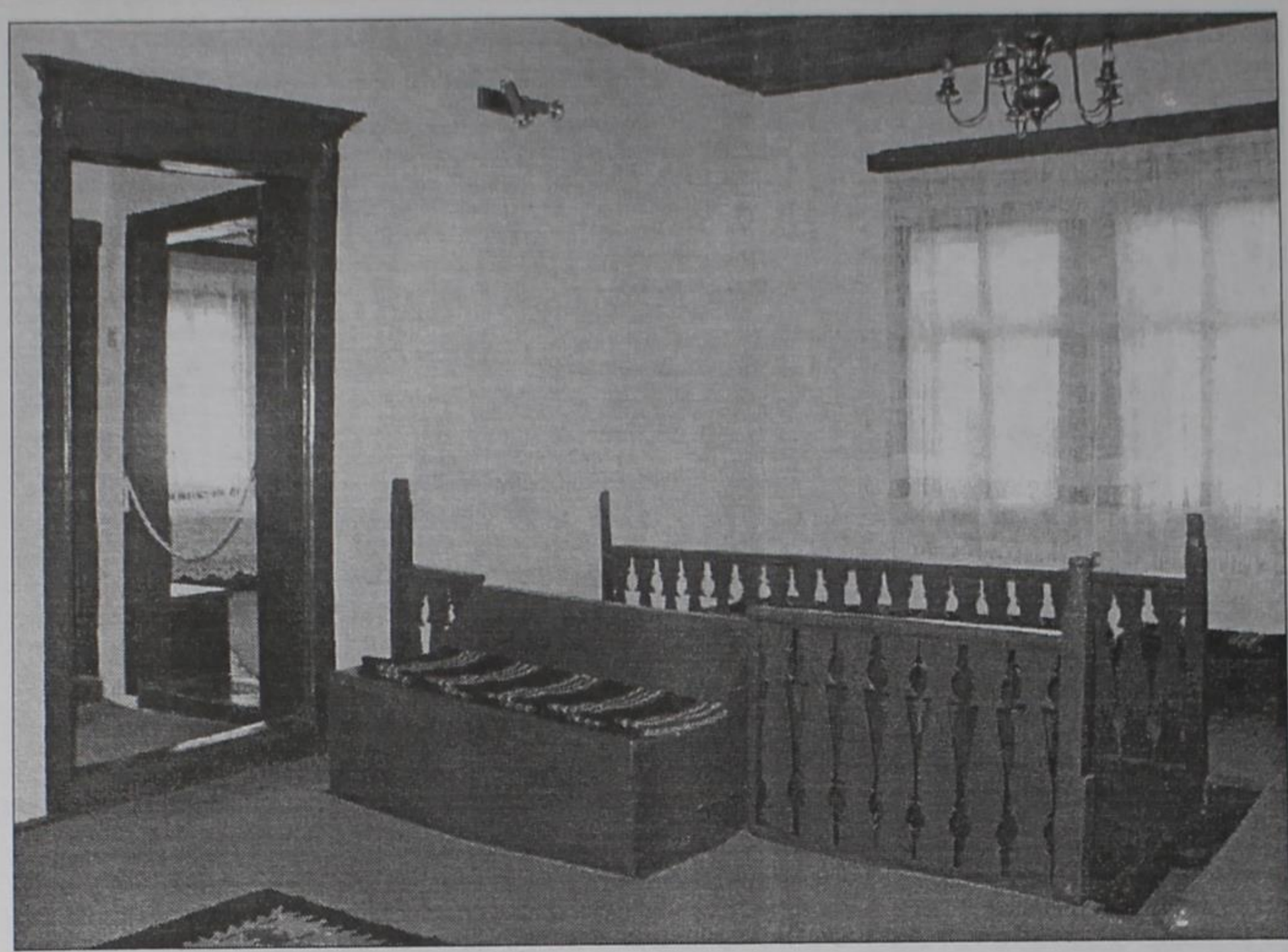

Степеница на спрату

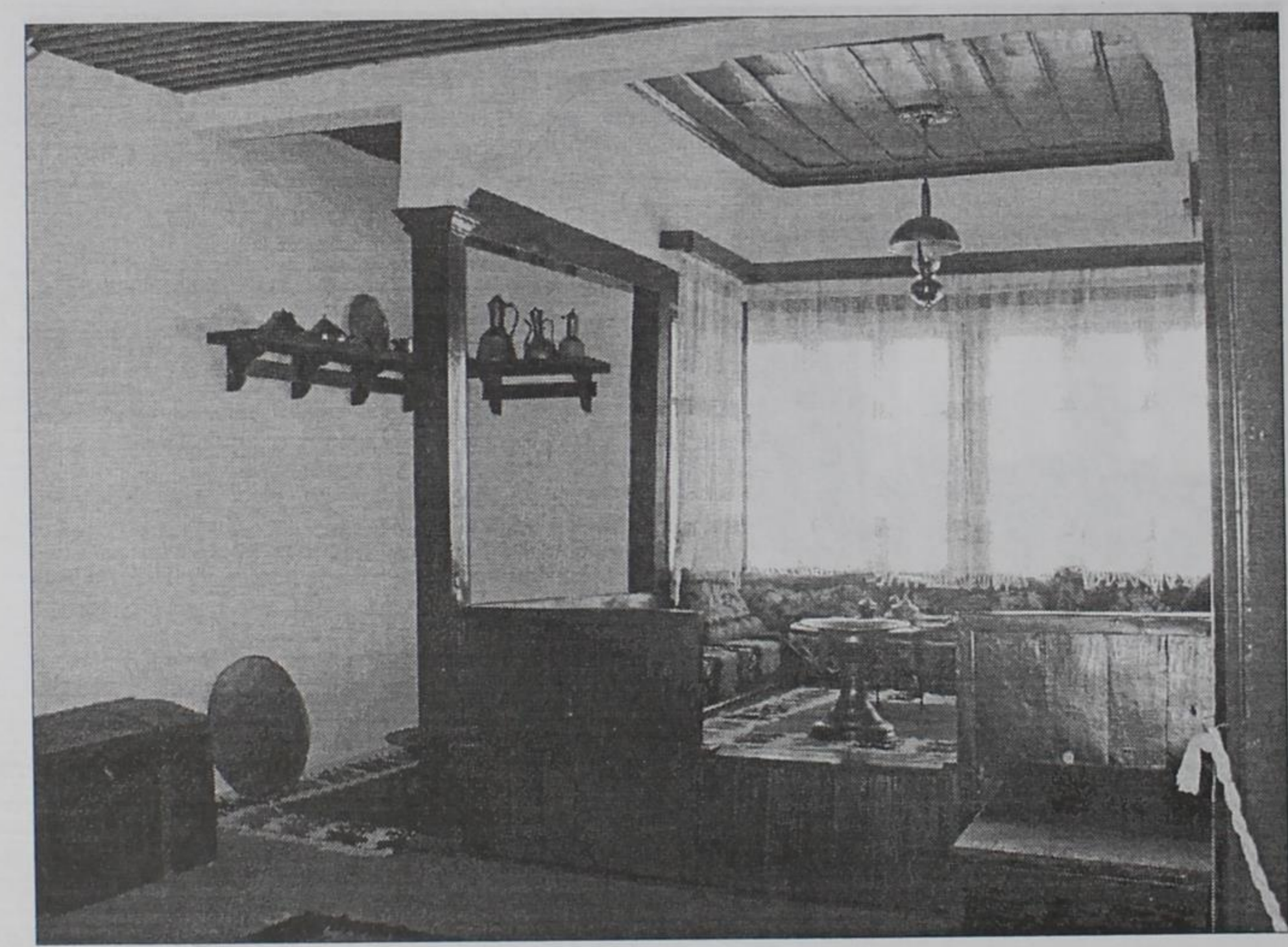

Диванхана

Кандил соба

Салон

Радна соба

Дедојачка соба

Summary

Sladjana Rajkovic

TOWN HOUSE PERMANENT MUSEUM EXPOSITION

After brief expose of activities done prior establishing and start up of work of National Museum in Leskovac and its summarized history, the author gives description of house of the Dimitrijevic family in Leskovac, which was purchased and turned into the museum. When the national Museum was given a new house, the old one needed some reconstruction steps and repair it for its new purposes.

The house of the Dimitrijević family has been existing for 150 years and presents exclusive example of the Balkan type of house. Therefore, it was decided to form the exposition of the project Town house which presents elements of urban culture in Leskovac for period of the end of XII and start up of XX century. Among dominate ethnological elements, Town house exposition includes room of doctor Zan Konfin, the writer humorist, who used to live for some time in Leskovac.

The paper covers the house itself which is, according to its architecture characteristics, among the most beautiful ancient houses in Leskovac, as well as complete ethno exposition and description of.

ЧЛАНЦИ И ПРИЛОЗИ

UDK: 902 Димитријевић С.
069.51:903/904(497.11)

Мирослава Јоцић

ИЗ АРХЕОЛОШКЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА*

Отварању Градског музеја у Лесковцу, 2. маја 1948. године, претходиле су веома опсежне припреме у којима су се ангажовали стручњаци делегирани од тадашњег Министарства просвете НР Србије, љубитељи старина и ентузијасти из Лесковца. Посебно су се истицали проф. М. Филиповић, етнолог, М. Гарашанин, археолог, З. Миљковић, судија, Д. Кулић, правник, и С. Димитријевић, економиста.

В. Ивановић, учитељ и први управник Музеја, као референт за народно просвећивање ОНО-а, добио је обавезу да се искључиво бави музејском проблематиком, да би се видело са каквом се пажњом и озбиљношћу приступило том значајном културном задатку. Свој пуни удео у формирању и отварању Музеја имао је и др Сергије Димитријевић. Као љубитељ старина, био је активан члан Одбора за отварање Музеја и радио је врло успешно на његовој пропаганди. Држао је предавања и писао о прошлости Лесковца и околине. У неколико наврата поклонио је Музеју драгоцене предмете, археолошке и нумизматичке, и тиме је створена солидна основа за формирање збирки Музеја. Већ у тој почетној фази формирања Музеја наслућивала се његова будућа физиономија и богат садржај.[1] Поклоњени предмети припадали су збиркама:

– минеролошка збирка (минерали нађени на територији округа приказују одређену геолошко-петрографску слику лесковачког краја)

– археолошка, збирка праисторијских предмета (са локалитета Хисар и Градац),

– етнографска збирка (59 примерака кујунџијске израде, 16 комада пафти, јатаган заплењен од Турака 1877. године у бици код Мале Копашнице)

---

[1] Н. Тимченко, *Народни музеј у Лесковцу 1948-1983*, монографија, Лесковац 1983.

* Благодарност дугујем г-ђи Надежди Димитријевић која ми је уступила фотографије и омогућила увид у археолошку заоставштину др С. Димитријевића.

– нумизматичка збирка (888 комада римских, византијских и средњовековних новчића и 1300 других предмета музејске вредности).[2]

Др Сергије Димитријевић рођен је 1911. године у Пироту од оца Милана, дентисте, и мајке Софије Караулове, зубног лекара, која је родом била Рускиња из Одесе.

Основну и средњу школу мали Сергије завршио је у Лесковцу, где су његови родитељи имали прву зубарску ординацију, а мајка Софија је била не само прва жена зубар већ и прва жена факултетски образована. Она је умногоме допринела развијању здравствене културе у народу југа Србије.[3]

У време док је био ученик нижих разреда Гимназије у Лесковцу, код Сергија се родила љубав према археологији, теренском истраживању, сакупљању и проучавању прикупљених старина. У том младалачком заносу и љубави према сакупљању, Сергије је имао пуну подршку својих родитеља. Они су одобравали његово интересовање за старине, које је у међувремену прерасло у страст, и подстицали га јер су били у могућности да издвајају одређене своте новца за куповину предмета које је Сергије налазио код колекционара.[4]

Та рана љубав према археологији и колекционарству била је одлучујућа у каснијем формирању Сергија у зрелог човека који ће сав свој живот посветити науци.[5] У свим тим догађајима важну улогу одиграо је професор историје у лесковачкој Гимназији Анатолиј Красовски, који се, иначе, бавио археологијом и био је задужен за ђачки музеј. Он је посебно био вешт да своје ђаке заинтересује за прошлост и за њено изучавање.

---

2 *Наша реч*, бр. 2, од 11. јануара 1947. године донела је следећи напис: Највећи и најдрагоценији поклон Музеју учинио је др Сергије Димитријевић, директор Економског института при Привредном савету ФНРЈ, који је годинама стрпљиво радио на сакупљању материјала за научно проучавање нашег краја и суседних области. Уп., архива Народног музеја у Лесковцу.
Наша реч од 8. маја 1948. године пише: Отворен је Градски народни музеј - Нов поклон Музеју у Лесковцу. Археолошки предмети из млађег каменог доба ретке вредности од којих 17 потичу из Винче код Београда, а осамнести примерак нађен је у Кладову, спада међу најређе и најлепше музејске предмете ове врсте (укупно 81 поклоњен музејски предмет).

3 М. С. Димитријевић, Софија Димитријевић – први зубни лекар у Лесковцу, Наше стварање бр. 3, Лесковац 1998., 387.

4 Према саопштењу Надежде Димитријевић, супруге покојног Сергија Димитријевића.

5 Н. Цветковић, „Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима лесковачког краја", Лесковачки зборник XV, Лесковац 1975., 285.

Поред прикупљања историјско-археолошких предмета за своју збирку, Сергије се бавио и теренским радом. Обилазио је, сам или у друштву са друговима, многа позната археолошка налазишта у лесковачком крају и своја запажања о њима педантно бележио. Тако, обилазећи терен, приметио је да лесковачка котлина обилује праисторијским налазиштима, што је било, на првом месту, условљено природним богатствима.

У периоду 1925 -1930. године рекогносцирао је локалитете Градац код Злокућана и Малу Копашницу код Грделице. Прикупљао је глинене комадиће које су сељаци одбацивали приликом пољопривредних радова, њима пунио своју торбицу а касније их, код куће прегледао и сврставао, покушавајући да изломљене комаде споји у целину.

Пре Другог светског рата, када се проширавао пут од Вучја ка електричној централи (једна од најстаријих у Србији, из 1903. године) која се налази у подножју средњовековног утврђења Скобаљић град, у најдубљим слојевима откопане су две римске посуде, једна је била потпуно цела, друга разбијена. Сергије је већ био на том месту и, наравно, обе посуде нашле су се у његовој збирци (касније их је поклонио Градском музеју у Лесковцу).

Тридесетих година XX века Сергије рекогносцира вишеслојно налазиште, брдо Хисар у Лесковцу, и тамо прикупљао разне предмете из праисторије, око 22 комада, које такође поклања Музеју у Лесковцу.[6] Његов први чланак из археологије о утврђењу на Хисару публикован је у *Старинару* за 1933/34. годину.[7] Анализирајући прикупљене предмете са Хисара, он сасвим правилно закључује, цитирајући проф. М. М. Васића, да стратиграфија Хисара указује на континуитет живота од праисторије до средњег века: ту се од ране праисторије налазило земљано утврђење које је било опасано сувим ровом.[8]

Лесковац је значајно место и важна балканска раскрсница путева. Прошлост Лесковца, несумњиво је, треба тражити на брду Хисар, које је због изванредно повољног положаја, погодности за осматрање и контролу котлине, било насељавано од најранијих времена. Сергије је, заједно са Красовским, рекогносцирао плато и падине брда. Том приликом видео је широке зидове утврђења, грађене од опеке и малтера

6 Архива Надежде Димитријевић.

7 С. Димитријевић, „Хисар код Лесковца“, Старинар , серија III, књига VIII-IX, Београд 1934, 311-313. Тај текст био је прештампан у лесковачким „Недељним новинама“, од 30. V 1935; И. Богдановић, М. Јоцић, П. Поповић, „Сондажна истраживања локалитета Хисар (Лесковац)“, Лесковачки зборник XXXV, Лесковац 1995; М. Јоцић, С. Перић, М. Стојић, „Керамика из стамбеног објекта са локалитета Хисар у Лесковцу“, Лесковачки зборник XXXIX, Лесковац 1999, М. Јоцић, С. Перић, М. Стојић, „Вишеслојно насеље брњичке културе Хисар у Лесковцу“, Лесковачки зборник XXXX, Лесковац 2000., М. Стојић, „Брњичка културна група у басену јужне Мораве“, Лесковачки зборник XXXXI, Лесковац 2001, Исти, „Гвоздени предмет у облику игле са локалитета Хисар у Лесковцу“, Лесковачки зборник XXXXII, Лесковац 2002.

8 М. Гарашанин-В. Ивановић, *Праисторија лесковачког краја*, Лесковац 1958,41.

који су се назирали испод површине земље. Сматрао је да се ради о византијском утврђењу.

На основу прикупљеног материјала, као и на основу каснијих научних истраживања, на Хисару су заступљени: касни неолит, рано бронзано доба, брњичка култура, период латена, римски и византијски период и српски средњи век, од времена насељавања Словена. На Хисару су нађени бројни вредни предмети: керамика и остаци кућног лепа, бакарна секира из периода Винча-Плочник II, Градачка фаза III, с краја V или почетка IV миленијума, златници цара Константина (306-337), златни солиди Јустинијана (527-565), и Јустина II (565-578), питоси, амфоре, оловна була (печат) епископа Константина града Дирахиона (данашњи Драч у Албанији), XI век, остаци цркава, некропола итд.

Како је Сергије више био на терену него код куће или на неком другом месту, једном је сазнао од мештана да су у околини Власотинца, на обали Власине, у селу Конопница, нађени „старински предмети" - стилизован јелен и два ажурирана привеска из гвозденог доба.[9]

У попису праисторијских налазишта Србије М. Гарашанин наводи да је за село Конопницу као значајном налазиште, где је евидентирано неколико налаза, податке преузео од С. Димитријевића.[10]

Оштром и испитивачком оку Сергијевом није могло да промакне узвишење Градац код села Злокућане, на десној обали Јужне Мораве. Ова упадљива конфигурација одмах је привукла пажњу знатижељног истраживача, те он креће у рекогносцирање.

Прва ископавања на локалитету Градац вршена су још 1909. године под руководством проф. М. М. Васића који је резултате тих истраживања публиковао у Гласу Српске краљевске академије наука и уметности, у књ. 86. Готово пола века касније настављена су започета истраживања.[11] На великом платоу нађени су делови насеља чије је испитивање започело далеке 1909. године. Насеље је поред стамбених објеката - земуница, поседовало и одбрамбени систем у виду јарка, чији је један део био откривен. Испоставило се да ту постоје три фазе живота утврђеног насеља. Најстарије насеље припада фази Градац - винчанске културе, друго је из периода енеолита - култура Бубањ - Хум I, а треће насеље се везује за рано бронзано доба јужног Поморавља (Бубањ - Хум II), укључујући и елементе касног енеолита у Подунављу.[12] Налази латенског периода су спорадични. Из римског периода, на

---

9 Н. Цветковић, нав.дело, 286, привеске погрешно наводи као дечје звечке. Привесци се чувају у Народном музеју у Лесковцу а јелен је у приватној збирци Димитријевић. Фигуру јелена публиковао је М. Гарашанин, „Два нова налазишта бронзаног доба из јужног Поморавља". Археолошки вестник, VI/2, Љубљана 1955, 274.

10 М. и Д. Гарашанин, *Праисторијска налазишта у Србији*, Београд 1951, 31.

11 Б. Сталио, *Градац, праисторијско насеље*, Београд 1972.

12 М. Гарашанин, *Праисторија Србије I*, Београд 1973, 101-102.

Грацу је нађена статуета „Весталке", касније је дефинисана као богиња Јунона.[13]

Са овог налазишта он је успео да прикупи око 90 предмета, међу којима су посебно занимљиви фрагменти керамике са типичном неолитском орнаментиком, несвакидашња женска статуета са грбом - грбава фигурина (касније нестала) и једна стубаста статуета са карактеристичном представом очију у облику урезаног троугла, која припада старијој фази винчанске културе (Винча - Тордош).[14] Све те предмете, такође, поклонио је Градском музеју у Лесковцу.

У археолошким забелешкама Сергија Димитријевића постоји назнака о „мегалитској цивилизацији" у Пустој Реци. Реч је о објектима нејасне намене, које наводи С. Тројановић. Камена плоча „жртвеник" из Бојника, по Тројановићу, пренета је почетком XX века у Етнографски музеј у Београду. Сличан споменик, са „зделастим удубљењима", које највероватније представљају природне творевине, нађен је код села Лозане.[15]

У контексту поклоњених збирки неопходно је осврнути се на археолошке предмете које је Сергије Димитријевић даривао тадашњем Градском музеју у Лесковцу. Ти поклони су, заправо, били солидна основа, како је далеке 1947/48. године забележено, за уређење и отварање музеја у Лесковцу.[16] Поклон се састојао од 1871 музејског предмета. Други поклон, од 527 предмета, носи датум 15. јануар 1947. године, а трећи је од 2. маја 1948. године. Дародавац је изричито захтевао „да сви поклоњени предмети остану заувек у Лесковцу и да се не уступају никаквој установи ван Лесковца; да предмети носе ознаку да воде порекло из збирке Сергија Димитријевића", што није испоштовано а неки су експонати и нестали.

КАТАЛОГ

1. Винчански идол

Потиче са познатог неолитског налазишта Винча код Београда. То налазиште дало је назив читавом културном комплексу, балканско-анадолском, млађег неолита, који се протеже од западних обала Мале Азије преко јужног и централног Балкана, до Трансилваније, а у кас-

---

13 С. Ерцеговић-Павловић и Д. Костић, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Београд 1988.

14 Д. Срејовић, *Уметност и религија, Винча у праисторији и средњем веку*, Београд 1984, 42-55.

15 М. Митић, приказ; С. Тројановић, Die Megalithe in Serbien in Bezug auf einige Kulturverhaltnisse der Balkanhalbinsel, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, XXXIX, 3,4, 94-99.

16 Записник о поклону потписао је први управник В. Ивановић, референт за народно просвећивање ОНО-а за Лесковац.

ним варијантама шири се према западном Балкану, преко Паноније, до алпске области. Тај комплекс је настао сукцесивном миграцијом, полазећи са југоистока, из егејско-малоазијског света, према коме гравитира и област јужног Поморавља и Подунавља, како се то досад сматрало. Нова научна сазнања говоре у прилог теорији да су најстарије цивилизације и прво писмо, управо настали у Подунављу, односно на простору централног Балкана (Лепенски вир, Винча).

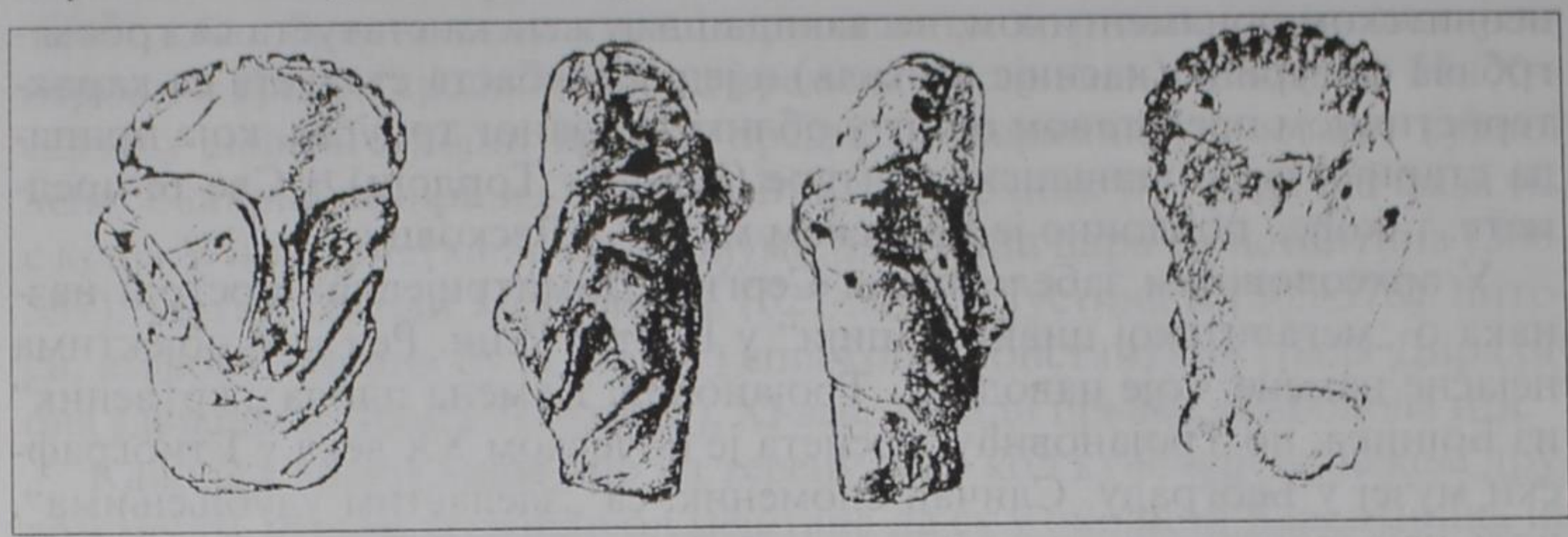

На глави фигурине истиче се већи, пластични нос, очи су представљене убодима, лево уво је оштећено а десно је пробушено (вероватно за минђушу). Коса је сакупљена у виду дијадеме, са урезима који су испуњени белом бојом. На лицу се налазе дубоки, коси урези као да су вео или марама која је прелазила преко уста. Као што су људи бојили лице и тетовирали га, тако су и фигурине бојили црвеном бојом и украшавали их. Разноврсност типова и варијетета статуета има паралеле у Егеји и Египту. Поред употребе фигурина у култу, претпоставља се да су стављане и у гроб поред покојника, са симболичком функцијом у вези са будућим оживљавањем умрлог, као што су то „ушабти" фигурине из египатских гробова. Зарези на лицу винчанских фигурина могу се објаснити и као маске које су људи стављали на лице приликом копања руде цинабарита, као заштиту од опасних испарења чији је састојак отровна жива.[17]

2. Камене секире - чекићи

Нађене су у околини Лесковца, код Печењевца, на десној обали јужне Мораве.[18] Према својим типолошким особинама припадају периоду касног неолита - раног енеолита (бакарно доба). Израђене су од ситнозрног пешчара, велике тврдоће, тамносиве боје, добро углачане. Са шире стране ових алатки виде се трагови употребе. Употребљаване су за мрвљење зрневља, пигмента или као убојито оружје у лову и рату. Продукција камених секира - чекића са отвором за држаље започиње у касном нео-

[17] М. М. Васић, *Праисторијска Винча*, I-IV, Београд 1932.
[18] М. Гарашанин-В. Ивановић, *Праисторија лесковачког краја*, Лесковац 1958, 44.

литу - раном енеолиту. Њихова појава прати се све до средине бронзаног доба, када имитирају металне узоре. Неки примерци таквих секира су толико фине израде и без трагова употребе па се претпоставља да су могли бити и у функцији статусног симбола.[19]

3. Скарабеј (scarabeum)

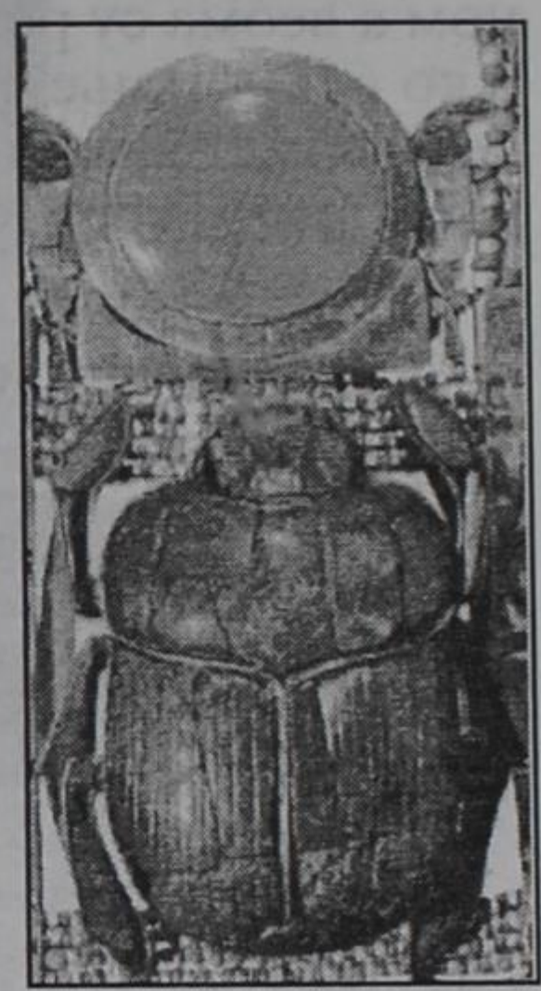

Непознато место налаза. Скарабеј је некад амулет а некад се ставља у прстен и користи као печат. Нарочито је популаран у Египту од краја III миленијума. Минијатурни скарабеј – амулет од тиркиза, фине израде. Горња страна је у облику свете бубе балегара (котрљан), а на доњој, равној страни урезани су хијероглифи, света египатска слова. Текст је у неколико редова. Како је реч о минијатурном предмету, дужине 2 - 3 цм, са веома лепо обликованим словима, скарабеј представља изузетно уметничко дело.[20]

Scarabeus је латински назив за бубу балегара. Он је слика Сунца које се само из себе рађа. Као циклички симбол сунца, био је истовремено и симбол ускрснућа. У египатском сликарству скарабеј међу предњим ногама држи велику сунчеву куглу: као што се бог Сунца враћа из мрака ноћи, тако се за скарабеја сматра да се поново рађа из балеге у коју је положио своје семе. Зову га богом Кетријем, излазећим сунцем. Хијероглиф, скарабеј, с испруженим ногама, одговара глаголу kheter (лат.), што значи постати узевши облик.

Скарабеји су ношени и као делотворне амајлије (амулети). На мумијама опремљеним раширеним соколовим крилима, као на Тутанкамоновом саркофагу, скарабеји су стављани на срце покојника и зову се срцескарабеуси. Срце преминулога у сцени психостазије било је морални сведок покојника, суд његове савести, оно га је могло оправдати или осудити на Страшном суду. Скарабеји су имали функцију да не кажу тајне умрлог већ, као симболична одбрана, да прећуте и заштите личност. У случају да одају тајне умрлог, постојао је аманет да се скарабеј распрштн и уништи. Скарабеј је био и гаранција да ће поново вратити умрлог из доњег у горњи свет и отуд је симбол бога Сунца, младости, вечности.

Скарабеји су израђивани од тиркиза, јер је тиркиз-камен симбол Египта, његове вечите младости и непрекидног трајања.

Од времена XVIII династије (1554–1305. године пре Христа и касније) скарабеји се издају и поводом неких значајних догађаја, јубилеја

---

[19] Д. Срејовић - Б. Јовановић, „Преглед каменог оруђа и оружја из Винче", Археолошки вестник , Acta archaeologica, VIII/3-4, Љубљана 1957, 256-296.

[20] Скарабеји су ретки налази у Србији. Као импорт, један је пронађен приликом ископавања праисторијског тумула у Пилатовићима код Ужица. Скарабеј из Сергијеве збирке потписаној је познат из аутопсије. Налазио се дуго у збирци етнологије, нестао је из Музеја у Лесковцу са одласком кустоса Р. Стојановић у пензију.

или смрти неке значајне личности. Скарабеји са текстом од више редова представљају краљевско издање. Израђивани су и за принчеве и принцезе, приликом устоличавања фараона на престо. Познат је скарабеј за кћер фараона Ехнатона и Нефертете, као и Тутанкамонов скарабеј из око 1340. године пре Христа. У Египту обичан свет није могао да носи скарабеум. Уобичајена форма скарабеја је са доњом равном страном а веома су ретки примерци који су израђени као буба са ножицама. Ако су од мање важности, имају само урезан египатски крст - анк или неки симболични знак.[21] Скарабеји са текстом у пет и више редова имају енормну вредност.

4. Кладовски идол

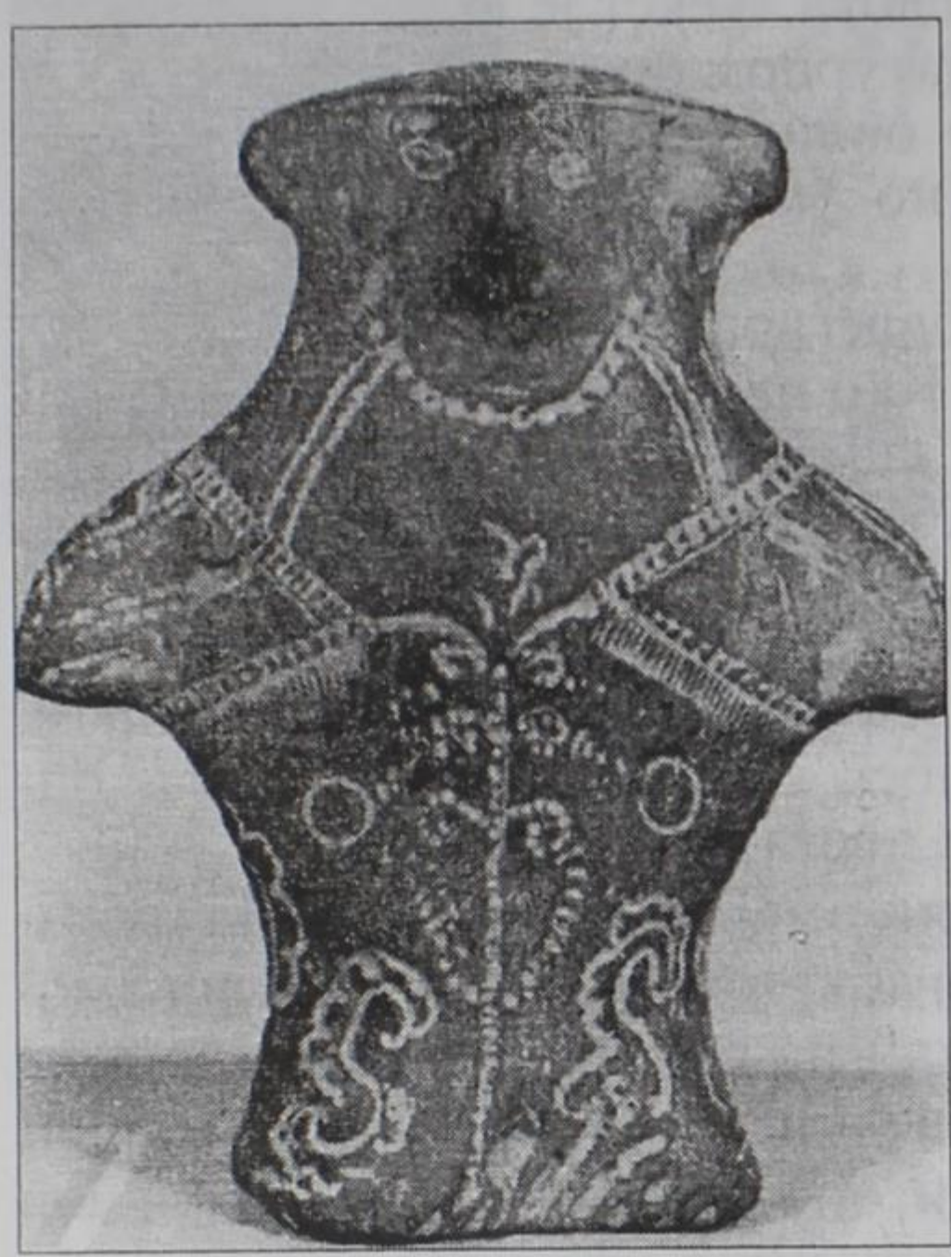

Нађен је у Кладову, на Дунаву, и међу поклоњеним археолошким материјалом свакако је најзанимљивији. Статуета је стубастог типа, са доњим делом проширеним у облику печата. Глава је обликована са равним теменом, нос је истакнут, а очи су елипсастог облика са једним урезом на средини који означава зеницу. Труп статуете богато је орнаментисан. Око врата представљена је огрлица од низа убода. Цела површина статуете украшена је зарезима, урезаним круговима, криновима и „Ес“ спиралама. Статуета се хронолошки опредељује у жутобрдску културу бронзаног доба у Подунављу, без обзира на то што поседује и неке карактеристике касног неолита винчанске културе.[22]

5. Фигура јелена

Јелен је сумарно моделован, са масивним делимично оштећеним роговима, на средини трупа је кружна перфорација за држач са алком. Јелен спада у категорију минијатурне зооморфне пластике - привезака (слични примерци нађени су у Вранову и Ражани) који се датују у VII-VI век пре Христа, односно у старије гвоздено доба. Анализирајући

---

21 Th. M. Davies (и други), *The Tomb of Jouidy`a and Tuidy`ou, London 1907, 33; C. Aldred, Die Juwelen der Faraonen, 1972.*

22 М. Гарашанин, Преисториска статуета из Кладова, Музеји 7, Београд 1952., 37 и даље, сл. 1а-д., о фигуринама овог периода в., З. Летица, Антропоморфне фигурине бронзаног доба у Југославији, Београд 1973. Кладовски идол нестао је 60-их година XX века када је био позајмљен за изложбу „Два века Вука“, О.Ш. Вук Караџић у Лесковцу.

јелена из Конопнице, Р. Васић закључује да он према посебним стилским одликама има паралеле у Грчкој и на Кавказу.[23]

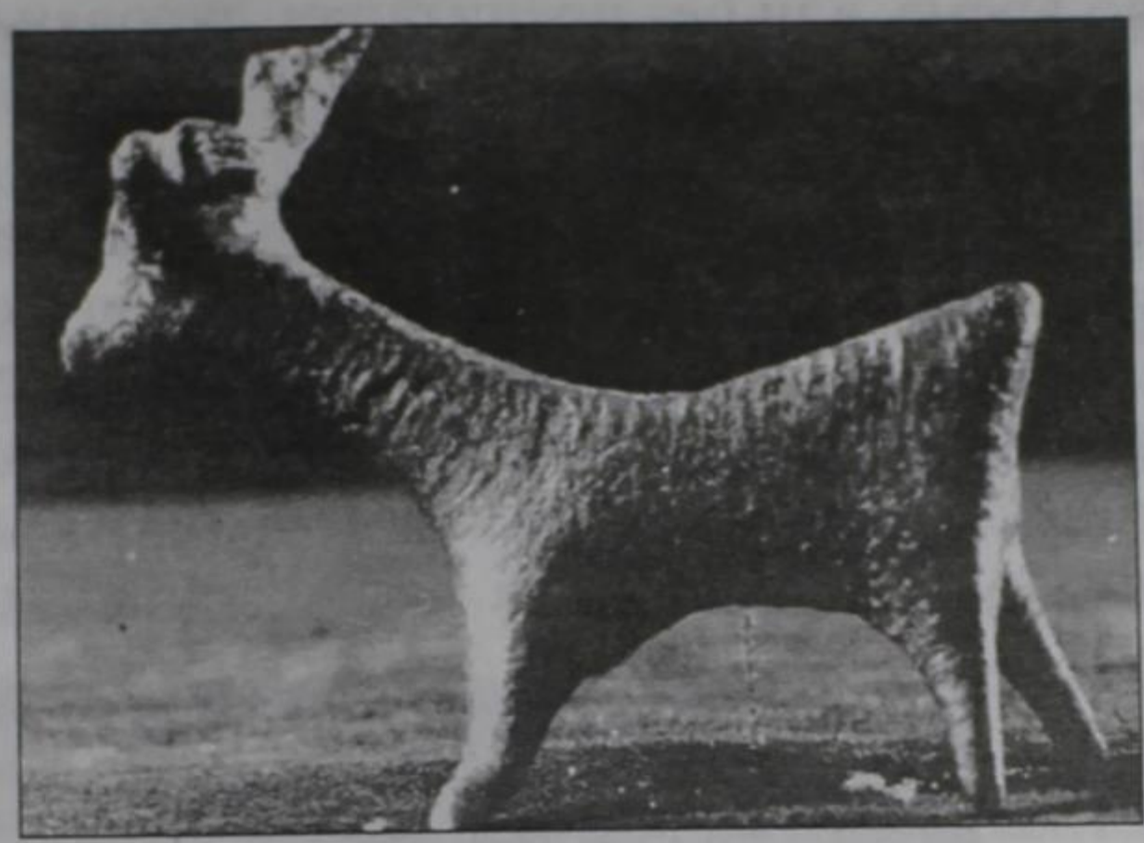

6. Фигура мачке

Одбачена, пронађена случајно у депоу Народног музеја у Лесковцу.

Фигура мачке је од олова, са примесама сребра, шупље ливена.[24] Представља одраслу животињу која се пропела на задње ноге, у ставу игре или напада. Реалистички стил представе животиње у покрету указивао би на старија раздобља хеленистичког периода. Уво и једна шапа су оштећени. Очи су премазане стакленом пастом жуте боје а њушка црвеном бојом. У европској античкој уметности мачка се ретко представља а у митологији овог континента појављује се тек од IV века пре Христа.

У Поморављу и Подунављу, у млађем гвозденом добу – латену, појављују се предмети украшени истом техником: фибуле, дугмад и сл. Стаклена паста која је служила за инкрустацију једини је елемент заједнички за поменуте варварске предмете и фигуру мачке, што је недовољно за прецизније хронолошко опредељење наше фигурине.

[23] За Конопницу в. М. Јоцић, „Уништавање археолошких налазишта у лесковачком крају“, *Гласник* САД бр. 12, Београд 1996, Р. Васић, „Уметничке тежње на тлу Југославије у гвоздено доба“, *Старинар* XXXVII, 1986, 11. Предмет се налази у приватној збирци Н. Димитријевић.

[24] Анализу метала урадила је Ј. Петковић у Институту Винча.

Као фактор историјских збивања у Поморављу, Келти се појављују од III века пре Христа до почетака нове ере. Фигуру мачке бисмо могли определити у ово време, али без прецизнијег датовања.[25]

7. Дршка патере

Нађена је у Копашници. Урађена је од бронзе, завршена у облику овнујске главе, реалистички приказане.[26] Дршка је украшена пластичним ребрима са канелурама а руно је изведено гравирањем. На једном крају дршке, који се фиксира за патеру, очуван је мањи део посуде. Налази патера чије се дршке завршавају у облику овнујске главе (тип Милинген) чешћи су у подунавским него у западним провинцијама. Патере су плитке и широке зделе које су служиле за пиће или за сакупљање течности при разним култним обредима, израђиване су од бронзе, сребра, стакла, алабастера и керамике. У римским изворима помињу се као посуде за даривање, као вински поклон, за сакупљање крви жртвоване животиње, за обредно пијење и сл. Заступљене су и у свакодневној употреби и као део опреме римског легионара, за вино и балзам. Велики продукциони центар металног посуђа налазио се у Кампанији (Италија) и преко Аквилеје производи су доспевали у унутрашњост Балканског полуострва.[27]

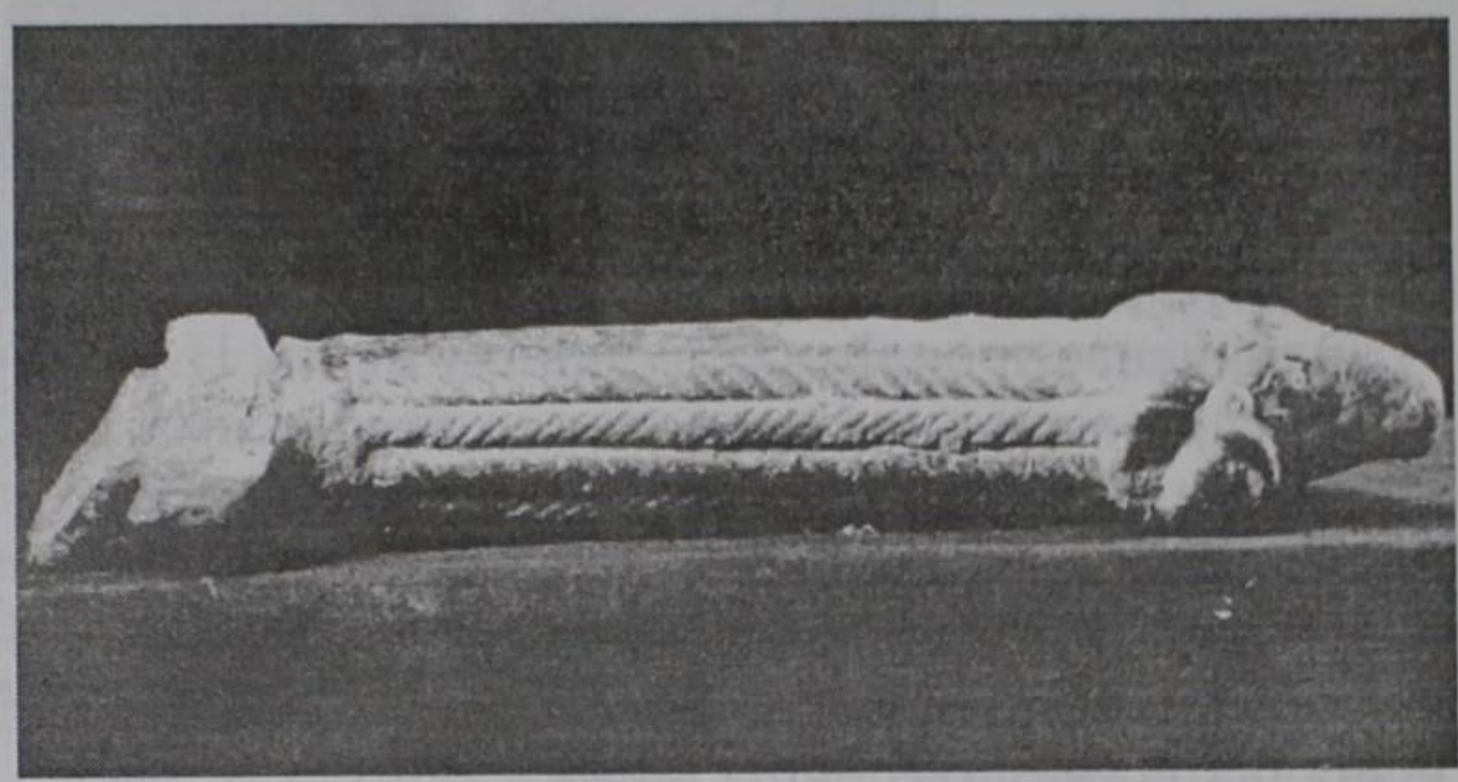

8. Опека са натписом

Нађена је у селу Мирошевце, у околини Лесковца. Опека је фрагментована, димензија 24 x 31 x 5 цм.[28] Натпис на опеци дат је курзивом на латинском језику и у преводу гласи: „Бог помаже теби и мени". (Deus adiuvet vobis et nobis). Код глагола adiuvet испуштено је слово „i", стоји „aduvet", што је, или омашка, или можда „писар" није био довољно писмен.

---

25 М. Јоцић - М.Стојић, Фигура мачке и дугме са представом трискелеса из Народног музеја у Лесковцу, *Лесковачки зборник* XXXVII, Лесковац 1997.

26 Предмет се налази у приватној збирци Н. Димитријевић.

27 С. Дрча, Наисус-Сирмијум (обрада метала), каталог, Ниш 1983, 23. Предмет се налази код Н. Димитријевић; најближе паралеле нашем предмету налазимо у музеју у Варни (Бугарска) где се налази потпуно очувана патера са дршком у облику овнујске главе.

28 Н. Вулић, *Глас Српске Краљевске Академије*, бр. 75, Београд 1933.

Писани материјал са опека на територији римске провинције Горње Мезије (данашња Србија) нарочито је користан када се ради о присуству и распореду војних јединица, изградњи лимеса на Дунаву, као и подизању различитих објеката у градовима и селима. Производња опека која се прати у дугом временском раздобљу I–VI века одвијала се у војним и приватним радионицама, фиглинама. Технологија њихове израде била је на завидном нивоу а употреба многострука и разнолика. Свеже опеке, извађене из калупа, излагане су сунцу да би се осушиле. Стављане су на земљу у широком кругу око радионице. Често се на опекама налазе отисци шапа домаћих животиња, као и ознаке датума. Ово је било нужно с обзиром на то да у технологији израде опека сушење представља одлучујућу фазу за квалитет производа. Према ознакама датума на опекама из Сердике (Софија), закључује се да су опеке израђиване у летњим месецима: јула, августа и септембра. На већем броју опека код нас и у Бугарској урезан је број CCCII (302), па се може претпоставити да се радило о дневној норми радника. Поред легионарских радионица легија, VII Клаудијеве и IV Флавијеве, чија је продукција била највећа, постојале су и радионице кохорти (мање војне јединице), о чему сведоче имена ових јединица у жиговима на опекама: cohors I Hispanorum, из Виминацијума, затим, cohors I Aurelia Dardanorum из Наиса, итд.[29]

9. Крчаг

Нађен на Хисару и касније уништен.

Крчаг, италског порекла заузима значајно место у римској керамици I-IV века. За III век карактеристична је издужена форма, цилиндрични врат и лоптасти трбух, какав је био и овај примерак.

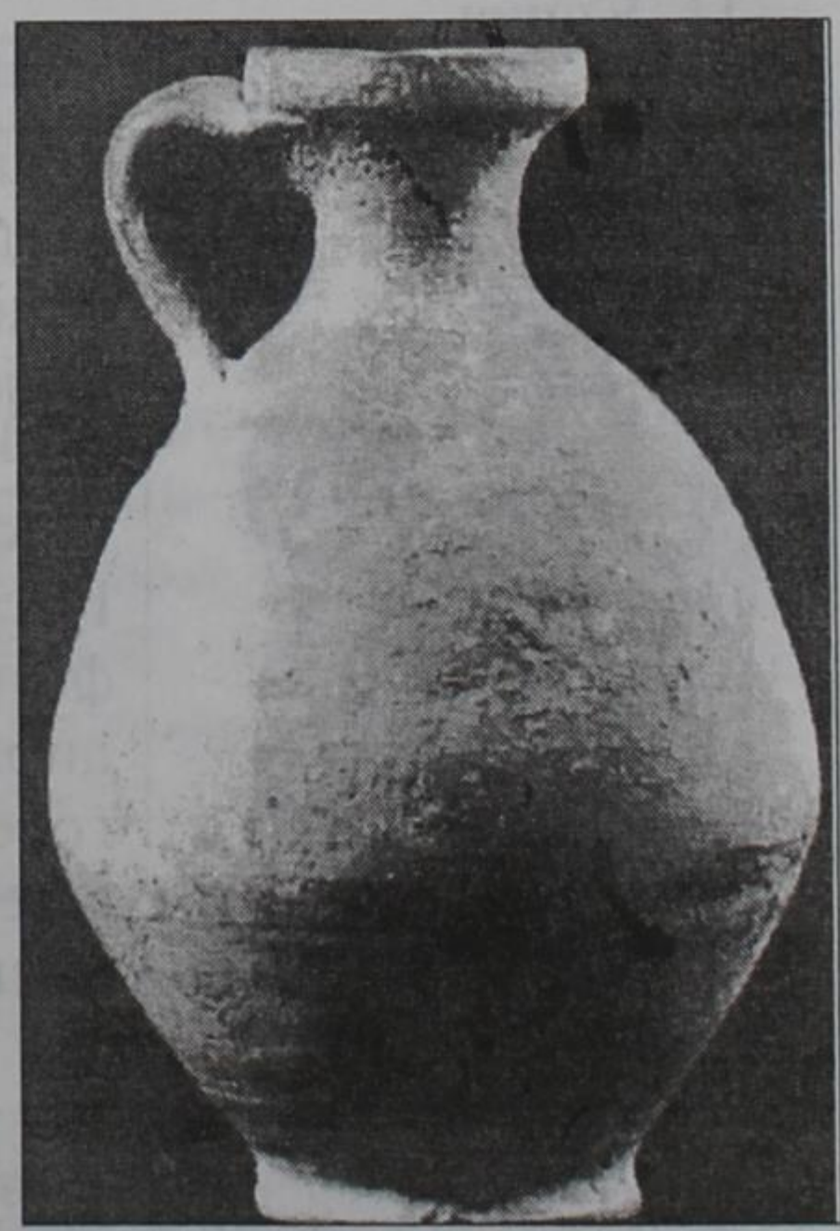

Керамички материјал је, без сумње, најбројнија категорија археолошког материјала. Његова систематска анализа заснива се на примени утврђених принципа типолошког метода везаног за стратиграфско-хронолошка опредељења. Овакав систем даје могућност систематске анализе форми и технике израде, односно утврђивање процента присуства једне керамичке врсте у односу на другу, њихове карактеристике и њихов међусобни однос, као и утврђивање хронолошких граница развоја једног одређеног типа и његове генезе у стратиграфски издвојеним слојевима. У пространом Римском царству постојали су

[29] П. Петровић, *Палеографија римских натписа у Горњој Мезији*, Београд 1975.

центри за производњу керамичких посуда. У самој Италији производила се најфинија керамика terra sigillata и terra nigra, а по провинцијама израђивала се мање фина керамика и имитација тера сигилате и тера нигре (центри у Германији и Галији).[30] (сл.7)

10. Клешта (forceps, is)

Непознато место налаза.

Римски период, III-IV век, слична клешта нађена су у утврђењу Салдум на Дунаву.

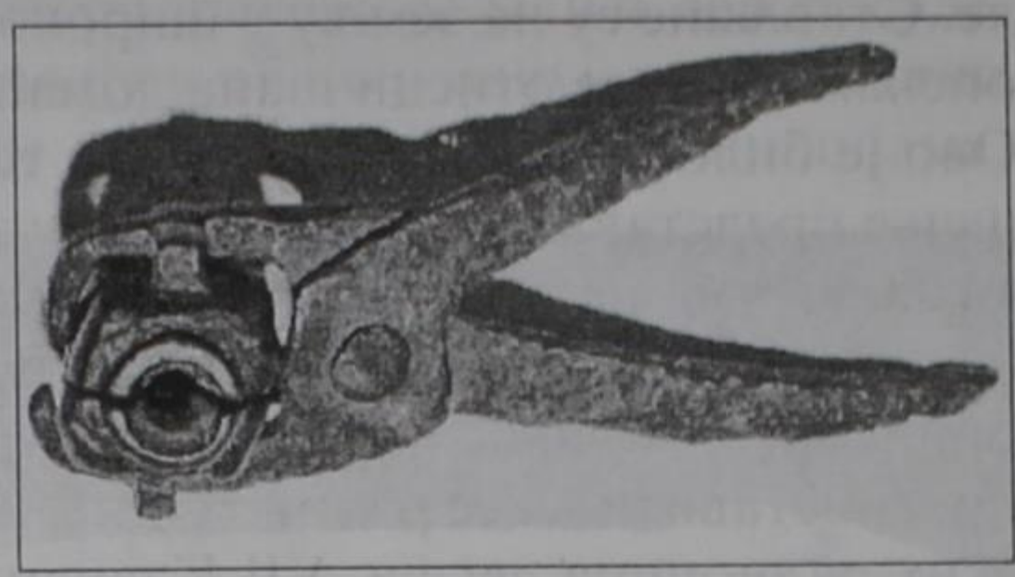

Мала гвоздена клешта, типа Б/а, са угласто завршеним хватаљкама, спојеним нитном, карактеристична само за римске провинције. Између хватаљки је фиксирана минијатурна бронзана посуда, благо профилисана, са равним ободом, састоји се од две симетричне половине. При отварању клешта и она се отвара, што омогућава да течни метал истече у калуп за ливење.

Клешта су оруђе које се, пре свега, користило у обради метала, као и за држање и фиксирање предмета. На античким споменицима клешта се приказују као атрибут бога Вулкана, заштитника ковача, у представама ковачких радионица, на новцу, фрескама, на надгробним рељефима. Клешта у минијатурном облику могу се наћи и као привезак на златном и сребрном накиту.[31]

11. Копча

Нађена на локалитету Градац, у селу Злокућане, бронзана копча, део појасне опреме, састоји се од алке и доњег правоугаоног дела који је украшен техником проламања. Недостаје спона која је углавном у облику слова „ес". Висина копче је 7 цм. Датована је у крај IV и почетак V века. Везује се за германско племе Гота. Накит представља специфичну манифестацију духовне и материјалне културе једног етноса. Специфичност проистиче из његове двојне природе: утилитарне и религијско-естетске. Утилитарна природа накита обухвата накит као саставни део одеће и накит као израз

30 Д. Бојовић, *Римска керамика Сингидунума*, Београд 1977.

31 М. Јоцић, „Случајни археолошки налази у лесковачком крају", *Лесковачки зборник* XL, Лесковац 2000, 310, сл.15, И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд 1988, 143. *Археолошко благо Ђердапа*, Београд 1978, 81, 236, каталог.

индивидуалитета носиоца којим је означен његов положај у сталежу, породици, војсци, култу итд.

Религијско-естетска природа накита је израз човековог духовног стваралаштва. Она значи потребу за накитом као средством заштите од злих сила које управљају оном страном живота где човекова рационалност застаје пред застрашујућим непознатим и предаје се нади, вери у спасење и могућности избављења. Тај сотериолошко-апотропејски карактер накита јавља се код свих народа, без обзира на разноликости у сагледавању духовног живота.[32]

12. Косир (falx arboraria)

Косири, заједно са срповима и косама, припадају групи оруђа под општим именом falces. Косири су служили за сечење и поткресивање уопште, у оквиру разних послова: за сечење бодљи, трња, сирка, трске, за поткресивање винове лозе за сечење лишћа, као и за брање разних плодова. Косири слични римским јављају се још у касно-латенском периоду. Због своје широке примене у разним делатностима, представе косира се често срећу на различитим античким споменицима. Као атрибут лета, косир је приказан, поред осталог, и на подном мозаику у једној цркви у Палестини, на мозаицима из Селеукије и Антиохије. Косир, као атрибут божанства, познат је са једне помпејанске слике на којој је бог Сатурн обучен у тогу а у руци држи ово оруђе.[33]

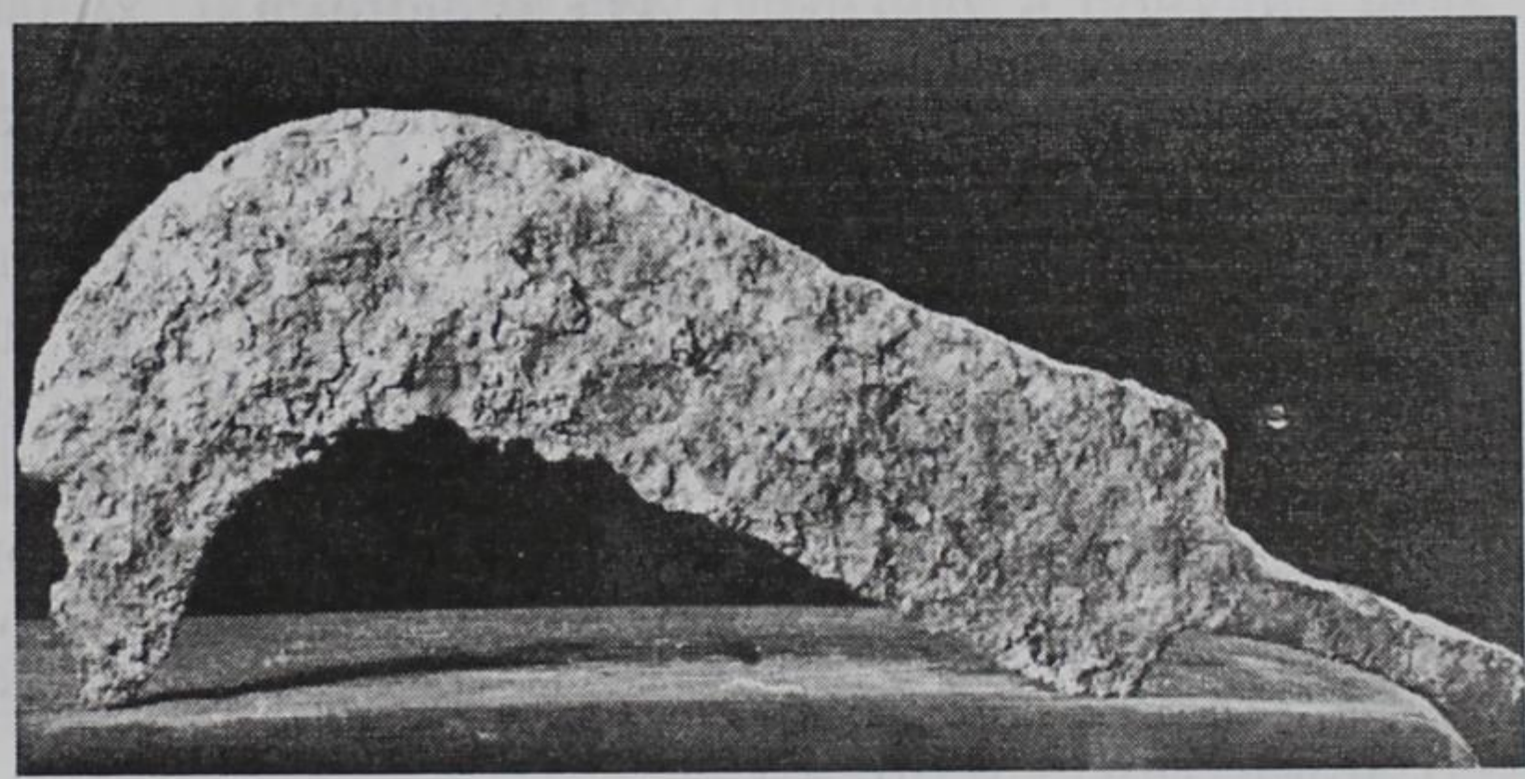

У белешкама Сергија Димитријевића садржани су подаци који пластично илуструју његово интересовање за старија раздобља историје Лесковца и околине, као и његово озбиљно занимање за нумизматику које је разматрао С. Новаковић (Зборник 105-108). Анализирани су његови радови о непознатим врстама српског средњовековног новца (144 нових врста), о оставама са подручја северно од Дунава (18 остава) и другим (80 остава) које захватају раздобље од краја треће деценије XIII века до краја српског царства 1371. године.

---

[32] Иста, 311, сл. 17, С. Јовановић, „Археолошки трагови сеобе народа на Тимоку", *Гласник* српског археолошког друштва бр. 9, Београд 1993, 61, Т. И, сл. 5.

[33] И. Поповић, цит. дело, 76.

Посебно је истакнут обиман посао на прикупљању новчића за капитално дело о српском средњовековном новцу.[34]

Сергије се бавио и епиграфским споменицима. У Малој Копашници 1953. године нађена је надгробна плоча са натписом: .... Luci(i) Flavii /Proculus/ et Constans patri b(ene) m(erenti) p(osuerunt).[35] У рушевинама једне рановизантијске цркве посвећене св. Прокопију у селу Газдаре нађен је вотивни споменик са посветом шумском божанству Либеру: Deo sancto laeto Lib /e/ro.[36] У рукопису С. Димитријевића су и преписи два натписа, са покушајем реконструкције оштећених места из Чукљеника (Љ. Ковачевић, Старинар IV, 1887, 89 No I) и Црне Траве (М. Валтровић, Старинар VI, 1889, 120), од којих су били остали сачувани само преписи које је преписао К. Маковић, власник рудника у Јелашници, а други прота Радован Николић из Доње Студене.[37]

Из дневника

У свом дневнику за М. Копашницу Сергије је забележио:

„Од..... комада новца одвојено нађених сви сем једног денара Гете (198-212) сачињавају континуиране серије која се протеже од Галијена (254-268) па до Валентинијана I (365-375).... До закључка да се ради о већем насељу, долази се и на основу осталих налаза. Приликом подизања кафане у Малој Копашници нађене су оловне цеви које су служиле за довод воде“ У М. Копашници откривена је римска некропола са спаљеним покојницима (II-IV век), приликом изградње аутопута 1960. године. Велики број гробова садржао је богате прилоге у накиту, керамици, оруђу и оружју.[38]

23. II 1930.

„..... У уторак је био овде Нубер (Н. Д. Курт Фехим Нубер), специјалиста за нумизматику. Срећним случајем ме је срео и упитао за ПНДЈ те га ја никако нисам испуштао и много сам што шта сазнао. Поред тога био је код мене и неке ми је новце одредио: Дамастион, Душан, Каракала, Трајан, Гордијан итд. Запао му у очи Дамастион за кога ми нуди 250 динара и барбарске имитације које немају вредности за приватни музеј али за њега велике. Изрекао се је да Дамастиона има у свету око 15 комада нађених код ..... (нечитко) моста. Купио сам код њега 9 комада за.....“ „...Раде Димитријевић има један новац... Нађен је по његовом причању код ....гроба у Вучју.“

---

34 С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, Београд 1997. Књига је штампана много година после Сергијеве смрти.

35 П. Петровић, IMS IV No 116.

36 Исти, *Старинар* XV - XVI, 1964-65, Београд 1965; IMS IV No 109.

37 О овим натписима в. П. Петровић, IMS IV, No 67, 68.

38 Љ. Зотовић, *Лесковачки зборник* VIII, Лесковац 1968.

10. III 1930.

„....од Радета сам добио за 15 динара онај новац.... Новац је Philipus (IV Арапски) pater, Горња Мезија и Виминацијум. Од истог града има и Traianus-a Decia. Срео сам се са Ешкеназијем који ми је нудио некакву гривну „Краљевића Марка" за 250 па за 200 динара..." „... ја сам купио за 8 динара Faustinu mater сребрну мало изломљену..."

31. X 1931.

.... „Мој рад на археологији узима све веће размере. Када сам дошао (из Београда)[39] дознао сам да је у Лесковачком гласнику изашла захвалност Историјског друштва некоме човеку из Власотинца и ја сам помислио да је Красовски (професор Гимназије, одговоран за школски музеј) успео да добије цео налаз Влка (Вука). На моје задовољство дознао сам од њега да је добио око 10 комада од којих као што сам ја видео нема много очуваних. Ја сам прешао у офанзиву и понудио целу збирку 16 комада мојих дупликата међу којима је било ствари потребних за једну школу, као Caesar, M. Antonius, Александар III, Филип II итд. Опсенивши га примерцима, мојим трговачким особинама и говором, а не отступајући никако од броја малих српских новаца, које сам тражио, успео сам да добијем 1 Вука, 2 Лазара и једног цара Стефана Душана. У новцима што сам му дао ипак би постојало нешто што би му можда требало..."

Много година касније, када је нумизматичка збирка средњовековног српског новца знатно обогаћена, пред крај живота, Сергије је одлучио да ту колекцију (у којој се налазе и уникатни примерци) од непроцењиве културне и материјалне вредности, поклони Српској академији наука и уметности, уверен да је то институција у којој ће његова збирка на најбољи могући начин бити чувана и научно искоришћена.[40] Сергије не само да је сакупљао стари новац већ је у том смислу обилазио музеје у земљи и иностранству, бележећи све вредне податке који се односе на новац и пре свега на оставе новца.

Први његов чланак из нумизматике објављен је 1957. године у Историјском гласнику, под називом „Проблеми српске средњовековне нумизматике", где је показао да је један од врсних познавалаца новца. Његова је заслуга што су први пут јасно опредељене емисије крстатих динара краљева Стефана Уроша III и Стефана Душана, чиме су значајно употпуњена сазнања о српском средњовековном ковању.

У делу „Хронологија Душановог царског новца" из 1959. године потрудио се да на основу важећих методолошких принципа да одговор на једно од кључних питања, као што је датовање емисија новца. Сергијев најзначајнији допринос на пољу српске средњовековне нумиз-

[39] Подвукла Н. Димитријевић.
[40] С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, Београд 1997, 10.

матике је трагање за необјављеним емисијама новца. Захваљујући том раду, сазнало се за велики број нових врста које су објављене у Старинару, у периоду од 1959. до 1975. године под јединственим насловом „Нове врсте српског средњовековног новца" I-IX. Први пут су посведочена кована царице Јелене, Балше II Балшића, Драгослава, војводе Иваниша и других. Значајне су и његове студије: „Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина", „Новац кнеза Лазара", „Новац града Смедерева", „Српски средњовековни бакарни новац" и друге. Врхунац његовог проучавања новца представља рад објављен у „Споменику Српске академије наука и уметности" за 1981. годину у коме је обрађен велики број остава са каталогом, коментаром и допунским подацима које је Сергије годинама прикупљао, као и низ нових налаза, што ово дело чини незаобилазним када је у питању проучавање новца. На тај начин, Сергије Димитријевић није крупна фигура само у науци већ је постао и узор многим колекционарима и сакупљачима српског средњовековног новца.

О Сергијевом раду на прикупљању старина писала је и штампа:

1. Један приватни музеј, Лесковачки гласник, 25. 01. 1930.
2. Вести из Лесковца, Лепа археолошка и нумизматичка збирка једног гимназисте, Правда, 15. 09.1930.
3. Средњовековни српски грошићи из села Мало Бошинце, Политика, 8. 10. 1933.
4. Старинар, Преглед археолошке делатности у нашој земљи, Време, 20. 01. 1934.
5. Веома ретки српски средњовековни грошићи из села Мало Бошинце код Власотинца, Старинар, књ. VIII-IX, 1934.
6. Ђачко друштво за историју, Лесковачки привредник, I, 1934.
7. Оснивање окружног музеја у Лесковцу, Политика, 15. 01. 1947.
8. Поклон музеју у Лесковцу, Наша реч, 11. 01. 1947.
9. О испитивању прошлости Лесковца и околине, Наша реч, 25. 01. 1947.
10. Акција за стварање Градског музеја, Наша реч, бр. 5 из 1948.
11. Лесковац ће ускоро имати свој музеј, Наша реч, бр. 11 из 1948.

Драгоцена збирка Градског музеја, Наша реч, Лесковац 1948.

Као озбиљан и пасионирани колекционар, Сергије Димитријевић је још као гимназијалац успоставио значајне контакте и сарадњу са нашим познатим археолозима као што су: М. М. Васић, М. Грбић, Н. Вулић, В. Петковић, Ј. Петровић, М. Гарашанин. Сергије је од њих добијао корисне савете, а они су у њему имали марљивог сарадника чије су регистроване податке о археолошким налазиштима и налазима у великој мери користили.

О Сергију Димитријевићу као „особеној личности нашег времена“ и човеку наисцрпне енергије најбоље В. Крестић у уводу књиге „Српски средњовековни новац“, издатој постхумно:[41]

„Сјајног образовања, широког интересовања и многих знања, Сергије Димитријевић је, као научни и јавни радник, у много чему особена личност. Особен је зато што је радио много и неуморно, одговорно и савесно, заљубљенички и заносно. Већ у раној младости, у ђачком добу, када се стичу основна знања, Димитријевић је испољио колекционарску страст, коју је временом развијао и у разним правцима, свесно и зналачки, усмеравао. Постојан, упоран и систематичан, поседовао је особине које углавном не красе човека нашег, балканског поднебља, кратког даха и мале истрајности. Напротив, бавећи се како колекционарским тако и научним пословима, Димитријевић је испољио фанатичну упорност и високу свест о културном, историјском и научном значају онога чему је посветио читав живот. Располагао је огромном, задивљујућом енергијом, која је извирала из иначе крхког организма, нападнутог тешком болешћу, стеченом у концентрационим логорима Ное у Француској и Бухенвалд у Немачкој. Сав одан и предан пословима науке и колекционарства, не само из области нумизматике већ и филателије, али и другим, Димитријевић уопште није штедео своју енергију. Расипао ју је нештедемице, са јасним циљем да што више сазна, сабере што више материјала и грађе за теме и проблеме који су га занимали и напише што више и што је могуће бољих књига, студија, расправа и прилога.

Када се набрајају особена својства којима се Димитријевић издвајао из средине у којој је изникао, али којој је припадао свим својим бићем и с њом нераскидиво био везан, нужно је рећи да за њега није било препрека у долажењу до нових открића, до нових изворних података који су га занимали. Ради тога био је спреман на сва могућа одрицања, на сва далека путовања и жртвовања.“

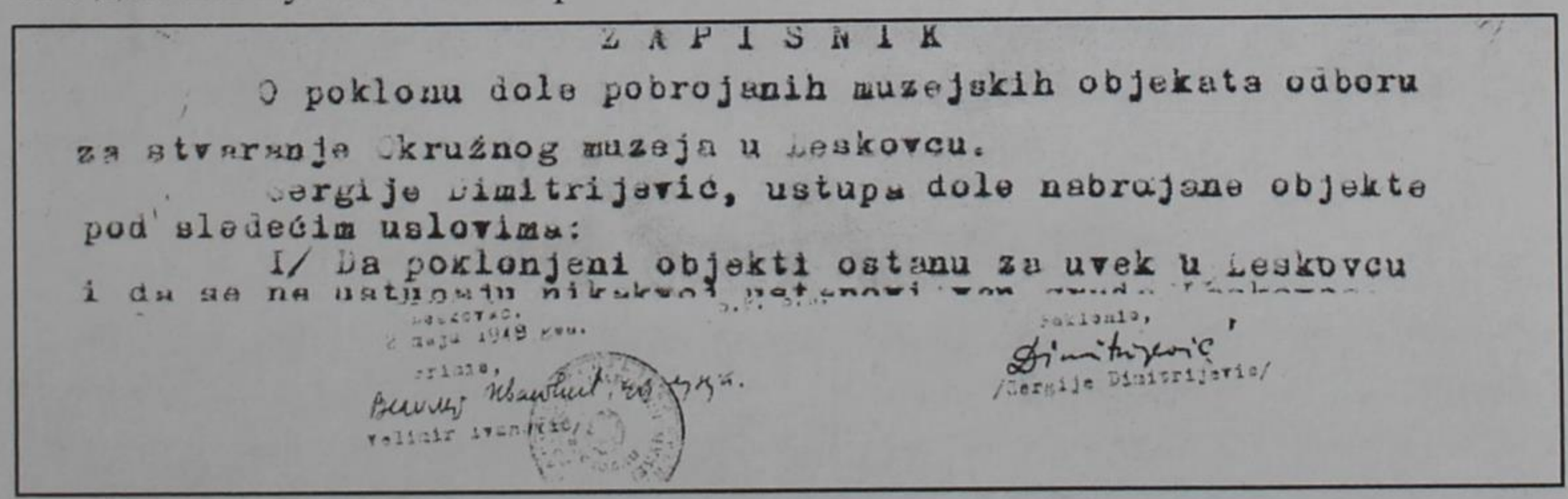
Z A P I S N I K

O poklonu dole pobrojanih muzejskih objekata odboru za stvaranje Okružnog muzeja u Leskovcu.

Sergije Dimitrijević, ustupa dole nabrojane objekte pod sledećim uslovima:

I/ Da poklonjeni objekti ostanu za uvek u Leskovcu i da se na njima nikakvoj promeni ne sudi

Leskovac, 2 maja 1949 god.

Predao,

Dimitrijević

/Sergije Dimitrijević/

Primio,

Veljko Ivanković

[41] В. Крестић, Сергије Димитријевић особена личност нашег времена, Средњовековни српски новац, Београд 1977; О вредновању улоге Сергија Димитријевића у српској историји, науци и култури, в., зборник Живот и дело др Сергија Димитријевића, Лесковац 1989, са библиографијом радова.

Summary

Miroslava Jocic

FROM ARCHEOLOGICAL INHERITAGE OF Ph.D. SERGIJ DIMITRIJEVIC

Among number of people who completely contribute to establishing and opening The National Museum in Leskovac was and Ph. D. Sergije Dimitrijevic, an antique fan and active member of Council For Opening the Museum, who successfully worked on its media coverage. He held lessons and wrote about the past of Leskovac and its surrounding. For a few time he donate the museum with precious archeological and numismatics objects, providing solid basis to form museum collections. He explicitly requested to leave all presented objects as permanent museum objects in Leskovac, and not to lend them to any other institution out of Leskovac; all specified objects should be marked as they are part of the Sergij Dimitrijevic collection, which was not completely considered; some exponents have been lost.

Sergije was engaged on field trip work. While he was visiting the area, he noticed that Leskovac valley abounded in prehistoric sites. During period of 1925-1930 he observed and marked the sites: Gradac near Zlokucane and Mala Kopasnica near Grdelica.

This paper contains data of life of Sergije Dimitrijevic, as well as some objects from his archeological inheritance: Idol from Vinca, stone axes, mallets, scarabeum, Idol from Kladovo, deer figure, cat figure etc. Final part of work gives contains abstracts from the diary of this well-known explorer.

UDK: 903.28"6377"(497.11)

Александар Медовић

О БИЉНОЈ ЕКОНОМИЈИ ГРАДИНСКОГ НАСЕЉА ХИСАР КОД ЛЕСКОВЦА, ЈУЖНО ПОМОРАВЉЕ, СА КРАЈА БРОНЗАНОГ ДОБА (око 1350-1000 г. пре н.е.)

Апстракт. - Археоботаничком анализом 28 проба са Хисара установљен је 1461 угљенисан биљни остатак. Највећи део налаза припада култивисаним биљкама. Пронађено је пет врста житарица/проса, четири врсте махунарки и само једна биљка уљарица. Доминирајућу улогу у привреди насеља имали су четвореди јечам и просо, једнозрна и двозрна пшеница заостају за њима. Махунарке, сочиво, боб и горка грахорица, имале су велики значај у исхрани становника овог градинског насеља. Налаз ланка потврђује ову врсту као култивисану биљку са краја бронзаног доба.

Кључне речи. - археоботаника, Хисар, јужно Поморавље, касно бронзано доба, биљна економија - житарице/проса, махунарке, биљке уљарице, сакупљано воће, речни пут Вардар-Морава-Дунав.

Локалитет Хисар - југоисточна падина код Лесковца (сл. 1) градинско је насеље Брњичке културне групе, подигнуто на врху, односно на платоу брда Хисар које контролише зону ушћа Јабланице и Ветернице у Јужну Мораву и највећи део Лесковачке котлине.[1]

АРХЕОБОТАНИЧКА АНАЛИЗА

Током 1999. и 2003. године извршена су археолошка истраживања праисторијског локалитета Хисар - југоисточна падина. Истраживањима је руководио др Милорад Стојић, научни саветник Археолошког института из Београда. Из каснобронзанодобних насеобинских слојева прикупљено је 28 археоботаничких проба. Свака је износила око 10

[1] Стојић 2001.

литара супстрата. Пробе су потом транспортоване у Нови Сад. Флотација, просејавање кроз сито (окца реда величине 0,3 мм) и даља анализа фосилног биљног материјала под стерео-лупом (увеличање до 40 ц) извршене су 2004. г у лабораторији Института за ратарство и повртарство из Новог Сада. Археоботаничком анализом локалитета издвојен је укупно 1461 угљенисан налаз из 33 таксономске јединице, које су подељене у седам функционалних група (таб. 1). Угљенисани биљни остаци су били релативно лоше очувани, о чему говори потреба за постојањем таксономских јединица *индетермината*. Неидентификована семена из групе житарице/проса и махунарки су са преко 5 количинских процената заступљена у укупном налазу. Својим квантитетом и квалитетом пробе понаособ не пружају основ за детаљнији опис појединачних активности биљне економије насеља Хисар. Пробе су хетерогене, нема индикација о постојању залиха или остава појединачних усева. Међутим, уколико саберемо све налазе и повежемо их са фреквенцијама појединачних таксономских јединица (њихова заступљеност у односу на укупан број проба) добијамо довољно добар пресек општих збивања у биљној економији овог насеља. По очекивању, највећи део налаза везан је за пољопривредне активности становника. Поред угљенисаних, у материјалу је пронађено и 50 минерализованих семена/коштица три таксономске јединице.

РАТАРСТВО

Основу праисторијског ратарства у Европи чине три групе усева: житарице/проса, махунарке и биљке уљарице. У материјалу са Хисара све три групе усева су заступљене (сл. 2). У људској исхрани насеља житарице/проса су покривале највећи део потреба за угљеним хидратима, махунарке су биле извор биљних протеина, док су биљке уљарице биле донатори есенцијалних (за живот неопходних) незасићених масних киселина. Количински удео ове три групе у обрађеном материјалу даје доста искривљену слику ствари и не представља прави однос снага. Кривицу за ово треба тражити у чињеници да је вероватноћа да се семена махунарки и биљака уљарица угљенишу много мања од вероватноће да се угљенишу „суве“ и мање „масне“ житарице/проса. Узимајући ово у обзир, може се рећи да су махунарке и биљке уљарице у стварности имале много већи значај у пољопривредној производњи, односно да су биле у најмању руку равноправне са производњом житарица/проса.

Археоботаничком анализом материјала са Хисара утврђено је укупно пет усева из групе житарице/проса: четвореди јечам, двозрна пшеница, једнозрна пшеница, мека пшеница и просо. Просо и јечам су најзначајнији представници ове групе. Издвајају се од осталих усева како бројем налаза тако и њиховом заступљеношћу у скоро свим пробама - просо *Panicum miliaceum*, односно свим пробама - четвореди јечам *Hor-*

deum vulgare vulgare (таб. 1, сл. 3). Пар копаља иза њих, заступљене у трећини проба и скоро са истим бројем налаза једнозрна пшеница Triticum monococcum и двозрна пшеница *Triticum dicoccum* воде мртву трку за 3. и 4. место. О статусу меке пшенице *Triticum aestivum*, доказане у материјалу са само једним угљенисаним семеном, тешко да се било шта друго може рећи сем да заузима последње место у низу. На основу састава и значају појединих врста житарица/проса у нашем материјалу можемо рећи да је каша била најважнији, свакодневни, оброк праисторијских људи на Хисару са краја бронзаног и преласка из бронзаног у гвоздено доба, док је прављење хлеба имало мањи значај у исхрани људи. Каше су куване од проса и од јечмене прекрупе или јечменог гриза. Од брашна једнозрне и двозрне пшенице се може замесити погача, међутим ове житарице су врло радо куване. Једина права хлебна пшеница је мека пшеница. И од јечменог брашна се може испећи ниско нарасла лепиња, међутим она се мора врло брзо појести, у противном постаје тврда као камен и због тога се вероватно нерадо јела.

На локалитету Хисар - југоисточна падина, пронађено је неколико фрагмената посуда типа пираунос.[2] Ове посуде са спољним носачем и ложиштем служиле су за кување каша, чорби, варива... Пиронауси су можда имали још једну улогу. Семена једнозрне и двозрне пшенице и проса чврсто обавија плева, семе „обувеног" четворедог јечма је срасло са плевом. Пре финалне употребе ових ратарских производа требало је одстранити плеву. Најлакши начин одстрањивања састојао се у томе што су „обувена" семена загревана у пећима или пирауносима до одређене температуре, притом је плева постајала крта и трошна па се туцањем у ступи лакше одвајала од зрна. Током ове термичке обраде више семена „обувених" житарица/проса ће бити случајно угљенисано. За разлику од њих, семе меке пшенице је „голо" и не пролази овај третман. Ово је можда један од разлога што је мека пшеница у нашем материјалу слабо репрезентована.[3]

Посебан значај махунарки у пољопривреди насеља Хисар огледа се не само у броју пронађених налаза у материјалу већ и у разноврсности инвентара. Три усева (горка грахорица *Vicia ervilia*, боб *Vicia faba* и сочиво *Lens culinaris*) су сигурно доказана док је четврти заступљен само са једним семеном које може да се индетификује као грашак Писум сативум. Учесталост прве три врсте махунарки у материјалу се мери са једнозрном и двозрном пшеницом. Појављују се у трећини проба. На основу пронађених угљенисаних остатака у спој са њиховим френквенцијама у пробама (таб. 1, сл. 3) незахвално је правити поредак међу њима. Имале су исти значај. Од махунарки кувана су варива. Поред великог значаја које су имале у исхрани људи, махунарке су биле од великог значаја и за одржавање плодности земљишта. За

[2] Капуран/Стојић 2001.
[3] Kroll 1991.

разлику од махунарки, биљке уљарице су биле заступљене само са једним представником, ланком *Camelina sativa*. Број налаза као и велика учесталост у пробама (таб. 1, сл. 3) указују на висок значај овог усева, који може да се мери само са просом и јечмом.

Непостојање залиха, односно остава усева у материјалу са Хисара, као и мали број налаза, не остављају много прилике за шири коментар коровске вегетације. Уочљива је једино појава групе корова која је карактеристична за усев проса; велики мухар *Echinochloa crus-galli*, цвракоњ *Digitaria sanguinalis*, помоћница *Solanum nigrum* и муарика *Setaria viridic* заузимају горњу половину листе из ове функционалне групе, док је портулак Portulaca oleracea заступљен само са једним налазом. Ово је још један доказ великог значаја и постојаности овог јарог усева у пољопривредној производњи насеља.

САКУПЉАЧКЕ АКТИВНОСТИ

О сакупљачким активностима становника са Хисара говоре угљенисани налази шумске јагоде Fragaria vesca и трњине *Prunus spinosa*, као и угљенисани и минерализовани налази семена аптовине *Sambucus ebulus*. Бобице аптовине важе за отровне плодове и имају неугодан мирис. Наводи се да се у Србији и данас од ње пече ракија, која се употребљава као лек против дизентерије, док се у Румунији доскора користила за бојење вина.[4] Осим тога, познато је и својство љубичастог сока бобица који трајно фарба тканине. Поред плодова, цветови, листови и корен аптовине служе у народној медицини. У време глади се од плодова аптовине припремао пекмез. Велики број налаза, не само на нашем локалитету већ и на другим археолошким налазиштима, упућују нас на закључак да су, уколико су биле термички прерађиване, ипак биле јестиве и да су употпуњавале трпезу становника Хисара.

ХИСАР ИЗМЕЂУ ВАРДАРА И ДУНАВА

У којој мери се поклапају резултати анализе биљних остатака насеља Хисар са археоботанички детаљно истраженим насељима Stiellfried an der March,[5] Feudvar[6] и Kastanas?[7] Stiellfried an der March, доња Аустрија, налази се на западном рубу, утврђено насеље Феудвар, Војводина, на југоисточном ободу велике Панонске равнице, док се Кастанас налази у северној Грчкој (сл. 1). Ова насеља повезује речна мрежа: Вардар-Морава-Дунав.

Инвентар културних биљака са Хисара се генерално уклапа у општу слику каснобронзанодобне привреде наведених насеља. Просо, четво-

4 Грлих 1990.
5 Kohler-Schneider 2001.
6 Kroll 1998.
7 Kroll 1983.

реди јечам, једнозрна и двозрна пшеница и мека пшеница, затим сочиво, боб, горка грахорица и грашак и на крају ланак пронађени су на сва четири локалитета. Није случајно што је просо на Хисару имало велики привредни значај. На упоредним локалитетима ситуација је иста: четвореди јечам је свуда високо рангиран. По широком спектру махунарки, наш налаз не заостаје за осталим археолошким локалитетима. Висока учесталост и број угљенисаних семена са Хисара потврђују ланак, бивши коров лана, као култивисану биљку са краја бронзаног доба. Двозрна пшеница, сем на Кастанасу, има средњеразредан значај у пољопривредној производњи остала три локалитета. Мека пшеница је свуда од нижеразредног значаја.

Са друге стране, једнозрна пшеница са Хисара губи водећу улогу коју је имала на Феудвару и Кастанасу. Крупник *Triticum spelta*, на *Stillfried-u* је једна од најзначајнијих житарица, док је на Кастанасу имао подређену улогу. Тимофејева пшеница *Triticum timopheevi*, позната са Stillfried-a и Феудвара (усмено саопштење H. Kroll-a), нису пронађени у нашем материјалу. Исто важи и за биљке уљарице: мак *Papaver somniferum* је пронађен на сва три упоредна локалитета, лан *Linum usitatissimum* на Феудвару и Кастанасу. Италијански мухар *Setaria italica* који је на Кастанасу уздигнут у групу могућих културних биљака, а појављује се и у материјалу са Stillfried-a, исто тако није констатован на Хисару.

Литература

Грлић Љ., 1990, *Енциклопедија самониклог јестивог биља* (Загреб 1990).

Капуран А./Стојић М., 2001, Керамика Брњичке културне групе са локалитета Хисар - југоисточна падина у Лесковцу. *Лесковачки зборник* 41, 2001, 95-130.

Kohler-Schneider M., 2001, Verkohlte Kultur- und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel. Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 37 (Wien 2001).

Kroll H., 1983, Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Pflanzenfunde. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 2 (Berlin 1983).

Kroll H., 1991, Südosteuropa. In: W. van Zeist/K. Wasylikowa/K.-E. Behre (eds.), Progress in Old World Palaeoethnobotany. A retrospective view on the occasion of 20 years of the International Work Group for Palaeoethnobotany (Rotterdam, Brookfield, Vermont 1991) 161-177.

Kroll H., 1998, Die Kultur- und Naturlandschaften des Titeler Plateaus im Spiegel der metallzeitlichen Pflanzenreste von Feudvar - Biqni svet Titelskog platoa u bronzanom i gvozdenom dobu - paleobotani~ka analiza biqnih ostataka praistorijskog naseqa Feudvar. In: B. Hänsel/P. Medovi} (Hrsg.) Feudvar 1. Das Plateau von Titel und die {ajka{ka - Titelski Plato i šajkaška. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 13 (Kiel 1998) 305-317.

Стојић М., 2001, Брњичка културна група у басену Јужне Мораве. Генеза, развој и хронологија. *Лесковачки зборник* 41, 2001, 15-93.

Називи табела и слика:

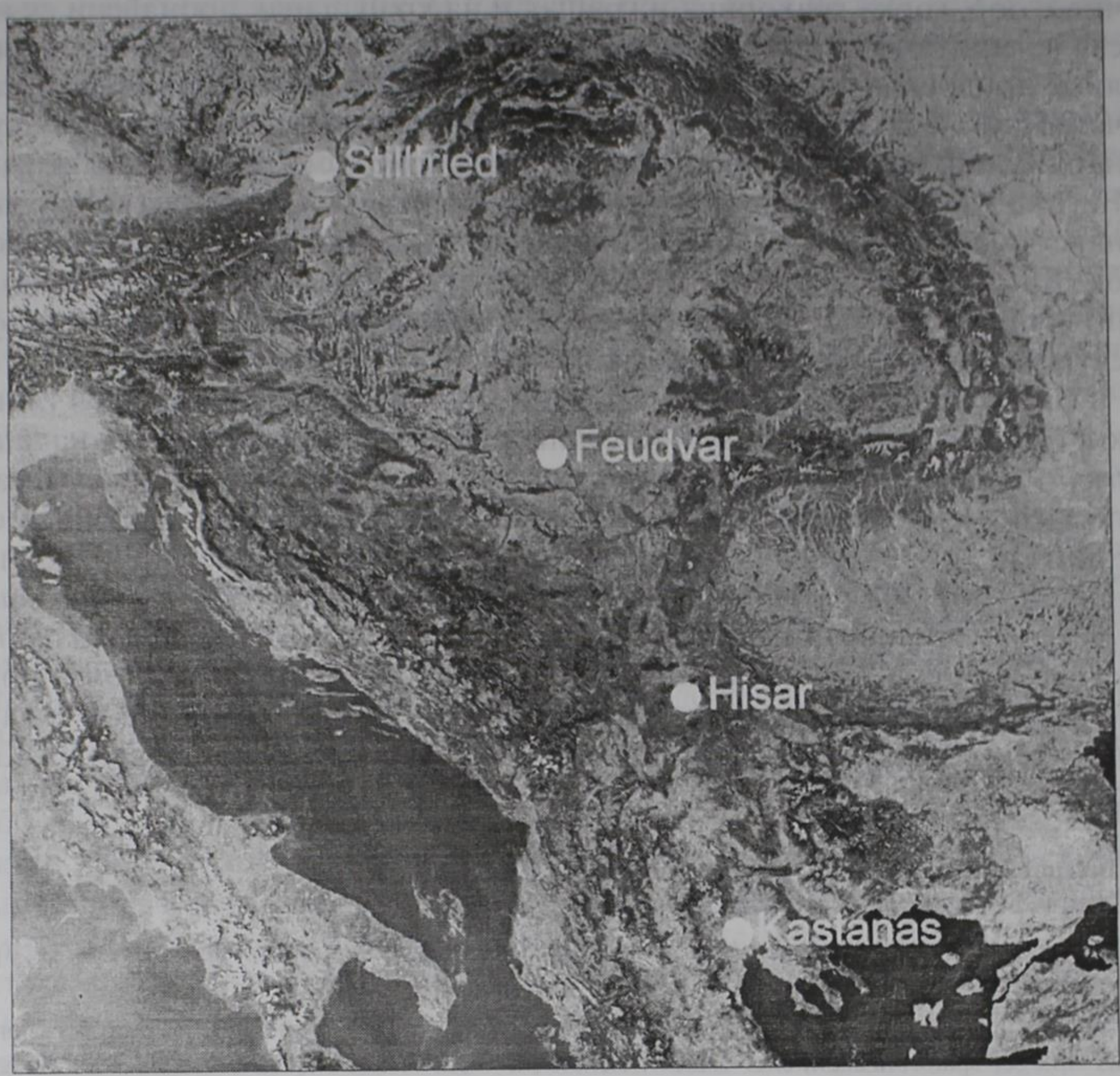

Сл. 1. Сателитски снимак долина Вардара, Мораве и Дунава са археолошким локалитетима касног бронзаног доба Stillfried an der March (доња Аустрија), Феудвар (Војводина), Хисар (јужно Поморавље) и Кастанас (северна Грчка)

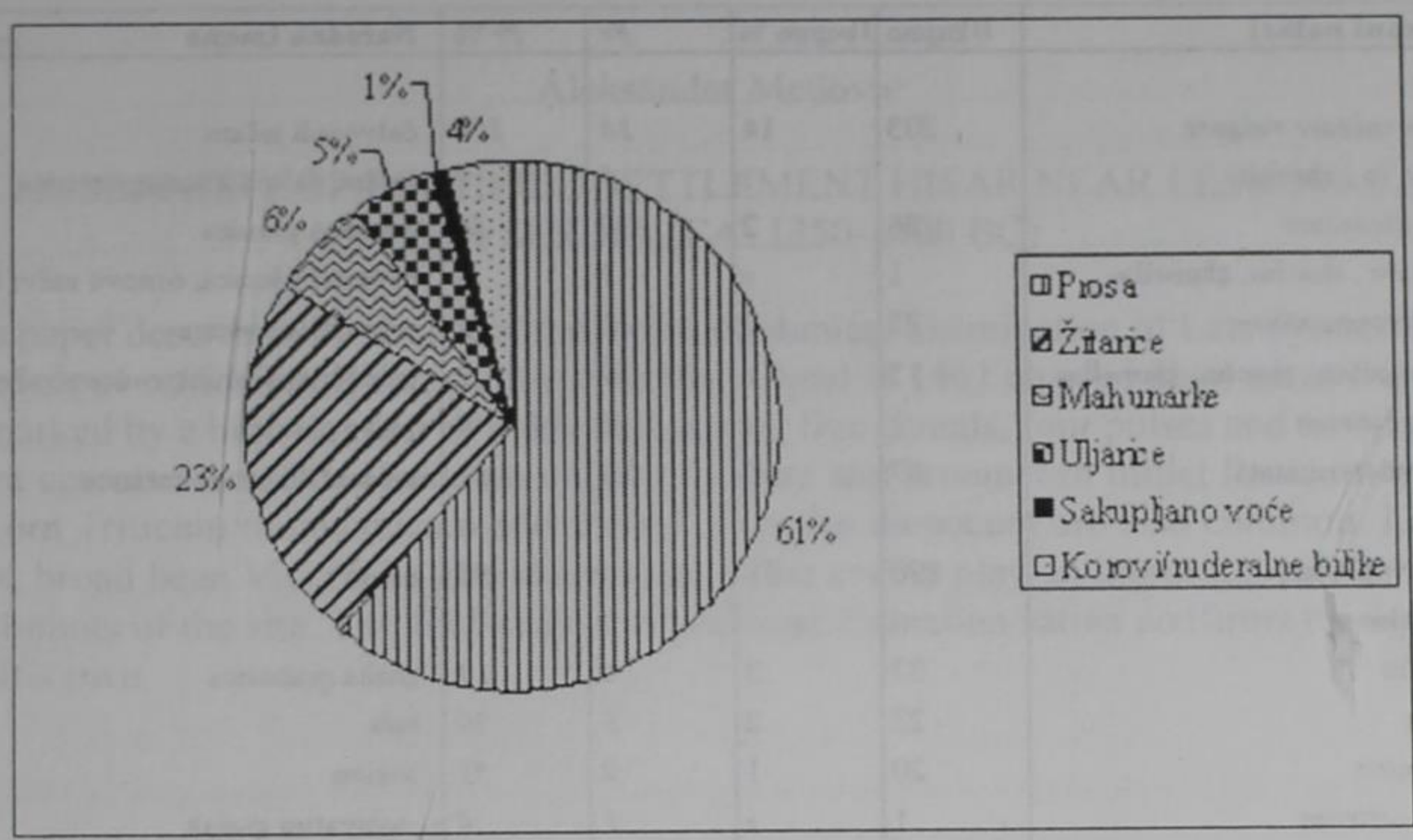

Сл. 2. Количински однос функционалних група биљака у археоботаничком материјалу. Локалитет Хисар - југоисточна падина

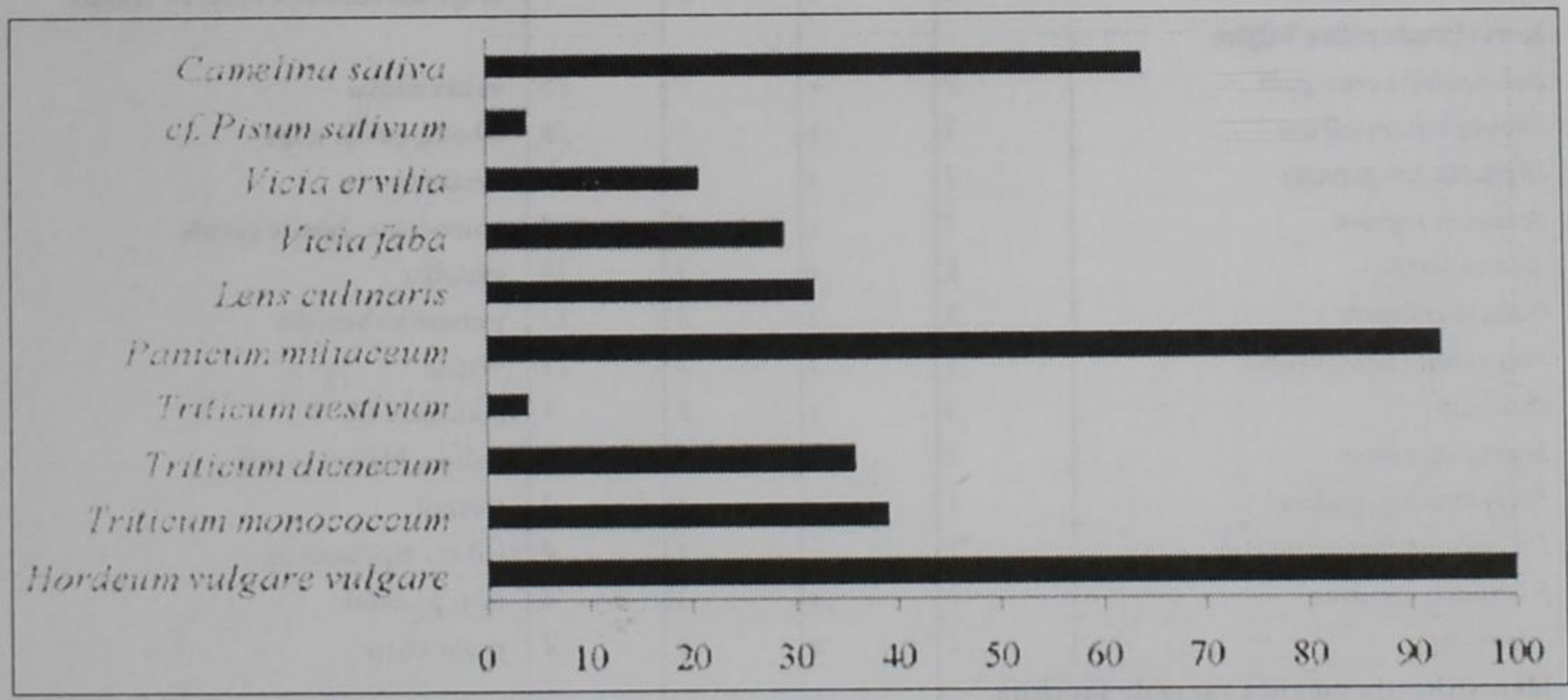

Сл. 3. Процентуална заступљеност налаза у односу на укупан број проба: четвореди јечам Hordeum vulgare vulgare, једнозрна пшеница Triticum monococcum, двозрна пшеница T. dicoccum, мека пшеница T. aestivum, просо Panicum miliaceum, сочиво Lens culinaris, боб Vicia faba, горка грахорица V. ervilia, вероватно грашак цф. Pisum sativum и ланак Camelina sativa

Ugljenisani nalazi	Ukupno	Ukupno %	Fr	Fr %	Narodna imena
Žitarice					
Hordeum vulgare vulgare	203	14	28	100	četvoredi ječam
Hordeum sp., rhachis	1	r	1	4	ječam, delovi klasnog vretena
Triticum dicoccum	26	2	10	36	dvozrna pšenica
T. dicoccum, rhachis, glumellae	1	r	1	4	dvozrna pšenica, osnove račvi klasića
Triticum monococcum	25	2	11	39	jednozrna pšenica
T. monococcum, rhachis, glumellae	15	1	9	32	jednozrna pšenica, osnove račvi klasića
Triticum aestivum	1	r	1	4	meka pšenica
Cerealia indeterminata	67	5	23	82	neidentifikovane žitarice
Prosa					
Panicum miliaceum	890	61	26	93	proso
Mahunarke					
Vicia ervilia	37	3	6	21	gorka grahorica
Vicia faba	23	2	8	29	bob
Lens culinaris	20	1	9	32	sočivo
cf. *Pisum sativum*	1	r	1	4	verovatno grašak
Leguminosae sativae indeterminatae	10	+	7	25	neidentifikovane mahunarke
Uljarice					
Camelina sativa	73	5	18	64	lanak
Sakupljano voće					
Fragaria vesca	5	r	3	11	šumska jagoda
Sambucus ebulus	4	r	2	7	aptovina, burjan
Prunus spinosa	3	r	3	11	trnjina
Prunus non *spinosa*	2	r	2	7	drugo koštuničavo voće, ne trnjina
Korovi/ruderalne biljke					
Echinochloa crus-galli	9	+	7	25	veliki mihar
Chenopodium album	7	r	5	18	loboda, guščja noga
Digitaria sanguinalis	7	r	6	21	cvrakonj
Solanum nigrum	7	r	1	4	ponoćnica, kereće grožđe
Setaria viridis	6	r	5	18	mnarika
Galium spurium	3	r	3	11	primorska broćika
Polygonum convolvulus	3	r	3	11	vijušac
Vicia -tip	3	r	2	7	grahorica-tip
Bromus arvensis	1	r	1	4	poljska klasača, ovsik
Polygonum aviculare	1	r	1	4	troskot
Polygonum persicaria -tip	1	r	1	4	ljutača-tip, lisac-tip
Portulaca oleracea	1	r	1	4	tušt, portulak
Silene -tip	1	r	1	4	pucavac-tip
Identifikacija moguća samo do familije					
Poaceae	4	r	4	14	trave
Ukupno ugljenisanih nalaza	**1461**	100	28	100	
Ukupno taksonomskih jedinica	**33**	.	.	.	
Mineralizovani nalazi					
Sambucus ebulus	47	.	.	.	aptovina, burjan
Fumaria sp.	2	.	.	.	jedna dimnjača
Convolvulus arvensis	1	.	.	.	poponac
Ukupno mineralizovanih nalaza	50	.	.	.	

Таб. 1. *Археоботанички налази. Локалитет Хисар - југоисточна падина код Лесковца (са. 1350-1000 г. пре н.е.). Уколико није другачије наведено: број семена/коштица. Фр фреквенција (заступљеност таксономских јединица у односу на укупан број проба). р: < 0,5 %; +: > 0,5 % < 1,0 %. Укупно проба: 28*

Summary:

Aleksandar Medovic

PLANT HUSBANDRY OF FORTIFIED SETTLEMENT HISAR NEAR LESKOVAC, SOUTHERN SERBIA (CA. 1350-1000 BC)

This paper describes the results of the archaeobotanical examination of Late Bronze Age occupation levels of settlement Hisar, southern Serbia. A total of 1461 charred plant items from 28 samples is marked by a high number of cultivated plants, five cereals, four pulses and an oil plant. The dominant cereals are barley Hordeum vulgare vulgare and broomcorn millet Panicum miliaceum, but einkorn Triticum monococcum and emmer Triticum dicoccum are also common. Lentil Lens culinaris, broad bean Vicia faba and bitter vetch Vicia ervilia play an important role in the diet of the inhabitants of the site. The find of gold of pleasure Camelina sativa confirms this species as a crop of it's own.

UDK: 392.2-053.9(497.11)
398.3(497.11)

Бранко Димић

ЛАПОТ И ПРОКЛЕТИЈА КОД ЦРНОТРАВАЦА

Лапот и проклетија код Црнотраваца или етимологија црнотравске народне пословице: „Неје гре да га нарани човек сас песлани качамак и да га утепа сас некастрепу лескову тојагу на судњи камен“ и једно пророчанство баба Велике из Прочоловци (Црна Трава).

Обичај убијања стараца (лапот) у давно време био је код становника Црне Траве правило од којег се није смело одступати ни по коју цену. Лексема **лапот** потиче од латинске речи **lapis, idis**: камен, мермер, међаш, стећак, драгуљ, бисер (Речник латинско-српски, Београд 1998, страна 750). Која фамилија покуша да не поступи по неписаном правилу лапота била би кажњена „**проклетијом**“. На коју се фамилију „**врљи проклетија**“ боље да се одмах одсели преко „**девет**“ вода и да се више никад нико од те фамилије не врати. „**Проклетија**“ се дуго памтила иако је та фамилија имала право да се врати на своје имање после девет година. **Проклетија** (ж): а) место и околности које чине неког несрећним, у којима се тешко живи, б) оно што изазива, проузрокује много тешкоћа, много муке и напора; (Речник српско-хрватскога књижевнога језика, књига пета, стр. 177; Матица српска, Нови Сад, 1973).

Сматрало се, кад прође девет година од дана кад је „**врљена проклетија**“ да је прошла њена снага проклетства, односно да се према члановима те фамилије остали становници насеља могу односити нормално. Веровало се ако се јавно испашта „**гре**“ да га и Бог праштa после девет година.

Од дана када се „**врљи проклетија**“ на неку фамилију, нико више није смео са том фамилијом да има „**било какве везе**“. Таква фамилија је осуђена на деветогодишње „самовање“. Женидбено-удадбени односи са члановима „проклете“ фамилије су прекидани. Ниједна девојка из села из којег је кажњена фамилија није се хтела ни смела удати за „**проклетог**“ момка, па ма колико та љубав била јака.

Десило се да је била упаљена „**кошара**“ Милији из Јовановци. У упаљеној кошари били су само „телци“, чиме је учињен још већи грех.

Из Милијине фамилије посумњају да је „кошару упалил“ Владимир из Вељковци.

Стојадин, Милијин унук, каже деди Милији да је „**видел**“ Владимира како је „**мунул главњу у стреју од кошару и побегал**“. Стојадину се пружила прилика да се освети Владимиру за девојку Стојану из Ђикинци која је била убава ко „**вила из гору**“. Сви су момци „**трчали по њу**“, али се она „**загледала**“ у Владимира и само за њега „**оће да отиде**“. Још већа несрећа за Стојадина била је случајност која се десила кад је пошао да се напије воде на „**Студени извор на Големо равниште**“. Видео је Стојану и Владимира да седе поред извора и да се „**цуњују**“ као да су само они „**на овија бели свет**“.

Стојадин није могао да се обузда, потрчао је према Стојани претећи и њој и Владимиру да ће им се силно осветити. Владимир је био стасит и веома храбар. Ухватио је Стојадина и оборио га с намером да му набије главу у извор. На Стојанино преклињање, Владимир је пустио Стојадина, рекавши му: „*Саг ти је Стојана спасила живот, али други пут неће те оставим живога таман да ме моли поново моја Стојана, коју волим више него мој живот. Бегај саг да те не видим више!*“

Стојадин је отишао, али са још већом мржњом у души и решеношћу да се освети Владимиру. Од тога дана прошло је лето, па скоро и јесен. Стојадин је смислио како да се освети Владимиру, да упали „**кошару**“ свога деде Милије, која је била скоро испод Малог равништа и да каже како Владимиров деда Вељко „**неје извршил**“ лапот у Крш над свога „**башту**“ Костадина, кога је „видел“ да се крије по заврљено гробље Бесчијско.

Стојадин је упалио кошару где су биле појате за овце деда Милије. Чекао је да се толико „**разгори**“ да се више никако не може угасити, „**да почну телци да рову**“, отрчао је дома, почео да запомаже како гори „**њина кошара**“. Док су се збрали и отишли Миљини задругари да угасе кошару, било је касно.

Стојадин је одмах испричао деда Милији како је видео Владимира из Вељковци да је „**мунул главњу у стреју на њину кошару**“ и да је “**побегал према Мало равниште**”. Деда Милија у бесу није размислио шта му је рекао унук Стојадин. Отишао је код кмета Богомира и затражио од њега да „**збере народ**“ да врље проклетију на Вељкову фамилију из Вељковци, зато што је његов унук Владимир „**мунул главњу у стреју на његову кошару**“. И још што је горе, да Вељко “неје извршил” лапот у Крш и да је сви „**преварил**“ који су били кад је „**утепувал башту**“. Вељковог башту Костадина је “**видел**” његов унук Стојадин „**куде се крије у заврљено гробље у Бесчију**“.

Кмет Богомир питао је Милију да ли може да се закуне пред људи да у једној руци држи судњи камен из Крша, којим се „**утепују**“ стари људи, а у другој руци да држи крст од главње које су од упаљене кошаре. Кмет Богомир га је још и опоменуо: „*Пази, Милијо, крс мора*

да буде од ГЛАВЊЕ које још ГОРУ од ТВОЈУ КОШАРУ. Камен мора да буде ***'судњи камен'*** *из Крш и ТОЈ онија сас који је УТЕПАН КОСТАДИН. Ако си СПРЕМАН Милија да се ТАКОЈ закунеш ПРЕД ЉУДИ да је све ТОЈ ИСТИНА ШТО ОРАТИШ, да збирам људи. СИГУРНО знаш, Милијо, ко ШТО ми сви знамо, КУЈ се КРИВО закуне сас ОГАЊ у руке и камен суђени из Крш, да ће од ОГАЊ да СТРАДА, а камен суђени да му РАСПРШТИ мозак на све СТРАНЕ. Чујеш ли ме, Милијо, СПРЕМАН ли си да се ТАКОЈ закунеш ПРЕД ОГЊЕНИ крс и крс наш КУДЕ БУКУ КРИШТЕНКУ и камен суђени у руку да држиш до срце? Знаш ли, Милијо, још ЈЕДАНПУТ ТЕ ПИТУЈЕМ и које ТИ казујем, ТРАЖИШ да „**врљимо ПРОКЛЕТИЈУ**" на целу Вељкову вамилију и ТАКОЈ ГИ осудимо на ПРОПАС? Милијо, ПОСЛЕДЊИ ПУТ ТЕ ПИТУЈЕМ, СПРЕМАН ли си да се закунеш да је све ТОЈ ШТО казујеш да је ТОЈ ИСТИНА? Неће на моју савес БОГ да врља, ПРОКЛЕТИЈУ, мени је ПО мила моја вамилија него целу Црну Траву да ми дадеш."*

Милија је мирно одговорио Богомиру: *„СПРЕМАН сам да се закунем, знам да је ТОЈ ИСТИНА ШТО ОРАТИМ. КМЕТЕ, САБИРИ ЉУДИ да врљимо ПРОКЛЕТИЈУ на Вељкову вамилију".*

Богомир му је мирно рекао: *„Добро, Милијо, сам си изабрал кривицу или ПРАВДУ, ТИ САГ судиш и на ТВОЈУ вамилију и на Вељкову. Ако си ПОГРЕШИЛ, ТВОЈА ГРЕШКА, ТВОЈ ПРОПАС, семка ће ТИ се изгуби за ТАКВО лагање, ТИ знаш ШТО значи живи ОГЕЊ и судњи камен, али ТВОЈА закЛЕТВА ТВОЈЕ суђење. Милијо, у очи ТИ видим да неси СИГУРАН оно ШТО казујеш! Тешко га ТЕБИ и на ТВОЈУ вамилију ако овој ШТО казујеш неје ИСТИНА. Ја сам СТАР и ћу умрем, али ЗАПАМТИ, ако лажеш ће дочекаш да сви ТВОЈИ ПОМРУ, а ТИ ћеш ПОСЛЕДЊИ. Кад ТИ се коске разнижу и из њи црви ПОЧНУ да излазе, ТАГ ће ТИ БОГ узме душу, а имање ће РАСТРГНУ КУЈ како СТИГНЕ, у ТВОЈУ КУЋУ ники неће да се усели да га не СТИГНЕ ТВОЈА ПРОКЛЕТИЈА за криву КЛЕТВУ. На Свети Илију ГРОМ има да ПУКНЕ и да УПАЛИ ТВОЈУ КУЋУ. Кад ОСТАНЕ од ТВОЈУ КУЋУ само зидина, ти ТАГ се неће СМИРИ ПРОКЛЕТИЈА да ТЕ БРЗИ, докле ТИ се не освети, да ТЕ докрајчи. Твоји ГРОБОВИ докле се не урове и НЕСТАНУ и КРСТОВИ од њи и докле се не РАСТОЧУ камење од зидину од ТВОЈУ КУЋУ на све ЧЕТИРИ СТРАНЕ и ТАГ неће ти у ГРОБ коске да ТИ МИРУЈУ. Да знаш, Милијо, ТИ си ПОСЛЕДЊИ коме ПРОКЛЕТИЈА суди, а да ТЕ не УТЕПУЈУ на ГОЛЕМИ камен у Крш. Неће да има КУЈ да ТЕ УТЕПА. Које ја ПРИЧАМ овакој СТАР, мора људи да САБИРАМ, ЈУТРЕ на Гмитровдан да судимо а ТИ да ПРЕСУЂУЈЕШ. Куде је ПРАВДА, да ли у ТВОЈА УСТА или у наша срца, не знам, ТОЈ сам БОГ знаје. Ја сам обичан живи МРТВАК и чекам да ме БОГ ПОВИКНЕ, ДОСТА ми је да ГЛЕДАМ овија бели СВЕТ и да га алим. Од мене ТИ је ТОЛКО, ја сам ТЕ ОПОМЕНУЛ ШТО је до мене, а ТИ ПО савес ТВОЈУ РАБОТИ. Само једно знам, ТЕШКА ТЕ СТАРОС чека, видим ТИ црни КРУГОВИ над ГЛАВУ."*

Милија је скоро љутито подвикнуо Богомиру: *„ДОСТА више БЛАНТА, СТАРИ БОГОМИРЕ, врши своју дужнос ако нећеш, дај ПРЕДАЈ ми је, видиш ли да ТИ вису НОГЕ у ГРОБ."*

Милија је отишао, а Богомир се прекрстио и отишао да каже људима да се сутра „зберу да врљају проклетију“.

Сутрадан сви су се збрали, и млади и стари, “из Јовановци и Вељковци код крс да суде да ли да врљају проклетију на вељкову вамилију или не”.

Старац Богомир дошао је последњи, носио је судњи камен из Крш, а Милија две главње које су још гореле.

Кад су дошли, Богомир је викнуо да га сви чују: „*Милијо и ви људи, збрали смо се на данашњи свети дан да судимо, да врљамо проклетију на Вељкову вамилију. Пријди, Милијо, до крс, клекни и држ живи огањ који ћу ја да прекрстим. Еве ти судњи камен у руку да га држиш на срце. Кад те питујем, ти ми одговори, не смејеш да причаш оној што те не питујем. Запамти да си под заклетву, пред свети крс и да те отуд бог гледа, а да ти је судњи камен у руку.*“

Милија је клекао пред крс, узео крст од главње које су гореле и „судњи камен“ ставио на срце.

Богомир је упитао Милију: „*Милијо, спреман ли си да се закунеш да је све истина оној што те питам, тај је пред тебе бог, овија људи, у руку живи огањ и судњи камен*“.

Милија је одговорио: „*Ћу се закунем, спреман сам*“.

Богомир је упитао Милију да га сви чују: „*Милијо, истина ли је да је Владимир, Вељков унук из Вељковци, упалил твоју кошару и да Вељко, Костадинов син, неје извршил лапот, да неје утепал својега башту Костадина и да га је видел твој унук Стојадин како се крије у заврљено бесчијско гробље. Пред људи те питујем, свесан ли си које орати и које чини, сад судимо у име бога и правде.*“

Милија је мирно одговорио: „*Свесан сам које ме питујеш, Богомире, кунем се пред бога и пред људи, да је тој што ме питујеш истина, ако неје истина нека ми суди бог, овија живи огањ и судњи камен.*“

Богомир је после ове заклетве рекао људима да пођу и да “врљу проклетију на Вељкову вамилију”, на месту где се укрштају путеви из Јовановци за Вељковци, са путем из Вељковци за Големо равниште.

Први камен је „врљил“ Милија поред „раскрсје“ и оне главње које су још гореле, говорећи: „Нека снајде проклетија Вељкову вамилију и нека су проклети.“

После тога сви су људи бацили по један камен говорећи: „*Дабогда да ги снађе проклетија до век.*“

Само није бацио камен стари Богомир, отишао је кући као да се ништа није догодило, рекавши кад је пошао: „*Нека је проклет онија који лаже, а ти, боже, знаш који лаже.*“

Више нико није смео са Вељковом фамилијом да има било какве везе, да не би и на њега била „врљена“ проклетија, ако би прекршио закон „проклетије“.

Стојица, Вељков син, и његови примили су то као да је нормално. Стојица је, кад се Милија заклео да је његов син запалио његову

кошару, рекао: „*Владимире, сине, приђи при крс и закуни се пред бога да ли си мунул главњу у страју Милијине кошаре. Ако си тој учинил, саг ћу ти пресудим да ти одрубим главу.*“

Владимир је клекао пред крс и заклео се да то није учинио, викнувши: „*Несам ја тој учинил, то је уработил Стојадин, због Стојану из Ђикинци. Једанпут ми је припретил куде студени извор да ће ми се освети. Баштто, ако мислиш да сам ја тој уработил, одма ми одруби главу. Кунем ти се у бога, у тебе, у моју матер и у Стојану да ја тој несам уработил.*“

Владимира је Стојица подигао и рекао: „*Ајдемо сине, кад-тад ће стигне овија Милијини проклетници божја правда „проклетија*“.

После бацања проклетије, Стојица и његова фамилија живели су нормално, али људи су се правили да их избегавају ради обичаја, али не да их стварно осуђују, јер нису веровали у Милијину тужбу и клетву.

Кад се у Милијиној фамилији десило „**чудо**“. Његов унук Стојадин полудео је и само причао од огањ и да „**рика**“, људи су „**пређутке**“ опростили „**проклетију**“ Стојици, али зато су сви „**врљили**“ проклетију на Милијину фамилију. Нико није хтео више да оде на славу код њега или да се “зберу на седељку у Милијину кућу”, иако су радо ишли код њих да седељкују. Нико није хтео да им помогне или да ради код Милије, па ма колико им нудио паре.

После „врљање проклетије“ на Вељкову фамилију, Владимир и Стојана из Ђикинци „нестали су без трага и гласа“. Стојанина баба Велика из Ђикинци благословила је децу кад су пошли да их венча поп у цркву „у неко пољско место“. Више их нико није видео, али се причало да је Владимир „**постал голем газда и да му је у вамилију све здраво и читаво**“.

У Милијиној фамилији „**пошло**“ је све наопако. Не прође ни пола година, а неко се разболи и зачас се „**прекара**“ ко да неје „**бил**“ међу живи. Све је било наопачке и у стоку, као да су се договориле све несреће „**на бели свет**“ да му се освете.

Дошло је време да се изврши лапот над Милију и на још неки старци. Али више то нико није смео да учини, јер су веровали да ће их „**снаће голема несрећа**“, зато што се Милија криво заклео „**сас суђени камен**“.

Потајно се веровало да Вељко није „утепал башту“ кад је учинио лапот у Крш. Кад је Стојица довео свога оца Вељка на стену коју су звали Крш и на коју су њихови стари и они вршили лапот, десило се чудо које су протумачили као божју вољу да то не смеју више да чине.

На дан пре него што да изврши лапот, да „утепа” својега башту, Стојица оде код Великиног мужа Арсе да му овај прода „**ђурђево јагње**“ да закоље за „госте“ после извршења „**божје правде**“ над “својега башту Вељка”. Арса није био код куће, па је Стојица морао да га „**причека**“. Одједном, Велика је без великог устезања прорекла шта ће да буде: „*Стојице, ђурђево јагње које ће саг узмеш од мојга мужа Арсу има да иде*

по тебе ко неко кутре, не треба да га водиш. Никако не смеш да га закољеш ни данас ни јутре.

Има да прођу три године и кад дође твој башта Велько тај га закољи и сас оној месо од јагње да почасти сви које знаш и које не знаш. Има да ти дође на врата старац, прави прошљак, на кога неће да буде ништа цело, закрпа закрпу има да држи. Ти пријди куде њега, клекни на праг и цуни му руку, приведи га да седне на твоје домаћинско место. Понуди га сас најбоље месо од оној јагње. Он неће ништа да узме, дај му од твоју светоарапђелску свећу и пусти га да иде. Ништа га не питуј, ништа не тражи да ти даде. Испрати га до раскрсје на које су врљили на твоју вамилију проклетију. Које тај тражи онија старац од тебе, не заборави, учини и врни се дома, али не смеш да се обрнеш, па ма које да чујеш. Отиди дома, никоме ништа не смеш да кажеш које ти се десило, па ма кој те колко моли да им кажеш кој је онај прошљак.

Стојице, јутре неће суђени камен да суди на твојега башту, не видим га. Али од сутра он више нема да буде суђени никоме, па ни на мојега Арсу ни на мене. Тија камен има да буде последњи суд на Милију што се заклел за нешто што твоје дете неје уработило.

Стојице, јутре треба и у Козарницу на њин суђени камен кога викају Страшник камен да на Ристићијину главу туре суђени камен и да му досуди камен, али тај ће се деси чудо над чудеса да се од јутре нема утешују стари, ко да су они вишак пред свет.

Кад Ристићија пође у тамбис сас суђени камен на главу и низ суђени камен, ће увати грозница и земљу и буке и људи. Земља и небо има да се саставе, силан стра има да обузме и људи и зверке. Из онија Страшник камен ће се излезне змија дебела ко кросно и ће се претречи испред Ристићију и неће му даде да падне. Заједно сас Ристићију ће се мирно врне куде је била. Пред њу ће се отвори високи камен и она ће се изгуби ко да неје ни била. Ристићија има да се стури из онај буку ко да има двајес године. Земља има да се смири и дан ће поново да буде, сас божји благослов.

Тај, кад се Ристићија стури из онај буку, ће се деси ново чудо, суђени камен има да му буде на главу, ко да је сас његову главу срасал. Сви људи има да гледају у њега, тај ће се деси чудо над чудима. Кад Ристићија погледа уз Страшник камен и види горе својега сина Микајила, куде стоји над сам тамбис има да занеми од стра. Тај ће суђени камен да се претвори у златан крс, који ће се сам издигне, над људи који ће се чудом чуде и таман да се помисли да ће падне, ће се уздигне изнад Микајилову главу и тај да се претвори у белу голубицу и да одлети према небо. Људи неће се освесте од тој чудо, кад ће се деси треће поголемо чудо, поново ће земља да се устресе, Страшник камен има да препукне, из кога ће излезне онај дебела змија, да пређе уз онај буку и сас њу ће нестане у земљу, која ће се отвори испод њу.

Место куде је била бука има да постане ко да никад тај неје била бука. После овога више ники неће смеје да утешује својега башту или

машер, од сшра да се не деси још сшрашније чудо, да не нељуше боѓа, ако насшаве лаžоš, žа да им се освеши и смеје цело село. Време има да учини оној шшо оно знаје. По ваду изнад сам камен шшо је искоžана има да žрошечу млоѓе воде од дан кад је земља имала ѓрозницу. Плоче од камен шшо су žобивали на ѓробови куде су сарањували сшарци исžод сшрашник камен има да žоваду они који дођу žо њи и сас њи да зидају колибе žо Сшанчин дол. Ники неће да знаје кад види круѓ на žлочу žрекрсшен сас крс у њеѓа које значи, нишши има да ѓа бриѓа које значи.

Заžамши, сине, има да дођде деше из Козарницу да žишша швоје девешо колено које шија знаци значе. Ти ћеш на швоје žрво колено да кажеш да је шој žлоча од камен žобивана изнад ѓлаве онија које неје боѓ викал да иду у њеѓову ливаду, неѓо да ѓи је ушежал судњи дан, који је žрекрешен сас небеску силу, сунце и земљану силу земљу и воду, а да све шој мора да иде žо божји žуш онија круѓ који се никад не žрекида, једно се рађа, друѓо мре и шакој вечно. Онија који су живи мора да мру, да наžраве месшо на онија који се рађају, да они може да живе и шакој нове живе душе које се рађају, а овија да мру, да насшаве да иду žо вечни круѓ. Небесна сила, сунце и земаљска сила, вода од како су се žрекрсшиле уз божју žомоћ сшвориле су жива сшворења, да оде žо земљу, једно друѓо да рани сас своје месо, а човека је начинила да личи на онија крс од небесну и земљану силу. Човек да мисли да суди и žресуђује на земљу, али да не може да žобеѓне од божји суд, žа ма колко да лаже себе да је моћан и да може он боѓу да суди. Сине, кажи на швоје колено, да се žази од божјеѓ беса, да не суде у име боѓа, јер мора да се суди судбински, онима који живе данаске и онима који ће умру у нови час. Живош је ко вода у извор. Вода извире у извор, ошече žреме žоѓолему воду и ошиде у бели свеш, да се žоново врне у онија извор žреко небесни извори. Можда се не врне баш онај вода која је исшекла из шија извор. Такој ши је и сас живош. Кад се здаде живош, он žочне да шече кроз жиле које су сшворене да из њи шече црвена вода, докле оне не осшаре и боѓ žовикне, ше да му се žредаде. Нови живош дооди на земљу да и он шече низ žуш своје судбине, докле ѓа не замени друѓи неки, нови живош.

Такој, сине Сшојшо, ће буде и сас швоје казување, на швоје žрво колено, да казујеш како је било у швоје време и шшо знаш да је било исžред њеѓа. А шој колено има да казује шој шшо знаје на ново колено, докле не дођде швоје казивање до девешо колено и да избије из бели извор и žурља беле орнице које ће изоре божји ум.

Сшојшо, заžамши шшо сам ши саѓ све рекла, јушре, кад осване дан, ја ћу ошидем шам да се сас моју душу мајем žо божју ливаду. По мене ће žойлачу малко, žа ће ме забораве ко да несам била. Али шакој и шреба, кој žамши све онеј воде које исшечу из извор? За нас, божје žушнике, важно је да из шија извор извире вода, без коју не можемо. Такој, Сшојице, ће буде и сас мене. Девешо колено ће чује моје речи и моје име, али неће да знаје каква сам била, да ли сам била ко божја кишка у цвешну ливаду или сам

била ко пашрашу у сшрање. Неће да млого пише за шој шшо не знају каква сам била, моје речи овеј ће да буду огледало у које ће се огледује њина душа, које ће знаје да види своје дно, које је без дно.

Ти, Сшојице, дојди да ме ошпрашиш до моју кућу, куде ће ми осшану коске и овија дрпољци кои носим да ме бране од сшуд и да крију неки срам који су људи измислили.

Знам да ће све запамшиши шшо сам ши рекла, на шебе и на Микајила је рекла судбина да више не идеше по онија пуш који је само божји пуш. Ники више нема да се плаши: од сшарос, неслан качамак и судњи дан. То је све, Сшојице, које сам морала да ши кажем, ја сшара како сше ме викали мађијарка Велика. Без мене несше могли, а ја несам могла без вас. У мој извор има да избије нова жива вода кад шесшо колено погледа у моје око, али неће да осеши живош у своје жиле. Све шшо ће од мене сшару мађијарку да осшане мој ум који види које ће да буде, чак и оној које ће да срешне дванајесшо колено и да ми шој буде судбина, која ће осуши мој извор.

Еве га иде мој Арса, ја више нема које да ши казујем нешшо ми се магли у моју сшару мађијаркину главу, мора да прибирам цопке па да идем куде ме вика онија мој судија. Тој је од мене моја си реч до девешо колено, докле се не упрља крило беле голубице.“

Баба Велика је ућутала, Стојица је чудно гледао, учинуло му се да је изнад ње лебдео бели анђео. Кад се убрзо појавио Великин муж Арса, учинило се Стојици да према небу лети бели анђео, посипајући по њему неки бели прах.

После овога, догодило се онако како је мађијарка Велика претказала. Које је јагње купио Стојица од Арсу отишло је за њим ко неко „**кутре**“. Нека божја сила није дозволила да оно јагње закоље сутрадан, кад је требало да изврши лапот, “да утепа својега башту Вељка”. То се исто догодило и Микајилу у Козарницу, који није знао за пророчанство мађијарке Велике из Ђикинци, али је знао његов отац Ристићија.

Микајил је дан уочи кад је требало да изврши лапот над својега „**башту**“ Ристићију, заклао ђурђево јагње, од кога је требало да се спреми ручак за „гости“ који ће да гледају како Микајила утепује својега „**башту**“. Отишао је код своји неки даљи род да му даду „**царевично**“ брашно, јер су се и они спремали да имају лапот у кућу.

Кад је узео „**царевично**“ брашно у паницу, пошао је од куће до куће да зове све комшије да дојду јутре да буду његови гости, “ће врши лапот на судњи камен Страшник камен сас судњи камен”. Кад дође испред куће, виче све дотле док не изађе домаћин те куће који га пита: „*Шшо је, које шражиши од нас?*“. Микајил каже: „*Дојдише јуше да ми будеше гости, ћу вршим лапош на мојега башту Ристићију*“ и принесе паницу са „**царевично**“ брашно пред домаћина који се над паницом прекрсти и каже: „*Ће дојдемо, нека ми ошросши овој брашно које га ушешује*“.

Кад је све комшије „**извикао**“, Микајил је отишао да одсече подебелу лескову “грањку” коју онако мало само скрати и окастри гране.

Однесе је да је остави на судњи камен да преноћи. Тај дан његовом оцу све снаје „**настојују**“, дајући му што год жели да попије и поједе. Пред судњи дан у ракију која му се даје сипају прах од сушеног пелина, који га опије да више ништа не зна, „ни које ће сас њега да буде, ни дал ће да умре одма, '**ни га длажи ни га кроти**' ”.

На кога се од синова или кћери посумња да ће бити слаб кад врши лапот над оцем, „**на превару**”, даду му ракију у коју је сипан прах од сувог пелина. Убрзо кад се попије таква ракија, изгуби се било каква воља и моћ расуђивања. Једноставно, не зна се шта се догађа. Такво пијанство траје најмање пет дана. Ако се посумња да ће много да „**гугује за башту**“, онда се таквој особи даје опојна ракија дуже времена. Дешавало се да полуди онај коме се даје таква ракија „**преко мере**“.

Ништа није било необично ако је ривалство између браће велико, ко ће преузети да води задругу. Намерно се давало најстаријем брату што више ракија помешана с прахом од пелина да пије како би полудео. По неписаном правилу, најстарији син старца над којим се врши лапот морао је да чини лапот па ма колико то не желео, јер преузима да води задругу. Заповести издаване од старешине ко ће шта да ради од задругара морале су да се извршавају без поговора. Старешина задруге није морао никоме да „**подноси**“ рачуне о свом управљању и о томе колико је успешан.

Није била реткост да се деси да „**полуди**“ старешина задруге и да му се одузме старешинство. За таквог се говорило да су га омајале „омајотине“ из Страшник камен и да му нема спаса. Веровало се да су „**омаје**“ живеле у Страшник-камену. Дању се крију у голему „**буку**“, а ноћу се мају по малу, па кога сретну, а нема крстић од бадњака „испод гушу“, загрле га, почну да га милују, он „**изгуби**“ памет и полуди. Сваки старешина задруге, ако је желео да остане вођа, морао је да води рачуна да му се не деси да му се „**омаје**“ не увуку у кућу и да у њој не остану. На свакој кући био је окачен крст од бадњака изнад врата. Веровало се да тај крст штити кућу од омаја и вампира.

Веровало се да су омаје опасније од било којег ђавола и вампира. Омаје су биле душе стараца над којима је извршен лапот. Кад син удари „**некастреном тојагом**“ оца по главу на којој је стављен „**кравај од царевично брашно**“ (у које се не сипа со и не ставља квасац), а на кравај је стављена камена плоча чији је пречник тридесетак сантиметара (судњи камен), веровало се да душу старца која „**напушта**“ чекају омаје у буки која је била поред Страшник-камена. Док тело старца пада, његову душу примају омаје и одмах је оробе да буде њихова слушкиња. Мора да им буде слушкиња све док се „**не докаже**“, да учини зло дело. Морала се осветити ономе који је убио тело у коме је она била или неком члану задруге из које је убијени старац, да му „**врати**“ лапот.

Враћање лепота је било сину баштенику. Кад га сретне ноћу омаја, претвори се у прелепу девојку и почне да га милује док га не „**омаје**“.

Кад овај „**изгуби памет**“, омаја га води према Страшник-камену, све више и више га милујући. Успут им се придруже лажни сватови од других омаја, те се „**омајаном**“ учини да је његова свадба. Кад дођу лажни сватови до Страшник-камена, омаја га „**наведе**“ да стане на врх судњег камена, још га више милујући. Одједном омаја као да се оклизне о онај камена и почне да пада у амбис. Овај, да би спасио „**младу**“, закорачи према амбису и више му нема спаса.

После враћања лапота, настаје веселье „**лажних**“ сватова, односно омаја, које примају омају „**слушкињу**“ у своје друштво. „**Веселье**“ траје док се не огласе први петлови. Чим чују прве петлове, омаје прекидају све, врате се у своје обитавалиште у ону буку поред Страшник-камена и ту проведу дан, чекајући нову ноћ. Понекад се деси да поједине омаје закасне да се врате у свој „**дом**“ пре „**првих**“ петлова. Тад морају да се сакрију у прву буку или у камен који им је најближи. Уколико наиђе неко сам, омаја се претвори у прелепу девојку и придружи му се, милујући га, одведе га право на Страшник камен. Ако нико не сретне таквог „**омајаног**“ човека, да га „**просвести**“ питајући га „**куде иде**“, омаја оствари свој циљ. „**Омајаног**“ човека доведе до Страшник-камена, учини се као да се оклизне и да пада у амбис. Омајени човек закорачи према амбису да спаси лажну девојку и падне. Омаја се врати своме друштву, које је прими радујући се учињеном злу.

Ако се деси да неко омајаног човека сретне и спаси га, он изазива бес омаја које се заклињу да ће му се осветити. Да би се спречила освета, такав човек морао је да носи крст од бадњака увек са собом и да избегава да пролази сам поред Страшник-камена. Може му се десити, уколико прође сам, да га спазе омаје, да изађу из свог склоништа и претворе се у прелепе девојке које одмах почну да га милују. Оном „**омајаном**“ несрећнику учини се да је на Страшник-камену „постављен“ сто и да њега баш чекају девојке које су поседале около стола. Несрећник дође на камен, а девојке као да се померају да он седне, доведу га до ивице, од које се откачи и падне у амбис.

Становници Козарнице избегавали су Страшник камен и ако би било више њих у групи. Стари су младима говорили да не иду у близину тог камена, да је то „судњи камен“ и да он хоће да „врћа“ лапот, али да тражи младе душе, откако су престали да „утепују стари”. Нарочито је било опасно да у близину њега залазе млади у некрштене дане. Тад омаје полуду и немају милост, нарочито откако се остварило од Велике из Ђикинци пророчанство кад је био код ње Стојица из Вељковци, док је чекао њеног мужа Арсу да од њега купи ђурђево јагње.

Нама деци, наши родитељи никако нису дозвољавали да идемо сами поред „судњег“ камена, Страшник-камена, а нарочито момцима и девојкама, ни случајно. Веровало се ако се млади који се воле пољубе на том камену или у близини њега, ако се узму, неће имати деце и да се тај брак неће „**скинути**“. Никакве чини не би помогле да скину

„**проклетство судњег камена**“. Верује се и данас да се омаје саберу из „**целу Црну Траву**“ у некрштене дане око Страшник-камена, дању се крију по букама, а ноћу се „**саберу**“ на судњи камен, целе ноћи се „**часте**“, а кад чују прве петлове поново одлазе у своја пребивалишта. Чекају да се освете некој младој души, да „**врну**“ лапот. Кад прођу некрштени дани, нарочито на Ђурђевдан, немајући коме да се освете, кад дође поноћ почињу да цвиле, кукајући. Она кукњава чује се веома далеко, ако неко наиђе њему је пресуђено, његов живот се завршава на судњем камену.

Веровало се да је испод корена велике буке сакривен велики казан пун злата. На Ђурђевдан злато се „**оглашава**“, тако што се чује звоњава. Али ту звоњаву чује само онај који се родио у часу кад се родио Христос, и то се рођење поклапа са Ђурђевданом. Таквог човека ниједна омаја није могла да омаје, јер он види оно што други не виде, када се омаја претвори у прелепу девојку и хоће да га милује, овај види старца над којим је извршен лапот и тад узме крст од бадњака и прободе омају. Она нема снагу да утекне, почне да дрхти и претвори се у пихтије. Више нема снагу да се врати у своје друштво, осуђена је да се „**маје по малу и да је по целу ноћ псета брзу**“. Прича се да је Микајил рођен на тај срећан дан, на који се рађају само „**пробрани**“ од Бога. На Ђурђевдан Микајил је ишао са својим оцем Ристићијом да наберу „**некаква**“ цвеће које су стари звали „**бребер**“ којим су „**китили**“ куће, стављајући га око врата и прозора, по могућству око сваког отвора на кући. Везивали су концем читаве мале снопиће бребера око подуже тољаге коју су везивали на врх оџака. Веровали су где се „бребер“ нађе да ту омаја не сме да приђе (**преберовина, бреберина, ж. бот. 1. зељаста биљка рода Anemone. f. Ranuunculaceae, која цвета у пролеће по шумарцима и жбуновима; у употреби у народном лекарству**. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, Београд, том II стр. 139.) Сматрало се, ако се деси да је неко из фамилије „**не дај Боже, полудел**“, да је преноћио са омајом. Таквом човеку давали су чај од осушеног бребера, или му је остављан читав букет испод јастука, да не смеју омаје ноћу да дођу да га још више омају, „**па ко замајан иде по малу**“. Имало је две врсте бребера: са белим и жутим цветовима. Бребер са жутим цветовима био је права реткост (**бребер м. бот. в. жутика, Breberis vulgaris**, Речник САНУ, Београд 1962. том II, стр. 139), али и делотворнији у односу на онај са белим цветовима. Такви бребери су цветали у шуми са северне стране Страшник-камена која се исто звала као и камен. Малој деци, мушкој и женској, ушивале су „**старе бабе**“ исушени цвет бребера и малу „**трешчицу**“ од бадњака у одећу коју су свакодневно носила да их „**брани од омаја**“. Исушене бребере везане у букете имала је свака кућа окачене испод стреје. Када се уносио бадњак на Бадње вече, обавезно је био везан аленим концем букет сувих бребера за гране од бадњака. Бребери нису скидани него су горели заједно са бадњаком, да почисте оџак од омаје да се не врте око куће.

Микајил, кад је ишао да бере бребере са оцем Ристићијом, имао је око четрнаест година. Бребере су брали у шуми поред Страшник-камена. Кад су дошли у подножје Страшник-камена, близу велике буке, Микајил је одједном стао и рекао оцу Ристићију да чује како звоне некакви дукати и да види испод буке цео казан. Отац Ристићија му је рекао: „*Тој што видиш и чујеш немој никоме да казујеш, јутре ћу те водим куде Велику у Прочовалци да ти пребаје.*" Одмах су отишли кући са тог места. Микајилова баба Милана је три пут кадила сувим бребе-рима Микајила и Ристићија да „**искара омаје што се врту око њи**".

Милана је сутрадан одвела Микајила код Велике у Прочовалци да јој она каже шта је то чуо и видео њен унук, да га „**нису омајале омаје**". Велика је дуго гледала Микајила ћутећи, док је Милана није прекинула, питајући је: „*Бре, Велике, које бленеш ко теле у шарена врата, кажи ми које видиш? Ако не видиш ништа, кажи ми да си идем да не седим овде цабе.*"

Велика као да се пробудила, рекла је: „*Ћути Милано, ако си идеш иди си, остави ми Микајила, гледам његово јутро и вечер. Овој дете је родено кад се и наш бог родил Исус, чијо се ново рођење поклапа сас Ђурђевдан. Оно све види и чује, које ће да буде јутре, а знаје које је било јучер. Милано, оно чује које други не може да чују, и небо које прича и земља кад се разговара сас воду и сас злато. Овој дете је чуло кад је дошло сас татка поред Страшник камен како земља разговара и сас злато и сас воду. Омаје су гледале, али му несу могле ништа. Испод буку је Милано цел казан сас злато закопан, и у њега је злато прозборило како је проклето. Не бој се, Милано, за овој дете. Страшник камен има да му буде судњи камен, оно ће да пресече да не буде никоме више судњи камен. Тај казан сас злато има да пропадне у земљу, кад је уватн грозница у час кад овој дете доведе башту да изврши лапот, тад ће се деси чудо над чудима.*

А сад Милано, иди си, неси имала уши да ме чујеш, овај дете ме је чуло, немој више никад да ми дојдеш".

Милана се вратила са унуком Микајилом кући, кунући Велику што јој је рекла да нема уши и да није чула шта јој је рекла, много јој је „**важне**" речи рекла, чудно ми чудо. Али Великино пророчанство се обистинило. Милана није доживела да се увери „**да није имала уши да чује**" Велику.

Године су „**брзо прошле од Великино пророчанство**", дошло је време да Микајил изврши лапот над својим оцем Ристићијем. Микајил је морао да изврши своју обавезу убијања свога оца јер је био његов најстарији син, па ма колико му се то није свиђало. Кад је секао лескову тољагу у лескама поред Јазовачког камена, учинило му се да неко стоји на камену који је био у близини њега. Наставио је да сече тојагу, кад је чуо речи: „Сечи, сечи, туј тојагу за башту, али тој ће буде последња тојага која се сече да се утепује онија који за ништа неје крив. Чујеш ли

ме. Микајиле, сети се које ти је рекла мађијарка Велика из Прочовалци, тој је исто рекла и Стојици из Вељковци. Јутре ће се деси големо чудо, земљу има да увати грозница, судњи камен има да препукне, буке ће у земљу да пропадну, неки извори има да усану, а нови ће се појаву. Немој да заборавиш, ти си изабран од Бога да тој чудо доживиш и да пођеш по нови пут. Заједно сас онуј буку ће нестане и онија казан сас злато, његове божје речи никад нема да чујеш. Не бој се од мене, ја сам Божји гласник."

Зачудо, Микајил се није уплашио, него је „осечену" лескову грану „окастрио" и однео је да је остави на судњи камен, Страшник камен. Кад је оставио „некастрену" лескову грањку, чуо је језиви смех и кукњаву из оне буке, али се није уплашио. Сетио се пророчанства Велике из Прочовалци. Више се није бојао да ће убити свога оца кога је много волео.

Отишао је кући, мирно рекавши оцу: *„Сутра ће се десити чудо над чуда на судњи камен, и за мене и за тебе, заједно има да дођемо дома."* Кад га је Ристићија питао одакле зна, мирно је рекао: *„Рекла ми је Велика из Прочовалци пре неколико година и данас Јазовачки камен. Више ме ништа не питуј, ништа не знам."*

Ристићија пред свој лапот ништа није тражио да му спремају, али није хтео да пије ракију, хтео је **„на онија свет да отиде сас чисту памет."**

Од **„царевично"** брашно са којим је позвао све у мали да дођу сутра да гледају када врши лапот, омеси се кравај без соли и квасца. Ристићија је наредио својима да спреме посебан ручак, као за **„свадбу"**, сутра је судњи дан за све.

Рано ујутру кад су се **„збрали сви из малу"** пред Ристићијину кућу, онај из малу који је следећи да се над њим врши лапот викне: *„Ристићијо, ајде излази, дошал је судњи дан. Видиш ли колко су ти сватови дошли из малу и старо и младо, тебе су судњи петлови запојали, а моји се спремају, ајде, које чекаш?"*.

Ристићија се мирно поздравио са својима, а кад је изашао испред врата, прекрстио се окренувши се према истоку и рекао: *„Боже, ти ме не утешујеш, утешује ме царевични леб, опрости ми ако сам нешто згрешио и према тебе и према мене. Знам, Боже, судбина је таква."* Окренуо се, прекрстио и клекнувши пољубио праг и тад „предао" праг своме сину Микајилу окренувши се према људима, док је Микајил стајао на прагу: *„Сине, еве башта ти предава кућни праг да буде твој и Божји. Проклет бил који те не послуша и испред њега и по њега, па макар то бил и ја. Људи чусте ли, ја сам спреман да идем по пут како оће судбина. Сине, ајдемо, судбина нас чека."*

Ристићија је благословио сина и мирно пошао према судњем камену, никоме није дато да пије ракију. Више нико није смео да проговори до судњег камена, да га не чују омаје, нарочито нова омаја ако га чује па да му се освети.

Кад су дошли до судњег камена, Страшник-камена, Микајил и Ристићија дођу на малу зараван судњег камена где су лескова „мотка“ и судња плоча од камена. Остали сви „**гости**“ стану на „**равничку**“ недалеко од Страшник-камена која је „**одмах**“ до долину чим се пређе вода, да не пређу омаје и да им се не освете кад пођу са њима.

Микајил се прекрстио, ставио оцу на главу кравај од „**царевично**“ брашно, а преко њега судњу плочу од камена. Поново се окренуо према истоку и прекрстио се рекавши да га сви чују: „*Боже, и ти баштo, опростите ми, ја те не утешујем! Утешује те овија лебац!*“

Узео је лескову мотку да удари оца, кад се десило чудо. Земља је почела да се тресе као да је грозницу имала. Ристићија је пао са врха Страшник-камена. Силан страх је обузео све. Одједном некаква дебела змијурина се извукла из камена и прихватила Ристићија преневши га до буке која је била поред камена. Људима се чинило да је дошао судњи дан. Небо се саставило са земљом. Одједном је мрак „**завладао**“. То је трајало кратко и опет се све смирило.

Сви су гледали у Ристићија који је мирно „**сишао**“ низ буку, а да му је још био судњи камен на главу. Ристићија је стао у подножје Страшник-камена кад се десило ново чудо. Погледао је уз камен и видео уз саму ивицу врха Страшник-камена – судњи камен (плоча) претварала се у златни крст и издигнувши се над Микајилове главе тад се претвори у белу голубицу која је одлетела према небу.

Људи се још нису освестили од чуда и страха што их је ухватио кад се земља тресла, тад се десило ново, треће чудо. Поново се земља тресла као да има грозницу, Страшник камен је препукао, из његове се пукотине извукла дебела змија и „**прешла**“ у буку која је била поред Страшник-камена. Одједном, земља се „**отворила**“ у подножју Страшник-камена и у распуклину је пропала бука уз чудну звоњаву и неко нарицање слично плачу младих жена за изгубљеним мужевима. Земља се поново склопила као да ништа није било, али велики страх је остао међу људима. Страх се увећао кад су видели да су „**нестали**“ скоро сви надгробни споменици којима су обележавали гробове лапотираних (убијених) стараца. Нарочито се десило да „**нестану**“ они надгробни споменици (плоче) на којима је уписан круг и у њему уписан (грчки) крст. А то значи да су живи поручивали мртвима да је живот пут живота и смрти, и смрти живота, а да је порука васељене у уписаном крсту у „**сипору**“ (граници) те вечности која је условљена прожетошћу неба (васељене), коју симболише вертикала крста, са земљом која пали живот и одржава га соковима живота, симболисаном у хоризонтали крста. У пресеку вертикале и хоризонтале крста је целокупна тајна васељене симболисана у часу васкрсења новог живота.

Појединима се учинило да су се те „**обележене**“ плоче претвориле у бело јато голубова и одлетеле према небу, а неки су поверовали да су то ослобођене душе лапотираних (убијених) стараца које су биле ороб-

љене у омајама које је православни Бог примио у свој загрљај, опростивши све грехе онима који су лапотирани (убијени) и онима који су убијени у име Бога, а да их сам Бог није овластио да убијају.

Само су остале плоче над оним гробовима на којима није био уписан свети знак. Бог их није могао примити у свој загрљај безимене, некрштене од васељене и зато њихове душе испаштају. Остају оробљене да као омаје лутају светећи се младим људима. Временом су то надгробно спомење људи „**развукли**" кад су зидали колибе у Станчином долу, тако да ништа није остало од гробља старих који нису били криви што су ишли кругом живота, а морали су да поднесу казну, од које се није смело одустати, па ма како се појединачно желело да се одустане. Ту је било неписано правило, стражар немилосрдни, колективна казна „**бацање проклетије**" уколико се покушало да се не поступи по неписаним правилима живота и смрти у „**заједници**" једног села или задруге.

После троструког чуда које се десило над Страшник-каменом (судњи камен), више нико није смео да помисли да се обнови лапот. Сви су примили поруку васељене и земље као поруку пред којом није смело да буде двоумљења. Лапот нико није покушао да обнови, у страху да се на његову задругу и њега не изврши казна коју је васељена предсказала кад се земља тресла, а судњи камен претворен у златни крст и белу голубицу је реч Божја која се мора поштовати.

Све је прошло као што је васељенски круг неба и земље понекад краћи, понекад дужи, верни сапутник васељене, заборав, однео је све у своје ризнице, само је остала понека искра да прсне сећањем понеког старца да исприча истину или легенду о судњем камену, Страшник-камену, на коме је вршен лапот, о троструком чуду које се догодило кад је Микајил вршио лапот над својим оцем Ристићијом и да после „**љутње**" васељене нико није смео да изврши лапот.

Заборав у загрљају са кругом живота угасио је и те искре сећања, када је који старац „**истрошио**" своју путању живота.

Само је остао Страшник камен да постоји, висок око деведесет метара, да „**страши**" и данашње генерације васељенских путника. Њега заборав не може тако лако да победи. Попречна пукотина скоро на средини Страшник-камена прича своју нему причу да се десила грозница, земљи, сапутници неба. И данас, кад пролеће дође, у тој пукотини исцветају дивље јагоде чији бели цветови подсећају на беле голубове од надгробног спомења које је узлетело према небу. Кад пролеће поздрави лето, ти бели цветови сазру у крупне, црвене јагоде. Ако их неко не убере, уз смртну опасност да се откачи и падне у амбис, оне полако иструле, оплођујући мали груменчић земље у пукотини, да кад ново пролеће живота наступи, отвори пут васељене, круг живота и смрти и смрти и живота.

Становници Козарнице, па и Црне Траве, веровали су да ће онај који убере те црвене јагоде на Видовдан, у часу кад сунце излази, добити

моћ да све види и разуме немушти језик и тако сазна где је нестао казан са златом који се јавио Микајилу кад је са својим оцем Ристићијом брао бребере.

Када се све смирило. Ристићија је мирно изашао на „**ваду**“ која је „**водила**“ преко горњег дела Страшник-камена и рекао сину: „*Сине, ајдемо дома, остварило се пророчанство баба Велике из Прочовалци да ће се десе три чуда и да више не треба да се врши лапот, од данас ти води задругу.*“

Микајил је позвао „**госте**“ да пођу са њима и да се госте код њега до миле воље, Бог је дао знак да се више не врши лапот.

Скоро исти дан „**пукао**“ је глас да се у Козарници десило троструко чудо, и да су Бог и васељена рекли да се више не чини лапот. Остварило се Велико пророчанство. Слично се догодило Стојици из Вељковци, када је требало да лапотира свог „**бабу**“ Вељка. Ујутру су сви дошли до судњег камена званог Крш, и „**гости**“ и „**жртва**“. „**Гости**“ су се „**збрали**“ на ливади која је на северној страни Крш-камена и чекали да Стојица лапотира свога оца Вељка. Стојица је дошао са оцем на врх судњег камена Крш, ставио му на главу „**кравај од царевично брашно**“, па преко њега судњу плочу (од камена) викнувши: „*Боже, и ти бабо, опростите ми, ја те не утепујем! Утепује те овија лебац!*“ Узео је лескову тојагу и кад је „**замануо**“ да удари оца, десило се чудо.

Земља је почела да се тресе, настао је марк. Небо и земља као да су се саставили. Никог није занимало шта се дешавало на судњем камену, куд који су се разбежали. Кад се десило да други пут земља дрхти, и они најупорнији побегли су.

Стојица је послушао баба Велику, мађијарку из Прочовалци, није убио оца, него су се с њим договорили да се крије у колиби у Бесчијско, где су им биле појате за овце, док се не заборави на њега.

Када су чули каква су се десила чуда у Козарници, људи су схватили све то као да је божја порука да се више не „**утепују**“ старци (да се не лапотирају). Вељко је остао да живи „**на појате**“ у Бесчијско, а управљање задругом предао је своме сину Стојици.

Као да су сви чекали да се деси неко чудо па да прекину са обичајем убијања (лапотирања) стараца. Више нико није помислио да убија свог оца који је био „**крив**“, што је остарио.

Вељко три године није дошао у своју кућу, нико му није бранио, али нека божја сила му није давала. После три године, на дан кад се „поново родио“, дошао је кући. Његов син Стојица заклао је оно „**ђурђево јагње**“, што је купио од Арсе из Прочовалци, мужа Велике, мађијарке. Јагње је испекао и „**сабрао**“ све госте који су били кад је требало да изврши лапот.

У „**сред**“ ручка дошао је „**прошљак**“ на врата, на њему ништа није било цело, закрпа закрпу држи. Кад га је видео, Стојица се сетио пророчанства баба Велике, пришао је до њега, клекао на праг и пољубио

му руку. Сви су се збунили, али нису смели ништа да питају, од оног „**прошљака**“ као да је нека божја светлост светлела. Стојица му је понудио своје домаћинско место и понудио му најбољи комад меса. „**Прошљак**“ је мало поседео, дигао се и пошао. Стојица ништа није рекао, дао му је комад светоаранђелске свеће. И пошао за њим. Кад су дошли на раскрсје, где је била Стојичина проклетија, „**прошљак**“ је показао Стојици да клекне насред раскрсја. Кад је Стојица клекао, „**прошљак**“ га је прекрстио и нестао као да је у земљу пропао, али заједно са њиме и проклетија (камен и гомила камења). Само се Стојици учинило да је чуо анђела божјег где се радосно смеје, као да му с неба дарује срећу.

Тад се Стојица сетио Велике, мађијарке, да пође кући и да не сме никако да се окрене, па ма шта чуо. За њим се чуло да га моле неки људи да се окрене да им да опроштај. То су били Милија и његови који су молили да им опрости што су га набедили да им је упалио кошару и да је неправедно бачена проклетија на његову фамилију. Стојица је знао да неправдено бачена проклетија може да се „**поврне**“ на онога који је лажно оптужио и да му „затвори“ кућу. То се десило Милији, што је лагао да је Стојичин син Владимир упалио његову кошару (шталу). Због те лажи бачена је проклетија на Стојичину фамилију. Бачену проклетију нико није поштовао, јер су сви веровали да Милија лаже, али зато је његова кућа „запустела“. Само је Милија остао да „**сплита краци**“.

Стојица се није окренуо, само му се учинило на раскрсју пред малу да види покојног сина Миљиног, Стојадина, како се смеје и да му кости од ребара испадају, а он их сеје по путу и понови их збира.

Кад је Стојица дошао кући, сви су га питали који је оно „**прошљак**“, што га толико поштује? Стојица се насмејао и ништа није рекао.

У Црној Трави су престали да убијају старце. Давно се заборавило на то, само је остала пословица: „*Неје гре да га нарани човек сас неслани качамак и да га уšеја сас некаšрену лескову šољаг у на судњи камен.*“

И данас се може чути ова пословица од старих Црнотраваца кад хоће да кажу да су остарили и да их треба убити, јер су „некорисни“ или да је неко некарактеран и да га треба убити на судњем камену као некад, лесковом тојагом, али пре тога треба да га нахране несланим качамаком. И после извршења пресуде да извршилац пресуде не сноси никакву одговорност за дело убиства, ни пред људима ни пред Богом, „**неје гре**“, да не буде грешан.

Кад „**настане**“ уверење за неког човека да важи ова пословица, више га нико за „**ништа није сматрао**“, скоро је било као да је на њега бачена проклетија. Само је разлика у томе што су са њим сви разговарали, али нико га није ни за шта уважавао, „**служио**“ је свима, као онај колац који се побије у земљу на раскршћу да на њега може свако ко прође да „**врљи проклетију**“, камен и каже: „*Проклеš да је онај (ако зна име, да га помене) што запали кошару šоме и šоме или учини šој и šој.*“

Стари Црнотравци и Црнотравке „**одлазе**“ својим природним путем, без страха од лапота, али да неко од тих старина пожели лапот, цаба би му била та жеља. Не би имао ко да изврши лапот, да му да неслани качамак да га нахрани пре смрти. Млади су их оставили не марећи за њихову самоћу и потребу да са неким својим „**од срца**“ попричају, остало све имају, и паре и за јело. Али са парама не може да се прича, самоћа им је опаснији сапутник него болест. Овако, као да су живи сахрањени у празне (без људи) куће. Свуда празнина, собе, кухиње, подруми, кошаре, испред кућа. Нема људи, нема деце, нема ни стоку ко да чува. У читавој мали по два, три или десетак стараца, па и они постали намћори, не говоре међу собом. Као да им је тешко што су још живи.

Кад иду путем пре би се рекло „вучу ноге“, сами са собом разговарају, односно понављају пословицу: „*Неје гре да ме нарани сас неслани качамак, па да ме сас некастрену лескову тојагу утепују на судњи камен, Страшник камен.*“ *Кад кажу „неје гре“ као да сами себе питају: „Кој да ме нарани? Кој да ме одведе до Страшник камен? А што је још по страшно, кој да ме утепа? У мене ко да се укостила овај моја стара душа, па неће да напушта овија бели свет.*“

Само траје Страшник камен, висок и „**страшник**“, као да се руга и небу и земљи својом трајношћу. Камен звани Крш скоро да више не постоји, човек га је победио, „искршио“ га је за потребе канала званог „**Чемерник**“, који одводи воду слива реке Чемерчице у Власинско језеро.

Поред раскрсја на подручју Црне Траве још постоји понека „**гремада**“, а колац у њеној средини је одавно иструлио. Нико више не „мари“ за те громаде. Никоме и не сметају, кад нема никог да пролази поред њих. Нико није питао: „Што су тој громаде поред пут, кад нема нигде около никаквог камена.“ Нема више никог да каже што су те „громаде“ баш ту и што нису отерали ту гомилу камена да не смета, у „**градине**“ где је био драгоцен сваки комад земље. Нема више старих да кажу да те „**громаде**“ нико није смео да помери, па ма колико сметале. Сматрало се ако неко помери „**проклетију**“ као да би померио темеље цркве и да ће се све проклетство на његову фамилију срушити, односно да се „**затре**“.

Неписано правно правило „**проклетија**“ је било јача морална институција која се морала поштовати, па ма колико се некоме није свиђало. За сваки тежи или тежак кривичи прекршај (крађа, паљевина, крађа девојака, убиство, напаствовање, лажна сведочења, клевета) ту је била „**проклетија**“, са својом немилосрдном тежином казне, колективне осуде и колективне одговорности. Ако се утврди да је неки члан задруге учинио крађу, паљевину или друго теже кривично дело, казну су морали да поднесу сви чланови задруге из које је починилац. Казна је била немилосрдна и страшна, морална осуда и забрана било каквог контакта са члановима те фамилије свих становника насеља. Кад се баци

проклетија на неку фамилију, од тог дана нико не жели ништа да има са њом. Уколико неко не поштује неписана правила проклетије и ступи у контакт са анатемисаном фамилијом, излагао се опасности да се на њега „**врљи**" проклетија. Сурово, неписано правило проклетије је колективна одговорност читаве задруге, нема појединачне. Појединац учини кривично дело, али колективно сви одговарају. Зато је задруга колективно будно мотрила на сваког свог члана. Чланови задруге који су склони изгреду сурово су кажњавани од старешине задруге, односно од свих чланова колектива. Уколико не помогну казне, онда се такав члан „**дели**" од задруге или се искључује, не добивши ни делић земље. Такве сурове казне имале су своје оправдање, страх од проклетије, па боље да он један страда него читава задруга да буде кажњена „**проклетијом**". Свако је морао да подноси и вуче терет свога јарма.

Нико није смео лажно да оптужи некога за нешто што није учинио. За клевету исто је следила сурова казна „**проклетије**". Ако је неко некога оптужио да је учинио кривично дело (као што је Стојадин из Јовановци оптужио Владимира из Вељковци да је запалио кошару његовог деде Милије), морао је да се закуне пред крстом (миро), да држи у рукама славску свећу од своје крсне славе, главњу од бадњака и живу ватру, скоро вичући да га сви чују да је тај и тај учинио то и то. Морали су сви становници насеља, и старо и младо, да изађу да слушају и сведоче да је на некога „**врљена проклетија**". Онај који оптужује, вичући да га сви чују, каже: „Заклињем се пред Бога, крст, славу моју и славску свећу, пред бадњаком и живом ватром да је истина. Ако није истина нека настрадам ја и моја задруга од Божје казне, славе моје, не унео више бадњак у нашу кућу и од живе ватре, нека ме вишњи Бог слуша шта говорим и он нека суди." Тада се прекрсти, пољуби крст (миро на коме је крст урезан) и предаје кмету славску свећу да је чува, као залог ако је лагао да подноси он проклетију. Уколико је лажно оптужио, читава заједница немилосрдно се обрачунавала са њим. Поп не сме да „**прескочи праг**" такве задруге на коју се „**врљи друга проклетија**". Веровало се да (миро) слуша и зна истину и, ако неко лаже, односно лажно оптужује, а не сазна се истина да се „**проврљи проклетија**", да тада дрво кажњава читаву фамилију, све докле се „**не истреби**" од „**болештине**" и друге несреће. Кад миро и Бог кажњавају, тад се „**сенка**" од фамилије изгуби, а од куће камен на камену не остане.

Као што миро нико није смео да посече, тако нико није смео колац од „**проклетију**" да помери. Проклетија се постављала поред раскрснице (раскрсје) где се три пута укрштају, обично (не мора бити правило) са истока, запада и севера, а обавезно на источној страни од центра раскрснице. Колац се направи од глога, набије се дубоко у земљу, најмање до „**појас човеку**". Онај колац кмет пресипе светеном водицом "од миро", прекрсти главње (које су остале од ватре код миро) у његовом подножју и први стави три камена који су од три раскрсја путева, којим

се иде у цркву. Прекрсти се кмет и каже да га сви окупљени становници насеља чују: „*Проклетијо, од данас ти суди по правди Бога, глоговог колца и камена који је вечан и све зна.*“ Од тог дана сматрало се за свето место где је „**поболен**“ колац за проклетију. Више се нико није смео свађати на том месту, јер се веровало да ће га снаћи тешка несрећа. Деца су кажњавана ако се „**измочају**“ на ту раскрсницу или на проклетију. Веровало се да ће им умрети мајка ако се „**измочају**“ на раскрсје или проклетију, тј. ако је „**опогане**“.

Правила живота у насељу, иако нису била написана, „**прешла**“ су у обичај, морала су да се поштују. Ако се не поштују, следила би сурова обичајна институција казне „**проклетија**“. Од те врсте казне нико није био изузет у једном насељу. Преступник је био кажњаван двоструком колективном казном. Првом колективном казном кажњаван је од свих становника насеља, а другом колективном казном од колектива чији је члан. Део казне трпи колектив (задруга) чији је члан кажњен и мора подносити реперкусије проклетије. Зато су „**проклетију**“ као обичајну правну регулативу понашања свих чланова једног насеља сматрали за једну казнену и извршну власт пред којом поговора није било.

Лапот (**лапот** м. ист. ент. - некадашњи обичај убијања старих људи, Речник српскохрватског књижевног и народног језика, том 11, стр. 229, САНУ, Београд) био је обичајно социолошка појава са главном премисом ривалства, супериорности сина у односу на оца (младо/старо) са подсвесном жељом сина за доказивањем своје зрелости и способности да може да руководи задругом. Задовољење свесне и подсвесне жеље сваког људског бића за поседовањем имања, моћи одлучивања над материјалним средствима једне задруге или мање задруге. Поред моћи сконцентрисане у поседовању материјалних средстава, гомила се его (ја) у психологији вође. Его постаје све израженији у понашању личности вође како се моћ акумулира, да може неприкосновено одлучивати о материјалним ресурсима заједнице, без било каквог поговора и критички изражене сумње у исправност одлучивања вође. Да може одлучивати о судбини чланова задруге без обзира на вољу оних које те одлуке „**погађају**“. Круну задовољења свог ега вође представља немање права чланова задруге да мењају његове одлуке, да не сме да му се приговори. Повећањем броја чланова задруге, увећава се његов незајажљиви его и психосоматска жеља за увећањем моћи и патолошким прогоном оних који му се мало успротиве.

За дуго акумулирани его најстаријег сина, којему припада по неписаном обичају место вође, лапот је сигурносни вентил, да се два ега не супротставе један другоме у отворени сукоб који чешће бива кобан за сина, јер у његовој моћи нема полуге кажњавања које омогућава моћ власти.

Лапот је био „**природан**“ одушак да се обичајним правом скине табу са неприкосновеном регулативом беспоговорног поштовања „**оне руке**

које те одранила". Акумулирани его код сина претвара га у немилосрдног борца за полуге моћи, што доводи до кршења табуа оца (старца) чији је его „акумулирани" его који се „храни" и одржава у већ стеченој моћи која се стално увећава.

Лапот је безболна смена вође и постао је обичајни правни поступак који није смео да се не поштује, уз сталну претњу „**проклетијом**" као казном ако се не примењује. Лапот је био психолошки олакшавајуће скидање „гриже савести" која се јавља када се вођа „засити" власти, односно кад дође до психичке опуштености, убеђен да је незаменљив. Стално потхрањивање обичајног правила понашања, безграничног поштовања старијих на неки начин потхрањивало је его вође задруге, који се претварао у патолошки однос старијих према младима, нарочито у неприхватању љубави младих, преоптерећеној бескрајним табуима. Табуима у љубави младих наметана су сурова правила понашања, где су млади претварани у робове.

Лапот је био мекани тампон за „**безболоно**" скидање табуа са синдрома старијих, али и морално ослобађање новог вође моралне одговорности убиства, кад каже син пре него да изврши чин убиства: „*Ја те не утепујем, него те утепује овија леб*". То је било само привидно умирење савести и неко отварање бране акумулираном егу, тако да се потисне одговорност убиства јер свако убиство је супротстављање Богу, што човек никад није поштовао, био је спреман да у једној руци држи крст, а у другој смрт, само да би задовољио свој его.

Неки етнолози у лапоту проналазе да је то примарна социолошка појава. „*Једна уста мање да се хране и да тело није способно да производи храну.*" Мислим да то није одрживо зато што стар човек може да доприноси све док може да се креће. Када га болест „**сколи**" брзо га победи, зато што није могао да јој се супротстави, немајући лекове за такву борбу.

Пресудни елемент за опстанак лапота је у непомирљивом супротстављању два ега. Его сина у расту његове снаге и его оца у опадању физичке снаге. Супротстављеност енергија два ега решена је утемељивањем обичајног правила лапота, компатибилне са растерећењем свести оцеубиства обичајним „**правним**" подлогама легалног убијања.

Да би убиство добило „**нормално**" правило „**умотавано је у обланде**" митолошког убијања са табуисаним правилима живота. Сва места на којима се вршио лапот била су „**затурена**", опасна и претећа, са „**уверљивим**" изгледом да су станишта хтонских сила.

Та „**посебна**" места била су предиспозиција сигурног извршења лапота (убиства). „**Посебна**" места биле су високе стене, дубоке провалије са којих или у које су падала тела лапотираних (убијених). Та „**посебна**" места „**дотепају**" старца који је имао шансу да преживи.

Да би се „**скинуо**" табу са обичајног права лапота и престало са примитивизмом, морао се наћи неки „**озбиљан**" разлог, до опште убедљивости, некултивисаном духу, чија је базична снага паганизам.

Нарастањем духовне културе колектива једног насеља или конгломерата становништва тражен је озбиљан предзнак који је јављао божју вољу да се престане са лапотом. Сви божји знаци морали су да имају прерогативе императивне условљености тајних наговештаја у стварности да је то материјализован изглед, пред свешћу свих колективитета, императива воље бога, и других паганских божанстава фетишизираних у дрвету, камену, води и др.

Становници Црне Траве (вероватно данашњи конгломерат становништва) нашли су убедљиви разлог да престану са лапотом из више разлога:

1) Пророчанство „**мађијарке**" Велике из Прочовалци које се у потпуности остварило, мењајући колективну компактну свест о лапоту;

2) Случајно, истовремено је било лапотирање **Ристићија** на **Страшник камену и Вељка** на камену **Кршу**, када се десио земљотрес у моменту када је требало да се изврше убиства (лапотирања). Народ Црне Траве је земљотрес протумачио као јасан божји знак да се престане са тим неписаним обичајним законом. Прекидањем са лапотом, после божјег знака, скинуте су сурове претње реперкусија „**проклетије**" које би стигле ону фамилију која не поштује неписна правила обичајног закона. Вредности лапота и проклетије су одбачене као универзално правило понашања ужег и ширег колективитета;

3) Присутност слабе воље за извршење лапота, и истовремено његове вредности код синова фамилије Ристићија и Вељка, и целог колективитета Црне Траве, анулирале су снагу императива живота, који је већ прихватао нове вредности, које су се учвршћивале као нова обичајна правила живљења;

4) Мењањем става свести колективитета, према обичајним законима живота, чији су основни постулати били сурови и табуисани, да су били терет савести младих који треба да врше лапотирање (убиство), а оно да буде оправдано пред савешћу.

Лапот је „**остао**" у сећању старих Црнотраваца манифестован у говору „**преко**" речи које су „**очуване**" као лексеме и морфеме, и у етимологији пословица које су и данас у употреби. Нарочито су остали трагови лапота у свакодневном животу Црнотраваца, у духовном животу, чији је фундамент било православље, обучено у христијанизована паганска веровања у постојање **судњих каменова**, Крша, Страшник-камена, Орловог камена, транспонованих у микротопонимију Црне Траве.

Више нема ко да исприча те, магловите „**истине**" о "**врљању проклетије**" и о лапоту. Све је заборав однео, одласком црнотравских „**старина**", и чудне „**мистичне**" приче о убијању стараца, њихове неписане обичајне законе, који су имали снагу закона утемељеног на чврстим, понекад суровим моралним принципима. Заборав је победио и однео, изворни говор Црнотраваца, у коме су били сви постулати духовног живота.

На подручју Црне Траве (нарочито у Козарници) скоро поред сваког раскршћа (раскрсја) постоје „**гремаде**“ у облику зарубљене купе, на источној страни центра насеља, од раскршћа. Више нема ко да пролази поред тих „**гремада**“ и да баци камен на њу „**проклетију**“. Нема ни коме да намени проклетију. Нема више ко да згреши ни пред Богом ни пред људима, и да заради „**проклетију**“ да би се „**врљила проклетија**“ на његову душу. Камене купе „**проклетије**“ одавно су зарасле у трње, у баз (зова), у коприве и друго растиње. Као да се природа потрудила да помогне забораву и да духовни живот Црнотраваца преда општој пустоши заборава и самоћи.

Од целокупног живота старих Црнотраваца који је њихов дух чинио снажним пред суровим изазовима природе, остао је Страшник камен, да својим изгледом „**страши**“ душе отишлих Црнотраваца природним путем живота и смрти, ако се оне „**врте**“ још око њега.

Страшник камен био је антропоморфан стражар једне обичајне, законске регулативе смене два ега. Его старог оца са егом сина транспонованог на сурови пагански обичај жртвовања старог ега.

Етимологија топонима Страшник камен:

Сûрашник м бот. в. страва (Речник српскохрватског језика, књига шеста, Нови Сад, 1976. год. стр. 21)

Сûрава ж 1. велики страх који доводи до физичке укочености, до запрепашћености, ужас, гроза; 2. онај (оно) који (што) изазива такво осећање.

Сûраван,-вна,-вно који изазива, задаје страву, стравичан, језив (Речник српскохрватског књижевног језика, књига шеста, Нови Сад, 1976. год. стр. 10).

Назив Страшник камен има значење: камен који изазива својим волуменом масе језив осећај код човека да га (први пут) види. Уједно, на неки начин, опомиње га на опрез ако закорачи на његову горњу површину.

Сûрашник онај који страши својом величином, или било којом другом својом особином.

Назив камена Страшник камен проширен је на букову шуму која се налази на северној страни од овог камена. Овај топоним шуми, можда је оправдано дат, по камењару који је од врха шуме па до њеног доњег дела, до доњег пута на западној страни шуме.

Етимологија топонима камена Крш:

Крш, криша м (ређе ж) 1. висока, стрма стена, хрид (-ина); камена голет (Речник српскохрватског књижевног језика, књига трећа, Нови Сад 1969. год. стр. 104)

Крш, криша м 1. в. стена, гребен у реци или мору, хрид. г) покр. камен (Речник српско-хрватског књижевног и народног језика, књига X - колити-кукутица, САНУ Београд, 1978. год. стр. 727)

Име камену Крш оправдано је дато. Његова висина је била око петнаест метара, горњи део стене био је у земљи. С источне стране ове

стене могло се врло лако доћи на његову горњу површину. Западна страна ове стене, била је стрма, скоро вертикално се „**обрушавала**“ до тла. Када се погледа, ова стена изазива код човека и дивљење и страх, од оне кршне (високе) величине, остављајући снажан осећај инстиктивног страха.

И шума око камена Крш названа је Крш. Ова шума скоро се вертикално „**спушта**“ до реке Чемерчице, на западној страни камена Крш. И ова шума је кршна, њене „**буке**“ изазивају, када се погледају од камена Крш, дивљење „**витком**“ линијим и висином којом „небо додирују“.

Топоним Крш односи се на цео комплекс букове шуме и на стену која је у горњем, источном делу ове шуме.

Када је грађен канал „**Чемерник**“, отворен је каменолом 1960. или 1959. год „у Крш“. Камен Крш изломљен је (искршен) и издробљен за потребе канала.

Каналом „**Чемерник**“ одводи се вода у Власинско језеро из целог слива реке Чемерчице и саме реке у горњем току. Од камена Крш остали су „**патрљци**“ у земљи и крш од изломљеног камена у његовом подножју. Једна мала „**гремада**“ у подножју камена Крш, у облику пирамиде, подсећа на „**проклетију**“. Увек ми се учини кад прођем поред камена Крш да је неко бацио проклетију на све оне који су вршили лапот, у име бога, и обичајног неписаног закона, али у корист своју.

Можда је ова „**гремада**“ „**врљена проклетија**“ и за Страшник камен и за целу Црну Траву, ја не знам, али Бог сигурно зна, или васељена.

*

У изворном говору Црнотраваца сачувани су трагови лапота и проклетије у лексемама и морфемама које су се одржале скоро до данашњег времена, иако је одавно заборављен изворни говор Црне Траве.

Лексеме које се односе на лапот и проклетију биле су снажно уграђене у свакодневни живот Црнотраваца, манифестовани у клетвама, пословицама, поређењима, басмама, у веровању са снажним атрибутима паганизма, и у ритуалним радњама да се минимизирају мађије и да се поврате ономе ко их је учинио.

Немогуће је утврдити етимологију лексема и морфема у говору Црне Траве, ни да ли су затечене и наслеђене од затечених ретких староседелаца приликом насељавања подручја Црне Траве?

Могуће да су „**донесене**“ ове лексеме и морфеме и снажно уграђене у обичајне ритуале. Ако су „**донесене**“, која их је миграциона струја донела, и како их је наметнула као правило духовног живота целини аутохтоног становништва?

Свестан сам ових чињеница, те се зато не упуштам у такве хипотетичне анализе, које остављам будућим генерацијама етнолога да траже, емпиријским методама, порекло ових ритуалних паганских обичаја

који су имали снагу неписаног закона на подручју Црне Траве и Власине.

Социолози нека проналазе у појединостима ритуалног обичаја лапота и „**врљања проклетије**“ законитости социјалних појава које су биле један ступањ у развоју друштва.

Етичари и психоаналитичари нека утврђују неке етичке законитости, које су биле фундамент духа, на коме су све друге законитости живота конгломерата аутохтоног становништва Црне Траве и Власине, и у ширим оквирима, налазиле свој чврсти базис за опстанак.

Трудио сам се да детектујем обичајне појаве у Црној Трави и Власини онаквим какве су биле, да их заборав не остави у своје ризнице, у које нико не може да зађе и да узме оно што му треба.

Сва ова обичајна правила понашања и живота Црнотраваца била су трасирана православном вером у коју су била трансформисана паганска веровања као рефлексије старина српских коренова.

Рефлексије старих паганских веровања чиниле су фундаменталну, фину брусилицу духа Црнотраваца и Власинаца да могу да издрже и опстану на суровим постулатима елемената природе и духа, односно сурових међусобних односа да се задовољи основни елемент императива живота, који намеће инстинкт опстанка.

У говору Црне Траве и Власине лексема лапот била је у употреби у изворном облику. Занимљиво је којим „**путем**“ је ова лексема латинског језика дошла у говор старих Црнотраваца. Која је миграциона група насељеника, на подручју Црне Траве донела овау лексему која се одомаћила у већини конгломерата становништва? Можда је ова лексема латинског језика затечена и наслеђена од ретких староседелаца на подручју Црне Траве, као што је наслеђена већина микротопонима и топонима.

Поуздано утврдити на који се начин одомаћила лексема лапот у говору старих Црнотраваца је врло тешко. Затечени староседеоци Црне Траве од нових миграционих струја насељеника са различитих говорних подручја, убрзо су се „**претопили**“ у једну аутохтону целину становништва Црне Траве, која је као животни императив формирала свој „**стандардни**“ говор, чинећи дијалект српског језика.

Данас, са ове временске дистанце, када су стари становници Црне Траве одавно отишли својим животним путем, а њихови потомци одбацили говор својих предака као нешто срамотно, прихватајући стандардни говор српског језика, скоро да је немогуће сазнати да се употребљавала ова лексема у свакодневном говору њихових предака. Не знају се кованице од лексеме лапот, које су до пре неку деценију биле у употреби у говору старих Црнотраваца који су „**заборавили**“ да умру. Више ни ове кованице од лексеме лапот нису у употреби, нема ко да их употребљава у Црној Трави, младих нема, отишли су у неке друге завичаје, прихватившн говоре које су затекли у њима.

Нека, ова моја хипотетичка размишљања о лексеми лапот буду научни изазов неком лексикологу, садашњем или будућем, свеједно, да истражује којим се путем одомаћила лексема у говору старих Црнотраваца и била основа за њихов духовни живот и развој међусобног споразумевања. Лексиколог који би хтео да стекне научну славу у домену говора Црне Траве морао би да узме постулате последице аутохтоности антропогеографског насељавања Црне Траве и посебности које су донели у лексици овог говора из места из кога су се доселили.

Лексема лапот и лексеме у говору старих Црнотраваца:

Lapis, idis *м камен; мермер; међаш, стећак, драгуљ, бисер* (латински речник, латинско-српски, Земун 2000. год.).

Лапот м ист. етн. *некадашњи обичај убијања старих људи.*

Изр. изаћи на лапо̀т, покр. бити пребијен, премлаћен, претучен. - У мало раније доба често су некога тукли... То се каже „прође на лапот, изиђе на лапот“ (заглавак, цвет. М.) (Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XI, САНУ, Београд 1981. год стр. 229)

(Исто је објашњење значење лексеме лапот дато је у Речнику српскохрватског језика, књига трећа -к-о, Нови Сад 1969. стр. 166, као у наведеном речнику САНУ)

Лексеме у говору Црне Траве чији је корен лексема лопот

Значење ове речи је глаголска радња која се изненада догоди, односно која асоцира на изненадни ударац кад се врши лапот, ударцем по судњи камен који је на глави жртве.

Све друге лексеме у говору Црне Траве чији је корен лексема лапот имају фигуративно значење, асоцијативног, описног опонашања звука „лап“ који се чује као производ изненадног јаког ударца лескове „некастрене“ тојаге по судњем камену.

Лексеме у говору Црне Траве:

Лапнути-свр. ударити изненада неког или нешто; изненадни пад неког предмета. **„Изненада га лапну по грбину, све му свитке излетеше испред очи“**.

Излапћа га, свр. изненада неку особу ударити неком тојагом или рукама, избити неког. **„Излапћа га, те му одуши за све моје муке, које су се набрале“**!

Лапало с погрд., особа која халапљиво једе, која у току јела досадно мљацка. **„Право је лапало, проби ми уши сас његово једење!“**

Лапало с погрд., жена која иде од куће до куће носећи „**аброве**“. **„Право је лапало, иде од кућу на кућу носи аброви ко нека поштарка“**.

Љапавина ж. лапавина - ситна киша са снегом. **„По овуј љапавину се не гази, све ми се намокрише ноге, исцепени ми опанци.“**

Лапће несвр. халапљиво једење са досадним мљацкањем; свиња или пас кад халапљиво лочу течну храну. **„Што је досадан овија кад једе, лапће ко свиња кад лоче помије“**.

Лапка, лапкам несвр. ударање обуће или нануле у пете (ако су већи број него што треба). „Овеј ципеле ми лапкају, големе су ми.“ „Не лапкај дете с тој налане, досади ми.“ (Ова лексема је у употреби у говору Власотинца)

Лапне свр. хитро нешто појести, или кад пас подмукло уједе неког, или кад хитро ухвати муву. У погрдном тону каже се за неку прождрљиву особу. „Ајде нешто лапни, види се да се журиш“, „У летње врућине, куче за час лапне мују“, „Њино куче је права нека подмуклица, ћути, ћути и зачас човека лапне за ногу“.

Лапотирати св. убијање снажним ударцем тојаге по судњи камен, који је на глави жртве. „Наши стари су викали да некога лапотирају кад га утепују што је остарел. Утепују га на судњи камен и испод судњи камен“.

Све наведене речи имају исту атрибутивну особину корена латинске речи лапис, што значи камен. Током времена из ове лексеме развио се низ речи које су се осамосталиле. Већина речи чији је корен лексема лапис одавно су заборављене и изобичајне у говору Црне Траве. Оне су биле део духовног живота Црнотраваца, које су опстале у њиховом „**стандардном**“ говору док су били живи они који су по њиховим правилима живели.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Тајна лепота – Танатологија II – Бојан Јовановић, Балканолошки институт САНУ, Београд, Прометеј, Нови Сад, 1999. год.
2. Симболика света у народној магији Јужних Словена, Љубинко Раденовић, Просвета, Ниш, 1996. год.
3. Мали речник традиционалних симбола, Либрето, Београд, 1999. год.
4. У знаку Молоха, Јован Јанићијевић, антрополошки оглед у жртвовању, Вајат, Београд 1986. год.
5. Смисао жртве у традиционалној култури Срба, Гордана Ђерић, атрополошки оглед, Светови, Београд, 1997. год.
6. Митологија раскршћа, Сретен Петровић, Просвета, Ниш, 1993. год.
7. Гривне живота, Живојин Андрејић, Ипа Мирослав, Београд 1997. год.
8. Табу у традиционалној култури Срба, Душан Бандић, БИГЗ, 1980. год.
9. Убијање стараца, наш народни живот, Тихомир Ђорђевић, Београд.
10. „Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању“, „Вештица и вила у нашем народном веровању и предању“, Тихомир Р. Ђорђевић, СЕЗБ, књига LXVI, Београд
11. Стара српска религија и митологија, сабрана дела из религије и митологије, књига 5, Веселин Чајкановић, Београд.
12. Живот и обичаји у лесковачкој Морави, Драгутин Ђорђевић, СЕЗВ књига LXX, Београд, 1958. год.
13. Предање у лапоту као фантазматски ритуал, Бојан Јовановић, Етнокултуролошки зборник, књига 1, Сврљиг, 1995.
14. Лапот, Ж. Павловић, Београд, 1993. год.
15. Запис о лапоту, Р. Раденковић, Градина 3, Ниш, 1971. год.
16. Српски митолошки речник, Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић и Н. Пантелић, Београд, 1970. год.

17. Лапот и проклетије у Срба, Сима Тројановић, Искра, Београд, 1898. год.
18. Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1 – XVI (књига XI), САНУ, Београд, 1959-2001. год.
19. Речник српскохрватског књижевног језика 1 VI (књига трећа-к-о), Матица Српска, Нови Сад, Загреб, 1967-1976. год.
20. Латински речник, српско-латински и латинско-српски речник, Култура, Београд, 1998. год.
21. Магија српских обреда, Бојан Јовановић, Светови, Нови Сад, 1995. год.

ИНФОРМАТОРИ:

1. Ружа Димић (моја мајка), рођена у Козарници, удата у Козарницу и целог живота живела у Козарници, 1910-1979 (Црна Трава).
2. Милан Цветковић, рођен у Козарници, живео у Козарници, 1860-1967 (Црна Трава).
3. Љубица Аризановић, рођена у Поповићеви, удала се у Козарницу, 1877-1966 (Црна Трава).
4. Тодор Цветановић, рођен у Козарници, живео у Козарници, 1877-1966 (Црна Трава).
5. Станислав Петровић Брила, рођен у Козарници, живео у Козарницу, 1902-1989 (Црна Трава).

Сви моји информатори рођени су у Црној Трави и целог живот живели у њој. Моји информатори су били савременици аутохтоног живота Црнотраваца и живели су по неписаним обичајним законима.

Поред наведених, имао сам још информатора из других села Црне Траве (Причовалци), сматрам да су ми ови најважнији. Поред њих сам одрастао и захваљујући њима прошлост Црне Траве је живела у њиховим казивањима, која добра подлога за мој здрав духовни живот.

Summary

Branko Dimić

LAPOT AND PROKLETIJA AS RELIGIOUS RATES AMONG CRNOTRAVCI

Funeral rate of killing the old men (lapot) in earlier period used to be the sine qua non of Crnotravci tradition. If any family do not respect this unwritten rule it will be cursed and punished by holding in exceration „prokletijom".

The only opportunity for this cursed family was to move far far away nor any memebr of the family should come back...Prokletija"/curse has been remembered for a long period, although the cursed family had the right to return to its property after nine years. This paper presents the specified two connected funeral rates from prior livelihood of Crnotravci. It is also given detailed description of stopping lapot as the one of customs which was used to, on socially accepted method.i.e. by legal killing, and accepted by close community members, since the manager of Co-ops within one family cooperative, where the oldest brother or father, had unlimited rights. The second part of paper presents social analyse of lapot and prokletija; the end includes the etimology of the word lapot and new words which became of it.

In the area where Crnotravci live.It was also added and implice warning highlighting those areas almost empty, without residnets, since the youth population had to move away, into other home lands leaving elderly alone on this area, to complete their life paths.

UDK:75.01/.04

Иван Стојановић

ВИЗИЈА НОСТАЛГИЈЕ – ИЗМЕЂУ СЕЋАЊА И СТВАРНОСТИ*

»И не покушавај да све упознаш и схватиш. Остани тек неколико тренутака, ћутећи - и упиј у себе утисак. Као да је ћутање једини прави говор у овом тренутку. Само наивни могу прићи делу с надом да ће одмах из њега покупити све што му треба.«

(М. Вуковић)

Готово је немогуће сагледати један заједнички језик којим сам изражавао мисли и осећања и то превести у конкретан и логичан почетак и крај. Свака анализа подразумева извесно становиште, а становиште ове анализе је одређено карактером слике из циклуса »Прозори и врата«.

Наиме, истраживања се крећу у кругу свакодневице, али одређеним захватима избегавам монотонију обичног доживљаја, уносећи динамику смењивања и мењања. Слике које сам урадио су средства за духовно расправљање са средином, одраз прикупљених утисака и жестоких утицаја. Емотивна стања претакао сам у слике, које су постајале лични дневници.

Преда мном је, наизглед, празан простор, који ме зове да започнем процес »оживљавања«. Има мисли које једанпут дођу и одмах прођу. Треба их што пре преточити у слику, иначе ће занавек ишчезнути. Бирам платно које ћу понети са собом, нетакнуто, бело, да на њему насликам.... Слика је у почетку била равна и бела површина. Онда се догодио цртеж, догодила се боја и композицаја. Композиција је углавном остварена уметањем великих површина, детаљем се освежава и ствара. Јасном контуром дефинишем облик плитке пластичности.

---

* Магистарска теза аутора на Факултету уметности у Звечану. Рад је одбрањен 4. маја 2004. године у Звечану, пред комисијом у саставу: мр редовни проф. Зоран Фуруновић (ментор), мр проф. Петар Ђуза и проф. Томислав Трифић.

Ови формати, у којима се ишчитава један интиман сликарски дневник, одају искреност. Тиме настаје испуњење и тачност спровођења смишљеног. Супротстављене фактуре различитог дејства међусобно се потенцирају не нарушавајући укупан колористички склад. Задржавам први утисак у доживљају и у исказивању доживљеног. Остајем при томе да је свака истина лепа. Свако избегавање истине, у ствари, ради против уметности. Боје, и када је доминирала сликом, као плава, и када је њена улога била маргинализована, чак и када је уопште није било - било је. Намерно, или случајно, плава је постала извориште бића, слика, њена нутрина, и само биће. Поетска нота говори да је ово тек почетак великог унутарњег буђења. Црвена, као боја крви и ватре, израз је моћи која зрачи. Дословно руши све бране, стварајући утисак немира и страсти. Беле површине пулсирају.

Доследно упрошћавање слике у први план је истакло линију, која је преузела улогу основног елемента у њеној пластичној организацији. Њом, као контуром, дефинисана форма одваја планове један од другог. Наглашавањем линија и њених релација према површини и простору слике добија све битне карактеристике. Цртеж, као основа израза, претходи боји и вредност је сама по себи. О мом цртежу Живојин Прокоповић, кустос Народног музеја у Лесковцу, написао је: »... да у богатој структури линија и тананом колористичком сазвучју...« тражим оно што је суштинско мотиву и да »тако пластично транспортован мотив упућује на алузивне и асоцијативне елементе који чине суштину...« мог сликарског изражавања.[1]

Коришћењем боје у импастима, стварам богату фактуру и пиктуралну ситуацију. Али, испод тих, наоко лазурних, сликарских површина само ја знам колико је немира и сукоба. Сукоб светлости и таме на сликама схваћен је као симбол вечне борбе супротности. Из субјективне перспективе, која открива нове аспекте стварности, настаје индивидуална иконографија слике. Естетска порука је само делимично кодирана.

Боја, као основни елеменат, првог нивоа примарна је, форме су јасно дефинисане, као правилни геометријски облици. Појављује се као конститутивни елеменат формалне структуре и као семантички знак. Тако осликан, простор је оживео, осећа се клијање које умножава. А можда сам ненадано изазвао, извукао негде из кутка душе једну топлу резерву радости у невеселом окружењу.

Правоугаоник је тај који заокупља дух, чији облик варира и чије границе тежим да савладам. Полазећи, најпре, од правоугаоника у правоугаонику од поступка »слике у слици«, где кобалтплава или зелена заузимају средишњи део композиције. Облици правоугаоника повезани су у низове истих облика и као група постају носиоци кретања унутар формалне структуре. Вертикални низови правоугаоника су усмерени у правцу хоризонталних-вертикалних координата.

[1] Живојин Прокоповић, Арт салон 2003, "Наша реч", Лесковац, новембар 2003.

Композиција обједињује вишеструке функције основних елемената и форме и координира њима. Моделује простор слике, као аутономан координацијом елемената и њиховог кретања, остварује ритам на принципу сталног сукоба вертикалног и хоризонталног, вертикалног и дијагоналног, хоризонталног и кружног кретања. Поред хармоније, између супротних кретања композиција, остварује и склад између беле боје, светлости, црне боје, теме и материје.

Израз сам ослободио репродуктивне увреде. Тиме су повучене границе и истакнуто јединство овог бицентричног подручја, у коме је могуће различито акцентовање и стварање веће или мање напетости између та два средишта, у зависности од полазне тачке.

Овде је скициран процес интеграције између мојих размишљања у датом периоду постдипломских студија и условима под којим сам стварао.

Не да реализација недостаје, већ је нисам изнео са довољно храбрости. И, јасно је да је та слобода прекривала извесну психолошку функцију.

Свака слика је једна засебна творевина у којој има мало понављања, па ипак, све су сродне, свима је нешто заједничко - искреност. Та једноставност стилског обликовања није примитивизам, већ равнотежа, подвргнута начелима строгог композицијског склада. Инсистирам на колористичкој вредности предмета, али са мање свежине, са извесном храпавошћу фактуре. Сликао сам како сам осећао. Питам се иза које речи смем да станем, а да би она била моја.

Боја, иако привидно шкрта, интензивно живи пробијајући се кроз »дебеле« намазе. Отуда смисао за којим трагам, који има у себи пуну аутентичност значења, обогаћену спонтаношћу која се никада не губи у универзалним пројекцијама ликовне природе. Колорит добија звучност у контрастима.

То је биће које настаје ни из чега, постајући нови космос. Ниче из сећања, више него из виђења, из унутарњег доживљаја, више него из појавног света. Чак ни промена у боји основног тона не мења суштину визије. То исто важи за промену формата. Такво дело почиње да живи као део мене, да се укорени у истину, да свет сажме у садржај своје иконске визије. О сликама не говорим, јер сматрам да је контакт с њима, као и осталим делима, најсигурнији разговор са стваралаштвом једног аутора и слика треба сама да сугерише доживљај. Расположења су променљива, у зависности од њих настајала су и ова дела.

У својим решењима тежио сам за апсолутним простором, са што мање елемената, »слободном кретању посетилаца«. Као и сваки избор, и овај има својих предности и својих опасности. То је исход не тако богатог сазнања исказаног језиком уметности. Свој интензитет испољавам у делима тако да она добијају карактеристике, или особину индивидуалности. Самосталан облик је у простору да простор једноставно

служи да потврди или, чак, нагласи пре њихов идентитет неголи комуникацију елемената.

За тренутак, као да су објекти међусобно отуђени. Али ни тада нису препуштени сами себи. Лирски интензитет и колористички односи држе их на окупу поштујући њихову визуелну самосталност. Драматику сам појачао супротстављањем различито третираних површина. Борио сам се на два фронта, против властите немоћи и против опасности да подлегнем ономе чему никад не бих искрено поклонио своје срце.[2] Нека од дела сачињавају оквир мојих стилских и уметничких амбиција.

Не смета да се испод академски конципираног моделовања и уздржљивости у палети наслути један искрено узнемирен сликарски нерв.

При том, не заборављам да је боја интегрални део слике, али има, такође, и других особености потребних да би се достигли нивои истинског ликовног стваралаштва. Прочишћавањем визуелног утиска облика, долази до наглашавања структуре која повлачи и доминантнију фактуралност, текстуру нанете боје. Ово, међутим, не води сувоћи, а ни растварању осећајне подлоге, већ, напротив, усавршавању израза. Пажљиво и стрпљиво обрађујем површине. Далеко сам од затварања у припремљену формулу.

Пришао сам са јасним сопственим идејама, са очитом тежњом да изнађем сопствени стил, не лажући себе. Дела, већином, само наговештавају ову тематику и у њу уводе, али она, пре свега, говоре о томе шта сам од својих хтења жртвовао, чега се одрекао, шта сам модификовао а шта из основа израдио, да бих остварио визију која ме данас опседа. У томе је, свакако, од велике помоћи објективна анализа мог сликарског рукописа.[3]

Смирена и једноставна форма представља моје основно изражајно средство. Моја платна рефлектују аутономан израз, остварен спонтаношћу која говори о радости стварања са варијацијама на једну тему.

Хоризонтали-вертикали придружује се нови елемент: круг.

Да из себе искључим себе. Борба да у минимуму остане максимум.[4] Може се осетити аутентичност истински уметничког доживљаја, час у »сувом« маниру, са танким наносом боје, час густим импастом. Ликовни материјал је инструмент који има специфичну визуелну звучност, те

2 "...И, наравно, да бих издвојио као мото овог казивања ...Чини ми се и да је то суштина онога што ви радите ... То је поезија. Читава поетска, да не кажем, струна ... Подсетило ме на једну парафразу Лазара Трифуновића о Петру Лубарди: "... да се Петар Лубарда рве са бојом"...и у ствари, стваралачки процес није ништа друго него и духовни процес." (Мр проф. Петар Ђуза, Одбрана магистарског рада "Визија носталгије - између сећања и стварности", Звечан, 2004, видео запис – својина аутора).

3 Реч жирија (Наташа Дрча, Радмила Костић и Милица Тодоровић), Арт салон 2003, Културни центар, Лесковац, 2003 (каталог).

4 Утисак комисије је да су снажнија она дела и оне слике где сам успео да ту супстанцију сведем на минимум (Мр проф. Петар Ђуза, Одбрана магистарског рада "Визија носталгије-између сећања и стварности", Звечан, 2004, видео запис-својина аутора).

сам за свој ликовни израз бирао материјал чији карактер одговара карактеру мог осећања, особеног мотива, или ликовне идеје коју обрађујем. Та унутрашња палета води четкицу натопљену бојом кроз време - време којег нисам свестан и које је брзо пролазило. При свему томе, настојао сам да понешто извучем из заборава или спречим да у заборав падне. Током сликања, заборавио сам на количину утрошене боје и усредсредио се на правилно мешање боја. Дошло је до новог односа према хроматици. Тада се палета, изненада, разгалила и зазвонила топлим сазвучјима. Ублажила се строгост.

Материја је, понекад, исликана до засићености. Осећа се као да је ту, под прстима, прелазећи у тактилан доживљај. Елементе овакве атмосфере у свом ликовном изразу транспоновао сам чистим и мирним линијама које се, на моменте, губе или преводе у други план.

Пратио сам диктат својих интимних потреба и мисли непосредно, али увек »у присуству контроле од стране разума«. Све се дешава у измаглици белине, као симбол нечег невиног и диференцираног, са неким импастом топлине. Хроматску врелину освежавају просветљени тонови плаве боје.

Упркос понављању мотива, не западам у монотонију. Напротив, свако дело представља засебну целину и дочарава одређено стање духа. Линија, као униформна контура, дели дискретно обојене површине и описује облике. Наносим бојену материју у слојевима, урезујем и гребем подлогу дајући јој опипљиву реалност.

Дубоком контемплацијом, једноставношћу и минималним изражајним средствима приказао сам исте мотиве. Једним замахом, без предаха, на неким местима, импастом преносим на платно исечке доживљеног.

Визија носталгије лута између сећања и стварности, тако да композиције које настају више су евокација духовних стања него транспозиција појавног. Такав однос према сликарству довео ме је до тога да је мотив остао, често пута, само нужност, јер боји је ипак била потребна форма.

Радости је мање, колорит постаје тамнији. Жестоки догађаји се смирују, боја се постепено гаси и поново прелази у сиво-белу. Наједном је засветлела белина зида. Угашена белина позадине осваја, из слике у слику, све већу површину платна. Она је време садашње и време прошло. Зид, пред којим толико пута немоћно стојим, зид висок, чврст, суров, непрелазан. Схватљиво је ако само на тренутак завирим у талоге властите свести и подсвести, где налазим безброј чињеница које су непознате или које намерно скривам и чиним непознатим и неухватљивим.

Постоји структура која је нагомилавана на сликама, предмет иза предмета, умножавање простора доводећи до тога да се крећем у својој структури.

Доживљено пројектујем кроз неколико филтера и толико мање да од првобитне мисли не остаје готово ништа. Има и других компонената, али све то не умањује индивидуалну ноту. Слика је лишена сваког насилног каналисања, а лични печат наглашавам и у низу детаља.

Покушавам упити у себе оно што је иза свега, и све оне разлике које су богатства света и које деле људе, да би нас, измењене, опет сјединиле. Да нађемо себе обновљене и исте. То би била нека врста уметности путовања ради путовања.... Са својим немирима. И свако има своја правила путовања. То је нека врста личне професионалне тајне. Бирам место крај прозора и покушавам да решим често нерешиви проблем: како да видим »све«. Како између две стране, две стране, између две станице, да видим.... Ако већ морам некуда да кренем, онда никако најкраћим, најбржим путем. Јер и све оно што је између тачке поласка и тачке доласка саставни је део путовања. Не жури ми се!

И одједном ме обузима немир. Да ли ћу знати да будем водич, да ли ћу знати да разлистам све лепоте, напоре, борбу за ту увек исту људску слободу.

Утврђени циљ био је елеминисање свих небитних елемената, пречишћавање слике на једноставан, доминантан, доживљај. За основу својих дела узимам слике из прошлости, или их преображавам помоћу унутрашње визије, или немира. У потрази сам за суштинским одредницама свог идентитета. Пребирам по наслагама меморије где откривам делиће своје личности. Оцртава се покретна позиција мене, спремног да оставим трагове фрагментарности сопства на сликама. Урањам у лавиринт уметности и одабирам облике своје запитаности о времену и месту.

Отварам простор за међуигру познатог и непознатог, речник расположивог и употребљеног језика. Општа клима духа оставља трагове на сликама.

У потрази за смислом ишчитавам трагове којима бележим путање духа. Има потребног мира, узбурканости и динамике која се може избећи.

Духовност, по начелу контраста глатког и храпавог, хоризонталног-вертикалног, постаје стална у мени. Све сам поједноставио и подредио унутарњем тематском захвату. Остали слику виде онако како је нисам видео; неко виђење је ближе а неко даље њеној суштини и истини, али је свако виђење другачије.

Избор беле и црне, које се у теорији о колориту дефинишу као присуство, односно одсуство свих боја а које у свом симболичком значењу, обично, антиципирају контраст светла и таме, добра и зла.

Постоји једна духовна предиспозиција за схватање односа добра и зла, људског живљења, а све је то експонирано у мени као духовно одређење. Могло би се то назвати комплексношћу живљеног. Бела - апсолутно доминира. Црна је примењена тек акцентуално или у виду прав-

их линија, нанета брзим, кратким потезима, тек да се постигне ритам. У конкретизацији ових дела употребио сам класичан сликарски третман – подсликавање. Понекад сам у ткиво бојене материје уносио мешавину пиљевине и лепка, цемента и фирнајса. Четкица није била нимало шкрта.

Циклус слика се посматра у процесу комуникације у коме је сваки члан носилац поруке. А све оне се међусобно условљавају. Једноставност, без претрпавања, стилистика је која долази из самог времена. Оно што долази из времена утиче на сваког уметника, па и на мене. Пронаћи могућност да у сликарству изразим оно што јесам. Оно што сам сачувао из своје нутрине – створило је слику.

У овој теми налазим пуно тога на линији форме и на линији садржаја – Властиту структуру коју стављам, бојама и импастима. Све добијене поруке односе се на садржину дела, односно семантику приказивања. Дешавања нису увек у физичком центру, већ су мало померена у правцу једне од главних дијагонала.

Материја дефинише форму својом слојевитом структуром, гради правилне геометријске облике правоугаоника. Материја ствара облике по закону унутарње динамике; уређује основне правце кретања – унутар простора - слике. Овако обликовани детаљи материје обогаћују структуру површине дела.

Користим две врсте цртежа:

– цртеж са угребаном линијом,

– цртеж са црном линијом.

И једна и друга врста линије равноправно постоје у сваком појединачном делу циклуса и носе исту функцију – концентрисање елемената – другог и трећег нивоа. Линије вертикале, или хоризонтале, повезују у низ исте или различите форме. Својим распоредом и односом дефинишу основне правце кретања у простору слике. Линија формалне структуре ових слика гради и везује облике.

Темељно упознавајући своју судбинску тему, постајем с њом присан до мере која ми омогућава да је непрестано варирам, да извлачим њене тајне, да се борим с њом и побеђујем.

У делима користим боје налазећи равнотежу између мотива и колористичке обраде. Бирам шта хоћу да сачувам од виђеног, да редукујем и систематизујем своја узбуђења. Искуства из »малих« слика користим и за нека већа платна. Осећам да ми класично знање није довољно да изразим нова запажања. На сликама има тврдоће и монотóније, извесне геометричности. Долазим до жељеног, успостављајући склад и равнотежу између палете која почива на варијацијама основних боја оживљених плохама и чврстих, рељефних облика, снажно подвучених обриса.

Заморен, све дубље понирем у изворе своје инспирације и извлачим из себе одјеке којима колористичка слобода више одговара. Идем до

рељефног потеза јер хоћу да дочарам слојевиту структуру и пластичну изражајност.

И ништа није бело и ништа није црно, већ је измешано у ковитлацу динамизма. У свему мирује и избија - једна поетика, једна димензија, која је синоним моје личности, и која се рађа, на извору сопствених доживљаја.

Нисам се водио ловећи насумице сличност облика, боје или просторне оријентације, већ сам поклонио пажњу тежини односа у оквиру целине. Извући нешто из свог контекста значи занемарити важан вид његове природе.

Трагови који личе један на други ступају у узајамну везу, појачавају се и ослабљују. Не бројим облике које наносим у неко своје дело. Колико је потребно, одређујем на основу визуелних захтева композиције. Сваку реч, сваку реченицу, допуњујем следећом и тиме је приближавам жељеном укупном значењу. Дело израста кроз оно што би могло да се назове повећавањем помоћу постепеног додавања. Надоградњом оживљавам ликовно казивање. Учинити дело видљивим значи схватити његове суштинске црте. Једна ствар служи као позадина другој, коју обухвата.

Уводим основну линију, да чврсто посадим облике. Почињем да радим на тај начин што скицирам општи склоп, који служи да учврстим композицију.

За све време својих студија испољавам једну неочекивану уздржљивост, неку врсту отпора који је склон да одступи пред извесним средствима, али не и пред циљевима ових утицаја. Ту је већ јасна и недвосмислено наговештена способност поступка који се састоји од неке врсте наговештаја акције, од припрема на поруку и одређено стање свести. Тежим за сужавањем, редукцијом палете, са избором два или три основна тона, две или три кључне боје, који носе целокупну колористичку тежину слике.

Немогуће је сачувати мноштво разних манифестација, под једним заглављем, уколико их не држи на окупу нека врста реда. Слике се јављају као постепена трансформација, а не као раштркано мноштво разних случајева. Часови предаха су кратки и незаменљиви.

Осетио сам нове струје тамо где не умем да се браним, ни заштитим. Уметност »убија« свакога ко није обдарен од природе и одгојен да одговори на њена питања и тражења, да би створио велико дело. Радознали уметнички дух је неочекивано проникнуо у скривено – игра се наставља.

Линија има улогу разрешнице при успостављању целине, дели површине, уткива се и као невидљива мрежа повезује делове. Права и крива линија су сапутнице које се допуњују, права да да чврстину и конструктивност, а крива да разбије монотонију. Монотонију потискујем, не само променом смера већ и променом интензитета. Дијагонални смер

се изразито ослања на разне конструкције као средство учвршћивања вертикале и хоризонтале. Много различитих структура воде разбијању целине. Облик може напустити своју љуску природног облика и да прерасте у симбол или знак.

Овај рад је забелешка у тражењу, продирању у ново и неочекивано. На линији таквих кретања, има појединачних резултата.

Не знам да ли сам негде прочитао, или ми је неко у поверењу рекао, или је неко моје »ја«, које није ово моје »ја« које пише, тихо саопштило да оно најбитније што хоћемо да кажемо никад није речено.

Тематика дела илуструје мој пут.

Стварање слика узрокује присутност онога што је неприсутно. Захваљујући особинама линије и боје, као и површине коју ове разграничавају, површина ствара у дводимензионалним оквирима сликарску формулу. Та формула представља карактеристику и знак распознавања слика уметника.

Да затворим очи и да знам да, кад их будем отворио, преда мном ће бити видик у коме ме више ништа не дели. И онда....Куда?

Иако је све једноставно и схватљиво, ипак, из једноставних питања ничу и гранају се у потпуном расту она све крупнија, док се не допре до питања на која не постоје одговори.

Свака његова реч има своје значење; некада је оно скривено, други пут једва огољено, а каткад сасвим видљиво.

И зато ћу рећи – ХВАЛА професоре.

БИБЛИОГРАФИЈА

Г. М. Тељабуе, 1968.
Савремена естетика, Нолит-Београд,1968.

Општа историја уметности, Народна књига, Београд, 1998.

После 45, Уметност нашег времена, Омладинска књига, Љубљана-Београд-Загреб, 1972.

П. Кле, 1998
Записи о уметности, превод с немачког Бојан Јовић, прво издање, Београд, 1998.

В. Кандински, 1996
О духовном у уметности, превод с немачког Бојан Јовић, прво издање, Београд, 1996.

Завод за уџбенике и наставна средства, Универзитет уметности у Београду, 1996
Ликовне свеске (1-9), друго издање, Београд, 1996.

КАТАЛОГ

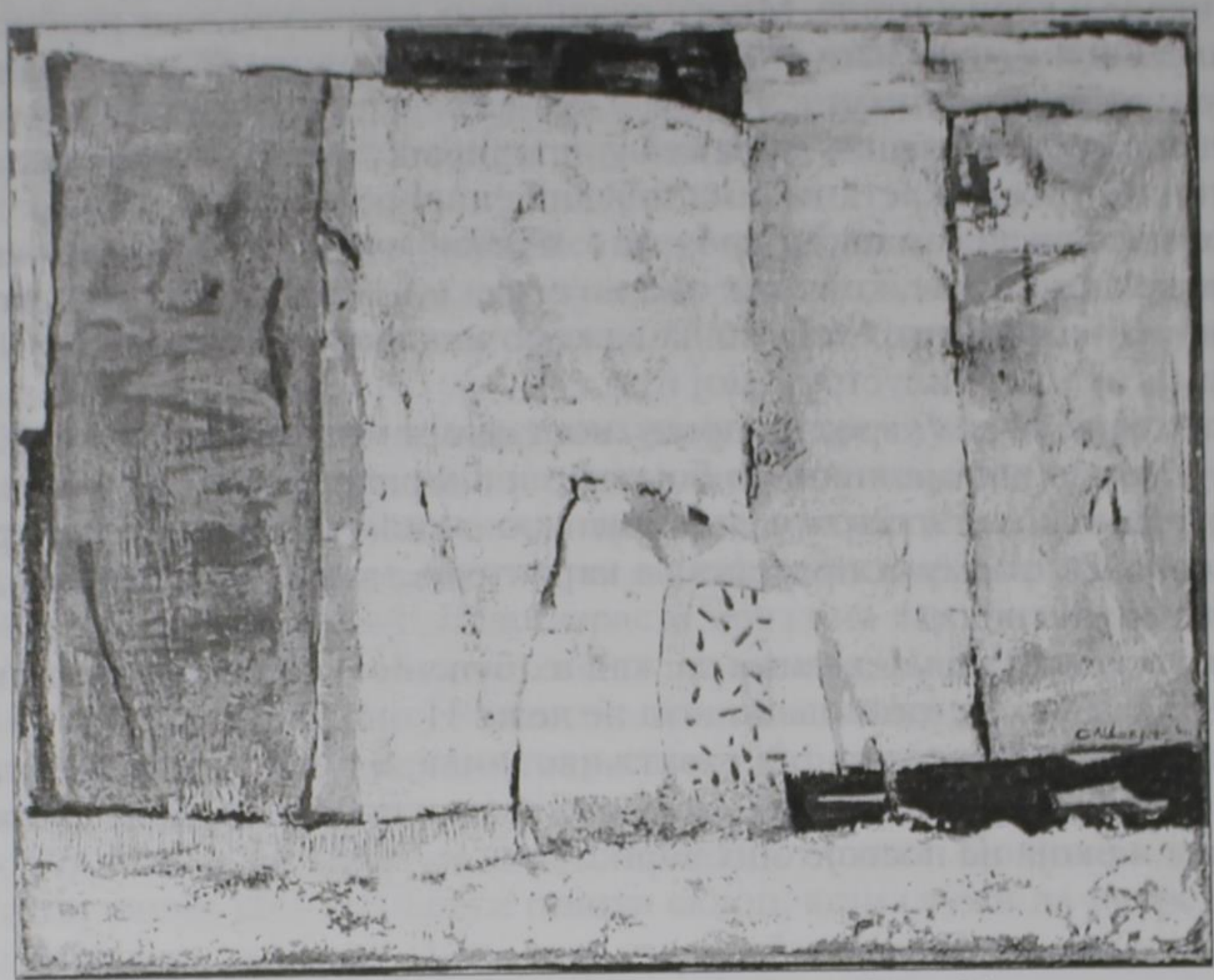

1. *Путовање*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

2. *Две стране*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

3. *Веза*, 2002, уље на платну, 100 x 80 цм

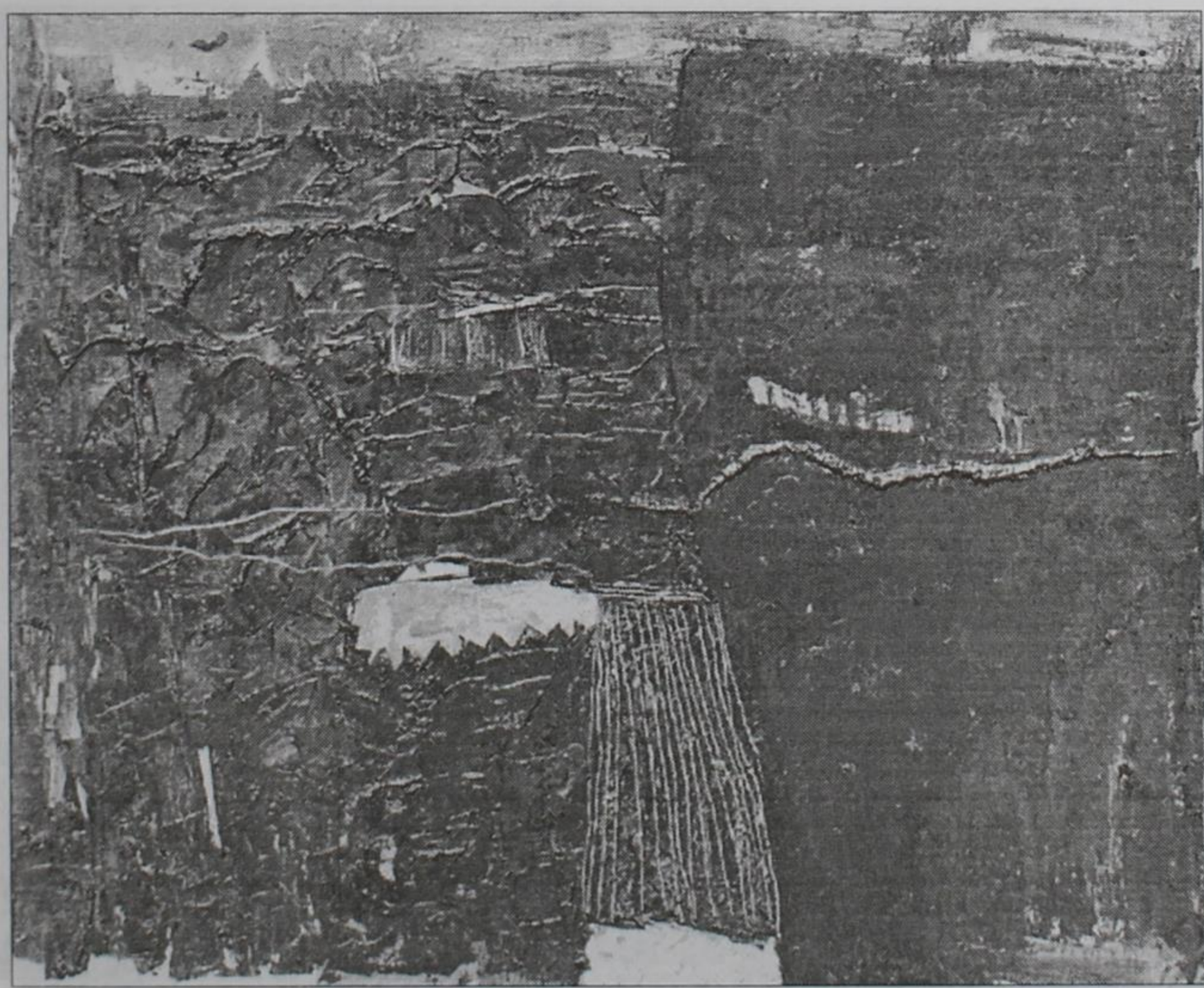

4. *Искреност*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

5. *За размишљање*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

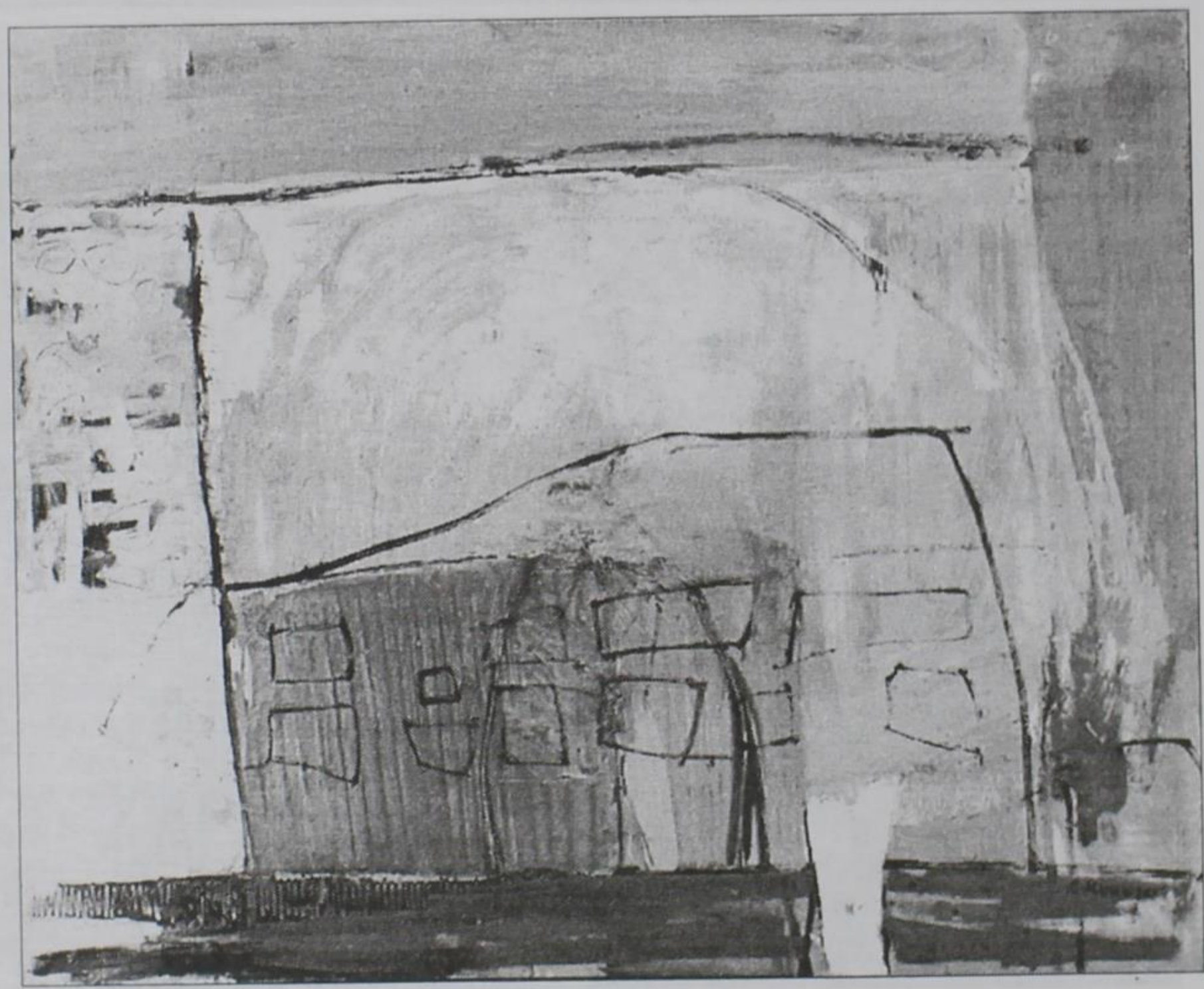

6. *Избор*, 2003, уље на платну, 100 x 80 цм

7. *Успон*, 2004, уље на платну, 67 x 85 цм остављено академији

8. *У очекивању*, 2002, уље на платну, 80 x 65 цм

9. *Одбрана*, 2003, уље на платну, 105 x 118 цм

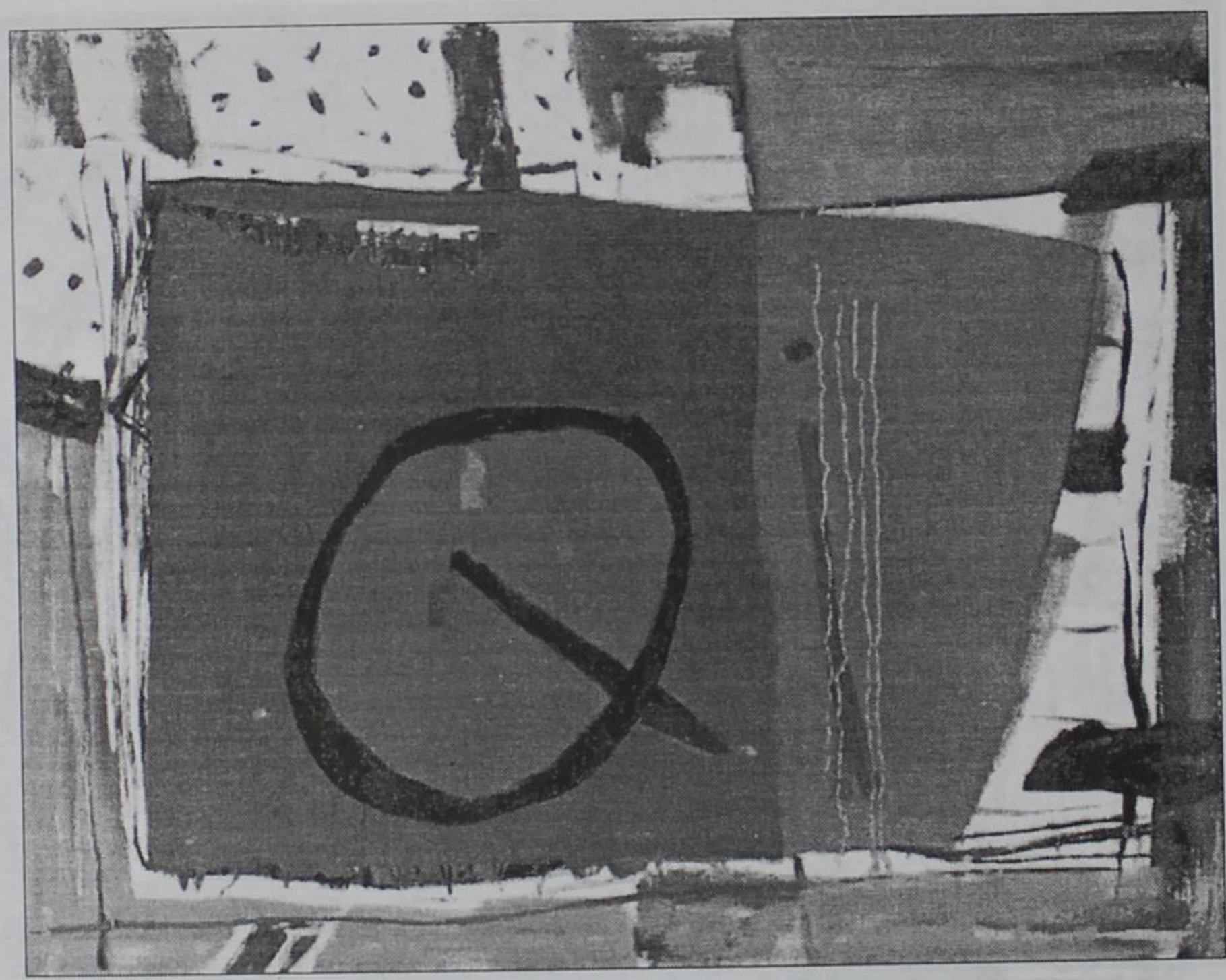

10. *Удвајање*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

11. *Једнакост*, 2003, уље на платну, 80 x 100 цм

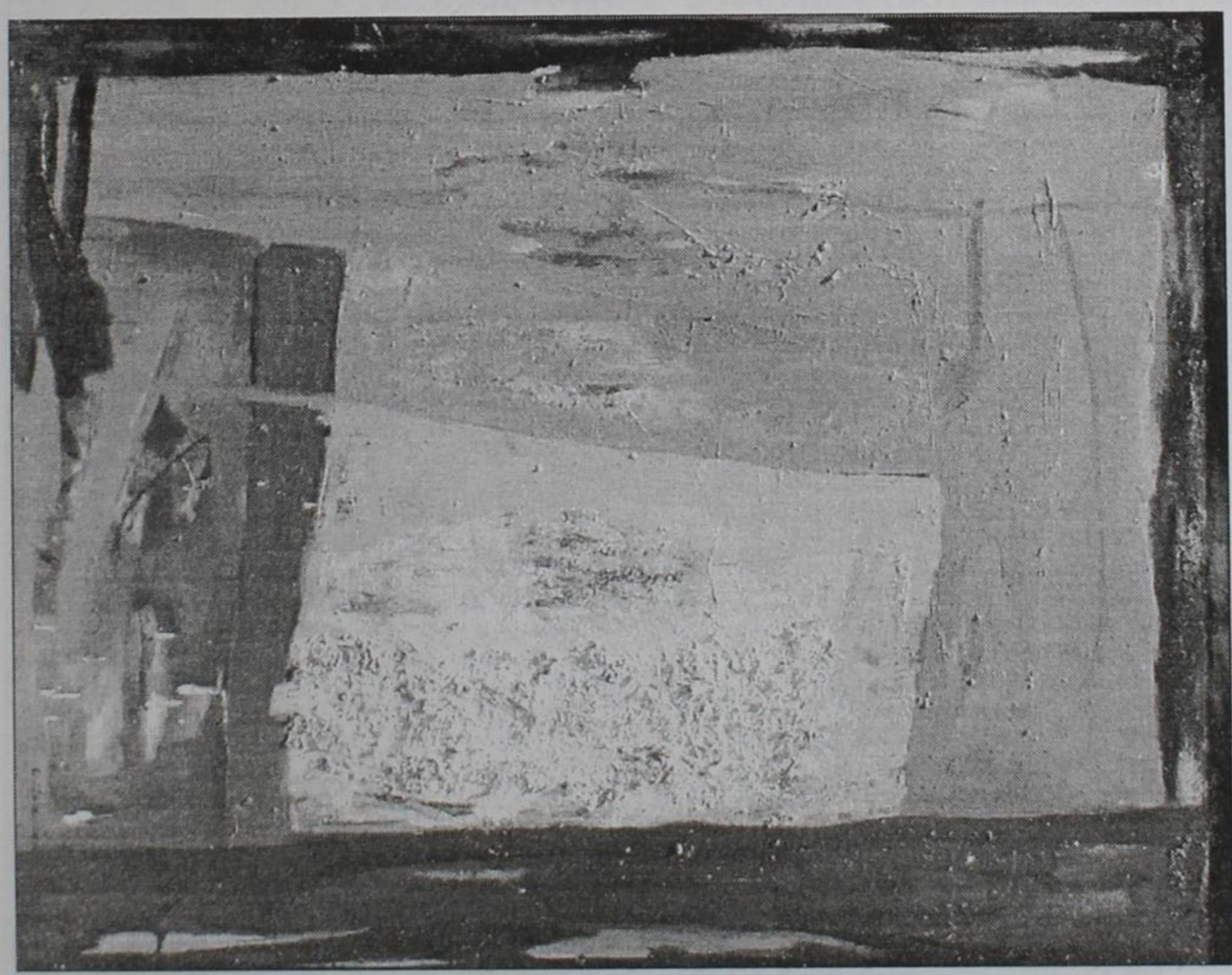

12. *Сусрет*, 2003, уље на платну, 80 x 65 цм

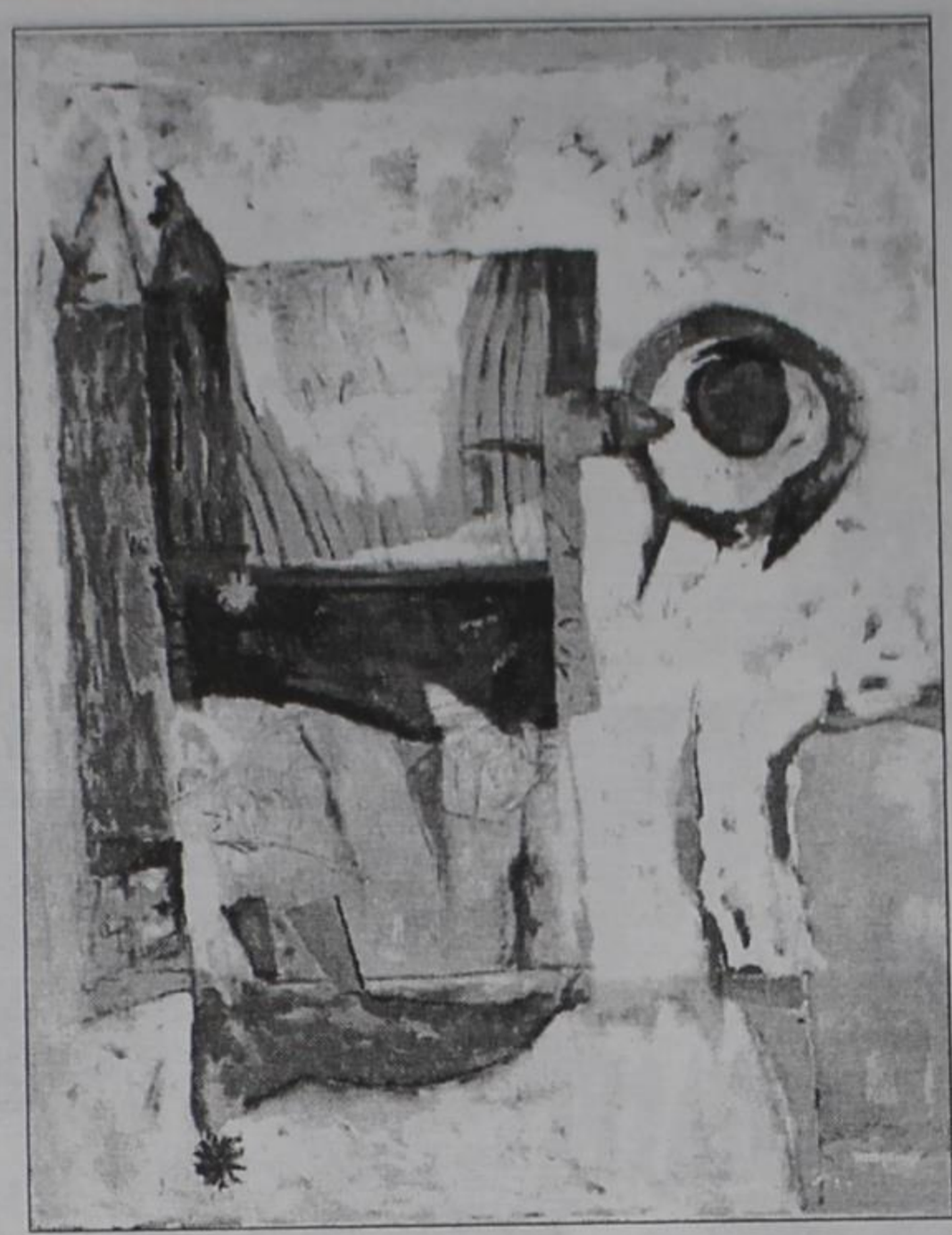

13. *Слобода*, 2004, уље на платну, 80 x 100 цм, излагано: Мајски салон у Лесковцу, 2004

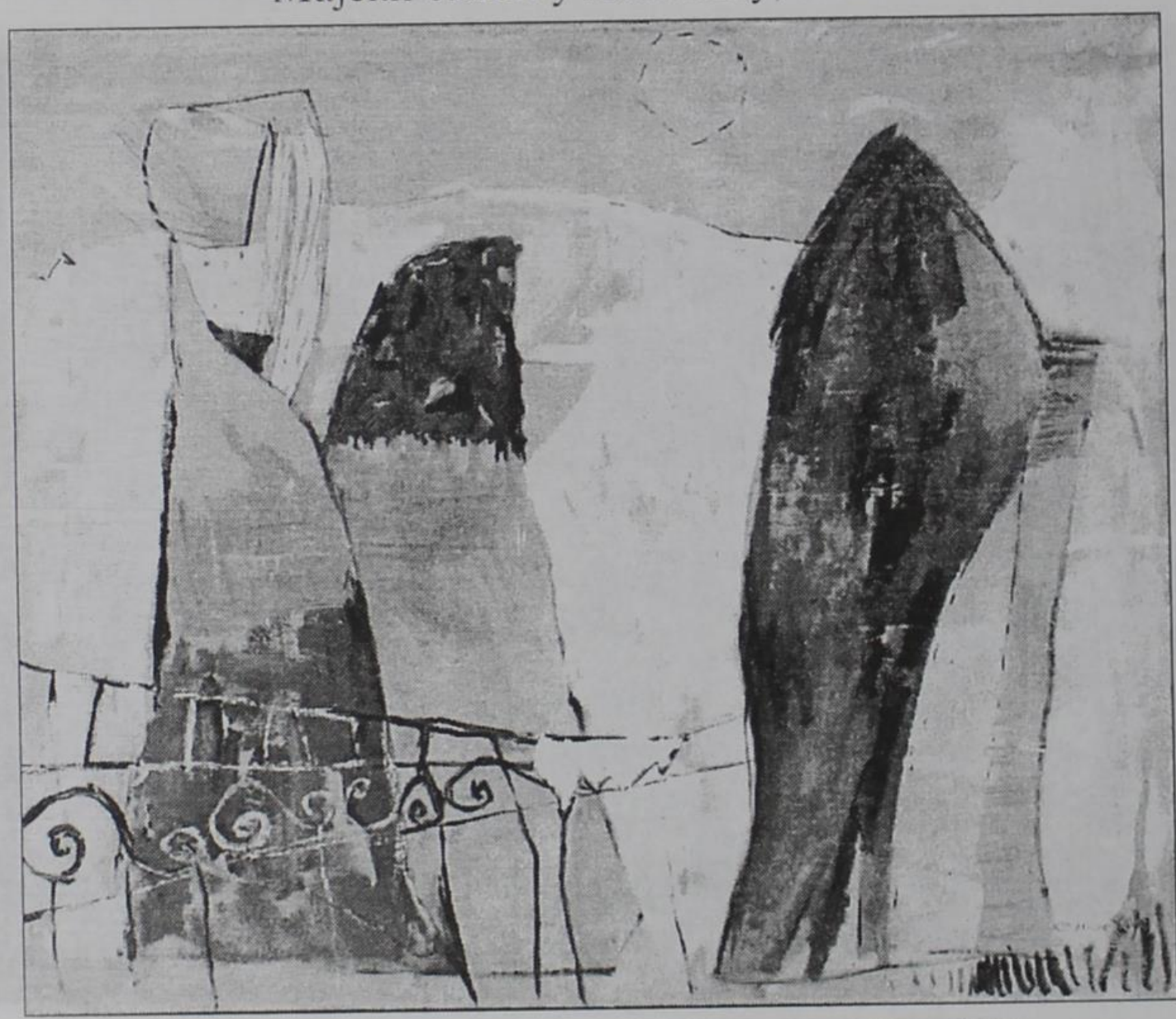

14. *Након свега*, 2004, уље на платну, 122 x 105 цм

15. *Увек присутно*, 2003, уље на платну, 131 x 149 цм, излагано: Октобарски салон у Лесковцу, 2004, добитник октобарске награде

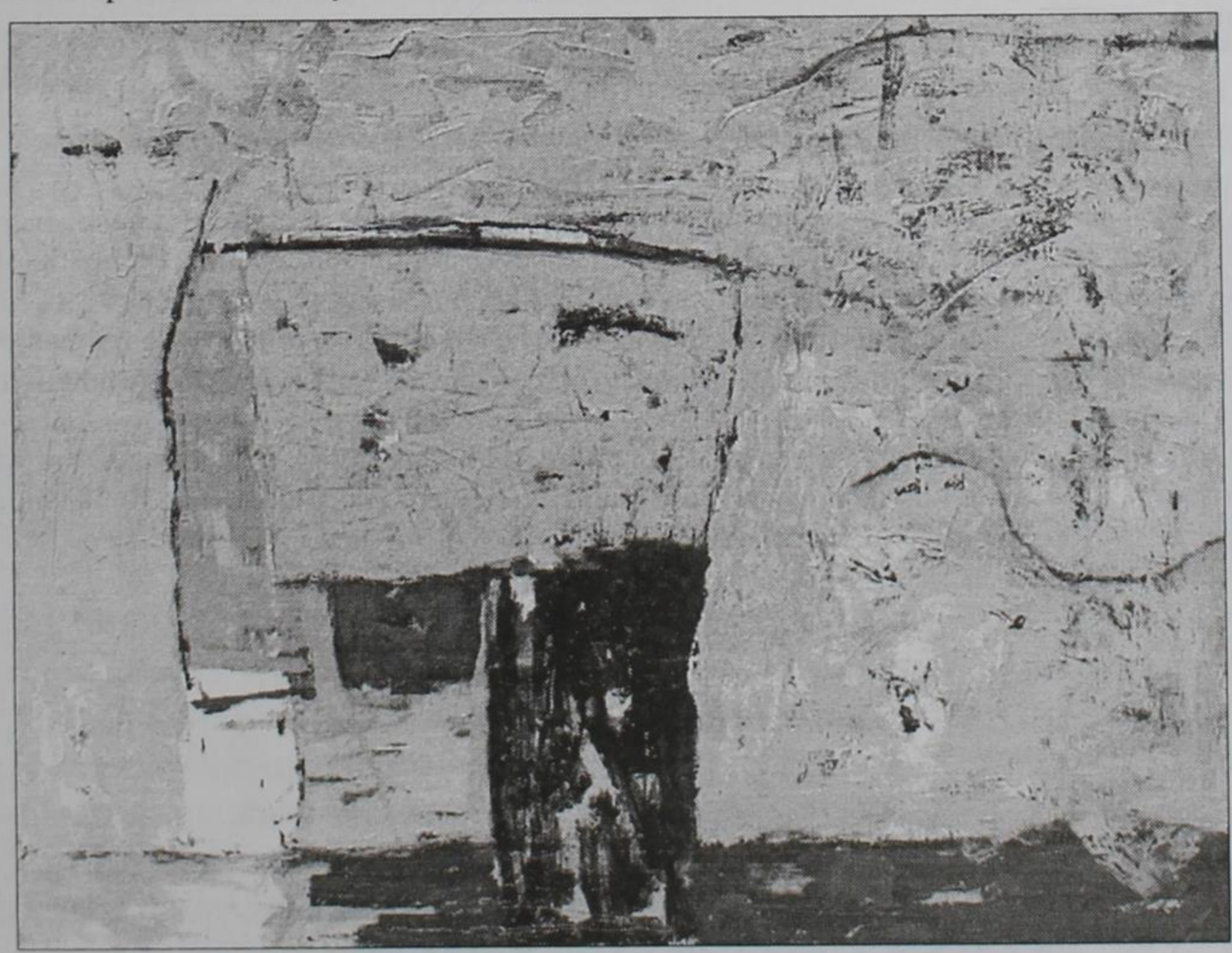

16. *Пред вратима*, 2003, уље на платну, 70 x 55 цм

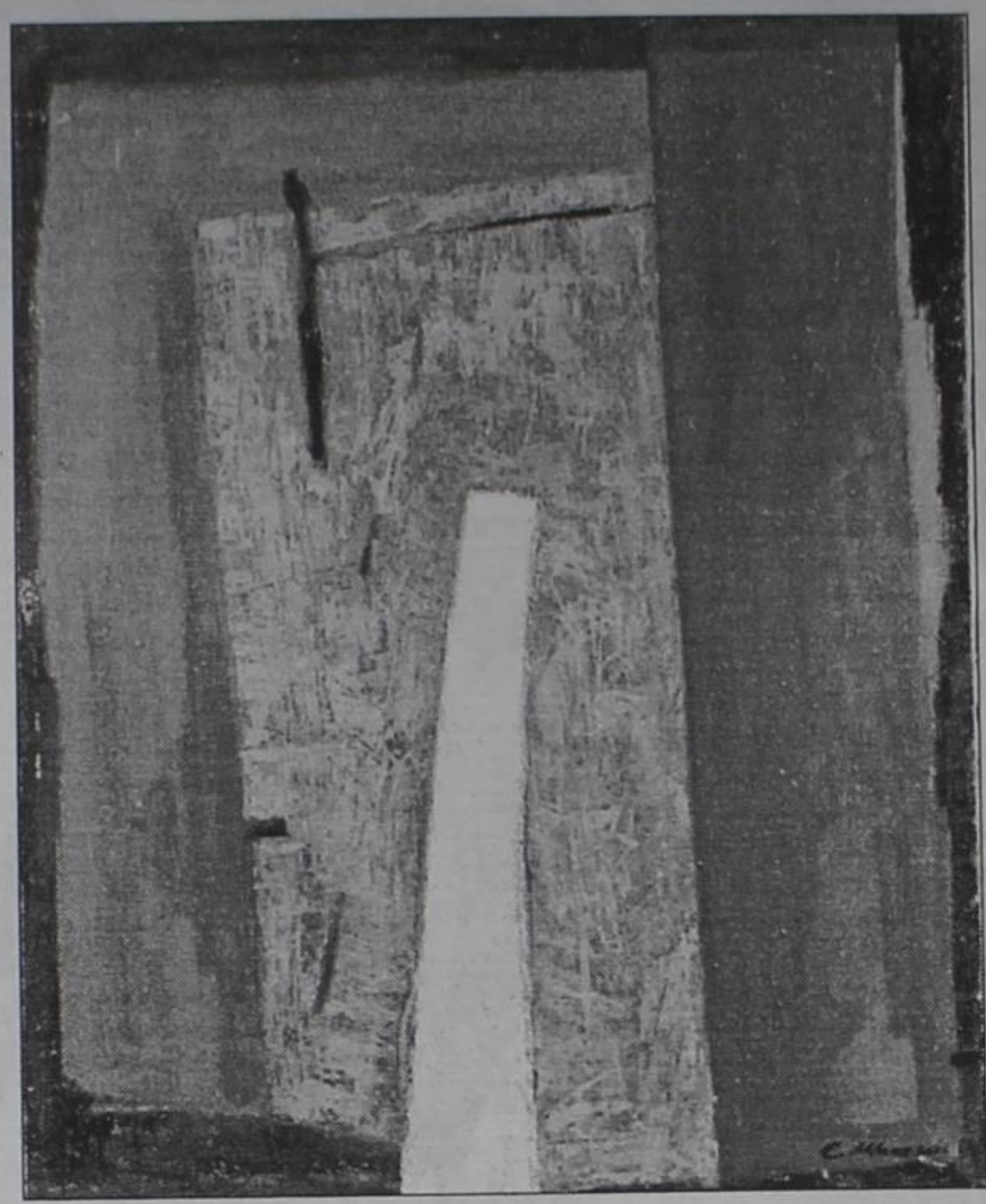

17. *Пролаз*, 2002, уље на платну, 65 x 80 цм

Summary

Ivan Stojanović

VISION OF NOSTALGIA – AMONG MEMORIES AND REALITY

This paper is the author's master thesis presented on The Art faculty of The University of Pristina, currently settled in the town of Zvecan. It covers essential theses of the art poetics defined by the author as follows: Simplicity, with no overloading, has always been stylistics caused by the time. Everything caused by the time has impact on every artist, even on me. Discover the possibility to express my personal essence through work of art and paintwork. Everything from my inner persona designed the painting.

Furthermore, nothing is white nor is anything dark-everything is combined in whirl of dynamism. The whole thing contains standstill and expresses –one poetics, one dimension as the synonym of my personality, born me again, on the source of my personal experiences.

UDK:94(497.11) "1803/1813"

Борислава Лилић

МИГРАЦИЈЕ ИЗ НЕОСЛОБОЂЕНИХ КРАЈЕВА ОД ТУРАКА У КАРАЂОРЂЕВУ СРБИЈУ 1804-1813. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У току Првог српског устанка од 1804. до 1813. са територије југоисточне Србије избегло је више десетина хиљада људи у стално ослобођене пределе Србије, и од тада, са друге стране линије српско-турског ратовања, помогао ослободилачку борбу, не само у свом старом завичају, већ и Српски устанак и његове циљеве.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први српски устанак, Карађорђе, миграције, ослободилачка борба, југоисточна Србија, Нишлије, Врањанци, Лесковчани, Прокупчани

У историји српског устанка крајеви данашње југоисточне Србије имали су запажену улогу у општенародној борби и десетогодишњем ратовању са Турцима. Територија нишког пашалука поприште је не само већег броја локалних народних буна већ и неколико већих битака и бојева, у којима је, у разним интервалима овога периода, учествовало готово целокупно становништво од Грамаде, Ниша, Пирота до Знепоља на истоку, и од Јастрепца и Куршумлије до Грделичке клисуре и Власине на југу. Ослободилачкој борби свога краја у Првом српском устанку као целини данашња територија југоисточне Србије дала је већи број истакнутих ратника и народних предводника, бимбаша, војвода, кнезова, од којих је неке међу њима и сам Карађорђе високо уважавао. За историјске догађаје југоисточних крајева Србије у устанку било је карактеристично да се на овом подручју Први српски устанак одвијао под посебним условима и карактеристикама борбе са Турцима, и што је знатан део становништва из ових крајева емигрирао у стално ослобођене пределе Србије, и од тада, са друге стране линије српско-турског ратовања, помагао ослободилачку борбу не само у свом старом завичају већ и српски устанак и његове циљеве уопште.

Почев од првих прелазака у ослобођени део Србије 1805, све до 1813. године, живот емиграције из југоисточне Србије текао је у условима ратног стања са Турцима, у оскудици, неизвесности и тешком

сналажењу у новим насељима и другојачијим материјалним и привредним условима. Одрасли мушкарци морали су вршити војну службу по граничним шанчевима и утврђењима. Над цивилним делом становништва лесковачких избеглица управљао је кнез Момир Стојановић, а војним обвезницима командовао је војвода Стреља Петровић.[1] Њихова надлежност односила се, по свој прилици, на она насеља Лесковчана која су била на подручју јагодинске и крушевачке нахије, махом у Темнићу.[2] Млађи и борбенији део Лесковчана који су напустили свој завичај нашао се у Делиграду и наставио да се бори против Турака на главној комуникацији царства, од Београда, преко Алексинца и Ниша, према Софији, односно Лесковца и Врања према Солуну. По сведочењу Карађорђевог бимбаше Петра Јокића, током 1806. командант Делиграда Вуча Жикић био је поставио за старешине „Николу и Стрељу над бећарима Нишевачким, Петра Циду над лесковачким, а Першу над свим осталим...“[3]

У току шестонедељне битке на Делиграду 1806. учествовали су избегли Лесковчани, заједно са избеглим Пирећанцима, Прокупчанима, Нишлијама и Знепољцима, са својим завичајним предводницима на челу.[4] Лесковачке избеглице учествују у борбама 1807. године, када се српско-турско ратовање пренело до Пољанице, Грделичке клисуре, Масурице, Власине и Знепоља, где се, колико је познато, први пут истакао лесковачки војвода Стреља, по једној диверзији на околину Лесковца, којом приликом је и сам град, седиште пашалука, нападнут, краткотрајно запоседнут и потом опљачкан и запаљен. Иако је Стрељино ратовање на граници лесковачке и врањске нахије у 1807. години било трагично по великом српском губитку код Дедобарског хана, остала је његова порука коју је записао Милан Милићевић: „Власотинчани! Ја Пресеченице не заптих, дружину изгубих, ваше куће сагорех и вас поробих; – сад идем да платим главом за то. Али, Власотинчани, наш ће траг остати; њега никакви керови не могу олизати. По трагу нашем доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти... – Што не могасмо ми, моћи ће други. Који ће то бити? Кад ће доћи? Ја не знам. Али да ће доћи, тако знам као што вас гледам. Благо онима који то доживе.“[5] Стреља је био у рангу мањих војвода,[6] али са правом самосталног командовања у оквиру општих упутстава устаничког руководства. Био је веома даровит, али недовољно изучен у стварима високе ратне

---

1 Видети: Сергије Димитријевић, *Стреља. Лесковчани у Првом српском устанку* (историја и предање), Лесковац-1954; Владимир Стојанчевић, *Лесковац и Лесковачка нахија у XIX веку*, 64, 65.

2 М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 699-702.

3 М. Ђ. Милићевић, *Причање Петра Јокића о догађајима и људима Првог српског устанка*, 53.

4 Владимир Стојанчевић, *Први српски устанак и ослободилачки покрети на Балкану 1804-1813*, Први српски устанак, Београд, 1981, 76.

5 М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 699-702.

6 Л. Арсенијевић Баталака, Нав. дело I, 216.

вештине. Године 1812. видимо га на јужном српском фронту као једног од секторских команданата, вероватно над војним јединицама Лесковчана. Стреља је био Карађорђев побратим,[7] а по слому устанка пребегао је у Аустрију.[8] Лесковачки кнез Момир налазио се стално на ослобођеној територији северне Србије од краја 1805, или почетком 1806. године. У Србији, он је задржао компетенције кнеза над избеглицама Лесковчанима. Важио је за богатог човека, имао је у Јагодини „куће и имање".[9] Право управљања над лесковачком емиграцијом вршио је уз помоћ кметова који су били представници појединих насеља и збегова Лесковчана, који се помињу пред Правитељствујушчим совјетом као сведоци у сукобу између војводе Стреље и кнеза Момира. Како се из оскудних података види, изгледа да је кнез Момир дошао у сукоб са лесковачким емигрантима "чинећи плетке и несогласија" и остале „кабаете" и крајем маја 1813. био насилно доведен у Београд да извести о своме раду и поступцима.[10]

У делокругу војних ствари Стреља је могао и сам руководити одбрамбеним акцијама свога командног подручја, и несумњиво је стајао изнад кнеза Момира, кога је Карађорђев миљеник, „топџибаша" устанка Тома Милиновић Морињанин, добровољац у српској војсци, овако окарактерисао у свом песничком казивању:

"Ај, Момире, од Лесковца кнеже,
Права љубав мене к теби веже,
Јер си био миран у дружини,
А големи јунак на Крајини."[11]

Кнез Момир је управљао лесковачком емиграцијом у делокругу цивилне власти и био искључен из послова војне и ратне природе, одбијао је од себе оптужбе пред Карађорђем и Совјетом, бранећи своје поступке опирања војним властима и своја права наследника лесковачких кнезова бератлија (постављених царским бератом), носилаца неких самоуправних права у лесковачком пашалуку.[12] После учешћа у „јуришу београдском" 1806, бојевима 1807, 1808, 1809, кнез Момир је постао главни заповедник „од наије лесковачке, прокупљанске, куршумлијске и крушевачке". Карађорђе се у овом сукобу кнеза Момира и војводе Стреље показао попустљив на тужбе против кнеза Момира у

---

7 Сима Милутиновић, *Историја Србије од почетка 1813. до конца 1815. године*, Београд 1888, 192.

8 А. Ивић, *Између Првог и Другог српског устанка*, Загреб 1917, 25.

9 Вукова преписка IV, 44

10 Исидор Стојановић, *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, стр. 162, № 1450 – „Писато воеводи Антонију Пљакићу да пошаље кнеза Момира овде у Тополу са два своја момка, и да пише крушевачким воеводама да нам објаве и друге његове кабаете ако имају какови, осим оног што је Стреља јављао".

11 Тома Милиновић, *Списак свију српски чиновника војени и штатски... при врховном вожду Георгију Петровићу*, Београд, 1847, 22.

12 Видети опширније: Љубомир Стојановић, Вукова преписка, књ. VI, Београд 1912, 445-447.

току 1812. и 1813. године, свакако имајући у виду и његове дотадашње заслуге за устаничку Србију, као и његово достојанство кнеза-бератлије, које је било од значаја за прикључење људства Лесковачког пашалука ослободилачкој борби српског народа у Београдском пашалуку. Не може се ништа одређеније рећи о узроцима сукоба ове двојице предводника лесковачке емиграције, али се може, на основу поређења са сличним ситуацијама у односима у источном крају Србије, у бањско-гургусовачком крају, као вероватно наслутити да је до сукоба међу српским војним и цивилним старешинама долазило због претензија појединаца да се наметну за апсолутне представнике својих крајева, као и оних још неослобођених у суседству. Скора пропаст Првог устанка потисла је у позадину овај случај, и кнеза Момира, као и друге старешине, одвела у емиграцију, најпре у Аустрију, а затим у крајеве које су Руси држали под својом влашћу. Избегли Лесковчани најпре су били смештени на ослобођеној територији, махом у крушевачкој нахији, а потом после пребегавања 1806, 1807, 1809. и Варваринске битке, када су Турци попалили више од 40 насеља у крушевачкој нахији,[13] били су пребачени на леву обалу Западне Мораве у јагодинску и крагујевачку нахију пред непосредном турском опасношћу.[14] Нешто пре тога, заједно са избеглим Пирећанцима, Прокупчанима и Нишлијама, Лесковчани су колонизовали околину Београда и Смедерева.

Избеглице у северној Србији су уживали сва грађанска права и били су под посебном бригом Карађорђа који их је штитио и помагао, нарочито у додељивању земље и смањењу пореских оптерећења,[15] сматрајући их као вредан и марљив део српског народа коме је турска тиранија нанела много невоља. У последњој години рата изгледа да су сви Лесковачани по тзв. Четвртом распореду устаничке војске били стављени под команду Антонија Пљакића, са базама у Крушевцу и Топољаку. Међу 3000 војника Прокупчана, Крушевљана и Вучитрнаца, налазили су се и Лесковчани, а међу старешинама помињу се војводе Риста Исајловић, Неша Поповић, Стреља Петровић, Чолак Анта Симеуновић, војвода Здравко и војвода Симић. У последњој години српско–турског рата страдао је велики број Лесковчана, а многи су побијени или одведени у ропство из збегова и насеља по крајевима Шумадије и београдске околине. Али, нису у Првом устанку Лесковчани били само ратници. Било их је и добрих трговаца, привредника, а било је и таквих који су се истакли као зачетници просвете и школског рада, као што је био неки „стари дјетоучитељ“ који је учитељевао у „Ужицу и Јагодини“ и на другим местима.[16] За себе је говорио да је „старином из Лесковца“ и да је тридесетак година био учитељ. За случај миграци-

---

13 Леополд Ранке, *Србија и Турска у 19. веку*, Београд 1892, 523.
14 *Деловодни протокол*, № 1325
15 *Деловодни протокол*, № 1347
16 Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, I, 827.

је свештеника Стојана-Цеку Станковића из села Мрштане, помиње се да је са собом понео и једно сребром оковано јеванђеље, које се потом, као породична драгоценост, чувало код његове ћерке Петрије.[17] Међу познатим именима пореклом из лесковачког краја је и породица београдског трговца и задужбинара Николе Спасића, чији је деда у време Првог устанка прешао са породицом у Београд,[18] а такође и предак Степе Степановића, прослављеног војводе из ослободилачких ратова српског народа 1912-1918, који се доселио у Кумодраж између 1807-1809. године.[19] Међу избеглицама у Земуну помињу се: Костић Павле и Караџић Јован, а из лесковачких села Вучја и Ораовице: Стојковић Коста и Ђорђевић Павле, док се у Сремским Карловцима помињу Стоилко Јанковић, Стојан Стојановић, Вучко Миленковић, Коста Јањевић, Никола Петровић, Младен Радивојевић, Стојан Станишић, Стојан Марковић.[20] Тодор Радивојевић наводи затечене породице лесковачке емиграције у Лепеници на почетку кнез-Милошеве владе: Асурићи у Лапову са славом Св. Николе, Божанићи у Баточини са славом Св. Луке, Дошљаковићи у Мајнићу са славом Св. Василија, Јовановићи у Лапову са славом Св. Илије, Крстићи у Баточини са славом Св. Трифуна, Лалићи у Баточини са славом Св. Јована Златоустог, Јургићи у Црном Калу са славом Св. Митровдана, Миленковићи у Црном Калу са славом Митровдана, Миловановићи у Баточини са славом Св. Архангела, Стојановићи у Баточини са славом Св. Николе.[21] Варошких избеглица лесковачких било је и у Крагујевцу, Крушевцу и Јагодини, Смедереву и Београду, као и у селима београдске околине, где су избеглице из 1809. живеле помешани са Нишлијама, Пирећанцима, Прокупчанима. Народно предање Лесковчана сачувало је успомене на још неколико храбрих појединаца који су се одметнули од турске власти и ратовали на бојиштима ослобођене Србије, или се тукли са Турцима у својим селима. Тако се у народу одржала успомена о хајдуку Белоти, као необично снажном и неустрашивом јунаку који је заједно са својим братом Шуманом, сеоским друговима, Станком Лазаревским и осталима, учествовао, по предању, у борбама за ослобођење Београда. У селу Печењевцу дуго се памтио хајдук Јован Дилиндра који је рато-

---

17 Љубица Вл. Љотић, *Мемоари*, Минхен 1973, 16; В. Стојанчевић, *Лесковац и лесковачка нахија у 19. веку*, 68.

18 *Споменица Николе Спасића*, Београд, 1931, 6, 7.

19 Емило Белић, *Степа Степановић*, Едиција: Биографије знаменитих људи, Београд, 7.

20 Владимир Стојанчевић, *Протокол избеглица из Србије у Земун 1813. године*, Зборник Историјског музеја Србије, Св. 8-9, Београд 1972, 19, 43-85; Исти, *Српјанске избеглице из 1813. године у карантинима и карантинским збеговима Баната и Срема*, Зборник радова VI Научног састанка Научног друштва за историју здравствене културе Југославије, Секција САП Војводине, Панчево, 11-12. маја 1974, Панчево 1974, 145-149; Владан Гавриловић, *Избеглице из Србије у Карловцима од 1813. до 1815. године*, Историјски часопис књ. XLII-XLIII (1995-1996), 287-295.

21 Тодор Радивојевић, *Насеља у крагујевачкој Лепеници*, СЕЗ, XV, Београд 1911, 239, 240, 242, 246, 248, 249.

вао против Турака скоро целу прву половину 19. века.[22] Оружани отпор Турцима био је особито јак у планинским селима Грделичке клисуре где су се посебно истицали "моравски сербези",[23] тако названи млади људи који су се одликовали у борби против Турака. Погибију Абдул Ћерим Аге, у покушају да се обрачуна са овим младим људима, опевала је и народна песма лесковачког, пиротског и врањског краја. У овим догађајима се помиње и Пирећанац Ранча Буљубаша, Карађорђев ађутант и Хајдук-Вељков побратим, чију је погибију такође опевала народна песма – Пуче пушка.[24]

У време првих борби Срба са Турцима у Београдском пашалуку, већ у фебруару 1805. у пиротском крају јавља се народни покрет и буна ширих размера, изазвана злоупотребама турских власти и прогонима хришћанског живља, али, како су сведочиле неке савремене вести, подстакнуте и примером устанка у Шумадији.[25] Када је буна 1805. била угушена војном експедицијом нишког и лесковачког паше, велики број побуњених Пирећанаца, у првом реду сељака, да би избегао репресалије Турака, разбежао се у суседне пашалуке, Видински и Софијски, а посебно међу српске устанике у Београдском пашалуку.[26] Овим догађајима започели су први миграциони покрети Пирећанаца у ослобођени део северне Србије и они ће потрајати за све време Првог устанка, између 1805. и 1813. године, услед готово непрекидног српско-турског ратовања, које је у више наврата допирало и у крајеве средњег и горњег Понишавља.[27] У овом важном историјском раздобљу за цео српски народ велики број Срба пиротског краја заувек је напустио своје крајеве и прешао у ослобођени део Србије, где је остао и по слому Првог српског устанка 1813. године. Пирећанци су учествовали у борбама са Турцима као емигранти и пребеглице, у ослобођеном делу Србије, понајвише у суседној Гургусовачкој нахији, у изворном крају Сврљишког и Трговишког Тимока, на Делиграду, и Старој планини према Белоградчику, предвођени Маринком и Митом Петровићем.[28] Њихово учешће у

---

22 Станко Ђорђевић, Хранислав Ракић, *Печењевце пред ослобођење од Турака*, Лесковачки зборник, 1, Лесковац 1960, 38.

23 Добривоје Ранчић, *Друмски ханови Грделице и грделичке клисуре*, Лесковачки зборник 1, Лесковац 1960, 20,.

24 С. Петровић, *Понишавље и суседни крајеви*, 14, у напомени.

25 Светислав Петровић, *Понишавље и суседни крајеви*, 7; Владимир Стојанчевић, *Око учешћа Пирећанаца у Првом српском устанку*, 17-23; Миленко Вукићевић, Карађорђе II, 244.

26 М. Вукићевић, *Карађорђе II*, 244.

27 Видети: Владимир Стојанчевић, *Миграције Пирећанаца за време Првог српског устанка 1804-1813. године*, Србија у време Првог устанка 1804-1813, Лесковац 1980, 261; Борислава Лилић, *Историја Пирота и околине I*, 60.

28 Видети опширније: Милош Милисављевић, *Животопис Маринка Петровића, војводе пиротскога*, Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 7323; Радослав Перовић, *Прилози за историју Првог српског устанка*, 55-56; Владимир Стојанчевић, *Пиротски крај у ослободилачким плановима Првог српског устанка*, ПЗ, 17-18, Пирот 1992, 3-9; Исти, *Пирећанци и Пиротски крај у национално-ослободилачком покрету српског народа у XIX веку (до 1877)*, ПЗ, 8-9, Пирот, 1979, 3-14.

Првом српском устанку не само да је симболизовало удео Пирођанаца у борби за слободу свога краја него је знатно доприносило „стабилизацији српског фронта на Старој Планини и Нишкој Грамади, а посредно, и очувању ослобођене територије Србије у Првом устанку". Маринко и Мита Петровић, због заслуга које су стекли у ратовању са Турцима, носили су титуле војвода српске устаничке војске, Маринко и титулу кнеза, а учествовали су и у раду Скупштине старешина ослобођене Србије.[29] Из народне традиције историографија зна да су Мита и Маринко прикупљали добровољце и прихватали избеглице са неослобођене територије пиротске нахије. Они су се обавештавали о кретању Турака и њиховим намерама. Маринко је учествовао у биткама на Гургусовцу (1807. и 1810), Малајници 1807. и Бањи 1810, и за све време са својом коњицом крстарио по Црној Реци, и успешно сузбијао турске упаде на то подручје. О раду пиротских војвода, као и о неким њиховим злоупотребама у последње две године пред пропаст, сазнаје се по нешто из регеста у Карађорђевом деловодном протоколу. Средином 1812. Мита Пиротски има титулу војводе, а Маринко Пиротски титулу кнеза; као и другима, њима се 27. јуна исте године наређује „да се добро чувају, да их Турци не преваре и у Турску, за свој живот, да не шаљу харати, нити у Турке задевати. Ово се наређује свим буљубашама, да се који не би преварио и Турке дирати".[30] Мити и Маринку је 29. јуна преко Гургусовачког магистрата јављено од стране Карађорђа „да волове, који су отели од Иштирџија да не растурају ниједнога вола до моје даље заповести". Само дан доцније, 30. јуна, испоставља се да је у вези са овим воловима у питању тежа афера. Наиме, буљубаша Петар Јокић послат је да са војводама и кнезовима у Гургусовачком магистрату извиди „јесу ли Турци штету причинили а и страже попалили", „па ако не буде штете да врате волове које су похарали од рабаџија турских". Сем тога, Петар је био овлашћен да „убице, злочинце, који иду у ајдуке, Миту и Маринка Пиротскога, доведе на одговор, што су слали ајдуке, давали со и коње у Турску и оне све ајдуке да повата и убице доведе". Исто тако, у Деловодном протоколу је 7. јула забележено: „писато Петру буљубаши за Маринка и Миту Пиротскога жива ја ли мртва да их доведе". Наредба је поновљена 12. јула Петру буљубаши о довођењу ове двојице и осталих злочинаца и додато: „пореске новце да оставити у Магистрату, што је узео од Маринка, Мите, Нине и Филипа, и да им заповеди од кога узели нису, да покупе све и да теслиме сваки своје у Совјет".[31]

---

[29] *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, № 682, од 7. 6. 1812. № 1070 од 14. 2. 1813; Видети: Владимир Стојанчевић, *Око учешћа Пирођанаца у Првом српском устанку 1805. године*, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот 1968, 17-23; Исти, *Миграције Пирођанаца у Србију у време Првог устанка 1804-1813*, у: Србија у време Првог српског устанка 1804-1813, Лесковац 1980, 195.

[30] *Деловодни протокол*, № 3, од 4. 2. 1813.

[31] *Деловодни протокол*, № 779, 797, 834, 846, 850.

Није познато како је до краја текао поступак због злоупотребе ове двојице пиротских првака Мите и Маринка, и како су се они ослободили од оптужби за наводно учињене злоупотребе. Они су у току 1813. задржали своје функције и титуле. О њиховом раду у тој години из Карађорђевог Деловодног протокола сазнаје се да је 14. фебруара, по наређењу вожда, војвода Маринко требало да сакупи „бећаре што више може из Влашке и турске стране, а из наше државе да не купи бећаре или какове кућевне људе, и што годи ново чује, да нам одма објави", што се односи и на сељаке пиротске нахије, што значи да су Пирећанци, заједно са Сокобањцима, Тимочанима и Сврљижанима, држали сектор крајње левог крила јужног српског фронта према Турцима. Пирећанци избеглице тукли су се, по свој прилици, у оквиру какве крупније формације српске устаничке војске, а под непосредном командом војводе Маринка и у последњим борбама српско-турског ратовања. Улога војвода Мите и Маринка, поред локалног значаја, била је везана и за југоисточне крајеве Карађорђеве Србије и за пограничне крајеве у Понишављу. Гургусовачка нахија представљала је најудаљенију позорницу устаничке борбе Срба за слободу, па су због тога вероватно, и вести слабо допирале из тих крајева у Београд и Тополу.[32] Алекса Ивић, познати истраживач документације о Првом српском устанку, говорећи о његовом крају, писао је: „Да би стекао што бољи преглед о свим поглавицама, чије изручење Турци захтевају, наложи Сигентал Червинки, да му изради списак свију важнијих људи" који су последњих година у Србији вршили државну службу. На основу пописа, датираног под 18. децембар 1813. године, између 92 лица, помиње се Маринко Пиротски.

У избегличком таласу 1813. године у Аустрију је, према досадашњим истраживањима, од августа до краја октобра избегло између 120.000 и 150.000 душа. Избеглице су упућиване како у Војну границу, тако и у Провинцијал. У јесен 1813. избеглице долазе и у Карловце, о чему сведочи један попис избеглица из Ратног архива у Бечу.[33] Избеглице су дошле из разних места у Србији, а једна чак из Софије. Највише породица дошло је из Ниша (22), Лесковца (11), Прокупља (7), Крушевца (6), Новог Пазара (3), Пирота (3). Њихова занимања била су различита: сељака-земљорадника (42), "црних" пекара (10), тесара-дунђера (8), чизмара (6), кројача-абаџија (5), ковача (5), ћурчија (4), лончара (3), пушкара (2), баштована (2), слуга (2) и трговца (2).[34] Према не-

---

32 А. Ивић, *Између Првог и Другог српског устанка*, 24.

33 Владан Гавриловић, *Избеглице из Србије у Карловцима од 1813. до 1815. године*, ИЧ, књ. XLII-XLIII (1995-1996), 287-295.

34 Из Ниша су наведени: Игњат Стојановић, Јанко Живадиновић, Стојко Анђелковић, Радул Нешковић, Мита Р. Игњатовић, Крста Петровић, Ранђел Стојановић, Цветко Игњатовић, Јован Мариновић, Митар Стојановић, Цветко Игњатовић, Цветко Нешковић, Живко Будиновић, Живко Јовановић, Стојан Нешић, Петар Јанковић, Васил Николић, Стеф. Јовановић, Вучко Босић, Цветко Вељковић; из Пирота: Никола Митровић, Велько Голубовић, Стојан Вељковић; из Прокупља: Илија Станковић, Милош Нешић, Коста Јанчевић, Стефан Живковић, Величко Радосављевић; из Врања: Петко Стојановић; из Куршумлије: Митар Павловић. – В. Гавриловић, нав. дело 290-295.

ким вестима, око 5-6 хиљада жена, деце и старих немоћних људи из нишке, лесковачке и пиротске нахије успело је да стигне до београдских села и да се насели у Кумодражу, Болечу и на Врачару.[35] Проучавајући становништво београдске околине, Риста Николић је прибележио лесковачке, пиротске и јужноморавске избеглице, а Станоје Мијатовић наводи да у Ресави, у селу Плажине, живи 25 кућа фамилија назване Пирођани, па је у овом крају, свакако, по њима познат тип куће зване „пирођанка", „торлакуша",[36] а избеглих пиротских фамилија било је и у Белици.[37] У Лепеници, кнежини старе Крагујевачке нахије, сусрећемо најочуванију групу досељених Пирођанаца, по породичним презименима. Тодор Радивојевић забележио је петнаестак породица досељених Пирођанаца у време Првог српског устанка.[38] То су: Јевремовићи са славом Св. Николе у Белошевцу, Симићи са славом Св. Николе у селу Ботуњу, Јованови са славом Аранђеловдана у селу Корману, Симићи са славом Св. Ђорђа у селу Ракинцу, Вујадиновићи (Св. Никола), Ракићи (Аранђеловдан) у Шењу, Гајићи (Св. Ђорђе), Костићи (Св. Никола) у селу Шљивовцу.[39] У Лепеници је живело 1911. укупно 70 кућа потомака досељених Пирођанаца у време Првог устанка. Велики број Пирођанаца емигрирао је у Гургусовачку нахију, а било их је и у Тимоку. Досељенике, особито Пирођанце и Загорце, Тимочани су врло лако апсорбовали, утолико лакше што су им и по језику једнаки.[40] Јован Цвијић истиче да „овде има највише старинаца или таквих породица којима се не зна порекло, а то их је све више идући од Дунава Пироту".[41] Из „Инвентаријума покојног Митра Нишлије", који је објавио Радослав Перовић, налазимо имена нишких привредника у Београду: Михаило Нишлија, Васил Таинџија, Наум Ћурчија, Јанко Нишлија, Илија Нишлија.[42] Највише избеглица у београдска села дошло је из Топлице, лесковачке нахије,[43] и Понишавља, после повлачења српске војске почетком 1806. и, нарочито 1807. године из нишко-лесковачког краја, после неуспеле акције војводе Стреље.[44] Добар број Нишлија, Лесковчана, Врањанаца и Пирођанаца прешао је тада преко Мораве у јагодинску и крагујевачку нахију, а мањи део у околину Београда на напуштена имања београдских Турака.[45] По једном писму К. Родо-

[35] *Грађа из Земунских архива за историју Првог српског устанка*, II, Београд 1961, 279.
[36] Станоје Мијатовић, *Ресава*, Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд 1930, 137, 235.
[37] Исти, *Белица*, Насеља и порекло становништва, књ. 30, Београд 1948, 134, 136, 170.
[38] Тодор Радивојевић, Лепеница, Насеља српских земаља, VII, Београд 1911, 245.
[39] Нав. дело 247
[40] Маринко Стојановић, *Тимок*, Насеља и порекло становништва, књ. 29, Београд 1940, 426.
[41] Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, насеља*, књ. 1, СЕЗ, Београд 1902, 182.
[42] Радослав Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, 274, 275, 277, 282.
[43] Видети: Видосава Николић, *Удео Лесковчана у етничкој композицији становништва Србије у XIX веку*, Лесковачки зборник II, Лесковац 1962, 40-41. Карта насељавања.
[44] Владимир Стојанчевић, *Први српски устанак и лесковачки крај*, Лесковачки зборник II, Лесковац 1962, 9-23.
[45] Владимир Стојанчевић, *Миграције Пирођанаца*, 31-37; Видосава Николић, *Исељавање Врањанаца ван матице у прошлости и данас*, Лесковачки зборник III, Лесковац 1963, 115.

финикина, од 25. априла 1808. године, Карађорђе и Совјет били су овим избеглицама одредили "удесно место које је било два сата далеко од Биограда".[46] Године 1809. у београдску околину дошло је много избеглица из југоисточних крајева између Тимока, Црне Реке и Јужне Мораве, из Понишавља и лесковачког поља.[47] За то време преко 10.000 лица, са много стоке и кућанством, испунило је било и Ковинску аду. А. В. Богић, пишући о једном делу старог београдског округа, 1866. године, навео је: „Мокри лугови, два села више Биограда настали на ранијем селишту кад су били побјегли уз Карађорђија и намјестили се на садашњим мјестима... Зна се кад овђе није било овијех села, него је сво мјесто ђе су сад кује било под шумом; а приповједају да су она постала у вријеме првог војевања Срба на Турке кад су се овђе доселили људи из мјеста око Ниша из Љесковачке нахије. Кажу да су ти људи војевали са нашима на Делиграду, и преносили су из Турске амо оружје сакривено у казанима и другијем бакарним судовима. Веле да је у почетку било овђе више кућа и душа па су се раселили по оближњијем мјестима, као у села: Бањица, Вишњица и друга".[48] А за село Пиносаву наводи се: „Кажу да је ово село постало у новије вријеме, а људи су у њ доселили највише из Нишевачке нахије".[49] Из тог времена се наводе и досељеници у Јајинце. „Кажу да је скорашње ово село и добило је име од Турака Јајића који су овђе земљу имали; људи пак дошли су у њ из Бугарске."[50] Затим за Железник: „Мјесто ђе су куће заузима у дужину 2.000 а у ширину 1.000 хвата и горња страна зове се Бугарски крај зато што су се ту населили људи који су дошли из Бугарске".[51] Народна ношња села Бањице, Вишњице, Јајинаца, Великог Мокрог Луга, Малог Мокрог Луга и Раковице, још у другој половини XIX века подсећала је на ношњу крајева између Јужне Мораве и Понишавља и предела око бугарске границе,[52] а становници су задржали општи тип ових села као у старом завичају – „око њихових кућа су мале окућице где их и нема, као што их нема и у крајевима, од куда су пореклом".[53]

Вести о овим досељавањима из крајева југоисточне Србије налазе се и код Вука Караџића, Владимира Карића, Милана Ђ. Милићевића,

---

46 Н. Ф. Дубровин, *Устанак Српски 1806-1810*, I, II, Нови Сад 1866, 67.

47 А. Ивић, Нав. дело, 316.

48 А. В. Богић, *Опис врачарског среза*, Гласник СУД, XIX, Београд 1966, 199, 200.

49 А. В. Богић, Нав. дело, 212.

50 Мисли се на крајеве данашње Југоисточне Србије. Видети Цвијићево тумачење извесних етно-социолошких појмова код српских сељака – Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*. Насеља српских земаља, II, Београд 1902, CLXXXII, у нап. "интересантно је, да досељенике из Старе Рашке готово редовно зову у ниској Шумадији Арнаутима... Досељенике из Македоније зову у Шумадији Цинцарима (и кад су Словени), оне из Јужне Србије Бугарима, „из прека" Швабама, Ужичане Ерама..." – Владимир Стојанчевић, *Вукова знања о историјској географији, историјској етнографији и демографији Србије Првог и Другог устанка*, Ковчежић VI, Београд 1964, 130-150; Владимир Стојанчевић, *Политичка географија у Вуковом спису* „Описаније Србије", Ковчежић VII, Београд 1966, 30-38.

51 А. В. Богић, Нав. дело 153.

52 Исти, Нав. дело, 129.

53 Риста Николић, *Околина Београда, Антропогеографска испитивања*, Насеља српских земаља II, Београд 1903, 929.

Сретена Л. Поповића, и имају потврде у архивским документима оновременог настанка. Тако се у аустријским документима још 23. августа 1809. наводи масовно досељавање бегунаца из Турске у околину Београда из нишке, пиротске и лесковачке нахије: „Њих има на броју пет до шест хиљада душа, жена, деце и немоћних људи. Они се налазе око села Болеча, на Врачару и Кумодражу. Без обзира на то... они неће моћи бити примљени на овој страни (на аустријску територију). Ипак изгледа да је сигурно да ће ови људи и при најмањем притиску и продирању Турске сигурно овамо навалити."[54] Свакако да се међу овим избеглицама налазило и много Пирећанаца, Лесковчана, Нишлија, Прокупчана,[55] које је у мају 1809. Хајдук Вељко превео у ослобођени део Србије, а који су се пред турском офанзивом, после погибије на Каменици, повукли у околину Београда. О великој емиграцији из крајева српске офанзиве и турске противофанзиве сведочи извештај о преласку „преко Дунава у Ћесарију више од 50.000 душа, а да је око 1.000 породица из различније нахија, не могавши пријећи на другом мјесту, дошло у Биоград".[56] Да су предграђа београдске вароши била пуна избеглица, сведочи и Сретен Поповић: „Палилулци су по већој части дошљаци из источних крајева, – то се и данас познаје по убрадачама њихових жена, као и што се служе са биволима... и Кумодражани и Мокролужани, а од чести и Вишњичани, досељени су из оних крајева после погибељи на Каменици... Чича Стојан Милић из Кумодража вели да му је отац казивао да су се доселили од Лесковца, а неки од Прокупља. У 1813. години били су у збегу преко, али су се повратили..."[57] Исти писац је записао казивања сељака Мокрог Луга да су им преци дошли у време устанка „из Топонице, нахије лесковачке". Око 1880. године у Београду су живели сведоци пропасти Првог устанка који су се у главни град Србије доселили из Пирота и Ниша. Исти Сретен Поповић пише: „Нашег познатог деда Бранка (који је био родом из Пирота) жену Тоцу (родом из Ниша) кад је хтела да избегне, и најпре испратила своју старију децу Марију и Стојну (сада живе) и покојног Тасу, и остала са једним мањим мушким дететом, ухвате је Турци и одведу чак у Грчку, у место Сачисту..."[58] или: „И Хаџи Лазина жена (која је била из околног неког око Београда села, а он опет родом из Ниша, и који је ишао на хаџилук у Јерусалим са Хаџи Николом Брзаком, Хаџи Јованом и Хаџи Петром Камзом) била је тако заробљена".[59] Многи занимљиви социолошки и

---

54 *Грађа из Земунских архива за историју Првог српског устанка*, II, Београд 1961, 279-280; Владимир Стојанчевић, Србија у време Првог устанка, 255.

55 А. Ивић, Нав. дело VI, 173, према извештају од 12. 1809.

56 Н. Ф. Дубровин, Нав. дело 177.

57 Сретен Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, *Владимир Стојанчевић*, Србија у време Првог устанка, 255.

58 Нав. дело 145.

59 Нав. дело 182.

етнолошки подаци, психолошки типови појединаца, атмосфера устаничког времена, могу се наћи у делима старих српских књижевника: Бранислава Нушића, Стевана Сремца, Драгутина Илића и других. О великом броју досељеника – избеглица из Турске, емиграната из Аустрије и локалног померања у селима београдске околине, види се из података Јована Цвијића који говори о антропогеографској, тзв. торлачкој зони око Београда, у коју спадају села: Јајинце, Бањица, Раковица, Мали и Велики Мокри Луг, затим београдска Палилула. „Ова су села постала и ојачала махом при крају XVIII века и населило их је становништво нишке, прокупачке области и Добрича. Оно се доста чисто сачувало, није се са шумадијским становништвом у великој мери стапало, мада му се мало прилагођавало, задржавало је и свој тип села, кућу, неке обичаје, па и у неколико и говор".[60] Слом Првог српског устанка имао је тешке последице за српски народ. Када су Турци у већем броју стигли на Мораву, било је јасно да одбрана неће дуго издржати. Срећна околност у тој ситуацији била је да су Аустријанци објавили још 13. септембра, да ће примити све избеглице које пређу на аустријску територију.[61] За породицама устаничких старешина кренули су варошани и сељаци околних београдских села. Више од 100.000 људи прешло је на аустријску територију, а десетак хиљада у Влашку. Алекса Ивић наводи да су „Срби у Србији страшно страдали 1813. Нечувена свирепства извршавана су над њима. Све што је било лепше и угледније мушко и женско вођено је у ропство и продавано. Необуздани Турци са својим варварством не поштедише никог, који им паде шака. Опустошавало се огњем и мачем све. Такви крволочни поступци породише глад и помор у 1814. године. А људи не памте, да је тако родна била година кано што је била 1813."[62] Страдања у бежанији приказао је Сретен Поповић, пишући: „... мати би причала да многа светина, која није могла ући у лађу, кад се лађа кренула, газила је у воду и рукама се за лађу држала. Но лађари и други спасавајући се на лађи, да не би и тако препуна лађа потонула, морали су оне о лађу висеће по рукама бити и ови су у воду падали".[63] Риста Николић пише да 1813. била је поразна и по избеглице из југоисточних крајева насељених по околним београдским селима.[64] Посебно је интересантан податак о познатом учитељу Проки, Пирећанцу, од кога је Вук Кара-

---

60 Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми*, CCLXXXIII; В. Стојанчевић, Нав. дело, 256.

61 Да се обавести Петровић, српијански вожд, да се овде примају све српијанске породице које овамо беже" – *Грађа из земунских архива*, III, 420. – регистар земунске војне команде од 13. 9. 1813".

62 Алекса Ивић, *Избеглице из Србије на аустријском земљишту*, 151; Б. М. Г. Медаковић, *Први српски устанак и његов жалостни свршетак*, Нови Сад 1893, 19.

63 Сретен Л. Поповић, Нав. дело, 78, у нап.

64 Риста Николић, *Околина Београда, Насеља српских земаља*, II, Београд 1903, 1010, 1037.

цић сазнао и сакупио неколико лепих лирских песама за своју другу књигу Српских народних песама.[65] Учитељ Прока је свакако службовао у некој од вароши ослобођене Србије; 1813. прешао у Аустрију и после Другог српског устанка 1815. вратио се да живи под кнез Милошевом влашћу.[66]

Слом Првог српског устанка оставио је тешке последице за цео српски народ у ослобођеној Србији. После периода ратне пљачке и убијања, Порта је дала српском народу амнестију, желећи да заведе редовно стање у потлаченој Србији. Међутим, турска обећања нису дуго трајала, и већ првих месеци 1814. године отпочео је поново терор према Србима у виду насилничког режима Сулејман-паше Скопљака, што ће довести до Другог српског устанка у пролеће 1815. године и до ослобођења Београдског пашалука. У Другом устанку међу многим преживелим вођама, вратио се у Србију и лесковачки војвода Стреља Петровић, који на челу једне повеће чете бораца, вероватно избеглица – добровољаца, у бој у на Рановцу, у пожаревачкој нахији, односи велику победу над Турцима и доприноси ослобођењу овог краја источне Србије. Многе избеглице, махом сеоско становништво, добили су право на власништво на земљу, која им је била додељена у својину у оним кнежинама и селима где су се били населили по бекству из Турске. Овако решено социјално економско стање утицало је да су многи од њих остали у новим завичајима и после 1813. и 1815. године, задржавајући још дуго многе одлике из свог народног живота, обичаја, говора, као успомену на свој стари крај. Колико се памтило, досељено становништво из југоисточне Србије сматрано је врло вредним и поштеним, и знатно је допринело обнови привреде Србије и после Другог устанка 1815.

Херојско време великог ратовања српских устаника са Турцима 1804-1813, бројност ратних акција и учешће великог броја ратника, за ово време учинили су да се морао појавити велики број истакнутих људи, чији су подвизи и јунаштво постали познати широм устаничке Србије и изван ње. Учешће добровољаца – бећара и избеглица – емиграната из разних крајева Балканског полуострва, као и Срба из Аустрије, остало је у предању и историјским изворима. За углед српског устанка и утисак који је извршио на јавно мњење у Аустрији, карактеристични су случајеви где су и Карађорђе и устанак слављени већ од савременика, Доситеја Обрадовића, Грка, Трандафила Дуке, мађарског позоришног уметника Балога, Руса Каменског и др.[67] Већи број добровољаца – „бећара" налазио се у служби председника Совјета Младена

---

[65] Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Београд 1891, 127; упореди и стр. 235, нап. 103.

[66] Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, III, 224-227.

[67] Видети: Владимир Стојанчевић, *Политичке и културне везе Србије и Београда са југословенским и балканским земљама и народима у првој половини XIX века*, Годишњак града Београда, XV, Београд 1968, 28, 29; Исти, *Србија у време Првог устанка*, 258.

Миловановића, затим богатог трговца Стефана Живковића Нишлије, за кога се каже "да је моћнији и од самог Младена", јер је код њега и до две стотине војника.[68] Још крајем 1805. Стефан Живковић је писао из Смедерева како ..."навалио је страни човек из Влашке и из Турске, али су без оружја и без трошка; а јесмо врло ради да имамо овакве људе, него је трошак велики а ја бих велико јунаштво с њима учинио".[69] Карађорђе је почетком 1813. тражио да се што више досељавају у Србију људи способни за борбу и ратовање са Турцима: ... „писато војеводи Маринку Пиротскоме, да скупи бећаре... што више може из Влашке и турске стране..."[70] Од петорице другова Узун Мирка Апостоловића и Конде Барјактара, у ослобођењу Београда 30. новембра 1806. помињу се имена двојице јунака из Бугарске – Николе Стамболије и Карловалије, који су ту и погинули.[71] У борбама за ослобођење Београда учествовали су из Шоплука бимбаша Драган Папазоглу из Студеног Бучја у Поломљу, и бивше крџалије Тетевенци Ћира и Мина, другови Папазоглуови, који су учествовали у бици на Малајници. Драган Папазоглу је оставио трага у српској историографији и о њему се, иако више узгредно, писало као о познатом јунаку Првог српског устанка још дубоко у XIX веку.[72] Познати српски књижевник и историограф Сима Милутиновић био је међу првима који је у свом чувеном историјском спеву „Сербијанка" (1826), изнео значај Драгана Папазоглуа у српско-турском ратовању на Тимоку и суседним крајевима Бугарске. Сима Милутиновић је пред крај Првог устанка боравио у Неготинској крајини, а 1817. неко време живео у Видину, у Бугарској, имао је прилике да чује многе појединости о Драгану Папазоглуу, не само од Бугара и Срба већ вероватно и од самих Турака. Сима Милутиновић убраја Драгана Папазоглуа у ред највећих јунака Првог српског устанка, па му је посветио и једно посебно певање под насловом „Неопросност". Исти Сима Милутиновић, на фронту Црне реке и Гургусовца, истицао је међу бројним добровољцима из Влашке, Бугарске и Старе Србије:

"Од Поломја, из Студенобучја
Папазоглу чудна јуначина,
Једном исти са пешака триста,
И толико равно коњаника,
оде, диже с' из сред Црноречке

---

68 В. Богишичъ, *Разборъ сочиненія Н. А. Попова "Россия и Сербия"*, Санктъ Петербургъ, 114, В. Стојанчевић, Србија у време првог устанка 1804-1813, Лесковац 1980, 244.

69 М. Вукићевић, *Карађорђе II*, 353.

70 *Деловодни протокол*, 85, № 1070, од 14. 2. 1813

71 М. Вукићевић, Нав. дело, 439.

72 *Прилози за историју Првог српског устанка*, необјављена грађа у редакцији Радослава Перовића, Београд 1954, 38, 39; Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, II; Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, 510-511; Константин Ненадовић, *Живот и дела великог Карађорђа; „Петар Цода... убио највећег јунака овога доба Бугарина Папазоглуа из Студено Бучја"*, 734-735.

. . . . . .
Те кроз Витош планину софијску,
Пак у поље под исту се свале."[73]

Драгана Папазоглуа су због његове неустрашивости и ратних заслуга, поредили са Хајдук-Вељком. Од других имена ратника из Бугарске много се говорило о Дели Топал Ђорђу из Старе Загоре, који је прешао у Србију при првом преласку Руса 1807, где је био добровољац и учествовао у бици на Малајници. После рањавања на Делиграду прешао је у Београд, где је живео са породицом и по свршетку Првог устанка за време кнез Милошеве владе.[74] Из Самокова у Бугарској, у време устанка доселио се, са братом Величком, и отац Филипа Христића, Христифор - Риста Ђорђевић, који се истицао у борби са Турцима и добио чин бимбаше.[75] По свршетку Првог устанка прешао је у Аустрију, а после Другог устанка 1815. године, вратио се у Србију и ступио у службу код кнеза Милоша. Из Знепоља после 1804. прешао је у Србију и чувени Хајдук Апостол, који је касније, за време српских офанзива 1806, 1807, 1809. године опет прелазио у родни крај, подижући Знепоље против Турака, а по слому устанка наставио да хајдукује у пределу између Софије, Трна, Радомира и Пирота.[76] Крајем Првог устанка, на сектору између Зајечара и Гургусовца помињао се Филип Загорски као командир "Белограчичких људи", а такође и као буљубаша и неки Драган Загорски.[77] Белограчичка, односно загорска миграција, по руским изворима из 1807. године, бројала је 4.000 пребеглица, међу којима је било 800 бораца под оружјем.[78] Они су били нижи војни руководиоци бораца избеглица из Загорја, којих је било више стотина. Храбри и одважни борци, онемогућавали су Турцима продор преко Старе планине у долину Тимока. Доста емиграната у Србији било је и из Знепоља, или, како се говорило, Трнчана,[79] затим из подунавских вароши, као и насеља дуж Цариградског друма, одакле је прешло много бећара добровољаца, сељака, хајдука, бивших крџалија, који су учествовали у српско-турском ратовању све до 1813. године; многи су изгинули на Делиграду, затим на Гургусовцу и Морави 1813. године, или помрли у избеглиштву у Аустрији.

---

[73] Сима Милутиновић Сарајлија, Сербијанка, приредио Душан Иванић, СКЗ, књ. 573, Београд 1993, 326-374. Опширније о Драгану Папазоглуу видети код: Бориславa Лилић, *Из прошлости српско-бугарских односа*, изд. Институт за политичке студије, Београд 1999, 37-45.

[74] Сретен Л. Поповић, Нав. дело 175.

[75] Мита Петровић, *Финансије и установе*, 83-84.

[76] Видети: Светислав Петровић, *Понишавље и суседни крајеви*, 6.

[77] *Деловодни протокол*, 21.

[78] В. Богишичъ, Нав. дело 155.

[79] Тодор Радивојевић, *Лепеница*, 240, 259.

Summary

Borislava Lilic

MIGRATIONS FROM UNLIBERTED AREAS OF OTTOMAN EMPIRE INTO SERBIA OF KARADJORDJE DURING PERIOD OF 1804-1813

Living of populaiton emigrated from Southern Serbia starting of 1804-1813 was in war relations with Turks, housing shortage, unesecurity, and difficult living conditions within new communities as well as different social and economy conditions.

Refugees in Northern Serbia had all civic rights and special protection of Karadjordje who helped them particularly through giving them land and decreasing tax obligations. The refugee wave was being noticed especially during years 1807.1808.1809. Failure of the First Serbian Uprising 1813. caused migration of more than 100.000.00 souls into Austria.

UDK:929.52ТЕОКАРЕВИЋ"18/19"

Слободан Јовановић

УГЛЕДНА ПОРОДИЦА ДИМИТРИЈА-МИТЕ ТЕОКАРОВИЋА, ПИОНИРА ЛЕСКОВАЧКЕ ТЕКСТИЛНЕ ИНДУСТРИЈЕ

Због вишеструких (биолошких, техничких и друштвених) функција, породицу многи сматрају основном ћелијом сваког друштва, својеврсним „друштвом у малом".[1]

Патријархална породица Мите Теокаровића, крајем XIX и почетком XX века, у којој је отац био једини старешина породице и власник имовине, пример је за углед. Ова породица је цинцарског порекла.[2] Удео цинцарског елемента, тог важног фактора развоја нашег градског привредног живота и грађанског друштва, био је значајан, ако се анализира допринос ове породице.

Мита се родио у Лесковцу 1848. године од сиромашних родитеља, Теокара и Марије, и већ у деветој години морао је да се најми за слугу код Прокопчета Бониног са платом од 60 гроша на годину. Писање, читање и рачунање учио је код даскала Мите приватно. Жеља да ствара га је натерала да се описмени и да добро научи да рачуна, сматрајући да ће тако боље проћи у животу. Када му је било 14 година, ступио је у радњу Антонија Поповића, и као помоћник свога газде путовао по Бугарској и продавао кудељу и ужарије, а отуда доносио шајак и гајтан, и ову робу, са ужаријом, паприком и бојама, разносио и продавао по Србији и другим балканским земљама. Још као врло млад, Мита је у служби код Тонке стекао известан капитал и постао пашеног свог газде. Око 1870/71. године ступио је у ортаклук са Јованом Стаменковићем и за годину дана прикупио још 150 дуката. После је почео да ради самостално, да купује и продаје ужарију, шајак, гајтан, конац за шивење, боје и паприку, и да ради својих послова путује, као ранијих година.

---

[1] Др Милован Митровић, др Сретен Петровић, Социологија, стр. 62.

[2] Сергије Димитријевић, *Градска привреда старог Лесковца*, стр. 28, 1952. године.

Мита - пионир лесковачке текстилне индустрије

На самосталну израду гајтана Мита је, као и остали, почео да мисли када је у Србији заведена царина на гајтан. Године 1884. он учествује у оснивању првог лесковачког предузећа за производњу гајтана, а 1896. године у оснивању прве лесковачке фабрике вунених тканина у којој ће као ортак остати све до 1920. године. Те године, по поравнању код суда, иступа из ортаклука и на име свог дела добија ону првобитну фабрику гајтана у Вучју (пресељену из Стројковца) и 16 милиона динара у обвезницама ратне штете које су његовим синовима, школованим текстилним стручњацима, послужиле за оснивање параћинске фабрике вунених тканина под фирмом „Влада Теокаровић и компанија".

Мита је био председник лесковачке општине и народни посланик. Одгајан је у старој патријархалној породици, у којој је култ дужности, рада и родољубља био највећа светиња, и то пренео на своје потомке. Он је био човек огромне енергије и велике скромности, који је неуморним радом стварао, а потомци наставили и увећали своје богатство.

Умро је у осамдесет трећој години, 20. августа 1931. године и сахрањен је у породичној гробници на Светоилијском гробљу у Лесковцу.[3]

Супруга Мите, Василија-Вана, родила је деветоро деце, три сина и шест кћери, а половина од њих је доживела зрело доба и старост. Вана је била дивна, племенита и духовита мајка, уз то је позната као велики добротвор, али и као ктитор. Није била писмена, па је уместо потписа на дописницама које је слала синовима у Енглеску, правила цртеже.

---

[3] Драгољуб Трајковић, *О почецима лесковачке текстилне индустрије*, Лесковачки зборник, стр. 167, 1967. године.

Њена духовитост се испољила на почетку брака са Митом, већ првог дана: „У како ти је висока кућа - жаба ће ти гу прескочи".[4]

Синови Влада, Лаза и Светислав и њихов сестрић Предраг стекли су европско образовање и лепо васпитање. Влада се школовао у Француској и Швајцарској, говорио је француски и немачки, а Лаза и Светислав-Славко у Бретфорду у Енглеској и говорили су енглески и француски. Њихов сестрић, Предраг, као шеснаестогодишњак успео је да се повуче са српском војском, пређе Албанију, одакле је доспео у Тулуз у Француској, где је завршио лицеј и са двадесет и три године дипломирао електротехнику. Стекавши добро образовање, вишеструко надарен и полиглота (говорио је немачки, енглески, француски, италијански и служио се турским)[5] са ујацима је саградио фабрику штофова у Параћину. Када су деца стекла више образовања од својих родитеља, патријархална породица постаје савремена.

ШТОФАРА „ВЛАДА ТЕОКАРОВИЋ И КОМПАНИЈА" У ПАРАЋИНУ

Предузимљиви Мита Теокаровић, са синовима Владом, Лазом и Светиславом, издваја се из лесковачке фабрике тканина и предива и подиже сопствену фабрику у Параћину. Заправо, отац Мита задржава за себе предузеће за производњу гајтана у Вучју.

У ћупријском Првостепеном суду 20. августа 1920. године протоколисано је индустријско предузеће за прераду вуне „Влада Теокаровић и компанија". Фабрику су подигли на месту на којем се налазила некадашња кланица, поред пруге, која је од Параћина била удаљена два километра а на простору од осам хектара.

Разгледница штофаре у Параћину

[4] Исто 4.

[5] Гласник, *Стална конференција градова и општина Југославије*, стр. 16, април-мај 1996. године.

Фабричке зграде су захватале простор од 5000 м^2 и представљале су за оно време најмодерније грађене индустријске објекте, са високим, светлим и хигијенским производним одељењима. У овим објектима за 15 месеци монтирано је двадесет вагона машина из Немачке, Пољске, Белгије и Аустрије. Фабрика је са радом почела 1921. године. У фабрици је запошљење нашло 400 људи, углавном из Параћина и околине. Технолошки, а и по изгледу, фабрика је била веома модерна за то време. Може се рећи да су власници ишли у корак са савременом текстилном технологијом, па се за њихово предузеће може рећи да је мало таквих и у знатно развијенијим земљама него што је наша.

Тим који је водио штофару у Параћину: Влада, Лаза, Славко и Предраг

Зашто су Теокаровићи за изградњу нове фабрике баш изабрали Параћин? Један од разлога је, свакако, традиција. У Параћину је постојала Минхова текстилна фабрика, која је 1904. године комплетно изгорела у пожару. Предуслов сваког развоја је традиција, тј. чување већ створеног, преношење са генерације на генерацију свега онога што вреди. А да није тако, када би сви сваки пут почињали од самог почетка онда се нико не би ни могао развијати. Свакако су постојали и други разлози за њихово опредељење за Параћин.

Влада Теокаровић

Наследивши очеву животну енергију, Митини синови наставили су са великом упорношћу да стварају велико и модерно предузеће које би било достојно имена оснивача, у чему је, као најстарији, предњачио Влада. Већ 1928. године предузеће повећава обим про-изводње. Изграђена је комплетна предионица за производњу чешљаног предива, енглески систем. Може се рећи да су многе околности ишле на руку Теокаровићима и њиховом сјајном успеху. Једно од њих је, очигледно, протекционистичка политика младе државе према својој индустрији. Високим царинама су заштићени многи произвођачи, а међу њима и текстилци, утолико пре што је у 1920. години од укупног увоза на текстил одлазило чак 49,95%. Текстилна грана је увозно зависна. Треба рећи да су Теокаровићи били велики увозници утензилија и мерино вуне, али уз све то износ увоза није прелазио милион динара годишње. Вредност целокупне имовине Теокаровића је у 1925. години, после изравнања, процењена на 45 милиона динара. Могуће је да је у питању ревалоризација, али имовина фабрике штофова у односу на недавну 1922. годину је дуплирана.[6]

После допунског образовања из области текстила у Енглеској, сестрић браће Теокаровића инж. Предраг Николић упознао је ћерку власника фабрике у Бредфорду, оженио се њоме и добио у мираз 5 милиона динара у новцу и машинама. Са овим он постаје ортак у одговарајућем делу, а фабрика се проширује. Иначе, врло амбициозни и вишеструко надарени Предраг, иако му је специјалност била електротехника, стално се усавршавао на специјализацијама за текстил и Лајпцигу из механичког и хемијског дела текстилне технологије.[7]

Славко Теокаровић

[6] http://www.stofara.co.yu
[7] Исто 5.

Предраг Николић – сестрић браће Теокаровића

Новонастала околност захтевала је промене. Ускоро се подиже спрат на предионици чешљаног предива. Број вретена се са 3200 пење на 7000. Проширује се ткачница и набављају се машине за припрему у ткачници.

По узору на развијени запад, Теокаровићи не желе да заостају и на најбољи начин представљају своју фабрику. Ангажовали су Чеха који је 1936. године снимио двадесетоминутни филм о фабрици. У 1939. години уграђују нове енергетске капацитете са једном парном турбином и генератором. У претходном периоду била су већ инсталирана три велика парна котла са укупном грејном површином 550 м^2. Добивеном паром, поред за потребе технологије, покретане су две парне машине са укупно 1200 коњских снага. Изграђена је сопствена електрична централа која снабдева фабрику електричном енергијом и осветљава Параћин. Набављено је 60 нових разбоја... и долази рат. Престаје се са даљим повећањем капацитета, све инвестиционе активности престају.[8]

Поред производње штофова, фабрика се бавила и конфекционирањем војних одевних предмета и скројене делове је уступала становништву да шије у домаћој радиности. Уобичајено је да овакве фабрике имају радионице за одржавање машинског парка, а Теокаровићи су отишли још даље и у саставу машинске радионице опремљене савременим машинама за обраду метала имали су ливницу и ковачницу.

Технологија у овој савременој фабрици је тако организована да нема укрштања од фазе до фазе и одвија се најкраћим путем, а организованост целе фабрике је врхунска. Асортиман је био богат, и целовито заступљен из вунарског програма. Производили су све врсте мушких и женских штофова, тканине за потребе војске, све врсте чоја за уни-

[8] Исто 6.

форме железничара, финанса, поштара и других. Даље ћебад, сукно, шајак, предиво за трикотажне одевне предмете и друго.[9]

ДРУШТВЕНИ СТАНДАРД ЗАПОСЛЕНИХ У ШТОФАРИ

У 1938. години фабрика је запошљавала преко 1200 радника, од којих се приличан број доселио из других средина. Поред великог броја Пирећанаца који су се овде населили са породицама, било је доста и Лесковчана, од којих су већина били службеници на добрим положајима. Теокаровићи су водили рачуна о свему, па и о одржавању машина и обуци радника. Довели су мајсторе, претежно из Чешке, земље са дугом традицијом у производњи текстила. Плате радника 1938. године биле су од 20 до 60 динара, а радило се у две смене по осам сати.

У кругу фабрике налази се велика и модерна кантина, која располаже са модерно уређеним салама за биоскоп и позориште, салом за билијар и читаоницом, трпезаријом и великом терасом. У близини кантине налази се велики број купатила за запошљене. Фабрика је имала и терен за тенис и друге спортове. За становање својих радника фабрика је имала насеље са троспратним модерно уређеним зградама, које су представљале део Параћина. Запослени су уживала 30% попуста за сву робу која се производи у фабрици уз отплату у ратама. Фабрика је свом радништву обезбедила превоз. Радници који станују даље од Параћина превозили су се локалним путничким возом, а они који су мање удаљени од фабрике бициклима. Фабрика је набавила директно од произвођача око 500 комада бицикала, и поделила радницима по цени коштања, уз дугорочну отплату.[10]

НОВА ФАБРИКА ВУНЕНИХ ТКАНИНА ЛАЗЕ ТЕОКАРОВИЋА

Са разлогом су власници првог предузећа за производњу гајтана одабрали село Вучје и 1889. године преселили чаркове из Стројковца. За време Првог светског рата ово предузеће је било доста оштећено, а после рата обновљено. Нови власник, сада већ искусни „текстилац" Мита Теокаровић увећава производњу, тако да 1929. године има 100 чаркова. Предузимљив, и са великом животном енергијом, Мита Теокаровић поред постојеће производње жели да изгради нову, модерну фабрику за производњу текстила. Тако је он 1926. године, великом упорношћу, после дужих нагађања са власницима земљишта, одабрао, откупио и припремио место за изградњу нове фабрике.

---

9 Чедомир Јоксимовић, *Српски Манчестер*, стр. 37-40, Лесковац, 1930. године.

10 *Лесковачки гласник*, „Кроз фабрику од које живе преко хиљаду породица", 04. 06. 1938. године.

Лаза Теокаровић

Када су се стекли услови да економски може самостално да опстане, средњи син Мите Теокаровића, Лаза, издваја се из породичне фабрике у Параћину и у Вучју подиже нову фабрику вунених тканина. Са изградњом је почео 1933. године, пошто је издвојио свој део капитала из параћинске штофаре. За разлику од штофаре у Параћину, овде Лаза креће са парцијалном изградњом. Најпре гради перачницу вуне са бојачницом и све до 1935. године врши само услугу у прању и бојењу вуне за рачун своје браће у Параћину. Разлог за овакво опредељење је изузетно мека вода која је за ове две фазе технолошки врло значајна, као и близина Кукавице, богате дрвном масом као енергентом који је био неопходан. Свакако је од значаја и јефтина радна снага, а Лаза је претходно дошао до сазнања да су људи из Вучја и ближе околине врло радни и марљиви. Као енглеском ђаку, Лази је било познато да су за текстилну технологију врло важни и климатски услови, нарочито влажност ваздуха, а она је у Вучју већа него у било ком делу Поречја, чему доприносе близина Кукавице и река Вучјанка.

У 1934. и 1935. години изграђени су нови објекти, и инсталирана модерна опрема за производњу тканина од влаченог и чешљаног предива, тако да се 1936. година може узети за почетак рада ове фабрике са потпуно заокруженим капацитетом, од прања вуне до дораде тканина.

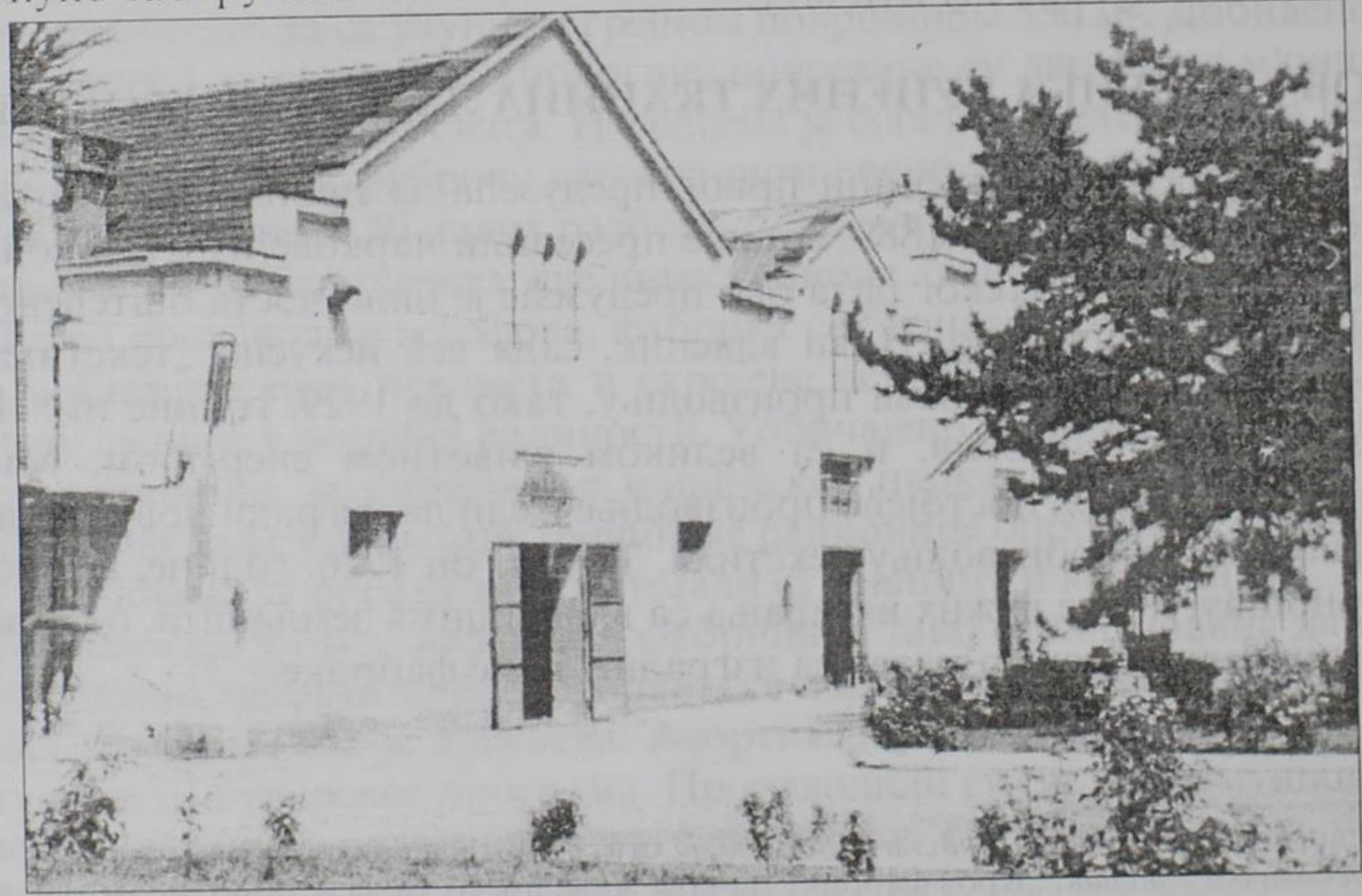

Фабрика у Вучју

Лаза је поклањао велику пажњу избору машина и одабрао најбоље европске произвођаче. Тако је машину за прање вуне левијатан узео од фабрике „Sharpantier", ширине 80 цм, са четири каде, и сушару са фиокама, а у летњем периоду вуна је сушена на бетонираним површинама, уз окретање дрвеним вилама.

У предионици влаченог предива инсталирана је једна троделна влачара, са пелцаром и пералта апаратом и два селфактора са 880 вретена од фирме „Duisburg". Како је војска показала интересовање за веће количине тканина, то је дало идеју власнику да 1939. године купи још једну троделну влачару са перлт-апаратом, и два селфактора са 880 вретена, али овог пута од фирме „Hartmann".

Предионица чешљаног предива имала је два система, енглески са 880 вретена и то су биле звонасте предилице. Како је предионица била некомплетна, за овај систем је куповао већ припремљену вунену траку камцуг. Француски систем је имао 1080 вретена и био комплетан. У ткачници, поред неопходних машина за припрему, била су инсталирана 24 разбоја фирме „Schener", шест разбоја фирме „Dopros" и два фирме „Rüti". Бојачница је поступно комплетирана апаратима за бојење влакна, траке и тканине, а дорада свим машинама за дорађивање влачене и чешљане тканине. У том периоду постојеће конфекције „шиваре" нису могле да задовоље потребе војске својим капацитетом, па је Лазар, као и остали штофарци, имао мањи број шивећих машина за шивење војничких униформи. Није напуштена ни производња гајтана већ је само смањена, и код пописа после рата нађена су 48 чарка.

Фабрика се простирала на површини од 74.667м^2, од чега је 8103 м^2 било под индустријским зградама. Зарада радника у предионици 1940. године кретале су се од 12 и 15 до 20 динара на дан. Ткач који је радио на разбоју на коме се ткала мустра зарађивао је 40 динара, а ако би пребацио норму и више. Њихова зарада могла се упоредити са зарадом учитеља на селу. Радно време до пред крај 1940. године трајало је 12 сати дневно, када је влада донела одлуку да се пређе на осмочасовно, што је морало бити поштовано. Половина капацитета 1940. године била је ангажована за производњу војних артикала, лаке и тешке чоје. Претежно се радила лака чоја. Остали део капацитета производио је лаке женске и мушке чешљане тканине.

Када је фабрика почела са радом било је запошљено 160 радника, да би се овај број непосредно пред сами рат попео на 650.[11]

ФАБРИКА ЈЕ ОДРЕДИЛА БУДУЋНОСТ ВУЧЈУ КОЈЕ ЈЕ ПОСТАЛО НАСЕЉЕ ГРАДСКОГ ТИПА

За организовање производње у новој фабрици власнику су били потребни искусни стручњаци, мајстори и квалификовани радници. Био је принуђен да их доведе са стране, а за то је морао да обезбеди еле-

[11] Група аутора, *Сто година лесковачке текстилне индустрије 1884-1984*, стр. 38-40, 1984. године.

ментарне услове за живот и рад. Искуство стечено у Параћину Лазару је много користило, и он га је применио у Вучју. Пројектовање и изградњу читавог комплекса административних, индустријских и стамбених објеката поверио је архитекти Григорију Самојилову. Улаз у фабрички круг, управна зграда и производне хале чиниле су једну целину постављену око правоугаоне зелене површине. Другу целину у оквиру фабричког круга чине вила и станови за госте, а трећу станови за раднике и угоститељски објекат. Трећу целину чине три куће са по два комфорна стана и две са по четири стана. Од две радничке колоније једна је имала 10 друга 24 стана. У састав ове целине улази менза са великом салом, кухињом и 15 соба.[12]

Куће са комфорним становима за раднике

НАРОДНО ХОДОЧАШЋЕ У ВУЧЈУ

У периоду између 1935. и 1938. године архитекта Самојилов у кањону реке Вучјанке на темељима средњевековне изграђује нову цркву Рођење св. Јована Крститеља. Црква је подигнута као задужбина Ване Теокаровић и њених синова, у духу националног српског стила.

Свечано освећење цркве било је 7. јула 1938. године у присуству епископа нишког и браничевског, министра вера, многобројних званица и народа Поречја. После верског обреда, скуп је поздравио најстарији син Мите и Ване Влада Теокаровић. Крај поздравног говора: „...као синови овог краја ми испуњавамо жељу наше драге мајке и срећни смо што нам се пружила могућност да учинимо овакво дело, одужујући се синовљевој дужности према својој мајци и нашем дугу према овом месту, одакле је почела клица наше многобројне индустрије.“

[12] Исто 11.

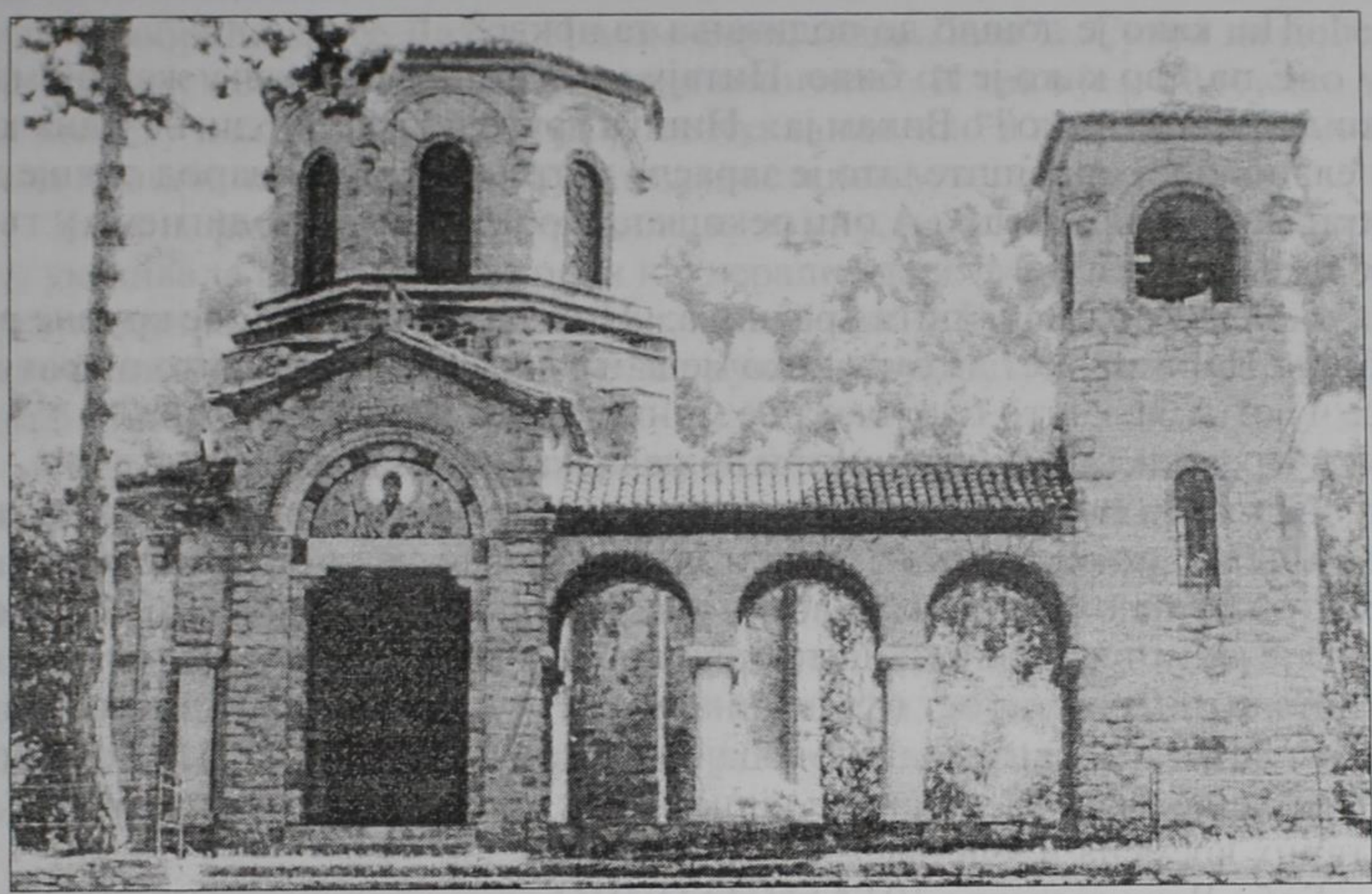

Задужбина - црква Рођење св. Јована Крститеља

Спречен да присуствује освећењу, епископ жички др Николај Велимировић, преко свог изасланика, обратио се писмом ктиторки Вани Теокаровић. Део писма:

Побожна мајко,

Радуј се што твоји синови зидају цркве, што су задужбинари попут наше најславније господе српске од памтивека до данас...

честита мајко,

Радуј се што су ти синови твоји свуда виђени и поштовани као честити људи. То је твоја заслуга и блаженог покојног супруга твог...

Срећна мајко,

Радуј се што те је Свевишњи обдарио таквим породом, највећим даром којим он обдарује достојне мајке....[13]

Теокаровићи ништа не препуштају случају и ова цела свечаност забележена је документарним филмом.

У разговору са главним уредником Лесковачког гласника, чији један део преносимо, госпођа Вана Теокаровић, ктиторка цркве вучјанске, прича о својој задужбини:

- Па, дакле, дође време да се свети црква, тетка Вано?

- Хвала Господу да ме остави у живот да и то дочекам. Теке само што од неко време не видим добро. Није ни чудо шта су очи претрпеле од огња. У турско време не беху пекаре, но си ми сами месимо леб. Вазда по работу, а сву ноћ месим леб и љуљам децу. Девет сам очувала сама не смо туј и ми онда знали за дворкиње и слушкиње. А сад?

---

[13] *Лесковачки гласник*, број 27, 07. 07. 1938. године.

- Па, како је дошло до подизања те цркве?

- Е па, ево како је то било. Питају ме деца: „Какву жељу желиш мајко да ти испунимо?“ Викам ја: „Ништа друго но да се подигне једна капела на оној црквиште што је зарасло у трње, да може народ лакше да прилази и пали свеће“. А они рекоше: „Море цркву да подигнемо у твоје име“. Тако и би.

- А сад баба Вана пита уредника: „Но како ви се чине ове крупне работе? Неће ли опет да буде неко мешање капе? Има ли нешто од рат да се чује? Ама зашто овој шетање министарско на там, на овам?“.

- Уредник: „Па то министри врше државне послове“

Али баба Вана, која је претурила шест ратова преко главе, врти главом. Иако не види добро, прати политику као неки стари политичар. Зна она тачно шта је изашло јутрос у новинама. Јер, то је генерација која је кућу чувала и огњиште бранила цео век и резонује боље него неки политичар. Старост (89 година) јој не смета. Сачувано здраво памћење и разум у овим годинама даје јој један исполински изглед за наше генерације у којима она нема више својих вршњака, приказује живот из старих времена и учи нас.[14]

Баба Вана је умрла 1942. године у 93. години и сахрањена је у породичној гробници на Светоилијском гробљу у Лесковцу.

ХУМАНОСТ ЈЕ КРАСИЛА ПОРОДИЦУ ТЕОКАРОВИЋ

Хуманост ове породице није само за похвалу, већ и за поштовање. То што им је индустрија дала они су на различите начине узвратили народу. Зна се, нпр., да је Мита Теокаровић оставио 50.000 динара фонду сиромашних ученика и тако постао највећи завешталац ђачког фонда.[15]

Супруга Митина, госпођа Вана, чинила је добра дела и свима помагала. Као побожна жена, великим новчаним прилозима помогла је и манастир Жичу.[16] Синови су следили очев пример. Тако је Лазар у целом Поречју уживао углед великог хуманисте. Био је не само материјално већ и духовно богат. Код куповине њиве, изградње куће, венчања, рођења, сахрана и у свим ванредним ситуацијама увек је био спреман да свима помогне. Ако му се неко обрати за позајмицу, одмах би реаговао, на леђа би ставио папир оном ко тражи, затим написао и потписао и послао га код благајника, а овај би зајмотражиоца упозорио да новац мора да врати.

Лазар је волео да обилази куће својих радника и других Вучјанаца. Једном приликом посетио је кућу свог мајстора у предионици влаченог предива Љубу. „Љубо, у каквој кући живиш, зашто не направиш бо-

---

14 *Лесковачки гласник*, број 26, 02. 07. 1938. године.

15 Исто 14.

16 *Лесковачки зборник*, број XXXIII, стр. 200, 1993. године.

љу?" - обраћа му се Лаза. „Немам пара, газда Лазо". „Сутра да дођеш код мене у канцеларију, ја ћу да ти помогнем". И тако је и било, дао му је запрегу и кола да дотера грађу са Кукавице, као и новчану позајмицу под повољним условима. Љуба и данас живи у тој „новој" кући.

Лазина фабрика је доста радила за војску, па се због рокова испоруке указивала потреба да се ради и у нерадне дане. Мајстор Љуба а и остали радници би се увек одазвали. Лазина жена Буба је у те дане са кућном помоћницом знала да спреми ручак за раднике и свакоме би дала по 5 динара без Лазиног знања.

Лаза је сиромашној деци и деци без родитеља сваке године за празник поклањао одело и ципеле, а радницима давао бесплатно пиће и остало да би се боље прослављало. Још један пример хуманости је и следећа захвалница: Овим се најлепше захваљујемо господину Лази Теокаровићу, индустријалцу из Вучја, што је поклонио вучјанској и бунушкој школи у књигама и у готову 900 динара, за поклон ђацима о Видовдану. Што ова реткост треба да послужи за углед и пример осталима.[17]

ОКУПАЦИЈА

Ратне године измениле су људе, њихово понашање у борби за животну егзистенцију. Страшни рат донео је осећање безнађа. Готово цела Европа била је као велики нацистички логор у коме је окупатор прописивао понашање и постављао услове.

После Априлског рата, фабрика је за кратко време обуставила рад, док Немци нису извршили попис и наредили да се производи официрски штоф за немачку армију. Отишли су и даље од тога и дали технолошка упутства - техничке карактеристике за ову тканину.

Већ 23. септембра 1941. године партизани су извршили напад на фабрику запаливши при томе залихе сировине и утензилија, док су један део робе однели. Непосредно после овога, знатан део производа, инвентара и машина однели су сељаци, ко је шта и колико могао. Почетком лета 1943. године Немци су поново оспособили фабрику за делимичну производњу. Лаза је те, 1943. године напустио Вучје и отишао код браће у Параћин и тамо дочекао ослобођење.

Тешко је утврдити обим производње за време окупације, пошто је целокупна архива у Вучју уништена за време рата.

ПРЕСУДА

Рат је завршен, земља ослобођена од окупатора и нова власт мења државно уређење. Те промене су нарочито велике у делу приватног власништва, што је веома погодило богате и угледне људе. Дошло је до

---

17 *Лесковачки гласник*, 09. 07. 1938. године.

систематског уништавања грађанске класе у Србији, па је страдало на хиљаде угледних грађана. Они који нису били уз тадашње победнике проглашени су за помагаче окупатора, издајнике. Браћи Теокаровић је суђено у Јагодини и Лесковцу и на монтираном процесу су проглашени сарадницима окупатора. Текст пресуде је гласио:

У име народа Југославије

Војни суд врањског војног подручја у Врању састављен од председника Ратка Кичића као председавајућег, чланова: Душана Мишића, поручника и Војислава Јовановића, борац, као и секретара Момчила Вукосављевића, поручника као записничара, по кривици Лазе Теокаровића, индустријалца из Лесковца, кога тужи Војни тужилац Стеван Ђолић, поручник, у сагласности и присуству јавног тужиоца за округ лесковачки Благоја Григоријевића, због дела из члана 13 и 14 од 24. маја 1944. године. По одржаном јавном главном претресу у Лесковцу на дан 4. и 19. августа 1945. године а на основу члана 5 Уредбе о Војним судовима, донео је и јавно објавио следеће:

Оптужени Лазар Теокаровић, стар 51 годину, вере православне, поданик Југословенски, по занимању индустријалац, рођен од оца Димитрија-Мите и мајке Јованке, рођене Јовановић из Лесковца, писмен, ожењен, отац двоје деце, војску није служио, није осуђиван, доброг имовинског стања, у притвору.

Оптужница терети Лазара Теокаровића за дванаест разлога противу народа и сарадњу са окупатором.

Наводимо делове оптужнице:

Крив је:

Што је, користећи се окупаторском влашћу и својим интимним везама са њом 1941. године успео да кулуком сељака изради један део пута од Вучја до Бунушког Чифлука, одакле иде пут за Мирошевац где се налази његов млин и имање, ради којег му је овај пут и потребан, јер се истим он највише служи, те је ради тога велики број сељака одвођен на принудни рад за који се није плаћало.

Што је стављао на расположење своје камионе Недићевцима, четницима и Љотићевцима.

Што је после напада и паљевине његове фабрике у Вучју од стране партизана 1941. године, а на личну иницијативу настојао да своју фабрику оправи у чему је добио помоћ од Немаца, не водећи рачуна о томе да његова фабрика служи окупатору, те је на тај начин привидно помагао окупатора.

Образложење

По завршеном главном усменом претресу а по оцени ових доказа изнетих на истом по свом слободном судијском уверењу суд је нашао и

Одређује

На казну смрти стрељањем, трајан губитак политичких и појединачних права осим родитељски и на конфискацију целокупне његове имови-

не, с'тим да се његовој најближој породици остави потребан минимум за егзистенцију, како је то предвиђено постојећим прописима о конфискацији.

Пресуђено у Лесковцу, дана 19 августа 1945. године од стране Војног суда Команде врањског војног подручја, суд. бр. 069/45.[18]

Председник суда
Ратко М. Ничић

МАТЕРИЈАЛНО БОГАТСТВО ЈЕ ПРОЛАЗНО А ДУХОВНО ВЕЧИТО

За време боравка у Паризу шездесетих година, у хотелу је Лазу посетио текстилни инжењер који је радио некада у његовој фабрици у Вучју. У разговору са њим једног тренутка Лазар је рекао: „Ја сам рођен да стварам". Може се слободно рећи да је цела породица Мите Теокаровића рођена да ствара, и у томе је била веома успешна.

Мита, оличење издржљивости, трпељивости и истрајности, започиње стварати продајом брусева у чаршији. Скромним стеченим капиталом постаје зачетник текстилне индустрије у Лесковцу, а касније, као власник гајтанаре у Вучју, своје богатство увећава сталном куповином некретнина. Његови синови, текстилни стручњаци, школовани у иностранству, пренели су стечено искуство код нас. За двадесет година (1921-1941) они граде модерне фабрике у Параћину и Вучју, стамбене објекте за потребе радника, њиховог и свог личног стандарда. За овај период стичу велико богатство, купују некретнине у облику пољопривредних имања и даље граде и ван текстила.

Брига за стандард упошљеника вишеструко им се вратила, јер су их на тај начин мотивисали за рад и тако богатство увећавали.

У име народа

Сремски народни суд у Лесковцу, у већу састављеном од судије Тасић Љубомира и чланова већа, у предмету конфискације имовине Лазе Теокаровића, бившег индустријалца из Лесковца, чију породицу заступа судом одређени заступник адвокат Тихомир Здравковић из Лесковца.

Пресуда

Конфискује се и прелази у државну имовину ФНРЈ следећа имовина Лазе М. Теокаровића и то:

Плац који постоји у селу Вучју у површини од 7 хектара и 46 ара и 67 метара квадратних, на ком плацу постоји фабрика вунених тканина и раднички станови (седам зграда за станове, кантина, купатило, ладњак и две виле). Укупна вредност плаца и свих зграда заједно са воћњаком који постоји на овом плацу износи 9.905.700. динара.

У атару села Вучја виноград, њива и забран. У атару села Жабљана њива и забран и шест њива у атару села Бобишта. Све укупна вредност 303.470. динара.

[18] Архивски фонд Историјског архива Лесковац.

Имање у селу Мирошевцу: млин и један динамо за производњу струје који је покретао млин и осветљавао село. Недовршена зграда од тврдог материјала, са десет одељења. Друга зграда од пет одељења, један стари салаш са амбаром. Ливада, два пашњака, забран. Вредност целог имања у Мирошевцу износи 1.037.419. динара.

Имање у атару града Лесковца: Три њиве, воћњак и ливада процењена вредност 130.694. динара.

Конфискује и имовину Теокаровића Владе, Лазара и Славка која постоји у граду Лесковцу и то: једанест кућа чија је укупна вредност 856.683. динара.

Једна од кућа, две зграде у дворишту у улици Цара Лазара број 16 под теретом становања породице Лазара Теокаровића и то његова жена Љубица, његово двоје деце и то до пунолетства деце, односно до пуштања до слободе Лазара М. Теокаровића. Прихода ако их буде било са ове куће примаће жена Љубица и његова деца, и то деца до пунолетства, односно до пуштања на слободу Лазара М. Теокаровића.

Целокупни машински парк, инсталације и електрична централа у фабрици у Вучју процењена је на 16.848.272. динара. Затечене залихе у магацинима: утензилије, резервни делови, различити материјали, боје, хемикалије, текстилни производи и друго процењени су на 3.072.722. динара.

Цела напред наведено покретно и непокретно имање које се конфискује и прелази у својину државе има укупну вредност 32.154.960. динара.

Изузима се од конфискације, новац који је имао код Индустријске банке у Београду на име издржавања 21.600 динара жене Љубице и деце Јованке и Предрага.

Конфискује се готовина код Београдске задруге АД у износу од 340.850 динара, затим код Поштанске штедионице 953.50 динара као и готовина код Привредне банке у Лесковцу 13.873. динара.[19]

Лесковац, 21. фебруара 1946. године

Председник већа судија
Љуба Тасић

РОБИЈА

Након прилагођеног суђења захтевима нове власти и одређене смртне казне, браћа Теокаровић одлазе на робију. Најпре у КП дом у Нишу, затим Пожаревцу и на крају бивају пребачени у КП дом у Сремској Митровици. На робији браћа пишу захтев за помиловање, и казна бива преиначена најпре на доживотну робију а затим на двадесет година.

За време боравка у Митровици прота Сава Банковић, робијаш са дугим стажом, овако је доживео сусрет са браћом Теокаровић.

---

[19] Исто 18.

Дана 12. јула 1949. године, на отвор шубера погледам и преко пута видим сва три брата Теокаровића Владу, Лазу и Славка како носе, вуку тешке кофере - бале и видим пуно других непознатих људи. За час, преко пута напунише све самице по четворица у свакој.

Трећег новембра 1950. године у соби број 8 били су са мном др Стеван Маљевић, др Драгољуб Јовановић и Лазар Теокаровић, индустријалац из Лесковца. У то време туристички долар у Југославији вредео је 300 динара, а берзански 50. Првог дана октобра дошли су у Управи делегати из Министарства финансија и Народне банке, и почели да прозивају једног по једног индустријалца који су имали новац у иностраним банкама западних земаља. Поред осталих, позвали су Лазара Теокаровића, лепо га дочекали у Управи, као што то увек чини нова власт са сваким док им треба, и врло ласкаво му издекламовали о његовом патриотизму о познатом имену његовом и његове фабрике а онда почели да га убеђују како би требало да свој новац у иностраним банкама уступи држави ради куповине пшенице и да ће се новац обрачунавати 1:50 - добиће за 1 долар 50 динара. Да би на тај начин помогао државу да не продаје неопходне артикле иностранству, да би дошла до девиза а његова услуга узеће се у обзир за пуштање из затвора.

Лазар је пристао, одмах је направљен уговор по коме је држава дужна да његовој породици одмах исплати 300.000 динара, а осталу суму да му исплаћује по 50.000 сваког месеца, рачунајући 1 долар 50 динара.

Када смо упитали Лазу колико по том споразуму треба да добије динара, прво је рекао да треба да изађе више од 200 милиона а мало касније, пошто је боље прорачунао каже да има око 400 милиона динара.

Када смо изашли у шетњу поподне, сазнали смо да је то исто урађено и са два Лазина брата из Прћина, Владом и Славком, који су имали знатно мање новца у банкама западних земаља јер су они пред сам рат извршили уплату на текући рачун за вуну у Аустралији. Нова власт је сазнала за тај рачун и изнудила од браће Теокаровић да ставе свој потпис на рачун да би се подигла вуна из Аустралије.

Крај октобра 1950. године затвор је посетио Радомир Тодоровић, бивши деловођа Великог Шиљеговца код Крушевца, а код нас је дошао у својству начелника Министарства унутрашњих послова КП домова. После шетње договорили смо се ко шта има да каже ако дође у нашу собу. Лаза Теокаровић је рекао да се неће жалити јер је слаб говорник и није политичар.[20]

Након извршења обавеза према држави уступањем девиза и купљене вуне у Аустралији, нова власт је одржала обећање и браћи Теокаровић смањила казне робије на 10 година.

Осећање страха се по правилу јавља као реаговање на неочекиване ситуације, а посебно на такве ситуације које се оцењују као опасне по

[20] Прота Сава Банковић, *У предворју пакла*, стр. 111-125, Вршац, 1991. године.

нас и ми се не осећамо спремни да се тој претећој опасности супротставимо. Ако је страх интензиван, а он је то био, он смањује ниво интелектуалних процеса и често се у страху чине ствари које појединац иначе не би учинио.

Десет година робијања је прошло а Лазар сада као слободни грађанин прича о својој забави док је очекивао извршење смртне пресуде.

Лаза је у самици сваке ноћи чекао да га поведу на стрељање и никако није веровао да ће његова молба за помиловање бити услишена. Смислио је игру која му је помогла да преживи. Бројао је, замишљајући их, оне бале вуне које су неколико месеци пре избијања II светског рата радници истоваривали из великих камиона у дворишту његове фабрику у Вучју. Ту вуну изванредног квалитета набавио је у пролеће 1939. године. У ту набавку је уложио велики новац. Био је одушевљен квалитетом вуне, па је лично долазио да надгледа истовар. Био је задовољан том куповином а задовољство је расло док је бројао бале којих је било 120. У самици одређеној осуђеницима на смрт у којој је увек после поноћи очекивао кораке оних који долазе да га одведу Лаза никако није успео да замисли истовар својих 120 бала. Његово сећање му је допуштало да стигне до броја 100, и то га је толико љутило да је заборављао где се налази.

„Како се могло догодити да ми пошаљу 20 бала мање када сам платио испоруку целог товара“ , нервирао се осуђеник на смрт. Сваке ноћи на исти начин и са истом енергијом и ако су те бале пристигле онако како је било предвиђено и истоварене у другој стварности, предратној, одавно биле нестале у трећој стварности, ратној, у којој фабрика у Вучју није више радила.[21]

КРАЈ РАДНОГ ВЕКА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ДРЖАВИ

Након 10 година проведених у затвору, 1955. године Лаза и Славко су били још две, али као „слободњаци“ и нису долазили кући већ као стручњаци радили, Лаза у текстилној фабрици „Иван Милутиновић“ у Земуну, а Славко у „Октобарској слободи“ у Београду. Влада је најдуже остао у затвору да би се после овога одселио у Загреб. Тамо је добио пасош, па је често одлазио у Швајцарску. На тим кратким путовањима он је вештим потезима финансијског стручњака умножавао свој капитал купујући и продајући акције. Овим финансијским трансакцијама знатно је увећао свој банковни рачун у Швајцарској а што потврђују документа из шездесетих и седамдесетих година. Пред крај живота сели се у Дубровник, где 1975. године умире. Сахрањен је у породичној гробници на Светоилијском гробљу у Лесковцу.

---

[21] Светлана Велмар-Јанковић, Сведок бурних времена, Фељтон, *Вечерње новости*, 16. 09. 2003. године.

После рата страни стручњаци су напустили текстилне фабрике па се осетио велики недостатак кадрова. Лаза, пошто је издржао стаж „слободњака", остаје у „Ивану Милутиновићу" као саветник. Његово велико искуство и стручност користили су сви којима је било потребно. Интендантска управа Југословенске народне армије користи га за савете код преузимања вунених артикала крајем педесетих. Обилазио је са вишим официрима фабрике у Србији, а поред осталих места, нашао се и у Вучју. Радници су сазнали за његов долазак и почели да се окупљају испред Управне зграде. Управа предузећа, из бојазни да не дође до заустављања фабрике, обавестила је Удбу у Лесковцу. Они су наредили да Лазар одмах напусти Вучје и поред противљења официра. Супротставили су се речима: „Са нама је дошао, са нама ће се и вратити". На крају су ипак морали да напусте Вучје.

Крајем педесетих и почетком шездесетих почеле су у Југославији прве послератне изградње нових, реконструкције и ширење капацитета у постојећим фабрикама.

Млади и неискусни текстилни техничари крећу у Европу да би одабрали нове машине за фабрике у којима раде. Код фирме „Текиг" у Београду, која је увозник текстилних машина, срећу Лазу, који их очински саветује како одабрати најбољу машину и на које карактеристике машина обратити посебну пажњу. Његови савети остали су у трајном сећању савременика. Његово је искуство било овакво: „Да би добро радио, мораш да имаш добру машину".[22]

Лаза никад није мировао. Он је био човек пун стваралачке енергије. У слободним тренуцима радио је елаборате за нове фабрике у Новом Пазару и Тетову, затим нову предионицу чешљаног предива у Летексу и Крапини у Хрватској и друге.

Као власник фабрике у Вучју, живео је са фабриком и у њој боравио 24 часа. Познавао је целу технологију и није желео да га нико упознаје са стањем, већ је све сам морао да види.

Лазу немирни стваралачки дух није напустио ни у седамдесетој години живота. Он са породицом 1964. године напушта земљу. Емигрира најпре у Француску (Париз), па прелази у Мароко и Јужноафричку Унију, где је успео да стекне мали капитал, да би се коначно смирио у Ници, где је дочекао крај живота.

Славко, као технолог и сувласник штофаре у Параћину, био је главни организатор производње у фабрици. Поред тога, као врхунски познавалац страних вуна, он је одлучивао код куповине истих. То је најодговорнији посао у фабрици, који може да донесе велике економске користи, али и губитке. Једном речју, Славко је био комплетан вунарски стручњак.

По изласку из затвора, Славко је радио у Текстилном институту у Београду, као саветник. Његово искуство користило је свима који су се обратили Институту за решавање технолошких проблема.

---

22 Усмено казивање савременика, Лесковац, 2003. године.

Почетком шездесетих година између САД и Економско техничке управе Народне Републике Југославије, сачињен је уговор ПИО/Т 58-23-098-3-70279 по коме је текстилни инжењер Вилијам Р. Џонстон био у обавези да сними стање у вунарској индустрији и сугерише решења важних технолошких проблема.

Господин Џонстон, заједно са Славком Теокаровићем, шест месеци је обилазио фабрике: „Октобарску слободу" у Београду, „Тетекс" у Тетову, „Летекс", „Косту Стаменковић", „Црвену Звезду" и „Ресорт" у Лесковцу, „ТИГ" у Грделици и „Вучје" у Вучју. После обиласка и уочених пропуста, где је то било могуће, на лицу места је сугерисано како да се отклоне. Сачињено је пет извештаја као препорука за најекономичнију производњу, са постојећим машинама и сировинама, као и програм даљег развоја.

На постављена питања Управног одбора Пословног удружења Лесковачке текстилне индустрије „Прогрес" о најактуелнијим питањима значајним за ову индустрију и њен даљи развој, господа Џонстон и Теокаровић дали су веома конструктивне и исцрпне одговоре.

Славко је радни век завршио у Институту, а умро 1970. године.

ПОРОДИЦА ТЕОКАРОВИЋ ПОЛАКО СЕ ГАСИ

Ако је срећена и стабилна породица незамењив услов за нормалан развој личности, за срећан лични живот људи и за стабилно, просперитетно друштво, онда је таква била породица браће Теокаровић. Најчешће је успех у послу и животу у породичној традицији, што је код нас пресечено социјализмом, па су наследници, настављачи породичног стицања били обезглављени, и растурени бруталним сломом породице.

Владина породица, док је робијао, растурила се. Жена се од Владе развела, а кћи Љубица је удајом променила презиме.

Лаза је имао кћи Јованку која је рано умрла, и сина Миодрага, дипломираног инжењера технологије, који је 1964. године са родитељима емигрирао у Француску, затим се преселио у Канаду. Није имао деце, а погинуо је у саобраћајној несрећи 1990. године на Канарским острвима.

Славко има четворо деце. Кћи Невена, академски сликар, задржала је презиме Теокаровић, али су га њени потомци променили. Друга кћи, Ђурђина, оболела је. Синови Мита, машински инжењер, и Влада, дипломирани инжењер технологије, белгијски држављанин, нису се женили ни створили породице.

ТЕОКАРОВИЋИ КАО КОЛЕКЦИОНАРИ УМЕТНИЧКИХ ДЕЛА

Породица Димитрија-Мите Теокаровића се ширила, гранала, постајала већа и све богатија. Мита и његови синови саградили су две фабрике и мала насеља поред фабрика. Они су куповали, никад нису

продавали. Купили су велико имање. Били су патриоте који су градили и богатили ову земљу и себе.

Теокаровићи су били страсни колекционари уметничких слика и скулптура. Славко Теокаровић је углавном сакупљао дела холандских мајстора. После рата су слике и скулптуре одузете породици и неке од тих слика виђене су касније у Титовој збирци. Влада Теокаровић је такође имао велику колекцију у којој је био један Морис Утрило, а у породичном власништву била је и слика „Бој петлова" која се данас налази у Народном музеју у Београду.[23]

У оквиру Уметничког одељења Завичајног музеја у Јагодини постоји збирка скулптура од којих је један део припадао породици Теокаровић, као: Портрет младе жене, Портрет мушкарца у медаљону, Портрет старице са марамом.[24]

Браћа Теокаровић, као „као непријатељи народа, сарадници окупатора и ратни профитери", изгубили су све и од претрпљеног понижења до краја живота се нису опоравили. Чини се да су потомци браће Теокаровић још лошије прошли од родитеља, поред злопаћења, без икакве имовине, и сами су претрпели понижења.

Summary

Slobodan Jovanovic

THE EMINENT FAMILY OF DIMITRIJE-MITA TEOKAROVI] A PIONEER OF LESKOVAC'S TEXTILE INDUSTRY

Tradition is condition of progress. A valid experience and practice should bring from generation to generation. Sons of Mita Teokarovic have been very successful and they deeply were scuff in the textile industry. Mita is the man of the large living energy. He was product by tireless work. His sons will continue with the intensive work and they will enlarge their own wealth.

By changing the state-policy, brothers Teokarovic lost everything they had.

---

[23] Невена Теокаровић, Монографија, страна 7, 2002. година.

[24] Бранислав Цветковић, „Неколико необјављених скулптура из Завичајног музеја у Јагодини", *Лесковачки зборник*, број XXXVIII, стр. 177, 1998. године.

UDK: 94(497.11) "1915"
355.48(497.11)"1915"

Часлав Динчић

ОДБРАНА ВЛАСИНЕ И ЦРНЕ ТРАВЕ 1915. ГОДИНЕ

У очекивању бугарског напада на Србију, октобра 1915, распоред српских снага на Источном фронту био је: Тимочка војска (Комбинована дивизија I позива, Шумадијска дивизија II позива и Неготински одред, укупно 39.808 људи и 76 топова), под командом генерала Илије Гојковића, на фронту од ушћа Тимока до Мицора; Друга армија (Моравска, Тимочка и Шумадијска дивизија I позива, Коњичка дивизија и Одред на Тумби, укупно 4.000 -5.000 људи и 136 топова) војводе Степановића, на граничном фронту од Мицора до Дашчаног кладенца; Власински одред (9.976 људи и 14 топова) под командом пуковника Милована Плазине, на фронту од Градске реке до Патарице.

Од Трупа нових области, којима је командовао генерал Дамјан Поповић, према Бугарској је концентрисана Брегалничка дивизија I позива и Кривопаланачки одред (укупно 24.770 људи и 49 топова), на фронту од Патарице до Дојрана.

Укупна јачина српске оперативне војске према Бугарској је, дакле, 119.554 човека и 275 топова.

За напад на Србију Бугарска је груписала следеће снаге: Прву армију (јачине 112.557 људи и 422 топа) генерала Бојаџијева, на фронту од ушћа Тимока до виса Тумба и Другу армију (јачине 55.325 људи и 182 топа) генерала Тодорова, на фронту од Тумбе до Струмице. У састав ове армије доцније су ушле још три бугарске дивизије, тако да је њено бројно стање 100.247 људи. Из наведених анализа може се видети велико преимућство непријатеља и у живој сили и у артиљерији.

Српске положаје на Таламбасу и Тумби бранио је Десети пеш. пук I позива као самостални одред под командом пуков. Владимира Туцовића.

Извршавајући обавезу према Централним силама које су 6. октобра напале Србију са севера и запада, Бугарска је у ноћи између 13. и 14. октобра 1915. године, без формалне објаве рата, прешла у напад дуж целе

српско-бугарске границе која није била поседнута нашим трупама, јер је „по категоричном захтеву наших савезника требало отклонити сваку могућност граничних инцидената који би Бугарима могли послужити као изговор за акцију". Чудно је било понашање наших савезника. Историчар Саво Скоко с разлогом истиче "да су савезничке Врховне команде, препуштајући својим дипломатијама да решавају чисто војна питања, у ствари, заштитиле мобилизацију и концентрацију бугарске војске, јер не само да нису ништа учиниле да је онемогуће него су, штавише, принудиле српску Владу да саопшти својим трупама које су се налазиле на граници према Бугарској 'да ће сваки војник или командант бити смрћу кажњен, који се буде свађао, изазивао или нападао (Бугаре)'".

Иако су имале почетну оперативно-стратегијску иницијативу и бројчану надмоћност, бугарске дивизије су напредовале веома споро јер су наишле на снажан отпор српских трупа на читавој линији фронта.

Моравска дивизија, под командом храброг пуковника Стевана Миловановића, у силовитом противнападу одбацила је Бугаре и заузела више истакнутих положаја на граничном фронту. И јединице 16. пука су заузимањем доминантних тачака извршиле свој задатак. Колико је чврста одбрана била на Источном фронту говори нам податак да су Бугари на доњем Тимоку за 15 дана борбе продрли само пар километара унутар српске територије. У тешким борбама положаји су више пута прелазили из руке у руку. Пукови генерала Гојковића задржавали су непријатеља што је могуће више, будући да је ситуација на Северном фронту била тешка.

На правцу Св. Николе десет батаљона Шумадијске дивизије II позива одбацило је нападе 30 бугарских батаљона наневши им велике губитке. На сектору Друге армије, југоисточно од Пирота, у крвавој борби на Дреновој глави погинуло је и рањено 1.100 бугарских и 356 српских војника, подофицира и официра.

Власински одред имао је у свом саставу 17. пешадијски пук и Добровољачки одред војводе Вука. Водио је огорчене борбе дуж целе линије фронта, а нарочито на главним правцима надирања непријатеља, на простору Црне Траве, Гацине пољане, Букове главе и Стрешера. На стратешком положају на Власини делови Власинског одреда, развучени на широком фронту, успели су да одбију прве бугарске нападе. И на овом правцу окупатор је био далеко надмоћнији и у људству и у артиљерији. У првим борбеним редовима налазио се и легендарни војвода Вук (потпуковник српске војске Војин Поповић) кога један ордонанс описује овако: "...препланула лица, очи оштре као у тигра, бркови густи, црни, на глави војничка шајкача без ознаке да је официр, и војнички шињел без еполета". Најхрабрији српски официр свога доба, троструки носилац Карађорђеве звезде, није се одвајао од својих бораца, а у

јуришу био је увек први. Из његовог одреда на Црквеној плани погинуло је 13 добровољаца, а на Чемернику такође 13 неустрашивих јунака.

Власински одред је 15. октобра појачан 4. кадровским пуком, а 22. октобра једним батаљоном Првог пеш. пука II позива, тј. у време када је водио врло тешке борбе на Пландишту и Малом Стрешеру.

На јужном делу српско-бугарског фронта, међутим, Бугари су са три пешадијска пука пробили отпор неколико српских батаљона III позива на правцу Крива Феја - Пчиња и 16. октобра заузели комуникацију Ниш - Скопље. Заузимањем јужноморавске долине, српској војсци ће бити онемогућено повлачење кроз Македонију, и она ће морати преко Косова и Метохије, Албаније и Црне Горе одступање претворити у масовно страдање војника и цивила. Када су бугарске снаге пресекле железничку пругу код Врања, српска Врховна команда је у највећој журби формирала Врањски одред који је са Власинским одредом образовао Јужноморавске трупе под командом пуковника Милана Туцаковића. Овај одред је имао задатак да поврати изгубљене положаје, а ако му то не успе, да затвори правац Врање - Лесковац на коме су надирале јаке бугарске снаге. Један од учесника ових драматичних дана забележио је: „Бугари су на југу пресекли главну пругу и претила је опасност да нам запрече даље одступање. Притешњени са свих страна, додирујемо се готово леђима са трупама на бугарском фронту... А јесења киша лије. Путеви искварени, мостови разваљени. Војници без обуће, а одело поцепано... Из успутних вароши беже грађани и лакши рањеници. На свим странама плач деце и јаук рањеника". Агонија је тек предстојала.

Од обећане савезничке помоћи није било ништа. Српска војска је утрошила све своје резерве и, притиснута са три стране, доведена је на ивицу слома. Па ипак, она је и даље пружала отпор трима царевинама. Командант Друге армије, Степа Степановић, жилавом одбраном Пирота и Ниша осујетио је све покушаје продора бугарске I армије у долину Мораве, омогућивши повлачење Треће армије и Тимочке војске на нове положаје на Морави где су Јужноморавске трупе и Свођски одред водили жестоке борбе, северно од Врања, бранећи правце који низ Власину и Јужну Мораву воде према Лесковцу. У чувеном противудару српске војске код Лесковца, 11. новембра 1915, енергични пуковник Љубомир Милић је, после снажне артиљеријске припреме, одбацио Бугаре 18 км. Непријатељ је изгубио 1220 људи и 10 топова и био поколебан, чудећи се како то да једна исцрпљена војска може пружити тако силан отпор.

Када су Бугари 26. октобра заузели Качаничку клисуру и прекинули везу са Солуном, српска војска се нашла у тешкој ситуацији. Војвода Путник је наредио трупама Тимочке војске и Другој армији да се повуку на леву обалу Јужне Мораве ради скраћивања фронта. Крајем октобра 1915. године српска војска је у повлачењу на свим фронтовима.

Налазећи се и даље у саставу Друге армије, 10. пук је ојачан новим снагама и сада је, као Свођски одред, био на положајима испред Свођа, користећи конфигурацију терена за успешну одбрану. Узводно, уз реку Власину, били су распоређени батаљони одреда са Тумбе решени да што дуже задрже надирање бугарске војске. У вези с тим, поменућемо и незаборавни подвиг једне јуначке чете. Наиме, једне кишовите вечери, када су извиђачи открили како се бугарски батаљон приближава Рецци Власини, пуковник Владимир Туцовић је био позвао капетана Радомира Цвијовића и наредио му да са својом четом пронађе и одбаци непријатеља јер, иако је српска војска у одступању, она и даље постоји, а док постоји – бориће се. Прикупио је командир остатке своје чете, једва 130 војника, и кренуо да заустави батаљон од хиљаду војника. У освит зоре, пешачећи целе ноћи преко црнотравске врлети, српска чета је у буковој шуми, на обали Власине, открила бугарску војску. Времена није било за предах: српски војници заузеше положај правећи себи грудобране. У часу када заблисташе први сунчеви зраци на пожутело, мокро лишће и увело планинско цвеће, Бугари кренуше напред. На блиском одстојању дочека их снажна и прецизна пушчана ватра. Густи стрељачки строј нападача беше преполовљен. И други налет бугарских чета остаде без успеха: гомила је јуришала и падала. А онда, на дати знак командира, малена српска чета крену у противнапад. Чудо се заиста догодило: хиљада је бежала пред стотином. Бугарски војници, тражећи спас, бежали су преко набујале Власине, што даље од овог пакла. На крвавом попришту остало је преко 200 мртвих бугарских војника и много рањених. Погинуле непријатељске војнике српски борци су сахранили уз почасни плотун. Иако непријатељ, и њему је приређена војничка почаст. Причаће о томе преживели, њихови другови, тамо негде у Бугарској, одакле је и кренула ова царска војска како би пресекла одступницу српским пуковима.

На предлог команданта пука, капетан Радомир Цвијовић унапређен је у чин мајора и одликован Карађорђевом звездом с мачевима. Његови храбри борци такође су одликовани. Пуковник Туцовић, за ратне заслуге, двоструки је носилац Карађорђевог ордена.

Стешњена стрмим падинама, загрљена гранама столетних стабала пенуша се и хучи река Власина, поносна што је на њеној обали давне 1915. године Давид победио Голијата.

ИЗВОРИ

– *Архив Војноисторијског института*, Београд
– *Архив Србије*, Београд
– *Историјски архив* у Нишу
– Лист „Радник“, св. II, 1923, и X-XII, 1925.

UDK: 271.222(497.11)-523.4
27-299.92

Хаџи Драгољуб Стојановић – Никац

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СЕЛУ РАФУНА

Овај приказ посвећујем своме оцу Василију Васи Стојановићу, рођеном у Рафуни

1. ПРЕДГОВОР

Требало је доста упорности и трагања да се ни од чега направи нешто. Цркву у Рафуни, која је у крајњој забити на том простору, требало је описати и тако отргнути од заборава. Наши преци одржавали су је колико су могли, али атеистичка власт која је дошла настојала је да затре сећање на религију и историју, немилосрдно уништавајући архиве. Овде одмах морам да кажем да су помоћ и ентузијазам јереја Јована Стоиљковића, пароха Лебанског и пароха цркве у Рафуни, били од непроцењиве користи да се и ово мало докумената и сазнања сачува за историју и овај народ. Уосталом, то нам је била заједничка жеља: да се остави неки траг о овом месту и објекту, па ће можда неко у будућности моћи да прошири сазнања и њима и новом документацијом. Када смо кренули, прво од архиве цркве у Лебану и општине, т.ј. бившег среза јабланичког, били смо поражени сазнањем да ничега нема. А како би и имало. У књизи коју је издао Народни музеј у Лесковцу о архитектури лесковачког краја пише јасно и недвосмислено да су „Партизани по ослобађању Лебана сву архиву цркве и општине спалили". Стао сам и замислио се. Када се вратим у нашу реалност па прочитам да су у том и том селу Шиптари порушили и запалили цркву, шта да мислим о понашању припадника наше националности који не брину о нашима светињама. За време рата, сећам се, чести су били упади у села и мања места и паљења архива. А пре рата путеви јесу били земљани, сеоски, али су одржавани, долазило се на сабор у село код цркве и све је било срећено. На земљу су простртe софре, по махалама (засеоцима), обављала се литургија, а онда би сви сели код своје махале. Увек је било неколико продаваца из Лебана и Медвеђе који су продавали вашарску робу, шећерлеме и сл. До рата сваке годи-

не моја породица је из Скопља долазили за сабор код очевих родитеља и остајали бисмо да посетимо и сабор у Прекопчелици, као један од веома познатих у том крају.

Ако се жели да се овај крај одржи као јужна Србија, држава и Српска православна црква морају да се потруде да цркву у Рафуни очувају и заштите, да изграде припадајуће конаке, а најглавније је да се доведу осветљење и вода и изгради пут. Електрификација цркве је лакша, јер је близу стамбено насеље где има струје. Вода, са малим инвестицијама, може да се обезбеди из Рафунског потока, који протиче непосредно поред цркве, а чист је као суза. За пут су потребне веће инвестиције, али ако на километар-два одатле финансирамо путеве у селима насељеним Шиптарима (Албанцима) ми им практично помажемо да откупе и ово земљиште а после кривицу пребацујемо на њих. Земља у овом крају је веома подесна за гајење малина и јагода, као и за сточарство и др., и то малим инвестицијама, зато је пут најважнији, а народ би се чак и вратио. Зна се да је 90% становништва отишло у Лебане јер нема услова за добар живот горе у планини, а данас, нажалост, нема их ни у Лебану, па ни даље.

Истргнути од заборава ово дивно место и малу црквицу, као историјски траг постојања нашег народа на овим просторима, мислим да је веома важно. У том крају, који обухвата многа села, црквица у Рафуни дође као духовни центар. Погледом на мапу, види се колико села што гравитирају овој цркви она духовно окупља. Било је пријатно видети када се на Дан св. Пантелејмона, славе цркве, и поред непроходних путева, окупи око стотину људи (чак и једна породица из Француске, пореклом одатле, која је помогла донацијом градњу звоника). У том светлу, када се види уништавање трагова паљењем архива по местима у овом крају, треба да се присетимо бриге коју је за српске богомоље показивала Врховна команда Српске војске, посебно генерал Коста Протић, проф. у Високој школи Стојан Новаковић, приликом ослобођења југоисточних крајева у децембру 1877. и јануару 1878. г. од Турака. Онда стварно треба да се забринемо над чињеницом како се сада понашамо према националном добру.

ЛОКАЦИЈА ЦРКВЕ И ПРИСТУПНИ ПУТЕВИ; ИСТОРИЈАТ ЦРКВЕ

Локација цркве и путеви. Према Копији плана Републичког геодетског завода - Службе за катастар непокретности у Лебану, дата је локација цркве у Рафуни (Цртеж бр. 1 бр. 953-2/121-2001 од 28. 09. 2001, катастарска општина Рафуна, бр. поседовног листа 86, у размери 1 : 2500). Са плана је видљиво колику површину заузимају зграда цркве, двориште и шума која припада цркви (око 3 ха).

Такође, приложен је и приказ шире локација цркве у Рафуни према топографским картама у размери 1:25.000 и 1:50.000, где је видљива ло-

кација цркве и околних места, села махала (засеока) и важнији оријентири. Дивљина а и лепота места се ни данас не разликују од описа Мите Ракића у књизи „Из нове Србије“ (који доносимо у додатку). Црква се налази у атару села Рафуна, на падини Илијиног брега, непосредно поред Рафунске реке, а близу Доње махале (засеока).

Приступ цркви. Црква је у удолици, у подножју брда, а приступни путеви су све само не путеви. Њима, када је сасвим суво, могу да стигну само велики ентузијасти, поклоници цркве неким старим колима која су виша него данашња, и специјалним теренским возилима. Код већих киша и у зимском периоду до ње се може доћи само пешке, а џипом уз велику неизвестност.

Приступ је могућ из Лебана из два правца: путем од Лебана преко села Шарце и Врановце, па правцем према Пороштици и Ђулекару, путем који је нормално насут и изваљан, нажалост у доста лошем стању и није асфалтиран (Према неким информацијама, почело је асфалтирање које би требало да повеже Сијаринску Бању, села Бувце и Шарце и град Лебане. Шта ће од тога бити, видеће се). Овим путем може да се скрене код Шећерске махале право у поток реке Рафуна и избије се на црквени плато. Пут је крајње тежак, на појединим местима стрм, пролази кроз сеоска дворишта, али њиме може да се стигне. Овај пут води кроз Махалу Златковића. Међутим, ако се путем од Лебана продужи, па се иде на Манчину бандеру, настави до „пирамиде“, напусти опет овај релативно уваљан и насут пут и скрене се у Бабинску махалу па од ње право у поток, стиже се до цркве. Трећа варијанта је када се из Лебана крене путем ка Медвеђи, па код села Шилово, односно иза села према Медвеђи, скрене и долином Рафунске реке стиже се до цркве. И овај пут је тежак, нерегулисан, земљани и проблеми за време киша и снегова су исти као у два претходна случаја. Проблематика путева је веома тешка, најкорсније је направити кружни пут, како је објашњено, до Манчине бандере, па од цркве изаћи код Шилова. Овај би пут омогућио не само приступ цркви већ и економску ревитализацију целог краја.

Трагедија је што су ово место и црква препуштени сиромашном народу овог краја, а држава не жели да уложи у објекат који би на најбољи могући начин окупљао народ. Када би се ови путеви средили у свим овим правцима и црква учинила приступачном, верујем да би то била брана против надирања наших западних комшија који једва чекају да ми напустимо ову територију. Црква и неколико донатора подигли су звоник и средили храм и, ако да Бог, биће и двориште сређено, али мора се учинити већи напор да се објекат преуреди да се ту може доћи, остати који дан и очувати земљу од најезде странаца. Било би веома добро да се довде струја до цркве, јер она је сада у потпуном мраку.

Историјат цркве. Веома мало података има о историјату цркве. Са мапе локације добијене из катастра у Лебану види се да је црква била

посвећена Св. Тројици. Када, како и ко је цркву посветио св. Пантелејмону засада је непознато и ни у једној архиви о томе нема података. Сем на папиру катастра, нема трагова о овом посвећењу. Аутор овог рада долазио је на црквени сабор пре рата и сећа се да је то било увек на дан Св. Пантелејмона и да се знало како је црква посвећена том свецу. Према опису М. Ракића, када је он посетио ове крајеве, информисан је да је црква била у добром стању пре 20 година. Он ју је затекао обрушену и руинирану. Али о томе када је грађена и када је освећена нема трагова. Ипак, то је сигурно било пре 1858. год., што цркви даје бар неких 130 година постојања и сврстава је у ред старих црквених објеката, вредних да се заштите и од стране државе, јер је јединствена у том крају. Треба знати да је у планинском делу општине Лебане (пре рата јабланички срез) ово најстарија црква. Приликом копања темеља за звоник пронађени су неки темељи које Завод за заштиту споменика у Нишу треба да истражи и установи шта је то. О свему томе Завод је обавештен.

Ово значи да је црква у селу Рафуна, или Тумарачка црква, сведок постојања Срба на овој територији још пре 1858. год. Значај ове цркве је утолико већи што околна села Шилово, Пороштица, Бувце, Лапаштица, Ђулекаре и Врановце немају цркву.

ОБЈЕКТИ: ЦРКВА И ПРАТЕЋИ ОБЈЕКТИ, ЗВОНИК, ГРОБЉЕ, ЦРКВЕНЕ РЕЛИКВИЈЕ

Црква и пратећи објекти. Зграда и комплекс цркве су лоцирани на једном мало заравњеном платоу, на самом рубу стрме падине која се спушта ка реци, односно сама црква је на једном платоу, а помоћна зграда на платоу изнад цркве. Сама зграда је једнобродна грађевина са олтарском апсидом на источној и наосом са улазом на западној страни. Унутрашњост цркве се састоји од наоса и олтарског простора. Пресведена је полуобличастим сводом, а покривена је црепом. Обострано је малтерисана, али нема живописа. На улазу изнад врата нема уобичајене иконе, али она је припремљена и биће постављена. То је икона Св. Пантелејмона, коме је и посвећена црква, донација једног Рафунчанина.

Комплекс је имао још две зграде, од којих је једна потпуно срушена а друга руинирана и склона паду. У плану је градња нове зграде, али је то питање средстава.

Звоник. До недавно црквено звоно је било фиксирано између две храстове младице које су имале функцију звоника.Нови звоник, зграда од тврдог материјала по пројекту архитекте М. Вељковића, изграђен је на плацу у дворишту цркве. Пројектовани звоник лоциран је на северној страни цркве. Поред основне функције звоника, приземље има и функцију оставе за смештај црквених ствари и архиве. Основа звони-

ка је квадратног облика, димензије 3 х 3 м, т. ј. бруто површине девет метара квадратних. У први ниво улази се са западне стране, преко два степеника, директно са терена. На други ниво се пење уским, зиданим спољашним степеништем. Укупна висина до поткровног венца износи девет метара.

Црквено гробље. У порти цркве има четири гроба, смештена на улазу са горње стране порте. За један се зна да је гроб Јована Поповића из Рафуне, а остали су гробови непознатих лица.

Црквене реликвије. Црква није поседовала неке вредније реликвије, али се понешто нашло, што је за цркву у оваквој забити и те како важно да се сачува:

Постоји богослужбена књига Апостол, штампана у Москви 1898, год.; Службеник, штампан у Москви 1900. год. и Свештено јевангелије, Кијевопечерска ларва 1896. год.

Ове три књиге, због опасности што се налазе у пустој цркви у селу Рафуна, предате су на трајан поклон и чување Музеју Српске православне цркве у Београду, о чему у прилогу стоји захвалница Музеја СПЦ-а (2 писма). Књигу Апостол је добио на своме повратку са ходочашћа из Свете Земље у манастиру Хиландар троредни хаџија Хаџи Јован Младеновић, који ју је поклонио цркви у свом селу. Све ове књиге сачуване су бригом садашњег пароха, јереја Јове Стоиљковића. Водич по Светој замљи, који дајемо у прилогу, тако је тачан да може и данас да служи сваком путнику у Свету Земљу. Поменути Младеновић је троредни Хаџија, што значи да је три пута ишао на хаџилук у Свету Земљу (Израел). То илуструје снагу љубави према Светосављу која је водила људе из ових крајева да се поклоне живоносном гробу Господњем у Јерусалиму и посте у Царској лаври манастира Хиландар. Ове књиге су сведочење и ономе колико су монаси Хиландара придавали важност хаџилуку наших грађана у Свету Земљу, кад су им из своје ризнице поклањали старе књига за једну цркву у забити у Србији. Зато смо и дали приказ целе књиге, не хотећи да јој умањимо ни важност ни корисност.

ЛИСТА СВЕШТЕНИКА

Ово је листа свештеника који су радили у парохији у Лебану и били у исто време задужени да обављају парохијску службу у цркви у Рафуни.

1918 – 1922. Васа Т.Поповић
1923 – Иван Остапенко
1923 – 1925. Јован Остапенко два брата из Русије.
1925 – Бранислав Арсић (родом из Пороштице)
1927 – Сергије Ушаков Сирински и Рафунски
1927 – 1928. Никола Миленковић

1928 – 1935.	
1944 – 1949.	Вукашин Миловић
1944 – 1945.	Владимир Иванчевић
1949.	Никола Димитријевић, прота
	Станислав Стојановић
	Крста Благојевић
1973.	Радосав Ђорђевић
1976.	Стојан Пејић
1976 – 1978.	Никола Митровић
1978.	до данас Јован Стоиљковић

Све ове податке пронашо је и средио јереј Јован Стоиљковић, данашњи парох црква у Лебану и Рафуни, јер, нажалост, ранија евиденција, односно некакав „црквени летопис“ не постоји, нити било какви други подаци у архивама Лесковца, Ниша и Нишке епархије.

ДОДАТАК: Извод из књиге „Из Нове Србије“, Мите Ракића[1]

Књига Мите Ракића: „ИЗ НОВЕ СРБИЈЕ“ (Отаџбина, књ.4, 5, и 6, 1889 - 1991) Лесковац, 1987 год. из збирке Посебна издања Народног музеја у Лесковцу, књига бр. 6.

„..... Од Ринковца[2] по часа низ Медвеђу село је Радиновце. У њему има само једна кућа арнаутска.

На врх једног виса, на југу, што се из Медвеђе диже правцем у небо, имају остаци од некакве градине, „туглом“ зидане. Не зна се ни какава је ни чија је.

Од Радиновца низ воду по часа, село Шилово, велико и лепо село српско, у долини међу бреговима, кроз које продире река Медвеђа. Оно се, за Турака, звала „Шилова бугарска“, за разлику од „Шилове арнаутске“ у Гајтану.

Саид ми је причао да близу Шилове има арнаутско село Рафуна, и у њем једна црквина. Замолих једног сељака да ми покаже пут и пођох са њим у Рафуну.

Путања води преко Медвеђе, на југ, на врх брега, па онда повија све повијарцем, кроз пространу шуму, кроз грање и шибље, куда ничија нога не пролази. Густа шума; испод ногу зија стрма провала; према себи, одмах преко јаруге, брда која у неба стрче - страхота Божја! Место пусто и сасвим дивље, горе него и једно што сам га до сада видео; још кад ми вођ рече да су Арнаути испреко границе пре неки дан долазили овде да обиђу своје пусте куће, - ја, право да кажем, покајах се што сам овамо загазио. Али нема се куд; натраг је далеко, мучили смо се скоро читав један час довде, грехота би било не извршити до краја и не видете шта има.

После једно четврт часа спустисмо се у јаругу, и ту на левој страни, а на десној поточић који више Шилова утиче у Медвеђу, има, на северној страни, једна црквица, којој је прва препрата 4 корака дуга и широка, а друга је порушена сва и само где где виде се остаци. Зидана је каменом и где којом четвртастом туглом. Малтера и живописа нема.

Дваесет корака ваља се пробити кроз трње, док се до ње дође.

Све што сам о овој црквици сазнао, то је: да је пре 20 година, била читава; да се управо зове „тумарачка" јер се и „Рафуна" пре звала „Тумарце", па је Арнаути презвали, и да је управо шиловском атару, па су је Арнаути заједно с њиме приграбили и присвојили.

Из Рафуне натраг у Шилово, па одатле, испевши се на један вис, за по часа у Лебане.

У Лебанима утиче у Медвеђу, с југа, река Шуманска, коју састављају Бувачка и Трстенска речица, и одатле Медвеђа, губи своје име и унапред се зове Јабланица.

Од Лебана у Лесковац има три часа. Пут иде поред Јабланице, левом страном њеном, а она савија право на исток. Све до Лесковца је пространо, родно поље, између мале Лесковачке планине на југоистоку и једног била у правцу Пусте Реке која се зове Кремен.

На путу су села: Ждеглово, (на карти аустр. ђенералштаба Нишдеглава), Коњусе[3] и Лугаре, сва три на левој обали Јабланице.

На пола пута је Бошњаце, које има цркву Св. Петку која је скоро грађена, скупо стала, али накарађена....."

7. ЦРТЕЖИ

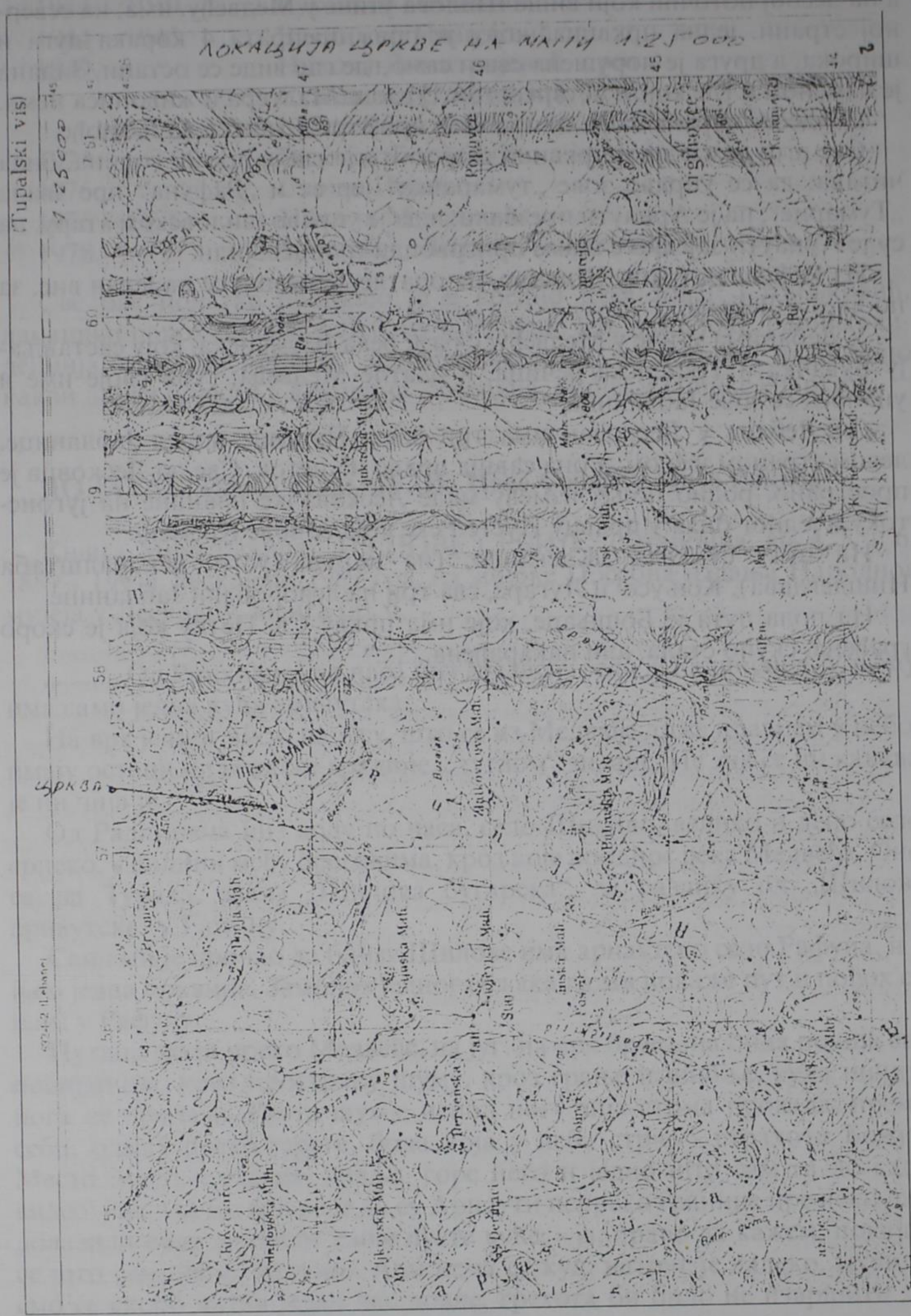

1. Копија плана размере 1:2500 локација цркве у селу Рафуша

1

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
РЕПУБЛИЧКИ ГЕОДЕТСКИ ЗАВОД
Служба за катастар непокретности
Број: 953-2/121-2001
Датум: 28.09.2001
ЛЕБАНЕ

Катастарска општина Рафуна
Број поседовног листа 686

КОПИЈА ПЛАНА

Размера 1 : 2500

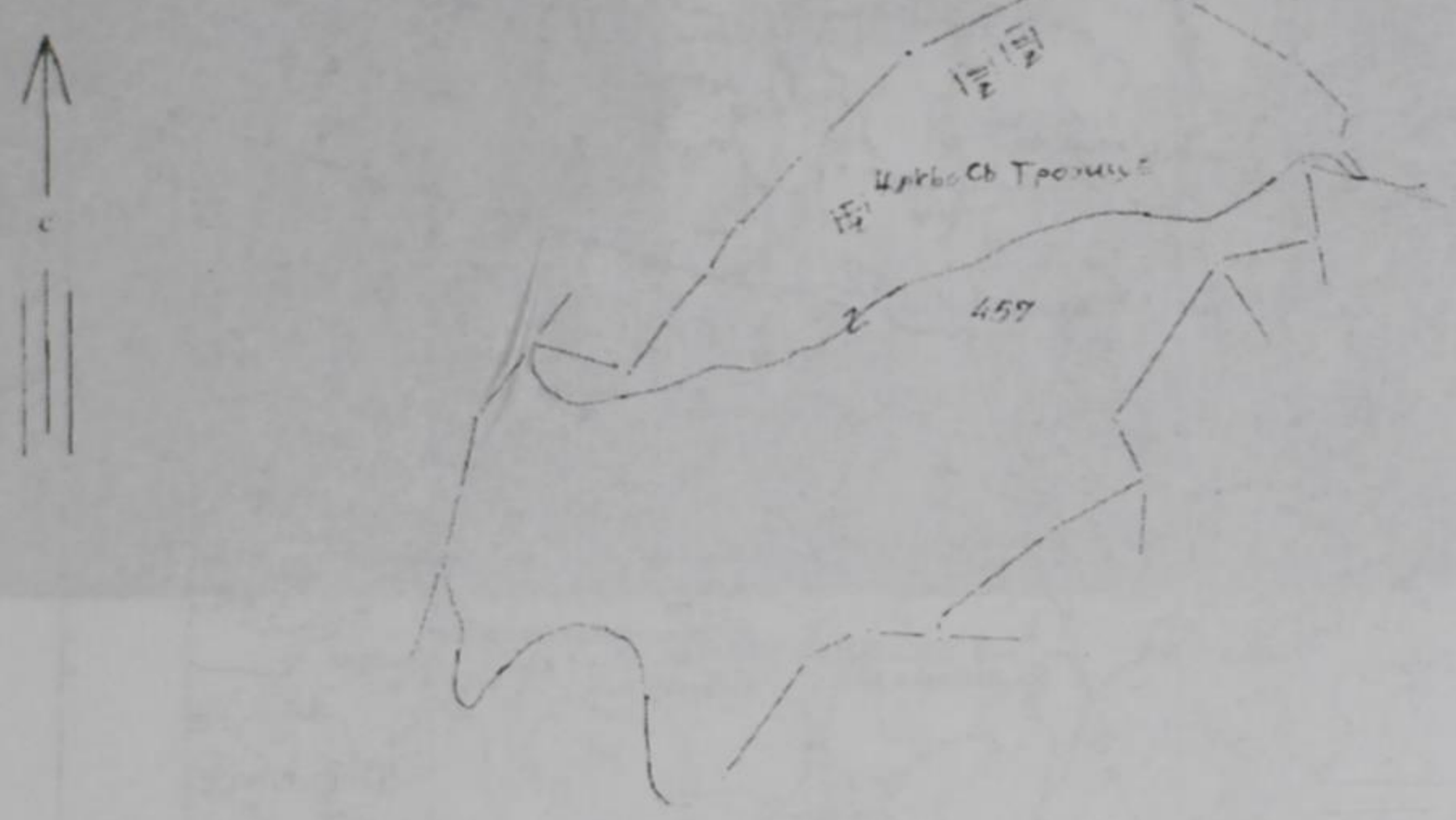

Корисник: Црква Свете Тројице Рафуна

Број парцеле	Ознака	Култура	Класа	Потес - звано место	Површина Ха	а	м
	црк. и земљ.					02	02
457		дворište		Црквено		05	00
		шума	3		2	52	00
				укупно	2	59	02

Копија плана је верна радном оригиналу плана и последњем стању у катастарском операту.

Копирао: Обонић
Датум: 28.09.2001

Директор
Николић Миромир геод. инж.

ЛОКАЦИЈА ЦРКВЕ ПО КАТАСТРУ – СТАРИ НАЗИВ СВ. ТРОЈИЦЕ САДА ЦРКВА СВ. ПАНТЕЛЕЈМОНА

2. Локација цркве на мапи 1:25000

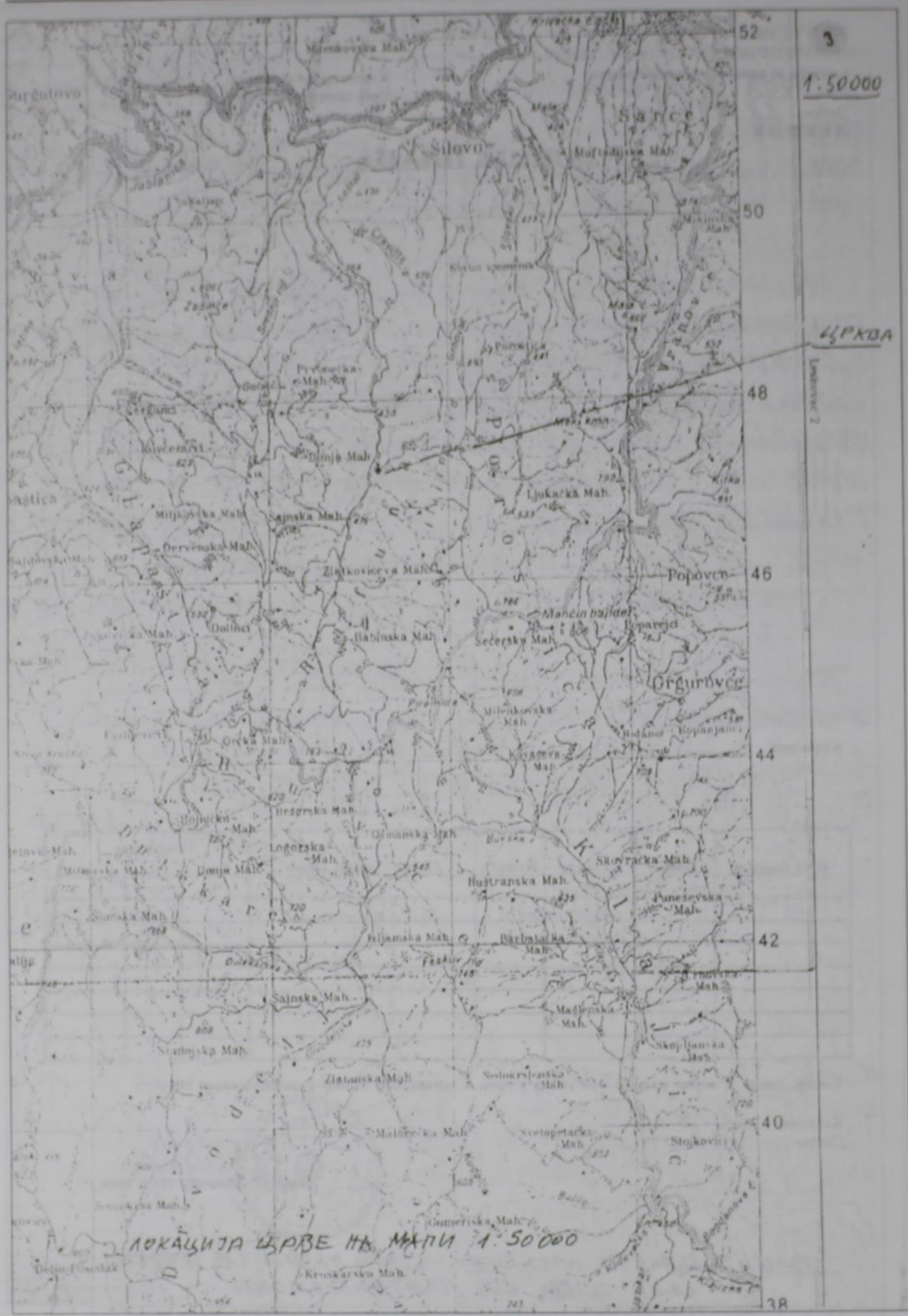

3. Локација цркве на мапи 1:50000

4. Изглед цркве

5. Стара брвна и крстионица

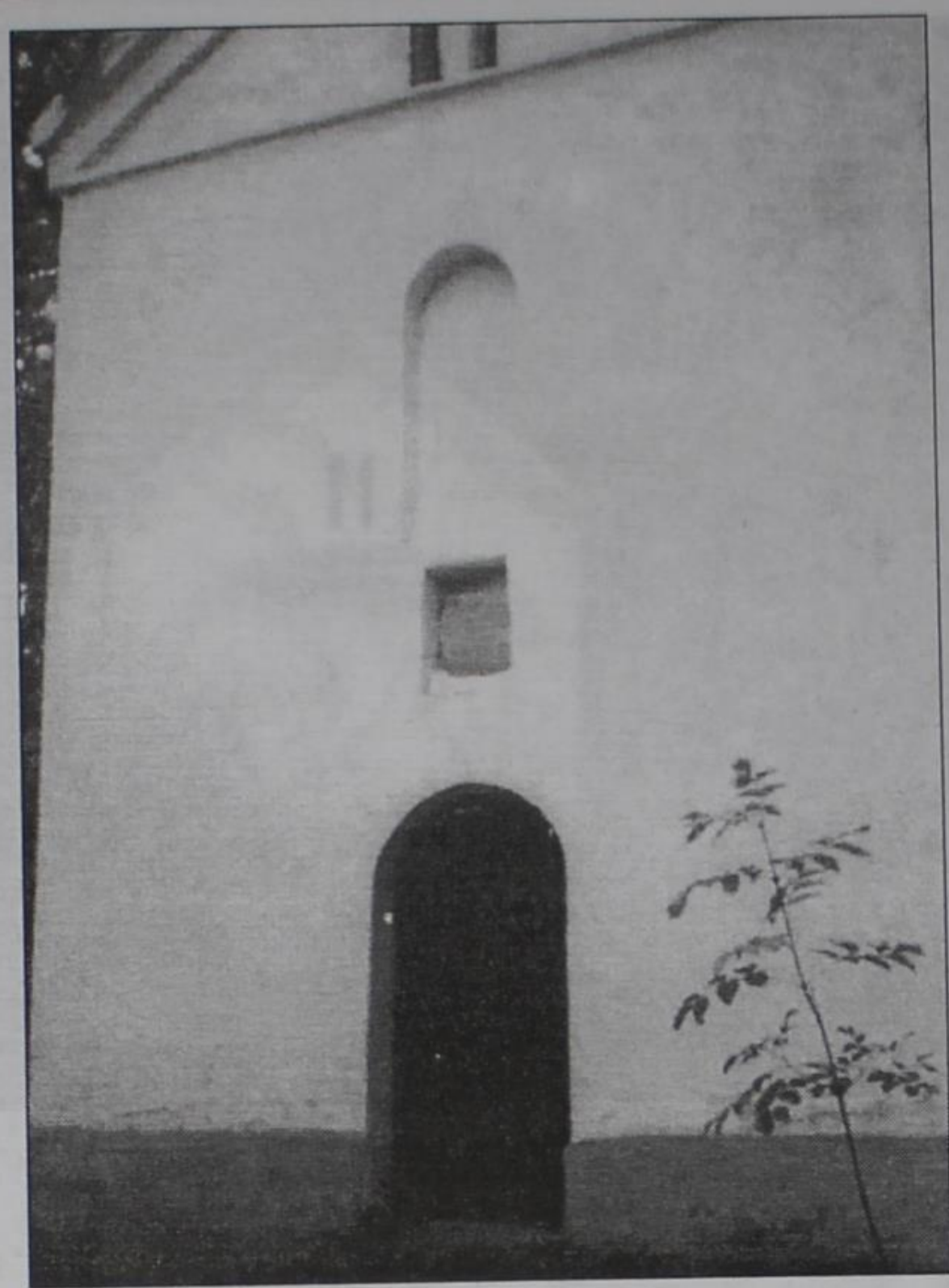

6. Предњи изглед цркве и места за будућу икону цркве.

7. Прилаз цркви из села.

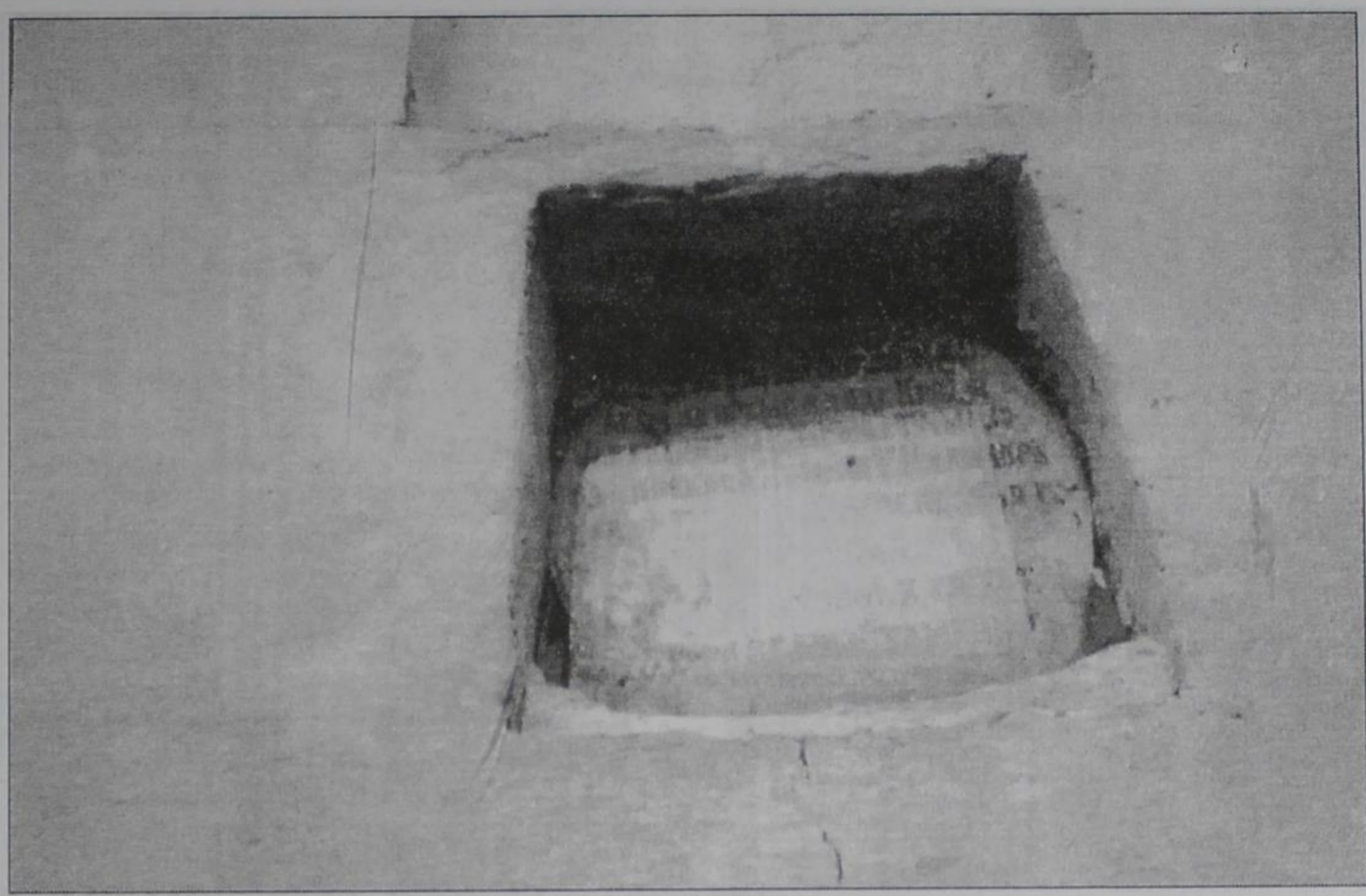

8. Улаз и камен на коме је назначено када је црква обновљена.

9. Стари звоник, звоно укљештено између два стуба.

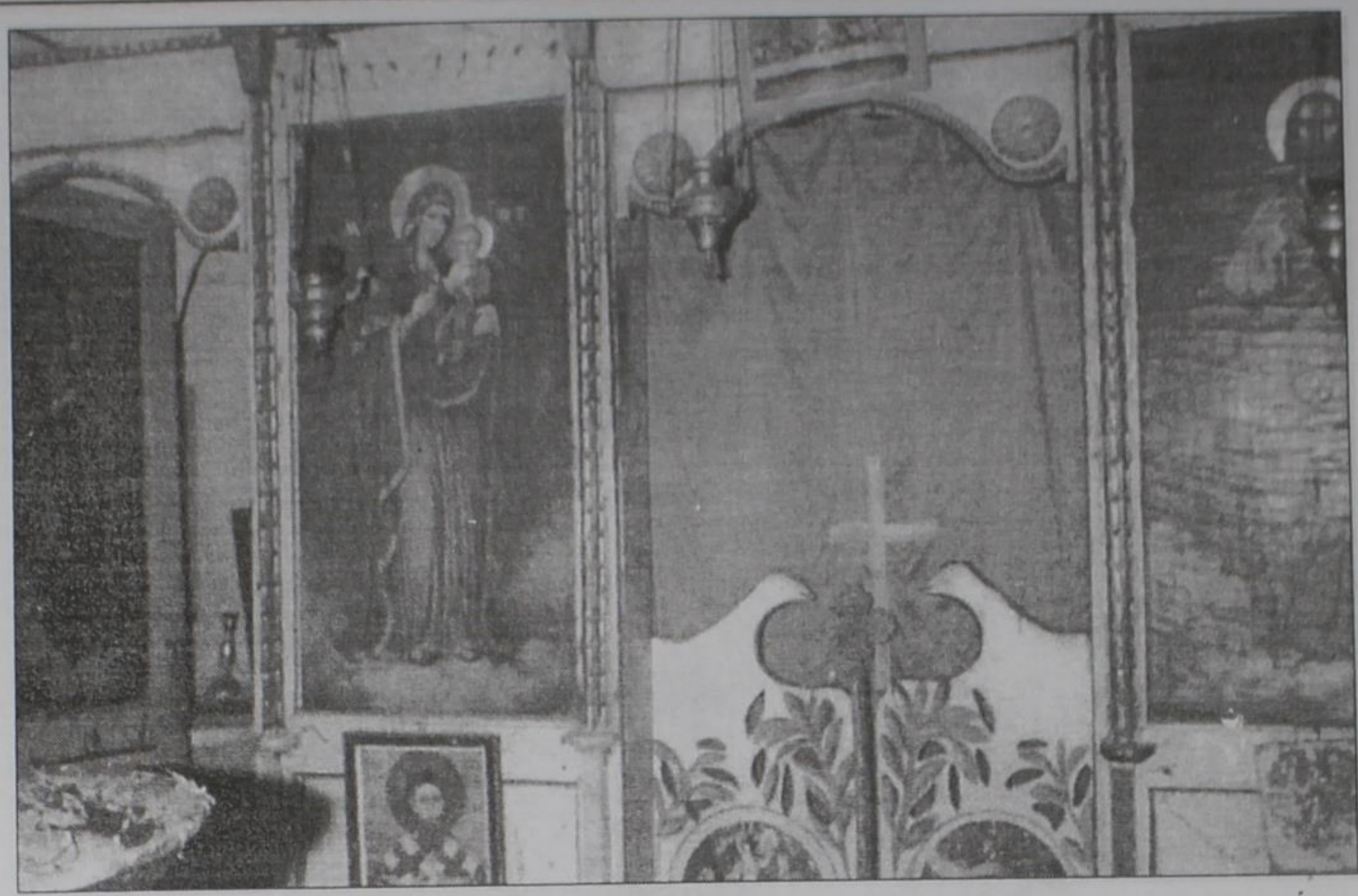

10. Део иконостаса цркве.

11. Слика Хаџије Јована Младеновића.

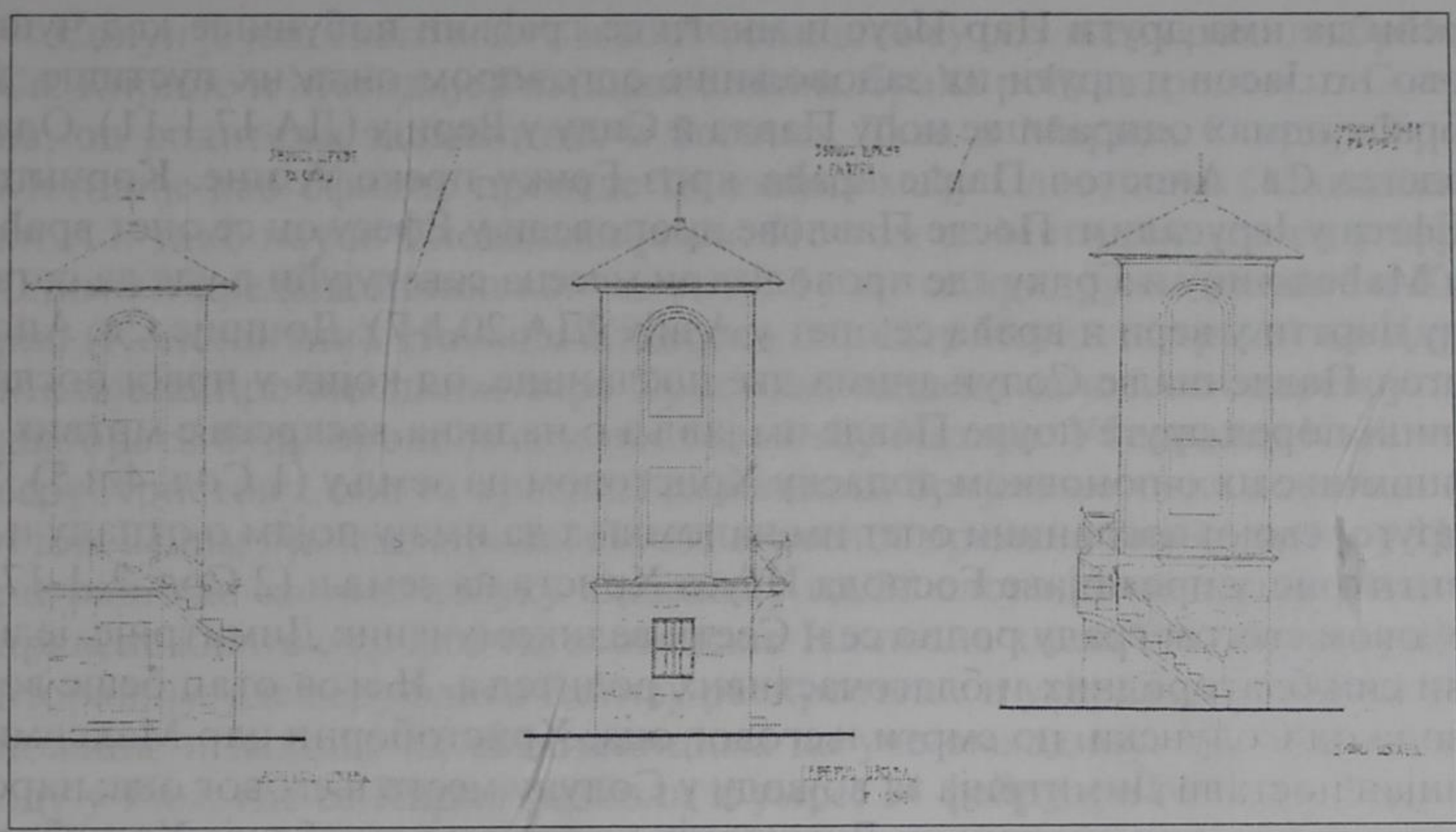

12. Скица новоī звоника

ДОДАТАК: Хаџи Јован Младеновић[4], ПУТЕВОДИТЕЉ ПО СВЕТОЈ ЗЕМЉИ

Пуни наслов књиге: Најновији путеводитељ или вођ по Светој земљи, објашњен по Старом и Новом завету, саставио Хаџи Јован М. Младеновић из Бувца, троредни поклоник, штампарија Ж. Д. Обреновић, Лесковац, год. 1933

НАЈНОВИЈИ ПУТЕВОДИТЕЉ ИЛИ ВОЂ ПО СВЕТОЈ ЗЕМЉИ

СОЛУН. Који се налази у Грчкој на обали Белог мора, ово је свето место што је њега посетио Свети Апостол Павле када је пренео Христово Јеванђеље из Азије у Европу. Када је Свети Апостол Павле био у Троаду јави му се у утвари ноћи један човек из Мађедоније, који га позва да дође у Мађедонију и да проповеда Јеванђеље Христово. (ДА 16,8-10). Прошавши Анфипољ и Аполонију Апостол Павле долази у Солун где је била Јеврејска зборница уђе у њу, и три суботе разговара са њима из писма, показујући им да је требало Христос да пострада и васкрсне из Мртвијех, и да Овај Исус којега ја рече, проповедам јесте Христос. И неки од њих вјероваше, и присташе с Павлом и са Силом, и од побожнијех Грка мноштво велико, и од жена господскијех не мало. Али тврдоврати Јевреји завиђаху, и узевши неке зле људе од простог народа, и сабравши чету, узбунише по граду, и нападоше на кућу Јасонову и тражише да их изведу пред народ, пошто нису нашли Павла и Силу у кући Јасоновој они повуку Јасона и још неке браће пред старешине градске вичући: „ови што замутише васиони свет дођоше и овде које Јасон прими јер ови говоре против ћесарових заповести, гово-

рећи да има други Цар Исус и многи се грађани побунише кад чуше ово но Јасон и други их задовољише одговором онда их пустише. А браћа одмах одправише ноћу Павла и Силу у Верију (ДА 17,1-11). Одавде се Св. Апостол Павле враћа кроз Грчку преко Атине, Коринта, Ефеса у Јерусалим. После Павлове проповеди у Ефесу он се опет враћа у Мађедонију и Грчку где проводи три месеца саветујући људе да остану чврсти у вери и враћа се опет у Азију (ДА 20,1-7). Доцније Св. Апостол Павле шаље Солуњанима две посланице, од којих у првој посланици поред друге поуке Павле им јавља о нади на васкрсење мртвих и опомиње их о поновном доласку Христовом на земљу (1 Сол, 4 и 5). У другој својој посланици опет им напомиња да имају појам о отпаду и о антихристу пре појаве Господа Исуса Христа на земљи (2 Сол, 2, 1-17). У овом светом граду родио се и Свети великомученик Димитрије, једини син благородних и благочастивих родитеља. Његов отац беше војвода од Солунски, по смрти његовог оца, Христоборни цар Максимилијан постави Димитрија за војводу у Солуну место његовог оца; нарочиту пажњу цар препоручи Димитрију да гони и истребљује Хришћане у Солуну. Но војник Христов Димитрије не само да не послуша цара него на против јавно исповедаше Христа Господа у Солуну. Чувши то цар веома се огорчи на Димитрија, па кад се једном враћаше из рата против Сармата, Цар Максимилијан сврати у Солун нарочито да ствар испита. Призва дакле Цар Димитрија војводу и испитиваше га о вери. Димитрије јавно пред Царем призна да је Хришћанин, и још изобличи Царево идолопоклонство. Разјарени Цар баци Димитрија у тамницу. Знајући шта га чека Димитрије уручи све своје имање своме верном послушнику Лупу, да разда сиротињи, и оде у тамницу весео, што му предстојаше страдање за Христа Господа. У тамницу му се јави Ангел Божји и рече му: „Мир ти, страдалче Христов, мужај се и крепи се". После неколико дана посла Цар војнике у тамницу да убију Димитрија. Војници нађоше светитеља Божјег на молитви, и избодоше га копљем. Тело његово узеше хришћани потајно и сахранише чесно. Из тела страдалца Христовог потече целебно миро, којим се многи болесници излечише. Ускоро над моштима би подигнута мала црква. Неки велмож Илирски Леонтије бејаше болестан од неизлечиве болести. Он притече моштима Св. Димитрија с молитвом, и би потпуно исцељен. Из благодарности подигне Леонтије много већу цркву на место старе. Светитељ му се јави у два маха. Када Цар Јустинијан хтеде пренети мошти Светитељеве из Солуна у Цариград, искочише пламене искре од гроба и чу се глас „станите, не дирајте!" И тако мошти Св. Димитрија осташе за увек у Солуну. Као заштитник Солуна Св. Димитрије много пута се јављао и много пута спасао Солун од велике беде. Чудесима његовим броја нема. Св. Димитрија сматрају Руси покровитељем Сибира, који је освојен у Русији, присвојен 26 октобра 1581 г. (в. охр. прилог 26 окт).

Солун је још свето место и због тога, што су се у њему родили браћа: Св. Кирило и Методије Равноапостолни, браћа рођена, родом из Солуна, од родитеља знаменитих и богатих Лава и Марије. Старији брат Методије као официр проведе 10 година међу Словенима (Македонским) и тако научи Словенски језик. По том се Методије удаљи у гору Олимп и предаде моношком животу. Ту му се придружи доцније и Кирил (Константин). Но када Хазарски цар Цар Коган потражи од Цара Михајила проповеднике вере Христове, тада по заповести царевој ова два брата буду пронађена и послата међу Хазаре. Убедивши Кагана у веру Христову, они га крстише са великим бројем његових доглавника и још већим бројем народа. После извесног времена они се врате у Цариград, где саставе азбуку словенску од 38 слова, и почну преводити црквене књиге с грчког на словенски. На позив кнеза Растислава оду у Моравију, где веру благочестиву распростеше и утврдише, а књиге умножише и дадоше их свештеницима да уче омладину. На позив папе оду у Рим, где се Кирил разболи и умре, 14 фебруара 869 год. Тада се Методије врати у Моравију и потруди се до смрти на утврђењу вере Христове међу Словенима. По његовој смрти - он се упокојио у Господу 6 априла 885 год. - ученици његови, Петочисленици, са Св. Климентом као епископом на челу прећоше Дунав и спустише се на југ, у Македонију, где, из Охрида, продужише међу Словенима посао, започетим Кирилом и Методијем на северу. Наша црква празнује ова два словенска апостола 11 маја по старом календару, сваке године (в. охрид. пролог 11 мај).

У Солуну има многобројних цркава међу којима је црква Св. Димитрија подигнута на његовом гробу која је сагорела услед ратних неприлика а сада се обнавља у истом стилу и величини. Постоји црква Св. Софије, 12 апостола која изгледа као наша Грачаница на Косову, црква Св. Богородице, црква С. Григорија Палама, црква Св. Петке, црква 40 мученика (Младенци 9 марта), црква Св. Ђорђа коју су Турци претворили у џамију, а сада ће опет бити храм и наша српска црква Св. Саве.

АТИНА: Атина је престоница Грчке државе, а свето је место због тога што је ту долазио Св. Апостол Павле и Сила; На име, „...А пратиоци доведоше Павла (из Верије после одласка из Солуна) до Атине; и примивши заповест на Силу и Тимотија да дође њему што брже, вратише се. А кад их Павле чекаше у Атини, раздражи се дух његов у њему гледајући град пун идола; И препираше се с Јевејима и с богобојазним у зборницу, и на пазару сваки дан са онима с којима се удешаваше. А неки од Епикуроваца и од Стојичких Мудраца препираху се с њим; и једни говораху: шта ће овај беспосличар? А други: види се као да хоће нове богове да проповједа јер им проповедаше јеванђеље о Исусу и о васкрсенију. Па га узеше и одведоше на Аеропаг говорећи: можемо ли разумети каква је то нова наука што ти казујеш? Јер нешто

ново мећеш у наше уши; хоћемо да видимо шта ће то бити. А Атињани сиви и путници другијех земаља не бијаху низашта друго него да што ново казују или слушају. А Павле ставши насред Аеропага рече: „људи Атињани! По свему вас видим да сте врло побожни: Јер пролазећи и мотрећи ваше светиње и олтар на коме бјеше написано „Богу непознатом". Којег дакле не знајући поштујете онога вам ја проповедам и.т.д." (ДА 17, 15-23) У Атини постоји брдо Акрополис; и на њему подигнут многобожачки храм Аполона Бога Сунца. Испод Акрополиса је брдашце Аполона и Аристроката, које су старе 3500-4000 год. пре Христа.

ПИРЕЈ - КИПАР ОСТРВО: Кад се пође лађом од Пиреја, Грчког пристаништа преко Средоземног Мора, у правцу Јафе, наиђе се прво на острво Кипар. Острво Кипар се налази на левој страни морске линије од Пиреја за Јафу. Кипар је удаљен од Пиреја око 565 миља, а од Кипра до Јафе око 180 миља, што износи свега од Пиреја до Јафе 1341 км. Острво Кипар је свето место због тога, што га је посетила Пресвета Богородица и што је Свети Лазар кога је Господ у Витанији Васкрсао из мртвих био овде као епископ када је од Јевреја побегао из Витаније. У Кипру близу пристаништа налази се гроб Лазаров (на коме је подигнут Манастир) када је по други пут умро, гроб је пронађен по наредби Цара Константина који је наредио да се његов гроб пронађе. На овом месту где је храм подигнут нашли су једну плочу са натписом: „Лазар четвородневни пријатељ Христов" и по томе су знали да је ту гроб Светог Лазара из Витаније. Ово острво Кипар је посетио и Свети Апостол Павле и Варнава (ДА 13, 2-4). Овде у Пафи Апостол Павле налази некаквог врачара, и назива га сином ђавољим и проклиње га и овај постаје слеп тог часа (ДА 13,6-12). На острву Кипру је живео и Св. Спиридон Тримифунтски чудотворац, због свог особитог благочешћа би изабран за епископа у граду Тимифунту. Живео је простим начином, трудио се око своје стоке и обрађивао замљу. Божјом силом показивао је велика чудеса, изводио је дажд у сушно време, заустављао ток реке, васкрсавао неколико мртваца, исцелио је цара Костанса од тешке болести, учествовао на првом Васељенском Сабору у Никеји, и својим простим но јасним исповедањем вере као и чудесима моћима повратио многе јеретике у православљу. Упокојио се у Господу 348 год. Његове чудотворне мошти, сада на острву Крфу и дан данас прослављују Бога многим чудесима.

ЈОФА ИЛИ ЈОПА: Од острва Кипра путује се лађом око 20 сати а то је око 180 миља, и долази се у Јофу, која се налази на самој обали Средоземног мора. Кад се прође кроз пограничне царинарнице изврше законске формалности преглед ствари и путника, одмах преко пута се пролази кроз једну капију, и долази се у манастир Св. Ђорђа. Ту веле да је био дом Симона кожара код кога је Апостол Петар становао кад је видео утвару (ДА 10,5-23). Корнелија из ћесарије шаље по Апостола

Петра и Апостол Петар после овог виђења сутра дан полази и оде код Корнелија и кршћава њега и његову кућу (ДА 10, 1-48). После посете овог светог места креће се за Руски жен. манастир посвећен апостолу Петру, који је подигнут на место где је био дом Св. Тавите коју Апостол Петар на овом месту Васкрсава из мртвих (ДА 9, 36-43). Испод манастира се налази гробница Свете Тавите и њене фамилије. Јафа веле да је најстарија варош и веле да ју је подиго трећи син Нојев Јафет (Пост.9,18) чије име и ова варош носи. На Јафском брегу веле да је Ноје правио ковчег кад је био потоп. У Јафском пристаништу је слао Хирам Цар Тирски грађу са дрветом са Ливана Цару Соломону када је правио храм у Јерусалиму (2 Лет.2,16;Јез.3,7;) Овде у Јафи се је укрцао пророк Јона, када је хтео да бега у Тарсис а да не иде да проповеда о пропасти града Ниневије и њених становника (Јона 1:3;). Јафска околина је окићена баштама које су засађене лимунима и помаранџама, те даје леп утисак странцима. После Јафе на 15 км. лево од главног друма скреће се у знатно место, село које се зове Лида.

ЛИДА: - Овде у Лиди је Апостол Петар исцелио Енеју, који је 8 година био узет (ДА 9,32-35). У Лиди је живела и мати Св. Ђорђа побједоносца, где се и сада његов гроб налази. После Лиде се пролази кроз село „Рамле“ и долази се на једну равницу. У тој равници на левој страни пута види се једно село које се зове „Нумва“. У тој равници код села веле да су ратовали Филистеји са Царем Саулом, где је Давид убио Голијата Филистејина каменом бацивши се из праћке (1Сам.17,1-58;). Пошто се прођу те равнице долази се до брдовитих предела, испод самих тих брда до пута десно постоји једна-крчма, изнад те крчме на брду налази се село Јеванђељско Емаус.

ЕМАУС: Емаус је удаљен од Јерусалима око 15-20 км. У ово село после Васкрсења Христовог путују двојица од Апостола наиме Лука и Клеопа, на путу им се јавља Господ Исус, објашњава им из Светог писма да је њему ваљало да пострада и претрпи да уђе у славу своју. Ту им благослови хлеб ломи га и даје им. Тад се њима отварају очи познају га али њега нестаје (Лк 24,13-33;). Ту постоји Јерменски манастир, но поклоници ретко свраћају у овај Манастир. На 66 км. од Јафе на брду налази се Свети град Јерусалим. Јерусалим се звао и Јевус кад су наследили синови Велијамови (Инав.18,28;).

ЈЕРУСАЛИМ: - Кад се уђе у Свети Град Јерусалим, дође се прво код Руске мисије ман. Св. Тројице, или обично се стаје аутобусима испод мисије код нове капије, где се налазе дрводељске радње које израђују крстове и разне ствари од кипариса и маслиновог дрвета. Кад се прођу ове радње путује се на исток уским и стрменитим улицама док се прође Грчка Патријаршија и после се долази кривим улицама код величанственог храма Васкрсења Христовог и Голготе. Пред вратима овог Храма налазе се на левој страни улазних врата три мермерна стуба, од којих је средњи распукнут и прсао као и поцрнео од дима. Тај стуб пока-

зује да се ту појавила благодетна ватра на Велику Суботу за време Турака који нису веровали да се само Православним Хришћанима појављује ова благодетна ватра. Једном су били истерани напољу сви Православни Хришћани на Велику Суботу, а у храму код Св. Гроба Господњег остали су само не Православни Хришћани мислећи да ће се њима појавити Благодатна ватра а не Православнима који су већ били напоље на молитви. Али Господ благи који љуби Православне учини велику милост и чудо, те се Благодата ватра појави на овом стубу напоље а не на Светом гробу. Овај стуб на том месту обично љубе поклоници приликом улаза у Храм.

ПЛОЧА МИРОПОМАЗАЊА: - Кад се уђе у Свети Храм прво се дође на ову плочу. Ова плоча показује место где је помазано тело Господа Исуса Христа кад су га скинули Јосиф и Никодим са крста на Голготи, и они га донесу на ово место миропомажу га разним мирисима и обавију га платном и одатле носе у гроб (Јов.19;38-40). Над овом плочом горе непрестано осам кандила, на овој се плочи полаже Плаштаница у очи велике Суботе пошто је епископ свечано донесе са Голготе.

ГОЛГОТА: - Десно од плоче миропомазања, пење се уз басамаке на Голготу. На овом месту доводе Римски војници Господа Исуса Христа и распињу га по пресуди Пилатовој а по тужби Јеврејских Првосвештеника књижевника и Фарисеја као и осталих Јевреја (Мт. 27,33; Мк. 15,22; Лк.23,33; Јн19,17;). Десно од распећа Христовог је католички престо, испод тога престола је Господ прикован на крсту и одатле подигнут на своје место. Опет десно од тога места постоји једно одељење, где је стајала Пресвета Богомајка и гледала Господа на крсту када је препоручио Апостолу Јовану да је чува (Јн.19,26;). Испод саме Голготе налази се у једном одељењу место где је била закопана глава Адамова првог човека кога је Бог створио од праха земаљског (Пост.1,27; и 2,7-9-25;). Зато се слика на крсту испод распећа Христовог два костура и лобања човечја. Господ је својом крвљу опрао не само Адамову главу но и свију нас његових потомака. Кад се сиђе са Голготе, опет се прође поред плоче Миропомазања кад се иде ка гробу Господње у лево у једно ћоше види се једно место ограђено гвожђем на њему гори кандило, то је место где је стајала Богомајка са осталим женама кад су Господа распињали на крсту на Голготи (Мк.15,40;). Од тог места крене се напред и пошто се прођу величанствени храмовни стубови, долази се код Кувуклије гробнице Господње. У овој гробници кад се уђе у првом одељењу види се камени мали престо на том камену и месту седео је Анђео Господњи који је одвалио камен од гроба када је Господ Васкрсао (Мт.28,2;Мк.16,5;Лк.24,4; и Јн.20,12;). Од тог места т.ј. престола одмах се улази на мала ниска и доста уска врата и долази се у другом одељењу Кувуклије где се одмах на десној страни до врата налази Св. Живоносни гроб, Господњи, овде се долази са највећим страхопоштовањем и усрђем, ту човека обузму неке струје које човек

осећа на самом себи, у тој гробници на том месту је Гопод био положен у Гроб и одатле Васкрсао. Изнад Св. гроба Господњег горе преко 34 велика кандила и много свећа око гроба. Изнад гроба по зиду обешене су три скупоцене и велике иконе, Васкрсења Христовог. Једна од икона је Православна друга Јерменска и трећа католичка, испред, сваке иконе стоје светњаци са свећама које их пале кад који народ служи службу Божју, он ужиже свеће испред своје иконе. Кад се изађе од светог гроба Господњег ка Православном Храму Васкрсења, окрене се лево и виде се на патосу два велика круга, ти кругови показују место где се Господ одмах после Васкрсења јавио прво Марији Магдалени (Јн.20;14-17). У том правцу налази се и „Стуб шибања" где је Господ био везан и шибан, а мало напред налази се место где је плакала Пресвета Богомајка. То се место зове „скарбјашче место Божје матере" одатле се силази низ многобројне степенице и дође се на место где је био часни крст закопан и где га је царица Јелена гледала када су радници раскопавали и тражили крст. Кад су нашли крст а била су три крста онда царица Јелена била је у недомуци јер не може да распозна који је крст Христов, тога момента наиђе нека пратња са мртвацем поред тога места, тада Патријарх Макарије рече: да мећу на мртваца један по један крст, док су мећали први и други крст мртвац није устао, а кад су метнули трећи мртвац устаде, потом познаше да је то часни и животворни крст Христов. Метнули га потом на једну болесну жену, и жена оздрави. Тада Патријарх уздиже крст, да га сав народ види и народ са сузама певаше: Господе помилуј! И данас се на Крстов-дан 14 септембра сваке године носи свечано крст жовотворни од Голготе на ово место и одавде на своје место. Зидови поред ових степеница где се силази све су ишарани малим крстићима. Кад се изађе са тог места онда се посећује гробница Јосифа и Никодима која се налази наспрам гроба Господњег. Овај величанствени храм који је био још много већи но што је данас подигао је Св. Цар Константин са својом мајком Јеленом.

СТРАСНИ ПУТ, ИЛИ ПУТ ПЛАЧА И БОЛА: - Пошто се изађе из Храма Васкрсења и Голготе на левој страни види се мала капија, кад се прође кроз ту капију и прођу се разне ситничарске радње, на углу те улице на левој страни налази се Руски женс. манастир зв. „Раскопне", посвећен Александру Невском; кад се уђе у тај манастир на десној страни се сиђе низ степенице и дође се на место где су Господу Исусу последњу пресуду саопштили и натпис написан на дасци који је Пилат написао (Мт.27,37;Мк.15,26; Лк.23л,38; Јн.19,19-22;) ову кривицу му метнули о врат да носи. Ту постоји један камен, на коме се је Господ наслонио ради одмора, када су му ту извршну пресуду саопштили. На том месту непрестано читају катизме и друге молитве 8 руских сестара дању и ноћу на смену по 2 сата, и моле се Богу да нас Господ не осуди по нашим гресима, као што је Он праведни и безгрешни осуђен од људи грешника. Ту постоји и једна капија у храму из оног доба кад је Господ

био осуђен, и кроз ту капију пренео тешки крст за Голготу. Кад се изађе из овог манастира, савија се улица на леву страну која је доста прљава и зидом покривена. Том улицом је Господ носио тешки крст за Голготу. Кад се дође на раскрсницу где се раскрштавају улице, онда се окрене десном улицом која је из прва доста мрачна и изгледа као неки тунел, мало кад се прође ниже на исток с леве стране постоји улица, из те улице изашла је Св. Богородица (кад је пошла да моли Пилата да не осуди Исуса на смрт). Ту пресвета среће свог сина и Господа под тешким крстом и трновим венцом на глави, ту је Пресвета Богомајка плакала са осталим женама за Исусом; а Исус обазревши се на њих рече: .....кћери Јерусалимске! Не плачите за мном, него плачите за собом и децом својом..." (Лк.23,27-32;) Испод те улице дође се на 6-ој станици где је Господ шести пут пао под крстом. Ту га је срела Св. Вероника која га је с прозора спазила брзо сишла доле и убрисала му пешкиром својим лице, које је било покривено крвљу, знојем и прашином. На тај пешкир се насликао образ Господњи, зато у цркви где видимо само лик Господњи то је у знак овога пешкира. На томе месту постоји једна радња, која продаје разне свете ствари трнове венце налик на онај кога је Господ носио на глави. У тој радњи у једном одељењу види се уметничка израда, у природној величини, како Господ пада под крстом, како га брише Вероника пешкиром, како му Симон Киринац помаже у ношењу тешког крста и како стоји Римски војник, који држи у једној руци копље а у другој уже којим је везао преко појаса Господа Исуса. Ово нешто живо и страшно утиче на човека и нарочито кад се духом пренесе у оно доба Страдања Христовог. Опет се продужи том истом улицом на ниже и дође се на пету станицу, која је обележена на десној страни исте улице, на томе месту види се једно удубљење на камену у зиду, то удубљење нама показује када је Господ Исус Христос носио тешки крст на Голготу он је ту пети пут пао и његов крст ударио у тај камен и оставио тај знак. Арабљани Хришћани кад год прођу поред тога места љубе тај знак. На том месту су ухватили неког Симона Киринца који је ишао из поља и дали му да и он помаже у ношењу крста Христу, што је он пристао (Мт.27,32; Мк.15,21; Лк.23,26;). (И данас грчки поклоници направе велики крст од дрвета и сви га носе из Пилатова двора до Голготе). Од овог места окрене се лево и дође се на трећу и четврту станицу која је обележена на десној страни улице, онда се опет окреће десном улицом као мало узбрдо. На левој страни те улице налази се један храм подигнут на месту где је Господ Исус Христос био у тамници док су сведоци и тужиоци Христови били испитивани код Пилата. У том манастиру има више одељења тамнице које су истесане у камену у првом одељењу су довели Господа Исуса Христа ту су му метули његове пресвете ноге у две камене рупе и одоздо привезали ланцем који је био утврђен за неким беочугом опет у камену испод ноге, ту су га били трском по глави и ругали су му се војници (Мт.27,27-31; Мк.15,16-

21; Јн.19,2-3;). Испод ове тамнице налази се друга тамница где је био Варава разбојник у њој, кога су злобни Јевреји својим гласањем ослободили смртне казне код Пилата (Мт.27,16,20,21 и 26; Мк.15,7,11,15; Лк.23,18,19,25;). Десно од басамака у тамници има рупа где су осуђеници живи бацани у њу. Од овог манастира иде се истом улицом мало наниже дође се на место где је била Пилатова судница на десној страни ове улице. После саслушања код првосвештеника Ане и Кајафе, старешина Јевејски са својим првосвештеницима доводе Исуса пред Пилата, који је био као судија и управитељ Палестине од 26 до 37 година по Христовом рођењу. Пилат шаље Исуса ка Ироду Антипи (Лк.23,6-7). Мири се са Иродом Антипом (Лк.23,12;) на другом суду оће да отпусти Исуса (Мт.27,24-26; Мк.15,1-15; Лк.23,23-25; Јн.19,15-16). До Пилатовог дворца се завршава Страсни пут. Истом улицом се продужава пут до Гестиманским или Овчијим вратима. На левој страни исте улице близу капије налази се Јеванђељско место.

БАЊА ВИТЕЗДА: - У овој бањи Господ Исус Христос долази пре Пасхе у Јерусалим и посећује ову бању, овде види једног болесника који је ту лежао на одру, болестан 38 год. Својом Божанском влашћу заповеда болеснику да устане узме одар свој и да иде дома. Јевреји му замерају што носи свој одар у дан суботњи, болесник се брани и позива на Господа као човека да му је он наредио да узме свој одар и оде дома пошто је оздравио. Јевреји га опет питају где је тај човек а он вели да не зна пошто се Господ Исус Христос био уклонио кроз гомилу народа јер људство много бјеше на том месту. У овој бањи је Анђео Господњи силазио у одређено време мутио воду и који је први улазио по том мућењу оздрављавао је од сваке болести (Јн.5,1-16;). Овде до бање налази се католички храм, и веле да је ту био дом Аћима и Ане родитеља Пресвете Богородице, у тој цркви - у једној подземној цркви - види се мало повијено дете које представља Пресвету деву Марију и место њеног рођења. На десној страни одмах преко пута бање Битезда и овог храма налази се старозаветно место:

МОРИЈА: - Овде је Аврам приносио свог сина јединца Исака на жртву Богу (1Пост.22,2;). За ово место Анђео Господњи заповеда цару Давиду преко Гада видиоца, да подигне храм на њему (1Лет.21,18). На овом месту Давид је видео Анђела где бије народ због Давидовог преступа што је наредио да се преброји сав Израељ и Јуда - јави свом војводи (2Сам.24,2-11-18;). Ово је место било својина Орнана Јевејина ту је имао своје гумно и на њему вршио пшеницу (1Лет.21,20). Ово место купује цар Давид од Орнана Јевејина за 600 синала злата, и на њему подиже олтар (1Лет.24,25-28; и 1 Краљ.6,1; и 2Лет.3,1;) Доцније на овом месту цар Соломон син цара Давида зида величанствени храм (1Краљ.6, 1 и 2; Лет.3,1;). У овом храму Захарије отац Јована Крститеља служи и јавља му анђео о рођењу Јована Крститеља (Лк.1,5-25;). Овде би и посечен Захарије по наредби цара Ирода. У овом храму је била

посвећена Пресвета Дева Марија и провела на служби у њему до 12 година. У овом храму је извршено и обрезивање Христово (Лк.2,21-30;). У овом храму Господ Исус Христос као 12-то годишњак налази се међу учитељима где их пита и слуша зашта се они диве његовом разуму (Лк.2,41-51;). Доцније Господин Исус Христос, приликом доласка у Јерусалим улази у овај храм и чисти га од продаваца Голубова за жртву и просипа мењачима новац (Мт.21,12; Мк.11,11; Лк.19,45; Јн.2,14;:). Код овог храма књижевници и Фарисеји доводе жену ухваћену у прељубу к Исусу. Господ Исус је ослобођава да иде и више не греши а њих изобличава (Јн.8,2-11;). За овај храм Господ Исус Христос прориче да ће се разорити (Мт.24,1; Мк.13,1; Лк.21,5;), што се је доцније збило. Навукодоносор цар Вавилонски обсеђује Јерусалим узима све благо дома Гсподњег и спаљује дом (2Краљ.24,1-13;2Лет..36,18-19;). После смрти Навукодоносорове, Кир цар Персије допушта повратак Израељев из Вавилона у Јудеји ради зидања овога храма (2 Лет.36,22; Јез.1,1-11; Ис.44,28;). Исус син Јоседеков са браћом свештеницима подиже олтар и проноси жртве на њему (Јез.3,3; види даље главу Јез.4,5 и 6) Ово је рушење и поправљање било пре Христа. После рушења и овог храма Турци подижу на овом месту Омарову џамију која и сад постоји на том месту и џамију „Свјатаја свјатих". Ко хоће да посети ову џамију мора платити Муслиманима 20 гроша Палестинских ради улаза. Кад се изађе из овог дворишта опет се дође до Овчих врата (Јн.5,2;) онда се прође кроз ову капију и пође ка Кедронским потоку, на десној страни пута на ћошку близу потока налази се мала капелица подигнута у спомен Архиђакона и првомученика Стефана, више те капеле налази се камен на коме је од Јевреја био затрпан каменовањем Св. првомученик Архиђакон Стефан (ДА 7,58-60;). До самог потока налази се лево до пута Манастир Успенија Пресвете Богородице.

ГРОБ ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ: - На њеном гробу подигнут је храм Успенија Пр. Богородице, гроб се налази доста дубоко у храму, од улазних врата храма до патоса мора се спустити низ 48 степеника - басамака, на овом месту Свети Апостоли доносе са Сиона ковчег Пресвете Богородице и овде полажу у гробницу њених родитеља Аћима и Ане (Охр. пролог 15 авг.). Храм је овај доста мрачан пошто је у земљу дубоко сазидан. У овом храму има бунар где поклоници радо пију воду и умивају се. Кад се изађе из овог манастира одмах се дође на:

КЕДРОНСКИ ПОТОК: - Преко овог потока бежи цар Давид од свог сина Авсалома (2Сам.15,23;). Цар Аса ломи иконе своје мајке Махе спаљује их на потоку Кедрону (1Краљ..15,13; и 2Лет..15,16;). Цар Хераклије заповеда поглавару свештеничком и свештеницима да изнесу све ствари из цркве Господње које бејаху начињене идолу Волу, да се спале у пољу Кедронском (2Краљ.23,4-6-12; и 2Лет..29,16;). Преко овог потока после Тајне вечере Господ Исус Христос са својим ученицима прелази иде у Гетсиманију (Јн.18,1:). Преко потока Кедрона налази се:

ГЕТСИМАНСКИ ВРТ: - У Гетсиманском врту налази се Католичка црква, у цркви има камен где се је Господ Исус Христос молио Богу Оцу, да га мимоиђе чаша страдања коју је морао да пије, ту је и клечао приликом молитве пре него што га Јуда издао (Мт.26,39; Мк.14,35-36; Лк.22,41-43;). Изнад тога храма, налази се велики камен где су ученици Христови спавали чувајући стражу када се Господ Исус Христос молио Богу Оцу (Мт.26,40; Мк.14,37-40-41; и Лк.22,45;). У том врту на том месту долази Јуда Искариотски са поглаварима свештеничким и целивом издаје Господа (Мк.Мт 26.47-51;Мк.14.43-46; Лк.22,47-48; Јн.18.3;). Изнад тога манастира налази се руски женски манастир посвећен Марији Магдалени. Кад се прође овај Католички храм у Гетсиманији и продужи низ поток Кедрон поред гробља на левој страни налази се:

АВЕСАЛОМОВЕ ПЕЋИ И НЕКЕ ГРОБНИЦЕ: - Ове споменике је подигао Авесалом трећи син цара Давида (2Сам.3.3; и 18,18;). За ове друге споменике који су подизали Књижевници и фарисеји пророцима Господ Исус Христос их је окоревао говорећи: „Тешко Вама књижевници и фарисеји лицемери, што зидате гробове пророцима и красите раке праведника и говорите: да смо ми били и вријеме својих отаца, не би смо с њима пристали у крв пророка. Тијем само сведочите за себе да сте синови онијех који су побили пророке. И Ви допуните меру отаца својијех (Мт.23,29-32;Лк.11,47-48;). Кад се прођу ови споменици десно преко потока налази се:

СИЛОАНСКА БАЊА: - Господ Исус Христос шаље у ову бању на овај извор слепог од рођења да се умије пошто му је предходно Господ помазао калом очи, начињеним од пљувачке, слепи се умива и долази гледајући фарисеји га питају на који начин је прогледао и.т.д. (Јн.9,7-41;). Ову бању помиње и пророк (Ис 8,6;). Код ове бање налази се Арапска школа.

ЛОНЧАРЕ СЕЛО: - Лево од бање Силоанске преко потока налази се ово село, у том селу живели су и сада живе лончари по занимању, зато и ово село носи овај назив. У том селу живео је и онај лончар, од кога је купљена крвна њива за 30 сребрника Јудиних (Мт.27,7;).

БОГОРОДИЧНИ ИЗВОР: - Пошто се прође од Силоанске Бање кроз село лончара онда се опет прелази поток Кедрон и долази се на извор Богородичин, одакле је Пресвета Богородица носила воду, кад је била као посвећена Богу у Јерусалимском храму. Поред овог извора налази се један стари дуд, на том дуду веле да је пророк Исаија преструган дрвеном тестером. Кад се пође опет мало ниже, дође се до другог потока који иде од Сиона и зове се:

ЈОСИФАТОВА ДОЛИНА: - По речима пророка Јоила у овој долини биће извршен страшни суд (Јоил 3,2 12;). Уз овај поток се иде мало навише ка Сиону и на левој страни потока налази се један манастир који је посвећен Св. Онуфрији и подигнут на месту зв. „Крвна њива“ и лончарева њива, која је купљена за гробље странцима од Јудиних 30

сребрника што је Јуда узео на име награде да изда Господа Исуса, кад је видео да су Јевреји осудили Господа Исуса на смрт, он се раскаје, баци ове паре у цркву и отиде те се обеси (Мт.27,5-10;). Ова њива се још и звала Акелдвма т.ј. крвна њива (ДА.1,18-19;). Овим се завршава и виђење страсног пута и око Кедрона.

СИОН: - Сион се налази на врху Јерусалима, почев од Јофске капије, па до састанка потока Кедрона и Јосафатске долине. Цар Давид осваја Сион и у кули у Сиону побеђује Јевусеја (2Сам.5,6-9; 1 Лет.11,5;). Из ове куле цар Давид преноси ковчег завета Господњег у храм Соломонов на место: Светиње на Светињама (1Кр.8,1; 2 Лет.5,2;). На Сиону је цар Давид испевао псалме (читај псалме Давидове). Преко пута куле Цара Давида на северној страни налазе се трговачке радње, код те радње је био дом Урија Хетејина кога је послао цар Давид навлаш да погине у бој (кад су Израиљци ратовали са синовима Амонавијем) с тим да после може узети његову жену Витсавеју ћерку Елијамову што је учинио после смрти Уријеве (2Сам.11,2-17;). Идући од куле Давидове на југ налази се турска џамија подигнута на месту где је била тајна вечера (Мт.26,20; Мк.14,17-21; Лк.22,14 и Јн.13,21;). На овом месту веле да је сишао Свети Дух на Апостоле (ДА.2,1 и даље;). Ту веле да је био дом Јована Богослова код кога је живела Пресвета Богородица и ту умрла (види охр. пролог 15 август). Напред од те џамије види се до пута један камени стуб, тај стуб показује место где су Јевреји а нарочито неки Свештеник Јеврејски Антоније хтео да изврне ковчег у намери да га претури али му Анђел Господњи одсече обе руке и бива чудесно исцељен пошто је претходно поверовао у Христа (Охр. пролог 15 август) када су Свети Апостоли носили Пресвету Богомајку да је сахране у Гетсиманији. До тог места налази се Јерменска Патријаршија и храм подигнут на месту где је био дом првосвештеника Ане (Јн.18,13;). У том манастиру налази се гроб Јакова Заведејева брата Јована Апостола Господњег и место где га је посекао цар Ирод. Доцније Ирода удари Анђео Господњи и буде изеден од црва и издахну (ДА12,2-22-23;). У томе храму на десној страни близу олтара у другом одељењу види се неко камење ограђено жицом а остављен је мали отвор за љубљење истог камена. На том камењу је Господ Исус Христос бацио поглед кад је улазио у Јерусалим мноштво ученика у радости поче хвалити Бога иза гласа за сва чудеса што су видели. Говорећи: „благословен цар који иде у име Господње, мир на небу и слава на висинама.“ И неки фарисеји из народа рекоше му: Учитељу, запријети ученицима својим. И одговарајући рече им: кажем вам: ако они ућуте, камење ће повикати (Лк.19,38-40;). Поред овог манастира налази се једна маслина ограђена, за ову маслину кажу да је Господ Исус Христос био везан кад је био на саслушању код Ане. Одмах до овог манастира налази се други манастир звани „Петела“ подигнут на месту где је био дом првосвештеника Кајафе (Мт.26,57; Мк.14,53; Лк.22,54;

Јн.11,50 и 18,14;). Овде се је Апостол Петар трипут одрекао Господа, док петао није два пута запевао (Мт.26,69-75; Мк.14,66-72; Лк.23,55-62; Јн.18,25-27;). У овом храму на престолу налази се једно парче од оне плоче која је била на гробу Господњем. На врх овог храма на кубету види се израђен петао од гвожђа у знак певања певца, за време одрицања Апостола Петра. На крају Сиона у једном парку налазе се неке рупе ту веле да су биле прве цркве где су Свети Апостоли служили прву службу на Горњици када су се крили од Јевреја. У једној најдоњој цркви види се мозаик из доба Цара Константина, но доцније су Турци све ове светиње разрушили и тако сада стоје у виду неке рупе. Од Сиона има пут који иде поред града право у Гетсиманију, тим путем је Господ одведен на Гетсиманију код Ане и Кајафе који су становали на Сиону.

ЗИД ПЛАЧА: - Овај се зид налази изнад Омораве џамије у Јерусалиму, на овој зид стално долазе Јевреји и плачу за изгубљеним царством. Највише их има у петак после подне. Ту стоји Енглеска полиција за време њиховог плакања ради реда, јер су Јевреји увек готови да направе неку буку против посетиоца њиховог плакања. Од зида плача кад се пође ка Сиону пролази се кроз једну уску малу градску капију и веле да се та капија зове:

ИГЛЕНЕ УШИ: - Врата мала са којим је Господ Исус Христос укоревао богатог младића: да је лакше камили проћи кроз Иглене уши т.ј. ову капију него ли богатоме доћи у царство небеско (Мт. 19, 24; Мк. 10, 25; Лк.18,25;).

СВЕТИ АРХАНЂЕЛ - СРПСКИ МАНАСТИР: - Овај манастир задужбина је нашег краља Милутина, сада њиме управљају Грци. Овај манастир налази се источно од Руске мисије и нова врата поред њега се иде ка гробу Господњем. Он је на путу за страсни пут који пролази поред манастира Св. Харалампија.

ДАМАСКА ВРАТА: - Ова се капија градска налази на северној страни града. Кроз ову капију кад се изађе и пође око града ка истоку лево до пута, налази се пећина пророка Јеремија, где је био бачен по наредби цара Седекија (Јер.38,5-13;). Са десне стране пута, испод самог града налази се огромна пећина из које је вађен камен за зидање храма и града. У тој пећини Бог је дао живу воду извор, од које су пили радници приликом вађења камена. У овој пећини је немогуће ићи без видела пошто је огромна подземна величина. Ја сам у њој провео 30 минута путовања и није се мого наћи крај, у тој пећини су одржане неке тајне протестанске седнице. Над овом пећином лежи град Јерусалим.

КРСНИ МАНАСТИР: - Овај се манастир налазии југозападно од Јерусалима на 12 км. и зове се крсни зато што је ту растао кипарис од кога је направљен крст на коме је распет Господ Исус Христос. У једном одељењу лево од олтара налази се та рупа где је растао тај кипарис. За овај кипарис веле да га је посадио Лот синовац Аврамов (1 Пост.11,27). Оваква кипариса веле да су била три, и да их је Лот зале-

вао водом чак са Јордана. Кажу да је на овом месту био и дом Лотов. За овај манастир причају да су га зидали Грузини у 4-ом веку. На леви зид овог манастира обешена је стародревна чудотворна икона Пресвете Богородице.

МАНАСТИР СВ. СИМЕОНА БОГОПРИМЦА: - Овај се манастир налази у близини крсног манастира јужно од Јерусалима на 1 км. на једном висоравном месту. На овом месту био је дом Св. Симеона Богопримца. Богопримац се зове зато што је у храму Јерусалимском он први узео Бога за руке (Лк.2,25-36;). У овом манастиру налази се и гроб Св. Симеона Богопримца.

ВИТЛЕЈЕМ: - Град на југу од Јерусалима на 8 км. звао се и Ефрат (1Пост.35,19:Мих.5,2;). Равоам син Соломонов цар Јудин зида град Витлејем (2Лет..11,3 и 6;). У овај град долази праведни Јосип и Пресвета дева Марија из Назарета да се препишу, по наредби ћесара Августа сваки у свој град (Лк.2.1-5;). Пошто није било места у гостионици, они се склањају у пећини где су чобани затварали стадо (Лк.2,7;). И ту се роди Спаситељ Свети Господ Исус Христос (Мт.2,1и6; Лк.2,4и15;). И у овом храму Рождества Христовог, налази се пећина и место где се је Господ Исус Христос родио и где су биле јасле (Лк.2,7и16;). У овом манастиру има једно одељење у пећини, где је спавао Јосиф, и ту му се јавио анђео у сну да бежи са Исусом и матером његовом у Мисир, јер ће Ирод тражити дете да га погуби (Мт.2,13;). У овај манастир се налази и пећина блаженог Јеронима, који је преводио Свето Писмо са Грчког на латински језик. На 5 км. од Јерусалима на овом путу на десној страни налази се гроб Рахељин, жене Јаковљеве (1Пост.35,19;). Лево до пута налази се један бунар где су се мудраци одмарали кад су ишли у Витлејем.

ХЕВРОН И МАМВРИЈСКИ ДУБ: - Хеврон и Мамвријски дуб налазе се јужно од Јерусалима, Хеврон на 35 км а Дуб на 37 км. На овом путу прво се наиђе на манастир Св. Ђорђа, који се налази на 13 км. од Јерусалима десно од пута, до пута постоји једна озидана капија кроз коју се пролази и иде у овај манастир а који није удаљен од пута. У овом манастиру налазе се и вериге Св. Ђорђа. Лево одмах преко пута налазе се резервоари Језекија цара Јудина (2Краљ.18,17 и 20,20;). На 23 км. десно до пута види се једно узвишење озидано у виду водовода, ово је место где је Апостол Филип крстио Арапина, кад је Свети Апостол Филип путовао из Јерусалима за Газу (ДА.8,26-39;). На 35 км. од Јерусалима налази се Арабљанска варош:

ХЕВРОН: - Хеврон се први пут звао Киријат Арва (И.Нав.14,15;). Овај је град био одређен за уточиште Јудина (И.Нав.21,13; и 20,17;). У Хеврону има џамија у којој се налазе гробови: Аврама, Исака и Јакова. Ово је место купио Аврам за гробље од Ефрона сина Сарава за 400 сикола сребра кад је умрла Сара његова жена (1Пост.23,1-20), то се место звало „Макпела“ (1Пост.23,9;). Овде у Хеврону била је и прва

престоница цара Давида (2Сам.2,1-4;). Кад се прође од Хеврона ка Мавријском дубу, једним уским путем ограђеним зидом веле да је ту проговорила магарица Валамова, када је пошао Валаку да му прокуне непријатеље (Бр.22,21-36;). Кад се прође овај уски пут дође се код:

МАМВРИЈСКИ ДУБ: - Под овим дубом је Аврам угостио Св. Тројицу, која се јавила у лицу три Анђела, кад су пошли да униште Содом и Гомор (1Пост.18,1—15;). Овде се Аврам насељује из Месопотамије (1Пост.13,18 и 24,10;). Више од овог дуба налази се руски манастир „Света Тројица" са три олтара од којих је један посвећен Св. Тројици, други Праоцима и трећи Св. Николи. Околина овог манастира је својина Руса као и Мавријски дуб.

ЈЕЛЕОНСКА ИЛИ МАСЛИНОВА ГОРА: - Источно од Јерусалима на 12 км. налази се Јелеонска или Маслинова гора. Преко ове горе бежи цар Давид од свог сина Авесалома (2Сам.15,30;). На овој гори подигао је син Соломон цар Израиљев Астарати гаду Сидонску и Хамо у гаду Моавском и Мелному гаду синова Амонових; цар Јосије заповеди Хелкији поглавару свештеничком да се све висине обору (2Краљ.23;4,13-20;). Преко ове горе долази Господ Исус Христос у Јерусалим (Мт.21,1; Мк.11,1; Лк.19,29;). Кад је Господ Исус Христос изашао из Јерусалима и пошао на ову гору он баци поглед на Јерусалим и прориче разарање његово (Мт.24,3;Мк.13,3;). Дању Господ Исус Христос учи у цркви у Јерусалиму а ноћу излази и ноћи на гору маслинску (Лк.21,37;). На Јелеонској гори било и Вазнесење Господње на небо (Мк.16,19; Лк.24,50-53; ДА 1,9-12;). На овој гори налази се Пречиста стопа Господња одакле је отишао на небо. На овој стопи био је некада подигнут величанствен храм, али Турци су то срушили и подигли на том месту један мечет Турски. Овде се плаћа по један Палестински грош од особе, ко уђе у овај мечет да се поклони и пољуби Свету Стопу. На Јелеонској гори налази се Руски женски манастир Вазнесења Господњег, код тога манастира на улазна врата једне мале капеле, налази се место где је била сахрањена глава Св. Јована Крститеља (Охр. пролог 24 фебр.). Овде има и музеј из старих времена пре Христа. На истом брду, лево од стопе Вазнесења и овог манастира налази се:

МАЛА ГАЛИЛЕЈА: - У овој Галилеји се је јавио Господ Исус Христос Апостолима после Васкрса (Мт.28,7-20; Мк.14,28 и 16,7; Лк.24,36-49; Јн.20,19-26;). Где је било ово јављање Господње постоји један мали храмчић не озидани а поред саме Патријархове летње резиденције има већи храм где се је јавио Господ Исус Христос после 8 дана кад је и Тома био ту (Јн.20,26;). У овом маслињаку на јужној страни налази се храм где је Анђео јавио Пресветој Богородици да ће умрети кроз три дана и даје јој Анђео палмову гранчицу (Охр. пролог 15 Авг.). Кад је Пресвета Богородица била на молитви и клечећи правила поклоне, онда се и саме маслине савијале земљи а када се Пресвета усправљала и маслинке се усправљале. У овај храм на десном зиду постоји велика

школа која показује Свирепство Јевреја над Господом Исусом. Са овог места најбоље се посматра Јерусалим.

ЈОРДАН И МРТВО МОРЕ: - Јордан и Мртво море налазе се источно од Јерусалима на 50 км. и путује се аутобусима. Кад се пође из Јерусалима наиђе се прво на јеванђељско село које се зове:

ВИТАНИЈА АРАПСКИ „ЛАЗАРИЈА“: - Витанија се налази на 5 км. од Јерусалима, изнад пута у Витанији, Господ Исус долази у кући Марије и Марте сестре Лазареве (Лк.10,28-42;). У Витанији Господ Исус Васкрсава Лазара (Јн.11,1-45;). Овде у Витанији у кући Симона губавог приступа жена Марија и полива миром Господа Исуса (Мт.26,6; Мк.14,3; Јн.12,1-3;). У ово село Господ Исус Христос враћа се из Јерусалима ноћи у њему и проклиње смокву (Мт.21,17-21; Мк.11,20-27;). Овде више пута недалеко налази се Лазарев гроб као и дом Марте и Марије сестре његове где је Господ ноћио. Одавде се продужава даље и кад се дође на 8 к.м. лево од пута на потоку види се :

ИЗВОР АПОСТОЛСКИ: - Овај се извор зове Апостолски зато што су се Св. Апостоли одмарали кад су од Јордана у Јерусалим.

ГОСТИОНИЦА САМАРЈАНИНА: - Ова се гостиона - барака налази на 19 к.м. о овој крчми је Господ Исус говорио кад је казао причу о милостивом Самарјанину (Лк.10,25-37;). На 27 км. на овом путу лево од пута постоји табла која показује надморску висину од те табле до Мртвог мора путује се испод испод морске површине око 200 мет. Кад се дође на 37 км. онда поклоници продужавају за Мртво море а друм иде лево у Јерихон. Код Мртвог мора су били велики градови Содом и Гомор. које је градове Господ уништио због њиховог безакоња а само спасао Лота (1Пост.18,16-33 и 19,1-29;). Кад се прође на север уз Јордан од Мртвог мора, посећује се:

МАНАСТИР СВ. ГЕРАСИМА: - Овај обитељ основао је овај угодник Божји Герасим у којој је имао око 70 монаха. Он је поставио у овом ман. нарочити устав по коме су монаси 5 дана проводили у својим ћелијама плетући кошнице и рогозине, нису смели никад ложити огањ по ћелијама 5 дана, јели су само по мало суха леба и урме; монаси су морали држати своје ћелије отворене тако да би сваки могао узети што би хтео из њихових ћелија. Суботом и недељом сабирали су се у манастирску цркву и имали заједничку трпезу са варивом и мало вина у славу Божју. Тада би сваки монах морао донети оно што је израдио за оних 5 дана и стављао Игуману код ногу, сваки је монах имао по једну хаљину. Св. Герасим је био пример свима, уз часни пост није јео ништа осим што се причешћивао. Једном виде лава где риче од бола јер му беше трн у нози. Герасим приђе прекрсти се и извади трн из ноге. Лав се тако укроти да је дошао са старцем у манастир и ту остао до смрти старчеве а кад старац умре и он лав свисне од бола за њим. Овај лав је чувао и манастирског магарца, једном лопови украду магарца и он се врати без магарца у манастир, кад су видели да магарца нема помисли-

ли су на лава да га није појео, и почели су лава злостављати, лаву је то било тешко и једном приликом спази свог магарца кога је чувао појури к човеку узме магарца из руке и доведе у манастир, на северна врата код олтара овог манастира види се ова слика лава и магарца. Свети Герасим се упокојио 475 год. и пређе у вечну радост Господа свога (Охр. пролог 4 март). У овоме манастиру има неколико старо заветних на олтару близу земље. Од овог манастира кад се крене напред дође се у манастир:

СВЕТОГ ЈОВАНА ПРЕТЕЧЕ: - Горњи део овог храма је срушен од земљотреса. Код овог манастира поклоници обично ручају и одмарају се после купања у Јордану. Од овог манастира пође се на исток око 200 метара и дође се на Свету реку

ЈОРДАН: - Исус Навин преводи Израиљски народ преко Јордана не оквасивши ноге (И.Нав.3,1-17;). Израељци постављају 12 каменова за спомен и овај чудан прелаз преко Јордана (ИНав.4,1-19;). Свети Илија пророк Божји путује са Јелисејем и својим плаштем раздељује Јордан (2Краљ.2,7-8;). Опет Јелисије плаштом Илијиним раздељује Јордан приликом повратка (2Краљ.2,13-14;). У Јордан се исцељује Неман војвода цара Сирског окупавши се седам пута по речи Јелисејевој (2Краљ.5,10 и 14;). Овде на Јордану је Свети Јован Крститељ крштавао људе ту је и Господа Исуса Христа крстио, ту се је небо отворило и чуо се глас с неба: „...Ово је мој син љубазни који је по мојој вољи њега послушајте...“ Овде се је показала Св.Тројица, Бог Отац говори, Бог син у виду човека крштава се у води, и Бог Дух Свети у виду голуба лебди над главом Исусовом. О крштењу Исусовом читај (Мт.3,13-17; Мк.1,9-11; Лк.3,21-22; Јн.1,28-36;). Код овог места где је Господ крштен зове се Витавара (Јн.1,28;). Преко Јордана налази се земља Моавска (Бр.31,12). Овде у Јордану се и поклоници купају са необученим новим вешом кога чувају за укоп. Од Јордана приликом повратка у Јерусалим свраћа се у:

ЈЕРИХОН: - Јерихон се налази источно од Јерусалима када се иде за Јордан на 40 км. од Јерусалима. Спрам Јерихона преко Јордана је земља Моавска, гора Аваримска и гора Навав, дотле је рекао Господ Мојсију да дође и види земљу обећану и ту да умре (Понз.32,48-52;). Исус Навин шаље уходе да виде земљу и Јерихон, они долазе код Раве курве, цар Јерихонски шаље потеру по људе а Рава курва их спасава и крије на крову куће под лане трвен (И.Нав.2,1-24;). Исус Навин опсађује Јерихон, обилазе га свештеници седам пута са ковчегом завета, Раву курву и њен дом спасавају, а остали град спаљују огњем (И. Нав.6,1-27; Јевр.11,30-31;). Исусу Навину се појављује Анђео Божји код Јерихона (ИНав.5,13-15;). Цар Давид шаље слуге своје к Ануну цару синова Амонових овај их по наговору његових кнезова обрија и реже им хаљине враћа их цару Давиду осрамоћене Цар Давид наређује им да седе овде у Јерихон док им браде порасту (2Сам.10,1-7;1Лет.19,1-8;).

Хил Ветиљанин сазида Јерихон на Авирону првенцу својему за време Ахава цара Израиљског (1Краљ.16,29 и 34;). У Јерихону долази Господ Исус Христос и исцељује два слепца од којих један Вартимеј син Тимејев (Мт.20,29-34; Мк.10,46-52; Лк.18,35-43;). Овде у Јерихону Захеј старешина царинички, жели да види Господа Исуса Христа пење се на дуд и буде позван од Господа да иде у његову кућу (Лк.19,1-10;).

ЈЕЛИСЕЈЕВ ИЗВОР: - Изнад Јерихона на неколико стотине метара кад се прође ка гори Искушења налази се овај извор резервоар. Ова је вода била горка, на молбу грађана пророк Јелисеј је обраћа у слатку. Пророк Јелисеј заповеда грађанима да донесу нов котао и у њему соли они доносе Јелисеј долази на овај извор баца у њега соли и исцељује воду (2Краљ.2,19-22;).

ГОРА ИСКУШЕЊА: - Више овог извора на 2-3 км. налази се високо кршевито брдо, које се зове Гора Искушења. Посред овог брда постоји уз саму стену прилепљен манастирчић са доста ћелија, где је Господ Исус Христос седео кад га је ђаво кушао после крштења на Јордану. Испод самог престола, налази се тај камен где је Господ седео и постио четрдесет дана не једући ништа. Овде долази ђаво и куша Господа Исуса Христа нуди му да претвори камен у хлеб да не трпи гладан. Господ га убеђује речима из Св. Писма да не живи човек само о хлебу но и од сваке речи које излазе из уста Божјих, затим га одводи у Свети град и поставља на врх цркве и наређу је му да скочи доле ђаво се служи речима из Светог писма и вели му: „јер ће Анђелима наредити за тебе и узећете на руке да где не запнеш за камен ногом својом. Господ му и ту даје одговор и вели: Али и то споји написано: немој кушати Господа Бога својега. После овог кушање одводи га ђаво на гору врло високу и показује му сва царства овога свијета и славу њихову, и вели му: Све ово даћу теби ако паднеш и поклониш ми се. Тада рече њему Исус: иди од мене сотоно, јер стоји написано: Господу Богу својем поклањај се и њему јединном служи и тада га ђаво напусти и Анђели приступају и служе му (Мт.4,1-11; Мк.1,12-13; Лк.4,1-13;). После посете овога места враћају се поклоници у Јерусалим на конак.

ГОРЊА ИЛИ АИН КАРИМ: - Мала Арабљанска варош Горња, налази се јужно од Јерусалима на 5 км. даљине од Јерусалима. Овде у Горњој живели су родитељи Светог Јована Крститеља Захарије и Јелисавета. Овде је и место рођења Св. Јована Крститеља. Овде долази Пресвета Богородица код своје тетке Јелисавете, после јављања Анђела Гаврила Пресветој Богородици у Назарету. Пресвета Богородица путује из Назарета до Јерусалима 140 км. и од Јерусалима до Горње 5, свега 145 км. Ту се сусреће са Јелисаветом честитају Маријин поздрав и славопој (Лк.1,39-56;). На том месту подигнут је храм Руски женски манастир са натписом на вратима овога храма: „ Иткуду мнје сије да приде мати Господа мојега ко мнје“ (Лк.1,43;). У овом храму десно налази се целивајући камен донесен од места где је Св. Јован Крститељ

стао, када је први пут почео проповед народу, натпис на камену гласи „ Сеј камен јест на каторијстал Св. Јован Крститељ када сказал первоје слово народу". У овај манастир свечано се носи Литија са Иконом Пресвете Богородице из Јерусалима у овај манастир 3 априла сваке године у име сусрета Јелисавете са Богородицом и ту та Богородичина икона остаје три месеца.

НАЗАРЕТ - КАПЕРНАУМ: - Назарет се налази северно од Јерусалима на 140 км. на овоме путу кад се пође из Јерусалима на 5-ом км. десно од пута види се на једном брежуљку неке развалине, те развалине показују место рођења цара Саула (1Сам.15,1; 1Лет.8,23;)

БИРЕ СЕЛО: - Ово се село налази на 16 км. од Јерусалима, ово село показује одакле се је вратила Пресвета Богородица са Јосифом кад су били у Јерусалиму на пасху, код овог села су видели да нема Исуса и тражили га по родбини и знанцима пошто га нема они се одавде враћају у Јерусалим и нашли га у храму међу учитељима где их служи и пита (Лк.2,41-50;).

ГОВА СЕЛО: - На 22 км. налази се ово село „Гова" овде су ратовали Израиљци са Филистејима, овде Сивехеј Хусачанин убија Софа који је био од синова Рафајевих, после одмах Елханан Витлејемац убија брата Голијата Гетејинца, којему је копљача била као вратило (2Сам.21,18-19;).

ГОРА ГАРИЗИН И ЕВАЛ: - Ове две горе налазе се лево изнад пута на 62 км. кад се дође из Самарију, прво се брдо зове Гаризин а преко потока зове се Евал. Мојсеј слуга Господњи и вођа народа Израељског пред своју смрт заповеди Исусу Навину, кад освоји ту земљу да изрече благослов на гори Гаризину, а проклетство на гори Евалу (Понз.11,29-30; 27,12-26;). Исус Навин долази са Израељским народом на ова два брда и чита књигу благослова и проклетства (И.Нав.8,33-35; Понз. 28,1-68;) Код ова два брда је :

СИХЕМ: - Ту су синови Јаковљеви пасли своје стадо, овде их тражи Јосиф који долази из долине Хевронске али их ту не налази већ иде у Дотајиму и тамо их налази (Пост.37,121-17;). Овде у Сихему је био збор Исуса Навина (И.Нав.24,1-25;) ту им поставља уредбе и законе. Овде у Сихему Израиљци сахрањују кости Јосифове које су пренели из Ми-сира (И.Нав.24,32)

СТУДЕНАЦ ЈАКОВЉЕВ. - На 64 км. налази се овај студенац - бунар Јаковљев, овај је бунар дубок 33 метара а широк 3 метра доле при крају. На овом бунару долази Господ Исус Христос из Јудеје у Самарију око подне, ту долази жена Самарјанка да захвати воду и започиње разговор о живој води и о молитви на гори. Исус Христос јој открива да је имала пет мужева и сада кога има није јој муж. Чувши жена ове речи назива га пророком, после разговора она оставља судове и иде у град Сихар и јавља грађанима о Исусу. Овде Господ Исус Христос за-

поведа ученицима својим, да подигну очи своје и да виде како су њиве већ жуте за жетву (Јн.4,1-43;).

СЕВАСТИЈА: - Овај се град налази на 78 км. на једном брду десно од главног друма, на ком месту је подигао цар Ирод Антипа (син старог Ирода убице деце Витлејемских) храм у част Императора, зашто му Октавијан подари Итурију где Ирод подиже град Панеју. На овом месту је био и двор цара Ирода који беше отерао своју законити жену а узе себи за жену Иродијаду жену свога брата Филипа који беше још у животу. Против овог безакоња уста Јован Крститељ и силно изобличи Ирода. Ирод га зато баци у тамницу. За време једног пира - гозбе у свом двору овде у Севастији Галилејској играше пред гостима Саломија ћерка Иродијадина и Филипова пијана. Ирод занесен том игром обећа играчици дати што год буде од њега искала, ма то било и половина царства. Наговорена од своје мајке Саломија заиска главу Јована Крститеља. Ирод нареди те одмах посекоше Јована у тамници, и донесоше главу његову на тањиру. Ученици Јованови ноћу узеше тело свога учитеља и часно сахранише, а Иродијада избоде иглом језик Јованов, а главу закопа на неко нечисто место. Али убрзо постиже казна ову групу злотвора. Кнез Арета да опере част своје ћерке, удари с војском на Ирода и потуче га до ноге. Поражени Ирод би осуђен од стране ћесара римског Калигуле на прогонство најпре у Галију а по том у Шпанију. Као изгнаници Ирод и Иродијада живеше у беди и пониженњу, док се земља не отвори и прогута их. А Саломија погибе злом смрћу на реци Сикарису (Сули). Смрт Светог Јована догодила се пред Пасху, а празновање 26 августа установљено је због тога што је тога дана освећена црква коју подигоше на гробу његовом овде у Севастији цар Константин и царица Јелена. У овој цркви положене су и мошти ученика Јованових: Јелисеја и Авдије (Охр.пролог 29 август), Мт.14,1-12; Мк.6,14-29; Лк.9,7-9;) Овде се сада на том месту виде само неке рушевине. Св. четрдесет мученика у Севастији (Охр. пролог 9 март).

БИР ЈУСЕФ: - Арапско село које се на Арапском језику овако зове, налази се на 105 км. од Јерусалима, овде десно од пута постоји нека јама у којој је био бачен Јосиф од своје браће, а затим га продали Медијамским трговцима, који га одводе у Мисир (Пост.37,12-28;).

ДЕСЕТ ПРОКАЖЕНИХ СЕЛА: - У овој околини било је то село а може бити и данас постоји но се тачно не зна; Господ Исус Христос путује из Галилеје преко Самарије сретају га 10 губавих људи који стају из далека и вичу: Исусе учитељу помилуј нас! Господ Исус Христос им заповеда да се покажу свештеницима а очи идући путем очистише се. Један од њих који је био Самарјанин враћа се, пада пред Исуса и даје хвалу свом исцељитељу а они девет нису се вратили да захвале своме исцељитељу Богу (Лк.17,11-19;). И данас постоје овако неблагодарни синови и кћери.

ЦЕНИН: - Арабљанска муслиманска варош, која се налази на 110 км. од Јерусалима у Галилеји. Овде поклоници одмарају и ручају.

ПАЛФОРИЈА: - Јеврејска нова варош налази се на 128 км. од Јерусалима. Овде и у околини виде се лепа села где су насељени сами Јевреји из Европе, то су њихове колоније које су заузеле најбогатије равнице Галилеје. Од ове вароши овај пут иде право за Назарет и други се креће одмах за Тавор. Одавде ако се одвоје путници десно за Тавор проћи ће испод села - град који се зове:

ГРАД НАИН: - Овај град или боље рећи село налази се на 135 км. десно од пута на путу за Тавор а испред брда Ермонских. Господ Исус Христос долази са ученицима својим у овај град, и на капији га сусреће пратња младића мртваца, а сина јединца једне удовице и ту га Господ Исус Христос својом Божанском силом васкрсава (Лк.7,11-17;). Изнад овог града веле да је гора Ермон коју је опевао цар Давид у псалмима (Пс.89.13;). Од овог друма а од горе речене километраже иде се лево узаном путањом преко поља која су засејана усевима и пење се на брдо Тавор.

ТАВОР: - Тавор гора или брдо је један прилично висок вис поврх покривен ситном шумом, налази се спрам Назарета десно а од прилике 140 км. од Јерусалима, пошто до Назарета има оволико. На ову гору Тавор долази Господ Исус Христос са своја три ученика Петром, Јованом и Јаковом, овде се Преображава пред њим и од једаред се лице његово засија као сунце а хаљине његове постају беле као снег. На његов позив указују се старозаветни Мојсије и Илија који говораху с њим. Апостол Павле одговарајући рече Исису: Господе! добро нам је овде бити: ако хоћеш да начинимо овде три сјенице: теби једну, а Мојсију једну, а једну Илији. Док Петар овако говораше облик сјајан заклања их и чује се глас из облака: Ово је син мој љубезни који је по мојој вољи њега послушајте. Чувши ученици овај глас падају ничице и плаше се врло. Господ Исус приступа њима дохвата им се и говори им: устаните и не бојте се, а они подигнувши очи своје никога не видеше до Исуса самог (Мт.17,1-13; Мк.9,2-13; Лк.9,28-37;). Својим преображењем Господ Исус Христос је доказао ученицима и нама: Да је он Бог а не човек зато се и лице његово засијало као Сунце, а хаљине његове постале беле као снег. О његовом Божанству тврди и онај глас на Јордану при крштењу па ево и овде из облака сјајног. Уверио је Апостоле а и нас уверава: Да су у Богу сви живи, зато на његов позив и долазе старозаветни Мојсије и Илија и разговарају чак са њим, а Апостоли то гледају и слушају да би доцније били очевидни сведоци о овоме догађају. Зато им Господ Исус Христос и брани да о Преображају његовом не причају ником, док не пострада у Јерусалиму од руке људскę и не Васкрсне тако да би заслепљене Јеврејске старешине и књижевнике застидели и лакше привели Христу. Силазећи Господ Исус Христос са ове горе долази к маси народа, из те масе народа долази човек ка Исусу и моли га

да му исцели сина кога ђаво мучи. Господ га исцељује својом Божанском влашћу а Апостоле кори за неверство па их онда учи да се тај рад изгони са молитвама и постом, такво дејство има молитва и пост да се и духови нечисти прогоне (Мт.17,14-21; Мк9,14-29; Лк.9,37-42;). Од Тавора кад се сиђе и пође за Назарет лево од Тавора излази се на прави друм који иде из Јерусалима преко Јеврејске вароши Палферије за Назарет. На 138 км. десно од пута баци се поглед не на првом него на другом брду где се виде као неке рушевине, та се гора зове

ГОРА НИЗВЕРЖЕНИЈА: - Господ Исус Христос када је дошао у Назарет после неког времена са крштења на Јордану. Он улази у зборницу у дан суботњи узима књигу и чита пророка Исајију, задивљује слушаоце а они се саблажњавају о њему. Он их укорева са женом удовицом у Сарепти Сидонској за време Илијино: Сви у зборници чувши укор пуне се гњева и изводе га врх ове горе, и хоће да га баце од врха њиховог града који је био на овој гори. Али он пролази између њих и одлази (Лк.4,16-30;).

НАЗАРЕТ: - На 140 км. од Јерусалима налази се овај свети град Назарет. Пресвета Дева Марија када је навршила 12 година у Јерусалимском храму, Она је предата на чување њеном рођаку Јосифу из Назарета под видом обручења. Овде јој се јавља Анђео Гаврило, јавља јој благу вест да ће родити Исуса који ће се звати син Највишега. Пресвета Дева зачуђено пита Анђела: како ће то бити кад ја не знам за мужа? И одговарајући Анђео рече јој: Дух Свети доћи ће до тебе и сила највишега осјениће те; и зато оно што ће се родити биће свето и назваће се син Божји (Лк.1,26-38;). На овом месту где се јавио Анђео Гаврило Пресветој Деви Марији постоји храм Благовештења. У овом храму има бунар испод самог престола који се зове Богородичин. И пред овим храмом на чаршији има јака чесма која се зове Богородичина јер је одатле носила воду у дом Јосифов. У Назарету има кујна која се зове Богородичина а у виду неке пећине где је Пресвета Богородица спремала јело кад је била код Јосифа. Јосиф и Марија после јављања Анђела Гаврила иду из Назарета у Витлејем град Давидов да се препишу по наредби ћесара Августа (Лк.2,1-5;). Јосиф и Пресвета Богомајка враћају се са Исусом из Мисира, када су били побегли од цара Ирода, и настанују се у Назарет.(Мт.2,23;) После обрезања Господа Исуса Христа у Јерусалимски храм враћа се Света Фамилија у свој град Назарет (Лк.2,39;). Одавде родитељи његови иду сваке године у Јерусалим о празнику Пасхе (Лк.2,41;). Апостол Филип вели Натанилу: „за кога Мојсије у закону писа и прорица: нађосмо Исуса сина Јосифовог из Назарета (Јн.1,45-46; Понз.18,18;). Господ Исус Христос долази из Назарета на Јордан да га Јован крсти (Мк.1,9;). У Назарету има католички храм који је подигнут на месту где је била дрводеља Јосифа, где је Исус провео до 30 године (Мт.13,55; Мк.6,3;). После крштења на Јордану и кушања на гори Искушења, Господ Исус Христос се враћа назад у На-

зарет улази у зборницу у дан суботњи и устаје да чита (Лк.4,14-17;). Овде Господ Исус Христос вели народу; да нигде није пророк без части до на постојбини својој (Мт.13,57; Мк.6,4; Лок.4,24; Јн.4,44;).

КАНА ГАЛИЛЕЈСКА: - После Назарета на 150 км. од Јерусалима налази се Кана Галилејска у једном лепом пределу. Овде у Кани Галилејској био је позван Господ Исус Христос на свадбу. Одлази на свадбу са својом мајком и ученицима. Пошто је вино било нестало на свадби, Господ заповеди слугама да донесу воде и налију пет камених судова који хватају по 20-30 лит. воде и ту воду претвара Господ у вино, благосиља брак и показује прво чудо по чему га верују ученици његови (Јн.2,1-12;). На овом месту где је био тај дан, сада постоји храм. У томе храму има два камена суда у којима је Господ претворио воду у вино. Из ове Кане Галилејске био је и Апостол Симон Кананит (Мт.10,4;) као и Апостол Натанило (Јн.21,2;).

ТРГАЊЕ КЛАСЈА У СУБОТУ: - Ово се место налази на 160 - 163 км. од Јерусалима после Кане Галилејске. Ово је једна косоравна страна засејана усевима. Ту кроз то поље пролази Господ Исус Христос са својим ученицима у суботу, Апостоли будући гладни од пута почеху тргати класје од жита и да га трљају рукама и да једу, но фарисеји укореваху Господа за Апостоле зашто чине у суботу што не ваља чинити а Господ им одмах одговори! Нијесте ли читали шта учини Давид кад огладне, он и који бијаху са њим. (Мт.12,1-8; Мк.2,23-28; 1Сам.21,6;).

ГОРА БЛАЖЕНСТВА: - После места тргања класја у суботу на 164 км. од Јерусалима лево близу пута, види се један мали брежуљак у виду двогрбе камиле, то се место зове Гора Блаженства. На овом брежуљку Господ Исус Христос долази са Апостолима и народом многим од мора Галилејског (Мт.4,18-25;) и почиње своју беседу о девет блаженства на име: Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско; Благо онима који плачу, јер ће се утешити; Благо кроткима, јер ће наследити земљу; Благо гладнима и жеднима правде, јер ће се наситити; Благо милостивима, јер ће бити помиловани; Благо онима који су чиста срца, јер ће Бога видети; Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божји назвати; Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско; Благо вама ако вас узасрамоте и успрогоне и реку на вас свакојаке ријечи лажући, мене ради. Радујте се и веселите се, јер је велика плата ваша на небесима, јер су тако прогонили пророке прије вас итд. (Мт.5,1-48; 6,1-34; и 7,1-29; Лк.6,17-49;). Од ове горе Господ Исус силази и иде у Капернаум (Мт.8,1-5;).

МЕСТО НАХРАЊЕЊА 5000 ЉУДИ СА 5 ХЛЕБОВА И 2 РИБЕ: - На 167 км од Јерусалима одмах испод горе Блаженства лево до пута налази се ово место. Овде је лепа равница засејана усевима. Овде Господ Исус Христос долази од мора Галилејског (Мт.14,13-14; 15,29-30; Мк.6,32-34;). Господ Исус Христос заповеда народу да поседа по трави на гомиле - групе, узима оних 5 хлебова и 2 рибе, својим погледом на

небо, даје благослов на ове хлебове и рибе и сви једу од тога хлеба и претиче им дванаест котарица пуних комада (Мт.14,13-21; Мк.6,30-44;). Од овог места се иде наниже, на 171 км. до пута види се опет онаква табла као она на путу за Јордан где показује надморску површину. Од ове тачке спушта се наниже ка Тиверијади која се већ види.

ТИВЕРИЈАДА: - Ова се варош налази на 173 км. од Јерусалима, југозападно на самој обали Галилејског језера или мора. Тиверијада је била престоница Галилеје, њу је основао Ирод Антипа 17 те год. по Христу, у част цара Тиверија. Господ Исус Христос путује по мору Галилејском и долази у овај град (Јн.6,1;). Овде на југоисточној страни града на самој обали налази се храм посвећен 12 Апостолима. Ова је варош доста прљава и нечиста, узане улице.

ТИВЕРИЈАДСКО МОРЕ: - (Јн.21,1;) Галилејско море (Мт.4,18; Мк. 7,31;) Генисаретско језеро (Лк.5,1; Јн.21 наслов;). Ово море или језеро носи три имена као што показује горњи наслов, тако су га Еванђелисти описали, дугачко је 21 км. а широко 12 км. Облика крушкастог лежи на 194 метара испод морске површине, кроз њега протиче света река Јордан и продужује даље за Мртво море. Овде је некад био трговачки центар целе Палестине. На његовој обали Господ Исус Христос долази после кушања на гори у Капернаум а из Капернаума на обали овог језера и позива прве своје ученике (Мт.4,18-22; Мк.1,16-20; Лк.5,1-11;). Господ Исус Христос усисава буру на њему. Кад је пошао у околину Гадаринску (Мт.8,23-27; Мк.4,35-41; Лк.8,22-25;). На овом мору Господ Исус улази у Симонову лађу и чудесно лови рибу по заповести Господњој (Лк.5,3-10;). Преко овог мора Господ Исус Христос иде у земљу Гадаринску која је источно од овог језера и тамо исцељује бесомучног изгони из њега легион ђавола (Мт.8,28-34; Мк.5,1-21; Лк.6,29-39;). По овом мору Господ Исус Христос путује без лађе и помаже Петру који због сујеверја тоне (Мт.14,24-33;). После Васкрса Господ Исус Христос се јавља ученицима на овом мору Симону Петру, Томи, Натанијилу, Синовима Заведејевим и још другој двојици ученика (Јн.21,1-25).

ДАЛМАНУТА: - Село између Тиверијаде и Магдале које сада не постоји. У ово село Господ Исус Христос долази после нахрањивања 5000 људи на гори, фарисеји се препиру са њиме и ишту знак са неба (Мк.8,1013;).

МАГДАЛА: - Ово се место налази на обали језера Генисаретског, северно од Тиверијаде на 177 км. од Јерусалима. Господ Иисус Христос долази у њене пределе (Мт.15,39;). Овде је живела Марија Магдалена (Мт.28,1; Мк.16,1; Јн.20,1;) којој се Господ јавља после Васкрса. Из ове Марије Магдалене Господ је истерао седам ђавола (Мк.16,9; Лк.8,2;). Овде се налази Руска башта где је био дом Марије Магдалене. Овде поклоници обично ноће и купају се у ово језеро.

ВИТСАИДА ЗАПАДНА: - Ово се место налази на обали Генисаретског језера, северозападно од Тиверијаде где се одваја пут за Дамаски

Капернаум на неколико километара од Магдале. Овде Господ Исус Христос долази, ту му доводе слепа човека и моле га да им допусти да се само дотакну њега, Господ га узима за руку и изводи из села напоље, пљује му у очи и меће руке на њега и пита види ли што, а он прогледавши вели: видим људе где иду као дрва. По том опет му меће руке на очи и вели му да прогледа, и исцели се (Мк.8,22;-26;). Ово је место рођења Апостола Андреје, Петра и Филипа а вероватно и синова Заведејевих Јована и Јакова (Јн.1,44; 12; 21;). Овде Гопод исцељује Петрову ташту у дом Симонов (Мт.8,14; Мк.1,29; Лк.4,38).

ВИТСАИДА ЈУЛИЈАНА: - Град на североисточној страни Галилејског мора, при утоку Јордана у ово море. Подиго га је четворовласник Филип у част Јулије, ћери Императора Августа. Господ Исус се удаљава у пустињу близу овог града (Мт.14,13; Мк.6,32; Лк.9,10;). Подигнута је у броју градова, чије становнике Господ укорава за нераскајаност (Мт.11,21; Лк.10,13;). Пошто је ова Витсаида позади Капернаума, то ретко буде посећена од стране поклоника пошто нема шта да види јер је пропао по речи Господњој.

КАПЕРНАУМ: - Град који се налази на око 190 км. од Јерусалима одмах позади Витсаиде западне. У овом граду Господ Исус Христос долази после крштења на Јордану настањује се у њему пошто оставља Назарет (Мт.4,13; Мк.1,21; Лк.431;). Господ Исус Христос га назива својим градом (Мт.9,1;). Мати Исусова и браћа његова долазе овамо заједно (Јн.2,12;). Овде је Господ Исус Христос излечио капетановог слугу (Мт.6,5; Лк.7,1;). Овај капетан је направио Јевејима зборницу у Капернауму зато и моле Исуса да му исцели слугу (Лк.7,5;). Овде у Капернауму Господ исцељује узетог кога су носила четворо на одру и провалили кров од куће да би могли спустити болесника пред Исуса (Мт.9,1-8; Мк.2,3-12;Лк.5,18-26;). Господ Исус Христос долази у Капернаум учи их у суботу; овде у зборници исцељује човека с нечистим духом (Лк.4,31-37). Господ Исус Христос у Капернауму наређује Петру, да ухвати рибу у којој ће наћи статир (2.83 дин) да плати порезу за њих обадвоје (Мт.17,24). Овде тога часа приступају ученици к Исусу и питају ко је највећи у царству небеском. Господ Исус дозива дете и показује његову скромност и безазленост и вели: да неће нико ући у царство Небеско ако се не понизи као дете. (Мт.18,1-5; Мк.9,33-37;Лк.9,46-50;). Овде Господ Исус говори о саблазни, о моћи Апостолских свеза о опраштању и исказује причу о великом дужнику (Мт.16,6-35;Лк.17,1-2-4;) Господ Исус Христос долази у Капернаум на чудесан начин, како Господ иде по мору, долази у зборницу и говори о себи као о хлебу живота и примању његовог тела и крви, Петрова исповест (Јн.6,17-69;). Овде Господ Исус Христос назива Јуду Искариотског ђаволом (Јн.6,70-71;). У околини Капернаума Господ Исус Христос исцељује Јаирову ћерку и жену која болује 18 год. од излива крви (Мт.9,18-26; Мк.5,22-43; Лк.8,41-56;). Поред оволиких чуда Господњих у Капер-на-

уму и околини ипак су Господа назвали Велзевулом кнезом ђаволским (Мт.9,34;12,24;Мк.3,22; Лк.11,15;) и нису га познали као Спаситеља Света кога су очекивали. Зато Господ Исус Христос отвара своја Божанска уста и виче противу градова: „Тешко теби Хоразиме! Тешко теби Витсаидо! Јер да су у Тиру и Сидону била чудеса, која су била у вама, давно би се у врећи и пепелу покајали. Али вам кажем Тиру и Сидону лакше ће бити у дан Страшног Суда него ли вама. И ти Капернауме! који си се до небеса подигао до пакла ћеш пропасти, јер да су у Содому била чудеса што су у теби била, остао би до данашњег дана. Али вам кажем да ће земљи Содомској лакше бити у дане страшног суда него теби“ (Мт.11,20-24; Лк.10,13-16;). Ово се је доцније безусловно све испунило. Данас се не познаје ни место где је био Хоразин, Витсаида и Капернаум. Западно од Витсаиде и Капернаума био је Хоразин у близини. Вероватно да је Господ Исус Христос и у њему чинио чуда и нису му поверовали, зато је и њега проклео. Овде у Капернауму има само један католички манастир. Ту се раскопавају јеврејске синагоге-зборнице (Мт.12,9; Мк.3,1; Лк.6,6 и 7,5;). Где су биле ове синагоге-зборнице данас откопавају велике мермерне стубове, лепо украшене у оној доброј изради. Са овим путем завршавају поклоници, сва приступачна и знатна места Старог и Новог Завета. Одавде је повратак за Јерусалим.

МАНАСТИР СВ. САВЕ ОСВЕЋЕНОГ: - Овај се манастир налази источно од Јерусалима у правцу ка Мртвом Мору. За овај манастир поклоници путују на магарцима преко три сата. Путује се Јосафатовом долином па онда званим Огњеним потоком. После овога потока путује се преко кршевитих безводних пустара до самог манастира. Овај манастир посећују већином мушкарци, а жене ретко пошто је женскињама забрањен приступ у манастиру, већ морају са стране посматрати овај манастир и ноћити изван авлија овог манастира у манастирску ћелију. Овај се манастир налази у једном каменитом кршу поред једног безводног потока. Овај манастир је основао и подиго Св.Сава Освећени (Охр. пролог 5 дец.) У овом манастиру има чудотворна урма коју је посадио Св. Сава Освећени, једина урма која рађа урме без коштице. Ове урме употребљавају супрузи који немају деце. У једном одељењу овог манастира налазе се главе - костура мученика које су посекли Персијанци кад су освојили овај манастир. У овом манастиру постоји икона Св. Саве Освећеног стара 1050 год. постоји и пештер где је живео Св. Сава. У овом манастиру постоји и гроб Св. Јована Дамаскина. На подножју манастира у једном подруму налази се извор Св. Саве Освећеног. Причају калуђери овог манастира да се је Св. Сава Освећени са братијом молио три дана и три ноћи без престанка док му је Бог даривао ту воду, пошто је ово место безводно. Од овог извора до улазне манастирске капије путује се степеницама којих има 218. Овај манастир посетио је и наш Св. Сава Немањић у два маха, и овде добио епископ-

ску патарицу Св. Саве Освећеног. По његовом примеру и уставу наш Св. Сава је поступио у Хилендару у Св. Гори. Преко потока овог манастира, виде се многобројне пећине где су се подвизивали монаси овог манастира. У понедељак из манастира одлазу у те пећине носећи са собом само суха хлеба и крчаг воде, то им је било за целу недељу дана. После молитве бавили су се ручним радом. У суботу увече долазили су у овај манастир на општу молитву и остали до понедеоника у манастир, у понедељак опет у своју ћелију - пећину. У тим ћелијама Турци су поклали 300 калуђера. У овом манастиру шаљу се калуђери из Грчке из целе Палестине на епитимију ко учини неку кривицу. У овом манастиру долази једна врана 60 година свако јутро, калуђери манастира метули су једно сандуче на крову са хлебом; она дође нахрани се и иде преко потока; томе сам и ја био очевидац. Од манастира Св. Саве Освећеног враћају се поклоници и свраћају :

У МАН. СВ. ТЕОДОСИЈА: - Овај се манастир налази на врху једног каменог крша на средини пута између Јерусалима и Св. Саве Освећеног. У овом манастиру има гробнице: Косме и Дамјана, мајке Св. Саве Освећеног, Св. Софронија и Василија првог. Код овог манастира вели да су се одмарали мудраци од исток када су се враћали са поклоњења младенцу Христу, из Витлејема. После посете овог манастира поклоници се враћају у Јерусалим.

ПУТ ЗА ЕГИПАТ - МИСИР: - Кад се поклоници враћају из Свете Земље, они обично посећују и Египат Мисир земљу Халита Хамову другог сина Нојевог (Пост.9,18;). Да је ова земља Ханова потврђује и псалмопевац Давид у својим Псалмима (Пс.105,23 и 27; 106,23;). После кршевите Јудеје и богатог Јофског поља наступају Абисинске песковите пустиње до саме Каитаре и суецког канала. Од Каитаре путује се на исток поред канала за Каиро чувену престоницу Египатску. Од Јерусалима до Каира путује се возом преко 400 км. Овај пут је морала да пропутује Пресвета Богомајка са малим Господом Исусом и Јосифом јашући на камили или магарцу, трпећи успутно глад, жеђ, врућину и сваку непријатност, док нису стигли у богати Мисир, те да се збуде што је рекао Господ преко пророка Осије: Из Мисира дозвах сина својега (Ос.11,1 и Мт.2,13-23). Кад је Света Фамилија дошла у Египат она се настанила у Каиро.

КАИРО: - У овој вароши Египатској поред осталих народности из свих крајева света, има највише Арабљана, њихова професија и занимања нас толико не занимају већ само оно што је свето и историско. Северно западно од Каира на 1-3 км. од Каира налази се једно дрво које је муслиманска приватна својина. Под тим дрвом се сместила Пресвета Богородица са Исусом и Јосифом кад су овамо дошли. Пред овим дрветом има један запуштени базен-бунар за кога причају да је то Богородичин извор био одакле је Пресвета Богородица захватала воду. За улаз код овог дрвета плаћа се то Арапину муслиману чија је својина

ово дрво по 5-6 пијастра - гроша Египатских од особе што чини наших 12-15 динара. Близу овог дрвета постоји католичка црква. Овај део Каира зове се нови Каиро или Арабљански „Матарија". Југоисточно од Каира који се зове „Стари Каиро" налази се храм Св. Ђорђа Победоносца. Испод овог манастира у подземљу налази се црква Каптиста. Ова црква Каптиста показује нам неколико мрачних одељења који се осветљују сијалицама, у тим одељењима је становала Пресвета Богородица са Исусом, друго одељење где је становао Јосиф и треће одељење показује где је била њихова камила или магаре на које су дошли из Витлејема. На овом се месту преселила Пресвета Богородица са Јосифом доцније, пошто је предходно становала под оним дрветом. На овом месту јавља се Анђео Господњи Јосифу у сну и вели му, устани узми дијете и матер његову и иди у земљу Израиљеву, јер су изумрли који су тражили душу детињу (Мт.2,19-20;). Овде у Каиру може се посетити и музеј, разних кипова гробница камених и разне ствари из доба фараонова. Кроз Каиро тече и чувена река „Нил". Преко реке Нила налазе се пирамиде: Кеопсова, Кеферин и Микеринаве које су зидане на 3000 година пре Христа. У Каиру постоји и чувена зоолошка башта, башта свих животиња сувоземних и морских. После све ове напред речене посете и поклоњења, поколоници се враћају кући са задовољством испуњени сваком радошћу преко Египатске богате равнице за Александрију. У Египту се три пута годишње сеју разни усеви, најбоље успева пшеница, детелина и кукуруз. У Александрији се укрцавају у лађу за повратак. Од Каира до Александрије путује се железницом 220 км. Од Александрије путује се Средоземним морем поред острва Крита, тако да острво Крит остаје на левој страни морске линије. Од Александрије до Пиреја у Грчкој путује се морем око 990 км. У Пирају искрцавање из лађе, разгледање Акрополиса у Атини и путовање железницом за Солун. Од Солуна који желе свраћају у Св. Гору Атонску, а женске и који не иду за Св. Гору продужавају у отаџбину својим кућама, испуњени духовне радости у Благодаду Божјем.

Крај и Богу слава - Амин.

ПОГОВОР

После мога трореднoг поклоњења светим местима у Светој земљи решио сам Божјом милошћу да саставим ову малу читанчицу. За време мога путовања по светој земљи са мојим драгим сапутницима у три маха, осећао сам за потребу да би сваки а нарочито слабо школовани поклоници користили се оваквом књижицом. У њој је изнето у колико сам могао да сазнам од својих вођа и сапутника као и од тамошњих житеља где се шта и на коме месту налази, што ми је једне године изоста-

ло ја сам друге и треће допуњавао. Овом се књижицом могу користити како будући поклоници тако и досадањи која ће их подсећивати на сва она места што су видели, ову књижицу могу користити и оне побожне душе које не могу отићи у свету земљу а ради су знати шта све виде поклоници кад иду на поклоњење. У овој сам књизи навео и објашњења за поједина места како старог и новог завета тако и из Охридског пролога, ради лакшег разумевања као и лакшег проналаска из горе речених књига. Ову књижицу не састављам из неких личних интереса или користољубља већ из мојих побуда које сам осећао за потребу приликом путовања. Ово морам признати: да ова књижица није филозофска лепо састављена, већ онако просто колико ми је то Божја милост доделила. Коме нек је слава и хвала сад и свагда и у све векове - АМИН.

септембар 1932 год.
У Бувцу

Хаџи ЈОВАН МЛАДЕНОВИЋ
троредни поколоник

НАПОМЕНЕ УЗ ТЕКСТ:

[1] Мита Ракић: ИЗ НОВЕ СРБИЈЕ (Отаџбина, књига 4, 5 и 6, 1880-1881) издање: Посебна издања Народног музеја у Лесковцу, књига бр. 6, Лесковац 1987 г. „Служећи, за време другог рата нашег (мисли српско-турски рат), у Врховној Команди ја сам имао част да од врховног штаба, г. ђенерала С. Протића, добијем, ако је дозвољено рећи, једну малу научну мисију.
Г. Ђенерал Протић знао је да земљишту које је наша војска држала има неколико манастира српских који су, старином својом, важни споменици религиозног, историског, и културног живота предака наших. Он је с основом могао мислити да ће у тим манастирима бити и каквих старина које би биле важне или за историју или за књижевност српску, па, налазећи да је потребно да се још онда, макар и површно, прегледају ове временски освећене богомоље српске, и да је дужност да се књижевне и историске старине које буду у њима размотрене, процене, испишу или у целини потомству очувају - заповедио ми је, да у тој цељи походим не само њему знане манастире, него и све друге старине за које будем сазнао да их где има.
Вршећи његов налог, ја сам имао срећу да, у времену између непризнатог сан-стефанског и неуглављеног берлинског уговора, у најлепше доба од године, пропутујем не само данашњу НОВУ СРБИЈУ, него све крајеве које је у оно време држала наша војска (осим Куле), па гдегде да се машим и преко обележених линија наших.
Путујући послом који ми је одређен, моје се око, осим на старинама, често заустављало и на предметима друге врсте и друге природе, и ја нисам могао да не поклоним, узгред, колико толико пажње појавама које су достојне да се о њима мисли. Пишући о ономе што ми је дужност, мени се чинило да неће бити на одмет да том приликом проговорим и о друго чему, а ласкам себи да ће се наћи да то није сасвим без интереса.
Осим тога, рад сам био да гдекојем месту и гдекојој ствари нађем потврде и осветљења у старини, и зато сам, на брзу руку, завирио у неколике старе књиге и научне списе, и извадио отуд малко зачине ономе што сам на путу своме видео и спазио•"
МИТА РАКИЋ: У свом релативно кратком животу - имао је свега четрдесет и четри године када је умро - Мита Ракић, бавећи се литературом, махом се истакао као преводилац са више словенских и европских језика (укључујући и енглески и шпански) али

и оригиналним стваралаштвом, чији је део и његов спис из Нове Србије. Својевремено критика је нарочито хвалила његове Хајнеа (Идеје) и Игоа (Јадници). Из биобиблиографије Ракићеве коју је саопштио Милан Ђ. Миличевић види се обим и интересовање које је Ракић показивао у свом укупном књижевном раду, а Ракићеву јавну друштвену активност, иако фрагментарно у склопу своје студије о Омладини, дао је Ј.Скерлић.

М. Ракић се у свом књижевном, преводилачком и научном раду истицао као слободоуман неиндоктринирани интелектуалац, прогресивист и хуманист. У политици, нарочито у младости - заступао је идеје доследне и непосредне демократије, а у друштвеним односима за темељне социјалне и економске промене у Србији.

Исправност својих филозофских и моралних начела М. Ракић је имао прилике да покаже у догађајима и збивањима великог ослободилачког покрета српског народа и српско -турских ратова 1875,1876-1878 г. „треће српске револуције", како је ове епохалне догађаје који су обухватили цео српски народ у Турској назвао Васа Пелагић. Као учесник у другом српско-турском рату 1877-1878, он се нашао на раду у Оперативном одељењу српске Врховне команде још на почетку рата, да би по њеном завршетку добио налог од генерала К. Протића да пропутује, проучи и сакупи писане споменике српске средњовековне државе, као и уопште српске старине, из којих би се упознала не само цивилизација и култура старе српске државе, већ и народ у ослобођеним крајевима једног дела историјске Старе Србије.

[2] Вероватно село Рујковац.

[3] Сада село Коњино.

[4] Упркос настојањима да се пронађу ближи подаци о личности Јована Младеновића њих нема, осим гроба у порти цркве, једне слике и његове књиге у Библиотеци СПЦ-а. Књига коју прилажемо осветљава велику хришћанску врлину Јована и могу да кажем да је довољно тачна и веома богата да и данас може да служи као водич за Свету Земљу. У књизи ништа није мењано осим што су референце Новог и Старог Завета кориговане онако како се данас употребљавају. Речник хаџијин у целости је његов, као материјал за истраживање историје и развоја језика.

Summary

Hadzi Dragoljub Stojanovic-Nikolic

ORTHODOX CHURCH AT THE VILLAGE RAFUNA

The church of saint Pantelejmon is sited at the village Rafuna, in hilly area of municipality Lebane. It presents spiritual and religious centre of the specified area whose population has been migrating to the other areas and it becomes demographically empty, since the living conditions are hard and without any perspective for development. Although it is small and unsightly, the church serves for numerous surrounding villages whose residents used to gather around it during the Day of Saint Pantelejmon. Despite the fact that there were no written data or documents, this paper includes the following facts: history of the church, its description with its premises, belfry, graveyard and relics kept in this church.

The end of this paper includes the list of the orthodox priests who served at the village Rafuni, and as the annex of paper covers part of the book of Mita Rakic Iz Nove Srbije With description of the church at Rafuna when Mr. Rakic visited it after The Second Serbia-Turkish war (1877-1878). Furthermore, there was printed the book of Hadzi Jovan Mladenovic, three level pilgrim from Buvce. Pilgrim on the Holly land, printed for the first time in 1933 in printing office of Zika D. Obrenovic in Leskovac.

UDK: 911.372.4:35(497.11 "19"

Јован Стојковић

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ У ОПШТИНИ БУЈАНОВАЦ

БУЈАНОВАЦ У КРАЉЕВИНИ СХС

Бујановац и околина у својој историји прошли су кроз више административно - територијалних промена. Те локалне промене, као унутрашња ствар сваке земље, не подлежу никаквој спољној верификацији, немају политички карактер, нити се на тој основи могу остварити нека права у међународним оквирима.

Међутим, све ове административно-територијалне промене имале су и имају велики значај за становнике сваког насеља.

БУЈАНОВАЦ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

После Берлинског мировног уговора 1878. године дошло је до административних промена у Турској. Од остатка Босанског и Дунавског вилајета и делова који су раније припадали Призренском вилајету,[1] основан је нов Косовски вилајет са седиштем у Приштини. Исте године (1878) седиште овог вилајета премештено је у Скопље, али се стари назив задржао и даље.

Бујановац (општина) и околина тада су припадали Прешевској кази Приштинског санџака. Мање административне јединице од казе били су мидирлуци (оснивани су само у великим казама, а састојали су се од неколико општина). Карактеристично је да је у Приштинском санџаку формиран само један мидирлук, и то у Прешевској кази, око села Жбевца.

Према једном извештају из 1909. године тадашњег српског конзула у Битољу, Л. Михаиловића, Турска је припремала планове о новој подели Косовског вилајета на казе.

---

[1] Вилајет (велики предео), санџак (провинција), каза (срез).

Бујановац у Турској 1912. г. пред Балкански рат
(у Косовском вилајету, Приштинском Санџаку, Прешевској кази)

Следеће, 1910. године, вицеконзул Србије у Приштини Милан Ракић послао је извештај Влади да Турска припрема да у Приштинском санџаку оснује две нове казе: једну у Урошевцу (Феризовић) и другу у Бујановцу (Bujanovca), док би се прешевска каза укинула.

Бујановац је био нахија прешевске казе од 1905. до 1912. године. Припадао је другој категорији нахија која је обухватала 28 села.

БАЛКАНСКИ РАТ 1912. ГОДИНЕ И ОСЛОБОЂЕЊЕ БУЈАНОВЦА

После Првог балканског рата Врховна команда српске војске припојила је ослобођене крајеве Краљевини Србији. Међутим, убрзо су избили сукоби између војне и цивилне власти „око приоритета власти". Ни политичке партије тадашње Краљевине Србије нису биле сложне око политичког третмана новоослобођених крајева, да ли на ове крајеве применити Устав Краљевине Србије или завести неки вид војног режима - диктатуре, за неколико наредних година.

Прихваћено је прелазно решење, тако што је у овим крајевима примењен само део Устава Краљевине Србије. Становници ових крајева нису добили сва права, на пример, бирачко право и друга.

Тек 1913. године донета је Уредба о уређењу у ослобођеним областима.[2]

Уредбом је регулисано да "свако село, варошица или варош, што се приликом заузећа затекло као општина, односно прва управна јединица, остаје и од сада тако, уколико управне власти не нађу разлога да то промене, било спајањем више села у једну општину, било разгруписавањем у више општина".

Овако образоване општине могле су се мењати само по одобрењу министра унутрашњих дела. Уредба је прописала да у свакој општини постоји општинска власт. На челу општинске власти био је председник. За вршење општинских послова одређен је по један кмет за свако село у саставу општине, а подређен је био председнику општине. Свака општина је имала по једног писара, а изузетно, по потреби, и потребан број оружаних служитеља.

Председника општине, кметове и писаре постављала је среска власт из редова одабраних грађана у општини. Смењивала их је такође среска власт, кад год је за то нашла разлоге.

Председник општине је само имао право да прима и отпушта служитеље. Ово право је такође имала и среска власт.

Општинска власт је управљала свим општинским пословима и општинским имањем. Вршила је полицијску и управну власт и обављала друге дужности које јој се наложе.

Председник општине судио је све грађанске спорове и доносио пресуде у вредности од 20 до 50 тадашњих динара, а кметови до 20 динара.

Финансирање општина вршило се из буџета. Буџет је одобравало окружно начелство.

У свим општинама постојали су општински одбори. Величина одбора зависила је од броја домаћинстава у општини (до 100 кућа = 10 одборника, до 200 кућа = 15 одборника и преко 200 кућа = 20 одборника). Свако село било је заступљено одговарајућим бројем одборника, у односу на број кућа.

Општински одбор бирала је среска власт. Одборници су бирани на годину дана. Разрешавала их је среска власт. Рад одборника био је бесплатан.

Министар унутрашњих дела Краљевине Србије је Одлуком бр. 8999 од 24. 08. 1913. године одлучио да се територија новооослобођене области подели на 11 округа са 46 срезова. Новоформирани окрузи су: Битољски, Дебарски, Кавадарски, Кумановски, Ново-пазарски, Пљевљски, Призренски, Приштински, Скопљански, Тетовски и Штипски.

---

[2] „Српске новине" број 181 од 21. 8. 1913.

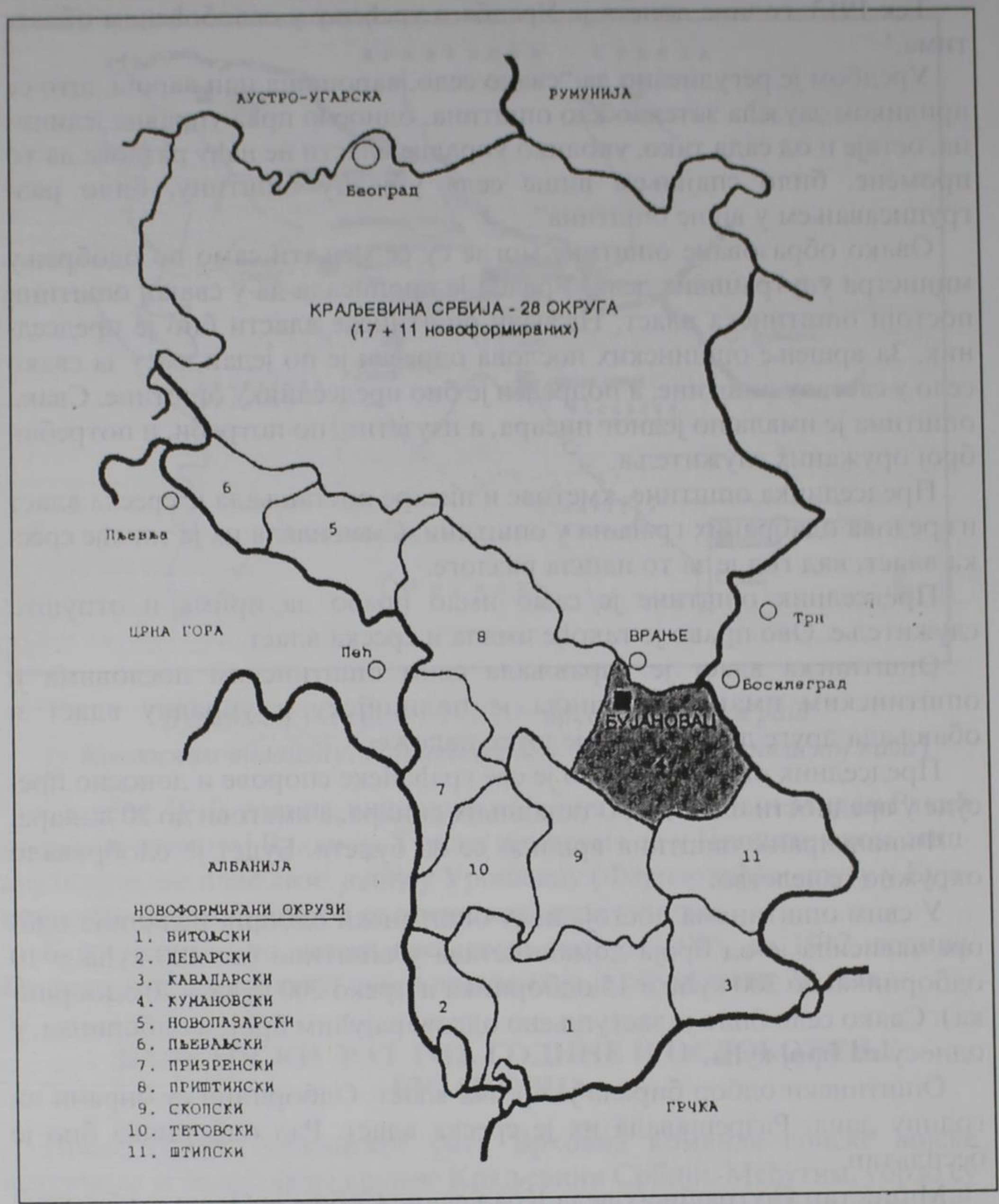

Општина Бујановац у Краљевини Србији, у новоформираном Кумановском округу, од 24. 08. 1913. године

Бујановац са околином нашао се у Кумановском округу. Овај округ се састојао од 4 среза: Кратовског (седиште у Кратову), Кривопаланачког (Крива Паланка), Кумановског или Жеглиновачког (Куманово) и Прешевског (Прешево).

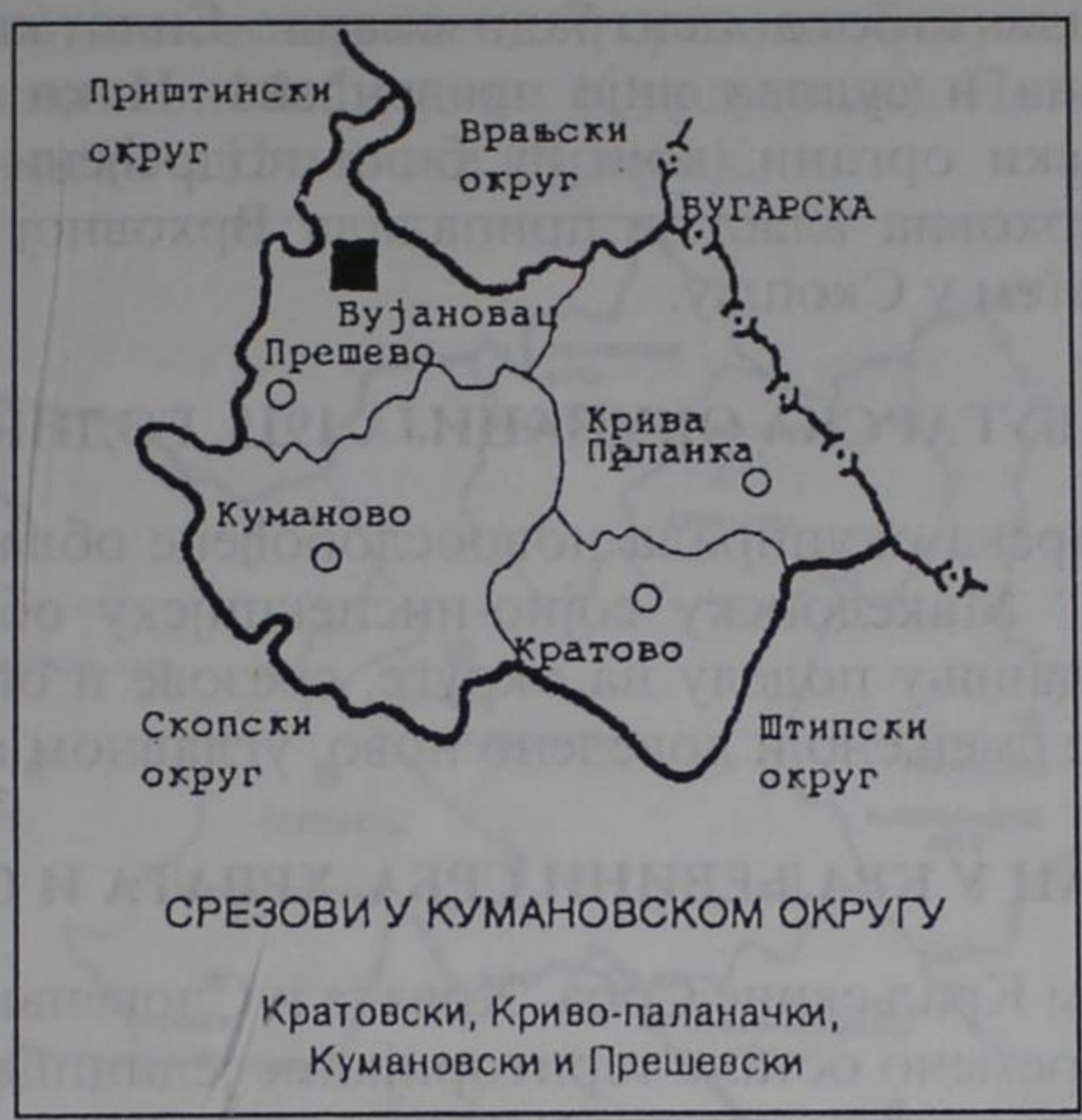

Бујановац у Прешевском срезу Кумановског округа, Краљевине Србије од 24. 08. 1913. г.

Бујановац је припадао Прешевском срезу. Овај срез је тада сачињавало 9 општина, и то: Биљачка, Бујановачка, Жујинска, Кленичка, Клиновачка, Левосојска, Новоселска, Прешевска и Шаинска.

Општина Бујановац од 1913. г. (са 14 насељених места)

Власт је била строго централизована. Било каква самоуправа локалних органа и судова није предвиђена. Иако су успостављени управни и судски органи, који су били подређени одређеним министарствима, врховна власт је припадала Врховној команди Српске војске са седиштем у Скопљу.

БУГАРСКА ОКУПАЦИЈА 1915. ГОДИНЕ

Када је Бугарска окупирала новооослобођене области 1915. године, прогласила је " Македонску војно-инспекцијску област". Бугари су задржали дотадашњу поделу на округе, срезове и општине. Затечено чиновништво је смењено и доведено ново, углавном из Бугарске.

БУЈАНОВАЦ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Образовањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године, у Србији су привремено остале територијалне јединице: окрузи, срезови и општине, као и пре рата. Уставом од 28. јуна 1921. године (Видовдански устав) уводи се централистичко уређење земље. Укида се традиционална подела Србије на округе и уводи се подела на области. Законом и Уредбом из 1922. године територија Краљевине СХС подељена је на 33 области. Бујановац је ушао у састав Врањске области.

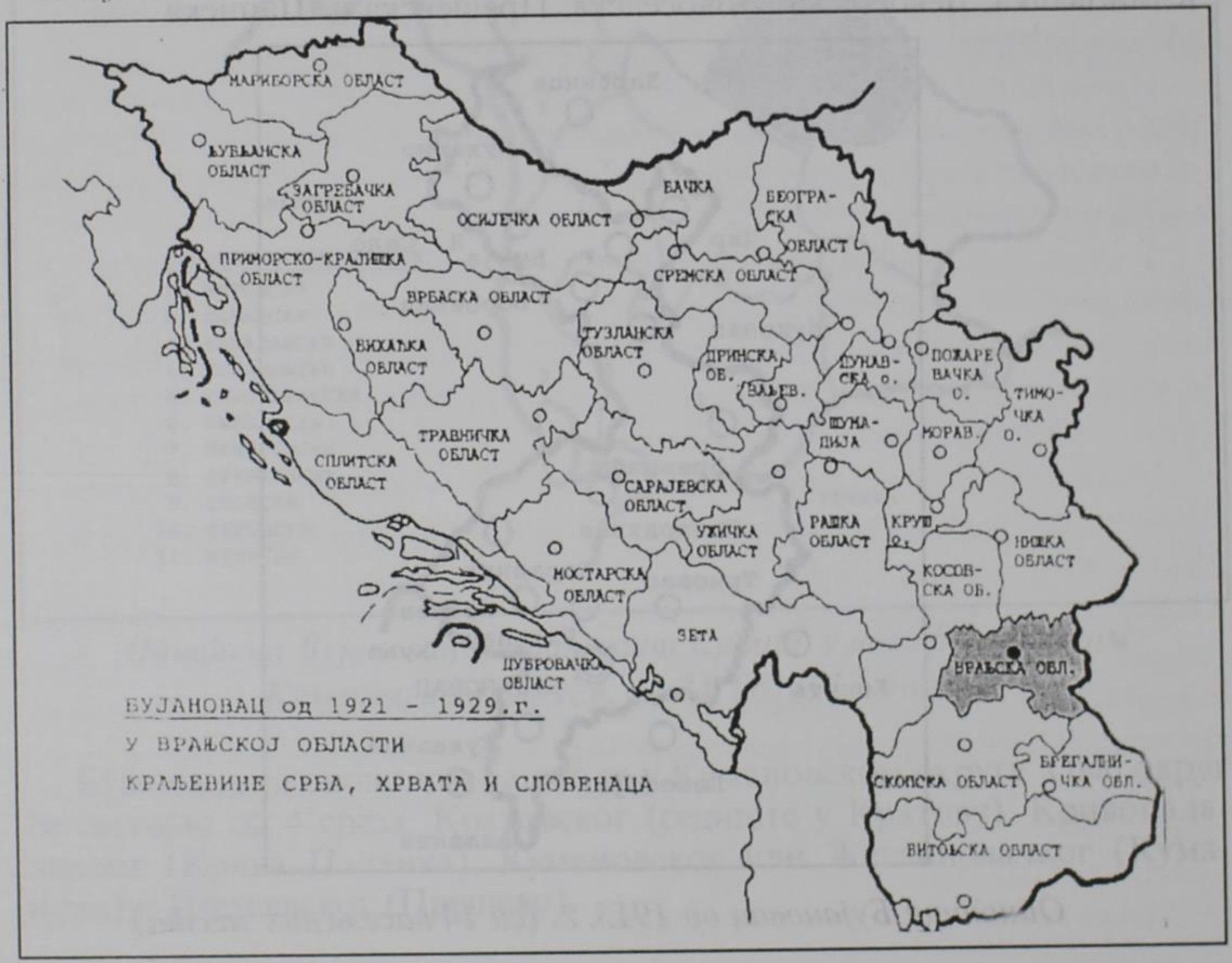

Врањска област се састојала од 7 срезова: Босилеградски, Гњилански, Кривопаланачки, Масурички (Сурдулица), Пољанички (Владичин Хан), Прешевски и Пчињски (Врање).

Општина Бујановац у Прешевском срезу Врањске области од 28. 06. 1921. године

Срез Прешевски састојао се од 9 општина, исто као и до тада, и то: Биљачка, Бујановачка, Жујинска, Кленичка, Клиновачка, Левосојска, Новоселска (Пчиња), Прешевска и Шаинска.

У биљачкој општини насељена места била су: Биљача, Братоселце, Буштрање, Букоревце, Црнотинце, Рајинце, Берчевац, Летовица, Грамада, Самољица, Неговац и Ново Село.

У бујановачкој општини насељена места била су: Бујановац, Трновац, Жужељица, Краљева Кућа, Раковац, Карадник, Лопардинце, Брезница, Ђорђевац, Муховац, Чар, Сухарно, Равно Бучје и Ново Село.

Кленичка општина је обухватала: Кленике, Куштицу, Лукарце, Спанчевац, Претину, Старац, Бараљевац, Јабланицу, Воганце, Сејаце, Русце, Брњаре, Буштрање, Дрежницу и Свету Петку.

Клиновачка општина обухватала је: Клиновац, Кршевицу, Жбевац, Љиљанце, Трејак, Богдановац, Кошарно и Јастребац.

Левосојска општина обухватала је: Левосоје, Осларе, Божињевац, Бороваи, Лучане, Несалце, Врбан и Добросин.

Решењем Народне скупштине Краљевине СХС 1925. године, решено је "да се села Жбевац и Љиљанце, среза прешевског општине клиновачке, одвоје од ове општине и образују засебну општину под именом општина жбевачка.[3]

[3] „Службене новине Краљевине СХС", бр. 168, од 27. 8. 1925.

Насељена места данашње општине Бујановац припадала су тада и другим срезовима, и то: село Кончуљ општини Ранилуг, села Зарбинце и Прибовце општини Роговичкој, срез Гњилански, и села Себрат и Узово општини Пелинце, Кумановски срез.

БУЈАНОВАЦ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Законом о називу и подели Краљевине Југославије на управна подручја, од 3.10.1929. године, утврђен је нови назив за југословенску заједницу - Краљевина Југославија. Земља је подељена на бановине (9), срезове и општине.

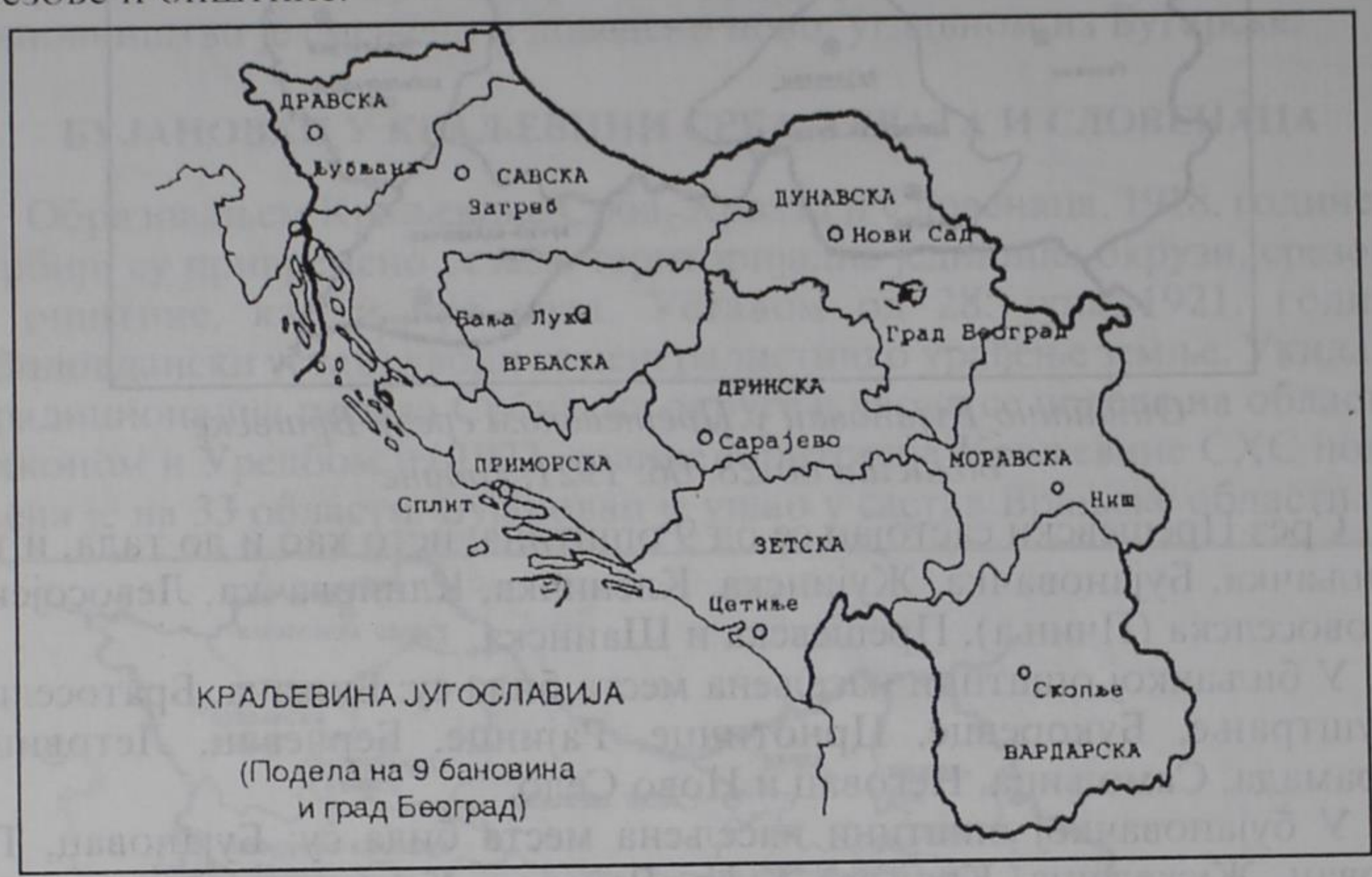

Бујановац у Краљевини Југославији од 03. 10. 1929. г.

Прешевски срез је са свим општинама, па и општином Бујановац, ушао у Вардарску бановину, са седиштем у Скопљу.

Савремени Закон о општинама објављен је у "Службеним новинама", број 85, од 15.4.1933. године. Према овом закону, општине су дефинисане као самоуправна и правна лица, у односу на јавно и приватно право. То су сталне природне економске јединице. Делокруг рада општина обухвата све послове који су од интереса за општинску заједницу, а односе се на економски, културни и социјални напредак у општини. Име и седиште општине одређује се краљевим указом, на предлог министра унтрашњих послова. Дотадашње општине задржале су своја имена и седишта, до евентуално, нових промена.

У општинама у бујановачком крају није дошло ни до каквих промена у односу на претходно стање, све до Другог светског рата.

Извор: Карта становништва Краљевине Југославије, Општа државна статистика, Сарајево, 1938.г

БУЈАНОВАЦ - *у Вардарској бановини (Прешевски срез) Краљевине Југославије (1929 - 1941)*

БУГАРСКА ОКУПАЦИЈА 1941. ГОДИНЕ

Окупацијом Краљевине Југославије 1941. године земља је распарчана и подељена између окупационих држава, а као држава је престала да постоји.

Бугарска је добила цело подручје југоисточно од линије: Пирот - Врање -Призрен - Тетово - Кичево - Охрид - Битољ. Бујановац се нашао у бугарској окупационој зони.

АДМИНИСГРАТИВНО - ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГРАТА

Већ од 1942. године, са распламсавањем Народноослободилачке борбе, стварају се на ослобођеној територији облици нове народне власти -народноослободилачки одбори. У новембру исте године конституише се АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије) и он има извршну власт све до 10. августа 1945. године.

БУЈАНОВАЦ У ДЕМОКРАТСКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ И ФНРЈ

У периоду од 10. августа до 29. новембра 1945. године, власт врши Привремена скупштина. Убрзо се састаје Уставотворна скупштина и 31. јануара 1946. године доноси Устав ФНРЈ.

БУЈАНОВАЦ ПОСТАЈЕ СРЕЗ

Законом о административно - територијалној подели НР Србије ("СГ НРС", -17/47) "Србија је подељена на: срезове, градове, градске реоне и подручја месних народних одбора". Тада је формирано укупно 117 срезова, у ужој Србији 78, АПВ -23 и АКМО - 16.

Овим законом, први пут у историји, 24. 4. 1947. године формиран је Бујановачки срез. За седиште среског народног одбора одређен је Бујановац.

Бујановачки срез је обухватао подручја 20 месних народних одбора у насељима, и то: Биљача, Бујановац, Велики Трновац, Жбевац, Жујинце, Кленике, Клиновац, Левосоје, Мијатовац, Муховац, Несалце, Ораовица, Прешево, Рајинце, Раковац, Свињиште, Спанчевац, Стрезовац, Церевајка и Црнотинце.

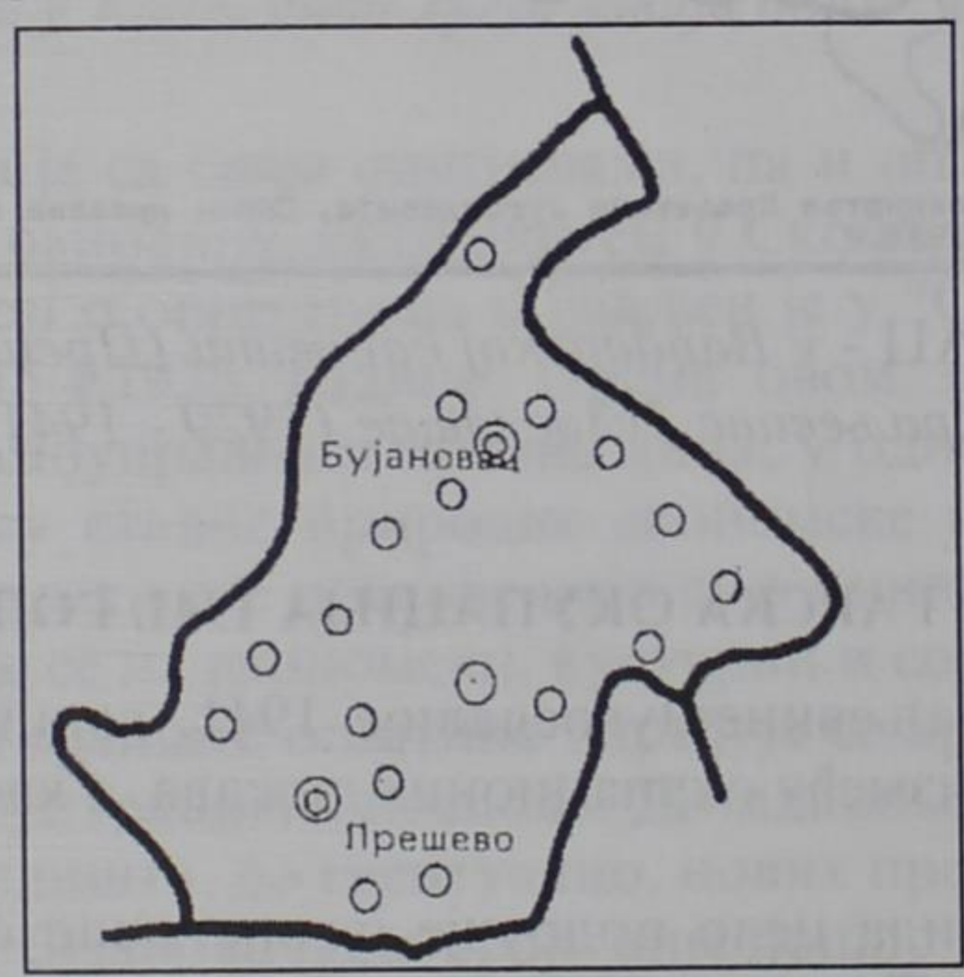

Бујановачки срез од 24. 04. 1947. (са 20 месних народних одбора)

Месни народни одбор Биљача обухватао је следећа насељена места: Биљачу, Братоселце, Неговац, Ново Село и Самољицу; МНО Бујановац: Бујановац, Лопардинце и Жужељицу; МНО Велики Трновац: Велики Трновац, Кончуљ, Мали Трновац и Турију; МНО Жбевац: Богдановац, Жбевац, Кошарно и Љиљанце; МНО Жујинце: Големи Дол, Жујинце, Рељан и Чукарка; МНО Кленике: Бараљевац, Брњаре, Буштрање, Дрежница, Кленике, Куштица, Русце, Света Петка, Сејаце и Трејак; МНО Клиновац: Јастребац, Клиновац и Кршевица; МНО Левосоје: Божињевац, Боровац.

Нови Закон о подели територије НР Србије на области ступио је на снагу 19. маја 1949. године. Територија Републике (изузев АПВ и АКМО) подељена је на области, и то: Београдску, Крагујевачку, Нишку, Тимочку и Титовоужичку.

Град Београд је посебна административна целина.

Нишка област је обухватала 20 срезова, међу којима и Бујановачки.

Законом о административно-територијалној подели НР Србије који је ступио на снагу 20. фебруара 1950. године, у састав Нишке области ушла су још 4 среза, тако да се ова област састојала од 24 среза.

Бујановачки срез у Нишкој области НР Србије (од 19. 5. 1949. до 22. 4. 1952. г)

СРЕЗОВИ НИШКЕ ОБЛАСТИ: *1. Ражањски, 2. Моравски, 3. Алексиначки, 4. Соко-бањски, 5. Јастребачки, 6. Тошлички, 7. Добрички, 8. Нишки, 9. Сврљишки, 10. Косанички, 11. Јабланички, 12. Лесковачки, 13. Зайланьски, 14. Белошаланачки, 15. Нишавски, 16. Враньски, 17. Јужноморавски, 18. Власотинчачки, 19. Лужнички, 20. Димитровградски, 21. Бујановачки, 22. Пчињски 23. Масурички и 24. Босилеградски*

У Бујановачком срезу су наступиле следеће промене: у састав среза улази подручје НО града Бујановца (Бујановац, Жужељица и Лопардинце) и 23 МНО. У односу на раније МНО формирана су два нова: Лучане и Света Петка. У 1952. години дошло је до нових административно-територијалних промена.

Законом од 3. априла 1952. године, који је ступио на снагу 22. априла 1952. године, као административна јединица укинути су месни народни одбори, а НР Србија је подељена на општине, градове и срезове. У Србији је формирано 128 срезова, а Бујановац је задржао статус среза.

Бујановачки срез састојао се од 2 градске општине: Бујановац и Прешево, и 14 општина: Биљача, Велики Трновац, Жбевац, Жујинце, Зарбинце, Кленике, Левосоје, Мијатовац, Муховац, Ново Село (Пчиња), Рајинце, Раковац, Спанчевац и Церевајка. Општине су се сада састојале из насељених места, уместо МНО који су укинути.

Законским изменама од 20. септембра 1952. године градске општине Бујановац и Прешево преводе се у општине. Само Врању се оставља статус града-општине у Врањском срезу.

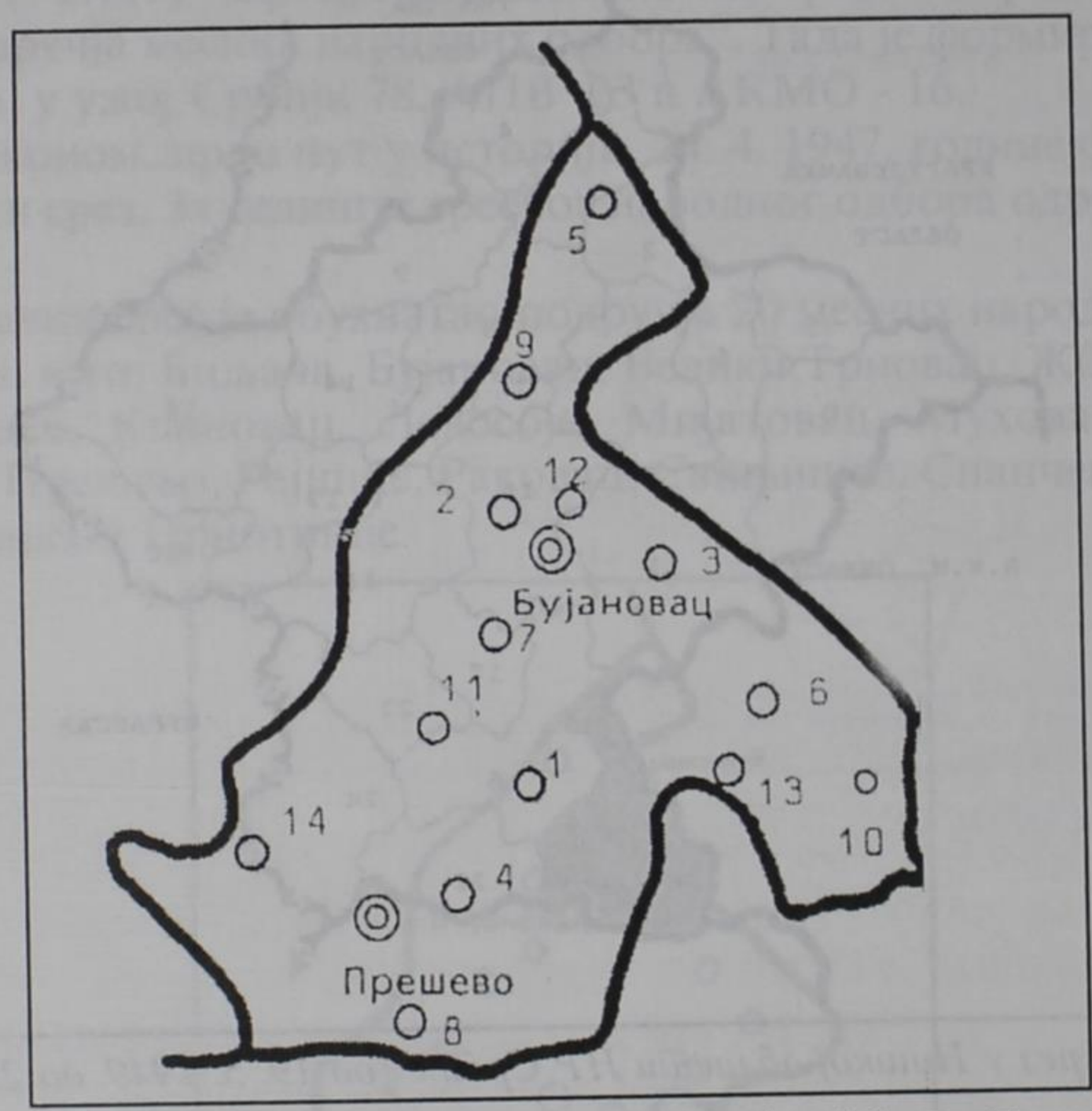

Бујановачки срез од 22. о4. 1952. (са 16 општина)

ОПШТИНЕ У БУЈАНОВАЧКОМ СРЕЗУ: 1. *Биљача*, 2. *Велики Трновац*, 3. *Жбевац*, 4. *Жујинце*, 5. *Зарбинце*, 6. *Кленике*, 7. *Левосоје*, 8. *Мијатовац*, 9. *Муховац*, 10. *Ново Село*, 11. *Рајинце*, 12. *Раковац*, 13. *Спанчевац*, 14. *Церевајка*, 15. *Бујановац и* 16. *Прешево*

Крајем 1954. године Бујановачки срез се састојао од 16 општина, 103 насељена места, површине од 762 километра квадратних са 9.941 домаћинством и преко 62.800 становника.

БУЈАНОВАЦ ПОНОВО ПОСТАЈЕ ОПШТИНА

Почетком 1955. године извршене су измене и допуне у административно-територијалној подели Србије. Дошло је до укрупњавања срезова. Смањен је њихов број са 128 на 79. У Бујановачком срезу није било промена.

Од 1. јула 1955. године настају нове територијалне поделе у Србији. Усвојен је Закон о подручјима срезова и општина у НР Србији. Овим законом се смањује број срезова са ранијих 79 на 42. Овим променама Бујановачки срез се гаси 20. јула 1955. године и улази у састав Врањског среза.

Седиште Врањског среза је у Врању. Срез се састојао од 22 општине: Барелић, Биљача, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Власе, Власина - Округлица, Врање, Врањска Бања, Горња Љубата, Доње Гламине, Доњи Стајевац, Златокоп, Кленике, Клисура, Крива Феја, Лепеница, Муховац, Прешево, Ристовац, Сурдулица и Трговиште.

Бујановац поново општина у Врањском срезу од 20. 7. 1955. г.

Општина Бујановац састојала се од 21 насељеног места: Богдановац, Божињевац, Боровац, Бујановац, Велики Трновац, Мали Трновац, Врбан, Добросин, Жужељица, Карадник, Кончуљ, Кошарно, Левосоје, Лопардинце, Лучане, Љиљанце, Несалце, Осларе, Раковац, Српска Кућа и Турија. Остала насељена места данашње општине Бујановац била су у општинама: Биљача, Кленике, и Муховац. Жбевац и Кршевица били су у општини Ристовац.

Општина Бујановац са 21 насељеним местом од 20. 07. 1955. г.

Током 1957. године у Србији је дошло до даљег укрупњавања срезова. Од 1. јула 1957. године формирано је 36 срезова и град Београд, као посебна територијална јединица. Бујановац је и даље остао у срезу Врање. Овај срез се уместо од 22, састојао од 12 општина, и то: Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Власе, Власина - Округлица, Врање, Врањска Бања, Кленике, Прешево, Ристовац, Сурдулица и Трговиште.

Овим променама општина Бујановац се повећала новим насељеним местима и састојала се од 37 насељених места: Биљача, Богдановац,

Божињевац, Боровац, Братоселце, Брезница, Бујановац, Велики Трновац, Мали Трновац, Врбан, Горње Ново Село, Грамада, Добросин, Доње Ново Село, Ђорђевац, Жужељица, Зарбинце, Карадник, Кончуљ, Кошарно, Левосоје, Летовица, Лопардинце, Лучане, Љиљанце, Муховац, Неговац, Несалце, Осларе, Прибовац, Равно Бучје, Раковац, Самољица, Српска Кућа, Сухарно, Турија и Чар.

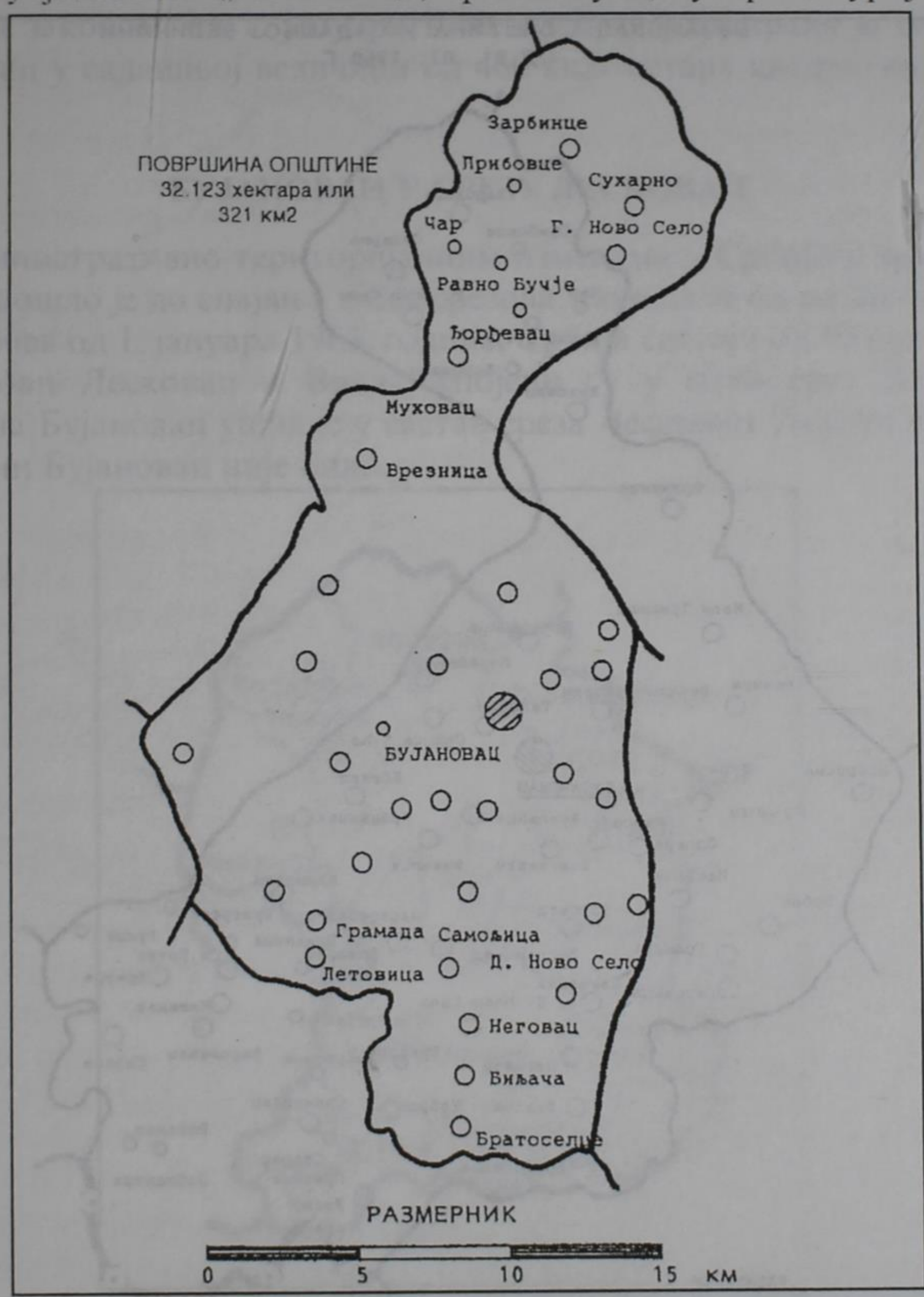

Општина Бујановац са 37 насељених места од 01. 07. 1957. г

Укинуте су дотадашње општине Биљача и Муховац и ушле у састав општине Бујановац. У Кленикама је остала општина. Насељена места Жбевац и Кршевица остала су у општини Ристовац, а Буштрање је прешло у општину Кленике.

БУЈАНОВАЦ – ОПШТИНА У САДАШЊОЈ ВЕЛИЧИНИ

Законом о подручјима општина у НР Србији из 1959. године Србија се, као и дотад, састоји од општина и срезова. Од ранијих 36, формирано је 20 срезова и град Београд. У АКМО нису постојали срезови. Ове промене су спроведене 1. јануара 1960. године.

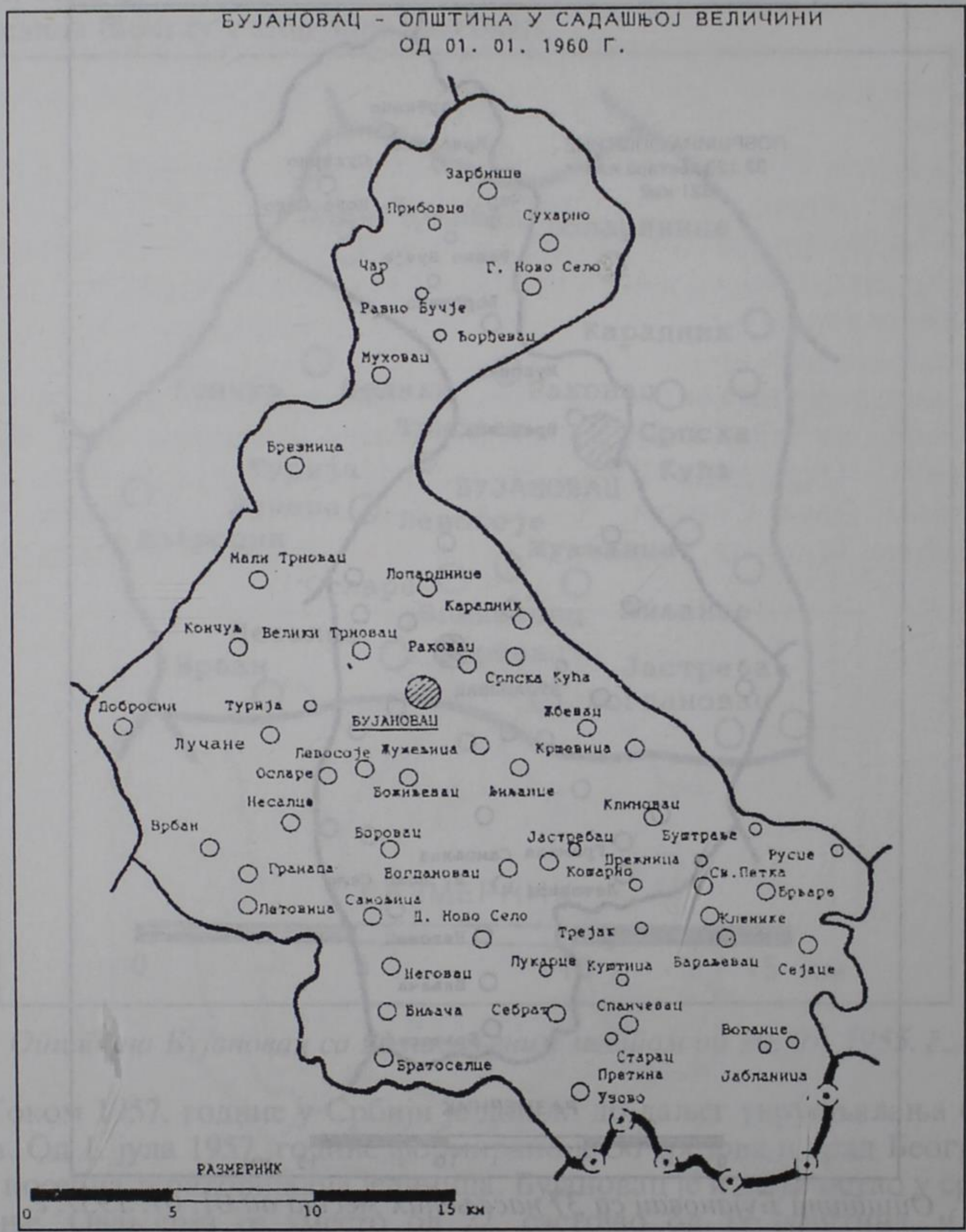

У Врању је остао срез. У састав среза ушло је 10 општина, и то: Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Власе, Власина, Врање, Врањска Бања, Прешево, Сурдулица и Трговиште. Укинуте су општине Кленике и Ристовац. Из општине Кленике у састав општине Бујановац

укључено је 20 насељених места: Бараљевац, Брњаре, Буштрање, Вогане, Дрежница, Јабланица, Јастребац, Кленике, Клиновац, Куштица, Лукарце, Света Петка, Претина, Русце, Себрат, Сејаце, Спанчевац, Старац, Трејак и Узово.

Из општине Ристовац у општину Бујановац прешла су два насељена места: Жбевац и Кршевица.

Овим законом, од 1. јануара 1960. године, формирана је општина Бујановац у садашњој величини од 460 километара квадратних, са 59 насеља.

БУЈАНОВАЦ У СРЕЗУ ЛЕСКОВАЦ

Административно-територијалним изменама у Србији у току 1962. године дошло је до спајања више срезова, тако да се од ранијих 20 срезова, почев од 1. јануара 1963. године, Србија састоји од 10 срезова.

Срезови Лесковац и Врање спојени су у нови срез Лесковац. Општина Бујановац ушла је у састав среза Лесковац. Других промена у општини Бујановац није било.

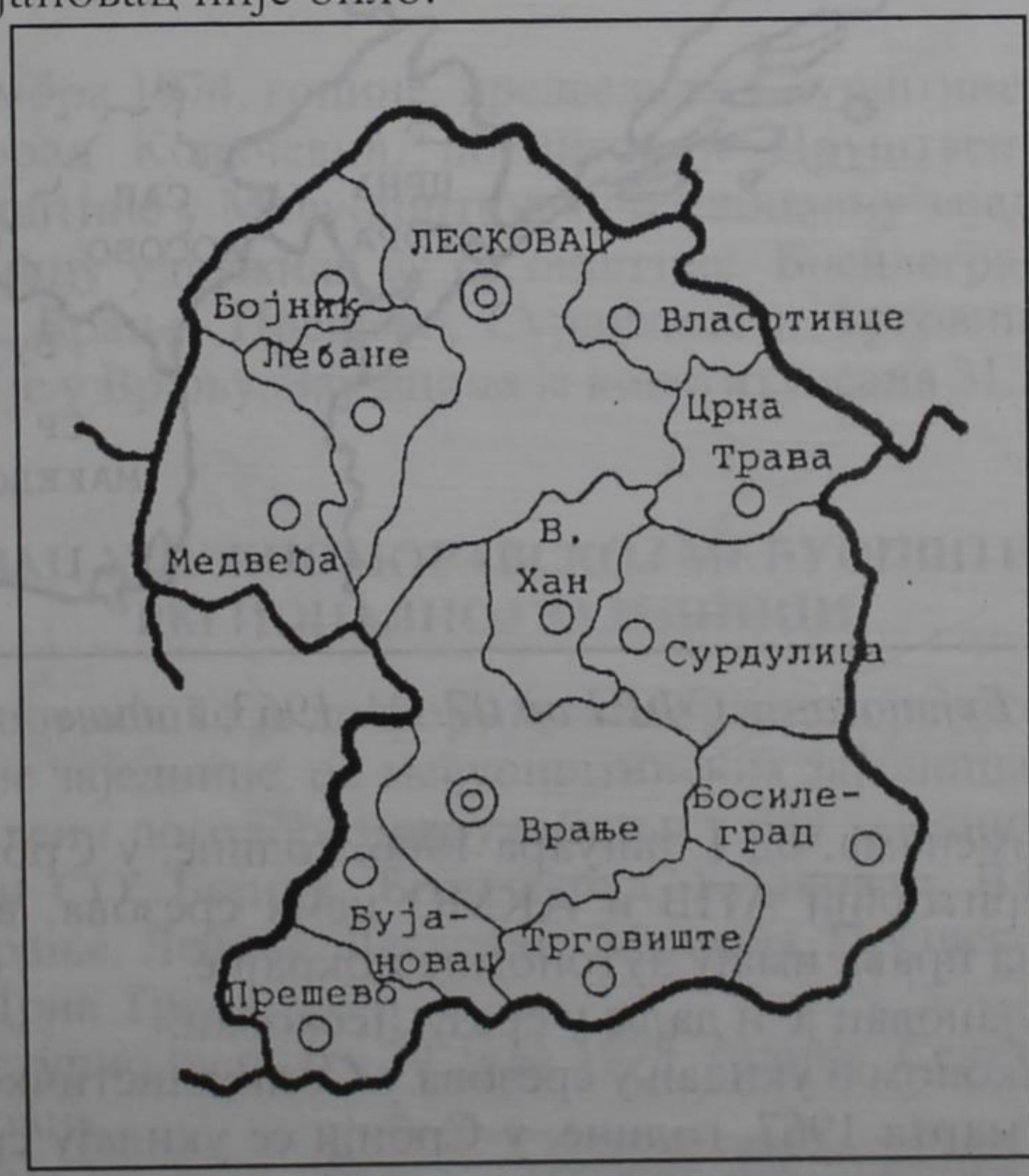

Општина Бујановац у Лесковачком срезу од 01. 01. 1963. г.

БУЈАНОВАЦ У СФРЈ ОД 7. АПРИЛА 1963. ГОДИНЕ

Доношењем новог Устава од 7. априла 1963. године. ФНРЈ је добила нови назив Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

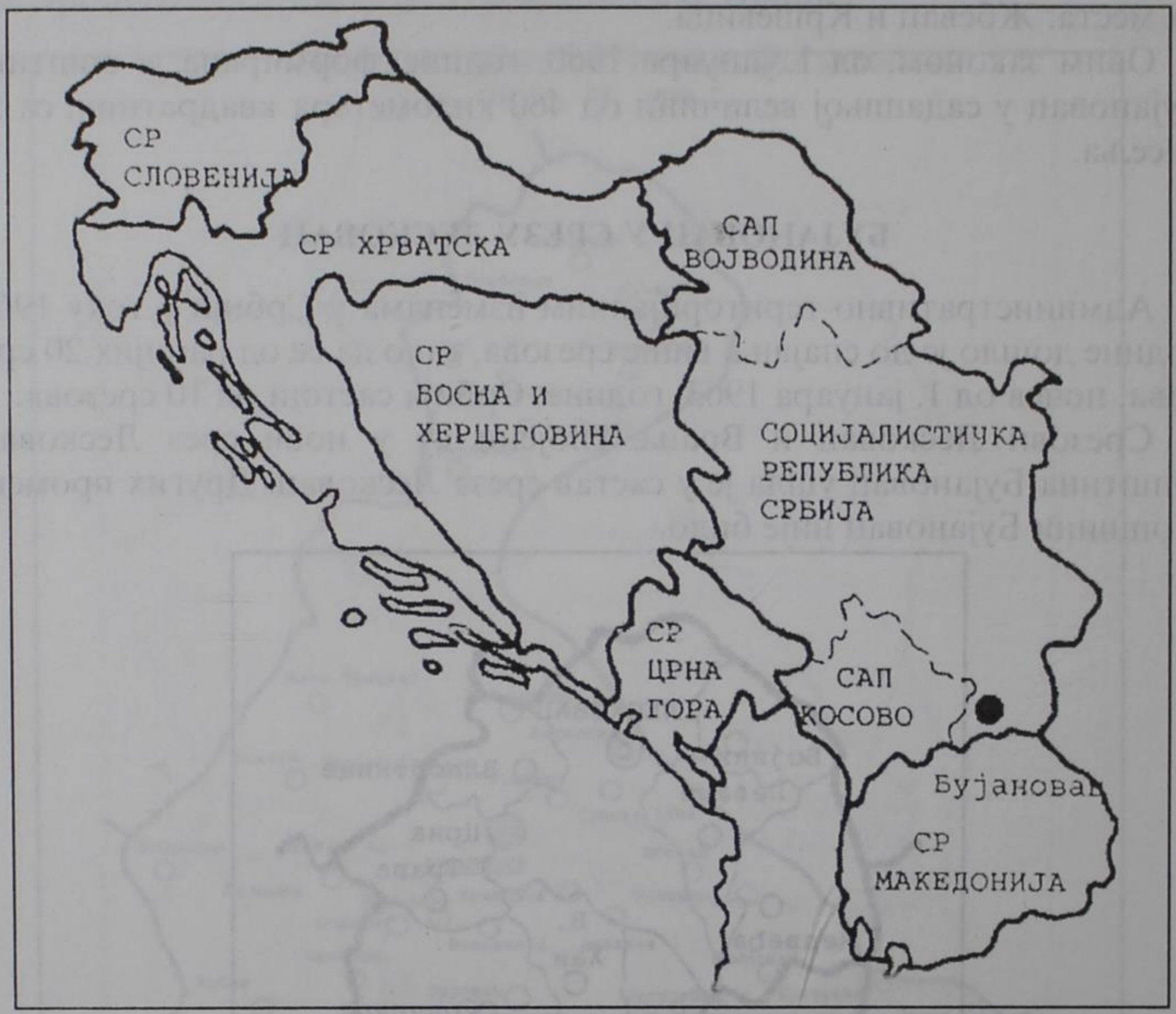

Бујановац у СФРЈ од 07. 04. 1963. године

Следећим изменама, од 1. јануара 1966. године, у Србији постоји 8 срезова. На територији АПВ и АКМО нема срезова, већ дужности среза врше и сва права имају аутономне покрајне.

Општина Бујановац је и даље у срезу Лесковац.

Уставним законом о укидању срезова у Социјалистичкој Републици Србији, од 31. марта 1967. године, у Србији се укидају срезови, а као друштвено-политичке заједнице остају општине.

БУЈАНОВАЦ У СФРЈ ОД 21. АПРИЛА 1974. ГОДИНЕ

Услед насталих промена у друштвеним и политичким односима, као и већ извршеним изменама Устава из 1963. године, уставних амандмана из 1967, 1968. и 1971. године, а ради учвршћавања права и одгов-

орности социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина, дана 21. априла 1974. године проглашен је Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Према овом уставу, општина је основна друштвено-политичка заједница утемељена на власти радничке класе и свих радних људи. Уставом је уведена и новина о међусобној сарадњи општина. Општине међусобно сарађују на начелима добровољности и солидарности, удружују средства и оснивају заједничке органе, организације и службе за обављање послова од заједничког интереса и за задовољавање заједничких потреба и могу се удруживати у градске или регионалне заједнице.

Сви ови ставови уграђени су и у Устав Социјалистичке Републике Србије, који је проглашен 25. фебруара 1974. године. На основу члана 284. Устава СРС, на седници Већа удруженог рада, Већа општина и Друштвено-политичког већа, 26. децембра 1974. године. Скупштина СРС донела је Одлуку о закључењу друштвеног договора Социјалистичке Републике Србије са општинама у СРС, ван територија аутономних покрајина, о удруживању општина у међуопштинске регионалне заједнице.

Већ 30. децембра 1974. године, председник Скупштине општине Бујановац, Милорад Ковачевић, потписао је Друштвени договор о удруживању општине у Међуопштинску регионалну заједницу Врање.

У ову заједницу удружиле су се општине: Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Врање, Прешево, Сурдулица и Трговиште. Седиште заједнице било је у Врању. Заједница је конституисана 31. јануара 1975. године.

БУЈАНОВАЦ У ЈУЖНОМОРАВСКОЈ МЕЂУОПШТИНСКОЈ РЕГИОНАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

У 1975. години дошло је до формирања Јужноморавске међуопштинске регионалне заједнице, од међуопштинских заједница Врање и Лесковац. Друштвени договор о удруживању у ову заједницу потписали су председници СО: Бојник, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Власотинце, Врање, Лебане, Лесковац, Медвеђа, Прешево, Сурдулица, Трговиште и Црна Трава.

Договор је ступио на снагу 29. јула 1975. године. Седиште заједнице било је у Лесковцу.

Заједница има права и обавезе утврђене друштвеним договором и статутом. У Заједници се остварује трајна сарадња општина, планира развој Заједнице и усклађују планови и програми општина и планови развоја општина, усклађује политика општина у одређеним областима, заузимају и усклађују ставови општина о питањима о којима се одлучује у органима Федерације и Републике која су од интереса за Заје-

дницу, организује вршење одређених послова од заједничког интереса за општине, покрећу и подстичу иницијативе за унапређење међуопштинске сарадње, уређују односи и остварују друга права и дужности која јој повере општине и Република из оквира својих права и дужности.

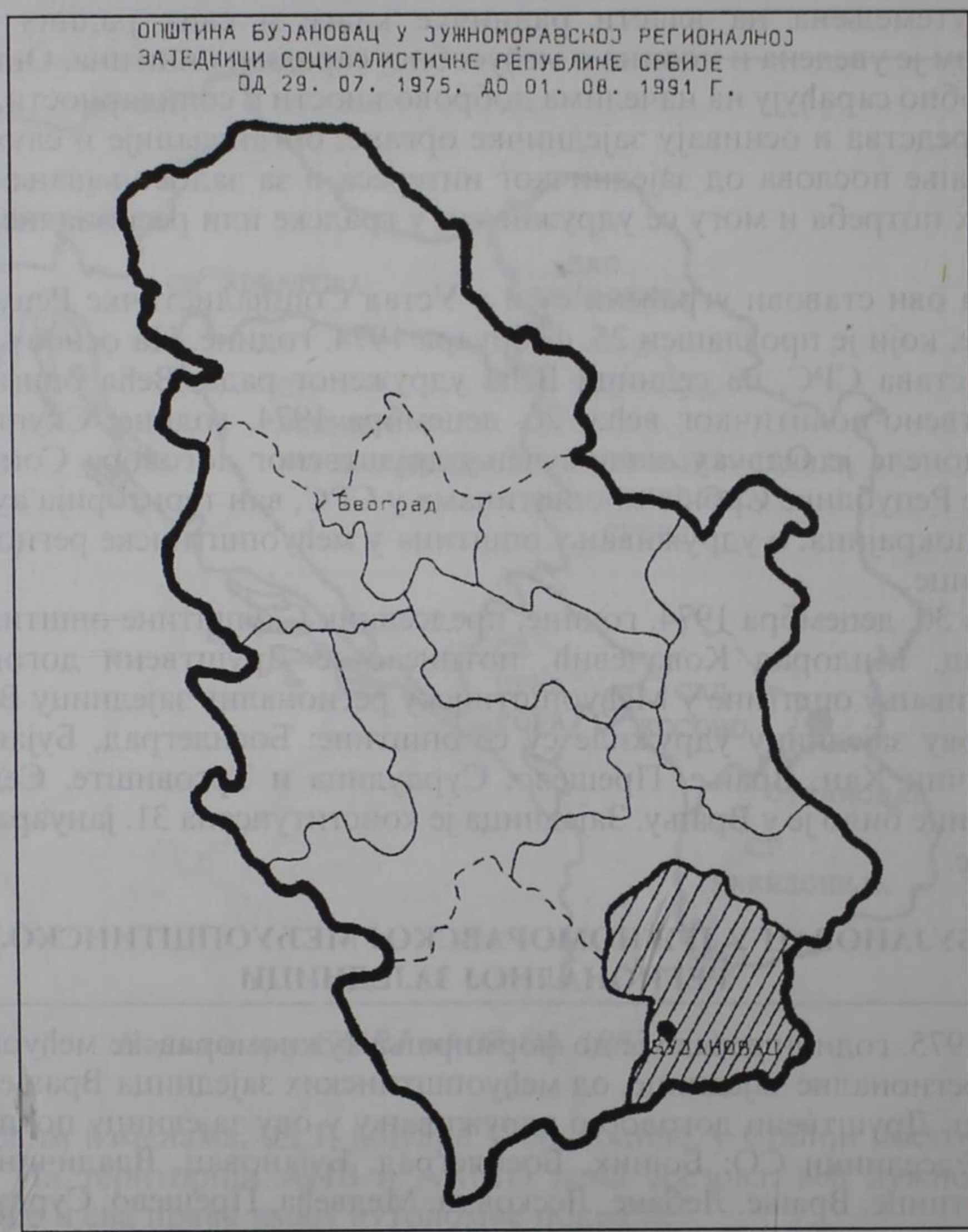

Средства за остваривање задатака из делокруга Заједнице утврђују се и распоређују финансијским планом Заједнице. Средства обезбеђују општине сразмерно обиму поверених права и дужности, као и у складу са принципом солидарности и узајамности.

Заједница је имала скупштину коју је сачињавао подједнак број делегата из скупштине сваке општине, који је утврђен Статутом Заједнице. Статут се доноси уз сагласност свих скупштина општина чланица Заједнице, а према претходно прибављеном мишљењу Скупштине СР Србије.

ОПШТИНА БУЈАНОВАЦ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ - СФРЈ

Услед сталних друштвено-економских промена, дана 28. септембра 1990. године, у Скупштини Србије проглашен је Устав Републике Србије. Република Србија је дефинисана као демократска држава свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и на социјалној правди. У Републици Србији постоје Аутономна покрајина Војводина и Аутономна покрајина Косово и Метохија, као области територијалне аутономије. Територијална организација Републике Србије уређује се законом.

Општина је територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа. Општина доноси програм развоја, урбанистички план, буџет и завршни рачун, а уређује и обезбеђује развој комуналне делатности, коришћење грађевинског земљишта и пословног простора. Одржава, обнавља и изграђује локалне путеве и улице. Стара се о потребама грађана у области: културе, образовања, здравствене и социјалне заштите, друштвене бриге о деци, физичке културе, јавног информисања, занатства, туризма, угоститељства, животне средине и друго.

НОВА ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА У СРБИЈИ ОД 1. АВГУСТА 1991. ГОДИНЕ

Закон о територијалној организацији Републике Србије и локалној самоуправи проглашен је 24. јула 1991. године. Ступио је на снагу 1. августа 1991. године.

Према овом закону нову територијалну организацију Републике Србије чине општине, као територијалне јединице у којима се остварује локална самоуправа, град Београд, као територијална јединица, и аутономне покрајине (АПВ и АПКиМ), као облици територијалне аутономије.

Република Србија се састоји од 174 општине и града Београда. Даном ступања на снагу овог закона, престале су са радом међуопштинске регионалне заједнице, а њихову имовину, права и обавезе преузела је Република.

ОПШТИНА БУЈАНОВАЦ У ПЧИЊСКОМ ОКРУГУ

Ради обављања послова државне управе ван седишта министарстава и посебних организација, Влада Републике Србије је 29. јануара 1992. године донела Уредбу о установљавању округа. У Републици Србији је установљено 29 округа.

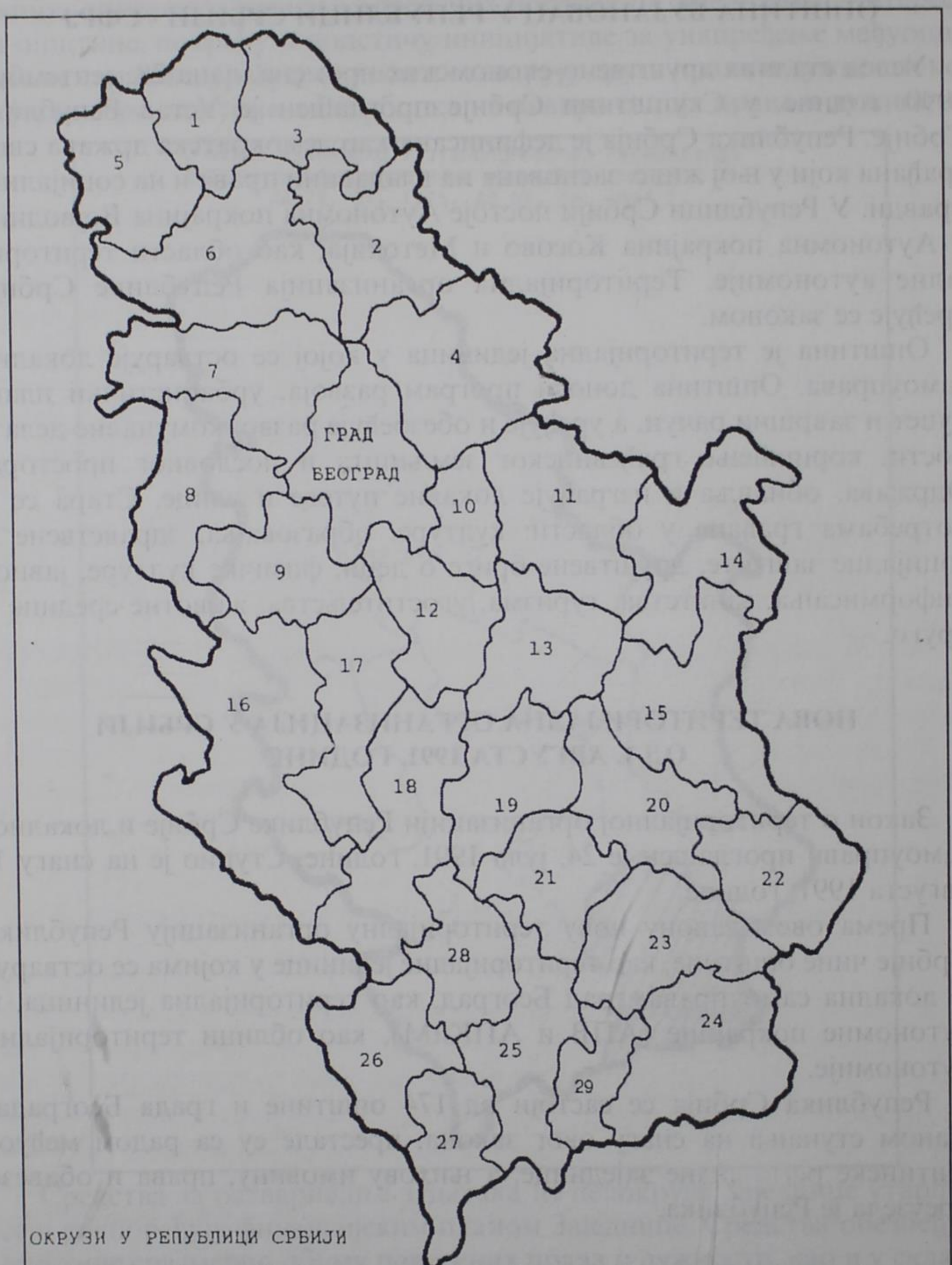

ОКРУЗИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. Северно-бачки, 2, Средње-бачки, 3. Цеверно-банатски, 4. Јужно-банатски 5. Западно-бачки, 6. Јужно-бачки, 7. Сремски, 8. Мачвански, 9. Колубарски 10. Подунавски, 11. Браничевски, 12. Шумадијски,13. Поморавски, 14.Борски, 15. Зајечарски, 16. Златиборски, 17. Моравички, 18. Рашки, 19. Расински, 20. Нишавски, 21.Топлички, 22.Пиротски, 23. Јабланички, 24. Пчињски, 25. Косовски, 26.Пећки, 27. Призренски, 28. Косовско-митровачки, 29 Косовско-поморавски и Град Београд.

Општина Бујановац је припала Пчињском округу. Овај округ је обухватио подручја следећих општина: Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Врање и Прешево. Седиште округа је у Врању.

Општина Бујановац у Пчињском округу од 30. 01. 1992. г.

У САВЕЗНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ ОД 27. АПРИЛА 1992. ГОДИНЕ

Услед отцепљења појединих република СФРЈ, током 1991. и 1992. године, Република Србија и Република Црна Гора формирале су нову заједницу Савезну Републику Југославију. Устав СРЈ проглашен је 27. априла 1992. године. Према Уставу, републике - чланице самостално утврђују организацију власти и дато им је право на локалну самоуправу у складу са уставима република.

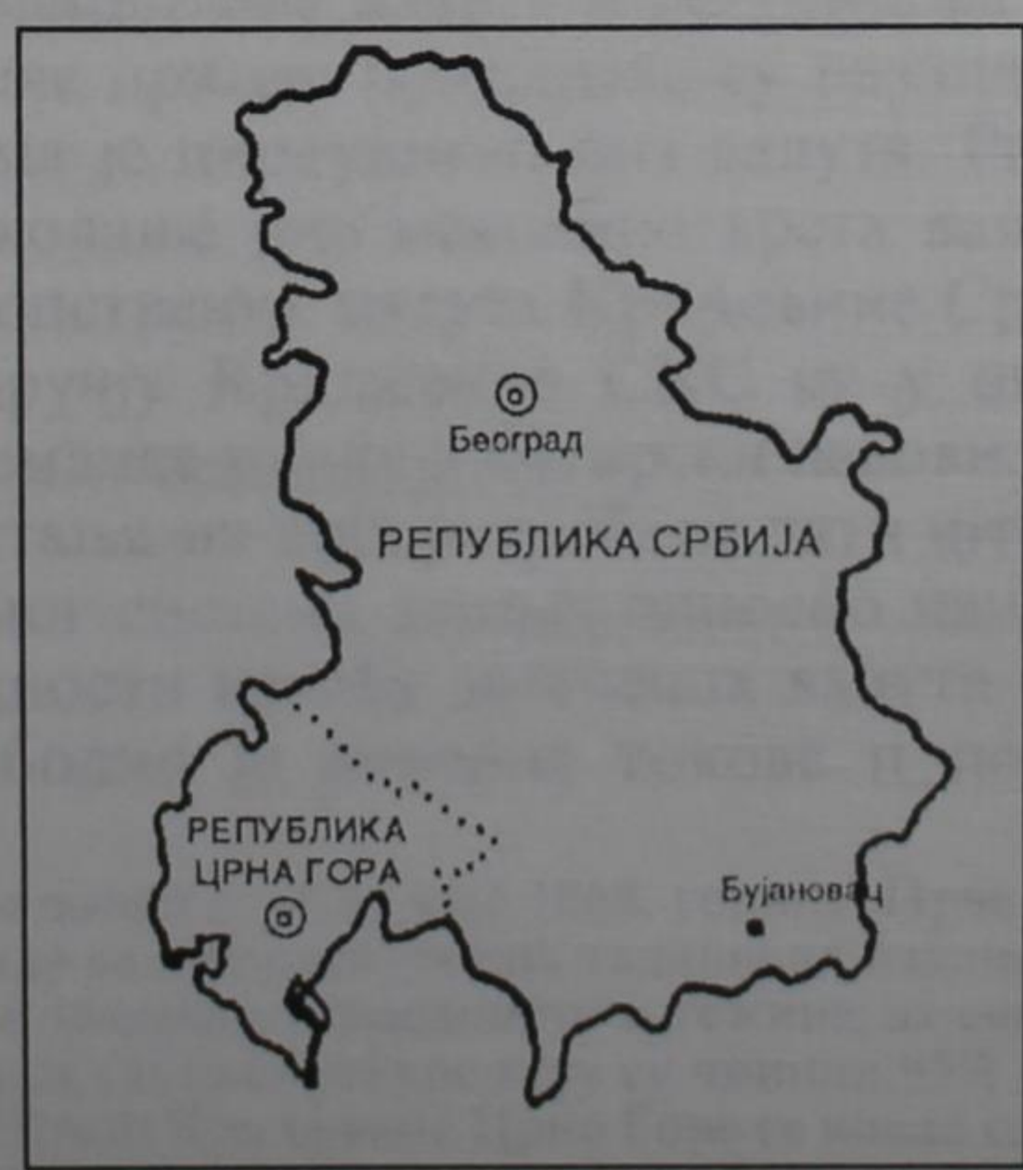

Општина Бујановац у Савезној Републици Југославији од 27. 04. 1992. г.

Summary

JOVAN STOJKOVIC

ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL CHANGES IN THE MUNICIAPLITY BUJANOVAC

THE TOWN OF BUJANOVAC IN KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIENS

The town of Bujanovac and its surrounding passed through many administrative- territorial changes in its history. Those changes had significant impact on residents of those communities.

After Berlin agreement, signed in 1878, there were some administrative changes in Ottoman Empire. Bujanovac (the municipality, more precisely speaking) and its surrounding became part of Presevo area of Pristinski District.

Between 1905 and 1912 Bujanovac was part of the Presevo area and belonged to the second category of borough covering 28 villages.

After Balkan Wars, Bujanovac with its surrounding belonged to Kumanovski District.

Establishing Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, in 1918, there were some territories for a short period in Serbia: districts, municipalities and cantons, which was the same situation before the First World War: by the Law and regulative from 1912, The Kingdom of SCS was divided into 33 areas. Bujanovac became part of Vranjski Dsitrict.

New Law for naming and dividing The Kingdom of SCS on districts, in 1929, there was accepted new name for Yugoslavians regions-Kingdom of Yugoslavia. This country was divided into provinces (9), cantons and the municipalities.

Presevski cnton, including all its municipalities and the municipality Bujanovac as well, became part of Vardarska province with the town of Skopje as the capital city.

After World War II by the Law of administrative-territorial dividing of National Republic of Serbia from 1947, Central Serbia included 117 canton. For the first time in history, on 24. 4. 1947, Bujanovacki canton was formed, with Bujanovac as the centre of National Board.

The author overviews all administrative-territorial changes related on the municipality Bujanovac in Serbia, as the part of Social Federative republic of Yugoslavia, after that all changes in this area that happened during existence of Social Republic Yugoslavia.

UDK: 336.74(497.11) "1919/1921"

Иван М. Бецић

ВАЛУТНО ПИТАЊЕ У КРАЉЕВИНИ СХС

Извод: Најзначајније економско питање за грађане Краљевине СХС приликом њеног настанка био је избор заједничке валуте и утврђивање њеног вредносног односа са већ постојећим. Због количине у којој су колале, те идентичности са банкнотама Аустрије и Мађарске највећи проблем су представљале аустроугарске круне. Предмет овог рада јесте опис примењеног решења, изношење мишљења савременика и политичких групација о њему, као и разматрање његове правичности, с обзиром на то да је након његовог спровођења било много примедби у периоду постојања Краљевине, а мишљење о „србијанској пљачки" није изгубило на актуелности и могуће га је чути и у данашњем српском парламенту.

Практично од самог стварања Краљевине СХС пред њене творце и прве органе финансијске, али и политичке власти, испречио се проблем унифицирања валуте и регулисања новчаних токова. Области новостворене државе припадале су различитим економским подручјима на којима је циркулисао низ валута. Рат је унео додатне пометње, доневши колање још неколико врста валута на појединим подручјима. Осим сопствених валута Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, на подручју Краљевине СХС су у оптицају биле аустроугарске круне, немачке марке и бугарски левови.[1]

Очито је да су питања на која је требало дати што хитнији одговор била питање новчаног система земље, односно националне валуте, и питање односа вредности између затечених валута. Завршетак Првог светског рата ослободио је новчане токове и поништио званичне

[1] Новац модерне Србије почео је да се кује 1868. године. Прве примерке је израдила ковница у Бечу, у складу са ковањем својих тадашњих издања бронзаног новца, са специфичним односом номиналне вредности и тежине: за сваку јединицу тежине 1 грам метала и одређеног састава легуре коју су чинили 95% бакра (Cu), 4% калаја (Sn) и 1% цинка (Zn). Новац Краљевине Црне Горе се ковао од 1906. године. (Ивица Вучићевић, Станиша Новаковић, „*Кованја и ковнице нашег новца 1868-1938*", Нумизматичар бр. 8, Београд 1985, 93).

државне курсеве, тако да је вредност српског динара према француском франку постала тржишна, док је по количини новца у оптицају на територији Краљевине СХС најзаступљенија валута била круна (у оптицају око 5 милијарди). Проблем је усложњавала чињеница да је круна била новчана јединица двеју суседних земаља које су свакодневно повећавале количину њеног оптицаја.[2] Круна је стога свакодневно губила своју вредност, што је стварало пометњу у материјално-правним односима, изазивајући панику улагача у банкама. Из тих разлога краљевска влада је интервенисала код Аустроугарске банке и добила обећања да иста убудуће неће одобравати кредите појединим националним владама без пристанка осталих националних влада. Банка је заиста обуставила издавање благајничких записа које је вршила за рачун аустријске и мађарске владе, али је наставила да их посредним путем, ломбардовањем ратних обвезница аустријске и мађарске владе - кредитира. На дан 31. октобра 1918. године ломбардовање ратног зајма код Аустроугарске банке износило је 4,734 милијарде круна, док се цифра банчиног потраживања попела 23. децембра 1918. године на 7,943 милијарде круна.[3] Ове потезе представници Аустроугарске правдали су страхом од социјалних немира који би могли дати маха бољшевизму и новој револуцији, међутим добија се утисак да је издавање истих новчаница које су још увек биле у оптицају у низу новостворених држава (а не креирање нових) имало, између осталог, за циљ очување економско-финансијског простора некадашње државе и стварање монетарне и царинске уније. Ови планови нису били страни ни одређеним круговима новонасталих држава, међу којима се јављао страх од финансијске самосталности.

Решењем бр. 1261 од 12. децембра 1918. године влада Краљевине СХС је забранила изношење новца из земље, уједно забранивши и уношење у земљу износа већег од 1000 круна или лева. Унос већих количина круна у земљу вршен је на два начина. Један је био последица ратних операција и смештаја француске Источне армије на тлу Мађарске и дела Краљевине СХС. Наиме, команди ове армије је у Пешти отворен текући рачун у крунама за подизање средстава за покриће личних и материјалних издатака армије. Како је велики број војника био распоређен у Војводини, где су се углавном и вршиле набавке потребних намирница, у посед грађана Краљевине су долазиле знатне количине папирних круна. Министарство финансија је тим поводом повело преговоре са командом француске војске, која је прихватила да потребне

---

[2] Према извесним информацијама Аустроугарска банка је наставила да емитује 18 милиона круна дневно у Мађарској и 100 милиона круна у Аустрији, односно преко 1 милијарде круна месечно. (Милорад Недељковић, Наш валутни проблем (предавање одржано у Правничком удружењу у Београду 2. фебруара 1919. године), Београд 1919, 6).

[3] Момчило Нинчић, Наше валутно питање (Конференција одржана у клубу београдских радикала 30-XI-1919), Београд 1920, 7.

суме новца не узима више у Пешти већ да себи отвори текући рачун код Министарства финансија у Београду.[4] Други начин уношења круна у Краљевину било је кријумчарење новца. Занимљиво је проматрати ниво предвиђених санкција и третирања кријумчарења новца у финансијским законима Краљевине. У закону од маја 1919. године санкције за кријумчарење новца су прописане у члану 100, заједно са осталим предметима који су се кријумчарили. У закону из јуна 1920. године кријумчарење новца је заступљено у засебном члану (181), док су у закону од јула 1921. године предвиђене чак и награде потказивачима, када је у питању шверц новца.[5] Ови подаци говоре да је недозвољена циркулација новца очито узимала маха и да се осетила потреба њеног енергичног сузбијања.

Изузев забране уноса круна, Министарство је прибегло мери „да се одмах приступи жигосању и попису свега папирног новца Аустро-Угарске и Бугарске, који се налази у промету на територији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца".[6] Жигосање круна и левова требало је извршити у што краћем року, те је оно обављено од низа надлештава: финансијских, полицијских, војних, општинских, жандармеријских, па и црквених. Велики број разноврсних печата који су се користили (чак је Министарство финансија имало два различита), њихово произвољно ручно или машинско отискивање на разним деловима новчанице, омогућили су појаву фалсификата, те је покушај да се количина новчаница на простору Краљевине јасно омеђи од оних у иностранству био опасно угрожен.[7] Осим кривотворења печата и обележавања новчаница ради спекулација на новчаном тржишту, у Загребу су се појавиле обележене новчанице од 1 и 2 круне које су биле изузете од жигосања, са неслужбеним и необласним жиговима приватних предузећа. По писању „Обзора" од 16. фебруара 1919. године, испоставило се да су те печате користили млађи и неодговорни чиновници, без знања власника и првенствено ради забаве. На овај начин је посао око жигосања новца добио и комичну димензију.

Одлука о жигосању круна била је готово одмах по њеном обнародовању критикована од одређеног дела јавности. Најчешћа замерка је била да је то примитиван облик заштите новца, те да ће грађани похрли-

---

4 Претпоставке о количини круна које су на овај начин уношене у земљу крећу се око 400 милиона годишње. (М. Недељковић, Наш валутни проблем, 9-18)

5 Лаза Костић, Адам Максимовић, *Зборник финансијских закона од 1919-1939/40*, Нови Сад 1939, 9, 65, 143.

6 Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства финансија, 70-3-6, Решење А. бр. 1263 од 12. децембра 1918. године.

7 Осим два печата са натписом Министарство финансија, коришћен је и печат са натписом „Комисија за спровођење валутне реформе Краљевства СХС Београд", те разни банкарски, поштански, судски, општински, сресни, војни, црквени; разних облика, боја и величина. Печатиране су банкноте од 10, 20, 50, 100 и 1000 круна. (Витомир Соколовић, „Жигосање и маркирање непријатељксог новца", Филателиста бр. 170, Београд 1977, 32-36).

ти у банке да новац повуку, што може довести до катастрофе на берзи и чак изазвати немире. Међутим, становништво није извршило притисак на банке, штедни улози су чак порасли, а страх од револуције се показао неоправданим.[8] Осим финансијског ефекта, жигосање новца је требало да покаже и јасан политички правац Краљевине како политичким круговима у Аустрији и Мађарској тако и савезницима. Наиме, жигосање круне је требало да разбије комбинације о монетарној унији, као што је нешто касније примена српске царинске тарифе на границама јасно показала да Краљевина СХС има намеру да егзистира као потпуно независна држава. Мало времена након жигосања, крунама је одузета прометна важност на територији Србије.[9] Обележавање круна и левова трајало је у Београду до 5. јануара, а у осталим крајевима земље до 31. јануара 1919. године. Према подацима које је усвојила Народна банка, жигосано је 5.322.593.215 круна, а њихово присуство по покрајинама државе изгледало је овако: Србија 421.017.405 круна (7,9%), Банат и Бачка 1.668.536.437 (31,4%), Босна и Херцеговина 512.122.574 (9,6%), Хрватска и Славонија 1.948.917.241 (36,6%), Словенија 603.326.472 (11,4%), Далмација 163.060.440 (3%) и Црна Гора 6.612.646 (0,1%).[10]

Жигосање левова, које је спроведено у периоду када су и круне обележаване, није стварало много проблема. Пре свега, новац се налазио на територији само једне области - Србије, а количина од 50 милиона лева била је стоструко мања од количине круна. Жигосане су новчанице у апоенима од 5 до 500 лева. Износ немачких марака, који је затечен на територији Краљевине СХС био је незнатан, а жигосани су, од стране локалних надлештава, апоени од 1, 2, 5, 20 и 50 марака. Начин на

---

[8] Др Иван Павлачек, нови хрватски бан, дао је интервју шефу Југословенског дописног листа о расположењу грађана поводом обележавања новца у коме се каже: „У крају где живим нисам приметио да би жигосање нота Аустро-Угарске Банке проузроковало никакву дубљу узбуђеност у ширим слојевима. Свет се боји да ће му папирни новац сасвим пропасти ако га не да жигосати, па га стога у великим количинама даје, како код нас кажу, башдарити, а о даљим последицама те финансијалне операције много не размишља. Да ли тако ствар стоји и у другим крајевима, још ми није познато, али држим, да ће се испоставити, да је пророчанство неких наших стручњака односно револуције, свакако песимистично". (М. Недељковић, Наш валутни проблем, 16).

[9] Сматрало се да је овај потез учињен да би се оформила јединствена валута на територији Србије у циљу олакшања прометног, кредитног и трговачког пословања. Међутим, како у јавности није изнет разлог овог потеза, размишљања о њему давала су повод за различита мишљења. (АЈ, збирка Милана Стојадиновића, 37- 32-238, Валутно питање).

[10] М. Недељковић, *Пред решење валутног питања*, Загреб 1919, 3. За разлику од „званичне статистике" Народне банке Милан Стојадиновић у реферату писаном 1925. године износи „званичне податке" по којима је жигосано круна у: Србији 418.517.405; Банату, Бачкој и Барањи 1.664.036.437; Босни и Херцеговини 510.211.574; Хрватској 1.537.673.858; Словенији 686.623.239; Далмацији 153.060.440 и Црној Гори 5.612.646. Према овим подацима, укупно је жигосано 4.875.735.599 круна, односно 446.875.616 мање него према извештајима које је усвојила Народна банка. (АЈ, 37-32-238, Валутно питање).

који је обављено жигосање круна омогућио је једноставно фалсификовање, или чак произвољно прављење печата, што је уз унос круна у земљу свакодневно повећавало број „новчаница са жиговима". Министарство финансија је ради замене обележеног новца поручило одређене количине банкнота од ковница у Паризу, Загребу и Прагу, али је њихова преоптерећеност утицала да обележене круне буду у оптицају током целе 1919. године. Колика је хитност у решавању питања крунских новчаница била може посведочити алармантно писмо Трговачке коморе у Београду, с краја јуна 1919. године, упућено министру трговине и индустрије. У њему се тражи хитно решавање валутног питања због проблема кријумчарења и продаје круна у Краљевини, уз претпоставку да се на њеном тлу већ налазило више од 1/5 укупног контингента крунских новчаница. Стога је комора предлагала моментално доношење закона о реорганизацији емисионе банке и убрзавање израде новчаница, да би се проблем решио пре половине августа, кад се очекивао почетак извозне сезоне, да се резултати извозне кампање не би свели на добијање „још неколико стотина круна без вредности".[11] Слични предлози су се могли чути и у јавним гласилима, од којих су неки били вапећи: „Спасавајте! Повлачите круне што пре".[12]

Други покушај национализације крунских банкнота учињен је у периоду од 26. новембра 1919. до 11. јануара 1920. године под патронатом Главне комисије за маркирање круна. Према одредбама Правилника о поступку приликом маркирања круна од 7. новембра, на сваку новчаницу лепљена је одговарајућа маркица, слична поштанској, осим новчаница од 1 и 2 круне које су изузете од маркирања.[13] Маркице су од стране Министарсва финансија биле поручене у Бечу, а веровало се да се не могу успешно фалсификовати. Да је овакво мишљење представљало заблуду, показало је описивање 10 различитих фалсификата маркица за новчаницу од 1000 круна у „Службеним новинама".[14] Приликом маркирања је (по угледу на Чехословачку) било задржано 20% од

[11] АЈ, фонд Министарства трговине и индустрије, 65-1083-2058, Писмо Трговачке коморе бр. 3356 од 27. јуна 1919. године. Процене количине круна на простору Краљевине кретале су се између 3 и 15 милијарди. Сматра се да су круне по земљама биле заступљене у следећим количинама: Аустрија и Мађарска по 15 милијарди, Чехословачка 7, Краљевина СХС 6, Пољска 5, Румунија 4 и Италија 3 милијарде. (Миодраг Угричић, *Новчани систем Југославије*, Београд 1967, 90).

[12] Правда, 27. октобар 1919, бр. 340, 2.

[13] Маркице за новчанице од 10, 20 и 50 круна штампане су тројезичним текстом (на српском, хрватском и словеначком). Маркице за апоене од 100 и 1000 круна рађене су у три варијанте, на сваком језику посебно. (Жељко Стојановић, *Папирни новац Србије и Југославије*, Београд 1996, 85). Мера маркирања круна била је критикована од стране бившег министра финансија Момчила Нинчића који је сматрао да је та мера „колико непотребна, толико штетна. Непотребна, јер неће спречити прилив круна, а има израђених нових новчаница за замену; штетна, јер ствара један поремећај у привредним односима који се местимице претвара у праву кризу". (М. Нинчић, нав. дело, 75).

[14] Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца од 18. фебруара 1920, бр. 36, 3.

суме поднете за обележавање. Резултати маркирања су показали да се у Србији и Црној Гори нашло 620.517.405 круна, а у осталим крајевима 5.066.084.325, односно 363.606.730 више него приликом жигосања, не рачунајући ситне апоене.[15] Маркирање је вршено по филијалама Аустроугарске банке, другим банкама, среским и окружним финансијским управама. Приликом маркирања новчаница, јављале су се неправилности по питању одговарајуће маркице за одређену банкноту, маркиране су и новчанице које приликом израде нису биле одштампане са обе стране, као и новчанице које су биле знатно оштећене.[16] Јавност је бурно реаговала на податке о количини маркираних круна, те се јављао низ предлога за решење проблема који су се кретали од оних да се круне прогласе неважећим, до оних да се замене al-pari са новом валутом, али су се сви слагали да се круна што пре мора повући из оптицаја.

На предлог министра финансија, Министарски савет је 1. фебруара 1919. године одлучио да државни новац буде динар, а решењем И бр. 496 од 15. јануара 1920. године дао дозволу да се може доштампати новац и отпочне повлачење круна за нову крунско-динарску новчаницу која је требало да циркулише у прво време. Проблем ситног новца регулисан је тако што су апоени од 1, 2 и 10 круна и даље циркулисали, као и метални новац од 10 и 20 филира.[17] Крунско-динарска новчаница са одређеним односом 1 динар - 4 круне обнародована је 18. јануара 1920. године у „Службеним новинама" и на њој се налазила изражена вредност како у динарима тако и четвороструко крунској вредности. Замена круна на тлу Србије и Црне Горе обављена је нешто раније у односу на остали део земље, где је замена отпочела после 16. фебруара и требало је да траје до 15. марта 1920. године. Због обимности посла, рок за повлачење круна је неколико пута продужаван, да би био завршен 3. јуна 1920. године. Новим банкнотама је, према подацима које даје Миодраг Угричић, замењено 5.121.611.345,20 круна.[18] Известан контингент крунских новчаница појавио се након прикључења Краљевини СХС делова Далмације и Истре, предвиђених Рапалским уговором. Правилник о повлачењу крунских новчаница са ових простора предвиђао је рок од 5 дана за подношење новчаница са пријавним листама, а 20 дана за потпуно повлачење из оптицаја. Круне до износа од 100.000 замењене су по

[15] АЈ, 37-32-238, Валутно питање

[16] Проблем је настао приликом повлачења круна јер се тражила одговарајућа маркица на банкноти, неоштећеност маркице, док се у пуном износу могла заменити оштећена новчаница до једне четвртине. (Правилник о повлачењу крунских новчаница, Нови Сад 1920, 4-5).

[17] Службене новине, 14. април 1920, бр. 82, 2 и 21. април 1920, бр. 88, 5.

[18] М. Угричић, нав. дело, 102; Милан Стојадиновић износи податке да је за повучене круне издато 1.194.542.407 динара, што би значило да је повучено 4.778.169.628 круна. (АЈ, 37-32-238, Валутно питање).

релацији 1:4, а износи преко 100.000 у релацији 1:6.[19] Повлачењем круна из оптицаја, држава се задужила код Народне банке за 1.194.542.407 динара.[20]

За разлику од круна, замена левова и марака обављена је финансијским обрачуном између Краљевине СХС и Бугарске, односно Немачке, тако да се у оптицају, упоредо са крунско-динарском новчаницом, најдуже задржао перпер. Одлука о његовом повлачењу из оптицаја донета је актом Министарства финансија И бр. 7864 од 27. априла 1921. године, а сразмера у којој је перпер требало заменити била је повод за различита мишљења. По мишљењу финансијских, па и политичких кругова у Србији, перпер се није могао ставити у исту раван са круном која је страни новац, јер је пуштен у оптицај на подлози динара, функција му је била да мења динар, па је de facto и de jure обвезница Краљевине СХС. Супротна мишљења су заступала став да су перпери, у ствари, обични ратни бонови које је црногорска влада почела лиферовати од балканских ратова и да се 9/10 овог новца налазило код банака, ратних богаташа и аустријске владе. Перпер је марта 1919. године био процењен на 0,20 динара и сматрало се да народ у Црној Гори треба да буде задовољан.[21] Поменутим решењем одлучено је да се перпери до суме од 5000 мењају у паритету 1:1, а преко те суме у паритету 1:2. Пописано је перпера у суми од 10.592.421, а сматра се да је укупно размењено 12.000.000 перпера.[22] Заменом перпера, крајем 1921. године завршена је унификација новца.

*

У периоду до замене круна уврежила су се два погледа о њеној вредности. Први, да круна вреди и да је треба заменити новом валутом у што приближнијем односу са динаром и мишљење да је динар знатно валиднији од круне и да је спровођење првог мишљења у праксу немогуће.[23] Гледиште о повољнијем третману круне првенствено се

[19] АЈ, 70-3-6, Правилник о повлачењу крунских новчаница на територији Далмације.

[20] АЈ, 37-32-238, Валутно питање; У Народна банка, Београд 1934, 143 стоји да је по основу повлачења круна издат 1.277.427.121 динар.

[21] Обзор, 24. април 1919, бр. 93, 3

[22] АЈ, 37-32-238, Валутно питање; Јован Хаџи Пешић, *Новац Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 1995, 11; Рудолф Бићанић у *Економска подлога хрватског питања*, Загреб 1938, 45 наводи да је укупно замењено 25 милиона перпера.

[23] Најекстремнија мишљења су побијала икакву вредност једне или друге валуте. Народни посланик Михајло Шкорић је изнео констатацију да је држава приликом тражења помоћи за пострадале у Србији перманентно изјављивала да нема новца за кредите, а да је за кредит да се плате „с оне стране Дунава" круне по 0,25 динара које ништа не вреде, било. (Службене новине, 8. децембар 1920, бр. 273, 3-4, Протокол 74. редовног састанка Народне скупштине одржаног 10. марта 1920). Супротно мишљење је изнео словеначки доктор Јанко Хацин, који је изјавио да ће нова држава „учинити акт милосрђа ако за 1 круну замени 4 динара". (Самоуправа, 24. јануар 1921, бр. 18, 3).

базирало на односу куповне моћи динара и круне. „Оно, што је стајало у Београду и Србији 10 динара, плаћало се у Загребу и Хрватској 10 круна".[24] Слично мишљење делио је и „Обзор": „Пресудна важност економске функције неке новчанице за просуђивање исте је у конкретној народној привреди - а не по курсу. (...) Пад југословенске круне на међународном тржишту до маркирања није у целости погоршао њену куповну моћ унутар наше народне привреде".[25] Узимање куповне моћи новца као једино важног чиниоца његове вредности није могло бити меродавно. Не само из разлога што је покриће новца чинилац који је у свим земљама био пресудан, већ и стога што су цене намирница у ратом опустошеној Србији биле реално знатно више од цена у другим крајевима земље. Тога је, свакако, била свесна и јавност заинтересована за виши курс круне, па су предлози све више садржавали реалнији однос између круне и динара. Удружење војвођанских банака је сматрало да је замену требало вршити у паритету 1 златна круна за 1 златни динар, односно да је вредност динара требало утврдити на 1,25 круна, а немогућности замене al-pari круна - динар био је свестан и Р. Бићанић, који се, без обзира на изнету тврдњу о идентичној куповној моћи валута, у истом делу позивао на „морално право, да од државе траже код измјене круна за динаре онај течај, који је важио у моменту стварања државе СХС", односно две круне за један динар.[26] Предлог Удружења војвођанских банака је могао бити валидан, под условом да су папирне круне имале одговарајућу подлогу у злату и девизама, што није био случај. Позивање на „морално право" је имагинарна категорија у економији, а главни проблем је била немогућност омеђивања „југословенских круна" од оних у другим земљама, њихово штампање и након пропасти Аустроугарске и константно убацивање на подручје Краљевине, што говори да је курс круна у њој био најповољнији, те се доводи у питање његов реални основ. Курс динара према круни одређиван је специјалним решењима Министарства финансија.[27]

Савез новчаних завода из Загреба, као најјача финансијска групација у земљи, био је свестан више вредности динара у односу на круну и да њена количина представља опасност по будућу валуту државе. Савез је предложио да платежно средство буде државни динар,

[24] Р. Бићанић, нав. дело, 43.

[25] Обзор, 16. јануар 1920, бр. 11, 3.

[26] Борис Крпев, *Банкарство у Дунавској бановини*, Нови Сад 1998, 49 и Р. Бићанић, нав. дело, 42.

[27] По извештају Генералне дирекције државног рачуноводства бр. 172.533 из 1920. године, однос динар – „југо" круна се кретао овако:
- од новембра 1918. до марта 1919. године 1 динар је вредео 2 круне;
- од 19. марта до 4. јуна 1919. године 1 динар је вредео 2,5 круне;
- од 5. јуна до 12. новембра 1919. године вредност 1 динара је котирана са 3 круне;
- од 12. новембра до 31. децембра 1919. године 1 динар је мењан за 3,5 круне и
- од 1. јануара 1920. године до дефинитивне замене вредност 1 динара је везана за 4 круне. (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Алманах 1921-1922, Загреб 1922, део III, 101).

чије би покриће био државни домен. Круна би за овај динар била везана курсом al-pari, али би се приликом замене задржала сума од 50%, за коју би биле издате признанице наплативе за годину или две, или би се њима могле плаћати обавезе према држави. С друге стране, српски динар би се мењао за два државна динара.[28] На овај начин Савез новчаних завода је посредно одредио однос динара и круне на 1:4, али је касније за неповољан положај круне оптужио Министарство финансија.[29] На ове оптужбе министар финансија Војислав Вељковић је у листу „Правда", од 31. октобра, изјавио: „Ја нисам присталица систематског побијања вредности круне. По моме уверењу, то би морало извести економску пертурбацију у нашој држави, јер је круна у већем делу нашега Краљевства главна монета. Али, ја исто тако налазим да се не може сматрати ни да би круна имала да се замени динаром al-pari". Без обзира на иступање званичника Министарства, „Радничке новине" су у паду круне виделе умешаност председника Министарског савета Љубомира Давидовића и Стојана Протића, који су под утицајем „србијанске бирократије" водили политику девалвације круне. На ове нападе реаговала је „Самоуправа" питањем зашто је круна падала на иностраним берзама уколико је проблем унутар Краљевине СХС.[30]

Известан број економиста је сматрао да се треба применити покрајинска подвојеност у односу круна-динар приликом замене. Основа за ово мишљење налазила се у начину на који је аустроугарска војска вршила набавку намирница у Србији. Намирнице су плаћане новцем који је „издаван у бесконачност, једино с обзиром на потребе државне благајне, а с принудном платежном моћи (...) искључиво путем реквизиције, и плаћала се - по цинички ниско одређеним, ценама овим папиром."[31] Став о различитом третирању круне заступао је и министар финансија др Момчило Нинчић, због примењеног курса круна-динар у рату,[32] а професор економије Милић Радовановић је изнео став да имаоци круна у покрајинама бивше Аустроугарске морају поднети штету која ће произаћи из редуковања количине круна, ако ни због чега другог а оно што су били поданици те државе. У Србији и Црној Гори би

[28] Споменица Савеза новчаничних завода Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, у предмету новчаничне банке и уређења валуте, Загреб 1919, 18-19.

[29] Осим Министарства финансија Савез новчаних завода је за свесно девалвирање круне оптуживао и Министарство трговине и индустрије, као и Девизну централу да је деловала само у правцу очувања курса динара. (Извештај „Савеза новчаних завода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца" у Загребу за годину 1919, Загреб 1920, 10).

[30] Самоуправа, 24. јануар 1920, бр. 18, 1.

[31] М. Недељковић, *Наш валутни проблем*, 4.

[32] Нинчић је навео следећи пример који је поткрепљивао његов став. Један Београђанин је имао 40.000 динара када је Србија окупирана. Пошто је динар био потиснут из саобраћаја, он је свој капитал претворио по наметнутом курсу за 20.000 круна. Имајући других средстава за живот, дочекао је ослобођење са том свотом. Уколико би се применио однос 4:1 и на Србију, он би добио само 5.000 динара, чиме би његов капитал био смањен 8 пута. (М. Нинчић, нав. дело, 63)

круне биле замењене у пуној вредности, јер је непријатељска војска реквирирала намирнице наизглед плаћајући их крунама.[33] Без покрајинске подвојености у третирању вредности круне приликом замене, грађани у Србији и Црној Гори би по други пут били оштећени, што би додатно утицало на и онако тешке услове живота у овим областима. Бивши министар финансија Краљевине Србије, Стојан Протић, сматрао је да је поступак по коме грађани Србије треба да поднесу губитак на замени страног новца потпуно погрешан. Сматрао је да државна управа треба да се избори да од централних сила добије онолику суму колико је износила готовина у страним новчаницама у Србији. Када би држава тај новац примила, повлачила би стране новчанице исплатом у динарима.[34]

Заступници лошијег курса круне према динару износили су чињеницу да је оптицај динарских новчаница био високим процентом покривен златом, сребром и девизама, да су се динарске новчанице налазиле у много мањем обиму у саобраћају од крунских, знатно бољи положај динара на страним берзама и да је очекивана подлога коју је требало добити за крунске новчанице из ликвидационе масе Аустроугарске банке била много мања од суме која је била у оптицају. Да није био циљ да се вештачки наметне динар и круне одузму по потцењеној вредности наводило се да је курс „звечећих" круна и перпера одлуком Комитета министара за финансије и саобраћај 18. маја 1919. године изједначен са курсом динара, јер они имају подлогу сами за себе.

Једно од најнеповољнијих мишљења о вредности круне било је мишљење словеначког адвоката и експерта за валутна питања Милка Брезигара. Он је на заседању Привредног одсека Народног света у Љубљани 21. и 22. октобра 1918. године саопштио „Експозе о валутном питању" на коме је изнео мишљење да валута нове државе свакако треба бити динар, који је припадао Латинској унији и да је круна ефективно требала да вреди 15% - 20% вредности новог новца. У образложењу је истакао да је у предратној Аустрији на једног становника долазило 50 круна, а 1918. године 560, да је пре рата у југословенским покрајинама Аустроугарске циркулисало 380 милиона круна, а октобра 1918. године 4,25 милијарди, што је са најмање 500 милиона круна у Србији представљало огромну инфлацију.[35] У исто време, круна је имала тек 1/6 предратне куповне моћи, док су цене порасле скоро 6 пута. Његово мишљење су подржали и многи други учесници седнице, сматрајући да је Словенија „преслаба" да сама реши свој валутни проблем, а првак Народно-напредне странке Иван Тавчар изнео је став да се валутно питање може решити једино помоћу Србије.

---

[33] Милић Радовановић, Наш новчани проблем, Загреб 1920, 16.

[34] Епоха, 5. јануар 1919, бр. 9, 1.

[35] Момчило Зечевић, *Србија и валутно питање 1918-1921*, Зборник радова историјског института, књ. 8, Београд 1990, 80.

Евидентно је да су проблем националне валуте и замена круна дуго и снажно узбуђивали јавно мњење. Зато је у времену до појаве крунско-динарских новчаница било прегршт натписа и брошура о „праведним" и „спасоносним" решењима, а коментари о овом проблему су били актуелни током читавог периода постојања Краљевине. Упућене примедбе су често имале политичку позадину и оптерећивале ионако проблематичан политички живот земље.

*

Колико је вредела круна, а колико динар? Уочи рата аустроугарска круна је била стабилна валута, чак нешто јача од француског франка, с којим је била у паритету 1:1,05.[36] Српски динар је такође био стабилна валута у коју су његови поседници имали поверења, иако је држава ушла у два рата током 1912. и 1913. године. Томе је у великој мери доприносило и то да Привилегована Народна банка Краљевине Србије није укидала замену новчаница за племените метале, мада је редуковала на дан објаве рата са Турском на тај начин што су новчанице у злату поднесене на замену исплаћиване за 25% у сребру. Иако је ова мера била укинута 28. јануара 1914. године, Банка је на дан мобилизације за рат са Аустроугарском 27. јула 1914. године први пут од оснивања укинула замену новчаница за метал.[37] Окупација Србије од стране Аустроугарске донела је промене на монетарном плану. Круна је проглашена законским средством плаћања у паритету 2 динара за 1 круну и наређено је печатирање свих оптицајних динарских новчаница, а из трезора Народне банке опљачкане су заостале поништене новчанице и пуштене у промет.[38] Народ који је остао у земљи избегавао је жигосање новца, тако да је окупаторски новац преузео цео промет, а динар ишчезао из саобраћаја. Овакав развој ситуације био је користан по динарску вредност у иностранству, тако да је динар током целог рата у Швајцарској имао бољи курс него круна. За време повлачења, динар је задржао своју вредност само у кованицама, док је вредност новчаница била депресирана и износила свега 30% - 40% вредности кованог новца. Даљи пад динарских новчаница заустављен је исплатама савезника у доларима и францима. Влада је користила један део кредита за размену девиза за динар, при чему је утврђен званични државни курс на 80 франака (88 драхми) за 100 динара. Друга мера за очување вредности динара била је енергично одупирање руководства банке за повећањем новчаног оптицаја у иностранству и смањивањем металне подлоге, а у два наврата 1915. и 1917. године откована је количина од 21.579.766 динара у сребру, што је била, сама за себе, гаранција вредности динара.[39]

---

[36] М. Угричић, нав. дело, 99.

[37] Народна банка 1884-1934, Београд 1934, 96.

[38] Ове новчанице су првенствено служиле за пропаганду, као доказ да је динар изгубио сваку вредност (Исто, 79).

[39] Укупно је отковано 9.763.140 комада по 50 пара, 9.841.320 комада од 1 динара и 3.428.438 комада од 2 динара (И. Вучићевић, С. Новаковић, нав. дело, 96)

С друге стране, у немогућности да води рат из реалних извора, Аустроугарска је прибегла зајмовима који су државни дуг од 19,5 милијарди круна пре рата повисили на 127 милијарди, 1. новембра 1918. године.[40] Овај дуг је готово целим делом представљао њен унутрашњи дуг, с обзиром на то да њене финансије, али и опредељеност у рату, нису дозвољавале успешно кредитирање на страни. Немачка је као савезник позајмила Аустроугарској до 31. октобра 1918. године 4,87 милијарди марака, док је у неутралним земљама Аустроугарска успела да обезбеди, за тадашње прилике, незнатну суму од 165 милиона златних круна.[41] Положај у коме се нашла круна дуго је прикриван, с обзиром на то да Аустроугарска банка за време рата није објављивала своја стања. На збору акционара банке од 8. фебруара 1918. били су поднесени рачуни од почетка 1914. до краја 1917. године уједно. Из њих се видело да је оптицај новца порастао са 2.493.000 на 18.439.000 у 1917. години, дакле 740%, док је метална подлога спала од 1.562.000 на 381.000 круна, односно на 24,4% подлоге из 1914. године.[42] Крај рата је продубио агонију круне чија је количина у оптицају новембра 1918. године износила 35,5 милијарди, а пар месеци касније 52 милијарде.[43] На немогућност сагледавања праве вредности круне утицала је и у рату изражена потреба да се раполаже што већом количином новца, „за сваки случај". Мноштво цивилних и војних благајни располагало је знатним сумама новца за исплату и куповину намирница за људе стављене у службу рата. Фабрикама, трговинама, а нарочито војним лиферантима биле су потребне огромне суме новца за све оне потрепштине неопходне војсци. Велики део новца био је ангажован у такве „економске резервоаре" који су делом били јавни, а делом скривени и нису притискали новчаничну циркулацију. Завршетак рата и враћање војника кући, укидање ратних каса и установа, враћање привредног живота у колико-толико нормални колосек довели су до ослобађања новца из поменутих „резервоара", што је изазвало панику код имаоца новчаница и жељу да се круна што пре замени за намирнице, некретнине, хартије од вредности, другу валуту, што јасно говори о њеној вредности.

Подлога и висина оптицаја новчаница Привилеговане Народне банке Краљевине Србије и Аустроугарске банке дате су у следећим табелама:[44]

---

[40] Само Аустроугарској банци држава је дуговала 35,5 милијарди круна (Славко Шећеров, *Наше финансије*, Београд 1926, 9) М. Нинчић, нав. дело, 5 наводи да је дуг по основу позајмица износио 32.639.000.000 круна, а по основу благајничких записа 2.947.000.000 круна.

[41] М. Нинчић, нав. дело, 5.

[42] Народна Банка, 139.

[43] Исто, 140.

[44] М. Угричић, нав. дело, 76,89.

Привилегована Народна банка Краљевине Србије							
Оптицај				Подлога			
Год.	Новчанице у злату	Новчанице у сребру	Укупно	Злато	Сребро	Девизе	Укупно
1913	4.285.280	99.153.290	103.438.570	57.842.453	4.271.903	3.636.780	65.751.136
1918	3.094.800	337.471.510	340.569.310	63.760.010	15.559.985	217.973.922	297.293.917

Аустроугарска банка						
Актива				Пасива		
На дан	Оптицај	Обавезе по виђењу	Укупно у злату	Подлога у сребру	Подлога	Укупно
23.7.1914	2.130.000.000	291.000.000	2.421.000.000	1.238.000.000	351.000.000	1.589.000.000
26.10.1918	30.680.000.000	2.840.000.000	33.529.000.000	268.000.000	75.000.000	343.000.000

Из табела се види да су обе банке пред рат имале покриће за новчанице у оптицају око 65%, што се може сматрати веома повољним. Међутим, док је покриће Привилеговане Народне банке Краљевине Србије порасло на 87,29%, покриће Аустроугарске банке је спало на свега 1,1%, са тенденцијом даљег пада. Приликом замене круна Министарство финансија се руководило одредбама члана 206. Уговора о миру са Аустријом, закљученим 10. септембра 1919. у Сан Жермену, и члана 189. Уговора о миру са Мађарском, закљученим 4. јуна 1920. године у Тријанону. Овим члановима је одлучно да: државе наследнице у року од два месеца изврше обележавање круна које се налазе на њиховом подручју: да се у року од 12 месеци изврши замена круна у сопствене валуте и у односу које земље наследнице саме одреде; да се у року од 14 месеци замењене круне предају Репарационој комисији ради даљег поступка и да новчанице пуштене у оптицај до 27. октобра 1918. године имају права на целу активу Аустроугарске банке, док оне издате после тог датума имају покриће у обвезницама аустријске и мађарске владе.[45] Како је било немогуће утврдити у ком је периоду издата која новчаница, овај проблем је решен на тај начин што су Аустрија и Мађарска признале осталим земљама форфетарно утврђене количине злата из својих златних квота (укупно 5 милиона златних круна). Утврђени коефицијенти према количини банкнота које су се налазиле у државама наследницама утицале су на то да се актива Аустроугарске банке подели по следећем кључу: Румунија 6,1 %, Чехословачка 6,1%, Краљевина СХС 4,27%, Аустрија 4%, Мађарска 4%, Италија 2,5% и Пољска 2,15%.[46] Краљевина СХС је заједно са непокретностима и инсталацијама филијала Аустроугарске банке на свом подручју добила око 400 милиона динара, што је чинило око 1/3 износа издатих динара за

[45] Исто, 90.
[46] Самоуправа, 1. април 1922, бр. 72, 9.

крунске новчанице. Послови око ликвидације Банке завршени су јуна 1924. године, али је количина примљеног злата и девиза била исплаћивана и након тог датума, тако да је цео поступак завршен 1928. године.[47] Учињени дуг због национализације круна држава је планирала да отплати златним крунама које је, као држава наследница Аустроугарске, требало да прими из ликвидационе масе Аустроугарске банке у Бечу. Сума добијена на овај начин није била довољна за његово покриће, те се држава одрекла свог учешћа у заради Народне банке. На овај начин дуг је отплаћиван све до 1931. године, када је извршена законска стабилизација динара.

Очито је да су позиције Привилеговане народне банке Краљевине Србије биле далеко повољније од позиција Аустроугарске банке. Покриће динара је износило чак 87,29%, за разлику 1,1% круне. Чак и уколико се посматра сам термин уочи замене крунских новчаница, на дан 31. јануара 1920. године, циркулација новчаница Народне банке Краљевине СХС је износила 711.448.444 динара, при чему је заједничка основа са Народном банком Краљевине Србије износила 442.520.600 динара, што је чинило покриће динарских новчаница од 62,20%, без обзира на то што је део динара био одштампан ради потреба целокупне државе.[48] Количина круна у оптицају стварно је била повећана интервенцијама Министарства финансија у количини од 300 милиона, узетих од Аустријске банке из Беча ради замене похабаних новчаница, а у стварности пуштених у оптицај. Без ове суме укупно покриће на основу примљеног злата и имовине Аустроугарске банке износило је 33,18%. С обзиром на то да је злато примљено знатно касније од момента замене, држава је имаоцима круна пружила својеврсни бескаматни кредит. Мимо реалних проблема да се замена обави брзо, остаје утисак да се са њом оклевало из страха од реакције јавности и проблема који су могли настати у већ узаврелој политичкој атмосфери вишенационалне и вишеконфесионалне структуре становништва земље без јасно дефинисаних граница и без Устава. Решење није било једноставно наћи, што је било јасно и делу савременика.[49] Чињеница је да су имаоци круна у тренутку замене добили знатно повољнији курс у

---

[47] Краљевина СХС је примила до децембра 1925. године у кованом злату 35.975.032,37 круна. Темпо исплате је био овакав: 17. јуна 1921 године 10.000.000; 27. новембра 1922. године 14.665.335,15; 13. новембра 1923. године 5.689.172,07; 15. марта 1924. године 3.519.236,00; 6. августа 1924. године 1.357.507,28 и 18. новембра 1924. године 743.781,87. У 1925. години је примљено у чековима 121.450,02 долара; 476.919,00 француских франака и 50.204,17 енглеских фунти. Непокретности бивше Аустроугарске банке које су припале Народној банци Краљевине СХС процењене су на 2.758.872 златних круна. (АЈ, 37-32-237, Извештај министру финансија од 28. новембра 1925. године).

[48] М. Зечевић, нав. дело, 85.

[49] Било је „неопходно нужно код уређења валуте гледати колико на страну економску и финанцијалну, толико и на политичку и социјалну." (Адемаго Мешић, *Нацрт за рјешење валутног питања*, Загреб 1920, 5).

односу на курс круне на иностраним берзама, да је реално покриће дела круна дошло неколико година касније и да је на тај начин динар Краљевине СХС био инфлаторно оптерећен у самом старту, што је уз остале чиниоце инфлације (буџетски дебаланс, спољнотрговински дефицит итд.) довело до његовог обезвређивања, тако да је могуће поставити питање да ли су, у ствари, имаоци динара Народне банке Краљевине СХС били оштећени. Због свега изнетог, сматрамо да је „србијанска пљачка круна" један од преузетих стереотипа отворених из политичких разлога који би требало што пре затворити.

Summary

Ivan M. Becic

CURRENCY ISSUE IN KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

The areas of newly estblished state, after the war wereovercrowded with banknotes of five different currencies.Forming joint currency and establishing inter relation between exisitng currencies (among them the most important was the inter course of dinar and kruna) were difficult tasks for Ministry of financy due to the fact that among economy, there should be reviewed and political and social aspects of the issue. The established inter-course of dinar and kruna in relation 1:4 caused the debate lasting for decade if this relation caused negative impact on the owners of curreney kruna. The impact of political circles in Social Yugoslavia Period, based on definition of Kominterna about Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) as the state of greater Serbian hegemonism caused forming stereotype about Serbian robbery. Nevertheless, the fact that the dinar of national Bank of Kingdom of Serbia had had particularly high and stabile reimburstment in gold and foreign currencies on the level of 87,29 %, which is great differecne comparing the level of 1,1 % for the currency kruna. While the reimburstment was available, gold from the depo of ex AustroHungarian bank became available only through few stages in the period between 1921 to 1928, and it was on the level of 33,18 % of the summ of kruna replaced in Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Unreally high course of Yugoslav kruna, comparing the other states-legatees of AustroHungary is presented by data that there were marked over 360.000,00 kruna more than they were noted/stigmatized i.e. they are injected from foreign areas due to adequate course. Real inter relation/course of currencies kruna and dinar is left unkown; nevertheless, our general opinion is the used solution was not in favour of dinar.

UDK: 364-54-053.9(497.11) "1934/1941
364.662(497.11) "19"

Момчило Павловић

ДОМ ЗА ИЗНЕМОГЛЕ СТАРЦЕ И СТАРИЦЕ У ЛЕСКОВЦУ – СИРОТИЊСКИ ДОМ 1934-1941

АПСТРАКТ: У раду се анализира проблем сиромаштва, посебно сиромаштво старих и изнемоглих лица и настајање социјалних установа за помоћ старим и изнемоглим, у народу познатих као сиротињски домови. Рад представља и покушај историјске реконструкције подизања и рада сиротињских домова на Хисару и на Шпитаљском гробљу. Рад је део монографије „Дом топлине и наде 1934-2004. Од Дома стараца до Геронтолошког центра", коју је објавио Геронтолошки центар Лесковац 2004. године.

Наличје индустријског напретка Лесковца било је повећавање сиротиње у вароши, посебно радничке. О тој теми је опширно писано у локалној историографији. Међутим, постојала је једна социјална група сиромашних, а то су стара и изнемогла лица, којој је поклањана мала пажња. Иако је свест о потреби пружања помоћи тим људима у вароши постојала и раније, (организована је и дељена помоћ), тек је половином тридесетих година 20 века подигнут Дом за старе и изнемогле заслугом једног богатог појединца.

Писати историју једне овакве социјалне установе значи писати друштвену историју народа или дела народа на којој је деловала та установа. Историја Дома за изнемогле, односно Сиротињског дома (данас Геронтолошки центар „Лесковац"), у минијатури је и укупна друштвена историја народа који је живео и данас живи у лесковачком крају (данас Јабланички округ). Дом је настао из потребе заштите сиромашних и изнемоглих стараца и старица, установе социјалне заштите које су друге средине већ имале. Сиротињски дом је представљало кућу заштите, спаса, мира, болницу и трпезу за све оне који су из различитих разлога у њу долазили и ту остајали.

Основу овог рада чине истраживања о здравственој и социјалној политици у Лесковцу и околини, а посебно о Геронтолошком центру „Лесковац" који баштини историју и традицију Дома за стара и изне-

могла лица из 1934. и свих других организационих форми проистеклих из њега током времена (Дом за стара лица, Дом пензионера са стационаром и сл.). Рад је настао на основу невелике литературе, локалне штампе и прворазредних архивских извора из фондова у архивима Југославије, Србије и Историјског архива у Лесковцу, као и података и чињеница из документационог центра Геронтолошког центра „Лесковац" и библиотека у Београду и Лесковцу.

ЛЕСКОВАЦ 1934. ВАРОШ ТРГОВАЧКА, ИНДУСТРИЈСКА, ГАЗДИНСКА, РАДНИЧКА И СИРОТИЊСКА

Почетком тридесетих година 20. века у сва три среза лесковачког краја (лесковачки, власотиначки и јабланички) пописано је 29.421 домаћинство, у којима је живело 185.725 становника. Лесковац је у читавој Вардарској бановини (обухватала простор данашње Македоније и већи део Косова), у коју је ушао после 1929, био најјачи индустријски центар, а по трговини долазио је одмах иза Скопља. Сам град простирао се на површини од 2,4 км2, имао је 6 квартова, 74 улице, 3.548 кућа и 17.590 становника, од чега 9.060 мушкараца и 8.530 жена (94% православаца, 5% муслимана и 1% Јевреја). Домова је пописано 3.718. У граду је радио велики број среских институција, здравствених и просветних установа, удружења и друштвених организација.

Године 1931. у Лесковцу је било 26 мањих и већих фабрика: седам текстилних (вунених и памучних тканина, сукна, штофа, платна, трикотаже, гајтана итд.), једна фабрика канапа и ужарије, две фабрике сапуна, козметике и парфимерије, једна фабрика машина и гвозденог намештаја, једна фабрика гумене робе, једна готовог рубља, једна за прераду камена, једна фабрика зејтина, једна фабрика столица од савијеног дрвета, једна фабрика пива и слада, четири велика млина, четири фабрике црепа и цигле, две парне стругаре, једанаест велетрговина. Све у свему, 39 предузећа, 534 занатлијских и 700 трговачких радњи. Више од половине укупног броја радника (2500 - 3000) радило је у текстилној индустрији.

Према једној анализи, због привредне кризе производња и потрошња појединих индустријских продуката свела се према 1930. на 60 или 70% мање, тако да су многа предузећа радила у току године само са 30% свога дневног капацитета. Па и са тим производним капацитетима једва се продало 50-60%, и то половина од тога опет на вересију. Два млина радила су само са 50% дневних капацитета, и то искључиво за локалне потребе. Индустрија пива опала је за 60%, а сапунска индустрија радила је само са 30% дневног капацитета због слабе потрошачке моћи широких народних слојева...

У годинама кризе незапосленост, уз коју је по правилу ишло сиромаштво, и даље је била најтежи проблем. Тако бележимо број отпуштених радника у Лесковцу 1931:

– у индустрији	798
– у трговини	17
– у занатству	251
Свега:	1066

Економска криза осетила се и у самом Лесковцу, велики број фирми отишао је у стечај, а велики број лица остао је без посла. Општинска власт и многобројна удружења у граду прикупљала су помоћ за гладне и болесне, којих је сваким даном било све више, због неконтролисаног прилива сиромашног земљорадничког становништва у варош „да тражи рада и да повећа варошку беду". Многи су у град дошли „из погрешног рачуна, због његових фабрика и повећали лесковачки пролетријат, који је био велики и пре рата, толико да је то питање једно од најтежих питања Лесковца. Општина је препуна сваког дана те сиротиње, нарочито Цигана...

Лесковац као град индустрије био је и град сиротиње. Сиротиња је била велики социјални проблем који је општинско поглаварство решавало на свој начин: давањем директне материјалне помоћи у новцу или натури, услугама или помагањем, издржавањем и подстицањем рада социјалних установа. Лицима која су означена као „трајно бедна" давана је помоћ из општинске касе, док је другим, који су били бројнији, давана тренутна помоћ, и то углавном за велике празнике као што су Божић или Васкрс. Уз божићну или васкршњу помоћ општина или хуманитарна друштва покретала су акције за прикупљање новчане и друге помоћи за сиромашне. Међутим, то је било премало да задовољи потребе многих за станом, храном, одећом и обућом.

Поред Сиротињског фонда, установљеног почетком века, у општини је постојао општински санитет, односно Санитетско одељење које је било спојено са Одељењем за социјалну политику. Његов шеф био је др Раде Свилар. Рад овог одељења обухватао је, између осталог, и помагање сиротиње у најширем смислу, организовано прикупљање добровољних прилога и културно-просветни рад, односно сарадњу са хуманим друштвима и установама.

Како је проблем незапослености и сиротиње постајао све већи, почетком 1932. на позив председника општине Буринчића одржане су две конференције од представника свих сталежа и хуманих установа које су се бавиле решавањем питања како да се помогне гладнима и незапосленима у Лесковцу, чији је број прелазио 2000 породица. По угледу на веће вароши, и у Лесковцу је основан Социјални одбор, који је требало да се стара о сиротињи и беспосленима, „да би и они у тешким моментима пребродили зимске дане". Одбор је установљен од свих хуманих установа града Лесковца са Момиром Парађанином на челу, државним тужиоцем. Први потез одбора био је апел грађанству за помоћ сиромашним. Први покушај, међутим, није успео што је правдано

тиме „да чаршија није довољно обавештена о хуманом циљу одбора, па је дала незнатан прилог, који је недовољан за извођење одборског задатка...". Имена приложника објављивана су јавно, али се водио и списак оних који су били богати а нису давали прилоге Социјалном одбору. Из године у годину понављани су апели за помоћ сиротињи.

Сваки грађанин коме је стање издржљиво за живот не треба да допусти да се погађа са одбором који му буде дошао по прилог, него да сам одреди своју помоћ онима који су дошли до ове беде без своје кривице. Хуманост захтева да се од парчета хлеба намењеног себи одвоји залогај онима који га немају где зарадити. Треба се увек сетити при обеду да има кућа у којима се по читав дан ништа не једе. Кад смо у рату умели да се нађемо један другоме, зашто не бисмо сада.

АПЕЛ ГРАЂАНСТВУ ЗА ПОМОЋ СИРОТИЊИ

Помозимо сиротињу

Наступа највећи празник хришћанског света „Христово рођење", радујеш му се са својом породицом, спремаш богату трпезу а деци највећу радост, лепе и топле хаљинице.

Но да ли си се сетио оних, који тога дана неће имати ни кору хлеба? Да ли си се сетио оних, који због сиромаштва, својој деци не могу пружити ни најскромнију радост? Сети се горких дечјих суза, које ће се због глади и голотиње пролити на овај дан опште радости и весеља.

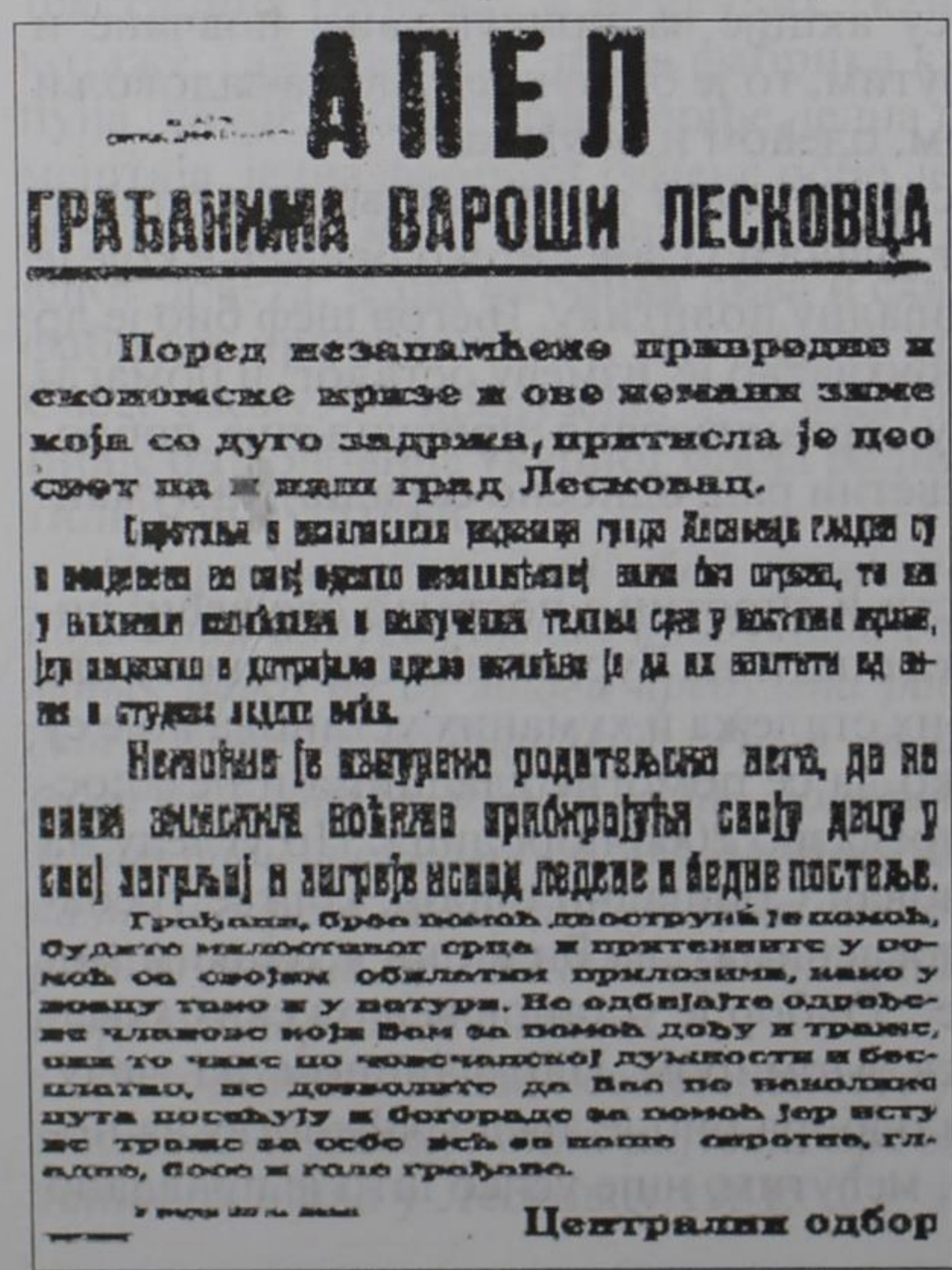

АПЕЛ

ГРАЂАНИМА ВАРОШИ ЛЕСКОВЦА

Поред незапамћене привредне и економске кризе и ове немаће зиме која се дуго задржа, притисла је цео сјет па и наш град Лесковац.

[illegible]

Немоћни је изнурени родитељски апетит, да на оваки земаљски новчани приходјајући своју децу у свој загрљај и загреје исиној ледене и бедне постеље.

Грађани, брза помоћ двострука је помоћ, будите милостивог срца и пријателите у помоћ са својим обилатим прилозима, како у новцу тако и у натури. Не одбијајте одређене чланове који Вам за помоћ доћу и траже, иак то чине по човечанској душности и бесплатно, не дозволите да Вас по вашој пута посећују и богораде за помоћ јер исту не траже за себе већ за наше сиротиње, гладне, боси и голе грађане.

У Лесковцу 20 м. марта

Централни одбор

И најмања мрвица твоје скромне трпезе у стању је да утре сузе ових невољника, а тиха молитва ових, којима будете помогли, допреће до Онога кога тога дана славите.

Пошто је општина у немогућности да свима пружи осетну помоћ за овај дан, твој најмањи прилог у новцу или у натури, неизмерно ће ублажити бедно стање и глад наше великобројне сиротиње.

Буди следбеник Светог Пасиа и помози оне, којима судбина није доделила радост и могућност као и теби.....

Криза је посебно погађала старе и изнемогле. Иако је постојао Закон о заштити старих, убогих и немоћних од 15. марта

1922. године, на основу кога је и давана помоћ, она се у Лесковцу сводила на новчану помоћ или помоћ у храни и огреву. Хлеб, дрво, маст обућа и одећа били су главни артикли у којима је оскудевала сиротиња и које јој је општина давала о великим празницима. Ова помоћ појачана је крајем 20-их година, апосебно у периоду економске кризе почетком 30-их. Бележимо неке од акција:

Општински одбор на својој последњој седници донео је одлуку да се лесковачкој сиротињи православне вере изда из Сиротињског фонда помоћ за ускршње празнике у дин. 10.000. Муслиманима ће се о Ђурђевдану разделити 2.000 динара на име помоћи.

... За Божићне празнике 1931. лесковачка општина поделила је сиротињи православне вере 7.975 динара из Сиротињског фонда и 3.745 из буџетске позиције.

... Осетивши невољу сиромашних суграђана приложили су за Божићну поделу и то највећи покровитељ сиромашних Живка Стојиљковића син Душан, који је општини лесковачкој за сиротињу приложио 10 џака брашна пшеничног и 10 метара дрва.

Подужи списак приложника објављиван је у Лесковачком гласнику.

Поред хране и огрева, лесковачкој сиротињи био је потребан кров над главом. *Али има гореега од горе и црње од грђега. Има једна сиротиња, која сиротује да горе бити не може, али којој понос не допушта да проси. То су људи који су некада били нешто, па су стицајем околности, не својом кривицом, дошли до ничега. На ту сиротињу нико не мисли, а нико не зна шта свакоме носи дан и ноћ. То су људи обично стари и изнемогли који нису кадри ни да просе а камо ли да зараде. И за све се нађе неки крај и за све друго се створише специјалне установе, само за старе и изнемогле људе још се нико не сећа да им створи бар кров над главом па за друго што се може.*

Ту се само по себи указује на један сиротињски дом који вароши преко 10–15.000 становника треба неминовно да имају, а нарочито једна фабричка варош као што је наша. Кад би се све силе удружиле које дају грдну снагу и новце на друге мање нужне ствари, тај би се дом одавно имао. Ту су имућни људи, ту су разне установе, а ту је и општина. Сваки по нешто и питање сиротиње би било бар једним делом решено.

Ми би смо ставили на размишљање један предлог: један имућан човек да подигне такав дом и остави једну успомену за вечита времена. Хумане установе и удружења да га снабду намештајем а општина да ту изнемоглу сиротињу својим буџетом прихрањује.

Апел и предлог Сретена Динића, цењеног и утицајног народног просветитеља, уочи нове 1930. године убрзо је остварен. Иакс је свест о потреби подизања Дома за старе и изнемогле постојала и пре 1930. године, средства за ту намену нису обезбеђивана у буџету општине. Тек је 1930. исказана намера **Општинског одбора да се затражи зајам од Хипотекарне банке у висини 3–4.000 динара како би се подигла једна ос-**

повна школа и Дом стараца. Затим би се дозидао на општинској судници други спрат, где би била амбуланта и остале потребне просторије. У вароши би се подигла два писоара. Извршила би се регулација улица и калдрмисање вароши.

Као залогу за зајам општина би ставила имање «Миру», приходе од дућана и касапске аренде или од општинске трошарине а у крајњем случају разрезала би општински прирез...

Већ 30. јануара 1930. Одбор се сложио са предлогом Суда општине, оставивши суду да одреди висину суме и изврши остале припреме за зајам, па да све то поново изнесе пред Одбор.

У фебруару 1930. председник општине Михаило Буринчић боравио је у Београду и „узгред ће посетити и управника Хипотекарне банке код кога ће се обавестити односно новог општинског зајма". Међутим, тек априла 1931. Министарство финансија одобрило је закључење зајма од 4 милиона динара код Хипотекарне банке, о чему је обавештена општина...

Вест из 1930, коју је донео локални лист, „18. ов. месеца увече, обесио се у своме стану Нацко -Таса Јовановић, надничар, стар 70 година. Узрок самоубиству материјална беда", као да је убрзала питање изградње Дома за старе и изнемогле. И док је општинска власт била спора, проблем старих и изнемоглих решио је приватник, индустријалац Гавра Чуљковић.

Ова кратка, скоро стенографска белешка, једва да је била запажена. Зна се: секција, најпростији сандук који општина даје, спровод без свештеника и ништа више. Један више или мање на свету не значи ништа... У великој, индустријској и трговачкој вароши, која поред тога има масу хуманих и културних установа, која подиже споменике заслужним и мртвим људима и која чак стиже да предложи надлежнима да се пок. руски цар Никола II прогласи за свеца, у тој вароши људи себе убијају због беде!.

Случајеви као овај пок. Нацка, дешавају се и у Београду и у осталим варошима. Сиротиње има свуда и на њу се мисли само о Божићу и Ускрсу, кад се прикупи милостиња у вароши и одатле сиромашнима пружи по неколико десетина динара. После се на те беднике уопште не мисли. Такав је наш општи менталитет.... сви уопште па и сиромаси имају права на спокојан живот и на, бар у минијатури, уживање и осећање културног живота и духовног задовољства... Код толиких културних и хуманих друштава нико се не сети, па се тога не сећају ни наше општине, да се створи било дом за те убоге и неспособне људе, било нека трпеза, која би давала храну и одело. За све и сва имамо друштва само за ово немамо. Што мање беде, све мање ће бити незадовољства. Што више ситих и одевених, све више ведрих и расположених грађана, које неће морити црне мисли и бриге шта ће сутра јести....

Пружити беднима сигуран и скроман живот, улити им у душу да у свету ипак има племенитости и самилости, драгоценије је и више вреди од свих скупоцених споменика...

... Наша је варош радничка, газдинска, трговачка, индустријска. Дакле од сваке руке. Тим пре потребита за сваку помоћ. Поред толиких установа, она још нема Дом стараца и старица. Оно што без чега ни једна индустријска и радничка варош не сме да буде.

БОГАТИ ТРГОВАЦ ДАРУЈЕ ГРАДУ – СИРОТИЊСКИ ДОМ

У уторак, 17. октобра 1933, у 84. години преминуо је Гавра Чуљковић, трговац. Поред онога што су га синови и унуци уписали у многа хумана друштва и установе, он је завештао подизање сиротињског дома у Лесковцу, те је тиме решио једно животно питање лесковачке сиротиње без крова и хлеба и своје име овековечио међу својим грађанима.

† Гавра Чуљковић, трг.

У уторак 7 преминуо је а у среду 18 ов. м. сахрањен је у Лесковцу Гавра Чуљковић, трговац у 84 години старости.

Смрћу Гавре Чуљковића нестало је из Лесковца и последњи творац лесковачки још из времена Турске владавине.

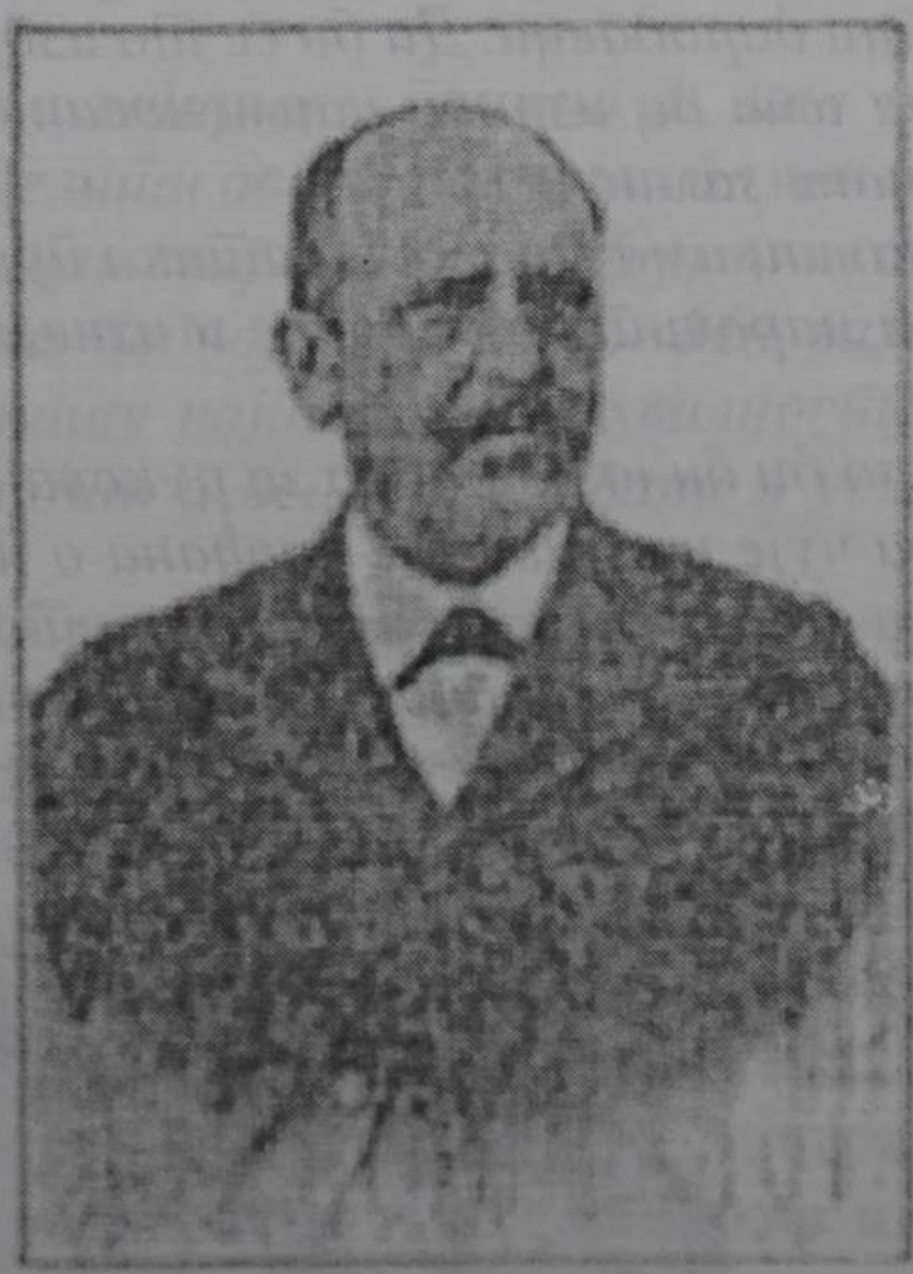

Тестаментом је Чуљковић одвојио 150.000 динара за подизање дома за изнемогле старце. Очеву жељу за непуну годину испунили су његови синови Јосиф и Аца, који су на земљишту црквене општине, у непосредној близини светоилијске цркве, подигли Дом за изнемогле старце.

Да би станујући старци у овом дому имали и храну, као и остале потребе, легатор је изјавио жељу да се за то изабере један одбор од пет лица преко кога ће бити представљени лесковачка општина, црквена општина и његова породица. Жеља дародавчева је испуњена. Изабран је одбор за чијег је председника изабран Аца Чуљковић, за потпредседника Ђорђе Јањић, члан управе црквеног савета, за благајника Никола Цветковић Лешњак, већник у општини, и као чланови Никола Стојиљковић, председник Црквеног савета, и Милан Ђикић, већник.

Одбор се огласио привременим и ставио себи у задатак да, поред осталих послова, изради и један правилник о вођењу тих послова. Одбор је апеловао на грађанство да својим прилозима омогући боравак сиромашних стараца у овом дому, који буду живели у њему. Јер, поред дома, потребна је исхрана тим људима јер су остали без икаквих средстава за живот.

Сад можемо да сматрамо да је и то питање свршено. Благодарећи легатору покојном Гаври добили смо и ту установу. Подигнута је зграда и потпуно довршена. Почели су већ да пристижу и прилози у креветима и намештају. Чека се још само освећење и буџет за издржавање сиромаха. Наравно да то још није ни близу ономе, колики треба да буде један дом за огромну сиротињу старачку у Лесковцу. Јер 20–30 кревета неће подмирити сву потребу. Али ће се за прво време сместити бар најбеднији међу најбеднијима.

Према томе и тим самим што су увиђавни људи и установе почеле да достављају своје прилоге, пут је указан шта треба сад други да раде. Не треба да остане ни један грађанин, па чак ни онај са најскромнијим средствима да не пружи своју помоћ овој установи, која има да убрише сузе многој сиротињи и која има да реши један врло важан и давно жељен проблем лесковачки.

Има три пута и начина, којима се може одржавати ова хумана установа: општински буџет са нарочитом позицијом, хумане установе и приватни дародавци. Да би се то издржавање обезбедило очекују се правила која има да изради наименовани одбор, па да се приступи извођењу ове хумане замисли.

Лесковац има много задатака пред собом, али је питање његове сиротиње, а нарочито старачке и изнемогле сиротиње једна од првих брига његова.

Добро би било да одбор за руковање овим домом одржи један збор грађана, да чује и мишљење грађана о томе и да изнесе стање те установе докле се дошло до сада са њом и шта би требало још урадити, као и што се очекује још од грађана, да она почне да функционише..

Данашњи остаци Дома изнемоглих стараца и старица Задужбина Гавре Чуљковића из 1934. године.

Написи о Дому изнемоглих стараца и старица, задужбини Гавре Чуљковића, подстакли су приватна лица и установе да помогну Дому. Једној од таквих установа, која је дала угледан пример, одбор Дома стараца послао је следећу захвалност:

Лесковачкој централној банци

Одбор Дома изнемоглих стараца и старица, примио је ваш цењени извештај о дару који сте изволили доделити овоме дому за спомен и покој душе изгубљеног Краља, и тиме доказали свој неизмерни бол за неумрлим витешким Краљем и самилост према бедној сиротињи. Ми вам овим путем у име сиротиње изјављујемо нашу најтоплију захвалност, надајући се да ће се на Ваш пример угледати и остали грађани и установе нашега града.

Управа дома изнемоглих стараца

Петнаестог јануара 1934. смењен је председник Лесковачке општине Михаило Буринчић а на његово место је постављен в. д. Жарко Спасић, кмет, који је на том месту остао до октобра 1934, када је за новог градског поглавара постављен Ђорђе Банковић, за чијег је председниковања Дом отворен и освећен.

Априла 1934. у буџету општине лесковачке, усвојеном од стране одбора у висини од 4.600.934,50 динара, за **прво уређење Дома стараца предвиђено је 10.000 динара. Дом је до јесени био завршен.**

Дом је саграђен на Хисару, кога је један писац назвао Лесковачким Синајем! *У правом смислу те речи може се назвати црква Светилијска. Не само то што је она на брду, него што се са њеног брда може сагледати цео Лесковац са својом широм и ужом околином. Можете мислити какав утисак чини тај лесковачки Синај и на Лесковчане и на странце, кад он још и поред тога крије и велика знамења у себи. Гробље*

лесковачко, у коме су посахрањивани најзнаменитији Лесковчани. Споменик Арапске долине, СИРОТИЊСКИ ДОМ ГАВРЕ ЧУЉКОВИЋА, који се сада довршује и већ саму цркву Св. Илију од старине чувену и знамениту.

Помоћ у опремању Дома пружили су и опленачки ходочасници, како је назван организован одлазак Лесковчана на гроб краља Александра убијеног 1934. Одбор *који је руковао новцем за одлазак делегације на Опленац, од претеклог новца купио је четири ирске фуруне, три астала од три метра, четири клупе, један креденац и слику блаженопочившег краља Александра у увеличаном формату за Сиротињски дом Гавре Чуљковића.* Ову слику после рата заменила је Титова слика, која се налази у списку инвентара Дома из 1947. године.

Пошто је Дом добио основни намештај, Одбор изнемоглих стараца и старица (задужбина Гавре и Марије Чуљковић) позивао је сиромашне старце и старице *који немају никаквих средстава за издржавање да се пријаве члану овог одбора г. Николи Цветковићу Лешњаку ради примања у дом.*

Одбор и овога пута изјављује своју благодарност установама и грађанима као Лесковачком градском поглаварству, Централној банци, Индустријском удружењу, Трговачком удружењу, Генералној банци, г. Василију Миленковићу, банкару, Таси Стојановићу, адвокату и друштву «Сироче» на датим прилозима и моли остале имућне грађане да својим прилозима увећају фонд, који ће служити за исхрану стараца и старица.

Освећење и званично отварање задужбине Гавре и Марије Чуљковић, одлуком Одбора Дома изнемоглих стараца и старица, заказано је на дан Светог Јована, 20. јануара 1935. „Управи овога дома је част позвати овим путем, поштовано грађанство да и оно суделује у овом свечаном чину." Најављен је долазак епископа у Лесковац.

Његово Преосвештенство Епископ Нишки Господин др Јован посетиће Лесковац у недељу 20. ов. месеца на Светог Јована и отслужити литургију у Саборној цркви, којом приликом ће одржати беседу. А по том ће отићи цркви Светоилијској, ради освећења Дома изнемоглих стараца и старица, задужбине Гавре Чуљковића. Пре освећења Дома извршиће се парастос легатору дома Гаври Чуљковићу.

Преосвећени Епископ стиже возом јутарњим локалом у 7 сати а враћа се локалом у 8 сати увече.

Умољава се грађанство да у што већем броју посети службу у цркви као и освећење дома.

Почетак литургије је у 8 сати.

Одбор Дома извештава поштовано грађанство да ће се освећење дома обавити на Св. Јована 20. ов. м. у 10 часова пре подне.

У знак благодарности на завештању одбор ће истога дана у 9 часова дати парастос завештачу дома поч. Гаври Чуљковићу, бившем трговцу

овдашњем те моли поштовано грађанство да присуствује како парастосу у Св. Илијској цркви тако и освећењу дома.

На Светог Јована, по хладном и снежном времену, после службе у Саборној цркви, епископ нишки др Јован одвезао се код Светоилијске цркве ради освећења Дома стараца. *Прво је очитан парастос легатору Дома Гаври Чульковићу, а затим освећен дом, којом приликом је Његово преосвештенство одржао поучан говор у знак захвалности дародавцу и његовој породици и на лицу места показао колико је то благодетна ствар вера са добрим делима. И да вера без добрих дела није права вера. Говор је његов оставио дубок утисак на присутне.*

Затим је извршилац завештања очевог, син Аца Чульковић, предао Дом одбору на руковање на чије је речи одговорио члан одбора Ђорђе Јањић, трговац, захваливши се топло дародавцу, као и свим осталима приложницима, изразивши наду да ће се и остали имућни људи угледати на ове дародавце и помоћи ову хуману установу. А одбор обећава да ће учинити све са своје стране да ова установа одговори своме задатку. При том се приступило приређеном ручку у дому од стране породице Чульковић.

Из изјаве захвалности Одбора Дома види се списак учесника на освећењу: епископ нишки Јован, његови асистенти Жика Станковић, Светомир Станковић из Ниша и Жика Поповић, ђакон лесковачки. Одбор се захвалио и на *указаној превеликој пажњи одржавајући из почасти парастос, који је одбор у знак благодарности, дао 20. ов. м. своме легатору поч. Гаври Чульковићу, бившем трг. овд. као и на одржаном освећењу његове задужбине и лепим поукама упућеним многобројном присутном и осталом грађанству.*

Такође, одбор захваљује представнику управне власти г. Гојку Ружићу, Градском поглавару г. Боки Банковићу, председнику Окружног суда г. Аци Трифуновићу, шефу финансијске управе г. Николи Даниловићу, представнику Социјалног одбора г. Момиру Парађанину, управнику поште г. Стири Ђорђевићу, претставницима индустријског, трговачког и занатлијског удружења, претставницима Народног универзитета и пододбора Књегиње Љубице, г-ђи Дари Крцалић, градским већницима и осталом многобројном грађанству на узимању учешћа при овој светковини, као и певачком друштву Братство на чинодејствију при парастосу и освећењу.

Приликом освећења, управа је примила велики број телеграма и писама, честитајући освећење дома, и то:

Од Његове Светости Патријарха Српског Господина Варнаве, од Његовог Високопреосвештенства, Митрополита Загребачког Господина Доситеја, од бана Вардарске бановине Господина Драгослава Ђорђевића са прилогом од 200 динара као помоћ за месец јануар, од нашег уваженог Лесковчанина г. Тасе Тасића индустријалца из Битоља, са прило-

гом од 100 динара и од г. Предрага Николића, инжењера из Параћина са прилогом од 50 динара.

Управа топло захваљује на указаној пажњи.

Приликом освећења Дома, уписала се г-ђа Васка уд. Мике Станковића, бившег инд. овд. за добротворку ове установе, прилажући 1.000 динара.

Свесрдност г-ђе Васке показала се и у томе што је обећала да ће од сада дати за покој душе свога мужа, доносити и делити старцима, који су нашли своје старачко склониште у овоме дому.

Узорној г-ђи Васки управа овим путем изјављује највећу благодарност и моли остале наше госпође да следују овом лепом примеру.

Приликом личног присуства освећењу дома и ценећи значај ове установе, синови пок. Тодора Стојковића «Ћокче» уписали су свог пок. оца Тодора и своју мајку Драгу за утемељаче овога дома с по 500 динара за сваког утемељача.

Управа захваљује дародавцима, а пок. Тодору и Драги нека је вечан помен.

Интересантно је писмо једног градског већника који је присуствовао освећењу.

Господине уредниче

Читајући у Вашем Гласнику, да ће доћи Епископ, а и позват сам од Поглаварства лесковачког, да као већник присуствујем при освећењу дома за изнемогле старце, задужбине Гавре Чуљковића.

Дужности тој одазвао сам се, и био у близини епископа, при вршењу ових свечаности а нарочито при држању говора о хришћанству и вери.

Пошто ми није било у реду да му усмено одговорим, мојим срцем одговарам епископу преко вашег листа, да је све пролазно, воде и снегови, зиме и врућине, закони и уређења, а свим срцем молим Бога да његова реч не буде пролазна, већ да уђе у наше срце, да сломи заразу грабљивости у богатству, јер сам оценио тако његово предавање и мишљење.

Тодор Тасић, зв. Зец Трговац

Кампањи опремања Дома прикључио се, поред прилога у новцу, и Андра Баљозовић, столар, који је подарио један кухињски сто. Како у Дому нису сва места била попуњена, позив за смештај је био отворен. „Пошто се пак сами старци не обавештавају довољно о овој установи умољава се грађанство да их упућује у дом. Пријављивање се врши код благајника одбора г. Николе Цветковића „Лешњака".

Сматрајући да се је поштовано грађанство уверило о корисности и хуманом значају ове установе, одбор моли племените Лесковчане и Лесковчанке да притекну у помоћ својим прилозима у новцу и натури и тиме омогуће успешно извођење ове без прекорне замисли".

Први становници Дома била су три старца, а најстарији од њих имао је 105 година. Друга два старца су нешто млађа и мање оронула. И сами

не знају од када их прати сиромаштво. Њихов је живот у последње време био врло тежак.

Већ наредне године Дом је био пун и чекало се на ред, тј. да неко умре. Дом је више личио на санаторијум, него на дом стараца и старица. *А по ваздуху и чистоти унутрашњој и јесте прави санаторијум. Чистота савршена то се мора признати.*

Па ипак питомци те 'вечне куће', ни један задовољан. Сматрају себе за затворенике ту. Старци још и ћуте јадни. Одговарају само на питања. Они су одавно резигнирани. А бабе су брбљивије. Једна не чује ништа. Друга не види ништа. Па како да не буду нервозне. А то је све нервозно и дошло. Прво се измалтретирало и изнервирало кроз живот па онда дошло ту. И то треба разумети. И све су којекако, али баба Неда је најнедисциплинованија. Просто неиздржљива. Слепа па мисли да је то тамница где су је довели. И проклиње све оне који су је довели. Друге налазе ману што се свако јутро за доручак даје полара и што се то неки пут не промени. Сад и то мука што се не мења јеловник... Ово није болница па да се не сме окусити ни лук ни паприка. Ми смо старе душе, навикнуте на слано, кисело и љуто. Ако смо домска сиротиња, нисмо стока. Управнику душа да зна како излази на крај са том нервозном сиротињом...

Старци само ћуте. Знали би и они много што шта да причају, али зашто то? Једни су били трговци, други занатлије, трећи црквењаци, од рода и племена. Све то припада прошлости. Главно је то да је свачији одговор на питање један исти. Шта радите? Ето, живимо у вечној кући. А бог и душа био би цинизам да им позавидимо на стану. Собе и кревети имају боље него ли сваки трећи осредњи и сиромашни грађанин у вароши. Па брате, ко није задовољан на ораху, он није ни на товару. Истина је то да је тешка судбина доћи ту и живети са неким ни род ни помози Бог. Али сад су род по судбини. И зар би боље било да није ни тога но се потуцати по улицама и хладним избама...

Дом се издржавао од помоћи општине или богатих Лесковчана у новцу или храни. Приликом погреба, помена и задушница Дом је добијао посебно храну.

У току последњих дана приликом похађања гробља донели су погребшину многи. Осим тога многа лица приложила су и у готову дому незбринутих стараца и старица за покој душе својих умрлих и то Васка уд. Мике Станковића, Зора Ђоке Банковића, Дана Јована Митића, Јулка Стојановић, Санда Кулић, Зорка Јована Митић, Ђока Вранькић, Пара Стаменковић Манчић, Влада Теокаровић и Пера Попадић.

„Да би олакшао живот стараца и омогућило школовање сиромашне деце, у граду Лесковцу је основан дом стараца где је смештено 22 стараца од којих су 4 старице".

У бившој Југославији мало је вођена брига о социјално незбринутима. То се нарочито могло уочити у нашем граду, где је било толико сиротиње и беде. Два сиротињска дома на лесковачким гробљима, која су се

углавном издржавала од прошње са разних дућа, била су бедно уточиште лесковачких просјака. За децу без родитеља бринула се једино улица. Ратни инвалиди примали су су највише 300 динара месечно, а удовице погинулих у рату често су остајале и без ове мизерне помоћи јер су бивше општинске деловође то присвајале за себе.

Према извештајима који су слати у Министарство социјалне политике, види се да је дом радио и примао штићенике и да се њихов број кретао око двадесетак. Његов управник био је економ Ђорђе Стојшић, који је у Дому од 15. августа 1935. Поред њега, у Дом је била запослена и његова супруга, као куварица, једна праља и једна чистачица као надничари. Здравствени надзор над лицима смештеним у Дому вршио је општински лекар. Према његовим извештајима старци су највише боловали од стомачних болести..

Зграда Дома имала је укупно 11 просторија од тога 5 спаваоница, 1 трпезарију, димензије 5/6, 1 кухињу 3x5, две оставе итд. Две спаваоне су биле димензија 5x5 а 3 мањих димензија 3x3. У једној соби 3x3 становао је управник Дома. Према расположивим креветима и другим капацитетима, у Дом су могла бити смештена 22 лица. На педесетак метара од Дома налазила се чесма са пијаћом водом. Дом није имао купатило, „само каду". Просторије су грејане пећима а Дом је имао електрично осветљење. У дворишту је имао два нужника. Дом није имао превозних средстава, средстава за културно уздизање. Од инвентара Дом је поседовао:

20 кревета
16 мадраца
22 сламарице
22 јастука
22 покривача,
10 ноћних ормарића
4 столова
10 столица
1 кухињски ормар
1 штедњак
6 пећи
1 казан
1 слику
1 корито за прање
1 каду, без казана и купатила.

ДРУГИ СИРОТИЊСКИ ДОМ, НА ГРОБЉУ ШПИТАЉ, ОТВОРЕН 1937

Само две године касније подигнут је други сиротињски дом у Лесковцу, од средстава из Сиротињског фонда општине, на основу идеје која се тридесетих година родила у општини и за коју је општина

добила одређена средства из зајма Хипотекарне банке. Пошто је општинску идеју реализовао Гавра Чуљковић, општини је остало да поред другог гробља подигне дом за сиромашне и изнемогле старце и старице. Ову идеју је реализовао енергични председник општине, стари радикал, Михаило Бабамилкић. Децембра 1935, решењем бана Вардарске бановине, смењено је Градско веће у Лесковцу и вршилац дужности Ђорђе Банковић и на његово место постављен стари радикалски посланик и кмет, ранији председник лесковачке општине, кафеџија Михаило Бабамилкић. Већ половином месеца он је пред Градско веће изнео план рада за наредну годину, који је добио сагласност већника. У том плану, под редним бројем 8, стоји **да се у Шпитаљу подигне сиротињски дом.** До половине 1936. скоро да је био подигнут нови сиротињски дом у варошком гробљу Шпитаљ са 10 одељења и купатилом. Овај дом је требало да служи као уточиште за сиромашне и изнемогле старце и старице, али и за незбринуту децу. Дом је био завршен почетком 1937, а његово освећење обављено је априла исте године.

Зграда Сиротињског дома из 1937. године

Ово је други дом за овај крај вароши који је општина подигла. И кад таква свест буде продрла у једној вароши, да грађани кажу: треба нешто и ми од своје стране да урадимо, а да не чекамо све од општине. И кад општина каже: треба нешто и ја да урадим, да не чекам све од приватних људи, онда ту може много шта да се постигне. Случајно су се те две срећне околности за ову ствар стекле код нас и ми смо за 2–3 године добили два сиротињска дома.

Дом је освећен уз учешће певачког друштва „Бранко" и присуство представника свих надлештава, установа и грађанства, а том приликом говорио је и Тодор Тонић, народни посланик. У свом говору град-

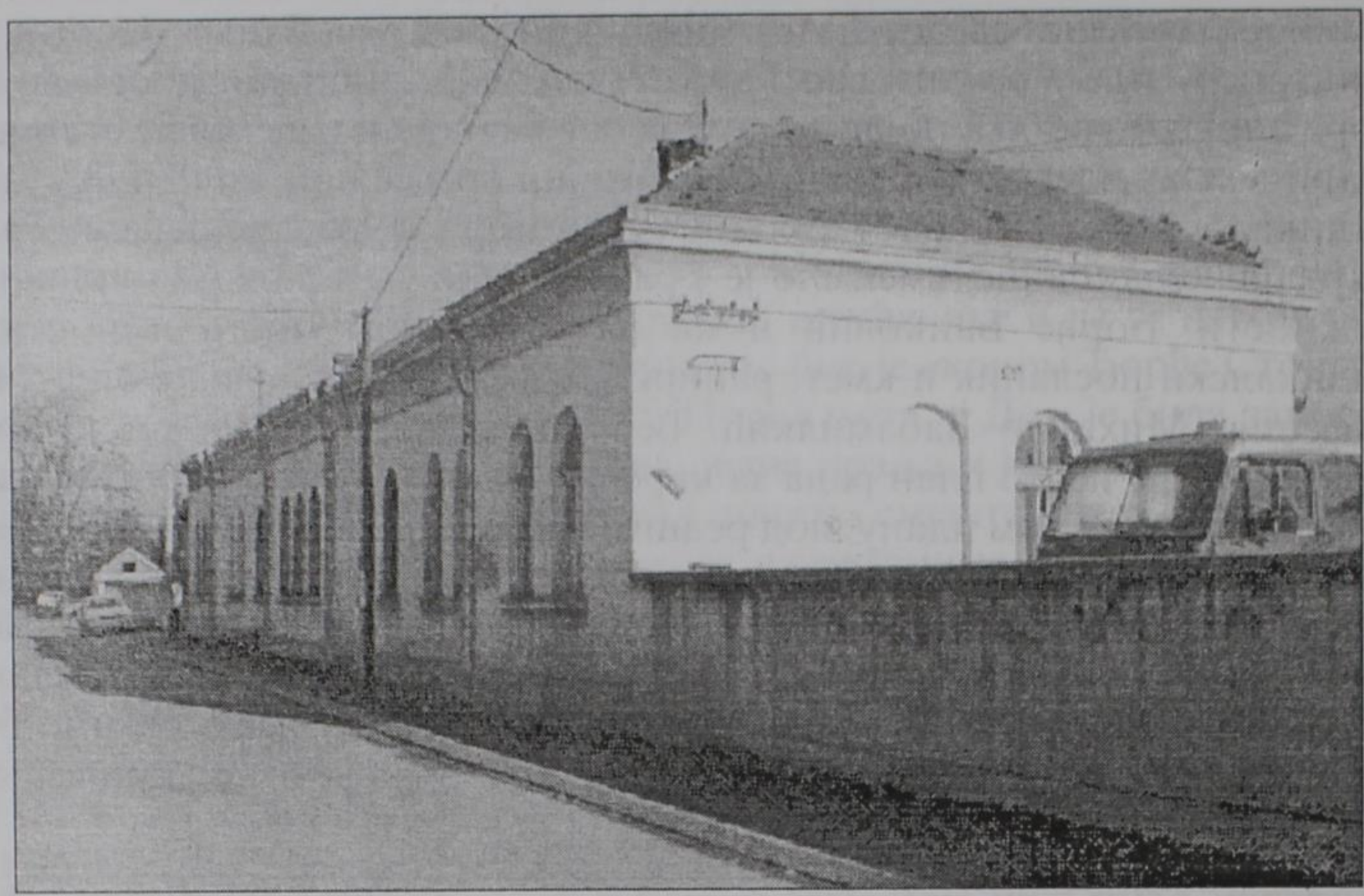

Данашњи изглед зграде Сиротињског дома из 1937. године

ски поглавар Михаило Бабамилкић је објаснио како је дошло до изградње дома, рекавши „да је још пре рата образован фонд за сиротињски дом и када је нарастао да се од њега могао подићи дом, он је предложио градском већу и остварио давнашњу идеју лесковачке општине". Поглавар је апеловао на грађанство да Сиротињском дому притекне прилозима ко чиме може (новац, кревет, сламњача, душек, јорган, ћебе, јастук итд.), како би се створили најнужнији услови за живот оних које треба збринути да ту проведу остатак живота. Присутни су на крају послужени скромним послужењем и тиме је свечаност завршена.

На апел председника Бабамилкића приликом освећења Дома први су се одазвали Смиља Бунић, бабица, која је приложила 100 динара за покој душе свога свекра Јована Бунића, док је Никола Петровић приложио један кревет са постељом.

У наредном броју локалних новина председник градске општине Михаило Бабамилкић упутио је писмо грађанима Лесковца тражећи да помогну почетак рада и опремање Дома. „Градско поглаварство за ову сврху за сада нема буџетске могућности, те се и обраћам грађанству са апелом да оно својим прилозима придонесе, како би се подигнути дом потпуно оспособио за издржавање изнемоглих стараца, старица и напуштене деце.... јер циљ овога дома је да ублажи беду и отргне од глади и студени све оне наше грађане који су погођени тешким последицама привредне кризе и годинама старости или злим удесима остали без могућности да својим радом обезбеде најскромнију егзистенцију за себе,

а још мање за своју породицу, а деци пак помогне да у њему одрасту и сврше бар основну школу.

Лесковчани и Лесковчанке, нека вас свети празници Христовог Васкрсења који су на прагу опомену да не губите из вида да велики број стараца, старица и сиромашна напуштена деца немају ни комад хлеба и да стоје незбринути на улици, да утрете великим прилозима било у новцу или у стварима, сузе ових бедника и изазовете благи осмех код њих, омогућите да последње дане њиховог живота проведу у миру у чистоћи.

Градско поглаварство је узело на себе дужност да старце, старице и нејаку и незбринуту децу збрине. Од грађанства зависи колико ће се овај племенити задатак остварити.

Нека се грађанство угледа на нашег земљака Радивоја Н. Јанковића, трговца из Београда, који је поглаварству упутио писмо следеће садржине.

Градском Поглаварству за градско веће Лесковац

Као домородац града Лесковца, жеља ми је да подарим једну комплетну намештену собу са три кревета (са свим постељним стварима) за новоподигнути Сиротињски дом на гробљу у Лесковцу званом Шпитаљ. Овај поклон учинио би за покој душе мојих драгих покојника оца, мајке и брата, чија је имена требало уписати на спомен плочи.

На ово писмо поглаварство је одговорило: „Ваше писмо о понуди поводом подаривања једне комплетне намештене собе са три кревета са свима постељним стварима за Сиротињски дом на гробљу у Лесковцу званом Шпитаљ ово је поглаварство примило са особитом захвалношћу.

Што се тиче пак постављења спомен плоче са траженим натписом на истој, потписати ће ово на првој идућој седници градског већа ове општине изнети на решење, али Вас унапред уверавам да ће ово бити примљено без икаквог ограничења, а са највећом благодарношћу.“

Иако подигнут, делом и опремљен, Дом до пред сам рат није примио прве кориснике.

Предратни Лесковац имао је, као ретко који град у Србији, два дома за старе и изнемогле. Из социјалне потребе настао је најпре Дом за изнемогле старце и старице, који је смештен у близини цркве и гробља на Хисару, задужбина Гавре и Марије Чуљковић, а онда и код другог гробља, званог Шпитаљ. За разлику од Београда, чији је Дом стараца и старица општина у потпуности издржавала, у Лесковцу је ова иницијатива препуштена приватницима. Тек пред рат 1941. изградњом Дома на Шпитаљском гробљу и Лесковац је добио овакву установу коју је општина издржавала.

Summary

Momcilo Pavlovic

ELDERLY HOME IN LESKOVAC-WORK HOUSE 1934-1941

As great industry and trade centre. Leskovac was and the centre of poverty stricken population. During big economy crisis there were a high number of poverty stricken workers and other social levels. children and elderly. Although there was material support and humanitarian aid by municipality authorities and numerous humanitarian organizations. particularly during great holidays - Eastern and Christmas. the issue was still unsolved. Wondering of homeless around the small town. standing during the whole day and begging in front of the municipality and other public premises and even some suicides caused by poverty. motivated human and rich people to start up the initiative for building up Work House. The idea of Sreten Dinic. well-known cultural worker and his will was realized by Gavra Cukljovic. owner of company of gummous products. who gave by his will left enough funds to build up Workhouse on the hill Hisar near Sent Ilija Church. Prior the war. the municipality used the funds of Work house for the second Workhouse. known as the Work house on the graveyard Spitalj. Thus. the town of Leskovac. which was not usual in other towns in Serbia. until 1941 had two Workhouses. Two Workhouses on two graveyards were conditions for eternal peace and religious richness.

UDK: 027.52(497.11) "1944/1980"(046)

Драган Тасић

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ" У ГОДИШТИМА „НАШЕ РЕЧИ" 1944 - 1980

Убрзо по ослобођењу Лесковца 1944. године, почело се са издавањем „Наше речи". Новине чије бројеве пратимо биле су у то доба пуне текстова о завршним ратним операцијама. Нова власт се учвршћивала, а конституисање институција и политичких и друштвених органа, помно су пратили сарадници „Наше речи". Било је много написа уперених против предратног и ратног режима у Србији и широм територије некадашње целовите Југославије. Народна библиотека у Лесковцу први пут се спомиње у другом броју за 1945. годину. Министарство пропаганде у Софији поклонило је у знак захвалности Јовану Митровићу, трговцу из Лесковца, који је спасао неколико чланова Бугарског пропагандног одсека од фашиста, четрдесет и шест разних књига и брошура. Већи број књига био је намењен Народној библиотеци у Лесковцу. „Наша реч" доноси вест о овом поклону у тексту „Поклон Бугарског министарства пропаганде Пропагандном отсеку у Лесковцу". Друго спомињање библиотеке јавља се у тридесет другом броју за 1946. годину. „Наша реч" од 10. VIII 1946. доноси вест да је 7. текућег месеца Градска народна књижница и читаоница обновила свој рад. Књижница је смештена у простору бивше кафане „Централ", преко пута државног ресторана Лесковац. Књижница и читаоница располажу књигама из наше и стране литературе, као и свим дневним и недељним листовима, часописима и брошурама. Радно време књижнице је од 9 до 12 и од 18 до 21 час. У оквиру библиотеке налази се и шах-клуб. У другом броју за 1947. годину читамо текст Сергија Димитријевића „Стварајмо градску библиотеку". Текст критикује однос Лесковчана, грађана окружног центра, према њиховој библиотеци. Док други окружни центри имају библиотеке са двадесет до тридесет хиљада књига, лесковачка библиотека има само седамсто четири књиге. Библиотека је формирана од остатака предратних библиотека, а ослања се претежно на поклоне у књигама, мада би требало да буде средстава да се купују нове књиге. Библиотеке се не могу градити на сваштарењу и при-

мању поклона који је некоме вишак, па, не знајући шта би са њима, он те сувишне књиге дарује. Планском куповином ствара се осмишљени књижни фонд, који има духовно значење, уместо да се хаотично гомила произвољни збир некакве литературе. Иако су прошле две године од ослобођења, за библиотеку је купљено само тридесет седам књига и десет брошура, за две хиљаде петсто седам динара и педесет пара. Када се погледа избор књига у лесковачкој библиотеци, као да се враћамо у предратна времена. Изговор за то не може бити недостатак средстава, јер се средства за библиотеку морају пронаћи, ни недостатак просторија, јер ма где да је била смештена, библиотека је радила, само што је била напуштена и занемарена. Као што се води брига о неписменима, ваља водити бригу и о писменима. Није довољно организовати курсеве за описмењавање неписмених, већ треба понудити књигу онима који већ знају да читају, као што после описмењавања полазници курсева не смеју да занемаре књижевност и уздизање личне културе. Сергије Димитријевић овим текстом о лошем стању у библиотеци позива на борбу против некултуре. У трећем броју за 1947. годину штампан је текст „Дани књиге треба да буду снажна културна манифестација ". Од двадесетог до давадесет седмог јануара треба да буде одржана недеља књиге. Књига је неопходна за просвећивање народа, па зато треба оснивати нове библиотеке свуда где има радника, а обогатити већ постојеће. Књизи ће бити посвећене усмене новине, одржаће се предавања о значају књиге и водиће се кампања за учлањивање у библиотеке и обогаћивање понуде библиотека, давањем новчаних прилога који ће омогућити набавку нових књига.

У броју дванаест за 1947. годину наилазимо на вест „Активиран је рад књижнице у Мрштану". У овом селу почеле су са радом ђачка и сеоска књижница. Ђачка је имала тридесет књига, а сеоска седамдесет. Омладинци су се обавезали да ће у текућој години повећати број књига сеоске књижнице на сто двадесет. Број седамнаест за 1947. годину доноси текст „Обновљена књижница и читаоница у Власотинцу постаје центар просветно - културног рада у Срезу власотиначком". У овом тексту се истиче да је ова читаоница, основана још 1912. године, била средиште рада дилетантске позоришне дружине и место где су се стицали људи напредних уверења. Много је њих научило да на стварност гледа прогресивно у читаоници. Читаоница је издавала месечни лист „Власина". Фашистички окупатори су уништили велики број књига власотиначке читаонице и књижнице спаљивањем, и онемогућили излажење месечника „Власина", прогонећи напредне људе окупљене око ове институције. Сада књижница у Власотинцу има око осамсто књига, које су даровали појединци и друштвене организације. Услови за рад књижнице стално се побољшавају.

У двадесет првом броју за 1948. годину штампан је текст „Библиотеке у нашем граду треба да обухвате што већи број радника". Стање у

градској библиотеци променило се после написа у којима је било изложено критици. Прво, књиге су класификоване, подељене у групе према областима интересовања и каталогизоване. У 1947. на куповину нових књига потрошено је 45.738 динара. Библиотека, која је имала само око седамсто примерака, сада има четири хиљаде сто осам књига и преко хиљаду чланова. Читаоница библиотеке претплаћена је на десетак листова и часописа, тако да постоје услови да се у њој радни људи посвете самообразовању и подизању нивоа културе. Поред градске библиотеке, у свим већим радним колективима постоје синдикалне библиотеке. Тако, постоји тридесет књижница (библиотека) и тринаест читаоница са четири хиљаде триста седамдесет књига. Нужно је било радити на учлањивању у библиотеке радника, који ће читањем стицати неопходна знања за решавање животних проблема и повисити свест о одговорности пред изградњом новог друштва. Добро је што постоји централна, градска библиотека, која ће уједињавати напоре за популаризацију књиге. Поред градске, значајну улогу у појачавању и усредсређивању делатности на ширењу читалачких навика треба да има среска синдикална библиотека, која тренутно има четиристо педесет књига, али ће у скорој будућности бити снабдевена великим бројем нових примерака. У идеолошки инотонираном тексту, З. Поповић ставља акценат на даљи развој деловања библиотека на учлањивању радника у њих.

У тридесет првом броју за 1948. годину иницијалима В. К. потписан је текст „Градска народна библиотека у Лесковцу има све већи број књига и посетилаца”. У тексту се наводи да је библиотека пресељена из центра града, из Улице маршала Тита, у Стаљинградску двадесет осам. Библиотека је на тај начин смештена у две пристојне просторије, а пошто више није у бучном градском средишту, има неопходну тишину за рад читалаца које у новој средини ништа не омета. Само у току прошлог месеца на набавку нових књига потрошено је 13.852 динара. В. К. тврди: „Књига је све ближа народу, она се тражи и чита”. У марту је на читању било двеста шеснаест књига, у јуну четиристо четрнаест , а у јулу осамсто деведесет књига. Ипак, три хиљаде седамсто књига на српском језику и известан број на страним језицима није довољно за град који има преко двадесет хиљада становника, две гимназије и три средње школе. Неке књиге су зреле за коричење и треба их спасити од распадања, а у томе се може успети само сталним буџетским издвајањем за библиотеку, која не сме да буде препуштена великодушној, али недовољној помоћи привредних предузећа. В. К. наводи ко је све помогао библиотеци: Дирекција државних привредних предузећа поклонила је педесет хиљада, Градско трговачко предузеће двадесет хиљада, пивара „Благоје Николић”такође двадесет хиљада, а Градски народни одбор тридесет хиљада динара.

У броју седам за 1949. годину штампана је вест о почетку рада синдикалне библиотеке. Среско синдикално веће набавило је три хиљаде

књига за библиотеку која ће почети с радом чим добије неопходни инвентар, полице, столове и столице. Радом библиотеке руководиће Вера Миленковић, која је завршила једномесечни библиотекарски курс у Београду. У четрнаестом броју за 1949. штампан је текст о књижници у Власотинцу, која због недостатка ормара за књиге није дуго радила. Допис једног читаоца о овом застоју у раду књижнице, није више тачан, пошто је ормар коначно набављен. Али, то не значи да нема места критици рада власотиначке књижнице. У њој је све спало на једног човека, књижничара, који мора да брине и о набавци нових књига, враћању књига које су у протеклој години узете на читање и о грејању, којег нема, па књижничар у хладној просторији дочекује читаоце. Покушало се са сазивањем скупштине читатеља, али то није успело. Књижница засада остаје неактивна и не испуњава мисију да књига дође у руке радног народа. Очекује се да патронат над њом преузме Среско синдикално веће, Месни одбор народног фронта или нека друга друштвена организација, како би ствари кренуле на боље. Овако, библиотека није ничија: „ни Давидова, ни царска, ни спахијска". У броју тридесет осмом за 1949. годину, срећемо се са текстом „Рад градске библиотеке у Лесковцу". Библиотека има сталне посторије, што је омогућило велики напредак у њеном раду. Сада библиотека поседује седам хиљада четиристо педесет књига, а има две хиљаде сто деведесет чланова. Сваког дана у библиотеку дође просечно сто читалаца. Интересовање за читање је велико, али има неуредних читалаца који књигу задржавају преко рока, и тако ометају рад библиотеке. Прочитане су двадесет седам хиљада четиристо тридесет три књиге, што ће до краја године бити знатно увећано. Са пионирима се ради два дана у недељи, што је недовољно. Наредни корак је оснивање посебног пионирског одељења и набавка књига за то одељење. Треба да се још ради на популаризовању књиге у народу и повећању броја чланова библиотеке.

У броју двадесет првом за 1951. годину читамо текст „Градска библиотека има све већи број књига и читалаца". Градска библиотека је приликом оснивања 1945. године имала само хиљаду петсто тридесет четири књиге. Градски народни одбор пружио је помоћ библиотеци тако да је она сада имала осам хиљада четиристо педесет пет књига; 1945. године било је триста седамдесет читалаца са прочитаних три хиљаде деветсто четрдесет девет књига. Међутим, текуће године било је хиљаду четиристо осамдесет читалаца са двадесет једном хиљадом осамсто педесет једном прочитаном књигом. Библиотека има и неке проблеме. Најчитаније књиге се носе кући на читање, уместо да се користи за то погодан простор билиотеке, па се књиге оштећују. Неколико стотина најчитанијих наслова, који су се највише похабали, зато морају да буду замењени. Највећи читаоци су ђаци, што је друга слабост у раду библиотеке, јер би као читаоци, требало да буду виђени сви слојеви грађанства.

У броју деветом за 1952. годину Велизар З. Пешић штампа чланак „Нераспаковани Јесењин”. Пешић је страствени читалац, који књиге и новине чита до последњег ретка. Тако, он је негде прочитао да је штампана књига Јесењинових песама и упутио се у књижару да тражи нову књигу. Књига, нажалост, није била још наручена. Али, Пешић се досетио да можда библиотека већ поседује ову књигу. Испоставило се да је то било тачно. У библиотеци су казали да су заиста добили књигу, али је још нису распаковали ни прокњижили како би била предата на употребу. Пешић је мислио да ће се до поподнева завршити поступак библиотечког опремања књиге. Спутан неким обавезама, није дошао по књигу у библиотеку послеподне. Сутрадан, библиотека још није била завршила са формалностима, Јесењин је и даље стајао нераспакован. Нестрпљив и разљућен, Пешић је прикрио своја осећања, будући да су га и самог, претходног дана, спречиле околности да дође по књигу послеподне, како је намеравао. Библиотекарима је можда такође нешто искрсло, тако да нису могли да обаве посао како су намеравали. Међутим, дани су се низали, а тражена књига никако није долазила на ред да буде распакована. На крају, пошто је књига дошла у књижаре, Пешић купује један примерак, тако дуго очекиван. Он закључује да градска библиотека оваквим немаром само губи читаоце. Овај истинити догађај пример је лошег рада у градској библиотеци. Зато Пешић позива на веће залагање у библиотечкој делатности.

У броју четвртом за 1953. годину текст „Зар Андрић није више заслужио”, који потписују П. Пејатовић и Ј. Михајловић, представља књижевно вече посвећено Андрићу, у којем је учествовао управник градске библиотеке Таса Младеновић. Његов наступ је повољно оцењен. Слабије оцене добили су ученик осмог разреда Николај Тимченко, са излагањем о роману „На Дрини ћуприја” и Јермина Јовановић, професор приправник, са рефератом о послератној приповеци Иве Андрића. У броју петнаест за 1953. штампан је чланак „Градска библиотека има преко хиљаду петсто чланова”. У чланку се истиче да библиотека нема довољно простора за смештај књига и за рад. Библиотека има шест хиљада осамсто наслова и петнаест хиљада књига. У протеклој години прочитано је четрдесет пет хиљада књига. Најчешћи читаоци су ђаци, па онда радници и остали грађани. Од домаћих аутора читају се Нушић, Ћосић, Домановић, Глишић; од страних, Џек Лондон и Балзак. Књиге се више читају зими. У прошлој години број читалаца био је хиљаду деветсто једанаест, док је у овој години, до марта, уписано хиљаду петсто чланова, што се стално увећавало. У броју тридесет и првом за 1953. годину Боса Костић потписује текст „За пажљивије руковођење омладинском литературом”. Неопходно је да наставници и библиотекари поведу рачуна о томе каква се литература даје омладини на читање. Млади у пубертету, заведени забрањеном врстом литературе, могу да покушају све оне ствари о којима читају, у недостатку надзора

над књигама које су им доспеле у руке. Писац текста је видео „Голицаве приче" од Балзака код петнаестогодишњег дечака, потом и Бокачов „Декамерон" код неког млађег читаоца, док је девојчица од шеснест година прелиставала студију једног лекара под насловом „Зашто је жена неверна". „Голицаве приче" су биле из градске библиотеке, док се за друге две књиге не зна одакле су дошле. Тешко је завирити у све књиге које се издају и одредити које изричито нису за издавање омладини, али постоји литерарни клуб, чији чланови, својим познавањем литературе, могу да помогну библиотекарима да дају на читање само оно што је препоручљиво.

У броју четрдесет деветом за 1953. годину читамо текст „Градска народна библиотека" из пера Атанасија Младеновића, управника библиотеке. Библиотека у Лесковцу основана је 1869. године, осам година пре ослобођења од Турака 1877. Њену традицију наставили су Певачко друштво „Бранко"и Грађанска касина, као и Удружење студената „Гундулић". Књиге из лесковачких удружења током Првог светског рата спалили су Бугари. Међутим, уједињење разних библиотека код различитих лесковачких друштава извршено је тек после ослобођења Лесковца 1944. У библиотеци је владао хаос до 1952. године, када су нарочито ученице осмог разреда Гимназије, радећи на томе свако послеподне, каталогизовале књиге из библиотеке. У 1952. години повезано је и заштићено од пропадања хиљаду четиристо деветнаест књига, што је коштало сто седамдесет осам хиљада динара, и набављено је нових четири хиљаде петсто деветнаест књига плаћених петсто тридесет шест хиљада динара. Тако, по инвентарима, градска библиотека има једанаест хиљада седамсто четрдесет три дела, а месеца августа 1953. године било је на читању две хиљаде осамсто деведесет седам књига. Вредност књижног фонда прелази милион динара. Октобра 1953. на списку су била две хиљаде триста четрдесет четири члана, а од тога хиљаду триста једанаест редовних, који су платили чланарину и уредно враћају књиге. Атанасије Младеновић, управник градске библиотеке, пише текст „Лесковац добија читаоницу и још једну библиотеку" у педесет првом броју за 1953. Иако се мислило да је градска библиотека довољно пространа, пракса показује да нарасле потребе чланства и читаност захтевају нови простор. Свакодневно се у библиотеци замени и до сто педесет књига. У октобру текуће године враћено је четири хиљаде пет књига и исто толико издато на читање. Постоје, у суштини, три круга читалаца: грађани, омладина и деца. Рад библиотеке би био олакшан када би све ове групе читалаца имале засебне библиотеке, као што је то случај у Нишу, где постоје пионирска, омладинска и библиотека за грађанство. Као корак у том правцу, А. Младеновић тумачи отварање библиотеке у Дому синдиката. Књиге су обезбеђене тако што је бивша Синдикална библиотека дала деветсто шездесет пет књига, од Среског синдикалног већа набављено је хиљаду осамсто седамдесет пет књига,

а из централне библиотеке је пребачено две хиљаде триста књига. Чланарина је јединствена и важећа за обе библиотеке, без обзира на то у коју се читалац учлани, али књиге треба враћати тамо одакле су и узете.

У броју једанаестом за 1954. годину Спасоје Милићевић потписује текст „Проблеми просвете у граду” и даје следеће податке о библиотеци: у 1953. години било је две хиљаде седамсто читалаца, који су прочитали педесет четири хиљаде седамсто седамдесет књига. Библиотека има преко шеснаест хиљада књига, а ради и библиотека у Среском синдикалном већу. Сарадња са сеоским библиотекама и читаоницама је била слаба и то треба поправити. У двадесет другом броју за 1954. годину Љ. Грубач потписује текст „Да ли сте били у Народној библиотеци”. Библиотека је место које служи ширењу личног образовања и мењању погледа на живот. Све оно што је далеко у времену и простору, што је недоступно, постаје ближе коришћењем књига из библиотеке. У библиотеци су дела аутора минулих епоха, која имају значај непролазне класике, једнако као дела модерних аутора. Атанасије Младеновић, управник библиотеке, у разговору са писцем чланка, износи податак да највише има ученика виших разреда осмолетке и средњих школа међу члановима, а само девет процената грађанства. Радника је још мање. Зато треба радити на измени постојећег стања у структури чланова. Библотека има око двадесет хиљада књига, али је она, у поређењу са богатијим библиотекама, још увек сиромашна. Књиге се купују од издавача или од приватника и у антикварницама. Одељење градске библиотеке у Дому синдиката пружа могућност да се чита у његовим просторијама, књиге се не износе. Иако је ово одељење растеретило градску библиотеку, њене садашње просторије су тесне. Библиотеци су потребне нове и веће просторије, где би било места за читаоницу, складиштење књига и пионирско и омладинско одељење, као и за одељење намењено осталим грађанима.

У броју четрдесет осам и четрдесет девет за 1955. годину, Атанасије Таса Младеновић, управник градске библиотеке, износи податак да је читаоница у Лесковцу основана још 1869. године. У тексту „Читаоница у Лесковцу 1880.” Младеновић каже да ова читаоница из 1869. није дочекала ослобођење 1877, већ је раније прекинула са радом. У 1879. поново је основана читаоница, о чијем постојању сазнајемо на основу извештаја о раду ове установе у Државном архиву Народне Републике Србије. Читаоница је 1880 престала на кратко са радом. Имала је седамдесет шест чланова подељених у две класе: прва класа плаћала је чланарину један динар, а друга пола динара. Приход књижнице и читаонице 1880. износио је осам стотина динара и педесет пара. Издаци су били за плату служитељу, двеста двадесет динара и тридесет пет пара и претплата за новине, сто четрдесет динара педесет пара. У 1881. за

претплату је ишло триста четрнаест динара. Књижница је поседовала само дванаест књига, што не треба да чуди, јер се у оно доба до књига тешко долазило.

В. Х. (Вили Хубач) у тексту „Школа без наставника - једно поподне у Народној библиотеци", враћа читаоца у историју, објашњењем да је прва библиотека у Лесковцу основана још 1869. После ослобођења од Турске 1879, читаоница је обновљена, поневши име „Уједињење"[1]. Читаоница је имала само дванаест књига, али је зато примала већи број домаћих и страних листова и часописа. Библиотека је, заједно са одељењем у Дому синдиката, 1955. имала две хиљаде петсто шездесет једног члана и поседовала двадесет шест хиљада сто седамдесет три књиге. У чланству је било сто тридесет седам радника, старијих пионира шесто педесет осам, средњошколаца хиљаду сто шездесет три, док је осталих читалаца било шесто три. В. Х. упозорава да је број радника у чланству несразмерно мали. Чита се према школским програмима, јер су чланови већином школски омладинци. Највише се читају Глишић, Домановић, Игњатовић, Нушић, Назор, Ј. С. Поповић, Бора Станковић, Сремац и Цанкар. Од страних аутора најчитанији су: Иго, Дикенс, Толстој, Франс Анатол, Горки, Зола, Мопасан, Скот. Библиотеци је потребан већи простор, и било би добро када би библиотека добила просторије на спрату зграде у којој се сада налази. Неопходно је оснивање пионирског одељења и читаонице. Х. (Вили Хубач) у тексту о библиотекарству на подручју среза износи податак да све библиотеке у срезу имају осамдесет хиљада триста осам књига и три хиљаде осамсто четрнаест часописа.[2] Према доступним подацима, постоје сто тридесет три народне књижнице, четрдесет једна ђачка и четрнаест наставничких. Многе библиотеке имају од двадесет до сто књига. Требало би да се узме мерило да библиотека мора да има најмање сто књига. Такође, ваља завршити универзалну децималну класификацију књижног фонда, што у многим библиотекама није још обављено, поред осталог, због недостатка просторија и полица за књиге. Предузета је акција комплетирања библиотека, али ни то није била довољна гаранција да ће се стање у библиотекама довести у ред. Потребно је залагање библиотекара, а њих је мало плаћених за свој рад, већ су то најчешће лица која тај посао раде бесплатно, наставници или, штавише, ученици средњих школа. У Вучју, Лебану, Бојнику и Лапотинцу, успели су захваљујући залагању, упркос скромним средствима, да заврше децималну класификацију. Х. наводи где су у срезу предвидели расходе библиотека буџетски и где раде плаћени библиотекари: у Вучју, Бојнику, Косанчићу, Лебану, Манојловцу, Медвеђи и Прибоју.

---

[1] В. Х. (Вили Хубач), "Школа без наставника", "Наша реч"(даље: НР), бр. 8, 1956, стр. 4.

[2] Х. (Вили Хубач), "133 књижнице и 80.000 књига", НР, бр. 9, 1956, стр. 4.

Исти новинар посетио је градску библиотеку да би видео неке од антикварних књига које она поседује.[3] Прва књига, штампана старим правописом, насловљена је „Сербије плачевно пакипорабошчение љета 1813”, у којој читамо анализу пропасти Првог српског устанка. Од старих књига лесковачке библиотеке Х. даље издваја „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа”, написану новим правописом, која нас упознаје са личностима и делима истакнутих Срба у Првом српском устанку. Прву књигу је написао Живко Скиптрович, а другу Константин Ненадовић. Као што је то раније више пута наговештено, Народна библиотека у Лесковцу прихватила се оснивања дечје књижнице.[4] За то је добила, што је био неопходан услов, просторије у Улици маршала Тита бр. 47. Са оснивањем дечјих књижница отпочело се 1950. у Загребу, да би касније многи градови у земљи следили загребачки пример. Писац текста истиче важност читања књига у развоју личности; деца која читају школују се читањем много боље него учењем искључиво за школу, из уџбеника. Лесковачка библиотека, тврди аутор чланка, по свој прилици Атанасије Младеновић, управник библиотеке, спада међу најбоље у Србији. Ипак, у погледу дечје књижнице, у Србији предњачи Пирот, који има најбољу дечју књижницу, што не чуди ако се има у виду колика је средства она добила. Народна библиотека у Лесковцу зато очекује као добродошлу сваку помоћ, јер је у оснивање дечје књижнице кренула својим минималним средствима. Новинар „Наше речи” Вили Хубач посетио је најзад отворену дечју књижницу и читаоницу,[5] која је имала преко хиљаду малих чланова. Запажа се да је један библиотекар недовољан да услужи све мале читаоце. Највише се читају бајке: Андерсенове, браће Грим, Музеусове. Веома су читане и приче: источњачке, из класичне старине, старе италијанске. Деца читају и романе: „Робинсона”, „Хајди”, „Дете прерије”, „Робина Худа”, потом романе Жила Верна и Стивенсона. Ученик седмог разреда осмогодишње школе Миодраг помаже библиотекару. Његов отац је угоститељски радник, и, премда не ради током целе године, обезбедио је сину педесет књига, тако да он већ има малу личну библиотеку. Отац није препоручио Миодрагу да чита фантастичне књиге, јер деца онда пожеле да остваре немогуће, па тако долазе у ћорсокак. Нешто се не може остварити ни на који начин и шта онда? Зато Миодраг сада чита писце из школског програма, који уважавају реалност. Његова жеља је да сам отвори библиотеку. Већ је спремио старе чланске карте из градске библиотеке, које нису употребљене, за будуће чланове његове лич-

---

[3] В. Х.(Вили Хубач), “Антиквитети градске библиотеке у Лесковцу”, НР, бр. 14, 1950, стр. 6.

[4] А. Мл. (Атанасије Младеновић), “Припрема се отварање дечје књижнице”, НР, бр. 21, 1956, стр. 4.

[5] В. Хубач, “Тишина, књиге и они - најмлађи”, НР, бр. 1, 1957, стр. 10.

не библиотеке, своје мале другове. Старији чланови градске књижнице и читаонице за децу помажу млађима у избору књига и препоручују им шта да читају. В. Хубач завршава репортажу о библиотеци за децу запажањем да је у њој неопходан педагог, који би помогао деци у развоју личности и читалачких афинитета.

Вили Хубач је овога пута посетио „научни фонд" лесковачке библиотеке, и то „Одељење Лесковца и околине".[6] На овом одељењу су књиге у којима се говори о Лесковцу, књиге штампане у Лесковцу и књиге писаца Лесковчана. Одељење је основано на иницијативу управника библиотеке, Атанасија Младеновића, 1954. Такво завичајно одељење представљало је јединствену установу у Србији. Међу књигама којима располаже ово одељење су „Наша работа" Сретена Динића, књиге Сергија Димитријевића, „Искрице из Дубочице" Бране Митровића, комплети „Лесковачког гласника", неколико примерака „Недељних новина", неколико педагошких књига Атанасија Младеновића, књижевна дела Жака Конфина, књиге Аристомена Ристића, Драгољуба Трајковића и Љубисава Марковића, као и „Големаши" Миливоја Перовића. Новинар Хубач истиче да је све на „Одељењу Лесковца и околине" урађено скромним средствима, али лепо и уредно. Данас су књиге са овог одељења заузеле само један ормар, али се с правом може очекивати да ће се оно колико сутра проширити. Атанасије Младеновић, управник градске библиотеке, пише о потреби заједничког деловања школских библиотека и градске библиотеке.[7] За хиљаду ђака у школи, потребна је библиотека од седам хиљада књига. Али, тај услов не испуњава ни градска библиотека, а камоли мање, школске. Градска библиотека врши систематско употпуњавање књижног фонда, према потребама читалаца. Средства за употпуњавање добијају и школске библиотеке. Ова средства, подељена између већег броја школских библиотека, довољна су само за куповину занемарљиво малог броја књига, а када би та средства била уједињена за набавку потребних књига у градској библиотеци, могло би да се купи више књига. Библиотека захтева целог човека, а у школама рад библиотекара, и то само повремено, обављају ученици, што није довољно да се сви послови везани за библиотеку одговорно обаве. Свака школска библиотека захтева професионалног библиотекара, који би уз залагање успео да води библиотеку успешно. Међутим, школе не могу да отворе посебно радно место само за библиотеку. Младеновић констатује: „Нема успешног рада библиотеке без школе, ни школе без библиотеке. Зато је потребна што тешња и пуна стална сарадња." Владета Маринковић, ученик другог разреда Основне школе „Петар Тасић", поред тога што је одличан уче-

[6] В. Х. (Вили Хубач), "А сутра...", НР, бр. 18-19, 1957, стр. 8.
[7] А. Мл. (Атанасије Младеновић), "Више користи од употпуњавања фонда градске библиотеке него школских књижница", НР, бр. 46, 1957, стр. 4.

ник, воли да чита.[8] Научио је да чита пре поласка у школу и досада је прочитао шесто шездесет шест књига. Као истакнутом члану пионирске библиотеке, припала му је прелазна заставица. Он има у свом поседу сто књига, јер га је читање у библиотеци подстакло да сам створи личну библиотеку. Владета чита и многе новине и часописе, које ни зрелији од њега не стижу да све прегледају. Иако је пасионирани читалац и добар ђак, Владета воли да се игра, као свако дете, и не ретко игра фудбал са вршњацима. Читајући, он је пожелео да и сам пише, па је тако репортеру „Наше речи” говорио своју прву песму, насталу као одговор на многе прочитане странице.

„Наша реч” доноси текст о књижници и читаоници у Власотинцу, која је почела са радом у новим просторијама, у самом центру места.[9] Мада је књижница и раније постојала, тек сада се може рећи да има услове за рад у правом смислу речи. Књиге су коначно сређене по децималној класификацији, у чему је помогла градска библиотека из Лесковца. Иако је књижница попуњена новим књигама, делом из поклона Гаврила Паруновића, инжењера, недостају књиге из области дечје књижевности и земљорадње. Чланови књижнице су махом ученици, мање радници и остали грађани, што треба мењати. У просторијама књижнице окупљају се и шахисти, што омета рад библиотеке. Нема просторија за дебатне састанке, о чему ће бити речи на годишњој скупштини књижнице. Вили Хубач пише о дечјој читаоници која има хиљаду сто седамдесет девет чланова и четири хиљаде двеста тридесет и пет књига.[10] У читаоници за столовима са малим столицама седе деца која читају пионирске листове и часописе. Не ради се систематски на повећању броја чланова, јер скучене просторије то не омогућују. Основана је ликовна секција са сталном изложбом радова у просторијама читаонице. Предложено је да се оснује дечји биоскоп у коме би се суботом поподне приказивали дечји, просветни и научни филмови. Било би неопходно да са децом ради стручњак за васпитање, педагог, којег засад нема. Ипак, главна сметња даљем развоју дечје читаонице је недостатак простора. Вили Хубач пише о томе да је некадашња разграната мрежа читаоница са сто тридесет и пет сеоских књижница и шездесет пет у синдикалним организацијама спала на шездесет сеоских књижница и једанаест у синдикалним организацијама.[11] У 1957/58. години шездесет књижница добило је петсто седамдесет шест хиљада динара. Поставља се питање да ли је са овим скромним средствима могуће учинити нешто више? У књижницама раде често нестручни људи, који немају ни воље ни смисла за тај посао. Проблем су просторије за рад књижни-

---

[8] З. П., “Награда библиотеке и 666 прочитаних књига, бр. 4, 1958, стр. 4.
[9] Ал. С., “Књижница и читаоница у новим условима”, НР, бр. 15, 1958, стр. 5.
[10] В. Х. (Вили Хубач), “Најмлађи и књиге”, НР, бр. 27, 1958, стр. 5.
[11] В. Х. (Вили Хубач), “Никако да нађу место под сунцем”, НР, бр. 45 1958, стр. 5.

ца. Треба водити рачуна о попуни фонда књига неопходном литературом, нарочито везаном за село. У буџетима народних одбора ваља утврдити средства за књижнице и читаонице. Када би се остварили нужне мере на овом пољу, стање на њему би се побољшало. Н. Т. (Николај Тимченко) пише о градској библиотеци „Радоје Домановић".[12] Библиотеку дневно посети просечно сто осамдесет читалаца. Међу члановима, претежни су ученици. Највише се читају од домаћих аутора: Давичо, Лалић, Ћопић, Стеван Јаковљевић. Од страних: Хемингвеј, Ремарк, Бромфилд, Зилахи, Франсоаз Саган. Најчешће библиотеку посећују ђаци који и највише мењају књиге. У библиотеци су ређи гости радници и грађанство. Разлог за то је, вероватно, што библиотека ради од 8 до 12 и од 16 до 19 часова. То значи да је затворена око 14 сати, када се највећи број запослених враћа с посла. Већина библиотека у Србији ради од 7 до 19 часова, па тако нема потешкоћа са радним временом погодним за посету библиотеци. Одговорни из библиотеке су казали да за постојећи персонал није проблем да ради од 7 до 19 часова, што је и доказано тиме што је ових дана библиотека почела да ради у том целовитом радном времену, па се с правом очекује да се њен „богати књижни фонд још више искористи".

Миодраг Стојановић пише о небризи читалаца који су узели на читање књигу из градске библиотеке.[13] Она се испољава на два начина, задржавањем књига преко рока и њиховим кварењем и уништавањем. Само у текућој години написано је сто педесет опомена за читаоце који упорно не враћају књигу. Али, као да је мало то што су заборавили да врате књигу, многи несавесни читаоци дају нетачне или застареле податке о пребивалишту, па тако још више отежавају, ако не и потпуно искључују могућност да библиотека врати књиге из руку немарних читалаца на библиотечке полице, како би књига наставила да кружи од читаоца до читаоца и тиме остварила своју мисију. Сем тога, многи, упркос изричитом упутству да се то не чини, пишу најразличитије бањалне записе по књизи, или књигу користе као подметач, кварећи опрему и повез дела узетог на читање. Миодраг Стојановић затим наводи неке од многих записа, неумесних и некултурних, исписаних на књигама из Народне библиотеке „Радоје Домановић". Ратомирко Петковић потписује напис о иницијативи да коришћење књига буде бесплатно, чиме би се постигло да сви, без обзира на материјалне могућности, буду обухваћени програмима образовања.[14] Свако ко жели моћи ће да користи књиге и да учи. Све друштвене заједнице, општине и комуне, у обавези су да издвајају за библиотеке и да финансирају њихов рад, ширећи мрежу библиотека по предузећима и у свим местима на њиховој

[12] Н. Т.(Николај Тимченко),"Отворена жеља читалаца", НР, бр. 25, 1959, стр. 5.
[13] Миодраг Стојановић, "Све у стилу баш их брига", НР. Бр. 41, 1960, стр. 7.
[14] Ратомирко Петковић, "Бесплатно коришћење књига", НР, бр. 51, 1960, стр. 6.

територији. Народна библиотека „Радоје Домановић” је централна среска библиотека и у њој су се на тромесечним курсевима стручно усавршавали књижничари из многих мањих библиотека. Средства треба издвојити и за плаћени рад књижничара, па тако не би смело да буде случајева да се библиотека затвори зато што књижничар више месеци није добио плату. Ј. Ђ. (Јелена Ђокић) обавештава читаоце да ускоро ступа на снагу нови закон о библиотекама.[15] Неопходно је да се потребе библиотека предвиде у буџету општина, да се обезбеди стручни кадар и да се подстиче образовање библиотека по селима, синдикалним организацијама и школама. Осим тога, у већ постојећим библиотекама, треба средити књижне фондове и наћи могућност да се они обогате новим књигама. „Месец дана књиге”, акција популарисања и ширења читалачких навика, била је праћена изложбом књига у Ватрогасном дому и отварањем нових библиотека по селима. У Лесковцу постоји сресни Савез организација установа за ширење књиге. Наведене информације су изнесене на заседању годишње скупштине ове организације. На годишњој скупштини овог савеза изабрани су његови управни и надзорни одбор. За председника управног одбора изабран је Ратомирко Петковић, а за секретара Сава Агрилов. Акција „Месец дана књиге” коју ће водити сресни Савез организација и установа за ширење књиге, биће праћена предавањима, књижевним вечерима и изложбом књига.[16] Посебну пажњу треба поклонити синдикалним и школским библиотекама. Књига треба да постане саставни део живота на селу, па се тако у Јашуњи и Јарсенову отварају нове библиотеке. Онде где нема услова за отварање библиотека организоваће се покретне библиотеке и дотурање књига у овакве средине. „Просвета”, издавачка кућа из Београда, предвиђа да покрене библиотеку на точковима, која ће обићи сва већа места у лесковачком срезу; том приликом, књиге ће се куповати по сниженим ценама и моћи ће да се склопи споразум о испоруци већег броја књига. Зато школе треба да почну са прикупљањем добровољних прилога, како би биле спремне да купе што више нових књига на великом снижењу цена. Поред тога, центре комуна посетиће и књижевници који ће одржати књижевне вечери и водити разговоре о књижевности.

Народна библиотека у Лесковцу, као и све библиотеке у мрежи, са новим законом о библиотекама, има дефинисане обавезе.[17] Рад библиотека се помаже и он је, у нашем срезу, на добром путу. Материјална улагања у библиотеке, у односу на раније године, знатно су увећана. Захваљујући ширењу библиотечке мреже, књига постаје доступна свакоме и више се чита. Онде где нема услова за оснивање читаоница, књиге се достављају покретним библиотекама. Међутим, и даље су чланови библиотека претежно ђаци, што треба мењати. Закон о биб-

[15] Ј. Ђ. (Јелена Ђокић), "Пред примену закона о библиотекама", НР, бр. 1, 1961, стр. 5.
[16] Аноним, "Отвориће се библиотека у Јашуњи и Јарсеновој", НР, бр. 36, 1961, стр. 7.
[17] Аноним, "Библиотеке у срезу на добром путу", НР, бр. 44, 1961, стр. 7.

лиотекама донесен је још пре две године.[18] Свака библиотека са хиљаду и више књига, требало је да буде проглашена матичном библиотеком. Упркос свему, ни оне библиотеке које су, према захтевима закона, проглашене матичним, нису све добиле средства. Матична библиотека треба да подстиче и надгледа рад библиотечке мреже. Она треба да има увид у књижни фонд подређених библиотека и планира даљи развој према исказаним потребама за читање одређене врсте литературе. Адем Блаца, инструктор из Народне библиотеке у Београду, говорио је на саветовању библиотекара у Лесковцу о класификацији радних места у библиотекама и награђивању библиотекара. Способност, радни стаж, тежина радног места у светлу аналитичке процене, главни су фактори који одређују како ће који посао у библиотеци бити награђен. Библиотека се 1963. године преселила у данашње просторије, којима су најпре, у односу на ранији смештај библиотеке, били задовољни и читаоци и службеници библиотеке.[19] После пресељења у нове (данашње просторије) библиотека „Радоје Домановић", поред пионирског, добила је одељење за научни рад.[20] Тако библиотека постаје отворена за оне локалне слојеве грађанства који се баве научним радом. Житељи Лесковца, заинтересовани за науку, имаће на располагању све часописе, књиге и речнике, којима располаже, како писац каже, иначе веома добро опремљена библиотека. Библиотека ће радити цео дан од 7 до 19 часова. Н. Булатовић пише о стању у библиотекама 1964. године.[21] У срезу има шеснаест библиотека, а од њих је десет матичних. Све библиотеке у срезу имају сто тринаест хиљада осамсто двадесет девет књига и деветнаест хиљада осамсто деведесет седам читалаца. Школске библиотеке имају петнаест хиљада осамсто четрдесет пет. Раднички универзитет у Лесковцу осам хиљада књига, а подаци о броју књига у синдикалним организацијама нису доступни. Најбогатија је библиотека у Лесковцу са педесет пет хиљада петсто тридесет осам књига. Ова библиотека учлањује десет хиљада двеста двадесет читалаца. Постоји девет истурених одељења Народне библиотеке у Лесковцу и тринаест погона за снабдевање књигама десет привредних организација. Седмогодишњим планом се предвиђа отварање нових библиотека и просторно проширивање, као и то да се улагањем просечно три милиона динара годишње до 1970. број књига удвостручи. Н. Булатовић закључује да се може очекивати, са оваквим улагањима, да се услови рада библиотека значајно побољшају. У шездесет шестој години живота, 22. априла 1965. умро је Атанасије Младеновић, дугогодишњи управник градске библиотеке.[22] Младеновић је био рођен 1899. у Лесковцу. Од 1937. до

[18] Јелена Ђокић, "Библиотеке треба да добијају средства на основу програма који остварују", НР, бр. 3, 1963, стр. 7.
[19] Аноним, "У повољним условима", НР, бр. 10, 1963, стр. 7.
[20] Аноним, "Градска библиотека отворила одељење за научни рад", НР, бр. 35, 1963, стр. 7.
[21] Н. Булатовић, "До 1970. два пута више књига и простора", НР, бр. 10, 1964, стр. 7.
[22] Аноним, "Умро Атанасије Младеновић", НР, бр. 17, 1965, стр. 5.

1939. био је шеф персоналног одсека у Министарству просвете Југославије, а затим саветник за просвету Вардарске бановине у Скопљу. Пред Други светски рат је пензионисан, а затим је одведен у заробљеништво. После Другог светског рата водио је Народну библиотеку у Лесковцу и поставио њену организацију на савремене основе. Написао је књиге: „Патње српског народа“, „Педагогију народних песама“, више читанки и методика. Није стигао да заврши хронику о Вучју, на којој је радио до смрти.

Народна библиотека у Лесковцу 1961. године добила је седмојулску награду, а њен управник Ратомирко Петковић у извештају републичког Савеза организација за ширење књиге назван је „амбасадором књиге“.[23] Николај Тимченко у разговору са Ратомирком Петковићем пита о проблемима и задацима библиотеке. Петковић даје податак да библиотека има девет истурених одељења и да се стара о стварању обухватне библиотечке мреже, о чему сведочи да само две општине у срезу, Прешево и Власинска Округлица, немају библиотеке. Библиотека тежи да попуни књижне фондове како би понудила што већи број књига радним људима. За ту сврху основане су покретне библиотеке, али због недостатка средстава или једног комбија за превоз књига, радне организације - њих двадесет - посећују се само једном месечно. Библиотека, у погледу развојних могућности, треба да, са научним одељењем у саставу, постане центар за расправе научних радника и изношење научних аргумената и резултата истраживања људи који се у лесковачкој средини баве научним радом. Тако, у библиотеци се разговарало о Давичовом стваралаштву, „Антологији српског песништва“ Миодрага Павловића и социјалистичком моралу. Петковић наводи Народни музеј, Позориште и Раднички универзитет, као важне чиниоце у развоју културе града Лесковца, али примећује да је село запостављено у раду ових орагнизација, истичући, без лажне скромности, да је можда једино Народна библиотека зашла у проблематику села колико је то потребно. Јелена Ђокић пише у чланку о покретним библиотекама да оне имају лепе успехе у ширењу књиге међу радницима: хиљаду шесто радника прочитало је четири хиљаде петсто књига.[24] Овакви успеси су постигнути захваљујући посетама радника библиотеке привредним организацијама. Ипак, многе радне организације не уплаћују средства Народној библиотеци за обнову покретног фонда књига. Неке организације су ометале службенике библиотеке да обаве размену књига, наводећи да не постоји интересовање за књиге међу радницима или да ће сами обновити своје библиотеке, па им нису потребне књиге из покретног фонда. Новинар закључује текст надањем да ће покретни фонд књига у текућој години бити удвостручен. Јелена Ђокић пише о

[23] Н. Т. (Николај Тимченко), "Желимо да окупимо стручњаке свих врста", НР, бр. 17, 1965, стр. 7.
[24] Ј. Ђ. (Јелена Ђокић),"Како наћи средства за нове књиге", НР, бр. 32, 1965, стр. 7.

иницијативи за интеграцију културних установа, међу којима су и библиотеке.[25] Оснивањем фондова за културу у општинском буџету и дугорочним планирањем делатности, постигли би се бољи резултати рада институција културе. Нарочито библиотеке имају потребу за планским радом и финансирањем, јер набавка књига и друге делатности библиотека зависе од тога. Интеграцију коче људи који личне интересе стављају изнад друштвених. Многи се боје да ће интеграцијом установе културе у околним местима изгубити важност и да ће се угасити. Остаје да се види да ли ће идеја о интеграцији победити, као и то, да ли ће финансирање установа културе бити довољно не само за преживљавање, него и нешто више. Дуда Цветковић констатује да је републички просек у библиотекарству две књиге на једног читаоца, што је случај са богатијим библиотекама, док у Лесковцу два становника иду на једну књигу.[26] Структура чланова такође је проблематична: највише има школске омладине, а библиотеке попуњавају своје фондове у складу са овом чињеницом, тако да се највише купују издања „школске књиге". Библиотеке у срезу имају сто педесет четири хиљаде двеста тридесет и три књиге, а читалаца у чланству библиотека у протеклој години било је двадесет седам хиљада четрдесет. Основани су покретни фондови књига, који имају задатак да књига стигне и тамо где нема или је немогуће отворити библиотеку. Дуда Цветковић критикује непословност и многа нерешена питања у функционисању библиотека у срезу, закључујући да структура књижног фонда мора да поседује примамљиве књиге, да библиотеке морају да се приближе читаоцу уместо да се пасивно купује за употпуњавање библиотека оно што по затеченом стању читаоци траже, а најчешћи читаоци су ђаци. Потребно је наћи пут да се осим ђака за књигу заинтересују и други слојеви становништва.

Народна библиотека, у сарадњи са Радничким универзитетом и Народним музејем, имала је велики број културних манифестација.[27] Одржана је дискусија о роману „Дервиш и смрт" Меше Селимовића и предавање „О нашој књижевности данас". Организован је митинг поезије поводом Дана младости. У суботу, 27. маја, биће дискусија о књизи стихова Боре Здравковића „Тренуци лирике". У сали читаонице Народне библиотеке 26. маја 1967. године у 18 сати имаће предавање угледни филозоф Миладин Животић, са темом „О односу између етике и политике". Николај Тимченко констатује да је у летње доба интересовање за књижевност мање.[28] Ђаци су на распусту, људи на годишњим одморима, а сељаци обављају пољске радове. Међутим, у библиотеци не седе скрштених руку, него планирају више књижевних вечери посвећених популаризацији књиге. Ове вечери биће одржаване у свим већим

[25] Ј. Ђ. (Јелена Ђокић), "Интеграција библиотека?", НР, бр. 22, 1965, стр. 7.
[26] Дуда Цветковић, "Једна књига на три становника", Наша реч, бр. 1- 2, 1967, стр. 9.
[27] Аноним, "Велики број културних манифестација", НР, бр. 20, 1967, стр. 7.
[28] Н. Т. (Николај Тимченко), "Широка акција на пропаганди књиге", НР, бр. 32, 1967, стр. 7.

местима у општини, а нарочито тамо где Народна библиотека има истурена одељења. Централно веће Савеза синдиката Југославије одржало је у Београду саветовање о издавању и коришћењу књига.[29] Из целе земље позвано је само петнаест библиотека, међу којима и лесковачка, која је похваљена као позитиван изузетак у ширењу књиге међу радницима. Као ретко која друга институција овог типа, лесковачка библиотека је постигла добре резултате, са покретним фондом књига, у популарисању књиге у радничкој средини. У петак, 16. маја 1969, у сали Народне библиотеке у Лесковцу одржано је предавање о савременим совјетским песницима.[30] Предавач је био доктор Сава Пенчић. Он је говорио о Бели Ахмадулиној, Роберту Рождественском, Јевтушенку и Вознесенском. Стихове споменутих руских песника казивали су чланови драме лесковачког Народног позоришта Радоман Контић, Гордана Митровчан и Драган Димитријевић. Новинар „Наше речи" Н. Т. (Николај Тимченко) пише о старим лесковачким књигама и часописима који се чувају у Народној библиотеци.[31] Тимченковим написом „Наша реч обележава деведесет година библиотеке", пошто је узето да је библиотека основана 1879. Из штампе је 1. марта 1928. изашао „Народни просветитељ", лист за народно просвећивање. Сретен Динић, уредник овог часописа, мишљења је да народно васпитање представља трећи круг народне одбране, поред војске и економије. Познати су примери држава које су пропале, премда су имале и јаку војску и јаку економију, али нису пазиле на васпитање и просвећивање становништва. Крајем 1935. изашла је књига „Лесковац јуче и данас" од неких деведесет страница. Више аутора пружили су слику Лесковца какав је био и какав јесте, а међу њиховим текстовима, налази се текст Јована В. Јовановића „Географски положај и социјална структура Лесковца и околине". Аутор каже да је Лесковац град прожимања различитих култура. Лесковчани су предани раду, и на раду граде будућност свога места. У другом наставку Тимченко и даље пише о прилозима у књизи „Лесковац јуче и данас".[32] Сергије Димитријевић анализира лесковачку економију. Лесковац је један од ретких градова кроз које је одмах прошла железничка пруга до Солуна. Тако, лесковачка индустрија могла је да рачуна са сировинама: вуном из Аустралије и гумом из Јужне Америке. Међутим, лесковачка индустрија није настала плански, а планом се предвиђа стварање индустрије тамо где су извори сировина. У планској индустрији капитал се неће гомилати на једном месту него ће се правилно распоређивати. Предраг В. Ђорђевић у тексту „Просветне и кул-

[29] Н. Б. (Н. Булатовић), "Позитивна оцена рада библиотеке у Лесковцу", НР, бр. 12, 1968, стр. 7.
[30] Аноним, "Предавање о савременој совјетској поезији", НР, бр. 20, 1969, стр. 9.
[31] Н. Т. (Николај Тимченко), "Из старих лесковачких књига и часописа", НР, бр. 33, 1969, стр. 7.
[32] Н. Т. (Николај Тимченко), "Из старих лесковачких књига и часописа, НР, бр. 34, 1969, стр. 7.

турне прилике у Лесковцу од почетка 19. века до данас", поред анализе стања просвете кроз време, даје историју штампарства у Лесковцу. Исти аутор у другом чланку пружа читаоцу обавештења о здравственим приликама у Лесковцу. Лесковац је у равници, а пошто нема водовода и канализације, вода се после кише задржава у рупама и барама, у којима је право легло комараца. Ово би се могло решити нивелисањем земљишта, тако да вода после непогода неометано отиче. Велики здравствени проблем Лесковца је дим из фабричких димњака и загађена атмосфера. Николај Тимченко у књизи „Лесковац јуче и данас" проналази и текстове Бране Митровића,[33] који тврди да у Лесковцу није развијен спорт. Популаран је једино фудбал, али ни његове популарности не би било да није протеклих ратних година, када се страст за фудбалом, у вихору ратних збивања, проширила у Лесковцу. Прича се да ће се Лесковчани посветити тенису и коњичким тркама, што је мало вероватно, закључује Митровић. Коњички спорт и тенис, које неки покушавају да омиле Лесковчанима, само су израз снобизма ако се има у виду да ни неки спортови примамљивији за мноштво просечних људи нису могли да ухвате корен у Лесковцу. У Лесковцу, пише даље Брана Митровић, претежни су сталежи трговаца и занатлија. Они су веома конзервативни, мада се у новије доба и трговци школују. Али, индиферентност што се тиче ширења видика и мењања застарелих обичаја, као одлику Лесковчана, неће моћи да искорене ни трговци ни занатлије. Они су, по природи, против свега што одаје утисак прогреса и новине. Чиновници, међу којима има и интелектуалаца, и радници, одређени су по мишљењу Митровића за ту мисију. Брана Митровић даље пише о Лесковчанима да су обузети духом економске шпекулације, као и то да нису отворени за више духовне тежње. Они су морали да буду такви да би опстали. Лесковачки предели нису ни лепи ни ружни, па тако машта житеља лесковачког поднебља не бива побуђена за неки шири духовни простор. Ипак, Митровић је оптимиста и верује у напор младих генерација да духовни и стварни положај Лесковчана, између других места и њихових житеља, измене и побољшају. Аутори текстова у овом зборнику који наговештава бољу духовну судбину Лесковца су Драгољуб Трајковић, Јован Јовановић, Брана Митровић, Предраг Ђорђевић, Сергије Димитријевић и Адам Илић. Тимченко истиче један непотписани чланак из зборника, о „Новинарским и књижевним приликама у Лесковцу". Према подацима из чланка, у деветнаестом веку у Лесковцу је излазио „Црквени гласник"(1887 - 1889), чији је уредник био Димитрије Алексић. Године 1921. покренут је „Лесковачки гласник"који је излазио готово двадесет година. Кратког века, насупрот значајном трајању „Лесковачког гласника", били су „Лесковачки привредник" у уредништву Драгутина Тодоровића, „Село" у уредништву Богољуба Го-

[33] Н. Т. (Николај Тимченко), "Из старих лесковачких књига и часописа", НР, бр.35, 1969, стр. 7

руновића, „Спорт” у уредништву Михајла Николића, „Новости” уредника Војислава Вуксановића и „Недељне новине” Јована Јовановића. Тимченко даље у више наставака анализира садржину старих књига везаних за Лесковац и околину, које су у поседу библиотеке, али ће за потребе овог истраживања већ резимирани чланци бити сасвим довољни.

Библиотека у Богојевцу, пише Душан Цветковић 1972, средиште је живе активности.[34] Иако има само две хиљаде и петсто књига, библиотека у Богојевцу излази у сусрет свим читаоцима. Млади најчешће читају класична дела лепе књижевности, а старији литературу о револуцији и привреди. Крајем јула, уз помоћ Народне библиотеке из Лесковца, организовано је књижевно вече посвећено поезији Бранка Радичевића. Братислав Милошевић, пољопривредни техничар, пошто је прочитао обимну литературу о Радичевићу, написао је реферат о њему. Стручни сарадници Народне библиотеке из Лесковца сарађивали су са Богојевчанима на осмишљавању пригодног рецитала у част Бранку Радичевићу. Ипак, утисак је да је реферат на овој књижевној вечери био њен успелији део. Као гости на овој манифестацији појавили су се песници из Лесковца Миодраг Здравковић, Мирјана Антић и Никола Цветковић. У Богојевцу су направили и драматизацију песама Стевана Раичковића из књиге „Записи о црном Владимиру”. Било је много заинтересованих за судбину „црног Владимира”, земљорадника из села Сопот под Космајем. Тако, библиотека у Богојевцу, уз сарадњу Народне библиотеке из Лесковца, има живу активност. Треба напоменути да богојевачка библиотека, која, иако скромних могућности, има и покретни фонд књига, снабдева књигама околна села.

Верица Баторевић бележи састанак који је организовала Народна библиотека, заједно са Културно-просветном заједницом, о развоју библиотекарства у региону.[35] Уводну реч дао је Ратомирко Петковић, директор библиотеке у Лесковцу, а у разговору су учествовали Вили Хубач, Александар Дикић, Брана Митровић, Даница Спасић, Живојин Милић, Видосав Симоновић, Бора Здравковић, Миша Цветановић, Жика Здравковић, Бора Станковић, Родољуб Стојковић и Јованка Јовановић. Према расположивим подацима, на подручју општине Лесковац постоји сто двадесет хиљада књига, а од тога је седамдесет хиљада књига концентрисано у Народној библиотеци у Лесковцу, која рачуна да има традицију дугу деведесет година. Народна библиотека има покретни књижни фонд, који опслужује двадесет пет радних организација. Библиотеке постоје и у околним местима: Лебану, Грделици, Вучју и Власотинцу. Све оне настоје да буду што активније и да раде на

[34] Душан Цветковић, “Плодна активност библиотеке у Богојевцу”, НР, бр. 29, 1972, стр. 7.

[35] В. Б. (Верица Баторевић), “Неопходно формирање регионалног центра”, НР, бр. 41, 1972, стр. 13.

добробит корисника. Слабије су опремљене и постижу слабије резултате библиотеке у Медвеђи и Црној Трави. Посебан значај убудуће треба придати школским библиотекама. Набавка књига треба да се врши преко регионалног центра, као што у њега треба да се сливају сви неопходни подаци о раду библиотека и њихових истурених одељења. Развој регионалног центра кроз повезивање делатности читаоница и библиотека у лесковачкој општини планиран је до 1980. године.

Верица Баторевић обавештава читаоце о награди Милорад Панић Суреп, коју је добила Гордана Томић-Радојевић, упосленик лесковачке библиотеке, за дванаест година успешног рада у библиотекарству.[36] Она је организовала више поетских вечери, а поред тога, била је сценарист приредбе поводом пријема ђака - првака у библиотеку „Добро дошли прваци" и приредбе под називом „Ратниче, добар дан". Гордана Томић-Радојевић, окружена књигама на позајмном одељењу лесковачке библиотеке, страствено чита. Највише воли индијску поезију, почев од Тагореа ка старијим индијским песницима. Подстакнута љубављу према читању поезије, и сама пише стихове које говори на вечерима песникиња у Народној библиотеци у Лесковцу и поводом Дана жена.

Верица Баторевић констатује да је интеграција установа културе, о којој се много говорило, коначно обављена у Народној библиотецу у Лесковцу.[37] Библиотека је интеграцију извршила са библиотекама у Вучју и Грделици, као и њиховим истуреним одељењима. Покретни фонд књига Народне библиотеке опслужује двадесет седам радних организација. У фонду библиотеке има сто двадесет хиљада књига. Упркос свему, нека капитална издања у протеклом периоду нису набављена, због недостатка средстава. Библиотека планира низ књижевних вечери и разговора о књигама у циљу популаризације књиге и повећања броја чланова. Тако, читамо да је у Вучју, после интеграције вучјанске библиотеке са Народном библиотеком у Лесковцу, одржано успешно књижевно вече посвећено Бори Станковићу.[38] Олгица Петровић бележи да је истурено одељење интегрисаних библиотека у Стројковцу, у складу са оживљеном културном активношћу након интеграције, имало манифестацију посвећену делу Љубивоја Ршумовића.[39] Јавна матична библиотека „Стојан Станојевић-Влада" у Вучју, иако је сада интегрисана са Народном библиотеком из Лесковца, имала је своју историју.[40] Валентина Кардаш је завршила библиотекарску школу у Београду 1960. и добила радно место у Вучју. Библиотека је била мала и неопремљена. Али, Валентина се није помирила са тиме и решила је да ост-

[36] В. Б. (Верица Баторевић),"Ентузијазам Гордане Радојевић", НР, бр. 12, 1973, стр. 9.
[37] В. Б. (Верица Баторевић), "Богаћење књижног фонда трајан задатак", НР, бр. 4, 1974, стр. 9.
[38] Лаза Миленковић, "Вече посвећено Бори Станковићу", НР, бр. 6, 1974, стр. 9.
[39] Олгица Петровић, "О књижевном стваралаштву Љубивоја Ршумовића", НР, бр. 6, 1974, стр. 9.
[40] Лаза Миленковић, "Књига, велика љубав Валентине Кардаш", НР, бр. 14 , 1974, стр. 9.

вари сан да ради у великој и богатој библиотеци. Данас библиотека у Вучју има петнаест хиљада књига и три хиљаде чланова, а читаоница је претплаћена на тридесет листова и часописа. Постоје и истурена одељења у околним селима. Валентина се заљубила у народ и земљу где је мукотрпним радом створила солидну библиотеку, тако да сада, и да јој неко понуди радно место у некој другој средини, не би желела да тамо оде. Народна библиотека треба да прикаже драмолет „Живот праћен песмом", о Јесењину.[41] Крајем септембра 1974. године, млади песник Драган Радовић имаће вече поезије заједно са гитаристом Јованом Теокаревићем. Предвиђен је и разговор о књизи „Магија поетске прозе" Марка Недића, критичара из Београда. Недићева књига добила је награду „Исидора Секулић". Биће и једно вече посвећено Андрићу, о чијем животу и делу треба да говори библиотекар Зорица Митић, а о Андрићевој књизи „Екс понто" реч ће имати магистар Никола Цветковић. Наставиће се посете радним организацијама и разговори о књигама: планира се посета „Леминду", „Летексу", „Ресорту" и „Дрвном комбинату". Библиотека је у протеклој години (1974. а тече 1975.) забележила пораст броја чланова.[42] То се десило претежно захваљујући томе што је покретни фонд књига, којим се опслужују радници и радне организације, добио библиотечки аутобус, па је тако активност библиотеке повећана. Библотека је 1975. добила сто десет хиљада динара за набавку нових књига, што је нешто више него претходне године, али је то повећање само симболично, има ли се у виду колико су поскупеле књиге. Због недостатка средстава библиотека није купила нека капитална дела ни важне енциклопедије. Чланови библиотеке су претежно средњошколци. Они највише користе услуге које им пружа ова установа, а посебно њено научно одељење. Ипак, библиотека није заборавила потребу да у чланству има што више радника и зато планира и изводи разне акције међу њима. Према правилима које је установила Народна библиотека Србије, библиотекама у Лесковцу недостаје деведесет хиљада књига да би постигле републички просек, што ће бити тешко надокнађено ако се набављање књига врши постојећим темпом. Процена каже да би само за ову годину требало предвидети триста хиљада динара у сврху набавке нових издања.

Вили Хубач је 1976. имао интервју са директором лесковачке библиотеке Ратомирком Петковићем.[43] Још једном, као што је претходно утврђено, речено је да библиотеци недостаје деведесет хиљада књига да би достигла просек од две књиге по житељу лесковачке области. Упркос свему, резултати рада библиотеке нису за потцењивање: осамнаест хиљада осамсто чланова прочитало је двеста четрдесет једну хиља-

---

41 Х. (Вили Хубач), "Књижевне вечери у радним организацијама", НР, бр. 35, 1974, стр. 5.

42 М., "Расте број читалаца", НР, бр. 5, 1975, стр. 9.

43 В. Хубач, "Према нормативима недостаје 90 хиљада књига", НР, бр. 9,197[illegible], стр. 9.

ду књига. Постоји двадесет и једно истурено одељење у већим местима и петнаест читаоница у њима, а покретни фонд књига опслужује деведесет три насеља и двадесет пет радних организација. У току је акција за каталогизовање периодике (часописа). Библиотека књижевним вечерима и разговорима о књизи популарише читање. Радници библиотеке се стручно усавршавају и школују, што је досад плаћала сама библиотека, али се убудуће очекује помоћ друштвене заједнице. У књиговодству је неопходно запослити још једног радника. Ваља повећати износ новчаних средстава за рад библиотеке јер цене штампе и књига расту. Тим напоменама, Ратомирко Петковић је указао на тешкоће библиотеке, поред тога што је подацима поткрепио утисак да библиотека, упркос проблемима, ради добро. Вили Хубач бележи активности истурених одељења библиотеке поводом осмог марта.[44] Паралелно са манифестацијом „Она под својим небом", која се одржава у Лесковцу и окупља књижевнице из целе Југославије, у Манојловцу, Великом Трњану, Стројковцу и Братмиловцу, у сарадњи са библиотекарима и наставницима, школска омладина је богато обележила Дан жена. Октобра 1977. у библиотеци је обележена стогодишњица рођења Исидоре Секулић.[45] О њеном делу говорила је Зорица Митић, библиотекар, а у наставку вечери стихове су читале песникиње Вукосава Поповић, Драгојла Цветковић, Милена Радовановић, Јасмина Богдановић, Слободанка Антић и Љубинка Јовић. На овој вечери из руку Ратомирка Петковића, директора библиотеке, награде су примили чланови библиотеке са најдужим стажом: Драгослава Литрић, Јованка Стаменковић и Павле Марјановић. Библиотека уводи обичај да прима за чланове војнике лесковачког гарнизона,[46] па је 1977. учлањено четири стотине војника. Примање војника одвија се у склопу акције „Месец дана књиге 77". Приликом пријема нових чланова, организован је одговарајући културно-уметнички програм. Војнике су поздравили помоћник управника, магистар Никола Цветковић и библиотекар Гордана Томић-Радојевић. У библиотеци је том приликом приређена и изложеба слика Слободана Поповића и Петра Спасића, као и изложба скулптура Добринка Ранића. Јуна 1978. завршио се циклус књижевних вечери „Поезија, музика и сликарство младих" у организацији лесковачке библиотеке.[47] Литерарне секције многих школа, музички таленти и сликари, наступали су редом на једанаест сусрета са публиком. Водитељ и аутор сценарија била је Гордана Томић-Радојевић. У разговору са новинаром „Наше речи" Вилијем Хубачем, Гордана Томић-Радојевић износи податак да је кроз поменуте сусрете прошло сто шездесет младих књижевника, седамдесет даровитих омладинаца у области ликовне уметности и шездесет музичара, пред импозантних хиљаду петсто посетилаца. У програмима библиотеке учествовали су и војници лесковачког

[44] Х. (Вили Хубач), "Прикази књига и литерарни сусрети", НР, бр. 10, 1977, стр. 11.
[45] Х. (Вили Хубач), "Књижевно вече жена писаца", НР, бр. 40, 1977, стр. 9.
[46] Х. (Вили Хубач), "Војници - нови чланови библиотеке", НР, бр. 43, 1977, стр. 11.
[47] В. Х. (Вили Хубач), "Откриће младих талената", НР, бр. 20, 1978, стр. 11.

гарнизона. Гордана Томић-Радојевић истиче да у оквиру библиотеке ради књижевна радионица Књижевне омладине Лесковца (књижевна омладина је организација младих која је деловала на територији Југославије, са републичким и градским огранцима, окупљајући младе који се баве писањем). Активности ће се наставити јесенас, после летњег распуста.

Бојничка библиотека, читамо у једном од бројева „Наше речи” за 1979, има деветнаест хиљада књига.[48] Тринаест хиљада књига се налази у самом Бојнику, а по три хиљаде примерака имају истурена одељења у Косанчићу и Горњем Брестовцу. Да би се приближила читаоцима, библиотека планира отварање истурених одељења у Стубли и Лапотинцу. Претходне године бојничка библиотека је добила четиристо књига од Републичке заједнице културе. Својим средствима библиотека је набавила неколико комплета лектира за од другог до осмог разреда основне школе. Набављено је и триста књига лектира за прву фазу усмереног образовања. Изложбе књига као део акције „Месец дана књиге” биће организоване у Бојнику, Косанчићу, Горњем Брестовцу и Орану. И у чланку из 1979. новинар „Наше речи” даје читаоцима податак да по глави становника у лесковачкој општини дође нешто мање од једне књиге, док норме библиотекарства предвиђају да буду две књиге на једног грађанина.[49] Да би се постигао тај просек, недостаје деведесет хиљада књига. Централни комитет Савеза комуниста Србије, имајући у виду да стање ни у другим срединама, са задовољавајућим просеком књига по глави становника, није ружичасто, предвидео је кредите за куповину књига. На састанку Акционог одбора за откуп књига лесковачке општине договорено је да се прикупи три милиона динара у ове сврхе. Радне организације ће задржати књиге које купе својим средствима за своје библиотеке, а градска библиотека ће финансирати куповину књига из осталих извора. Међутим, нешто касније, Верица Баторевић даје друкчије податке.[50] Она пише о реализацији плана да се откупе књиге у вредности од три милиона динара. Фонд Народне библиотеке „Радоје Домановић” треба да буде појачан са седамнаест хиљада књига, библиотеке у образовању и васпитању треба да добију нових шест хиљада књига, а библиотеке у предузећима седам хиљада. Укупно, планира се куповина тридесет хиљада књига. По новим подацима - који се разликују од досадашњих - у општини Лесковац живи сто педесет осам хиљада и петсто становника, а укупно је триста пет хиљада седамсто девет књига. То значи да на једног стновника долази 1,93 књиге. После спровођења акције откупа, биће триста тридесет пет хиљада седамсто четрдесет књига или 2,12 књиге по становнику.

У Доњој Локошници десио се несвакидашњи догађај. У договору са Народном библиотеком представници села су прво дозволили отвара-

---

[48] Аноним, “Нове књиге и нова истурена одељења”, бр. 6, 1979, стр. 7.
[49] Н. С., “За откуп књига три милиона динара”, НР, бр. 8, 1979, стр. 113.
[50] В. Б. (Верица Баторевић), “Тридесет хиљада нових књига”, НР, бр. 30, 1979, стр. 3.

ње истуреног одељења библиотеке.[51] Библиотека из Лесковца је дала хиљаду двеста књига и орман за њихово чување. Али, убрзо је стигао захтев да се књиге врате одакле су дошле јер су просторије скучене, а библиотека ће бити отворена тек у новом дому културе, кад буде саграђен. Књиге засад нису потребне. Мештани села Подримца, када су чули за овај случај, затражили су да Народна библиотека њима да сувишне књиге, уз обећање да ће сами обезбедити превоз књига - а што се тиче простора, Подримце ће увек наћи места за књиге. Те, 1980. године, новинар „Наше речи" бележи стварање Савета читалаца у библиотеци.[52] У савету су Љубиша Станковић, студент, Јулијана Радовановић и Предраг Митић, средњошколци, и Миодраг Спасић, радник библиотеке. Библиотекари се труде да боравак читалаца у библиотеци буде и пријатан и користан, али се понешто може боље организовати. Требало би, ако је икако могуће, поставити саобраћајни знак поред библиотеке за тишину, јер има оних учесника у саобраћају који као да су намерно бучни у близини библиотеке. Друго, побољшати хигијену, јер се библиотека налази у приземљу стамбене зграде, озеленети травњаке и проширити избор листова које библиотека добија. Још би требало уредити да Пошта што раније распореди штампу у фах библиотеке, како би се она могла читати од раног јутра. Библиотека је од 1946. године до 1980. прешла пут од тридесет четири године и савладала многе потешкоће. На основу прегледаних чланака, види се које су то потешкоће биле, као и то да ова установа, чије оснивање датирамо у 1879. години (а можда и десет година раније - 1869), никад неће устукнути пред ограничењима и неповољним условима него ће се увек борити за што бољи положај читалаца и књиге у лесковачкој средини.

Summary

Dragan Tasić

National Library "RADOJE DOMANOVIĆ" in annual editions of U "NAŠA REČ" 1944 - 1980

Weekly editions of Nasa rec had started soon after liberation of Leskovac, in 1944. Natinal Library in leskovac was mentioned for the first time in the second edition for the Year 1945.

The ministry of propaganda in Sofia gifted, as the gratitude to Jovan Mitorvic, trader from Leskovac, who saved few members of Bulgarian propaganda Dept from fashists. They gave him 44 various books and brochures and leaflets. The most of those books were planned as a gift to national library in Leskovac."Naša reč" published the news about this gift in text "The present of Bulgarian Ministry of Propaganda to Propaganda Dept in Leskovac".

The second mentioning of Naitonal Library was in the thirty edition for the year 1946. "Naša reč", published in August 10th, highlighting that the Town national library updated/renowated its work. The author exploring writting of the specified list about work of newspaper about the functioning and work of National Library up to the Year 1980.

[51] Аноним, "Неће књиге", "Наша реч", бр. 25, 1980, стр. 15.
[52] Аноним, "Савет читалаца", НР, бр. 26, 1980, стр. 9.

UDK: 338.485.2(497.11) "19"

Иван Б. Пойовић, Татјана Стојановић

РАНИЈИ СМЕШТАЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛ У РАЗЛИЧИТИМ РЕЦЕПТИВИМА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ

Прилог познавању материјалне базе туризма јужног Поморавља

Вишедисциплинарна изучавања целокупног Поморавља чине омању библиотеку у којој су чешће заступљене тематике којима је била заокупљена пажња истраживача различитог научног профила. Због ширег научног интереса, о разним проблематикама овог централног простора Србије писано је са различитих гледишта па су, између осталог, тиме била обухваћена археолошка, историјска, етнолошка, етногеографска, географска, туристичко-географска и чисто туризмолошка разматрања. Многа од њих се, по нашем знању, претежно односе на већи део ове просторне целине који се разложно третира као јужно Поморавље. Захватајући јужни, већи, „одељак" издужене природне дислокације, односно целовито уважене Моравске удолине, јужно Поморавље је било и остало саставни сегмент тог копненог пролаза не само Србије него и Балканског полуострва, а овим и читаве југоисточне Европе.

Представљајући западну област у централној територији Балканског полуострва, јужно Поморавље је смештено између громадних планина старе Родопске масе на западу и Карпатско-балканског планинског венца на истоку (1). У правцу југа досеже до познате Прешевске повије, док је северним окрајком (Сталаћком клисуром) у тесној повезаности са долином Велике Мораве, односно пространством великог Поморавља. Пружајући се и у том делу Србије уздуж њене територије тако окарактерисан простор долине Јужне Мораве „погодовао је подизању различитих насеља и успостављању саобраћајних веза" (2, 213). Прилично издужено у меридијанском правцу јужно Поморавље је - као незаобилазни део означеног копненог пролаза Србије, потенцирало значај комуникационих линија централног Балкана, што је најпре уочио Ј. Цвијић (1987), упоређујући ту уздужну област југоисточне Европе са „евроазијским мостом" или „капијом истока" (3). Уочио је и важност разнородних транзитних кретања, када је наглашавао да је

овај маркантни коридор Балкана „нека врста медијума за паркирање, пројуривање и протрчавање“ (3, 236). Јужно Поморавље се донекле може тако третирати и сада, тим пре што му се простором протежу везе фундиране на удвострученој (друмској и железничкој) саобраћајници која је интегрални део свеевропског транзитног Коридора 10.

* * *

У теоријским поставкама туризмолошке науке је наглашено (M. M. Maćejka i I. B. Popović, 2003.) да су капацитети смештајних објеката примарна потреба сваког туристичког места, без обзира да ли су у питању већа градска седишта, гласовите и мало знане бање, знаменита и локално позната приморска насеља, увелико афирмисани и недовољно знани зимско-туристички центри или пак друга привлачна туристичка места и осамљени туристички локалитети. Уз то они су, несумљиво, и једна од најважнијих компонената њихове туристичке понуде те је третирање садржајније представе смештајних капацитета (и пратећих услуга) од приметног значаја не само у димензионирању адекватне понуде већ и у трасирању правца њеног сваколиког унапређења саобразно савременим захтевима туристичке клијентеле при стационираном или транзитном боравку.

Да би се деловало ка изналажењу таквих научних сазнања, неопходно је да се у том смислу, на примеру одговарајуће просторне целине, понајпре сагледају рецептивни капацитети који су били хронолошки претходници њиховом најсавременијем испољавању. Будући да је простор лесковачког краја умногоме представник средишњег дела поменутог Поморавља, усмерили смо пажњу на образлагање смештајних могућности оних објеката којима је ово пространство претежно било окарактерисано током друге половине 20. века. Ово тим пре што се, у претежном простору Лесковачке котлине, о њиховом ранијем обиму, структури и проистеклим услугама недовољно зна у последњем дводеценијском времену.

Налазећи се у овећој Лесковачкој котлини, а овим и у просторном склопу композитне долине Јужне Мораве, лесковачки крај, односно град Лесковац и његова ужа и удаљенија околина, били су предмет ширих регионалних проучавања (М. Павићевић, 1967, Мих. М. Костић, 1968, М. Васовић, 1970, В. Маринковић, 1978. и М. Павићевић, 1979) која су се поглавито одвијала током последњих деценија 20. века. Не улазећи у озбиљније анализе таквих хетерогених истраживања, за ову прилику се наводи да су овим, уз остало, површно приказивана и туристички атрактивна места и истосмислени локалитети лесковачког краја. Покаткад се у њима наилазило и на успутна казивања о понеким одликама објеката за смештај туриста и других гостију. Скоро напоредо с тим, о овим објектима било је речи и у склопу спорадичних а уједно и најсажетијих представљања ондашње хотелско-туристичке радне организације „Балкан“, чије је седиште било у Лесковцу. Заправо,

путем вишејезичног популарног текста, у опсегу прикладних проспеката и бедекера, експонирани су (група аутора, 1986) крајње штури подаци о смештајним објектима чијим се пословањем исказивала и туристичка делатност ове радне организације.

* * *

Смештајни објекти су, средином 20. века, евидентирани у Лесковцу, али и у насељима његове шире околине. Понеки од њих су били инкорпорирани у грађевине које су томе биле намењене још пре Другог светског рата. Изузимајући предратни хотел „Костић" који је, по казивању С. Марковића (2002), срушен током поменутог рата, примере таквих рецептивних објеката свакако су чиниле неке градске кафане, јер су ове и по ослобођењу пословале са скромним смештајем, представљеним са 2-3, односно 5-6 соба. Да је којим случајем остао у функцији и у поратним годинама, хотел „Костић" би се тада могао сврстати међу истоврсне рецептиве јужног Поморавља попут „релативно великог (84 соба, 161 лежај) хотела „Парк" у Нишу, хотела „Миленковић" (потоњи „Партизан", са 50 соба и 116 лежајева) и „Јовановић" (потоња „Србија", са 60 соба и 122 лежаја) у Нишкој Бањи" (12, 4), као и „најстаријег (изграђеног још 1892. године) хотела јужноморавског пространства - хотела „Врање" (20 соба, 43 лежаја) у истоименом граду" (13, 247).

Обострана спољашња физиономија хотелског објекта „Дубочица" у центру Лесковца (К л и ш е: Hotelsko-turistička radna organizacija „Balkan", Leskovac)
Bothsided outdoor physionomy of „Dubocica" hotel in the centre of Leskovac (S o u r c e: Booklet of Hotel-touristic organization „Balkan", Leskovac)

Њима се, у каснијим поратним годинама, придружује и хотел „Дубочица" у Лесковцу. Подигнута „током 1937. године због стамбених потреба" (14, 208) првог власника, троспратна зграда доскорашњег хотела „Дубочица" је, као тадашња стамбена палата, у те намене коришћена и по ослобођењу. Преведена убрзо у друштвено власништво, она је нешто доцније изнутра преправљена и у сврхе хотелског пословања адаптирана, тако да се тиме добило 30 соба распоређених на три етаже, док је у приземљу „формирана" велика ресторанска сала са просторијама за рецепцију, кухињу, оставу и пратеће одаје. Како је у собама располагао са 70 лежајева, ранији хотелски рецептив „Дубочица" је, током педесетих година а и надаље, био са најизражајнијим смештајним капацитетом у лесковачком крају. Он је у томе онда био први и на простору јужног Поморавља, уколико се при том занемари увећан обим смештајних могућности хотела „Парк" у Нишу.

У раним шездесетим годинама 20. века у лесковачком крају су регистровани слични смештајни капацитети у још два објекта. Размештени у различитим насељима овог предела јужног Поморавља, исти капацитети су понајдуже пословали као рецептиви пансионског типа. Реч је, свакако, о пансионима („Вучјанка" у Вучју и „Морава" у Грделици), који су били у широј околини Лесковца, јер су од њега према југу и југоистоку били друмски дистанцирани 16,7 км, односно 19,8 км (10; 12). Иако су на први поглед били маргинализовани услед њихове лоцираности у периферном појасу лесковачког краја, ипак су се ови смештајни објекти исказивали са примереним бројем смештајних јединица („гостиньских соба") и одговарајућом заступљеношћу лежаја. Тако, пансион „Вучјанка" је, по нашем сазнању, располагао са 18 смештајних јединица у којима је било 44 лежаја. У извесној мери окружен хетерогеним шумским састојинама а овим претежно и у поднебљу седативног дејства, једноспратни пансион „Вучјанка" (сл. 2) задуго је био „омиљени пункт чак и за вишедневни боравак у летњем делу године" (12, 2).

Устројен понајпре као екстремно мали хотелски објекат а нешто касније, односно после 1968. године, и прекатегорисан у пансион истог имена („Морава"), такав рецептив је - према прикладном наводу Ј. Стефановића (1996), имао 12 соба у којима је било распоређено 30 постеља. Ситуиран безмало у центру Грделице, а овим и по дну тог дела Јужноморавске долине, пансион „Морава" је са оваквим обимом капацитета био у функцији скоро до краја 20. века. Дакле, ова два пансиона су до последње деценије прошлог века укупно имала 30 смештајних јединица које су располагале са 74 кревета, што, надаље, казује да су им собе у просеку биле опремљене са 2,46 постеља. Ови пансиони су тада били опремљени са лежајевима у приближно оноликом износу у коликом (70) се и означавао једини ондашњи хотелски рецептив лесковачког краја - хотел „Дубочица" у Лесковцу. Посматрано знатно шире, односно у простору читавог јужног Поморавља, смештајне мо-

гућности третираних пансиона биле су више него двоструко смањене у односу на капацитет познатог хотела „Парк“ у Нишу (161), а чак су се тачно три пута умањено исказивале од његовог кумулативног износа (228) у два хотелска објекта („Србија“ и „Партизан“), који су се налазили у знаменитој Нишкој Бањи (12). Овим се посредно намеће мисао да је усамљени лесковачки хотел „Дубочица“ тада располагао са два, односно три пута мањим бројем лежаја од истог у поменутим хотелским објектима Ниша, односно Нишке Бање.

Доста раније, још почетком шездесетих година и лесковачким крајем је, на незнатној удаљености од постојеће железничке саобраћајнице, била пружена траса аутопута „Братство-јединство“. Убрзо после тога почела је и градња мотела уз обе стране ове друмске комуникације. Најпре је саграђен мотел „Предејане“, у северном крају меридијански издужене Грделичке клисуре, па је тако он био и близу југоисточне ивице лесковачког краја.

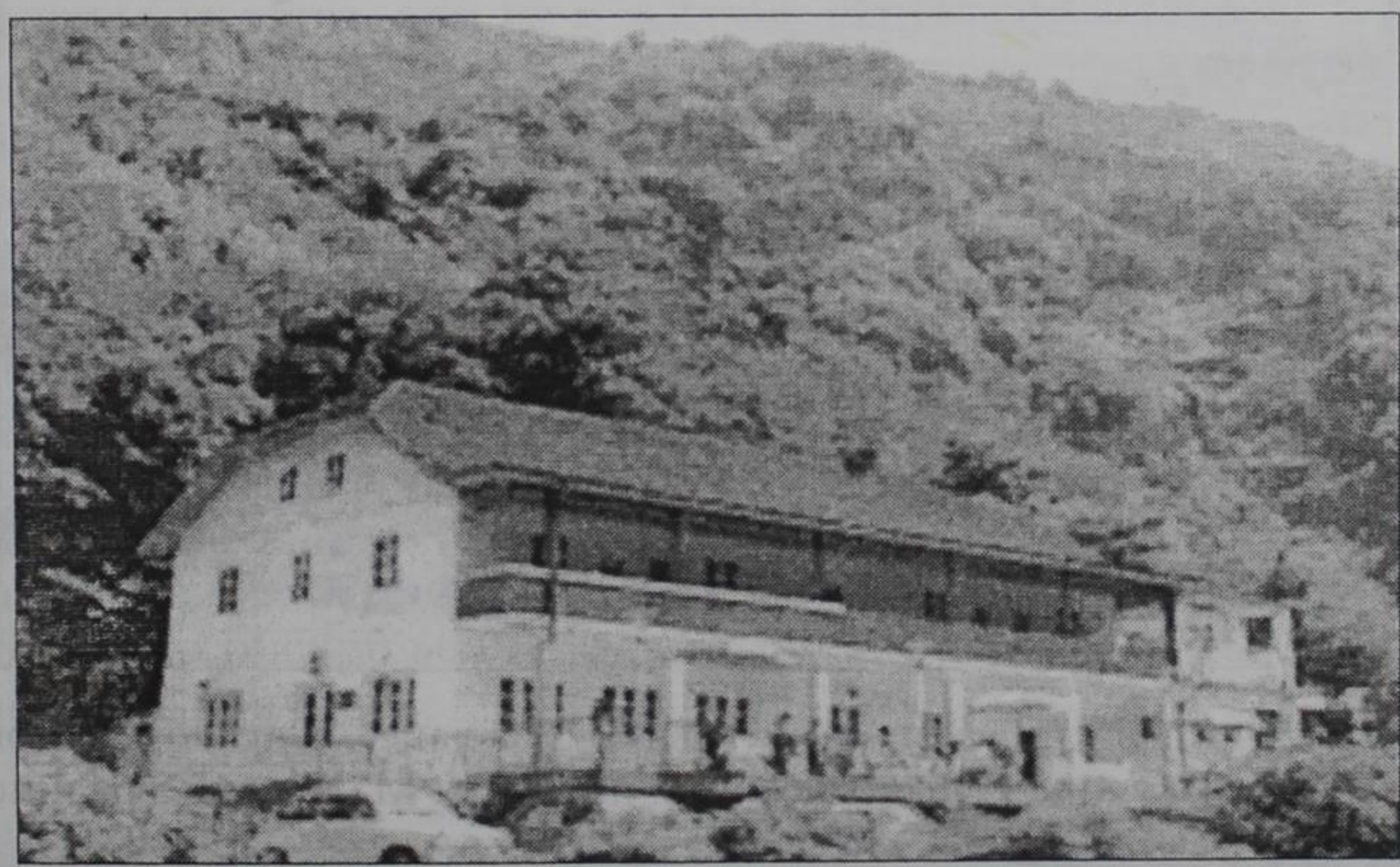

Изразити шумски ревир у задњем и двострани изглед пансиона „Вучјанка“ са омањим паркингом у предњем плану (К л и ш е: Hotelsko-turistička radna organizacija „Balkan“, Leskovac)
Prominent forest in the background, and two-sided look of „Vucjanka“ pension with a small parking in the foreground (S o u r c e: Booklet of Hotel-touristic organization „Balkan“, Leskovac)

Мада је овим и „потпао“ у већој просторној удаљености (29,3 км) од шире схваћене околине Лесковца (12), мотел „Предејане“ (сл. 3) се овде третира као првоподигнути мотелски рецептив јужног Поморавља, на релацији Сталаћка клисура - Грделичка клисура. Испрва је био представљен са „око 38 соба и приближно 100 лежајева“ (12; 3), чиме се, коју годину касније, скоро изједначено са истосмисленим капацитетом (50 соба са 110 лежаја) познатог мотела „Медијана“ украј Ниша. Након деценије и по, мотел „Предејане“ је дограђен, те је овим добио повећан

број смештајних јединица (64), а тиме и више расположивих лежајева (134), што га је и задуго истицало међу мотелским рецептивима не само у окружењу лесковачког краја већ и шире, у већем делу јужног Поморавља.

Покрај источне ивице Лесковца, па тако и уз ондашњи пут „Братство-јединство", израђен је тада и мотел „Атина". Десет пута ближи граду од мотела „Предејане", рецептив „Атина" није у првобитном „изгледу" имао онај смештајни капацитет којим се сада одликује. Тачније, колико је у нашем знању, крајем шездесетих година, мотел „Атина" је понајпре функционисао без депанданса, покривеног базена и прикљученог ауто-кампа, а располагао је са „ресторанском салом и само десетак соба у којима је било скоро дупло више лежаја" (12, 4). Доцније, односно крајем потоњег десетогодишњег периода, овом мотелу је био изграђен прикладан депанданс, а убрзо је овоме био придодат и покривени базен.

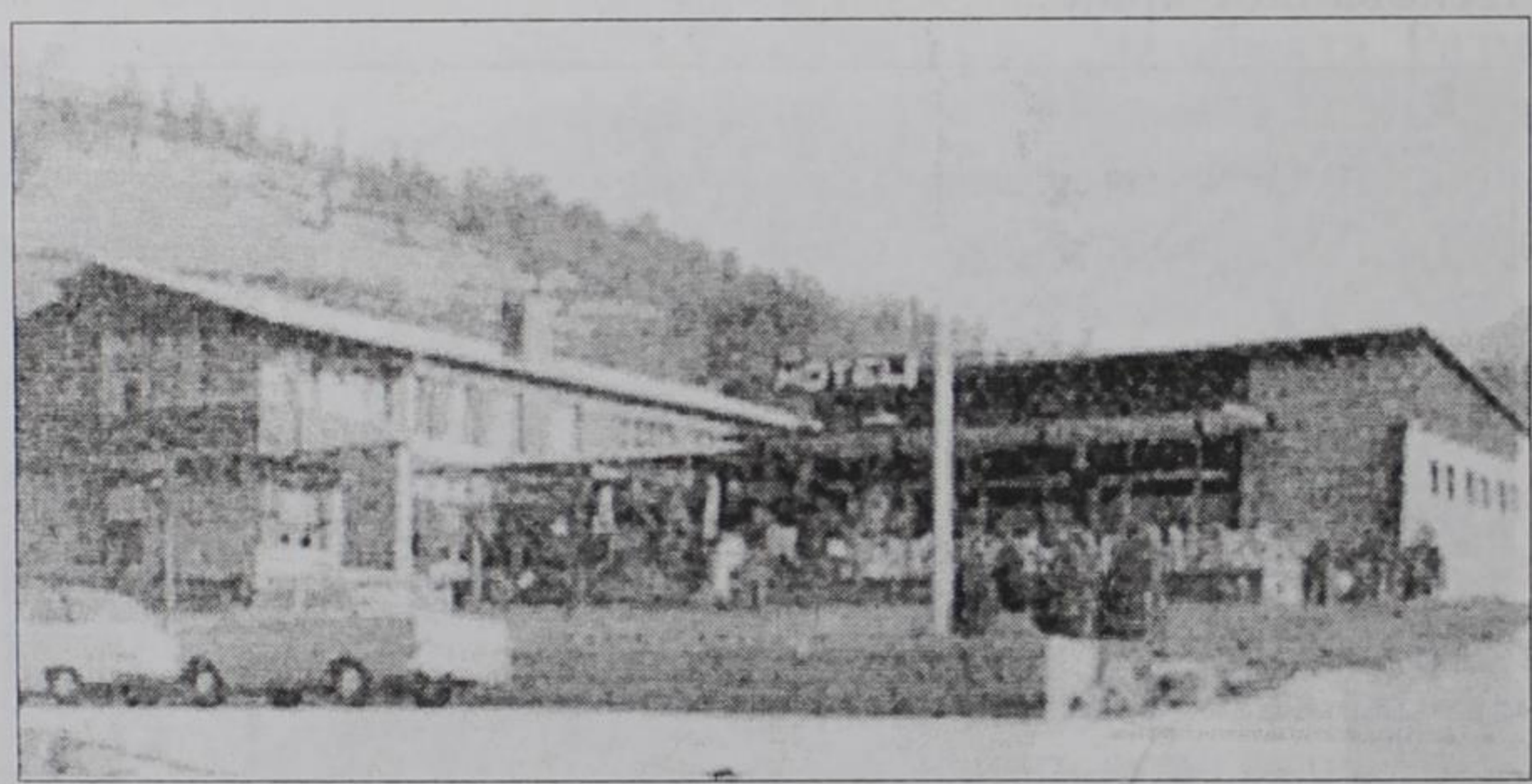

Првобитни изглед мотелског рецептива „Предејане" у другом и приступни пут са паркингом у првом плану (С н и м и о: Мих. М. Костић, средином 1966. године)
Previous look of the „Predejane" motel in background, and access road to parking place in foreground (P h o t o b y: Mih. M. Kostic, during the year of 1966)

Пошто му је, у међувремену, био прикључен и ауто-камп са 14 камп-кућица и одговарајућим простором за паркирање, исти мотелски рецептив је, средином осамдесетих година, био опремљен са укупно 114 лежајева распоређених у 35 смештајних јединица и означеном броју комфорних камп-кућица (10; 12). Из последњег следи да је мотел „Атина" имао тада приметне смештајне могућности у лесковачком крају, чиме је у доброј мери предњачио над осталим врстама смештајних капацитета. Овај рецептив и претходно разматран мотел „Предејане" садржали су укупно 113 смештајних јединица са 248 дистрибуираних кревета, што ставља до знања да им је у заступљеним собама у просеку било 2,19 постеља. Тиме се уочава да су, у ондашњем времену, њихове смештајне јединице биле у нешто бољој позицији у погледу истосмис-

леног просека (2,46 постеља) код напред образложених пансионских рецептива. Дакле, и у лесковачком крају раније регистровани број смештајних јединица и лежајева претрпео је хронолошки уочљиве промене, јер је током друге половине 20. века исказивао континуирани пораст ових показатеља материјалне базе његовог туризма.

Из напред изложених сазнања - прикупљених колико теренским опсервацијама толико и из доступне литературе и других извора, може се судити да је у овој просторној целини од поратних па до средине осамдесетих година прошлог века постепено увећаван број рецептивних објеката, а овим и њихови одговарајући садржаји. Услед тога је, крајем тог периода, укупно евидентирано 177 смештајних јединица у саставу ондашњих рецептива: два пансиона („Вучјанка" и „Морава"), два мотела („Предејане" и „Атина") и једног хотела („Дубочица"). У овом броју соба била су распоређена 392 лежаја, дакле, просечно - 2,26 лежајева по соби.

Укупан број смештајних јединица (лежајева) разматраних рецептива исказивао је обим, али не и њихову структуру у таквим објектима лесковачког краја. Отуда смо изложили компаративне прегледе структуре соба и лежајева, класификованих по онда заступљеним рецептивима, односно ранијих пансиона, хотела и мотела ове просторне целине у оквиру јужног Поморавља.

Изнутра изведеним променама ранијег, прилично комотног, стамбеног простора ондашње Тонкићеве палате одиграо се видљиви преображај истог. Њиме је ова предратна зграда задобила нову функцију, с обзиром на то да је тада била „оспособљена" као хотелски објекат „Дубочица" са 30 соба, по десет на једној етажи. Уобличен као масивна угаона грађевина, и у потоњем времену новонастали хотел је овим собама био тако опскрбљен да су све (оне) биле са „погледом" на тамошње побочне уличице.

Фронтална физиономија депанданса мотела „Атина" са делом околног простора (С н и м и о: Р. Б. Живковић, средином 1984. године)
– Front physiognomy of the „Atina" motel extension, with a part of the surroundings (P h o t o b y: R. B. Zivkovic, during the year of 1984)

Од поменутог броја смештајних јединица, трећина (10, или 33,3%) их је било опремљено са по три лежаја, док је дупло више (20, или 66,7%) располагало са по две постеље. Последње речено је, свакако, ишло у прилог нешто побољшаног квалитета ондашњег хотелског смештаја Лесковца и његовог ширег окружења.

Тада се и мотелски објекат „Атина" одликовао идентичном структуром смештајних јединица. Представљале су је, уз друге, и 16, или 32,7%, „одаја" са по три постеље од којих је 14 (или 87,5%) било садржано у истом броју камп-кућица, а само 2 (или 12,5%) у оквиру припадајућег депанданса. Према нашем сазнању, у удвостручено већем износу било је двокреветних соба, пошто су такве чиниле 33 или 67,3% преосталих смештајних јединица од ондашње истосмислене структуре овог мотела.

Са приметно квалитетнијом структуром соба окарактерисан је тада једино мотел „Предејане", будући да му је свака десета (7, или 10,3%) смештајна јединица била са осамљеним лежајем. Томе је допринело истоветно испољавање (7, или 10,3%) смештајних јединица којима су се исказивали ондашњи апартмани оваквог мотелског рецептива. Оправданост претходних навода је још утемељенија и због тога што му је близу 2/3 (42, или 61,8%) гостинских соба било опскрбљено са по две постеље. Оволика доминантност (82,7%), за ондашњу тражњу, умногоме квалитетног мотелског смештаја није никако могла да буде угрожена заступљеношћу трокреветних соба, јер је ових било тек нешто више од 1/6 (12 или 17,6%) у садржају смештајних јединица рецептива „Предејане". То јасно казује да је овај мотелски објекат тада располагао са пробирљивијом а уједно и најбољом структуром смештајних јединица у простору ширег окружења Лесковца.

У том погледу њему су сасвим супротни пансионски објекти „Морава", и „Вучјанка", пошто су ови имали само двопостељне и тропостељне собе. Ове малобројне смештајне јединице биле су међусобно у једнаком или приближно уједначеном уделу у истосмисленој структури третираних пансиона. Као што се и види у таб. 1, пансион „Морава" је располагао само са 12 соба које су - по казивању Ј. Стефановића (1996), равномерно биле издељене на оне са две постеље (6, или 50%) и такве са три лежаја (6, или 50%). Будући да је имао на спрату и у делу приземља укупно 18 соба, и пансион „Вучјанка" је био ситуиран са таквим смештајним јединицама у приближно истој сразмери. Заправо, и док је првопоменутих соба било 10 (или 55,5 %), дотле су другоозначене „одаје" биле у нешто мањем износу (8 или 45,5%), што је и код овог пансионског рецептива уобличавало лошији квалитет смештајне услуге.

Р Е Ц Е П Т И В Н И О Б Ј Е К Т И											
		С м е ш т а ј н е ј е д и н и ц е									
Врста	Назив	једнокреветне		двокреветне		трокреветне		апартмани		УКУПНО	
		број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
хотел	"Дубочица"	-	-	20	66,7	10	33,3	-	-	30	100,0
пансион	"Вучјанка"	-	-	10	55,5	8	45,5	-	-	18	100,0
пансион	"Морава"	-	-	6	50,0	6	50,0	-	-	12	100,0
мотел	"Предејане"	7	10,3	42	61,8	12	17,6	7	10,3	68	100,0
мотел	"Атина"	-	-	33	67,3	16	32,7	-	-	49	100,0
у к у п н о		7	3,9	111	62,8	52	29,4	7	3,9	177	100,0

Таб. 1. Размештај смештајних јединица у ранијим рецептивним објектима Лесковачког краја. Стање, 1984. године (10; 12; 15)

Tab. 1. Distribution of accomodation units in learlier receptive objects on area of Leskovac. Condition the year of 1984 (10; 12; 15)

Посматране по целокупном износу у рецептивним објектима овог јужноморавског простора, смештајне јединице су биле у неравномерном приказу понајпре због представљања разноврсног смештаја. Тако, тада су се понајвише (68, или 38,4%, односно 49 или 27,7%) сконцентрисале у мотелима „Предејане", односно „Атина", па тек потом у хотелу „Дубочица" (30, или 16,9%), док им се најмањи искази (18, или 10,2%, односно 12 или 6,7%) тичу пансиона „Вучјанка" и „Морава". Истоветан редослед разматраних објеката по категорисаним смештајним јединицама показује са само у укупном броју њихових двокреветних соба. Ових је више, односно мање од 1/3 (42, или 37,8%, односно 33 или 29,7%) било у мотелским рецептивима „Предејане", односно „Атина", док их је близу 1/5 (20, или 18,0%) ситуирано у хотелском објекту „Дубочица", а скоро 1/10 (10, или 9,0%) и безмало упола мање од тога (6, или 5,4%) било их је евидентирано у рецептивним објектима пансионског типа „Вучјанка" и „Морава".

У односу на двопостељне, трокреветне смештајне јединице су биле, осим у једном (пансион „Морава"), у свим третираним рецептивима у умањеној регистрацији. Пошто је ових било два, односно три пута мање (33 : 16, односно 42:12), од првопоменутих у мотелима „Атина" и „Предејане", разумљиво је да су једино ти рецептиви изменили претходно образлагани редослед по заступљености њихових соба.

У сагласју са подацима таб. 2. наглашава се да је онда у третираним рецептивима лесковачког краја било укупно 392 лежаја. Гледано из угла садашњег времена, то је за 1/3 било више од укупног броја лежајева (308) највећег хотела („Амбасадор") Ниша, а само нешто више од дуплираног броја (370) истих у једном садашњем хотелском објекту („Београд") у Лесковцу. Међусобна диференцијација још више долази до изражаја уколико се узме у обзир порекло означених постеља, пошто су поменута 392 лежаја скоро у целини (372 или 94,9 %) размештена у двокреветним и трокреветним собама тадашњих рецептива лесковачког краја и његовог окружења. Тако, уочљиво, више од 1/2 (222,

или 56,6%) таквих лежајева је ситуирано у двокреветним смештајним јединицама, док скоро 2/5 (156, или 39,8%) води порекло из трокреветних соба тадашњих лесковачких рецептива. Занемарљиво мали број (7, или 1,8%) постеља је онда чинио њихове једнокреветне собе, а односио се на постеље којима су располагали ондашњи апартмани у образлаганим смештајним објектима.

Посматрана по врстама смештајних објеката, структура лежаја у доброј мери (60%) одсликава онај њен изглед који је кумулативно важио за све ондашње рецептиве лесковачког краја. Изузетак су једино чинили тадашњи пансионски објекти „Вучјанка“ и „Морава“, с обзиром на то да им је заступљеност (54,5% - 60%) утростручених постеља била у преовладавајућој позицији над истом (40% - 44,5%) код удвојених лежајева њихових смештајних јединица. У тадашњем хотелском објекту „Дубочица“, као и мотелима „Предејане“ и „Атина“, износ удвојених лежајева је био доминантан над бројем утростручених постеља. Претходно због тога што је он код првопоменутог рецептива износио 40, или 57,2%, а код другоозначених 84, или 62,7%, односно 66, или 57,9%, те је тако био и боље позиционирaн у односу на 30 или 42,8% односно 36, или 26,9%, као и 48, или 42,1% истих у поменутим врстама смештајних објеката.

Р Е Ц Е П Т И В Н И О Б Ј Е К Т И											
		С т р у к т у р а л е ж а ј а									
Врста	Назив	једнокреветних		двокреветних		трокреветних		апартмани		УКУПНО	
		број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
хотел	"Дубочица"	-	-	40	57,2	30	42,8	-	-	7	100,0
пансион	"Вучјанка"	-	-	10	55,5	24	54,5	-	-	44	100,0
пансион	"Морава"	-	-	6	50,0	18	60,0	-	-	30	100,0
мотел	"Предејане"	7	5,2	42	61,8	36	26,9	7	5,2	134	100,0
мотел	"Атина"	-	-	33	67,3	48	42,1	-	-	114	100,0
У К У П Н О		7	1,8	222	56,6	156	39,8	7	1,8	392	100,0

Таб. 2. Структура лежајева у смештајним јединицама ранијих рецептивних објеката у лесковачком крају. Стање, 1984. године (10; 12; 16)
Tab. 2. – Structure of beds in accomodation units earlier receptive objects in area of Leskovac. Condition the year of 1984 (10; 12; 16)

Слику структуре лежајева употпуњава представа општег комодитета тадашњих смештајних капацитета Лесковца и његовог ужег и удаљенијег окружења. Поменути пансиони су и по овом питању без одговарајућих одлика, будући да нису садржали једнокреветне собе и апартмане. Оваквих смештајних јединица није било ни у оквиру мотелског рецептива „Атина“, па ни он тада није могао да допринесе побољшању квалитета смештајних могућности лесковачког краја. Нешто већи удео у оваквом димензионисању услуга смештаја имао је тада други мотел („Предејане“) ове просторне целине, јер је поседовао 7, или 5,2 % осамљених кревета и исто толико постеља у апартманима. Занимљиво је да таквих кревета није било у опсегу његовог првобитног изгледа, већ тек

после прве доградње овог мотела, реализоване почетком осамдесетих година.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Михајло М. Костић и Иван Б. Поповић, *Глобалне физичко-географске црте долинског простора Јужне Мораве*; Рукопис (стр. 1-5); Архив рукописа Мих. М. Костића; Београд; 1981.
2. Иван Б. Поповић и Жељко Н. Бјељац, *Просторна дистрибуција и структура рецептивних капацитета на правцу Великоморавског сектора коридора X*; Гласник, св. LXXXIV, бр. 2 (стр. 213-222); Српско географско друштво; Београд; 2004.
3. Јован Цвијић, *Географски и културни положај Србије*, Антропогеографски и етнографски списи; Сабрана дела, књ. 4 том И (стр. 225-239); Издавачка установа „Књижевне новине", САНУ, Завод за издавање уџбеника; Београд; 1987.
4. *Milivoje M. Maćejka i Ivan B. Popović, On methodological-theoretical research of accomodation in turist sites*; Hotel-link. N° 3 (pp. 473-478); The college of hotel menagement; Belgrade; 2003.
5. Миодраг Павићевић, *Туристичке карактеристике југа Србије*; Лесковачки зборник, књ. VII (стр. 171-187); Народни мозеј; Лесковац; 1967.
6. *Mihajlo M. Kostić, Region de la Morava du Sud, Caracteres de geographie economique*; Memoires. Vol. 11 (p. 8-56); Societe Serbe de Geographie; Belgrad; 1968.
7. Милорад Васовић, *Предеоне особености и неки географски проблеми југоисточне Србије*; Лесковачки зборник, књ. X (стр. 113-122); Народни музеј; Лесковац; 1970.
8. Витомир Маринковић, *Јужноморавска међуопштинска регионална заједница*; Лесковачки зборник, књ. XVIII (стр. 307-323); Народни музеј; Лесковац; 1978.
9. Миодраг Павићевић, *Аутопут „Братство-Јединство"*; Лесковачки зборник, књ. XIX (стр. 166-217); Народни музеј; Лесковац; 1979.
10. Grupa autora, *Hotelsko-turistička radna organizacija „Balkan"*; Bedeker (str. 1-4); Hotelsko-turistička radna organizacija „Balkan"; Leskovac; 1985.
11. Усмено *саопштење* др Срђана Марковића, стално настањеног у Лесковцу; Лесковац; 2002.
12. Иван Б. Поповић, *Прибелешке са теренских истраживања Јужног Поморавља*; Рукопис стр. 1-8); Архив рукописа И. Б. Поповића; Београд; 1979-1983.
13. Миодраг Пешић, *Врање* (стр. 11-342); Самоуправна интересна заједница културе општине Врање; Врање; 1975.
14. Драгана Стојковић, *Архитектура палате Милана Поповића-Тонкића у Лесковцу*; Лесковачки зборник, књ XLIII (стр. 205-216); Народни музеј; Лесковац; 2003.
15. Усмено саопштење Јосифа Стефановића, стално настањеног у Лесковцу; Лесковац; 1996.
16. Grupa autora, *Serbia - accomodation*; (pp. 3-81); *National Tourism organization of Serbia*; Belgrade; 2004.

Summary

Ivan B. Popovic, Tatjana Stojanovic

DIFFERENT ACCOMODATION POSSIBILITES IN TIMES PAST WITHIN VARIOUS DWELLING OF LESKOVAC AND ITS SURROUNDING

Additional information about tourism material basis of the Juzna Morava Area

After results of various explorations of The Juzna Morava area as well as the area of Leksovac it is concisely highlighted on theoretic results of accomodation possibilities witin the specified touristic offers, since the highlighted are of crucial importance for tourism, enrichment, respecting demands of the certain types of clients during station type or transit type of dwelling. Therefore, firstly there were considered all accomodation facilitieswhich are, during XX centuries,registered in Leskovac, as well as the communities nearby and those within the distant surrounding.

The focus of the scientific research is on more contentive presentation of various receptivas, considering the fact that all of them, particulary during late years,were presented through/by one hotel („Dubocica" - Leskovac), two borading houses („Vucijanka" - Vucje i „Morava" - Grdelica) and two motels („Predejane" i „Atina"), which are not on the same distance from the town of Leskovac, sited along the prior main transport route of the Juzna Morava area. Moreover, it was highlighted total latitude of available dwelling locations, analysed prior number ofapartment, singlerooms, doublerooms and threerooms, which was the method to present image of various quality of accomodation possibilities of the specified receptivas of leskovac area. Those researches covered explanation of structure of the present number of beds, as the method to find out the results of accomodation services which d not have the same quality level, as well as the realisation up to the last decade of the last century.

ПРИКАЗ

РОМАНСИРАНА БИОГРАФИЈА ВЕРЕ ПЕШИЋ*

Никола П. Илић, Вера Пешић у вртлогу шпијунаже, Лесковац, 2004, стр. 276

Релативно малом броју радова објављеним последњих десетак година из историјске публицистике о Србији у Другом светском рату придружила се ова књига Н. Илића, која је јавности представљена 30. јуна 2004. године у Библиотеци „Радоје Домановић" у Лесковцу.

Никола Илић је афирмисани истраживач и публициста, аутор двадесетак вредних књига и стотину историјских прилога из наше ближе и даље прошлости, а пре свега из историје југа Србије, сарадник многих листова и часописа, добитник више одликовања, признања и награда. Прошле, 2004. године „Филекс" из Лесковца издао је књигу „Живот и дело Николе П. Илића" (268 стр.) која сериозно, научно осветљава његов животни пут и стваралаштво.

Држећи се Тацитовог начела, упозорења будућим писцима о прошлости – „Sine ira, et studio" (без мржње и наклоности), Н. Илић се прихватио тешког задатка: да после вишедеценијског прикупљања грађе, кроз живот и делатност једне жене – обавештајца сагледа, прикаже једно време и његове актере у Србији, на југу Србије посебно, и објави нове чињенице о тим процесима, догађајима, личностима.

Самопрегорним радом, знањем и писменошћу, он је понудио, написао веома документован и интересантан рад, који не представља само полицијско-шпијунски, обавештајни и контраобавештајни трилер, већ документовано сведочење, монографију, романсирану биографију једне необичне жене – обавештајца, већ и вредан прилог историји Србије у Другом светском рату, када се свашта догађало и догодило, уз учешће свих актера ратне драме.

Централна личност књиге је једна млада, контроверзна личност – Вера Пешић. Она је млада, лепа, образована, нежна, пркосна, храбра, разапета између љубави, с једне, и користи, прагматизма, с друге стране. То је књига о љубави, злу, моћи, насиљу, патриотизму, издаји, о револуцији и контрареволуцији.

* Наслов дала редакција

Аутор детаљно прати животни пут В. Пешић, од рођења, детињства, школовања, младости, ступања на јавну позорницу као службеника у Генералштабу војске Краљевине Југославије, када, као веома млада и лепа девојка, бива ангажована у обавештајним пословима за своју земљу, преко њене богате и многоструке обавештајне активности, прво, за Војску Краљевине Југославије, а потом и за британску, француску и немачку обавештајну службу... Кроз праћење њеног богатог узбудљивог и ризичног живота и рада, читалац непосредно сазнаје, спознаје не само њену личност већ и сложене историјске, политичке, људске прилике, судбине многих, актера у том времену.

Настојећи да што сериозније реконструише живот и активност Вере Пешић, аутор је користио огромну историјску грађу, мемоарску и научну литературу. Он нас тако упознаје, и то постепено и успешно, јер пише интересантно и лепо, лако, са сликом и битним обележјима времена уочи и током Другог светског рата у Југославији до 1944, са друштвеним, политичким и ратним актерима у Србији где се боре до истребљења, с једне стране, Народноослободилачки покрет, предвођен КПЈ, који настоји да окупи све антифашистичке и слободарске снаге, присталице, а с друге стране је окупатор - Немци и Бугари, али и снаге квислинга и колаборације у Србији – М. Недић, Д. Љотић, Д. Михаиловић, К. Миловановић Пећанац и др., тако да В. Пешић, та до сада недовољно позната личност, није одвојена од тла, услова из којих је поникла, већ је дубоко урођена у историјски контекст, у битна догађања и актере свога времена са којим је делила, поделила своју судбину.

Вера Пешић, та контроверзна личност, која истовремено ради за четири зараћене стране (Југославију, Велику Британију, Француску и немачки Трећи Рајх), која је и патриота (на почетку) и издајник, јер је домаћи обавештајац и страни шпијун, немачки превасходно, код читалаца изазива посебно интересовање, скоро симпатије, јер је млада (25 год.), интелигентна, сналажљива, али и необично храбра (на стрељању, од стране четника, моли, тражи да је не гађају у главу, да је не нагрде, већ у груди), тако да после ове књиге заслужује епитет "Хероине српске шпијунаже".

Књига садржи више одличних фотографија В. Пешић, њене породице, сарадника, учесника у тим, ипак, историјским догађајима, изводе из рецензија – кижевника Саше Хаџи Танчића, публицисте Марка Лопушине и проф. др Живана Стојковића, које су веома афирмативне.

Да би написао ову књигу, Николи Илићу су били потребни извори, знање, снага, искреност, одважност, писменост, све је то он имао и ваљано урадио задатак.

Његова књига „Вера Пешић у вртлогу шпијунаже" представља вредан истиографско-публицистички рад, поклон историографији и прилог обележавању 60-годишњице ослобођења Србије (октобар 2004), и победи над фашизмом (мај 2005).

Иако написана као мешавина историјског романа (али са мало имагинације) и монографије, ова књига, због своје документарности, свеобухватности, нивоа интерпретације материје, потврда је схватању да је историјска наука рационално сазнавање прошлости, сложеног бића историје, да је критичко промишљање прошлости задатак, обавеза и суштинска вредност историографије. Она је леп прилог приближавању и популарисању историје у најширим масама, и на неки начин својеврсна, историјско-литерарна исповест аутора, који импонује својом људскошћу и стручном постојаношћу.

Књига, а она је сведок свога времена, подсећа нас и на садашње време идеолошко-политичких подела и сукоба и доприноси бољем разумевању не само прошлости већ и садашњости. Она је намењена свима, она информише, инспирише, подучава. Она сама себе препоручује.

Др Мирољуб Васић

IN MEMORIAMI

In memoriam

НИКОЛАЈ ТИМЧЕНКО (1934 - 2004)

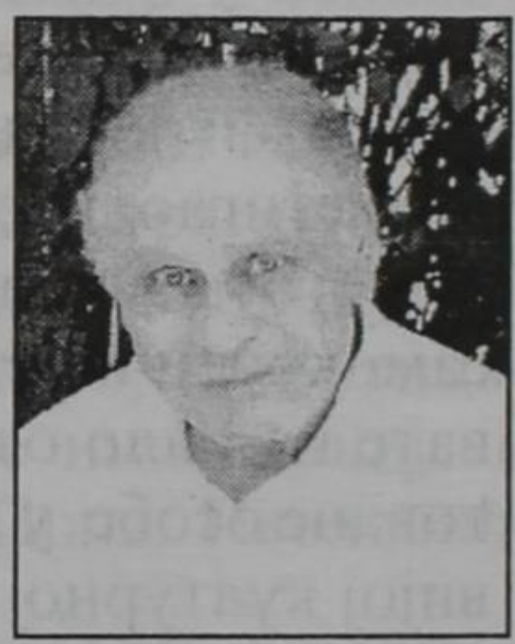

Три дана пред Нову годину, 29. децембра 2004, умро је у Лесковцу Николај Тимченко, књижевни и филозофски мислилац, писац, свестрани културни стваралац – човек најскромнији, а духовни угледник без премца у граду на Ветерници. Рођен у Лесковцу, 1934. године, 6. децембра (тако су се дан рођења и дан смрти срели у истом месецу), Тимченко је цели живот, заокружен са 70 година, проживео у родном граду, који је он својим радом и делом трајно задужио, а видан и значајан траг оставио је и ван лесковачких оквира – у српској књижевности и култури.

За књигу и перо везује се још у ђачким данима, да их не испусти до судњега. Умро је на улици, са књигама у рукама, само што је изашао из Библиотеке, свог другог, духовног дома, а на радном столу у родном дому чекао га је још незавршени његов рукопис о Дису као песнику изворног дара. А ми бисмо пак могли рећи да је Тимченко био мислилац изворног духа.

Још као гимназијалац био је уредник *Лесковачког средњошколца*, а као студент на Филозофском факултету у Београду изучавао је књижевност и језик. По повратку у Лесковац, свој радни век започиње као професор у Средњој пољопривредној школи, да би после непуних годину дана преузео лекторски посао у Нашој речи, у којој ће дочекати и пензију.

Али уз лектуру, Тимченко је у *Нашој речи* редовно писао и књижевну критику – осим у годинама, а било их је, нажалост, повише, када је под политичком паском у своме граду морао да ћути.

Али, свеједно, није у Лесковцу било културног гласила у коме се Тимченко није огласио и оставио значајан печат. Био је више година члан Редакције часописа *Наше стварање* (1961-1968), а деведесетих година, једно време, и часописа *Освит*; па најугледније сарадничко име у листовима *Помак* и *Лесковчанин*.

Тако је Николај Тимченко био и драгоцени сарадник Народног музеја у Лесковцу. Годинама је лекторисао *Лесковачки зборник*, у коме је и објављивао вредне прилоге (Лесковачко позориште до 1941. године: (грађа за монографију), ЛЗ 40 (2000) 241-279). Од посебног је значаја његова монографија *Народни музеј у Лесковцу 1948-1980. године* (1983), а у издању Народног музеја Тимченко је објавио и *Фрагменте из историје лесковачког позоришта, I-II* (1967, 1981). На многим књижевним и другим скуповима под музејским кровом са пажњом се слушала Тимченкова реч. За неку будућу монографију о Народном музеју незаобилазни биће Тимченково име и његов рад.

Али његово име и рад познати су и ван лесковачких граница. Нема значајнијег књижевног или филозофског часописа или листа у Србији и бившој Југославији без његових прилога, који су свуда били примани са пажњом и уважавањем. Од њих би се могле сачинити, и верујем да ће се то и догодити, више вредних књига које Тимченко за свог живота није стигао да среди, а и оне које је средио - да објави. А није се много око тога ни трудио, познат са своје неупоредиве скромности и самокритичности. Али, истини за вољу, свакако да га је за такве подухвате не мало осујећивао и положај политички и друштвено дискредитоване особе у граду у коме је живео и стварао. Велика је то сенка у новијој културној историји нашег града. Али сенка је и већа - Тимченка није мимоишла ни чувена југословенска *Бела књига*. А чињеница је и то да је, својевремено, милиција, по налогу власти, упала у врањску штампарију да растури слог једне Данојлићеве књиге, па је у превеликој ревности растурила и слог Тимченкове књиге о Крлежи. Али град Врање није заборавио свог несуђеног писца књиге и Тимченков допринос његовом књижевном животу: доделио му је своје високо књижевно признање – Повељу „Борисав Станковић“.

Ипак, Тимченко је за живота успео да објави две есејистичке књиге: *Песник и завичај* и *Записи о песнику – о поезији Васка Попе*.

Али њих је могло бити много више, не само од оних на стотине расутих радова по листовима и часописима широм негдашње Југославије већ сигурно још и више од оних који никада и нигде нису били објављени! Као већ и хиљаде исписаних страница *Дневника* који је Тимченко водио до последњих дана живота.

Тимченко је био зналац најразличитијих области људског стваралаштва, што говори о задивљујућој ширини његове духовне радозналости. Историчар књижевности по образовању, Тимченко је свестрано сагледавао књижевност, изучавајући и народну и уметничку, и стару и нову, и домаћу и страну. Српска књижевност му је била на срцу: и свети Сава и старац Милија, и Вук и Доситеј, и Његош, и Дис и Дучић, и Богдан Поповић и Слободан Јовановић, и Растко Петровић и Црњански, и Андрић и Ћопић, и Исидора и Десанка, и Попа и Павловић, и Бећковић и Симовић, и Михаиловић и Ковачевић, и

Данојлић и Колунџија, и Братић и Хаџи Танчић, и многи други, до најмлађих. Из светске баштине посебно је био посвећен антици, са чијим је темама приредио и целу књигу својих радова, па француском 17. веку и руским темама (Пушкин, Чехов, Достојевски, Гоголь, паралела: Иван Грозни – Стаљин). Био је привржен и својој завичајној књижевности, изучавао стару (Жак Конфино, Миливоје Перовић, Брана Митровић) и пратио нову, препознавајући и подржавајући младе писце.

Али ни тако широко и разноврсно поље као што је књижевност није утољавало, напротив, будило је његову духовну глад и гонило га да уђе и у друга поља уметности и знања – позоришта и музеологије, историје и антропологије. Посебно је био везан за филозофију, а од њених имена – за Сократа, Паскала, Дидроа, Унамуна, Камија и Николу Милошевића.

Зато су се Тимченкови књижевни есеји увек одликовали компаративним поступком. Литерарне је феномене изучавао трагајући за њиховим филозофским аспектима, антрополошким функцијама, етичким значењима, психолошким мотивацијама, историјским утицајима... Нарочито га је узбуђивало двојство песничке имагинације и филозофске мисли, које је откривао и код песника (Попа, Павловић, Симовић) и код филозофа (Милошевић).

Усвајајући мисао св. Саве да „напредак човечанства зависи од духа времена...", Тимченко је духу свог времена, какав год он био, увек давао само позитивне, само вредне импулсе. Још као студент књижевности, почетком педесетих, упућивао је младе лесковачке литерате на нову песничку лектиру (Попа и Павловић), али је још и шездесетих морао у Лесковцу да брани од неуког и агресивног неразумевања модерну литературу (Растко Петровић, Црњански, Винавер, Душан Матић, Попа).

У једном од својих најлуциднијих текстова, чији је наслов „Говор о уму и поретку", написаном још 1980, а објављеном у „Нашем стварању" готово две деценије касније, 1998, Тимченко каже да је говор једна од човекових могућности да допре до себе, али само ако је то говор ума, говор који открива, који размиче оквире и окове поретка, ако открива сазнања нових хоризоната и доприноси разабирању суштина. Али насупрот овом говору је говор поретка, идеолошки говор, говор који скрива и искривљује. Својим говором увек на страни идеала ума, Тимченко је морао постати жртва немуштог, отуђеног али веома оперативног догматског ума.

Али ни као жртва Тимченко није престајао да ствара, напротив. Стално се питајући о смислу људског бивствовања у свету и уметничког стварања: да ли треба живети и да ли се стваралаштвом и делатношћу у корист човека може превазићи бесмисао - Тимченко је и животом и својим делом увек одговарао потврдно. Живот и дело су, у

ствари, за њега били једно. Говорио је: „Служити своме делу, служити духовном стваралаштву и култури – јесте једина права служба. Тражити свој људски завичај – то је једини смисао живота.“ У делу је, дакле, Тимченко налазио људски завичај и смисао живота. И испуњење сна сваког ствараоца.

Тимченко је испунио свој сан. Нама преостаје да испунимо наш дуг – према Тимченку и према нашој књижевности и култури: да Тимченково дело изнесемо на светлост дана.

Димитрије Тасић

In memoriam

ПРОФ. ДР МИЛОРАД ВАСОВИЋ (1926-2005)

Сарадник „Лесковачког зборника“ и Народног музеја проф. др Милорад Васовић преминуо је 15. марта 2005. године у Београду.

Проф. др Милорад Васовић рођен је 28. новембра 1926. године у Гајтану, где је стекао основно образовање. Као дечак преживео је ратне патње и страхоте. Летопис школе забележио је да је био најбољи ђак и краснописац. Његова породица колонизирала је у Македонију. За време Другог светског рата живео је по дечачким избегличким домовима, јер је 1941. протеран из Скопља, у време док је био ученик гимназије. Реалну гимназију похађао је у Скопљу, Врњачкој Бањи, Чачку и Нишу. Војску је служио у Мостару, у ваздухопловству ЈНА, по чину је био резервни водник. Студије географије завршио је 1949. године на Природноматематичком факултету. Докторску дисертацију „Ловћен и његова подгорина“ одбранио је 1953. године.

Професорско занимање Васовић је започео 1949. године на географској групи Природно-математичког факултета у Београду, где је радио до пензионисања. Од 1962. до 1976. године предавао је Регионалну географију на Филозофском факултету у Новом Саду. Као најпознатији географ Србије, Југославије и Балкана, обављао је многе стручне функције: председника Српског географског друштва (1962-1979), председника географског друштва Југославије (1972-1974), председника Југословенског националног комитета за географију при Међународној географској унији (1976-1981), директора Етнографског института Српске академије наука и уметности (1973-1977). Био је делегат свог факултета у Републичкој заједници науке Србије (1974-1978), члан Републичког друштвеног савета за просторно уређење и животну средину, члан Републичке комисије за израду резолуције (закона) о животној средини СР Србије, председник Научног савета националног парка „Ловћен“, председник Научног савета младих истраживача Србије (за

Копаоник), председник Уређивачког одбора за прештампавање целокупних дела Јована Цвијића. Био је и члан уже редакције за објављивање Монографије „СР Србија".

Проф. др Милорад Васовић од 1961. године био је члан Матице српске у Новом Саду, Географског друштва Македоније, Географског друштва Словеније, Географског друштва Војводине, Друштва туристичких стручњака Србије, затим иностраних и међународних научних организација и установа - Међународне асоцијације научних експерата у туризму (АИЕСТ), редакције Међународног научног часописа у Марсеју „La Mediterranee", потом American Geographical Society (Америчког географског друштва), коуредник Међународног научног часописа „Die Oshehte" у Бечу, члан Научног семинара универзитетских наставника географије социјалистичких земаља, почасни члан Географског друштва Бугарске и др.

Као професор и истакнути географ, објавио је 27 књига, 118 научних, 30 научнопопуларних, 40 стручних радова, 6 универзитетских уџбеника и приручника и 365 краћих чланака у енциклопедијама Лексикографског завода Југославије, Гласнику Српског географског друштва и другим часописима у Југославији. Важније књиге су му: „Ловћен и његова подгорина," „Најновије насељавање Црногораца у неким бачким селима", „Врбас и његова комуна", „Географско проучавање локалне средине", „На обалама Леванта и Црног мора", „Посебна регионална географија", „Карактеристичне регије на Земљиној површини", „Туристичко-географске регије Европе", „Методе регионализације и регионалне целине", „Регионална географија за студенте просторног планирања", „Подринско-ваљевске планине", „Горња Јабланица - Географска својства", и др.

Проф. др Милорад Васовић је учествовао на 14 међународнх научних скупова географа, подносећи стручне реферате у Токију, Паризу, Бечу, Марсељу, Лондону, Единбургу, Чикагу, Братислави, Будимпешти, Бриселу, Москви, Софији и др. Организовао је или учествовао у организацији 12 научних скупова. Посетио је преко 25 најпознатијих универзитета у свету. Објавио је и запажене текстове са научних путовања по страним земљама: Аустрији, Чехословачкој, Средоземном и Црном мору, Апенинском полуострву и Сицилији, Бугарској, Пиринејима, Провансу и Азурној обали, Алпима, Кавказу и Црном мору, Норвешкој, јужној Пољској и северним Карпатима, средњем Јапану, Енглеској и Шкотској и др.

За свој плодоносан и стваралачки рад проф. др Милорад Васовић је носилац Ордена рада са златним венцем, Медаље „Јован Цвијић", Медаље Матице српске, Сребрне плакете Скупштине општине Медвеђа, затим повеља, плакета и захвалница многих музеја, домова културе, омладинских и других организација.

Добросав Туровић

In memoriam

МИХАЈЛО МИША ДЕДИЋ (1943-2005)

Док смо се наш истински пријатељ Михајло Миша Дедић, друштво и ја дружили, поготово у годинама кад се полако тањио живот, шта нам је друго сем горко-слатких прича било преостало. Остала је нада! Нада да ће бити побеђено велико зло и да ће се сутра, кад сване ново, ведро јутро, наставити живот из почетка и тако - у бескрај!

Постоје људи који раде посао који знају и они који раде посао који не знају. Памет је једина ствар на свету која је најбоље подељена! – свако мисли да је има довољно!

То је, на пример, једна од мудрости коју смо каткад изговарали. Тада, као ни сада, можда, нисмо ни били довољно свесни њиховог значаја и њихових порука.

Да ли смо Михајло Миша Дедић и наши заједнички пријатељи, како би прозборио Душан Матић, касно почели да „млатимо животом". Јер, зар немамо утисак да су нам тако брзо прошле све ове деценије трајања. Знам, колико пута смо један другог цитирали – мислећи на неке велике, непролазне људске биографије – да је пролазност вечна, а да нама преостаје да се рвемо с њом и са тренутком који она поништава, иако је тај тренутак, заправо, све што ми имамо.

На важна питања живота и смрти не могу се заувек дати сви одговори. Због тога смо, природно, избегавали да постављамо неугодна питања, јер смо се бојали тугаљивих и рањивих одговора.

Када нисмо имали праве одговоре – знали смо да се насмешимо и да понављамо Сократову мудрост: „Ја само знам да ништа не знам". То нас је бранило од нових изазова и уливало нам оптимизам да баш нисмо улудо проћердали наше заједничке животе.

Михајло Миша Дедић ме је при првом сусрету, далеке 1979. године, научио ономе што ме је стално пратило кроз провидни, нестални живот: научио ме је да боље разумем дух малих средина, ономе што је тако умно прибележио Радомир Константиновић у делу „Филозофија па-

ланке", а опет, не баш случајно, да цитирам Душана Матића, који је једном прозборио "да се има времена за све, па чак и да се умре". Јер, да допричам казивање великог песника, сви ми имамо неколико варијаната успомена!

Ако је истина – а филозофима се то мора веровати – да живимо како бисмо доживели дубоку старост – Михајло Миша Дедић, нажалост, није стигао да проживи те године. Још није било стигло то доба, али ако се срећа нађе у лепоти сунчаног дана, лепом погледу околине, у две-три пријатне речи, па можда ни у њима већ у самој могућности обраћања некоме, Михајло Миша Дедић и ми, његови пријатељи, били смо срећни! Имали смо, дабоме, и своје слабост - али треба признати да смо покаткад - заклањали душу у дубоку сенку варљивог ћутања. Иза те непрозирне, можда и варљиве тишине, тражили смо неки други живот, који је остао недовршен, завејан у далеким пределима детињства и младости.

Неки наши заједнички тренуци, давно смо сазнали, лепи су ако их посматрамо са дозом ироније и ако смо у стању већ поменуте вечите тишине. Јер, живот, ма какав био, леп или ружан, не може да стане у причу, нити је само прича!

У књизи „Горња Јабланица – људи и време" лесковачког историчара и публицисте Добросава Ж. Туровића, која се појавила 2004. године у издању СО Медвеђа и Културног центра из Власотинца, а у чијој је припреми учествовао и Михајло Миша Дедић – записане су биографије најпознатијих људи тог лепог исечка сиромашног југа Србије.

У одредници директори представљен је и наш Михајло Миша Дедић: „Рођен је 17. јула 1943. године у Сијарини, од оца Милоша и мајке Данице, рођене Ђукановић. Основну школу је похађао у завичају, Београду, Љубљани и више места у Југославији, а завршио је у Сијаринској Бањи. Средњу пољопривредну школу завршио је у Лесковцу, а Вишу педагошку, одсек за српскохрватски језик и југословенску књижевност, у Нишу. Завршио је школу интендантских резервних официра у Сарајеву. По чину је резервни капетан прве класе. Вишеструки је ударник на савезним и локалним радним акцијама. Предавао је српски језик у основним школама „Вук Караџић" у Гњилану и „Вукајло Кукаљ" у Бувцу (Лебане), а од 1968. године ради у штампарији „Наша реч" у Лесковцу као коректор, потом технички уредник, технички руководилац и управник штампарије.

Од 1976. године постаје руководилац Службе за информисање СО Лесковац, а 1990. године изабран је за директора, главног и одговорног уредника листа „Наша реч" у Лесковцу, где су дошли до изражаја његова стручност у области новинарства и уређивања листа, организаторске способности и коректан однос према колективу и спољним сарадницима. На овој дужности је остао више од 11 година, до пензионисања 2001. године.

Конкурс „Наше речи“ за причу, песму и циклус песама издигао је на југословенски ниво. На иницијативу и под уредништвом Саше Хаџи Танчића, покренуо је „Освит“, часопис за књижевност, уметност и културу у издању „Наше речи“, који је већ после неколико бројева уврштен у врх српске периодике. За десет година, у часопису је сарађивало више од 500 истакнутих књижевника, књижевних критичара, преводилаца, публициста и уметника из земље и иностранства. Обновио је издавачку делатност „Наше речи“ и у више едиција уредио педесет књига. У редакцији је увео најсавременију технику за прелом и уређивање листа.

За тридесет година рада у култури, посебно у издавачкој делатности, уредио је језички и графички више стотине књига, часописа и других публикација. Лист „Пионир“, који су уређивали Борислав Здравковић и он, од југословенског жирија три пута је проглашаван за најбољи у земљи.

Истакнути је спортски радник, један од оснивача Општинског шаховског савеза, мајсторски кандидат у шаху и активни играч ШК „Центар“, потом „Дубочице“.

Завичајној библиотеци у Медвеђи поклонио је више од 300 књига из своје библотеке. Један је од организатора и члан жирија веома успеле манифестације гуслара Србије у Лесковцу 1996. године, бројних представљања књига, организатор изложби у просторијама „Наше речи” и других значајних манифестација.

Добитник је Октобарске награде Општине Лескова, „Златне значке” Културно-просветне заједнице Србије, Децембарске награде Општинског савеза спортова Лесковац за животно дело, затим великог броја повеља, захвалница и похвала.

Пензионисан је 2001. године”.

Данило Коцић

РЕПУБЛИКА СРБИЈА „БИБЛИОТЕКА“

Лесковачки зборник
књ. XLV

***

Издаје
Народни музеј у Лесковцу

***

Одговорни уредник
Верољуб Трајковић

***

Лектор
Живојин Тасић

***

Коректор
Јасмина Тасић

***

Превод на енглески
Валентина Костић

***

Слог, прелом и техничко уређење
Иван Григоријевић

***

Тираж: 500 примерака

***

Штампа: **„ГРАФОПЛУС“** Лесковац

ФЕНУЕЛНИ МАСРЕНА ПТЕКА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

08

ЛЕСКОВАЧКИ зборник = Leskovački zbornik / одговорни уредник = editor in chief Верољуб Трајковић. - 1961, бр. 1 - . - Лесковац (Стојана Љубића 2) : Графоплус). – 29 cm

Годишње
ISSN 0459-1070 = Лесковачки зборник
COBISS.SR-ID 4022274

Народна библиотека
'Десанка Максимовић
З С 008
ЛЕСКОВАЧКИ зборник
2005
400000039,45
COBISS
Власотинце

НАРОДНИ МУЗЕЈ

ЛЕСКОВАЦ